Commentar. in Genesin

Hadar Zekenim

№ 469

T/tsy-

420

ספר

הדר זקנים

ממהדו"רי מילי אורות פנימיות דובב שפתי ישנים · שכיות החמדה תורתן של ראשונים · מראיהן כנחלי אש בוערות כמראה הלפידים ∴ גדולים מעשה צדיקים · שמוריים לכל בני ישראל את החקים · להבין אמרי בינה שמעתתייהו מבדרן מעשה חידודים ∴ הללו שני כתי בירון אשר הבית נכון עליהם · נוכח להם · גולות הכותרות המכונות והעמודים ∴ ראשונים כמלאכים הללו בעלי אסופות · רבותינו בעלי **התוספות** · זלה"ה על **התורה** מפרש"י הפרש"ה פשטים ורמזים דורשי רשומות מתוקים מדבש ונופת צופים הנחמדים ∴ מלאים זיו ומפיקים · והדברים עתיקים · דבר חדש אשר לא היה לעולמים לחלק ילא ממה שנדפס בספר דעת זקנים על ערבי"ס ילאו גדודים ∴ ואתייא תוך תוך אתם עמס עטרת תפארת · אבן הזוהרת · פוס ממלל רברבן · גדול מרבן · לכל בני ישראל היה אור לדיק כאמונתו האיש לבוש הבדים ∴ הוא **הרא"ש** זלה"ה כאן שנה רבי ופירש ויעש גם הוא מטעמים אוכים לתורה · הדר"ה ארעא והדר"ה · הד"ר פשט"ה שם רמז וה"ן מספר כפרים עם נרדים ∴ אשר היו מימי קדם חמדה גנוזה ונעלמה · ובסתום חכמה · לא ידע אנוש ערכה כולהו שני מועד מועדים ∴ הדור אתם ראו לכו חזו בהגלות נגלות · האי ספר"א כה"ר כמה מעלות · יעלזו חסידים ∴

כואו ונחזיק טובה לאי גברא גדול האמר באברהם שכולו מלא חסדים ∴ **המשכיל ונבון כה"ר אברהם פאריינטי נר"ו** בר כבוד הש"הט הזקן הכשר **כה"ר יוסף** נ"ע אשר נדבה רוחו אותו לקרבה אל המלאכה מלאכת שמים כי יתן לכסף מולא · למנוחת נפש אשתו הכבודה הצנועה התמימה במעשיה אשה יראת ה' סי' **רחל** נפשה בטוב תלין אל מקום הדש"ן כלו מחמדים ∴ אחלי ירום ונשא וגבה מאד שמים לרום ועשה פרי זרעו לעולם יהיה פרי מגדים ∴ כ"רא · אליכם אישים אקרא אשרי שיאחז את ספר התורה הזה וקרא בו לזכות כה"ר אברהם הנז' ולעילוי נשמת אשתו הנז' והיו לאחדים ∴

הלא זה דברי אנכי איש צעיר מצעירי הלויים וגם דל"ה דל"ה היום גלותי' אגב מטל"טלי · **שמואל הלוי אבן יולי** · אוחילה לצורי וגואלי · שבתי בבית ה' כל ימי חיי לבתים לבדים ∴ אכי"ר:

נדפס

פה **ליוורנו** יע"א

אתן שנ"ת יבואו ויגידו **צדקתו** לפ"ק

ברפוס משה ישועה הי"ו

בכ"ר החכם כמהר"ר **יעקב טובייאנה** זלה"ה

מדפיס ומוכר ספרים

הקדמת ידידנו המשכיל ונבון כה״ר אברהם פאריינטי נר״ו בר כבוד השם הטוב הזקן הכשר כה״ר יוסף תנצב״ה :

ויגש אברהם ויאמר אודה ה׳ מאד בפי ובתוך רבים אהללנו אשר החייני וקיימני · ולבא עד הלום זיכני והגיעני · להדפיס את ספר התורה הזה עיני כל ישראל המה גדולים חקרי לב שלומי אמוני · הלא המה רבותינו **התוספות ורבינו אשר זלה״ה על התורה** ה״ן כל חדש אשר לא היה לעולמים כמה ימי שני · אשר היו ספונים וטמונים בכתב ישן נושן ואת הקדמו״ני · וכאשר ערבו לי פניני אמריו הנחמדים מזהב ומפז רב קמתי ואתעודד ונערתי חצני · לקרבה אל המלאכה לעשות אותה חשתי ולא התמהמהתי על עמדי עמדתי לא חשתי על הוני ואוני · למען יפוצו מעינותם חוצה תורתן של ראשונים רבים ישתו את מי יש נו״ף לחם משנה · שנים כרובים לכתרות הזהב שמם נודע בשערים עם זקני · וגם להיות למזכרת לאות למנוחת נפש הכבודה אשת חיל אשה יראת ה׳ **סי׳ רחל תנצב״ה** אשתי אשר נחטפה ונקטפה ממני · עודנה באבה מתה עלי רחל ובנים לא היו לה ולפי שאמרו רז״ל תולדותיהן של צדיקים מצות ומעשים טובים אמרתי לעשות נחת רוח לנפשה טוב מבנים ומבנות שם עולם לא יכרת תשבע נפשה מן הטובה ותתענג בדשן ויהללוה בשערים מעשיה לפני שוכן סנה · ואשפוך את נפשי לפני יוצרי וקוני · שזכות הרבנים הגאונים הנ״ל תהיה למגן ולנס מעטה תהלה אור בעדני · ובעד כל ישראל אחינו ביום אקרא מהר ענני · הרב כבסני מעוני · על מי מנוחות תנהלני · וכשם שזכיתני לבא עד הלום כן לעשות רצונך אלהי תזכני · כחסדך חייני · וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני · פי המדבר הנני · לישועתך ה׳ קויתי :

הצעיר אברהם נר״ו בן לאדוני אבי הזקן הכשר כה״ר יוסף פאריינטי נ״ע

הסכמת הרבנים המובהקים מאירים כברקים בעי"ת ליוורנו יע"א ישצ"ו

הני בר"בי דרבנן מספרים תהלות ה' ברכות לעד דלא מנע טיבותיה וקושטיה בגלות הקל הזה ותורה ס"ס בישראל שמא דחיי דברי חכמים שבי דלור"ה ושבי דנהר"דעה תפארת שיבה והדר זקנים :

הני דחשיבי בעלמא רבנן קדמאי שמהם יצאה תורה ערוכה בכל ושמורה מנופה בשלש עשרה נפה גדולה דעה שנתנה תוך מורשי לבן של ראשונים :

הני עבידי לרבויי ללמד לדורות הבאים היוצאים לשוח בשדה תבואות ארץ ממנה יצא לחם לחמה של תורה דאפיק משמע בין ערוגות מטעיה ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים פר"דס רמונים :

הני בתראי ניהו דקחזו יקרא דאורייתא מעשה אבות מכלל דהיכא תולדות איש יביא בפריו פרי מפרי וגדולי הקדש ספריהם של צדיקים רבו למעלה מינים ממינים שונים :

הני מבסיין והמה בכתובים ולפי רוב השנים מעלים אבק וזימנין דמשכחת יבא רקב עם יאכלם והני עכברי רשיעי אוכלים מן התורה בכרם מלאה הכל השוה שבהן דאזלי לבי אבו"דן כמה טיפי מרגליות לא יערכם זהב ורב פנינים :

הני בני עלמא דאתו אבשי לבב חכמה אשר כל ישעם וכל חפץ לזכות את הרבים בדבר ה' אמת וילפי חפוש מחפוש לרבות את הטמון ויחפרוהו ממטמונים :

הני מגלו הא כמה שני דברי רבותינו הצרפתים על התורה ותלאת כל ארעא מלא האור"ה בחכמה בתבונה שדעת זקנים נוחה במיטב האר"ש שפה לנאמנים :

הני מע"רב ר"ב קאתו האי גברא דאתא ממערבא ה"ה החכם השלם הכולל כל איסורין כמוהר"ר שמואל הלוי אבן יולי נר"ו ואייתי בידיה פירוש רבותינו **התוספות** עה"ת דנפיש נהוריהו אנהרינהו לעיינין מה דאשונים מקיני אף אחרונים :

הני בהני שייכי יהיב לן מסת"בות דירצאו בריח שדה אשר ברכו ה' רבן של ישראל הוא **הרא"ש** מפיו לפידים יהלוכו זקו"ק לבא"ר במת"ק וד"שן שפתותיו שושנים :

הני תרי כללי דאורייתא הוה מסדר מר שמואל וקרא להם שם חדש **הדר זקנים** דין הוא הד"ר לכבוד ולתפארת יקרא דאורייתא לעיני כל ישראל חכמים ונבונים :

הני במתוכא קא מיירי שיבם אישים עשורי עם קדש פנינו יחלו לקוח את ספר התורה הזה תיד מע' החכם עליון למעלה ארקיעו לזהבין סלעים מחסה דרבונות דרבמונים :

הני שבעה דנחמתא דכתובן וקריין לעתיד לבא למסמך גאולה לישראל עם סגולה קיים בנו אבא רחמנא חושה שלח משיח לקבץ נדחים עין בעין נראה במעשיך ובגבורותיך בימי עולם ובשנים · אכי"ר :

הכ"ד צעירי צאן קדשים הכ"וח פה ק"ק **ליוורנו** יע"א ביום תליתאי לירחא תליתאי דהאי שתא ואשא אתכם על כנפי נש"רים לפ"ק ·

ע"ה **יצחק חיים נונים** הצ' **שמואל חיים עזרייה** הצעיר בע"ה **אברהם** ס"ט בכמהר"ר **אלווארינגה** ס"ט

משה קורייאט זלה"ה ס"ט

הצעיר **אברהם ברוך פיפירנו** ס"ט סופר הק"ק

אלה דברי החכם המשתדל והמגיה נר"ו

קול אש"ר יעבור תחת השב"ט דרך ובא לו ידים מוכיחות בא עד **הרא"ש**

קול המוסיף תוספ"ת מרובה להודיע לבני האדם מקום יש **בראש**

קול הנער דשף מדוכתיה ואיעבור ניבו"ה אל המקום אשר יפנה **הראש**

קול בן לוי מושך בקס"ת לתומו מגיד לאדם מה שיחו הלא **מראש**

אשר ברא אלהים לעשות ארץ ושמים וכל צבאם · אבות ותולדות גולות עיליות וגולות תחתיות משמרת משאם · ויבן את הבית ויבלהו לנטוע שמים וליסוד ארץ מוצאם ומובאם · איבהו ואבוזרייהו : אלהים חש"בה לטובה · ישראל עלה במחשבה · הכין לו הכנה דרבה · חביבין ישראל חבה · על אחת כמה וכמה טובה · היינו דאהנייא להו : הראשון אד"ם המעלה · ממנו יתד ממנו פנה לשם ולתהלה · עד שבא אברהם עיר וקדיש ויזר"ח יצחק בן יאו"ר עולה שבולה · ובא יעקב עטרת תפארת ממנו הוא במעשהו : שמם עלו שבטים שבטי יה · זרעם כבון ישראל גפן פוריה · קדמו שרים לשמיעה קדמה עשייה · עמא דאקדימו פומייהו : מקבלה ואילך קיימו וקבלו דור דור וחכמיו חכל נביאים · ראשונים ואת אחרונים תורה ומצות כללי ופרטי והעור"בים מביאים · לב חכם ישכיל פיהו : ויהי מאז גלות ירושלם הגלת יהודה הגלת שלומים · או ירדו לצער"ם גלתה סנהדרין הרים הרמים · איעקר להו תלמודייהו : ויאמר ה' יהודה יעלה רבינו הקדוש יאמר לו · דבר אחד לדור עשה אזנים לתורה וכתב לו · את משנה התורה לנתחיה ואת **הראש** :

אשר יבחר ה' הוא הקדוש אחריו יאיר נתיב · לא הניח דבר גדול וקטון קרי וכתיב · לו"ו קם כמוהו : הוא ניהו רב אשי ויעש גם הוא מטעמים מלא נבא דרובשא · הלכות עולם כלול במקרא כלול במשנה נפקא מינה

הקדמה

מינה לדרשא · הויות אביי ורבא בהא זכו"הו:אדהכי והכי שרו חכימיא פר"שן דת"א · כל אחד רוכב קש"ת החלו
מעלין בפוק לקריותא · גלו עמיקתא ומסתרתא · שרו זיסריו"הו : דור לדור ישבח כל מקום שנתנו חכמים עיניהם
קשרו חבל בחבל אשר"תא דדייני · רבנן סבו"ראי סברי מרנן גאו"ני קמאי עמודי שמים וכל קרני · דנפיש
איסוריו"הו : ומן הוא והלאה תורה מונחת בקרן זוי"ת הלכות קטועות · ליבחר מיכא ליבחר מיכא כי מגרעות ·
עד שעמד **שלמה** ותיקן הלכתא רברבתא פור"ש הן להם דעביד פרו"שא רבתי כדעות מילתא אלביש"יהו :
ווילא פרח · אור זרו"ח זהרי חמה השמש יצא על הארץ הן הן גופי תורה · אורו"ת אלו"ם סנהדרי גדולה
עטרת צבי ולפירת תפארה · גללו כמים אדירים והארץ האירה · דפקיע שמייהו : רבותינו דייני גולה בעלי
התוספות האירו ברקים תבל רבים ישוטטו הלכות גדולות שמעתא אליבא דהלכתא · ועוד זאת יתרה היתה
הכא תרגמו נהוריתא · פירוש על **התורה** אלו קרא"ן שאינן מתאחין כשאו כהר"ות המושכין
נוף דבש אמרי נועם בשמים **ראש :**

אשר על הנה"ר קים ליה כדרבה ובאור שמש יזרח קדוש יאמר לו ויהי ידיו אמונה·תנא בתרא לטפויי אתא סוף
דיבא בתחלת דיבא· הייכו תנא קמא אור לו כליון ידו על העליונה·נקיט בשיפולי גלימייהו : רבינו הגדול
רישא דדהבא עטרת זהב גדולה אספקלריא המאירה · קומה גבוה דלתים ובריח כלל גדול בתורה · **הרא"ש**
זלה"ה דגלי דרעיה ונפל נהורא · והארץ האירה · ל"ו יקום אורהו : עמד ויתודד אר"ש שיטה אב"א
גמרא כם פלפלי ליבונה של הלכה אית ליה היכירא · שומע ומוסיף תוספותיו על הש"ס משנתו סדורה · תחת
כל השמים ישר"הו : אב"א סברא קא פסיק ותני הלכות פסוקות שמשם הוראה יוצאה · בפסקיו על הש"ס בחכמה
יסד אר"ש לבנה במילואה · קול המוסיף זה הכ"לל לאתויי נדרש לשואלו ויהי כמ"שיב משיח לפי תומו · מאשר
שמנה לחמו · בקבא רבא כיילינהו : היום הזה ראינו אור זרוח לצדיק אב"א קרא · וינטע אהלי אפדנו זאת התורה ·
דרשינהו לקראי בסיני יטמין ברמ"ז וילא לצו"רף ממעל לחש"ב עירוב פרשיות שנו כאן זור"ח זר"ח למניינהו :
אשר במלא אתי בכיתי ובמומותי בכתב ישן נושן משנת הרס"ד גם לרבות פי' התוספות הכ"ל אותיות פורחות
ורבים תיש"בי · ותהיינה ברודות וספו"כי טמוני · בליר שיעוריהו : כל ימי הייתי מחריש משתאה · אבכי הרואה
מי האיש הירא הו"א יחזיק במעוזי למען דפוס האי ספ"רא כה"ר וסמך את ידו על **ראש :**

אשר נדבה רוחו אותו לקרבה אל המלאכה · זה האיש ירא ה' זכה מי שזכה · האי מאן דיאו"ר אבהירינהו :
צדיק כתמר · שר ל"ו כאמר · יין חמר · **המשכיל ונבון כה"ר אברהם פאריינטי**
נר"ו ברכ"ה הטוב הזקן הכשר **כה"ר יוסף**
כ"ע כי יתן לכסף מולא וכא עד כי"סו עשה לו פותחת · את כל ונוכחת · בסף כסף
ריבם אין כסף נחשב דלא אחשיבינהו : זאת התורה לעולה עילוי נשמת אשתו הגברת · אשת חיל עטרת ·
התמימה במעשיה הטובים **סי' רחל** נפשה בטוב תלין אל שפך סד"שן בחצר אהל מועד עם נשים
לדקניות יהבי להו מדידהו : קולי אל ה' אקרא וכפי פרושות השמימה קו"ל שהוא עיקר
ועמו תפל"ה · יראה זרע יאריך ימים גדול הנאמר באברהם ופנה למעלה · יש זהב ורב פנינים עושר
ונכסים וכבוד ויתן לו את ברכת **אברהם** היא העולה · כי נתונים נתונים המה לו החיים והשלום יחדו יהיו
תמים אל ראשו מעלה על גב מעלה וקיימי בשלימותייהו : ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום
זרעא מעלייא מיניהו מלכי · מינייהו אפרכי · כפה ואגמון **וראש :**

אשר פלו ספתי לפני מלכים ויועצי ארץ השרידים אשר ה' קורא · רבים ועצומים גדולים חקרי · רבני
אלפי"ן הני זיהר"ורי · רבנן ותלמידיהו : אליבם אישים אקרא ואני תמיד אי"חל חלו"תי היא עולת
התמיד · שאו ידיכם קדש חזקו ואמצו בספר התורה הזה ללמוד וללמד · וזכות תולה להאי גברא יקירא אחד היה
אברהם הי"ו דבר המעמיד · עין ראתה ותאשרהו : גם ברכות יעטה אשר מינו דזכי לנפשיה זכי לאחריני
אשתו היהודיה · סולת נקייה · **סי' רחל** הנו' והיתה נפשה צרורה בצרור החיים שמים לרום תרי
מיכתבן מילייהו : ואני בקול תודה · אודה ה' מאד בפי ובתוך רבים אהללנו כד לפני קהל ועדה
מטי למודי"ס אליו פי קראתי בשם שזיכתני לבא עד הלום כן תזכני להדפיס שאר ספרי הראשונים אשר כמלאו
תחת ידי מרבנן קשישאי ארזי לבנון והמה בכתובי"ם ואתם עמס ספרי אשר קרי"תי לי **קול בלה** והוא פי' על
גמרא מסכת כלה · דבר חדש אשר לא היה לעולמים מעטה תהלה · והגמרא הנז'
כמלאת אתי בכ"י ישן נושן וחתמי עלה רבנן כאשרתייהו : כי **מראש :**

אשר בשמים ממעל קומה והושיעה נא לאן מרעיתך הני בכש' דרחמנא·שו הן הנולין במדבר בערבה כלפור
בודדת מקנה · איבדורי אבדור ויקנו בקסר"ות טרידי בגרשיו"הו : ובא גואלו · אל המנוחה ואל הנחלה
זו משכן ש"לו · ישרש לסגולתו כעמדם ועמודו גוי אחד בארץ וריח לו · יתרבי חילייהו : ישדר לן שופריה כן ישי
בראש מרן מלכא משיחא בא יבא ברנה · ונהרו אליו כל הגוים מראש אמנה · כל נורדיו יפיח בהם ולורם לבלות
חרפה ובשנה · הייכו רביתייהו : והבית בהבנותו ירושלם דדהבא מעולפת ספירים · בהט ושש ודר וסוחרת על
כן באורים · בהנים בעבודתם ובא הלוי לשרת בקדש ישא ביום ההוא ושר בשירים · על כן ירים **ראש :**

אשר דק לעפר קטינא קטינא · תופס הקס"ת קולא דשומשמנא · חסר שפמ"ה כי כבד פה אין חכמה ואין
תבונה · דשף מדוכתיה היום גלו"תי אצל כל פנה · הכותב פה ליוורנו יע"א קריה נאמנה · **מישרים**
באן שב"ח · הצעיר פה שו"ח דב"א מן הד"בא **שמואל הלוי אבן יולי ס"ט** בלא"א
החכם השלם כמהה"ר ברוך ז"ל לפני שוכן מעונה · היתה **לראש :**

בס"ד

הדר זקנים

בראשית

תוספות

בראשית ברא אלהים לא מצי למימר שברא אלהים השמים והארץ תחילה שהרי השמים נבראו מאש ומים א"כ אש ומים קדמו אלא הכי ר"ל קודם שברא אלהים שמים וארץ והארץ היתה תוהו ובוהו וכן תרגם אונקלוס בקדמין : בראשית בגימ' אש ברית כלומר העולם נברא בזכות התורה שנקראת אש שנא' מימינו אש דת למו ובזכות מילה שנק' ברית שנא' גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור · תימה אמאי לא קחשיב מתי נבראו צבאות מעלה כגון אופנים ומרכבה ומלאכים · י"ל דלא חשיב אלא דברים הנראים לעינים ואע"פ שמספר מג"ע שאינו נראה לעינים היינו להשמועי' מעשה של אדם הראשון : בראשית למה התחילה התורה בב"ת לפי שהוא לשון ברכות כדמפרש במסכת כתובות · ד"א לכך התחילה בב"ת לפי שהבית מסובבת מג' רוחות ופתוחה מרוח רביעית כמו כן העולם יש לו ג' רוחות ורוח רביעית פרוץ דהיינו רוח צפונית ולעת"ל יבא הב"ה ויאמר לאו"ה יבא אלהיכם ויברא רוח צפונית · ד"א לכך התחילה התורה בב"ת לפי שרצה הב"ה להתחיל בא"לף ונסגה לאחור לפי שמנוכה קטן אמר הב"ה חייך כך אתחיל עשרת הדברות וכן עשה דכתי' אנכי ה' אלהיך · ד"א לכך התחילה התורה בב"ת לרמוז לב' מרכבות וזהו שייסד הפייטן באשישת שלוחתו דירה הב' פרועה בדלתים דינו רום למרכבות שתים · והתורה מתחלת בב"ת ומסיימת בלמ"ד כלומר ב"ל והיינו דכתיב משפטים בל ידעום הללויה : בראשית בגימטריא בלא הש"ך בתשרי וש"ך של בראשית איכה נשמעת ונחשבת כאלו לא נכתבה · בראשית לכך התחילה התורה בתיבה זו לפי שכלל בו כל בריות שבעולם · ב' ברא ר' רקיע א' ארץ ש' שמים י' ימים ת' תהומות ושם אל"פין יש בפסוק בראשית מכאן סמכו רבותינו לדרוש שיתא אלפי שני הוי עלמא · בראשית לכך התחילה התורה בב"ת לרמוז שני עולמות ומסיימת בל"מד לומר לך למוד התורה ותזכה לשני עולמות · וכ"ב תיבות יש מבראשית עד אחד כנגד כ"ב שנים שהיה אברהם אבינו כשהתחיל ללמוד התורה שנקראת אור :

ברא אלהים את סופי תיבות אמת והיינו דכתי' ראש דברך אמת וכן בסוף הבריאה חתם אמת ברא אלהים לעשות כמו שעשה הפייטן אשר חותם שמו בתחילה ובסוף וכן ויברא אלהים את הוי אמת : בראשית לפיכך מתחלת התורה בב"ת ומסיימת בלמ"ד כנגד ל"ב חוטין שבציצית ששקולה כנגד כל המצות שנא' ועשיתם את כל מצותי : השמים לפיכך נקראו כן לפי שנעשו מאש ומים · ד"א שמים נקראו כן לפי ששמים מעשים של הבריות וכן ישקיפו לטובה

לא

הרא"ש

בראשית פירש"י בזכות התורה וישראל שנקראו ראשית ברא הקב"ה עולמו וכן אתה אומר בזכות שבת וברית מילה ונפקא להו כי בתיבת בראשית תמצא שבת ברית אש שהתורה נמשלה לאש כד"א מימינו אש דת למו ועוד פירש"י א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחדש הזה לכם ראש חדשים שהיא מצוה א' וקשה הא כבר נצטוו על מילה וגיד הנשה · ומיהו י"ל דנקט שנצטוו בה ישראל ביחד ולא ביחיד : בראשית אמרינן בב"ר אמרה תורה אני הייתי חכמה יראת ה' וכתיבת בראשית תמצא יראת · ראש דברך אמת בר"א אלהי"ם א"ת כי התורה מתחלת באמת ומסיימת בישראל ועוד מתחלת בב"ת ומסיימת בלמ"ד זהו ל"ב חדרים סוף בלב כלו' שמור התורה ותשמור לבך כדכתיב כי היא חייך ואורך ימיך ושמור התורה שהיא נר כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור אמר הקב"ה שמור נרי ואשמור נרך לחיים : את השמים לכך נכתב את השמים שאלו נכתב השמים והארץ לא הייתי יודע מי היה הבורא ושמים וארץ הנבראים :

ויהי אור מה שלא נכתב כאן ויהי כן כמו באחרים לקצר דבריו נכתב דאלו היה מפרש כל סדר הבריאה יצטרך להאריך כל זה אבל כאן אין כאן אריכות בתיבת ויהי אור מבתיב' ויהי כן · תמצא כתוב כי מבראשית עד אחד כ"ב תיבות ז"ש שלמה בן חכם ישמח אב כשהיה אברהם בן ב"ן שנה התחיל ללמוד התורה ובפרשת יהי רקיע ל"ח כנגד יצחק שהיה בן ל"ח שנה כשנשא את רבקה והראיה כי היו חיי שרה לאחר שילדה את יצחק כמנין ו"היו כי היתה בת נ' שנה כשנולד יצחק וכשמתה נשא יצחק אשה ועל כן לא כתיב בשני טוב כי לא נתמלאה טובת שמחתו כן תמצא בפ' יהי רקיע ל"ח תיבות :

יקוו המים בשעה שאמר הק"בה יקוו המים ותראה היבשה היו מסבבין זה בזה ולא היו משגיחין בקש הק"בה להפוך את העולם לתוהו ובוהו קרא הק"בה לשר הפנים א"ל אני מודיעך למברא עלמא פקח עינוהי ומלא אש אוכלה ועבין עמוקים וקרא להן לגוזר ים סוף לגזרים מיד עמדו במקומם נטה עליהם הק"בה והשקיען בהרים וענו פמליא של מעלה קדוש וברוך לשמו ומלאכים אמרו בשכמל"ו ובאותה שעה עמד מהלל שם המהלל בפמליא ואמר לפניו רבש"ע עתיד אתה להשתבח בבריותיך עד לאין קץ ותתברך עד לאין תכלית ותתרומם עד אין קצבה עתיד אתה שתבור לאברהם יותר מכל בריה ותאמר לו קח נא את בנך ולמחר מבניו אחריו ותקראהו בני בכורי ועתידין בניו לקבל עליהן את עול מלכותך בה' ומלוך לעולם ועד ועתיד אתה ליתן התורה בקדושה ובטהרה ולומר להם אנכי ה' אלהיך והם יאמרו כל

אשר

לא זכו ישקיפו לרעה לטובה דכתיב וצדק משמים נשקף לרעה יגלו שמים עונו : והארץ היתה תוהו ובוהו פשט כמו ובגדי ערומים תפשיט כלומר אותם שהם עתה לבושים הפשטת והנחתם ערומים וכן והארץ שהיא עתה ארץ היתה תוהו ובוהו :

וירא אלהים א"ת האו"ר כי טוב את האור בגימטריא תרי"ג והיא התורה שיש בה תרי"ג מצות והיא הנקראת אור דכתיב כי נר מצוה ותורה אור · וחמש אור כתיבי בפרשה ראשונה כנגד חמשה חומשי תורה : ויבדל אלהים בין האור תחילה היה אור וחשך מעורבים זה עם זה והבדילם הקב"ה זה מזה · ירושלמי אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו שנא' וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל : ויהי ערב ויהי בקר יום ב' למה לא נאמר כי טוב בשני לפי שעתיד הקב"ה להשקיע העולם על ידי מים בשיבוא מבול לעולם כך אמר הרב ר' יוסף לאופיטאל · ד"א מפני שנברא בו גיהנם שנא' כי ערוך מאתמול תפתה ואיזהו יום שיש לו תמול ואין לו שלשום הוי אומר זה יום שני · ד"א לפיכך לא נאמר כי טוב בשני לפי שהיה בו מחלוקת שכאשר נחלקו המים התחתונים מן העליוני' געו בבכיה שיהיו במקום טומאה אמר להם הקב"ה שתקו ואני אצוה עליכם ניסוך המים ולא נתפייסו כי אינם כי אם פעם א' בשנה וכרת להם הקב"ה ברית שימלחו הקרבנות שנאמר על כל קרבנך תקריב מלח ולא תשבית מלח וכיון שהיה בו מחלוקת לא נא' בו כי טוב שנאמר ובצאתם לפני החלוץ אומר הודו לה' כל"ח ולא נאמר כי טוב · וגם מזה יש להשיב למינים מה שלא נאמר כי טוב בשני לפי שרוב העולם אובדין ע"י מים · וכן הוא נרמז בספר תהלים רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו :

יקוו המים מתחת השמים אל מקום א' וא"ת והלא כל העולם כולו מלא מים וא"כ היאך יוכלו להיות במקום א' · וי"ל דהיינו משל לאדם שיש לו ענבים בגת וכל הגת מלא ועדיין מביא ענבים בגת ומלאו אדם א' אמר לו להיכן אתה נושא הענבים הרי כל הגת מלא הלך ודרך בגת על גבי הענבים והשפילם אף הקב"ה דרך על המים והלכו להם והיינו דכתיב ודורך על במותי ים : ותראה היבשה וא"ת מאי קאמר פשיטא דכיון דנקוו המים אל מקום א' פשיטא דנראית היבשה · אל ז"ל דכאן רמז קריעת ים סוף והכי קאמר יקוו המים אל מקום א' ויהיו לעולם לשם · אבל על מנת שתראה היבשה בקריעת ים סוף : המאורות הגדולים פירש הר' יוסף בכור שור גדולים שהיתה הלבנה גדולה כמו החמה · אבל גבי הנחה הא' גדול מחבירו כדמוכח בקרא את המאור הגדול ואת המאור הקטן :

נעשה אדם בצלמנו כאן פוקרים המינים ואומרי' שהם שני רשויות מדקאמר נעשה בלשון רבים משמע · אכן הכל הוא כי אין זה כי אם דרך ארץ דהא כתיב בתריה ויברא אלהים את האדם בצלמו דמשמע שהיה יחיד בבריאה · ואומר הר' יוסי בכור שור שבשעה שעשה הקב"ה הבהמות והחיות נתגאו המלאכים למי שהיו למעלה מהם אמר להם הקב"ה כדי להשפילם נעשה כל א' וא' ממנו אדם והם לא יכלו לעשות והיינו דכתי' ויברא אלהים אבל המלאכים לא יכלו לברא :

ויכל

אשר דבר ה' נעשה ונשמע בבקשה ממך תרחם על עולמך ואל תחריבהו שאם תחריבהו ח"ו מי יעשה רצונך באותה שעה נח הקב"ה ונתן רשות לאדם ליכנס בג"ע ומסר לו כל מעשה בראשית ותלאן באצבע בפלגות אצבעא זעירא וקבילו עלייהו מילי דשמייא · זה שאין כתוב טוב ביום ב' זו היא תשובת המינים שא' שבשביל שהיה העולם עתיד ליאבד ע"י מים לא כתב כי טוב ואעפ"כ בא וכתב ביום הששי וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד · ד"א זה שלא נכתב כי טוב ביום השני הוא סוד תתגדל ותתפאר באמרו יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים ובכל מקום שיש חילוק ופירוד אין טוב מאי כי טוב אינו בא אלא להביא שלום ולחבר את כל הדברים הלא תראה כי כשהיה אד"הר לבדו בפרד בלא חיבור בת זוגו מה כתיב בו לא טוב היות האדם לבדו וכשנתחבר אל אשתו חוה מה כתיב בו מצא אשה מצא טוב כלומר אותו הטוב שהוא אבד ממנו · ז' פעמים כתיב כי טוב כענין כנגד דברים הרבה הולכים משבוע לשבוע ז' ימי השבוע שבעה כוכבים משרתיהם ז' רקיעים ז' ארצות ז' ימים שבעה הרים סביבות ארץ ישראל שבעה נהרות סביבות הכסא שבעה קולות שבעה פעמים גוזרים ברקיע הדבר קודם שיעשה בארץ ולכך הטבת חלום ז' זימנין ויגזרון עליה מן שמייא ז' ימים טובים בשנה ז' שמות יש לו ליצ"הר ז' מזבחות ערך בלעם שבע שמיטות היובל ז' שבועות הספירה במנות · ז' קולות במזמור הבו וכן באי תיבה מבהמות טהורות ז' :

ותוצא הארץ דשא · בחולין דרשו שנשאו דשאים ק"ו בעצמם כדאיתא התם ובאותה שעה פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם · וקשה למ"ד חנוך זה מטטרו"ן ששמו כשם רבו ומטט' זהו שר העולם שהרי באותה שעה לא נברא חנוך עדיין · וי"א דתרי שר העולם הוו ועוד י"ל דההיא לא הוי כמ"ד חנוך זה מטט"רון · מיהו אף לדידיה י"ל דנהי דאיהו לא נברא אבל נשמתו או מזלו נברא כדאשכחן גבי ספר תולדות אדם כדדרשינן מלמד שהראה הקב"ה לאד"הר דור דור וחכמיו אע"פ שלא היו נבראים מ"מ נשמתם ומזלם הראה לו :

את שני המאורות · פי' שניהם גדולים מיהו הא' גדול מחבירו כדכתיב את המאור הגדול ואת המאור הקטן ורז"ל דרשו בתחלה נבראו שוין ונתמעטה הלבנה ע"י שקטרגה והשמש עמד בגבורתו על ששמע חרפתו ולא השיב והיינו דאמרי' הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבין עליהם הכתו' או' ואוהביו כצאת השמש בגבורתו על ששמע חרפתו ולא השיב · ועל זה יסד הפייט ראה והקטין צורת הלבנה · וה"פ ראה הקב"ה שקטרגה והקטינה · איתא במדרש בשעה שנזף הקב"ה בלבנה ונפלה נפלו ניצוצות ממנה על פני כל הרקיע והם המאורות ונקראו כוכבים על שם שהם מאור הלבנה :

בצלמנו בצלם המיוחד לנו אצלינו והוא צלם שבמרכבה פני אדם שבו מראין לבני אדם בעת הנבואה · כדמותינו דומה קצת לעליונים לדעת טוב ורע כענין שנא' ותחסרהו מעט מאלהים לפיכך לא אמר כדמותי אל כדמותינו הרמ"בן ז"ל :

ויכלו השמים וכתיב ויכל בנוהג שבעולם אומן גדול שעשה דבר גדול אם מחסר דבר חוזר לאחר

ויכל אלהים ביום השביעי וא"ת והלא כלה מלאכתו ביום ששי וי"ל דודאי כל מעשה מלאכה ברא מיום ששי אבל העולם היה צריך למנוחה וכשבא שבת באה מנוחה והיינו דכתיב ויכל אלהים ביום הז' שהיא מנוחה לעולם כשבא שבת ואי דלא כתיב ויהי ערב ויהי בקר יום השביעי לפי שבליל שבת לא החשיך כלל אלא היה אור כל השבת וכמוצאי שבת החשיך והיה אדם חסר אורה נטל שני אבנים וטחנם זה בזה והוציא מהן אורה לפיכך מברכין במוצאי שבת בורא מאורי האש. עוד י"ל ויכל אלהים ביום הז' כלומר ביום הז' היה ניכר לעולם ששבת לפי שבליל ז' סבר אדם הראשון שיעשה הקב"ה מלאכתו למחר כשם שעשה בשאר הימים כשראה ששבת הבין והכיר שכלה הקב"ה מלאכתו: לעשות. אלו השדים שברא אלהים בע"ש בין השמשות ולא הספיק לבראם עד שבא שבת ולפיכך יש להם רוח ולא גוף:

ויברך אלהים את יום השביעי. ברכו באורה שלא פסק אורה עד מוצאי שבת כדמפ'. עי"ל ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו במה קדשו שלא ירד המן לישראל והיינו דאמרי' וברכתו מכל הימים וקדשתו מכל הזמנים. ברכו מכל הימים באורה כדפי' וקדשתו מכל הזמנים שלא ירד בו מן לישראל. וא"ת והלא אין המן יורד בי"ט. וי"ל דמ"מ יורד ליום של חול שחל בו י"ט לפעמים אבל ביום שבת לא ירד כלל לעולם:

ויפח באפיו נשמת חיים. ברא האדם הנשמה מן העליונים והגוף מן התחתונים: ולאדם לא מצא עזר כנגדו י"מ שתבע אדם עזר כמה אמר אדם לכל יש עזר ולי לא יהיה שום עזר: זאת הפעם עצם מעצמי. פי' רשב"ם זאת הפעם עצם מעצמי דוקא אבל מכאן ואילך אינו כן אלא אדרבה איפכא האיש יוצא מן האשה:

ויאמר הנחש לא מות תמותון. י"מ שהנחש דחף חוה ואמר לה כשם שאינך מתה בדחיפה כך אין אתה מתה מן האכילה: לרוח היום ויתחבא האדם. וא"ת היאך הבין שהוא הקב"ה. וי"ל שהרוח בא מצד דרום וראה אילנות מנענעים לדרום ואין מנענעים בצפון אמר היינו בקא הכבוד שחופף בין האילנות:

ארור אתה מכל הבהמה מכאן שאין טוענין למסית שהרי היה יכול לומר דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין. וא"ת והנחש מפני מה לא טען כן. וי"ל כיון דהיה עון להיות מסית יהיה עובר על דברי הרב ולא רצה הנחש לומר שעבר על מצות המקום. וא"ת והא אין מסית כי אם ע"ז. וי"ל כיון שאמר לה והייתם כאלהים יודעי טוב ורע כלומר בוראי עולמות הוי כמסית לע"ז. וא"ת למה היתה נענשת חוה מזה והלא לא הזהיר המקום לאכול ממנו רק לאדם דכתיב ויצו ה' אלהים על האדם. וי"ל דגם היא כמי בכלות שהרי בתר בריאה כתיב זכר ונקבה בראם ויקרא שמם אדם אלמא דשניהם קרויים אדם והיתה היא בכלל דוויו על האדם:

ואל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרונך. פירש' דלא זו אף זו קתני הרבה ארבה עצבונך. וא"ת יהיו לי שפחות ולא אעשה מלאכה כי אם מעט לכך אמר והרונך כלו' ואפי' לא תעשה מלאכה

לאחר זמן ומתקנו אבל כאן הכל כלה ואין צריך דבר לחזור ולתקנו. ד"א לפי שהוא עדות שברא הקב"ה עולמו כו' ימים ועדות מעומד שנא' ועמדו ב' האנשי' ואמרי' בפ' כל כתבי בשעה שאדם אומר ויכלו שני מלאכים מלוין לו לאדם ומניחים ידיהם על ראשו ואומרים לו וסר עונך וכו' ומה שאומרים פסוק זה צ"ל שנס בעדות אמר אם לא יגיד ונשא עונו וז"ש ויכלו לא עיכב עדותו והעיד על הקב"ה שנח ביום הז' לפיכך יוסר עון מעליו:

אשר ברא אלהים לעשות ברא אותם הש"ת שיעשו תולדות כפי הטבע אשר נתן בהם איש איש ממלאכתו אשר המה עושים. הרמ"בן ב"ל:

אשר ברא אלהים לעשות מגיד שחותמו של הקב"ה אמת בתחילתו ובאמצעותו ובסופו. והרב ר' משה שמע מפי ר' שמואל רבו כי בשש מקומות מצינו שחתם הקב"ה שמו ושם בראשית בר"א אלהים' בר"א אלהים לעשו"ת. וירא אלהים א"ת ויבר"א אלהים א"ת התנינים הגדולים. וירא אלהים א"ת כל אשר עשה ועל כן תקנו לומר ג' פעמים אמת ויציב ונכון לומר כי הכל נעשה באמת:

אלה תולדות השמים והארץ כל מקום שנא' אלה פסל את הראשונים והכא מאי פסל תוהו ובוהו. בהבראם בזכות אברהם גימטריות באברהם:

ויבן ה' אלהים את הצלע שמעתי מפי' ר' משה הדרשן שהוא לשון הבנה שהבין הקב"ה הבנין האשה ובראה ממקום צנוע שבאדם לא מן הרגלים שלא תהא יצאנית ולא מן הידים שלא תהא גנבנית ולא מן הלשון שלא תהא דברנית ולא מן הגרון שלא תהא נטוית גרון. ולא מן העין שלא תהא סרקנית ולא מן הראש שלא תהא גותנית ללכת בקומה זקופה. אמר הקב"ה לכל זאת כיוונתי ולא הועיל. יצאנית דינה גנבנית רחל דברנית מרים נטוית גרון בנות ציון סרקנית ומשקרות עינים גותנית כי גבהו בנות ציון:

ויסגור בשר תחתנה מלמד שהשטן נברא עם האשה שבכל הבריות שברא אין כתי' סמ"ך אלא באשה וכן אחז"ל היא אשה היא מ"ה היא שטן היא יצר הרע והמ"ו: על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו מתיבת איש ועד באשתו עולין אותיות של ר"ת י"ח ורמז הוא לבן י"ח לחופה ואיכא דדריש לה מוהו"א אשה בבתוליה יקח והוא בגימ' י"ח. ר"א מוהו"א כחתן יוצא מחפתו:

ותתן גם לאשה. הקשה ר' שמשון ואמר מאחר שלוה הקב"ה מכל עץ הגן אכול תאכל א"ך משתמע גם מעץ החיים אבל וא"כ כשאכל אח"כ מעץ הדעת למה מת והא כתוב ואכל וחי לעולם ותירץ דקודם שיאכל מעץ הדעת אפי' יאכל מעץ החיים לא תועיל לו כלום כי לא היה צריך רפואה כי עדיין לא נקנסה עליו מיתה ודומה לאדם בריא שאין עושין לו רפואה כלל לפי שאינה מועלת לו כלום אבל אחר שאכל מעץ הדעת היה מועיל לו על כן אמר הקב"ה הן האדם היה כא' ממנו ועתה יועיל לו כי כבר נקנסה עליו מיתה כי הוה חולה ויועיל לו הרפואה דעץ החיים ואע"ג דאכל ממנו שמא עץ הדעת היה סם המות אף שאכל עץ החיים ולכך אמר הקב"ה ואכל וחי לעולם כי לא יאכל מעץ הדעת אח"כ:

מלאכה כי אם מעט יהי קשה לך · וא"ת לא אעשה מלאכה כלל עם כל זאת בעצב תלדי · וא"ת אשמרה נפשי מלכת עם בעלי לתשמיש והל' אישך תשוקתך שיהא לך תאות תשמיש וא"ת אפ"ה אשמור נפשי ממנו ואמשול ביצרי לכך נאמר והוא ימשול בך כלומר בעל כרחך יבא עליך :

ולקח גם מעץ החיים · וא"ת מפני מה לא לקח מתחלה מעץ החיים · וי"ל שעץ החיים היה מעץ הדעת מוקף · ועוד י"ל דכל זמן שלא נקנסה מיתה על האדם לא מהני ליה לעולם עץ חיים משל לאחד שיש לו מכה על ידו ומביאים לו רפואה לרפא אותו מתרפא ע"י הרפואה וקודם שהיה לו המכה לא מהניא ליה הרפואה שום דבר כמו כן עץ החיים לא מהני אלא למי שצריך לו והאדם לא נצטרך לו עד שאכל מעץ הדעת שאז נקנסה עליו מיתה :

ואל קין ואל מנחתו פ"ה משום שהביא מן הגרוע· ולמ"ש שזרע פשתן היה ·· והבל הביא גם הוא וכו' נמר לפי שע"י נמר ופשתים בא פורענות לעולם דמתוך שלא שעה הקב"ה למנחת קין קם על הבל והרגו ולפיכך נאסרו בלבישה נמר ופשתים יחדיו וה"ר יוסף בכור שור אומר דמשום הכי לא שעה אל קין משום דקין לא הביא מנחה אלא לאחר הימים כדכתיב ויהי מקץ הימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' כלו' לאחר שהיה שבע הבל הביא מבכורות כלו' קודם שטעם כלל : ויאמר קין אל הבל אחיו מה א"ל י"מ דא"ל קח מן הבהמות ואני אקח את הארץ א"ל הן · א"ל קין כיון שאין לך שום דבר בארץ קום לך מעל ארצי · א"ל לא נתכוונתי לכך שלא דעתי היה כשחלקנו שלא אהיה עובד אדמה כל זאת לא הועיל ויאבקו יחד ויפל הבל לקין א"ל קין אחי אל תהרגני ויקם הבל מעליו מיד ויקם קין על הבל אחיו ויהרגהו ואין שייך לומר ויקם אלא א"כ · כפלוה"ר יוסף בכור שור אמ' דמתחלה שראה הבל שלא שעה הקב"ה אל מנחת קין היה הבל ירא מקין ונסתר מפניו וכשאמר הקב"ה אם תיטב שאת מיד בא קין והגיד להבל שכך א"ל הקב"ה וסבור היה הבל שנתפייס קין ולא היה נסתר מפניו מיד ויהי בהיותם בשדה ויקם קין וכו' : צועקים אלי מן האדמה· כלומר אי אתה יכול לומר שהיה הרגתו שלא היה לה דעת לכסות את הדם והיינו דקאמר מן האדמה שהדם היה מכוסה באדמה :

גדול עוני מנשא אמר קין להקב"ה היאך אתה יודע שהרגתי אחי והלא אבי ואמי שהם למטה אינם יודעים · א"ל שוטה אני סובל כל ויודע כל א"ל גדול עוני מנשוא : ולדה גם היא ילדה · אע"פ שלא היתה ראויה ללדת שהיו לו שתי נשים אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש וצלה היתה אותה של תשמיש וא"כ אינה ראויה לולד אפ"ה היה לה בן :

זה ינחמנו היה לו לקוראו מנחם שלא לשון נופל על הלשון ינחמנו ינח ממנו · וא"ת אמאי והא אמרי' נביא גדול היה למך שקרא בנו נח · וי"ל ראה שהיה לו פיסוק אצבעות וכל ראשי האצבעות דבוקות יחד · ועוד י"ל דבשעה שנולד מת אדם הראשון : אנשי השם · אותן שהוזכרו למעלה :

וינחם ה' כי עשה את האדם · כאן המינים פוקרים דכתוב אחר אומר לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם ועוד שאל מין אחד לר' יהושע

כיון

ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם מלמד שלא נטע הגן אלא לאבות הראשונים שהיו נקראים קדם מפני שהעולם נברא מקדם ולא נברא אלא בזכות אבות העולם כדכתיב כבכורה בתאנה בראשיתה מצאתי אבותיכם מפי' ר' משה הדרשן :

ויצמח ה' מן האדמה שעד כאן היו עומדין על פתחיהם עד שעלה האיד שבקש אדם רחמים עליהם כדכתי' וכל שיח השדה ואין שיח אלא תפלה כמ"ש אשפוך לפניו שיחי צרתי וכו' : כוהי בשלח תורת ה' תמימה אימתי היא תמימה כשהיא יוצאה מפי תמים רמז למה שאחז"ל לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן לכך נאמר בפרשת ויהי בשלח וזה הדבר אשר צוה ה' לאמר לקטו כ"ו אותיות רמז לשפ"א בית"א כולה ועוד רמז לכ"ו דורות עד מתן תורה :

מתהלך בגן · מדרש אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מת הלך בגן כלומר חשוב כמת הוא אדם שהולך בגן השיבם הקב"ה לרוח היום אני ארויח לו היום נקנסה עליו מיתה ארויח לו ליום כ' שהוא אלף שנה שנאמר כי אלף שנים בעיניך והוא חי אלף שנים חסר ע' והניחם לחיי תולדות הנאות שחיין ע' שנה שנא' ימי שנותינו בהם ע' שנה :

המן העץ איתא במדרש העץ הזה קודם שאכל ממנו אדם הראשון לא נקרא שמו אלא עץ לבד ומשאכל ממנו ועבר על צווי נקרא שמו עץ הדעת והאי דמלינו עץ הדעת קודם אכילה כתבו בתורה על שם העתיד · גם מתשובת האשה אל הנחש אתה למד כן שלא נקי' אלא עץ סתם דכתיב ומפרי העץ אשר בתוך הגן · וכן המן העץ ולא כתיב המן העץ הדעת ולמה נקרא שמו עץ הדעת לאחר מכאן שאין לומר שלא היה בו דעת כשאכל ממנו שהרי קרא שמות לכל הבריות מרוב חכמה שניתנה בו וגם להקב"ה קרא ה' שמו שהוא אדון הכל שנא' אני ה' אני הוא שמי שקרא לי אד"הר ואמר ר' פנחס שלכך נקרא עץ הדעת שעל ידי אכילתו ידע אדם בעת אכילתו שאלו לא עבר על צוויו של הקב"ה לא נגזר עליו לא עמל ולא יגיעה ולא קור ולא חום ולא שום דבר רע אבל משעבר התחילו כל הרעות להיות נוגעות בו ולמה צוהו הקב"ה כדי שיהא רואה את העץ ויזכור את בוראו שעול יוצרו עליו ולא תהא רוחו גסה עליו : עלה תאנה · תאנה על שם המעשה לשון תואנה שהעולם נעשה אונן על ידו :

ארור אתה מכל הבהמה פירש"י אם מן הבהמה נתקלל חיה לא כל שכן · ותירץ מכאן שעבורו של נחש ז' שנים · וא"ת מהיכא נפקא לן מהכא וי"ל כמו שנתקללה הבהמה מן החיה ז' ידות שהרי מצינו עיבור חתול ז' שבועות ועיבור של בהמה שנה אחת ז' פעמים ז' שבועות כך תקולל עיבורך מן הבהמה ז' ידות והיינו ז' שנים ובמס' בכורות פריך שנתקלל ז' ידות מהרי ומשני מי כתיב מכל הבהמה ומכל החיה ומכל הבהמה ומכל חית הארץ כתיב דמשמע כפירש"י ז"ל לז' שנים מוליד :

ואתה תשופנו עקב כדאמרינן בפרקי ר' אליעזר כאשר החשיך לאדם במוצאי שבת שמעולם לא ראה חשך כי לא החשיך בע"ש מדלא כתיב ויהי ערב ביום הז' כמו שכתו' לכל שאר הימים וגם במדרש ויקדש אותו קדשו באורה ובמוצאי שבת כשהחשיך הרהר בלבו ואמר אוי לי שמא יבא הנחש שהטעני

ויסופני

כיון שעתיד להחריבו למה בראו · שאל לו ר' יהושע וכי לא היה לך בן מעולם א"ל אין · ומפני מה שמחת בו וכי לא היית יודע שסופו למות אלא בשעת חדוה חדוה · ואומר הרו"ש דה"ק וינחם ה' כי עשה כלומר נחמה היתה לפניו מן מה שעשאו בארץ דע"י כן העצבון והיה אל לבו של אדם דאם עשאו בשמים העצבון והיה אל לבן של מלאכים ויש מי שבראו ולפי' זה קאי ויתעצב אל לבו של אדם :

כי נחמתי · נחמה זו איכו ר"ל חוזר אני כי שאם הכי ר"ל יפה לי להרוג אותך מלהרגם · כי עשיתם דהא עשיתים כי זו משמש בלשון דהא · כמ"גם בגני' משה :

וישופני עקב ונשתלח לו עמוד של אש להאיר לו וירא שנטל שני רעפין והקישן זה בזה והוציא מהן אש ושמח בלבבו ופשט ידו לאורה של אש ובירך בורא מאורי האש חזר ואמר עכשיו אני מבחין שנבדל יום הקדש מן החול אמר המבדיל בין קדש לחול ר' יונה אמר כילד מבדילין על היין פושט ידיו לעמוד האש ומסתכל בצפורניו שהן לבנות יותר מן העור ואומר בורא מאורי האש ומרחיק ידיו ואומר המבדיל אמ"ר יצחק כל המבדיל במוצאי שבת או שומע מפי המבדיל הקב"ה קוראו קדוש ומבדילו מכל גרות העמים שנא' והייתם קדושים ואבדיל אתכם מן העמים : בזעת אפך במצא בספרו של ר' יהודה החסיד שזו הקללה אינה מתקיימת אלא בעובדי אדמה ולא בשרים ובמלכים אבל בעצב תלדי בנים מתקיימת בכל הנשים לפי שהאשה חטאה והחטיאה גדולה קללתה : וקוץ ודרדר גימ' דורות שאין בו רשעים וקמים כנגד צדיקים אברהם כנמרוד יצחק פלשתים יעקב עשו משה דתן ואבירם · עד כאן לשון אבי העזרי: אם כל חי בכל בעל מדע :

כתנות עור א"ר יוחנן כבגדים הדקים הבאים מבית שאן שדבקים על עורו של אדם ואינו מרגיש ר' יצחק אומר כבגדים חלקים · כצפורן ונאים כמרגליות ריש לקיש אומר כמעשה שמים ובשהיתה העבודה בבכורות היו מקריבים בהם ואיתא במדרש מעור בת זוגו של לויתן שהרג הקב"ה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא :

הן האדם היה כא' ממנו הה"ד על שדה איש עצל עברתי זה אדם הראשון אמר ליה פן ישלח ידו פשט לו ידו הקב"ה שיעשה תשובה ועצל היה מעשות תשובה וסנה עלה כולו קמשונים כיון שנחתם גזר דינו היה מקונן עליהם : הן האדם היה כא' ממנו היה גימטריא כ' אמר בר קפרא כבן כ' שנה היו אדם וחוה ואין מענישין מן השמים עד שיהא בן כ' שנה ובית דין שלמטה מענישין משהביא ב' שערות לכך נאמר שתי פעמים שערך כעדר העזים משירכה השחור על הלבן · בית דין של מעלה מענישין משיתחיל שער בפנים דהיינו הזקן · כדרש בשוחר טוב מפני מה אמר דוד למנצח אל הנחילות על כבוד התורה כמו שאומר סימן הנחילות ה' חומשי התורה נ' חמשים שערי בינה ח' שמונת ימי מילה י' עשרת הדברות ל' כמו שאחז"ל לא פחית עלמא מל' צדיקים ועל זה רמז ואברהם היה יהו"ה גימ' ל' · ו' שיתא ס' רי משנה נ' כנגד ת' שנה שנשתעבדו במצרים ולסוף ת' שנה נחלו התורה והקב"ה נחל אותם לכך אמר אל הנחילות ב' נחלות אבי העזרי : כי היא היתה אם כל חי י"ל שהיא מפרנסת כל בהמה וחיה והיתה נותנת לכל א' כפי רצונו ואדם היה עוסק בעבודת האדמה:

ולקח גם מעץ החיים מפני מה לקח ממנו שיחיה לעד · וי"מ שלא נוח לו כלום עד שיאכל עץ הדעת כדפרש"י ויש מי שאמר שהוא סגור מעץ הדעת שנא' ועץ החיים אשר בתוך הגן ובשלקח מעץ הדעת ופרץ הגדר ונראה עץ החיים אמר הקב"ה אם הניח אדם בגן הוא יראה עץ החיים ולקח ממנו מיד גרשו מג"ע :

ויגרש גרשו משעריו ועוד א"ר גרשו מייסורין ובשבילו חרב בית המקדש שנא' ויגרס בחצץ שיני: את הכרובים השוורין שהיו חורשין בג"ע כמא דאיתמר כרוב ארעא למיעל להפרת שקודם לכן היה אדם חורש בגן ובשנגרשו ויתם ב' מלאכים בדמות שוורים : להט החרב המתהפכת זו גהינם שמתהפכת מחמין לצונן ומצונן לחמין על הרשעים :

ויבא קין מפרי האדמה · ממותר מאכלו ויהי מקץ ימים ויבא קין ולפי' הקפיד עליו הקב"ה אבל הבל אחיו לא רצה ליהנות עד שיביא קרבן מהם כדכתיב מבכורות צאנו ורז"ל אמרו קין הביא זרע פשתן והבל הביא מבכורות צאנו ולכן נאסרו צמר ופשתים יחדיו : ויצא קין יצא כמגנבים מבוראו ונגלה לו הקב"ה וא"ל גדול עונך מנשא כיון ששמע קין התחיל לעשות תשובה ואמר גדול עוני מנשא ואמר אתה טוען עליונים ותחתונים ונקראת נושא עון א"ל הקב"ה אתה עשית תשובה אבל מחלה עד שהוא יוצא פגע בו אדם א"ל ומה יצא בדינך א"ל אלמלא שהודיתי הייתי אבוד מן העולם בהוא שעה תמה אדם ואמר טוב להודות לה' :

עדה וצלה שמען קולי פירש"י שדרכן היה ליקח שתי נשים א' לפריה ורביה וא' לתשמיש · וק"ל דהא כתיב אח"ך וצלה גם היא ילדה וכו' כתרגומו דמפרש וגם צלה שנבחרה לתשמיש ילדה ולא הועיל לה כוס של עיקרין שהשקה :

אז הוחל לקרא בשם ה' · מלמד שבאו בני הדור ושאלו לו לאנוש מה שמו של אביך א"ל שת ושמו של אבי אביך א"ל אדם ושם אביו של אדם מה היה שמו א"ל לא היה לו אב אלא הקב"ה בראו גולם מן הארץ ונפח בו נשמת חיים אמרו לו כילד עשהו מיד לקח רגיבת עפר ועשאו צורת גולם ונכנס בנפיחיו השד והיה בו חיות מיד אמרו זה אלהינו והאמינו בו וזהו שאמרו בב"ר אתם קראתם לעז שלכם בשמי אף אני אקרא למי הים : ויולד בדמותו כצלמו · וא"ת ממי היו הדורות הפושעים י"ל שמקין היו הפושעים והרשעים שאמרו לאל סור ממנו:

ויתהלך חנוך את האלהים · שהיה סגור בין המלאכים וזהו שאמר איוב הנה בשמים עדי ושהדי במרומים · ע"די בגימטריא חנ"וך ושה"די בגימטריא מטט"רון מכאן שחנוך זה מטטרון :

זה ינחמנו ממעשינו קבלה היתה בידם שלא תפסוק הקללה עד שיולד אדם מהול ונח נולד מהול אמרו זה ינחמנו · במצא בשם ר' יהודה החסיד ז"ל שקודם שנולד נח לא היה להם פיסוק אצבעות והיו חורשים בידיהם ונח נולד בחילוק אצבעות ולא היה בו כח לחרוש בידיו וזה שאחז"ל מחרישות תקן להם : זה ינחמנו לפי שנתקללה הארץ בעבור אדם הראשון בשמת היה נח במקום אדם והוא הפסיק הקללה והכי איתא נם בפסיקתא דר'

דר' אליעזר : ויראו בני האלהים את בנות האדם · יש לפרש בני שת לא רצו להתערב עם בנות קין לפי שהיו כולם רוצחים ונואפים והם נקראו בני האלהים ואח"ך חמדו ולקחו בתחילה הכשרות והצנועות ואח"כ מכל אשר בחרו אמר הקב"ה לא ידון רוחי באדם זהו רק בבני קין הוא בשר מאחר שכעשו כלם לבשר א' והיו ימיו ק"כ שנה קודם המבול כאמר פסוק זה : בני האלהים · קורא אותם בני האלהים ע"ש שהיו מאויימים בקומה ובצורה :

כי טובות הנה פי' יפות כמו שבע פרות הטובות ובמדרש טובת כתי' נערה בתולה נדקת היתה וכשידרו בני האלהים א"ל תשמעי למו וא"ל לא אשמע לכם אם לא תעשו הדבר הזה שתתנו לי כנפים שלכם בד"א שם כנפים לאחד נתנו לה כנפיהם מיד פרחה לשמים ונמלטה מן העבירה ואחזה פני כסא והקב"ה פרש עליה ענכו וקבלה וקבעה במזלות והיינו מזל בתולה והמלאכים נשארו בארץ ולא יכלו לעלות עד שמצאו סולם שיעקב אבינו חלם ועלו הה"ד והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו :

אנשי שם שהיו גבורים משאר בני אדם מפני האבות ולא היו כראשונים מפני אמותיהם : וינחם ה' כי עשה את האדם א"ר יהודה חלילה שהקב"ה תוהא על מה שעשה אלא אמר הקב"ה אלמלא עשיתיו מן השמים לא היה חוטא כמו שאין המלאכים חוטאים ר' נחמיה אמר לשון ניחומים הוא זה אמר הקב"ה אלמלא בראתיו בשמים היה ממריד אלא המלאכים כמו שמורד למטה ולפיכך נחמתי על מה שבראתיו מן הארץ והיינו דכתיב וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ושאל מין א' כתיב וינחם ה' וכתיב לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם והשיב לו ר' יוסי מאור"ליינש ג' נחמות באדם א' מבלתי יכולת ואחד מבלי דעת ואחד כשנגזר על האדם להטיב ושנים הראשונות אין בהקב"ה שאין באדם שמשים על עצמו לעשות דבר ואינו עושהו או מבלי דעת או מבלי יכולת אבל בהקב"ה יש בו יכולת ויש בו דעת וג' שייך בהקב"ה כיצד גוזר על האדם טובה כשהוא עומד בתומו אע"פ שמרשיע לבסוף וכשמרשיע הוא מתנחם על הטובה והופכה לו לרעה לפי שזו היא מדת הקב"ה דן את האדם לפי מעשיו של אותה שעה שנא' באשר הוא שם וכ"ש כשנגזר על הרשע רעה וחוזר בתשובה והקב"ה הופכו לטובה כד"א וינחם ה' על הרעה שהרי מדה טובה יותר ממדת הפורענות אחד לת"ק כדכתיב פוקד עון אבות על בנים ובמדה טובה נוצר חסד לאלפים הרי ד' פעמים :

לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם הוא בשר והיו ימיו ק"כ שנה רוחי היא הנשמה מן העליונים כענין שנא' ויפח באפיו נשמת חיים · באדם לעולם כלו' תהיה הנשמה בתוך הגוף זמן ארוך כענין שנאמר יחי אדוני המלך דוד לעולם פי' לימים רבים וכן ועבדו לעולם וכן לעולם שנא' בשמואל הרמתי ר"ל שלא יחיה האדם ימים רבים כמו דורות הראשונים שהיו נקראים בני האלהים והיו מאריכין תשע מאות שנה ויותר ואף בסוף ימיהם היו הולכין אחר תאותן תחת אשר נבראו בעלי מדע להיות כמלאכים ונתן טעם לדבר בשגם הוא בשר כלומר באריכות ימים שהם חיים כל כך אף הרוח העליון נהפך לטבע הבשר ונמשך אחר התאוה לפיכך והיו ימיו ק"כ שנה ואמר לא ידון רוחי ע"ש שהנשמה נתונה באדם שהוא גוף נוצר מן האדמה בעלת השכל והמדע למשול בו ולשפוט אותו ולהדריכו בדרך ישרה לקרבו אל העליונים ולהרחיקו מטבע המושכת אותו אחר תאותו הרמ"בן ז"ל : בשגם הוא בשר שיצרהו בעל מדע והנה הוא בשר כבשר בהמה חיה ועוף ושאר הנבראים ללכת אחר תאותיו הרמב"ן ז"ל : אמחה את האדם פירש"י אדם הוא עפר אביא עליו מים ואמחנו ולכך כתיב לשון מיחוי ולא כתיב אשמיד או אהרוג :

ונח מצא חן נח היה מן הצדיקים ואומר לאותם הנפילים הרשעים שובו מדרכיכם הרעים טרם ישטפו אתכם מים הזדונים ומשיבים אם מן העליונים הוא מביא אנחנו בעלי קומה ולא יגיעו עד צוארינו ואם מן התחתונים הוא מביא יש בנו כח לסתום התהומות בכפות רגלינו וכאשר בא המבול הלכו ופשטו רגליהם לסתום התהומות והקב"ה הרתיח התהומות ושולקים רגליהם ובשרם ופושטים עורם מעליהם שנא' בעת יזורבו נצמתו :

תוספות | פרשת נח | הרא"ש

נח נח ב"פ נח בגימטריא ז' ונח במוה"ב · נח בגימ"ז שנשבע לו ולבניו שלא יביא מבול לעולם ונח לגימ"ב שנשבע הקב"ה לעתיד לבא בשם נח הצדיק לציון שלא יחריבנה עוד והיינו דכתיב נשבעתי מעבור מי נח וכו' כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך · וא"ת מה נח לשמים ונח לבריות · ועי"ל דדרך לכפול שם צדיק כמו אברהם אברהם יעקב יעקב משה משה · ואע"ג דגבי תרח שמו כפול ולא היה צדיק מ"מ י"ל לפי שעשה תשובה כפל שמו : תולדות נח · מה הן התולדות אותן שמנה שכתוב שמותם · ואלה תולדות נח את שם את חם את יפת ושם היה קטן מכלם ולפי שהיה חשוב מכולם מנאו ראשון ולפי זה היה לו לכתוב · יפת בתריה דעדיף מחם אלא כיון דנקט הקטן תחלה מנה כל הקטנים תחלה וחם קטון מיפת הוה :

קץ כל בשר · פ"ה כל מקום שאתה מוצא זנות וכו' והורגת טובים ורעים · וקשה והלא נשאר נח שהיה

אלה תולדות נח · פי' אלו מקרים ומאורעות של נח כמו שמפרש והולך שנח היה צדיק ודורו היו רשעים ובהרבותם לחטוא ויאמר ה' להשחיתם ואמ' לנח לעשות תיבה וכל הענין כמו שמפרש והולך ולשון תולדות כמו כי לא תדע מה ילד יום · ד"א שלש תולדות ג' פעמים נח בפסוק ג' מדות צדיק תמים התהלך נח וכן הוליד צדיקים ג' · נח ראה עולם בנוי וחרב ובנוי וכן דניאל ראה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי וכן איוב ראה ביתו בנוי וחרב ובנוי לכן הזכירם יחזקאל שלשתם בפסוק אחד :

נח נח לעליונים ונח לתחתונים וכל שכפל שמו ידוע שהוא צדיק כמו אברהם וכפל הקב"ה שמו כדי שלא יהרהרו אחריו לומר שלא היה צדיק אלא בדורו שהיו רשעים ולהודיע שהיה צדיק כשאר אבות שנכפלו שמותיהן ופריך בירושלמי והא כתי' תרח ותרח עשה תשובה : איש צדיק פתח ר' תנחומא פרי צדיק

שהיה צדיק וי"ל דרובו ככולו ויצאו בח כדי ליישב העולם : כי מלאה הארץ חמס · פ"ה לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל · לפום ריהטא קשה דמיד. פי' דמשום זנות אנדרולומוסיא באה לעולם שמא דנחתם גזר דינם על הזנות ואח"ך אמר דלא נחתם גזר שא על הגזל דוקא · וי"ל דה"ק לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל אמנם אי לא היה בהם זנות לא היו נהרגים את הרשעים ומשום הזנות נהרגים אף הצדיקים עמהם :

ואל אמה תכלנה מלמעלה · פ"ה כופיא זהא משופע והולך עד שהוא קצר מלמעלה ועומד על אמה · וקשה שהרי דרך כל הכיסויים להיות משופעים עד כאצבע · לכך נראה לפרש ואל אמה תכלנה מלמעלה הצוהר :

מכל החי מכל בשר · פי' ואפי' שדים · יש במדרש דשד ששמו שיקרא רצה ליכנס לתיבה ולא רצה נח לפי שלא היה נשוי ואין לו זוג הלך שיקרא של פחתא שהיתה שידה אמר לה הנסבת לי א"ל לא אלא א"כ תתן לי כל מה שיש לך נתן לה לקחה ונכנס בתיבה והיינו דאמרי' כל דסגלת שיקרא פחתא נסבא דסגלת לשון סגולה פי' אוצר :

הבהמה הטהורה תקח לך · מכאן למדנו שלמד נח תורה דמדהזכיר לו הקב"ה שם דטהרה מכלל דהוה ידע דאי לא למד מהיכא הוה ידע מי טהורה ומי אינה טהורה : כי לימים עוד שבעה · יש במדרש שהמתין הקב"ה ז' ימים אחר ק"כ שנים להתאבל על הוכרו של עולם · וכהכי ניחא הא דכתי' בפ' בו גבי אהרן ומפתח אוהל מועד לא תצאו שבעת ימים וכו' הזהיר המקום שלא יצא מפתח ביתו ז' ימים קודם שריפת בנו כדי להתאבל עליהם וזהו ושמרתם את משמרת ה' · כלו' כך עשה הקב"ה כשהביא המבול המתין להביא המבול ז' ימים אחר הזמן שיועד להביא וכדי להתאבל עליו כדכתיב כי לימים עוד שבעה · והיינו דכתי' בפ' שמיני ויאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר ה' · כלומר עתה ידעתי כי מזה אשר צוה ה' ומפתח אהל מועד לא תצאו לפי שרצה שתתאבל על בניך ז' ימים קודם שריפתן · ד"א כי לימים עוד ז' שהטעימם הקב"ה באותם ימים מעין העוה"ב להודיע להם כמה מפסידים בעונותם ולידע אם יחזרו בתשובה ע"י כן · וגם החמה זורחת במערב ושוקעת במזרח כל אותם הימים ז' כדי להחזירם בתשובה :

ויסגור ה' בעדו · בי"ז לחדש ביום הזה כלו' ביום ולא בליל יום י"ז בחדש : מקצה חמשים ומאת יום · והיינו בא' בסיון שהרי התחילו לירד בתחלת יום של י"ז במרחשון אלא שאין לילו עמו א"כ יש י"ג ימים ממרחשון חסר ליל י"ז שהרי מרחשון חסר · וכ"ז מכסלו וליל של כ"ח הרי מ' יום ומ' לילה שכלים בכ"ח בכסלו בתחלת היום חשוב ק"כ יום תמצא שכלים בא' בסיון · כיצד קוא מטבת שבט אדר וניסן אחד מלא וא' חסר · וכ"ט מאייר וג' שהיה בכסלו מפסיקת הגשמים ואע"פ שחסר הלילה כ"ח גבי הקן יום לא כתיב אלא יום אבל גבי המ' של ירידה כתיב יום ולילה :

ותנח התיבה בחדש השביעי · נ"ל דשביעי קאי אהפסקה וא"כ היינו סיון דלא מצי למימר דקאי אירידה ויהיה אייר · דהתגבורת היה עד א' בסיון והיכי נחה התיבה באייר · וא"ת אמאי לא נקט קרא

עץ חיים בשעה שאדם מסתלק מן העולם הזה בלא בנים הוא מיצר ובוכה מפני שלא העמיד בנים א"ל הקב"ה הרי יש לך פרי א"ל איזה פרי יש לי א"ל התורה שעסקת בה שכן כתיב פרי צדיק עץ חיים בניו אין כתיב כאן אלא עץ חיים וזוהי התורה שנקראת עץ חיים גם פסוק זה מוכיח כן דכתיב אלה תולדות נח נח איש צדיק ואר"זל לא מת נח עד שראה כל העולם בישוב וראה ע' אומות יוצאים מחלציו ומכולם לא הזכיר אלא צדקו שנא' איש צדיק · איתא בב"ר שכל מי שנאמר בו תמים בידוע שנשתלמו שנותיו למדת השבוע · ושאל ה"ר שלמה ז"ל לרי"בא הפירוש מהו והשיב לו דאם תוכל למצוא החשבון מיום שנולד עד יום מותו תמצא ששנותיו הולכות בשבועיות · והקשה לו מנח שחי תתק"ן שנה ואינם הולכות בשבועיות · והשיב לו אם לא תוכל למצוא החשבון מיום שנולד עד יום מותו תחשוב מיום שנא' בו תמים דהיינו כשא"ל הקב"ה לעשות התיבה ועסק בתיבה ק"כ שנה וש"ן חיה אחר המבול הרי לך מיום שנא' בו תמים כשאר משנותיו ת"ע שנה והן הולכים אחר השבועיות ואל תתמה על שנת המבול אם היא יתירה בשביל שנשתנו עליה סדרי בראשית אינה נחשבת בכלל שנותיו : היה בדורותיו כל מי שנא' בו היה ראה עולם חדש ופרנס אחרים כמו נח ומשה ויוסף ואיוב שבכולם כתיב היה ובכולם תמצא דרכים הללו :

צהר גימ' לא"ר הכה"ן כלו' מרגלית היתה פרקי ר' אליעזר וא"ת נהר מלא גימ' או"ר חלו"ן בפיר"שי · פתח התיבה גימ' תתקי' וכן קילוזכון לר' נחמיה · להחיות זרע גימ' ל"א הטרפ"ות · חמ"ם גימ' מי' כ"ח וגימ' גיהנ"ם כלו' שהרתיח כל טיפה וטיפה לתוך גיהנם · לשבעת הימים גימ' לימי אבל מתושלח · בחדש השני זה מרחשון · וארובות השמים גימ' נט"ל שני ככבים מכימה · ר"וח חיים מ"תחת ר"ת רמ"ח כל רמ"ח איברים נימוחו ואפי' מוח של שדרה נימוח · וא"ת מפני מה אמר הקב"ה ז' ז' איש ואשתו כנגד ז' קולות שיש במזמור הבו לה' בני וכתי' ה' למבול ישב :

והמבול היה יש לתמוה מ"ש שהביא הקב"ה מבול יותר משאר מכות אר"זל ברותחין קלקלו וברותחין נידונו · אמנם יש להמשיל הדבר למלך שבנה בירה נאה לחבורה של עורים ונוה לכלכלם בריוח כל זמן שהמלך עובר דרך שם היו עומדים על רגליהם ומשתחוים כנגד המלך ומשבחין אותו בקול רם פעם א' שמע המלך קולם אמר המלך מה הקול הזה באזני אמרו לו עבדיו אדונינו המלך הם הסומים שצוית לכלכלם שם וכן עושין כל שעה ושעה ששומעין קול סוסיך אמר המלך אלו היו רואין אותי עאכ"ו שיהיו משבחין אותי יותר עוד צוה המלך שיבואו לאחור ולתת במקומם בני אדם שרואים ולכלכלם כמו לסומים ואותם בני אדם כשראו בעצמם בהנאה גבה לבם וכשרואין המלך עובר היו מקללין אותו ואינם עושים כמו הסומים שחזרו לאחור צוה המלך שיבואו הסומים עליהם ויהרגום כך העולם מתחלה היה כולו מים שאין רואים ולא שומעין ואפי' הכי היו מקלסין להקב"ה שנא' בשאו נהרות ה' וכו' אמר הקב"ה אלו הייתי בורא אדם ששומע ורואה כמה קילוסים וכמה שבחות היו נותנין לי מיד צוה הקב"ה יקוו המים וברא אדם במקומן והשפיע עליהם טובה שהיו זורעין ומעלה להם

קרא בחדש וניחא דקאי אירידה כמו בעשירי בא' לחדש. וי"ל משום דכתיב לעיל ותרם התיבה והכא כתיב. ותנח נקט חדש של ז' להרמת התיבה בעשירי בא' לחדש נראו ראשי ההרים דקאי אירידה והיינו אב' כסלו. ואין לומר דקאי אהפסקה ותהיה א' בשבט שהרי חרבו פני האדמה בא' בתשרי כדכתיב בראשון בא' לחדש וכו' ואם חדש עשירי קאי אהפסקה לא חרבו המים עד בא' במרחשון שהרי אחר ס' של חסרון המים דנראו ראשי ההרים עדיין איכא מ' יום עד שפתח נח התיבה וכ"א ימים משלוחות הרי ב' חדשים וכלים בא' במרחשון אבל כי קאי אירידה כלים בא' בתשרי כדפי': ותנח התיבה וכו' על הרי אררט. וצ"ל שהתיבה היתה שקועה במים י"א אמות שהרי המים גברו ט"ו אמות למעלה מכל ההרים בא' בסיון ובא' באב נראו ראשי ההרים. נמצא דבס' יום חסרו המים מגובהם ט"ו אמות דהיינו אמה לד' ימים ד' אמות לט"ז ימים וכשנחה בי"ז נמצא דשקועה י"א אמות במים: ויהי מקץ מ' יום. פ"ה מקץ שנראו ראשי ההרים:

ויצא יצא ושוב. אמר העורב הלא לא לקח נח מעופות הרבה כמו מן הכשרים שבעה ז' ומין שלי לא לקח אלא שנים לא נתכוון נח אלא להמיתני ע"י קור או ע"י דבר אחר ויקח אשתי ומשו"ה היה הולך ושוב א"ל כמותר לי הני כאסר כאסור לי לכ"ש. ר"א יצא ושוב עד יבשת המים שלא עשה שליחות עד שני אליהו כשנסתר בנחל כרית ושיהו נרמז בכאן. ובש"ת תשב"י הרי למפרע:

ולא מצאה היונה מנוח וכו'. וא"ת אמאי לא מצאה מנוח הלא כבר עבר מ' יום שנראו ראשי ההרים. לכך נראה לפרש כדאיתא בסדר עולם דויהי מקץ מ' יום קאי אמחסור וה"ק ויהי מקץ וכו' שחסרו המים ויפתח נח את חלון התיבה וישלח את היונה ולא מצאה מנוח שעדיין לא נראו ראשי ההרים ולאחר שבעה שלח את היונה והנה עלה זית טרף בפיה וידע נח כי קלו המים שהרי זית שפל מכל האילנות וכשהביא מן העלה מידע הוה ידע שקלו המים דכיון שהעלה טרוף וקרוע בפיה ודאי לקחה באילן דאין לומר לקחה במים דא"כ היתה שלימה בפיה. טרף לשון זכר ואע"ג דיונה לשון נקבה לפעמים קורהו לשון זכר ופעמים לשון נקבה משום דיונה של נח זכר היה אותו ששלח לפיכך אמר טרף:

ויהי באחת ושש מאות בראשון בא' לחדש חרבו וכו'. העולם מקשים מ"ש דבס' ימים הראשונים לא חסרו המים אלא ט"ו אמות שגברו המים למעלה מן ההרים ובס' ימים שניות חסרו המים אשר על פני כל הארץ ואע"פ שיש הרים גבוהים יותר מת"ק אמות. וי"ל דמקום הרים מחזיקים הרבה ותדע דאם יש לך כלי גבוה ג' טפחים או ד' והוא מלא בשר עד ב' אצבעות על שפתו צריך מן הבשר עד שפתו טפי שצריך מן השולים עד גבי הבשר. הרי פי' לפ"ה דבעשירי בא' לחדש נראו ראשי ההרים ר"ל עשירי של ירידה וכן צ"ל לענין סדר עולם. דלא מצינו למימר דהפסקה דא"כ הוי בא' באלול שנראו ראשי ההרים והשליחות של יונה דלא יספה שוב שוו יהיה ביום ס' אחר פסיקת התגבורת ואמאי לא חזרה הרי לא נראו ראשי ההרים עד בא' באלול. אלא ש"מ מא' באב היה ותשו"ה לא חזרה שהיה לה נוח לכף רגלה כדפי':

לאם הארץ ומרוב טובה מרדו בהקב"ה שמע הקב"ה למרדם ונוה למים שיבואו עליהם וישטפו אותם:

ויהי המבול מים פירש"י אין יום ראשון מן המנין לפי שאין לילו עמו שהרי כתוב ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה ונמצאו מ' יום כלים בכ"ח בכסליו ול"נ שהרי הוא עצמו פירש גבי ק"ן יום שהוא א' בסיון כיצד בכ"ז בכסלו פסקו הגשמים הרי ג' מכסלו וכ"ט מטבת ושבט ואדר וניסן ואייר הרי ק"ן יום. לכך נ"ל דיום א' הוי מן המנין והתחילו הגשמים לירד מיום י"ז למרחשון כי מביום הזה אינה ראיה שהרי בהרבה מקומות מצינו ביום וביום הזה ור"ל מליל הזה ולפי זה כלים הארבעים יום בכ"ז מכסלו וכן מצאתי בסדר עולם וז"ל ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה ויהי הגשם עד מתי עד ז"ך בכסלו: ויגברו המים עד מתי עד א' בסיון וא"כ ע"ך הוא סובר שיום ראשון הוי מן המנין:

והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו בכ"ר פריך וכי נח הוא הכונס אותם של מאליהם באו שנאמר והבאים:

ויכוסו כל ההרים וא"ך כתיב ויגוע כל בשר לפי שקודם לכן היו העולם עולים על ההרים ומיד ויגוע כל בשר הרומש ולא כל השרץ: וכל האדם מפני מה כתיב אדם בסוף מפני שהוא מת בקושי יותר מן הבהמה ומן השרץ אבל כשנמוחו כתיב אדם תחלה שנאמר וימח כל היקום לפי שכיון שהוא מת:

וישאר אך נח כמצא בשם ר' יהודה דמכאן רמולעונ שפלט מן המבול דא"ך נ"ח עולה בגימ' עו"ג ואמרינן בגמרא היכא קאים ומקשינן אנן ידעינן דעוג וסיחון אחי הוו ואמאי לא קבעי סיחון היכן קאים וי"ל כי הניצולים מן המבול ניצולו זוגות זוגות ועוג היה ניצול והציל אמו עמו והיתה מעוברת מסיחון או א"כ שעוג בא על אמו לאחר המבול והוליד סיחון. כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים ר"ת גימ' ז"ה המ"בול:

והמים היו הלוך וחסור וה"פ דקרא ולהכי נקוד תיבת העשירי באתנחתא ויחסרו המים בא' בסיון: ותנח התיבה בחדש השביעי הוא חדש סיון שהוא ז' לכסלו שבו פסקו הגשמים שאין לפרש שביעי לירידת גשמים דהיינו מרחשון ויהיה חדש שביעי חדש אייר שהרי ע"כ חשוב ארבעים מירידת גשמים וק"ן מתגבורת לא תמצא שיהיו כלים עד א' בסיון וא"כ לא נחה התיבה מאייר עד י"ז בסיון ונחה באחד לאחר שפסק התגבורת בעשירי בא' לחדש זה אב שהוא עשירי למרחשון שבו התחילו הגשמים לירד שאין לפרש עשירי להפסקה והוא אלול שהרי פיר"שי מקץ מ' יום שנראו ראשי ההרים וא"ך לפי המקראות יש ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה ואם הייתי אומר שלא נראו עד שול כשתחשוב אחרי כן תמצא כלים בא' במרחשון וכתיב בראשון בא' לחדש וליכא מאן דסבירא ליה שמרחשון קרוי ראשון אלא ודאי עשירי הוא אב בא' בו נראו ראשי ההרים וכשתחשוב ס' יום אח"ך תמצא כלים בא' בתשרי שהוא ראשון לר' אליעזר ומכאן דשביעי הוא סיון ועשירי הוא אב א"כ מפסיקת התגבורת דהיינו א' בסיון עד שנראו ראשי ההרים דהיינו א' באב יש ס'

קיץ וחרף. היה לו להזכיר חורף קודם כסדר האחרים שנקט קור ואח"ך חום אלא משום דקיץ בתר חום נקטיה ברישא: כי בצלם אלהים עשה את האדם. ה"פ כי בצלם אחד שהיה לו לשהים עשה את האדם. וי"מ כי בצלם אחד עשה שהים את האדם. אך אין הניגון נראה הכי:

וירא חם אבי כנען את ערות אביו וכו' כמלא שעשה עבירה מן העינים שראה ערות אביו. ומן השינים כשהגיד לאחיו לא שם השינים כפני הלשון לעכב שלא יאמר לאחיו דבר ערוה שראה ולכך היה עבד ומשום שחטא בשן ובעין יוצא כהן העבד כנעני כשהפיל לו אדוניו את שנו או סימא את עינו:

ויקח שם ויפת את השמלה וכו' ומשו"ה זכו בניו של שם למצות ציצית ובניו של יפת לקבורה משום שכיסה אביו כדכתיב אתן אל גוג מקום קבר. ובניו של חם גלו למצרים ערומים ויחפים דכתיב כן ינהג מ'ך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש ערום ויחף וחשופי שת לפי שראה חם אביהם ערות נח אביו:

ארור כנען עבד עבדים וכו' הא דלא קלל חם לפי שלא רצה לקלל מה שבירך הקב"ה שהרי ברכו כשיצא מן התיבה. עו"ל דכנען ראה ערות נח והגיד לאביו. ואין לתמוה על שקללו נח בשביל שראה ערותו דכתיב בן יכבד אב ועבד אדוניו וזה שהיה מבזה אביו יהיה עבד לאדוניו:

מן הארץ ההיא יצא אשור. שלא רצה להיות בעצת דור הפלגה ובהכי ניחא הא דאיתא במזמור לאסף גם אשור נלוה עמם כלומר אפי' אשור שלא היה בעצת דור הפלגה: שם האחד פלג כי בימיו נפלגה הארץ. נחלקה ואף משנים כמו שקודם לכן לפלג הם חיים ת"ק שנים ואף ת"ן ובשנולד פלג לא הם חיים שלא או ר"ל או ר"ן ולאו דוקא שלא מעט פחות או יותר אבל לג' מאות לא הגיעו:

ויחי שם אחרי הולידו את ארפכשד. הא דלא כתי' וימת בהני דורות אחרונים כמו בהראשונים לפי שהראשונים לא הניחו בנים כמותם אחריהם שלא רשעים היו ועל ידם בא המבול אבל דורות אחרונים הניחו בנים כמותם אחריהם שהרי יצא אברהם שהדריך העולם בדרך ישרה ולפי שדורות הראשונים הלכו בניהם לאבדון בשבא מבול ושלו נתקיימו לפיכך לא נאמר בהם וימת: בחרן הנו"ן הפוכה כתיקון סופרים לפי שפסק חרון אף מן העולם:

יום וטו' אמות למעלה מן ההרים היו המים מכלל דכס' יום חסרו המים ט"ו אמות והיינו אמה בד' ימים ואח"ך כ"ו יום חסרו ד' אמות והתיבה נחה בא' יום משהתחילו לחסור נחה על ההרים וא"כ תמצא שהיתה משוקעת במים י"א אמות כל זה פירש"י וקשיא הא דפירש רש"י מקץ מ' יום ויפתח נח דהיינו מקץ מ' יום משנראו ראשי ההרים דא"כ היונה שלח ז' ימים אחר אותם מ' יום מדוע לא מצאה היונה מנוח והלא היתה יכולה לנוח על ההרים לפי פי' ר"ת: ויהי מקץ מ' יום שהתחילו לחסור ויפתח נח ולפי זה צריך לומר שהיו אילנות על ההרים שנראו כבר וכן היה מעשה ויחסרו המים מקצה ק"ן יום והוא א' בסיון ותנח התיבה בחדש השביעי בא' בסיון אחר שהתחילו המים לחסור ויפתח נח והוא בעשרה בתמוז. וישלח את העורב י"ז בתמוז ולא מצאה היונה מנוח. ואומר אני מכאן רמז לתחלת החורבן שהתחיל בי"ז בתמוז שהובקעה העיר שלא מצאו בו ישראל מנוח שנקראו יונה כד"א יונתי בחגוי הסלע והמתין ז' ימים וכאותן ז' ימים שלח עוד את היונה והוא חדש אב שהוא עשירי לירידה בא' לחדש ולא יספה שוב אליו עוד כי מצאה היונה מנוח בראשי ההרים שנראו באותו היום והא לך ז' יום מפסיקת הגשמים של התגבורת עד שנראו ראשי ההרים כמו שפירש"י ומא' באב שנראו ראשי ההרים עד א' בתשרי שיש ס' יום בניהם חרבו המים מ' יום כמו לפרש"י אמנם קשה לי מאד מאחר שצריך לו' שהיו אילנות על ההרים ונראו קודם שנראו ראשי ההרים כדמפרש מדוע לא כתיב ראיית ראשי אילנות כמו מן ההרים וי"ל שלא נשאר אילן כ"א זית מדכתיב וימח את כל היקום כי כן כמו משמע לפרש"י גבי ויטע כרם כשנכנס נח בתיבה הכניס עמו חבילי זמורות מכלל דלא נשארו אילנות ומשום ראיית אילן א' לא כתיב יום ראייתו מכל מקום ק"ל מפני מה נשאר זית יותר משאר אילנות וא"ת בנשאר מפני דעתידין לעשות מפירותיו שמן למאור א"כ ה"נ ישאר כרם בזכות שעתידין לעשות ממנו נסכים ומיהו י"ל מזה שכרם היה לו תקנה בהכנסת זמורות אבל לזית לא היה יכול נח לעשות תקנה שהיה מתייבש בשנת המבול שהרי הוא קל להתייבש יותר מכרם ולכך נשאר זית ולא כרם:

ויהי מקץ מ' יום ויפתח נח פרש"י משנראו ראשי ההרים וישלח את היונה ולא נהירא שמאחר שכבר כלו מ' יום משנראו ראשי ההרים עדיין לא מצאה מנוח ולא היתה יכולה לעמוד על ראשי ההרים לכן נר' לי כדמפרש בסדר עולם ויהי מקץ מ' יום שהתחילו לחסור ואימת היה בא' בסיון כדמפרש רש"י בפרשה ועתה תמנה מ' יום בא' בסיון ותמצא שהם כלים בי' בתמוז וא"כ עדיין לא יכלה למצוא מנוח ולסוף הג' שליחיות שהם לסוף כ"א יום שהוא בא' לחדש אב נראו ראשי ההרים אז מצאה היונה מנוח לכף רגלה ולא יספה שוב אליו עוד ונכון: והנה עלה זית טרף בפיה. ומקשים העולם איך ידע נח שקלו המים והלא יכול להיות שמצאה היונה אותו עלה זית תלוש על המים כי כן דרך העלין להיות תלושין הולכים על פני המים וי"ל שלשון טרף משמע מן המחובר מבריותו וכן לשון רז"ל טורף ואוכל ואינו ממתין עד שימות משמע מחיים וממקום גידולו ולכך ידע שתלש העלה מן האילן וכי קלו המים:

עד יבושת המים מדרש שהמתין העורב לבוא עד שליחות אליהו דכתיב והעורבים מביאין לו לחם ובשר יבש"ת הוא תשבי כלו' אליהו התשבי:

למשפחותיהם יצאו מן התיבה פירש"י קבלו עליהם על מנת לידבק במינם ואיתא בפ' חלק למשפחותיהם ולא הם והדבר צריך תלמוד פי' הבהמות קבלו עליהם לידבק במינם אבל האנשים היוצאים מן התיבה לא רצו לקבל עליהם להדבק בתשמיש המטה כלל כי אמרו כולנו מתים ומה לנו לעסוק בפריה ורביה היום או למחר יבוא הקב"ה מבול על הארץ לשחת כל בשר כאשר עשה כבר עד שהבטיחם הקב"ה בשבועה על כך וכן תמצא בפרשה שאמ' ולא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבור האדם וכן נראה מתוך פירש"י

גבי ואמי הנכי מסכים עמך שהיה כח רוצה לעסוק בפריה ורביה עד שהבטיחו הקב"ה שלא לשחת את העולם ·

ויחל נח איש האדמה ויטע כרם · איתא במדרש דבשעה שנטע נח כרם בא השטן שיזו א"ל אני רוצה להיות עמך אריס בנטיעה זו מה עשה השטן הביא חזיר וגדי וכבש וקוף פי' לאלו ד' דומם שותה היין אם שותה יותר מראוי דומה לחזיר שמפרכס ומתלכלך בצואה ובטיט ואם שתה מעט עד ששמח לבו הוא מקפץ ומדלג על ההרים כגדי ואם שתה בכתים עד שנרדם דומה לקוף שעושה מעשה שחוק ואם שתה כעת אכילתו דומה לכבש : ויחל נח איש האדמה ויטע כרם וישת מן היין כמו ותהר ותלד בן :

ויאמר ארור כנען · וא"ת למה נתקלל כנען יותר מכל שאר בני חם בשלמא למאן דאמר חם סרסו ניחא שלא למאן דאמר דחם רבעו מאי איכא למימר · וה"ר אהרן ראה במדרש שחם ראה וספר לאחיו כמלעיג ולא עשה דרך כבוד אך בשוק גלה הדבר ושמע כנען ורבעו הה"ד וידע את אשר עשה לו בנו הקטן קטנו של חם דבני בניס הרי הם כבניס שהרי חם עצמו לא היה קטן שהרי מונה אותו הכתוב אמצעי אלא קטנו של חם ר"ל והוא כנען ולכך כתיב וירא חם אבי כנען אביו של עובר עבירה ולמאן דאמר סרסו קרוי חם בנו הקטן כלו' בזוי כמו קטון נתתיך בגוים בזוי אתה מאד ועוד אמרי' בפרקי ר"א מה ראה נח לקלל בנו כעבד דכתיב בן יכבד אב ועבד אדוניו אם כן יכבד אב הרי טוב ואם לאו יהיה עבד אדוניו עד כאן מדברי הרמב"ן ז"ל : ויאמר ארור כנען · פירש"י אתה גרמת לי שלא להוליד בן ד' לשמשני ארור בנך הרביעי · וא"ת תינח למ"ד סרסו שגרם לו שלא להוליד בן ד' אלא למ"ד רבעו מה שייך לומר אתה גרמת · וי"ל דהא והא עשה למ"ד רבעו גם סרסו וכן משמע בפ' סורר ומורה · וא"ת מפני מה לא קלל נח את חם בנו עצמו דיותר היה מן הדין לקללו מלקלל את בן בנו · וי"ל לפיכך לא רצה לקללו לפי שהיה מבורך מפי הגבורה בצאתו מן התיבה עם היוצאים שנתברכו :

תוספות פרשת לך לך הרא"ש

תוספות

לך לך · רמז כי עוד יחיה כמנין ל"ך ל"ך כי בן ע' שנה בצאתו מחרן וימי שני חייו היו קע"ה · עוד י"ל כשתגיע לכלל ל"ך ל"ך שהם ק' שנה אז ואגדלת שמך שאז נולד יצחק :

והיה ברכה · פ"ה שהברכות יהיו נתונות בידך · וקשה דא"כ היינו ואברכה מברכך · ונראה לפרש הכי אתה תהיה מבורך מברכת שם בן נח שברכתי אותו שיהיה זרעו יורש כדכתיב ויהי כנען עבד למו אע"ג דשם היו לו ה' בנים אני נותן הכל לא' מבניו ואתה מזרעו ואני נותן לך הברכה : ונברכו בך לשון הברכה אישרוכ"ע אנטויי"ן :

והכנעני אז בארץ · פ"ה שהכנעני הולך וכובש הארץ שנפלה בחלקו של שם בתחלה שנא' ומלכי צדק מלך שלם · וקשה שהרי ארץ ישראל היה לכנען שנא' וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים · ועוד קשה למ"ר הרז"ע דאמר לקמן כי לא שלם עון האמורי עד הנה ומה בכך אם לא שלם עון האמורי אם דינו היה בארץ ישראל · לכך נראה דודאי מני ארץ ישרא' היה לשם והשאר לכנען · א"כ י"ל כשהיה כנען גואר אבד ארצו ונתנה לשם וחייבו דכתי' כי לא שלם עון האמורי לאבדם עד הנה :

ויהי רעב · פ' הכונס אמרינן רעב בעיר פזר רגליך שנאמר ויהי רעב בארץ וילך וכו' :

ויפלו שמה · פי' ה"ר יוסף בכור שור ויפלו ויחנו כמו על פני כל אחיו נפל שהוא כמו שכן · נסו ונתחבאו שם כאותן בארות העשויים במערות ליטול עפר מתוכם לחומר :

אם מחוט ועד שרוך נעל · החוט הוא אזור החרב שהוא חגור כמו לא כפתח אזור חלציו ולא נתק שרוך נעליו כלומר מן החרב עד האספר"ון וכן במגורתו אשר במתניו ובנעלו אשר ברגליו :

והנה בן ביתי יורש אותי · אע"פ שכתוב למעלה ויאמר ה' אל אברם אחרי הפרד לוט מעמו שא נא עיניך וגו' כי לך ולזרעך אתן את הארץ · א"כ היאך אמר והנה בן ביתי יורש אותי י"ל דס"ק אחרי שזקנתי

הרא"ש

לך לך · מדרש כשתגיע למנין ל"ך ל"ך פי' ק' שנים תהיה מבורך בבן · ואעשך לגוי גדול ואברכה מברכך ומקללך אאור גדול מה שנא' בכבוד אברהם כביכול ממה שנא' בכבוד שכינה שהרי כתי' ואברכה משמע שהקב"ה בכבודו מברך מברכיהם ומקלל מקלליהם ואלו גבי כבודו כתיב גבי בני עלי כי מכבדי אכבד ובוזי יקלו מעצמם יקחו קלון :

והיה כי יראו אותך המצרים ואמרו אשתו זאת והרגו אותי ואותך יחיו כלו' והרגו אותי לבלתי יכשלו בעון אשת איש לפי שהוזהרו עליה בבני נח ויש לתמוה דכמו כן הוזהרו על שפיכות דמים שנא' שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם וי"ל אע"פך נח היה להם לעשות אותו עון להרוג בפעם אחד מלבא עליה ויהיו מחויבים כולם כמה פעמים לכך אמר והרגו אותי :

וירק את חניכיו ילידי ביתו · נחלקו רז"ל בנדרים על מה נענש אברהם אבינו ונגזר על זרעו הגלות ואמרו על שהפריז על מדותיו פי' הרחיב לשונו שאמר במה אדע כי אירשנה וכי לא היה לו להאמין כמאמר השם וי"ל עוד על שעשה אנגריא בתלמידי חכמים דכתיב וירק את חניכיו פי' תלמידיו מחונכים במצות שהוציאם במלחמה חלוצים :

ויחשבה לו צדקה · פירוש חשב הקב"ה לאברהם צדקה על האמונה שהאמין בו ומכאן הוכחה שמה שאמר הנביא צון במשפט תפדה ושביה בצדקה וכן צדקה תרומם גוי וכן בצדק אחזה פניך וכאלה רבים איתו ר"ל צדקה בגופו וכממונו לבד שזה צדקה האמונה שלימה שיאמינו ישרא' בכל ההבטחות שהבטיחנו על ידי הנביאי' וזה כשר בעיני השם ויביא ברחמיו עלינו מהרה מה שהבטיחנו :

ואת הצפור לא בתר · פשט העוף לא היה צריך לבתר בשנים כי העוף לא היה משולש רק תור וגוזל אבל העגלה משולשת ועז משולשת הם היו צריכין לבתר אחד מהם לשים החלקים לכאן ולכאן · על כרית בין הבתרים כתוב והגה תור עשן ולפיד אש' מכאן

שוקנתו ועדיין אין לי בן כשאוליד לסוף ימי ישאר בני קטן ויהיה בן כיתי ממונה ואפוטרופא על אותו שיורש אותי ויהרגנו א"ל הקב"ה לא יירשך זה כי אם היוצא ממעיך יגדל ויחזיק בשלך · נ"ן · ולכך הפסיק בין ויצא מלך סדום לויאמר מלך סדום וכתב בנתים ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין ללמדנו שאמת השיב אברהם למלך סדום כשא"ל בלעדי רק אשר אכלו הנערים שאמר אכלו ולא אמר אכלנו כי הוא אכל אצל מלכי צדק · רשב"ם :

ודור רביעי ישובו הנה · אין לפרש דור רביעי של ישראל ישובו הנה לארץ הזאת שהיא ארץ ישראל כי מאחר שנתן קצבה לד' מאות מה לנו אם דור רביעי או דור חמישי אלא מ"מ ד' מאות יתעכבו אלא הקב"ה נותן טעם לדבריו למה צריך לעכב ד' מאות שנה כאשר מפורש בעדויות · כמנא ד' דורות הוו ד' מאות שנה · ועד אותו זמן לא יהיה שלם עון האמורי · כי אם עון האמורי מפורענות שאני עתיד ליפרע מן האמוריים עד אחר דור רביעי כדכתיב על שלשים ועל רבעים · רשב"ם :

לא יקרא עוד שמך אברם · וא"ת למה נשתנו שמות אברהם ויעקב ושם יצחק לא נשתנה · וי"ל מפני שקראו הקב"ה יצחק · וקשה שהרי כמו כן קרא הקב"ה יעקב בדפי' בפ' תולדות ועם כל זאת נשתנה ומאי שנא וצ"ע :

מכאן מוכיח במדרש שהראה השם לאברהם שעבוד מלכיות וגם הראה לו גיהנם פתוחה תנור עשן זה גיהנם אש לא נופח לפיד אש זו השעבוד שהאומות מבעירין חמתם חדשים לבקרים אמר הקב"ה לאברהם בחר לך א' משני דרכים הללו שיגזרו על בניך אמר לפניו רבש"ע חלילה לזרעי שיהיה שקוע בגיהנם טוב להם שעבוד אולי תחנן לקול שועתם למען כבוד שמך המחולל בגוים בעודם שרויים ביניהם וזה שאמר הכתוב עו' משה איכה ירדוף א' אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם פי' צורם זה אברהם שנקרא צור כדכתיב הביטו אל צור חוצבתם ואחרי כן כתיב הביטו אל אברהם אביכם כלו' אברהם מכרם כשבחר השעבוד לבניו וה' הסגירם לשון אל תסגיר עבד אל אדוניו מסרם בידי אדונים קשים עד כי ברחמיו יגאלנו בקרוב אמן · ועוד מצאתי סייג למדרש הזה במסכת עירובין על מה שאמר אברהם מוציא פושעי ישראל מגיהנם מלאת י"ב חדש לבד מן הבא על הגויה דלא מבשקר ליה פירוש אינו מכירו דמשכא ליה עורלתיה ויש לתמוה מאי שנא אברהם יותר משאר אבות והלא מצינו על אותה דרשא כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו פי' ר' עקיבא כי עתיד יצחק לעזור ולגאול את ישרא' א"א למאי שפירשנו ניחא שיש טענה מספקת בפי אברהם לפני השם שיאמר תנאי ואמנה היו דברינו שלא ישתקעו בני בגיהנם וטענתו טענת ברית :

המול ימול יליד ביתך הרבה ולדות מצא אברהם קודם שימול את עצמו והיו כולם מתים עד שנתן לו עצה ממרא והרגיש מתוך מצות הקב"ה ומלשונו שאמר המול ימול יליד ביתך פי' המול ימול כשהיה נימול יכול למול את אחרים אבל קודם שהיה נימול אינו רשאי למולם ומתוך כך ניחא הקושיא שמקשין וכי איש כמו אברהם אבינו היה שואל עצה אם יעשה מצות הבורא אם לאו ולמאי שפירשנו ניחא · גבי מצות מילה תמצא כתוב י"ג בריתות וזו היא א' מן המצות שסקולות כנגד כל התורה כולה מילה שבת תפילין מילה כמו שאמרנו שניתנה בי"ג בריתות כנגד י"ג מדות שהתורה נדרשת בהם שבת דכתיב ואת שבת קדשך נתת להם ומצות ותורה וחוקים צוה להם משה עבדו פי' ר' אברהם בן עזרא נמצא שבת שקול כנגד תורה ומילה ותפילין תורה דכתי' למען תהיה תורת ה' בפיך נמצא שהם נקראים תורה·ובברכת מילה שמברכין על הכוס אשר קדש ידיד מבטן אסמכתא דכתי' ואת בריתי אקים את יצחק ולשון הפסוק בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובתוך אותה ברכה אומרי' הודו לה' כי טוב כל"ח שמעתי טעם נכון מה לנו אצל הודאה בזה הפסוק ויש לומר לפי מ"ש חז"ל ד' צריכים להודות היוצא מן האסורין אחד מהם וזה הולד עד עתה היה חבוש בבטן אמו ואין לך יוצא מן האסורין יותר מזה לפיכך מודים ומשבחים בעבורו :

פרשת וירא

וירא אליו ה' · פ"ה שהלך לבקר את החולה שיום ג' למילתו היה · וא"ת מנ"ל שהלך לבקרו · וי"ל לפי שלא מצינו בשום מקום דכתי' וירא שאין כתי' ויאמר וידבר אחריו וכאן לא נכתב לומר לך שלא הלך לומר שום דבר אלא כדי לראותו :

באלני ממרא · פ"ה לפי שנתן לו ממרא עצה על המילה נגלה לאברהם בחלקו · וקשה וכי היה לו לאברהם ליקח עצה על מה שא"ל הקב"ה · וי"ל שלא לקח עצה אלא מאיזה מהאיברים ימול · א"ל המול לכם כל זכר אמר · מדקאמר זכר ולא אמר המול לכם סתמא ש"מ ר"ל המילה דהיינו דבר הניכר בין זכר לנקבה · עוד י"ל שהיה אברהם מצא עבדיו ומתו בא ושאל עצה לממרא מה זה ולמה מתו · א"ל ממרא מה

וירא אליו · פרש"י לבקר את החולה אמר ר' חמא ב"ח ויום ג' למילתו היה ובא הקב"ה ושאל לו · פי' לפירושו מלשון וירא מוכח שלא בא אלא לבקרו מדלא כתיב אחריו לא אמירה ולא דיבור ובא ללמד דרך ארץ שיש לו לאדם לבקר החולה ואפי' לא ידבר עמו דבר כגון שמצאו ישן וניחא לו כאשר יגידו לו לחולה כי בא פלוני לראותו עושה לו נחת רוח :

כעת חיה · ופסח היה ובפסח נולד יצחק פי' רש"י חיה מלשון חיות וחיים כלו' שתהיה חיה לכם ותהיו חיים וקיימים מדלא כתיב בעת חיה · פירוש לפירושו אלו היה נקוד כעת (כ"ף שבא) היה משמע כעת היה המילדת והיולדת נקראת חיה כלומר בעת שהיא נוהגת לבוא וזהו לט'

מה א"ל המקום · א"ל המול ימול · א"ל מתרא המול ימול · מול עצמך ואח"כ מול אותם · וזהו העצה שנתן לו ממרא · עוד י"ל כאלכי ממרא שנשא אברהם לממרא לאחר שיהא נימול למה יהיה דומה המילה · א"ל כשון שמגולה מכאן ומכאן וזהו לשון אלני · מפי ה"ר אליעזר מגרמיזא החסיד :

ישב פתח האהל · חסר וא"ו והוי כמו ישב שרצה לקום א"ל הקב"ה שב וסימן הוא לבניך כדפי' הקונט' · פי' שכיון שראה שכינה היה רוצה לעמוד א"ל שב כדפי"ה וזהו ישב כתיב כלומר כביוי : כחום היום · יש במדרש דלעתיד לבא כיום הדין ישב אברהם על פתח של גיהנם להוציאם לחוץ וכן איתא בעירובין דאברהם מוציאם מגיהנם ורמז כאן ישב פתח האהל כחום היום :

וירא וירץ לקראתם · שני פעמים וירא למה · אלא ראשון וירא ר"ל ראה אותם שהם באים והשני וירא לשון הבנה שמתחלה מל בניו ואח"ך היה אברהם מתקן מילתו אמרו המלאכים אין דרך ארץ לעמוד כאן הלכו מפניו ועמדו מרחוק במקומם ולא רצו להטריחו · בשראה אברהם והבין שממתינין אותו · וירץ לקראתם וזהו וירא השני והיינו דכתיב מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו ונדרש על אברהם והיכן מצינו שעשה צדקה ברגליו לא היינו דאמרינן הכא וירא וירץ לקראתם :

ורחצו רגליכם · פ"ה כסבור ערביים שמשתחוים לאבק רגליהם · לפיכך הקדים רחיצה ללינה אבל לוט לא הקפיד והקדים לינה לרחיצה · מהכא משמע דדורשו לגנאי גבי לוט · אכן י"ל דלוט לא נתכוון שלא לטובה דלפי שהיו במקום סכנה להיות נהרגים כדקאמר קרא סורו נא כלומר קחו עצה בעצמיכם שלא יכירו אתכם אנשי סדום לפיכך מיהר לוט להכניסם לבית · אבל גבי אברהם לא היה קפידא אם היו ברחוב :

וסעדו לבכם · הא דלא אמר לבבכם לפי שאין לו למלאך אלא לב אחד והיינו יצר טוב :

ויאמרו כן תעשה · מן הדין היה לו לכתוב כן נעשה אלא דכך א"ל אתה מבקש שנסעד אצלך לחם ואחר כלך אל תכין יותר מאשר דברת :

מהרי שלש סאים · מכאן שהנשים עצלניות: קמח סולת לושי ועשי עוגות · מכאן ששרה עינה צרה · מדקאמר לה אברהם שלש סאים קמח אמרה לו וכי אעשה לחם שחור כמו שעושין מקמח · א"ל סלת עשי כמו פת נקייה · לושי כלומר עשי כמו לושי :

ואל הבקר רץ אברהם · י"א ע"פ מדרש שהבקר רץ עד מערת המכפלה ואברהם רץ אחריו וראה המערה שכפולה והיינו דכתיב ויתן לי את מערת המכפלה אשר בקצה שדהו · ויש לתמוה תנא ידע אברהם שיש לעפרון מערה בקצה שדהו ולפי המדרש ניחא :

ויקח חמאה וחלב · פ"ה אבל לחם לא הביא לפי שפירסה נדה · וי"מ דלחם הביא אבל לא צריך לפרשו · ז"א מכאן שאכלו המלאכים בשר וחלב יחד מדכתיב ויקח חמאה וחלב ובן הבקר וכו' ויאכלו · והשתא ניחא הא דכתיב בפ' תשא לא תבשל גדי בחלב אמו וכתיב בתריה כתוב לך את הדברים האלה כי על

פי

לתשעה חדשים כדרך כל הנשים וכתיב כעת חיה ר"ל לשון חיים :

האף אמנם אלד ואני זקנתי · פרש"י שינה הכתוב מפני השלום שהרי היא אמרה ואדוני זקן וקשה כמו כן אמרה עליה אחרי בלותי היתה לי עדנה משמע שהיתה רואה מניעה בשביל זקנותה שכן משמע לשון בלותי פי' אחרי אשר זקנתי וכן תרגם אונקלוס בתר דסיבית תיהוי לי עולימו : וי"א שאינו ר"ל שינה ממש אלא קיצר שהוא אמרה השתי לשונות והיתה תמהה עליה ועליו והכתוב קיצר ולא תפס אלא לשון מניעתה וניחא לשון קיצר על הכתוב מלשון שינה · א"נ ה"פ אחרי בלותי היתה לי עדנה כניחותא כלו' מתמני איני תמהה כי כבר ראיתי סימנים מובהקים מהריון כדם נידות אבל ואדוני זקן בתמיה על זאת אני תמהה :

חדל להיות לשרה אורח כנשים · וא"ת והלא פירסה נדה שכך פירש"י בתחלת הפרשה ולחם לא הביא לפי שפירסה נדה · וי"א דה"ק חדל להיות לשרה אורח כנשים שאורח נשים זקנות הוא שלא בא להם דם נדות לפי שהם מסולקים דמים והיא נשתנית מהם ופירסה נדה : כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו תרגום ארי ידעתיה לשון חיבה כמו מודע לאשה והוא מודעתנו ואם תפרשנו כתרגום יודע אני בו שיצוה את בניו אין למען נופל על הלשון כדמפ"רשי · פירוש לפי' מאי אם תפרשנו כתרגום והלא הוא המורה דעה תרגמו ופי' לשון חיבה · וכ"ל דהכי רש"י בא להורות לנו התרגום מזה ידעתיו ידעתיניה לשון חיבה ואח"ך אמר ואם תפרשנו כתרגום פי' כמו שהיה דינו להיות מתורגם שכל ידיעה הנופלת על השכינה תרגמו גלי קדמי כמו כי ידעתי את מכאוביו והרבה כמוהו אין למען אשר יצוה נופל וכו' כי איך תפרש גלי קדמהי למען אשר יצוה לשון הווה כדמפ"רשי :

אולי ימצאון שם עשרה · פירש"י אבל תשעה ע"י צירוף ככר בקש ולא מצא · פי' לפי' מתוך קושיא שיש להקשות מאי שנא דבמקום אחד אומ' לא אעשה ובמקום אחר או' לא אשחית שלא כך הוא בתחלה אמר אולי ימצאון שם חמשים זהו לה' ברכים עשרה לכל כרך וכרך ואמר לא אעשה פי' לא אעביד גמירא לא השחתה ולא הבאת יסורין ואח"ך שאל הסניגור אולי יחסרון ה' התשחית בה' והלא אתה צדיקו של עולם הצטרף עם כל א' וא' ויאמר לו אשחית פי' אבל יסורין אביא עליהם כיון שבקש צירוף ועל שבקש לד' כרכים השיב לו לא אעשה כלל וכן שלשים לג' כרכים אבל לב' כרכים אע"ף שהיה מבקש אמר לא אשחית כיון שהם מועט מה' וכן לי' אמר לא אשחית אבל יסורין אביא עליהם ולכך פירש"י ועל ט' ע"י צירוף ככר בקש ולא מצא פי' לא מצא הצלה שאפי' כשהיו מ"ה אמר לא יצילם רק מהמות אבל יסורין יביא א"כ כ"ש ט' ע"י צירוף ואפי' לפנים משורת הדין לא יצילם רק מהשחתה ולא מיסורין ועל ידי זה לא כמצא כהם לא עשרה ולא ט' דהא לוט וסיעתו לא ניצולו בצדקתו של אברהם וכן פירש"י אל תביט אחריך לפי שרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה ניצול :

הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש · וגבי רבקה העיד הכתוב בתולה ואיש לא ידעה · וא"ת למה שינה הלשון ולא אמר ואיש לא ידען כמו

גבי

פי הדברים האלה כרתי אתך ברית · והעולם מקשים מה ענין לא תבשל לענין כתוב לך · אלא כשעלה משה למרום לקבל התורה אמרו המלאכים לפני הקב"ה מה אנוש כי תזכרנו וכו' לתת להם התורה אמר להם משה מה לכם לדבר עלינו והלא אכלתם בשר בחלב בבית אברהם כדפי' א"ל הקב"ה יפה דברת כתוב לך את הדברים כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית :

ובן הבקר אשר עשה · פ"ה קמא קמא דמטא לידייהו · וכ"ל פי' לפי' דאין לומר שהביא חמאה וחלב ואח"כ בן בקר דזיל קרי בי רב הוא · אלא ר"ל הכי שעשה ג' פרים ולא הביא כולן כיחד שלא כללו כיחד אלא קמא קמא דמטא לידייהו כלומר אותו שנגמרה ראשון הביא ואח"כ הביא השני ואח"כ הג' :

והוא עומד עליהם תחת העץ · זה כמקום ענן להגן עליהם לעשות להם צל כי אברהם גדול היה בענקים :

ויאמרו אליו · פ"ה אליו נקוד כלא אלמ"ד וזהו איו כלומר ככה ששו לשרה איו אברהם אלו היתה שרה בפניהם ולא יהיה אברהם ותנייא א"ר שמעון בן אלעזר כל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב וכאן הנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה · והעולם מקשים כי כאן שלא נקד הכתב אלא כדי לדרוש איו א"כ לנקוד למ"ד מן איו לבד ויהיה הכתב רבה על הנקודה ותדרוש הכתב איו · וי"ל דהכה"כ אלא לפי שהלמ"ד טעמו למעלה בזק"פ קט"ן ואם היה נקוד הלמ"ד נראה כטעם סגו"ל והיכא למטעי · ועוד י"ל דאין דרך להתחיל נקודה בשביל אות אחת · ועוד דנראה כאלו הלמ"ד נמחק :

חדל להיות לשרה וכו' · פ"ה שפסקה מהיות נדה · והא דאמרינן שפירסה נדה חזרה לנדותה כשבשרו לה המלאכים אבל קודם לכן פסקה · וזה שפסק ממנה אורח נשים נדות כי דרך נשים נדות כשמזקינות דם נדות פוסק מהן ואינן חוזרות ושרה חזרה לנדותה והיינו שפ"ה שפסק ממנה אורח נשים נדות · והעולם טועים ואומרים אורח נשים נדות :

ואני זקנתי · פ"ה שינה הכתוב מפני השלום שהרי אמרה ואדוני זקן · וא"ת והלא כמו אמרה ואני זקנתי כדכתי' אחרי בלותי היתה לי עדנה בתמיה כלומר הרי אני זקנה · וי"ל הלא גם אמרה ואדוני זקן והקב"ה לא רצה להגיד מפני השלום · אבן אין זה לשון שינה · לכך נראה לומר הכי אחרי בלותי היתה לי עדנה שחזרתי לנערותי זו היא האמת אמנם אני תמהה איך אלד כי אדוני זקן והשתא היתה לי עדנה בניחותא :

ותכחש שרה · יש בב"ר מדלא כתיב ותאמר נשים כחשניות הן · ויאמר לא כלומר ויאמר המגיד לאברהם לא אינה מדברת אמת · כי צחקת אלא צחקת :

וישקיפו אין השקפה אלא לרעה חוץ מהשקיפה ממעון קדשך מגיד לך שגדול כח צדקה שמהפכת מדת הדין למדת רחמים · וא"ת והא כתיב אמת מארץ וכו' וצדק משמים נשקף שמא דגם השקפה זו לטובה היתה · וי"ל דהתם נמי לרעה היא דאמרינן הוא מלאך ודבר רעה לארץ דאיתא במדרש חסד אומ' אדם יברא וצדק ואמת אומרים לא יברא :

גבי רבקה וי"ל דטעם נכון יש משכבי אשה כתיב שני משכבות יש באשה כדרכה ושלא כדרכה והאיש נהנה ואין האשה נהנית בשלא כדרכה ולכך מעיד הכתוב על רבקה שאפילו שלא כדרכה לא נבעלה ולא נהנה ממנה איש וזהו ואיש לא ידעה כלו' לא נהנה ממנה כלל בשום צד אבל בבנות לוט שמרו מקום בתוליהן לבד אבל שלא כדרכן לא וזהו שלא כתב איש לא ידען שה לא ידעו איש המה לא ידעו ולא נהנו מאיש אבל איש נהנה מהם שלא כדרכה :

הנה נתתי אלף כסף לאחיך · פשט הכתוב לאותו שאתה אומר שהוא אחיך נתתי אף כסף והנה הוא לך כסות עינים כלו' לשון נאה הוא לקרא אישך אחי לכל אשר אתך לפני בני ביתך תקראו אחי אבל ואת כל כלו' בפני כל העולם תקחי תוכחה ומוסר שלא תקראי אותו אחי כי כמעט שכב אחד העם את אשתך והבאת עלינו אשם :

ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי · פשט מפי ה"ר ברוך הצרפתי ז"ל אבימלך אמר לאברהם השבעה לי באלהים הנה באלהות ע"ז שלו לשם אלהים אחרים ויאמר אנכי אשבע כלו' שעתיד אני לומר אנכי ה' בהר סיני ויאמר אבימלך לא ידעתי מי עשה את הדבר הזה וגם אתה לא הגדת לו וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום שא"ך למה בכמה מקומות התכללות לא ידעתי לא הגדת לי לא שמעתי אלא ודאי על אותה שבועה שאמר שעשה על אנכי אמר אנכי לא שמעתי והדין עמו מה לכהן בבית הקברות : שבו לכם פה עם החמור · מכאן אחז"ל עם הדומה לחמור שנמשלים האומות לחמורים וא"ת הינח אליעזר שהוא כנעני אבל ישמעאל למה נמשל לחמור והלא זרע קדש מלכתו זרע אברהם קדוש ה' וי"ל דהכי קא' שאל להם אברהם כשנשא את עיניו וראה את המקום אמר להם רואים אתם המקו' השיבו שניהם לא ראינו מאומה אמר להם שבו לכם פה עם החמור כיון שאין אתם רואים מקום שכינה שורה הרי אתם נחשבים כבהמה שאינה רואה ואינה מרגשת בקדושה וזהו עם הדומה לחמור לענין ראייה והשגחה ולא לענין הזרע שיהא מתדמה זרעם לזרע בהמה שהרי אחד מיהא היה זרע קדש כדפירשנו :

ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה ודוד המלך קראו ירושלים ומלכי צדק קראו שלם · וא"ת למה לא קראו דוד כמו אברהם או מלכי צדק · וי"ל דוד תפס לשון שניהם יראה ש"ף ה"א עולה כמנין וא"ו וזהו יר"ו שלם הרי ירושלים תיבה שלימה : כי נשבעתי נאם ה' כי ברך אברכך · במדרש אחד כשנעקד יצחק בקש אברהם מאת מלך מלכי המלכים הקב"ה ובכה ויתחנן לו שבכל זמן שיזכרו ישראל לפניו את עקידת יצחק שתהא כפרה להם כאלו היה נשרף ע"ג המזבח אמר חסד הוא זה שאתה דורש מלפני שאלו היית אומר ודורש ממני קודם אשר היית עוקד בנך היה תנאי אבל עתה מה שעשה עשוי ומ"מ אשבע לכם על בנך יעקב ואתן לו חותמי לעשות ולהזכיר את בניך את המעשה הזה אשר עשית כל זמן שיזעקו ויתפללו וזש"ה הכתו' תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת כלו' תתן חותמך שהוא אמת שתקיים החסד אשר עשית לאברהם אשר נשבעת לקיים מה שאמרת לעשות לזרעו אחריו :

הכצעקתה הבאה אלי · יש במדרש ריבה אחת נתנה מעט קמח ומלא לעני והרגוה במיתה משונה שטפו כל בשרה מדבש ונתנוה לדבורים בשמש :

אולי ימצאון שם עשרה · פ״ה ועל פחות לא בקש אמר דור המבול שמנה היו ולא הצילו דורם · וקשה מ״מ אמאי לא בקש על תשעה שהרי לעיל כשבקש על מ״ה צדיקים א״ל הקב״ה לא אשחית ואע״פ שלא היו כי אם ט׳ לכל עיר ועיר · ואומר ה״ר יעקב הנזכר ממוט״רוייל דמצא בספרו הכי ועל פחות לא בקש שבקש כבר ולא מצא · וה״פ שהרי תחלה כשבקש על נ׳ צדיקים א״ל לא אשחית אבל יסורין אביא עליהם אלמא לא רצה הקב״ה לעשות תשעה כמו עשרה · א״נ כשאמר להקב״ה אולי ימצאו שם עשרה וא״ל הקב״ה לא אשחית אבל יסורין אביא עליהם היה אברהם יודע שאם יבקש על ט׳ שלא ירצה הקב״ה להצילם שהרי בקש כבר ולא מצא לפוטרם מכל וכל כדפי׳ · והא דכתיב כאן לא אעשה וכאן לא אשחית היינו טעמא דהיכא דאיכא עשרה לכרך היה ניצול בלא יסורין ומשום הכי כי לא הוו אלא מ״ה צדיקים דהיינו ט׳ לכל עיר ועיר אמר לא אשחית אבל יסורין אביא עליהם · וכשבקש על מ׳ צדיקים אמר לא אעשה אביא יסורין דאיכא אלא עשרה לכל כרך וכרך וכן מן ל׳ צדיקים לג׳ כרכים אמר לא אעשה לאותן ג׳ כרכים שום דבר אבל כשבקש מן כ׳ שיצילו כ׳ כרכים אמר לא אשחית אותם כ׳ כרכים אבל יסורין אביא עליהם דכיון דהם מעט וכן כשבקש על עשרה אמר לא אשחית · וא״ת הכי ועל פחות לא בקש לפי שסבור היה שיהיו עשרה צדיקים לוט ואשתו וד׳ בנותיו וד׳ חתניו שסבור היה שהיו נשואות · (אמר שמואל הקטן מנוס להביא מן החדש מה שראיתי להרשב״ץ ז״ל בס׳ לוית חן כ״י כמ״ש על דברי רש״י ז״ל אחר שהביא פי׳ זה שכתבו התוספות והרא״ש ז״ל הכא כתב וז״ל וכ״ל שזה הלשון ועל ט׳ ע״י צירוף כבר בקש ולא מצא הוא כדרך מליצה ולא בא כדקדוק אלא לומר שלא היו שם ט׳ צדיקים שאלו היו שם היו ניצולים וכיון שלא ניצולו הרי הוא כאלו בקש עליהם ולא מצא וכיוצא כלשון הזה נמצא בגמרא פסחים על האומר על תרומת חמץ בפסח בין טמאות בין טהורות ישרפו קודם הביעור שאמרו לו טהורות לא ישרפו שמא ימצא להם אוכלים אמר להם כבר בקשו ולא מצאו ורש״י ז״ל פי׳ כל מה שיש לו לבקש אם דעתו לבקש כבר בקש ומזה הלשון הוציא הרב ז״ל זה הלשון בכאן ומי שהוא רגיל בתלמוד יבין זה עכ״ל) :

ומצות אפה · פ״ה פסח היה · ובמקום אחר בתלמוד פי׳ דהוא ג׳ ימים אחר יום כפור ומפיק דיום מילה היתה ביום כפור מדכתיב בעצם היום הזה נימול אברהם וכתיב בעצם היום הזה תעבירו שופר · וג׳ ימים אחר המילה בא אליו המלאך לרפאתו · ולפי׳ זה צ״ל דשנה מעוברת היתה דאם לא כן לא נולד יצחק בפסח דליכא כי אם ששה חדשים וג׳ ימים מן הבשורה עד פסח ולכל הפחות צריך ז׳ ימי טומאה שפירסה נדה ועוד ששה חדשים דיולדת אינה יולדת פחות מששה חדשים :

אשר לא ידעו איש · היה לו לומר ואיש לא ידעו שדרך האיש לפתות · אלא לפי שפיתו את אביהם תלה הגנות בעצמן : ויאמרו גש הלאה · כלומר ממה שאתה אומר לנו למסור לנו בנותיך · גם קרב אלינו כי טוב אמרת · אבל מן האנשים שאמרת אל תעשו דבר · הלאה כלומר לך הלאה לא נשמע לך : ויאמרו האחד בא לגור · וא״ת למה כתיב פעמים ויאמרו היה לו לומר גש הלאה האחד בא לגור · ונראה לפרש הכי ויאמרו גש הלאה ונתיעץ יחד מבקשתך · ואחר שנתיעצו ויאמרו לו האחד בא לגור וכו׳ :

ויאמרו האנשים אל לוט · ויש לתמוה למה שקראם הכתוב אנשים שהרי פי׳ לעיל דגבי לוט קורא אותם מלאכים כדכתיב ויבואו שני המלאכים סדומה בערב ולוט ישב וכו׳ :

וישלחנו ה׳ לשחתה · וא״ת והלא לא היה אלא אחד לשחתה ולמה אמר וישלחנו וי״ל וישלחנו ה׳ לראות מעשיהם ולהיות עדים בדבר אבל לשחתה לא היה כי אם אחד · ועוד כי האחד בא להציל את לוט ולא יוכל לעשות דבר עד הוציאו משם ולכן נקראו שניהם משחיתים כי בהוצאת הצדיק המקום נשחת :

וה׳ המטיר על סדום · פ״ה כל מקום שנאמר וה׳ ר״ל הוא ובית דינו · וא״ת והא כתיב וה׳ הכה כל בכור ואע״פ דאמר ההגדה דהא לחמא אני ולא מלאך · וי״ל דלהכאה היה הוא ובית דינו · והא דאמרי׳ אני ולא מלאך קאי גבי העברה דכתיב ועברתי בארץ מצרים · עוד י״ל אני ולא מלאך כלומר אין לי מלאך שאסמוך עליו לעשות שליחות זה אבל לעולם אימא לך שהוא ובית דינו עשו הישועה והגאולה :

מן השמים כשרוצה הקב״ה נפרע מן הרשעים מן השמים כדכתיב הבא אש וגפרית מאת ה׳ וכשרוצה משפיע טובה לצדיקים מן השמים · וכמשלים השמים לתנור · משל לאדם שומר תנור כשרוצה נפרע מאותו מהאודים שבתנור · וכשרוצה עושה טובה לאוהבו מאכילו לחם חם מן התנור :

ואיש אין בארץ · פי׳ נראות בעיני עצמן כמיוחסות ולא רצו לידבק באחרים · (אמ״ה ראיתי להרשב״ץ ז״ל פי׳ זו בס׳ לוית חן כ״י שכתב וז״ל וזאת מצאתי מאמרי החכם ר׳ צמח זלה״ה היה מפרש כי השתדלותם היה להקים זרעם שלא יפסד ולא היו חוששים לישוב העולם על כן אמרו אבינו זקן וקרוב הוא להתבטל מפו״ר וגם ממנו שיצאנו מההפכה לא ירצו להתקרב אלינו ויהיה נפסק זרענו בין מאבינו כי הוא זקן וכבר תשש כחו וגם ממנו לפי שיתרחקו ממנו מפני שיצאנו מההפכה ויפחדו להתקרב אלינו על כן אמרו ואיש אין בארץ לבא עלינו ולא אמרו ואיש אין בארץ כמוחלט עכ״ל ז״ל והוא כפתור ופרח) : ותקם הצעירה ותשכב וגבי בכירה כתיב ותבא ותשכב י״ל שהבכירה הלכה מדעתה אבל הצעירה הלכה בעל כרחה שאחותה הפצירתה :

ואבימלך לא קרב אליה · יש בב״ר דאפילו בהדין תורמוסא דקרב לגבי מסאנא דמטרוניתא תורמוסא לשון עבד : הנה הוא לך כסות עינים · פ״ה ב׳ פירושים · והפשט כך הוא מה שאתה קוראה לבעליך אחי הנה הוא לך כסות עינים פי׳ דבר צניעות הוא זה לך ואין נכון לקרותו כן אלא לכל אשר אתך בבית שמכירים אותך · ואת כל אבל לפני כל העולם ונוכחת כלומר תשמרי שלא תקראי לו אחיך שהרי ע״י כן גרמת שלקחתיך שאלו הייתי יודע שאת בעולת בעל לא הייתי לוקח אותך ופי׳ ונוכחת לשון תוכחה כלומר הוסרי שלא תקראי עוד בעלך אחיך · והחלכה דורש הנה הוא לך כסות עינים כמו קללה · ודריש דלעולם יהי זהיר אפי׳ מקללה

מקללה של הדיוט שהרי אבימלך קלל את שרה ונתקיימה בזרעה דכתיב ותכהין עיניו מראות:

מי מ"לל לאברהם · בגי' ק' רמז שאברהם היה בן מאה כשהוליד יצחק ואז הניקה בנים שרה: ביום הגמל · ביום ה"ג מ"ל את יצחק:

אל תראה במות הילד · וא"ת היכי סבורה שימות והלא אמר לו המלאך על פני כל אחיו ישכון · וי"ל שמא מקטני אמנה היתה שהרי כמי חוזרת אל גלולי אביה כדכתיב ותלך ותתע:

וישמע אלהים את קול הנער · מכאן שתפלת החולה נשמעת תחלה · וא"ת והא אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורין · וי"ל תפלה שאני:

כי את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה · ובשביל שכרת ברית למלך פלשתים כענש שהרגו מבניו פלשתים שבעה שמשון חפני ופנחס שאול ושלשת בניו · וי"ל שהחריבו שבע משכנות משכן שילה נוב ונבעון בית עולמים בית ראשון ושני: ויטע אש"ל נוטריקון אכילה שתייה לויה:

והעלהו שם לעולה · אבל לא אמר ושחטהו שלא נתכוון המקום אלא לעלייה בלבד: ויחבש את חמורו · וא"ת מ"ש דגבי יוסף כתיב ויאסור את רכבו וגבי פרעה כתיב ויאסור את רכבו · וגבי בלעם כתי' ויחבוש את חמורו היה לו לכתוב על הצדיקים או כולו ויחבוש או כולו ויאסור · אלא היינו טעמא כשהלך בלעם לקלל ישראל א"ל הקב"ה רשע אתה חובש חמורך לילך לקלל אברהם כבר חמורו חבוש לילך למקום מגוה חמורו יגן על חמורך ומהאי טעמא כתי כעס המקום על הליכתו · ואע"ג דמעיקרא אמר לו הקב"ה שילך משום שהוא עצמו חבש חמורו:

שבו לכם פה עם החמור · מפני מה דימה אותם לחמור לפי שראה ענן קשור על ההר ושאל ליצחק אם רואה אותו א"ל הן · שאל לישמעאל ולאליעזר אמרו לו לא אמר להם אינכם רואים שום דבר כחמור הזה:

ויעקד את יצחק בנו · יש במדרש שהכניסו בתיבה עד שעה שראה לשוחטו שהיה ירא מן השטן פן יפיל בו מום:

ואל תעש לו מאומה · יש במדרש שהמלאכים בכו והדמעות ירדו על הסכין על שיהיה נשחט ורצה אברהם לחנקו א"ל אל תעש לו מאומה · אמר אברהם אחנקנו והטריחך לבקש לשרה בן אחר ששמו יצחק לקיים מה שאמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע או השבע לי שלא תנסני עוד וכשיהיה אפרו של יצחק צבור לפניך להיות לזכרון לדורות כאלו הקרבתיו · א"ל הקב"ה כי נשבעתי יען אשר עשית את הדבר הזה · א"ל אברהם על כל זאת לא אניחנו אם לא תתן לי חותם שלך א"ל חייך דכדין אני פטור עי' השבועה שהשבעתני שהרי פטרתני · אמנם אעשה לך חסד ואעשה בקשתך אבל לא אמסרנו לך לפי שיצא ממך ישמעאל · גם ליצחק כמי לא אתנהו לפי שיצא ממנו עשו אכן לבן בנך אמסור אותו דהיינו יעקב שמטתו שלימה והיינו דכתי' תתן אמת ליעקב חסד לאברהם כלו' ע"י חסד שעשה לאברהם נתן אמת ליעקב ואמת הוא חותמו של הקב"ה · עוד יש במדרש כשאמר אברהם שלא ינסנו עוד א"ל הקב"ה חייך נרות רבות עתידין לבא עליך אכן נולד עוץ שיצא ממנו שיקבלם בעבורך והיינו איוב דכתיב איש היה בארץ עוץ והוא היה מבני נחור דכתיב את עוץ בכורו:

ה' יראה אשר יאמר היום וכו' הפשט כן הוא ה' יראה מה שיאמרו העולם עלי היום בהר ה' יראה אם אברהם צדיק כ"כ שישחט בנו בעבור הקב"ה שצוהו לשוחטו וכשיראו שלא זבחתיו יאמרו שאני עברתי צוויך ואיני שומר מצותיך אלא להנאתי ואותו דיבור שיכזבו עלי ה' יראה ושדוברים עלי שקר שאין הדבר כאשר על ידי: מדרש אגדה · אברהם אברהם ב' פעמים למה שנה לפי שהיה ממהר לשוחטו כשא"ל אל תשלח ידך אל הנער וש תעש לו מאומה · אגדה · אדם מנסה את חבירו שאינו יודע מה שבלבו אמנם אתה רבונו של עולם יודע אתה הלבבות ואיכך צריך לעשות כן לנסות א"ל כי עתה ידעתי אך להודיע טבעך בעולם מיראתך עשיתי כן · אגדה אחרת · כי נשבעתי אמר אברהם גם אני נשבעתי שלא ארד מן המזבח עד שאומר כל שאני צריך א"ל הקב"ה אמור א"ל אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע והיום אמרת והעלהו לי לעולה כשם שכבשתי יצרי מלהשיבך כן תכבוש כעסך כשיחטאו בניו של יצחק ותזכור עקדתו · א"ל הקב"ה אתה אמרת שלך · אני אומר שלי עתיד אני לדונם בראש השנה יתקעו בשופר ואזכור העקידה א"ל אברהם ומה הוא השופר · א"ל הקב"ה חזור אחריך מיד וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר וכו' וכן סדר המקרא זה אחר זה:

שמנה אלה ילדה מלכה · והפלגש ילדה ד' בנים נמצא שהיה לנחור י"ב בנים ח' מן הגבירה וד' מן הפלגש כמו שהיה ליעקב אבינו:

תוספות פרשת חיי שרה הרא"ש

ויהיו חיי שרה מאה שנה וכו' במנין ויהי"ו היו חיי שרה שהרי בת נ' שנה היתה שלא היו לה בנים והיתה חשובה כמתה דכל מי שאין לו בנים חשוב כמת:

שני חיי שרה · פ"ה כלם שוים לטובה · ואע"ג דגבי ישמעאל כתיב אלה שני חיי ישמעאל · איכא למימר שעשה תשובה כפ"ה גבי ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו · וגר שנתגייר כקטן שנולד דמי · וכל הרעה שעשה בשנים שעברו קודם לכן לא נחשב לו אכן נדמה בעיני שראנו כאלו עשה תשובה כל

ויהיו חיי שרה · במנין ויהי"ו חיי שרה ולא יותר שהרי בעודה בלא בנים לא נקראו חיים וכמה היתה כלדתה את יצחק בת צ' שנה כמה נשארו עד יום מותה ל"ז שנה הרי לך במנין ויהי"ו חיים שהשאר אינם חיים כדפי':

ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה · כא"ף קטנה לפי הפשט זקנה היתה ולא בכו אותה כל כך:

תנו לי אחוזת קבר עמכם · וא"ת מה היה שואל אברהם אם לקבור מתו עם מתיהם הא כתי' במבחר

כל ימיו . א"כ שני דכתיב גבי ישמעאל לא נתנו לידרש שעדיין לא פירש מנין שנותיו אבל הכא כבר פי' שני חיי שרה כדכתיב ויהיו חיי שרה . א"כ שני חיי למה לי ש"מ לדרשא :

מאה שנה וכ' שנה וכו' . פ"ה בת ק' לחטא כבת עשרים ובת עשרים כבת שבעה לויפי . וקשה שהרי אשה יפה ביותר לך' שנה ממה שהיא לשבעת שנים שיודעת לקשט עצמה ולפרנסה . לכך נראה לפרש הכי בת ק' כבת כ' ליופי ובת עשרים כבת שבע לחטא ולעונשין . דהכי שב"ד של מעלה אין מעניש פחות מכ' שנים כ"ד שלמטה מעניש בי"ג שנים : בקרית ארבע . ארבע זהו אברהם כדכתיב האדם הגדול בענקים בענ"קים (ע"ה) כגי' ארב"ע . רשב"ם :

ויבא אברהם לספוד . מכאן אמרו חז"ל המוסר דין על חבירו נענש הוא תחלה . וכן לפי שהיא אמרה תחלה ישפוט ה' ביני וביניך מתה תחלה שנא' ויבא אברהם לספוד לשרה וכו' . מן הדין היה לו לקחת לבכתה קודם לספוד כדאמרי' במועד קטן ג' ימים לבכי וז' להספד ולמה כתב לספוד קודם לפי כשבא אברהם מצא בני ביתו סופדים אותה שכבר עברו ג' ימים שמתה ועשה אברהם הספד עמהם ואח"כ בכה עליה ולכך כ"פ דלבכתה קטנה לומר לך דאינו חייב לבכות אשתו אלא מעט מעט : פי' אחר . לפי' כ"ף דלבכתה קטנה לפי שחסרו תומיה כ' שנה ממה שחי בן בנה שהוא חיה קמ"ז והיא חיתה קכ"ז חסרו כ' תומיה לפי שמסרה דין על אברהם נענשה :

ויקם אברהם . לפי שרצה להשתחוות לכולם אשר לפניו ולעומדים אחריו הוצרך לקום וגבי וישתחו אברהם לעפרון לא נאמר ויקם שלא הוצרך להשתחוות אלא לעפרון שהיה לפניו :

גר ותושב אנכי עמכם . כלומר מארץ רחוקה באתי לגור כאן ונתיישבתי בכאן לכך אין לי מקום לקבור אשתי הנה : תנו לי אחזת קבר עמכם . נראה דצריך אדם ליקח רשות מכל גדולי העיר לעשות בית הקברות ולפי' שאל רשות מהם . ומתוך כך ניחא הא דאמר לקמן ויקם שדה עפרון וכתיב ויקם השדה והמערה וכו' ויקם אחר ויקם לומר לך שקנה שדה מבעליו ואח"כ קנה המקום לעשות אחוזת קבר מן המושל שלא יכול לעשות בית הקברות בלא רצונו והיינו קימה שניה :

אשר בקצה שדהו . פי' בפ' וירא אשר בן הבקר רץ מאברהם וברח עד המערה ומתוך כך ידע אברהם שהיה שם מערת המכפלה : וישקול אברהם לעפרון חסר לפי שהרשע אומר הרבה ואפי' מעט לא עשה שמתחלה רצה ליתן לו בחנם ולסוף שקל לו כדי' מאות שקל כסף עובר לסוחר כלו' במשקל טוב ומלא שכל סוחרים נרצים לו . י"א עפרון חסר עולה ד' מאות כנגד ד' מאות שקל ששקל לו אברהם . ד"א עפרון חסר וא"ו (גימ' ר"ע עי"ן כנ"ל להגיה) לפי שהכנים עין הרע בממונו של אברהם והיינו דכתיב נבהל להון איש רע עין וכו' :

מאת בני חת ט' פעמים נאמר חת בפרשה ופעם א' בפ' ויחי הרי עשרה א"ר אלעזר כמה קולמוסין משתברין וכמה דיו משתפך עד לא כתיב בני חת ללמדך שכל מי שמברך מקחו של צדיק

ומזמן

כמכחר קברינו קבור את מתיך ועוד בתחלה אמר תנו לי מפני מה קנה בכסף מלא . וי"ל דה"ק תנו לי אחוזת קבר לבית הקברות שאין אדם רשאי אף בשלו לעשות בית הקברות אלא ע"פ גדולי הדור והם ענו למה תשאל קבר לבדך במבחר קברינו קבור את מתיך א"ל מ"ו איני רוצה לקבור עם מתיכם אלא פגעו לי בעפרון בן צוחר למכור לי המערה לאחוזה לכך כתי' למקנה ולאחוזה הוקבאה מאת בני חת פי' מעם הארץ ועוד מהמלך וכן משמע הפסוק שלקח מכולם שלא יבא ערעור בדבר :

לכל באי שער עירו לגלות המקח לסוחרים הבאים לעיר שיודע להם : אך אם אתה לו שמעני נתתי . פי' מה שאמרת השדה נתתי לך כסף השדה קח ממני :

לכל באי שער עירו . וכדיכה כתי' לכל אנשי עירם אלו אנשי העיר הם אנשי חמור ולא הבאים בסחורה שאינם עמו . אברהם שלח את בני חת לדבר עם עפרון למכור לו את השדה ולא מצינו במקרא שדברו בני חת עם עפרון שלא מדיבר עפרון לאברהם ודעכו שדיברו לעפרון בעבורו וכן דרך הפסוק לקצר כששלח יוסף אל פרעה ליתן לו רשות לילך לקבור את אביו ולא מצינו שדיברו שלוחי יוסף אל פרעה אלא מאחר שנתן לו פרעה רשות נגלה ונודע הדבר כי עשו שליחותם :

ההשב אשיב את כנך . קשה לשון השבה שמעולם לא הלך שם יצחק והיאך אמר לשון השבה וי"ל דכן מצינו כי אתך נשוב לעמך דנעמי אמרו נשוב יחד אגב נעמי דשייך עליה השבה נקט על שתיהן וכן הכא את בנך עם בנך ועיקר ההשבה קאי לעבד :

ויהי כאשר כלו נתן לה הנזם אבל לא שאל לה בת מי את בעוד שנתנם לה ותרגום שהי בה מסתכל שכן דרך איש נכרי לדבר עם רעהו כפגעו בו אבל מדקאמר ותשאב לכל גמליו צריך שיאמר אחריו ויהי כאשר כלו הגמלים לשתות וכו' אלא ודאי שאל לה בתחלה קודם הנתינה והסיפור מוכיח כדקאמר ואשאל אותה ואח"כ ואשים הנזם על אפה . אותא בפ"ק דתעניות ששאל שלא כהוגן שאמר והיה הנערה . וכי היה יודע שלא תהיה חגרת או סומא . וקשה אם ימצא אותה כמום לא יאמר לה הגמיאני נא י"ל אפי' ממזרת ואפי' כנענית דזה לא יוכל בדעתו להבין ואע"פ שעדיין לא הוזהרו בממזרות מ"מ אביה ואמה חייבין מיתה מהעריות :

מי האיש הלזה ההולך בשדה . וא"ת וכי היתה שואלת לכל באי הדרך מי הוא זה שאין ז"ל שנטה השדה לקצר הדרך לכך אמרה ההולך בשדה : אותא בב"ר לפת שיחה מירתא פי' הביטה שהאריך בתפלה חשבה או שהוא אברהם או יצחק . מירתא איחר לשון מירתא ואתי בתלמוד וכמוהו רבים :

ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק . קשה איך היה מעביר נחלה והלא אמרו רז"ל לא תיהוי באעבורי אחסנתא אפי' מברא בישא לברא טבא . וי"ל לפי מ"ש פ"ק דקידושין ניחא גר בן גר אינו יורש את אביו לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים וזה ישמעאל היה גר בן גר שכשהולידו היה אברהם גר :

פ'

ומזמן לו חלקו מעלה עליו הכתוב כאלו קיים עשרת הדברות · וכדולי הגלעדי ירד תרוגלים ה' פעמים כפ' ללמדך שכל מי שנזקק לפרנסה של צדיק מעלה עליו הכתוב כאלו קיים ה' חומשי תורה :

ואברהם זקן · א"ר יהושע מפני ד' דברים זקנה קופצת על אדם · מפני יראה מפני כעס מפני אשה רעה מפני מלחמה · וכלם מקראי נפקי · מפני היראה דכתיב ולא יכול המלך דוד ללכת ולבא כי נבעת מפני חרב מלאך האלהים · וכתיב והמלך דוד זקן · מפני כעס דכתיב ועלי זקן בא בימים ושמע את אשר יעשו לו בניו · מפני אשה רעה דכתיב ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו לבבו · מפני מלחמה דכתיב ויהושע בן נון בא בימים אחרי אשר נלחם עם ל"א מלכים · אבל גבי אברהם למה כתיב זקן הרי לא היה לו אשה רעה שהרי אשתו מכבדתו ביותר וקוראה אותו אדון דכתיב ואדני זקן · וי"ל שנזקן מפני כעס שידע שישמעאל יצא לתרבות רעה · עוד י"ל כשלמד סניגוריא על סדום א"ל הקב"ה יפיפית מבני אדם לימים אחר עקידת יצחק נתן לב והבין שאין העולם מכבדין אותו יותר מיצחק בנו שדומים זה לזה · אמר אברהם להקב"ה רבש"ע אמרת עלי בשעה שלמדתי הסניגוריא על סדום יפיפית מבני אדם ואיזה יפוי יש לי בשעה שאני ובני נכנסים לעיר אין נודע מי האב ומי הבן משניהו לנהוג בו כבוד · א"ל הקב"ה ממך תתחיל הזקנה · אותה לילה הלבינו כל שערות ראשו אמר אברהם להקב"ה עשיתני דוגמא בעולם · א"ל והדר זקנים שיבה והיינו דכתיב ואברהם זקן : ואברהם זקן בא בימים · לפי שיש בני אדם שדומין לזקן ואינו בא בימים ויש שבא בימים ואינו זקן · בא הכתוב והעיד על אברהם שהוא זקן בא בימים · בא בימים מיום שלא היו כי אם כ"ה ימים כלומר ג' שנים הכיר את בוראו :

אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי · אבל לא אלהי הארץ כי עדיין לא נודע אלהותו בבריות כאשר לקחו מבית אביו · ומטעם זה ליכא מלכות כגון מלך העולם בברכה ראשונה של שמנה עשרה כי בפרק שהתחיל להיות אלהי אברהם עדיין לא נודע מלכותו בעולם · ומ"מ נרמז בו מלכות מלך עוזר ומושיע :

משבועתי זאת · אין זאת אלא מיעוט כלומר מן השבועה דכי אל ארצי ואל מולדתי תלכה ומן השבועה דלא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו · ומשבועה רק את בני לא תשב שמה לא תפטר :

לא תשב שמה · אע"פ שמעולם לא היה יצחק לשם נופל הלשון עליו · מפני דגבי אליעזר שהיה הולך עמו היה השבה גמורה · וכן מצינו ברות המואביה דכתיב בה השבה משדי מואב · ואע"ג שלא היתה שם מעולם קורא לה לשון השבה מפני נעמי ההולכת עמה דהויא לגבה השבה גמורה :

ויקח העבד עשרה גמלים · לקח עשרה אנשים מילדי אברהם רוכבים על עשרה גמלים לברך ברכת אירוסין · וכל טוב אדוניו כלומר מן החשובים :

והיה הנערה אשר אומר אליה וכו' · אמרו רבותינו דג' שאלו שלא כהוגן וחשיב אליעזר ושאול ויפתח · אליעזר שאל שלא כהוגן כשאמר והיה הנערה וכו' וכי היה יודע שלא ימצא נערה חגרת או סומא · וקשה אם היה אליעזר רואה אותה חגרת או סומא לא ישאל אותה שום דבר ומאי קאמר · וי"ל דאליעזר עשה סימן כל אותה שימצא ראשונה בין הויא חגרת או סומא ישאל לה שתעשה כדברים האמורים בפרשה אבל למזרת וכתיבה ליכא למיחש דעדיין לא נאסרו :

אותה הוכחת · פי' לעבדך ליצחק ראויה · כי בבית אדוני באים אורחים תמיד וצריך לו אשה שנינה יפות לאורחים · פ"ה אותה הוכחת אותה שהוכחת לעבדך תאמר אלי כן ולא אשה אחרת שלא הוכחת :

גם לגמליך אשאב לא רצתה לומר אשקה כמו שאמר העבד שאין דרך אשה להשקות הזכרים כדאמרי' בכתובות · לא תתן לפני בהמתו כי אין האיש רשאי לכוף את אשתו ליתן מאכל לפני בהמה זכר · א"כ י"ל שהיה שם שוקת שתותים שם הבהמות ולא היתה צריכה כי אם לשאוב ולמלאת השוקת כדכתי' ותער כדה אל השוקת :

ויקח האיש נזם זהב וכו' ויאמר בת מי את · לאחר ששאל לה בת מי את נתן לה ואין מוקדם ומאוחר בתורה כדכתיב בסמוך ואשאל אותה ואומר בת מי את ואשים הנזם על אפה והא דכתיב ויקח האיש נזם ה"פ לקחם ממקום שהם טמונים שם כדי שיהיו מזומנים בידו ושאל אותה ואח"ך נתן לה כך פי' רשב"ם · וה"ר בכור שור פי' שנתן לה הנזם קודם ששאל לה בת מי את ולא נתן לה אלא בשכר הטובה שעשתה לו להשקות הגמלים בלא ציווי · ואח"ך שאל לה בת מי את אולי ראויה לו להתחתן בה · וכששמע שהיא בת בתואל אז השתחוה · אבל כשספר להם הדבר אמר שבתחלה שאל בת מי את ואח"ך נתן לה הנזם והצמידים · וכשראה לבן הצמידים וכששמע את דברי רבקה אחותו שבשביל שהשקתה הגמלים נתן לה רץ גם הוא לשמשו כדי להשתכר ולכך א"ל ואנכי פניתי הבית כלומר טרחתי הרבה בשבילך · וגם רץ כמו כן כדי שיראהו עיף ונופח בנשימתו כאדם שטרח ואליעזר ידע שמשקר כי כבר אמרה לו רבקה גם תבן גם מספא רב עמנו גם מקום ללון כלומר פנוי : בת בתואל בן מלכה · כלו' אבי מיוחס שהוא בן הגבירה אשת נחור ולא מן הפלגש :

גם מקום ללון · הוא שאל מחרבה לינות כדי לפוש ולנוח הבהמות מפני עייפות הדרך · וכן משמעות דללין לינות הרבה ורבקה אמרה ללון לינה אחת כי אין לשהות זמן מרובה מפני גילולי אביה ורש"י פי' איפכא :

אנכי בדרך נחני ה' · ה"פ אנכי בכלל אותו החסד כי נחני ה' בית אחי אדוני ולכך נקוד רביע על אנכי לפי שאינו דבוק לתיבה שלאחריו :

על העין · פי' על עין העולם אלבו"א בלעז כי עדיין לא הלך אל המעין שהרי כתיב אחרי כן ויבא אל האיש והנה עומד על הגמלים על העין משמע שקודם כן לא הלך לבן אל המעין אלא ה"פ ותרץ הנערה ותגד לבית אמה כששמע לבן את דברי רבקה היה סבור שהוא בעיר · והיינו דכתיב וירץ לבן אל האיש החוצה ולא מצאו וחזר לשאול את רבקה היכן הוא וכששמע דברי רבקה שהוא על המעין הלך אל המעין לדבר אליו : בא ברוך ה' · אליעזר היה כנען ונקרא ארור וקראו ברוך לפי ששמש אברהם בנאמנות :

ויושם לפניו לאכול · פ' סם המות הושם לפניו כדי שישאר לו כל הממון · בא גבריאל ונתנו לפני בתואל ומת :

ויש

ויש במדרש שבתואל נתן לפני אליעזר בקערתו לפי שהורגלו בני עירו כשמשיאין בנותיהן לזבעל לבתואל תחלה ולפי׳ נקרא בתואל והיו בני עירו אומרים שיהרגו בתואל אם לא יקח בתולי בתו כמו מן האחרות · בא ונתן סם המות לפני אליעזר כדי שלא תהיה רבקה נשואה · ובא גבריאל והחליף הקערה מאליעזר לתת אותה לפני בתואל · וקערת בתואל שם לפני אליעזר · והיינו דכתיב ויאמר אחיה ואמה אבל בתואל היה מת מסם המות שאכל :

ויאמר עבד אברהם אנכי · הפשט כן הוא לפי שאמר לא אוכל עד אם דברתי דברי אמר שמא יתמהו תמה שלא רציתי לאכול עד לאחר הדיבור לכך אמר עבד אברהם אנכי ואין לי לעשות כלום לעצמי עד שאעשה מצות אדוני · ובפ׳ המוכל אמרי׳ אמרי אינשי מילתא דאית בך קדים אמרה · לכך הקדים אליעזר ואמר עבד אברהם אנכי והודיע לכל : ברך את אדוני מאד ויגדל · כלומר גדולי מלכות חפצים להזדווג אליו אם היה חפץ :

ויתן לו את כל אשר לו · ולא חלקו אחיו עמו : אשר אנכי יושב בארצו · ולעיל גבי הלווי א״ל אברהם אשר אנכי יושב בקרבו · וי״ל דגבי אברהם שייך לומר בקרבו שהקב״ה נתן לו את הארץ · אבל העבד לא רלא לומר בקרבו שלא יאמרו בדאי הוא שלא היתה עדיין שלו אלא לכנעני כדכתיב והכנעני אז בארץ :

אלי לא תלכה האשה · אלי חסר וה״ו למדרש שי תנהו לי לבתי · ואברהם א״ל בני ברוך ובתך ארור ולא כאה לברוך לידבק בארור · וא״ת א״כ היכי א״ל ליקח אשה מבנות ענר אשכול וממרא שהיו כנענים שהרי פירש״י כן על ונקית משבועתי · וי״ל שכן הקללה נתקיימה בו שהרי הוא היה נמכר לעבד אבל הם לא היו מכורים להיות עבדים עוד י״ל דזולא כיה מילתא ליקח בת שיעזר שהוא עבדו · ועוד דאמרי׳ בב״ר שיעזר בנו של חם היה :

ואפנה על ימין או על שמאל · כלומר אלך לבנות לוט או אל בנות ישמעאל אבל מבנות כנען לא קאמר · ותימה שהרי רש״י ז״ל פי׳ על קרא ונקית משבועתי זאת ותקח אשה לבני מבנות ענר אשכול וממרא וגם הם כנעניים כדכתיב והוא יושב באלוני ממרא האמורי · וי״ל דהאמורי לא קאי לממרא אלא לשוני כלומר שוני היתה בארץ האמורי : (אמ״ה לפ״ז לק״מ מה שהקשו לעיל ר״ה אלי :)

ימים או עשור · מכאן שנותנים לבתולה י״ב חדש · ועל כל זאת נקרא לנערה ונשאלה את פיה אם רוצה לעכב ימים או עשור או תיד כדבריך : ותאמר אלך · פירש״י ואפילו לא ירצו · וקשה וכי היתה רבקה כל כך פרוצה ללכת בלא רשות אחיה ואמה · לכך נראה לפרש הכי ותאמר אלך בלשון שאלה כלומר דעתיכם שאלך עמו : אחותנו את היו׳ · מדרש לפי שברכה לבן הרשע נעשית עקרה כדי שלא יאמרו מברכתנו עשתה פירות :

ויצא יצחק · מהיכן יצא מג״ע ורבקה נשאה עיניה למרום וראתה שעתיד עשו לצאת ממנה ונזדעזעה ונפלה לארץ כדכתיב ותפול מעל הגמל ונעשית מוכת עץ ונשרו בתוליה לארץ ובאו העופות וכיסו דמה · ונשכנס (נ״ל להניה ובשנכנסה) יצחק ולא מצא לה בתולים כעס עליה וסיפרה לו כל המאורע והוא לא האמינה אלא אמר שאליעזר נגע בה · ונשבע לו אליעזר שלא נגע בה אפי׳ באצבע קטנה · וא״ל יצחק לשיעזר כן תהיה בג״ע שלא נגעת בה ויאמר לו אליעזר אדוני כן יהיה ובשבועת שאי ישראל נקי אנכי · ובא עמי ואראך המקום שנפלה שם הלכו יחד ומצאו אותו עץ ודם סביב לו שהיה מכוסה ולכך זכו העופות לכיסוי הדם · מיד ידע יצחק שהיא טהורה ושאליעזר צדיק גמור · אמר הקב״ה למלאכי השרת הכניסו אליעזר בג״ע נכנס בג״ע והוא שיעזר בן כמרוד והיינו דאמר ר׳ יוסי יהי חלקי עם מי שחושדין אותו ואין בו :

מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו · במגוס יש על פסוק זה וכי היתה שואלת מכל האנשים שהיתה פוגעת ועוד למה כתיב בשדה לקראתינו · ונראה שהמקרא קצר וחסורי מיחסרא והכי ר״ל מי האיש הלזה ההולך בשדה ופנה מדרכו לבא לקראתינו · כך פי׳ רשב״ם :

ויסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה : למדך תורה דרך ארץ על אלמון שיש לו בנים שישיאם ואח״ך ישא אשה לכך נאמר ויקח יצחק את רבקה ותהי לו לאשה ואח״ך ויוסף אברהם ויקח :

ושמה קטורה · פ״ה למה נקרא שמה קטורה לפי שכל מעשיה נאים כקטורת · עוד י״ל שקשרה בית הרחם שלה · וקשה דהא אמר לעיל ותלך ותתע שחזרה לגילולי אביה · וי״ל שעשתה תשובה קודם ליקוחים שניים ואז נקראת קטורה · אם במדרש שעל פי הדבר לקחה · ובספר ה״ר יהודה חסיד כמצא כיון שעל פי הדבר היה למה היו הבנים רעים · א״ל כבר נגזרה גזרה זו שיצאו רשעים מאברהם · אמר הקב״ה מאחר שגזרה היא מלפני מוטב שיצאו מקטורה ולא ינחלו עם יצחק ושלא יתחתנו בזרע יצחק דכתיב כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים · ולכך וישלחם אברהם מעל יצחק בנו בעודנו חי · ועוד י״ל שגלוי לפניו שיצאו ממנו שיקיימו שבע מצות אבל לא ירצו לקבל התורה · ולכך הוציא אומות הללו כדי שכל הפורענות שעתיד לבא על ישרא׳ יבא עליהם ויירשו ישראל את חלקם בג״ע · עוד י״ל שיצאו ממנו אומות שיעבדו את ישראל לימות המשיח שנאמר בכרי מדין ועיפה יזרעו זרעכם וירעו צאנכם :

ויתן את כל אשר לו ליצחק · וא״ת היכי נתן אברהם כל אשר לו ליצחק · והאמרי׳ אסור לעבורי אחסנתא אפי׳ מברא בישא לברא טבא דלא ידעינן הי זרע נפיק מיניה וקי״ל דאברהם קיים כל התורה כלה אפילו עירובי תבשילין · וי״ל דאברהם וישמעאל גרים היו ואמרינן גר אינו יורש אביו הגר דבר תורה ולא מדברי סופרים · וקשה היאך נשא אברהם הגר המצרית הלא קיים כל התורה כלה · י״ל גר היא עדיין וקהל גרים לא איקרי קהל · וה״ר יוסף משולי אומר שהגר היתה משוחררת ואברהם היה גר ותנן גרי וחרורי מותרים לבא זה בזה :

ולבני הפילגשים חסר יו״ד לפי שאין לו אלא פלגש אחת דהיינו הגר וקשה כי בכל חומשים מדוייקים מלא הוא וגם במסורת חשיב עליו במלאים :

נתן אברהם מתנות · אמרינן בחלק שם טומאה מסר להם · פי׳ שיכולים להזכיר שם המפורש בטומאת הגוף ומועיל להם ולא יזיק אותם · ואם ישרא׳ מזכירו בטומאה לא יועיל לו ויזיק אותו · וקשה וכי צדיק כאברהם למר שם המפורש לרשעים להזכירו בטומאה · לכך פי׳ ה״ר יעקב בן ה״ר נחמן שם טומאה כמו שם השדים שמשביעים

שמשביעים אותם באדוניהם הממונים עליהם לעשות להם רצונם ונקרא שם טומאה על שם רוח הטומאה בדאיתא בחגיגה הלן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה · ותדע דה"פ שהרי מתנת חסר וע ולא כגו' מתנ"ת הם להשביע אד"ם לשדים ויאמר לאדם להשביע לשדים · מהר"ם · וה"ר יעקב ממונט"רוויל אומר שם טומאה · כלומר למדם לקרות לעז שלהם שם מטומאה כמו פעור ומרקולים שקראו ע"ש שמטמאין אותם ומתחלה היו קוראים אותם בשם הקב"ה כדכתיב אז הוחל לקרא בשם ה':

וישמע כל השומע שחבירו מחרפו · ודומה · ודומם שאינו עונהו · ומשא · שסובל כל מה שאומר לו · חדד · העושה דבר זה זוכה להתחדד בתורה ולומר בה טעמים · ותימא · כמו ולומר · יטור · ולא עוד אלא שזוכה לשמור · בפום מלות כפישי · וקדמה שניתנו מקדם תומים קדמונים:

על פני כל אחיו נפל · ולעיל כתיב ישכון · קודם שנפטר אברהם ישכון ולאחר מותו נפל:

תוספות פרשת תולדות הרא"ש

ואלה תולדות יצחק בן אברהם · אלו מאורעות יצחק בן אברהם ומפרש ואזיל קורותיו ושכותיו · הוליד בגימ' דו"מה שקלסתר פניו של יצחק דומין לפניו של אברהם אבל גבי ישמעאל תולה הלידה על אמו כדכתיב אשר ילדה הגר · והיינו דאמרי' בקידושין בכך הבא מן הנויה אינו קרוי בנך אלא בנה:

ויהי יצחק בן ארבעים שנה · פ"ה שנשאה כשהיתה בת ג' שנים · וקשה דמסיק בספרי דיש ג' שנותיהם שוים רבקה וקהת ובן עזאי · וא"כ חיתה קל"ג שנים ואם לא היתה אלא משלשה שנים כשנשאת ליצחק א"כ חסר משנותיה י"א שנים · כיצד בת ג' היתה כשנשאת ובת כ"ג כשילדה שהרי יצחק היה בן מ' שנה כשנשאה ובן ששים היה כשהוליד א"כ היתה בת כ"ג כשנולד יעקב · ויעקב היה בן ס"ג כשנתברך כמו שפירש"י בסוף הפרשה · וי"ד שנים שנטמן בבית שם ועבר · וכ' שנה שמש בבית לבן · ושנה וחצי שנה שהה בסוכות קיץ וחורף וקיץ פי' קיץ סוכות · חורף בית · קיץ סוכות · ושש חדשים בבית אל ובאותו פרק נתבשר על מיתת רבקה כמו שפי' הקונט' על אלון בכות בפ' וישלח · וא"כ לא היתה כי אם בת קכ"ב שנים · לכך נראה לפרש שהיתה רבקה בת י"ד כשנשאה יצחק · וכן גרסי' בסדר עולם · ואז תמצא שחיתה קל"ג · ולפי זה צ"ל מה ששנינו בסדר עולם כשחזר יצחק מן העקידה נתבשר שנולדה רבקה פי' נתבשר כבר עברו אחד עשר שנים · וקשה מהא דתנן בכתובות נותנין לבתולה שנים עשר חדש · ויליף ליה מדכתיב תשב הנערה אתנו ימים או עשור והיכי מצי יליף ליה והלא רבקה בוגרת היתה באותו פרק ואמרי' דלבוגרת נותנין לה שלשים יום בלבד כמו שאמרנו לאלמנה שלשים יום · וי"ל דשפיר ילפינן בכתובות מהכא נותנין לנערה שנים עשר חדש מדאמרו אינהו תשב הנערה וכו' והם היו סבורים דלא שנה בוגרת ולא שנה נערה והיא השיבה להם כי לא היתה צריכה לישב כי היא היתה בוגרת ואינה צריכה לישב אלא הנערה אבל בוגרת לא:

מפדן ארם · ארם שהיה בין שני נהרות שני ארם היו ארם נהרים וארם צובא ולפיכך אמר מפדן ארם · כלו' מאותו ארם שיש בין שתי נהרות וזהו ארם נהרים · פדן לשון צמד בקר דמתרגמינן פדנא דתורי:

ויתרוצצו הבנים בקרבה · וא"ת היכי קרי להו בנים והרי עדיין לא נולדו · והאומר הבן עורא ע"ש העתיד ודומה לו ובגדי ערומים תפשיט

ואלה תולדות: אברהם הוליד את יצחק · הוליד גי' דומ"ה ·

פדן ארם פירש"י ע"ש שני ארמים היו קורין אותו פדן לשון צמד בקר שקורין אותו בערבי פד"ן וק' א"כ לכל א' מהם היה לו לקרותו פדן שהרי פדן לשון שנים והיו ב' ארמים · וי"ל דה"פ ע"ש ששני ארמים קרא אותו פדן ע"ש שני נהרות וזהו ארם נהרים שהיו בו שתי נהרות ועתה ניחא שפדן הוי לשון שנים ולא הוי ארמים אלא נהרות: ורב יעבוד צעיר כתיב גבי לידת יעקב ועשו · הפשט ורב זמן יעבוד צעיר ובעונות נתקיים בנו עד ירחם אב הרחמן:

ויהי עשו איש יודע איש שד"ה · נוטריקון שופך דם האדם סופו שיהא מלסטם את הבריות:

ותכהין עיניו מראות פירש"י מעשן ע"ז של נשי עשו וא"ת למה הזיקו ליצחק יותר מלרבקה וי"ל דהמשל אם תכה עלם על עלם לא יזיק לו ולא יעשה רושם אבל אם תכה עלם על האדמה יעשה חפירה ויעשה רושם כך רבקה שהיתה מן העלם ואותן הנשים היו מן העלם כמו כן ולכך לא הזיקו לה ולהן אבל יצחק תחלת בריאתו מן העפר והנה הם מן העלם לכך ותכהין עיני יצחק · ד"א למה כהו עיניו של יצחק לפי שבשעת העקידה כששלח אברהם ידו ליקח המאכלת לשחוט את בנו בכו מה"ש ונפלו הדמעות בעיני יצחק וכעשו רכות שנא' מלאכי שלום מר יבכיון ולכך ותכהין עיניו מראות:

וצודה לי צידה ה"א יתירה רמז לה' דברים המפסידים השחיטה שהם הלכה למשה מסיני שהיה דרסה חלדה הגרמה עיקור כלו' השמר לך פן תעשה נבלה הבהמה שאתה צודה לי לפי זכו':

הקול קול יעקב הקל חסר וא"ו כלו' הקל קול יעקב מהתפלל ומתלמוד תורה אז והידים ידי עשו שישלוט בשונאיהם של ישראל · עשו בגימ' שלום שאלמלא כך אין כל בריה יכולה לעמוד לפניו אמר יצחק לעשו ואברכה מברכיך שאע"פ שקנה יעקב הבכורה ממנו יכול לעשותו פשוט שהמחלק נכסיו על פיו או השוה להם את הבכור דבריו קיימים פי' יש נוחלין ולכך אמר לא ידעתי יום מותי שאם אמות תפסיד הכל שקנה חלקך בפני ואתה הפסדת הבכורה במאכל ובמשתה והשיבנה לך במאכל ובמשתה וכן דרך כל שררה עושה סעודה שנאמר ויזבח אדוניהו שור ובקר ומרי:

ויתן לך האלהים זו מדת הדין אם ראוי ליתן לך יתן ומכאן רמז שלמה בתפלתו בשבנה בהמ"ק

התחיל תפשיט

תפשיט וכי יכול לפשוט ערומים אלא כשיפשיט בגדיהם אז והיו ערומים · אלמא דקרי להו ערומים על שם העתיד :

התחיל לסדר תפלת ישראל שנא' ועשית לאיש כדרכיו אבל נכרי ועשית ככל אשר יקרא לך הנכרי אף אם אינו ראוי לכך משלה לבהמ"ק להתפלל שלא יקרא תגר:

אם כן למה זה אנכי · זה בגי' ז"ך כלו' ז"ך שבטים שעתידה לילד אלא שעשו שיחת רחמה : ותלך לדרוש את ה' · כלומר ע"ז שהיו מתרוצצים בבטנה זה לתורה וזה לע"ז אז הבינה שיהיה אחד צדיק ואחד רשע ומשום הכי הלכה לבית המדרש לדרוש ה' לבית מדרשו של שם ועבר דהיינו בית ה' להתפלל שיהיו כולם צדיקים :

ממעיך יפרדו · מכאן שנולד יעקב מהול שהרי מן הבטן נפרד מעשו : ורב יעבוד צעיר · פי' הרבה יעבוד צעיר את הגדול · כלומר זמן גדול יהיה משועבד · והר"ז אומר דלעולם ברכה זו מתקיימת על ישראל דעבדים ושפחות עובדים אותנו תמיד ואין אחד מישראל עובד לגוי :

ויצא הראשון אדמוני · פ"ה כשראה אותו אביו שהיה אדום אמר שמא עדיין לא נבלע דמו ולא רצה למולו לח' ימים כדאמרי' גבי מעשה דשתי נשים שמתו לפני כתן הבבלי ובשעבר שנה או שנתים וראה יצחק שלא החליף מראהו אמר כיון שלא מלתי אותו לח' ימים אמתין עד י"ג שנה ואמול אותו כאשר נימול ישמעאל ובשהיה עשו בן י"ג שנה לא רצה להיות נימול · והיינו דכתיב בהפטרה דם שנאת ודם ירדפך · והפשט כך הוא ויצא הראשון אדמוני כלומר אדם נגמר שהיה כל גופו מלא שער · או"מיץ בלע"ז : ויקראו שמו עשו · כגימ' שלו"ם ולמלאך קראוהו שלום אין כל בריה יכולה לעמוד לפניו :

ויקרא שמו יעקב · פ"ה אביו קרא לו יעקב וא"ת הקב"ה קראו יעקב ותדע שהרי כשבירך יצחק את יעקב היה עשו מתרעם על הברכות אשר ברכו אביו ואמר הכי קרא שמו יעקב · ומדקאמר קרא ולא אמר קראת ש"מ דהקב"ה קראו יעקב שהרי עשו כן היה מדבר ליצחק ואמר שהקב"ה קרא לו יעקב א"ל הקב"ה אתון קריתון שמא דקוזרתכון דכתיב וברשמכה חזיר מיער · אני אקרא שם בני בכורי וקראו יעקב :

ויגדלו הנערים · פ"ה כל זמן שהיו קטנים לא היו ניכרים מעשיהם כיון שבאו לכלל גדלות ובעשו בן י"ג שנה זה פי' למדרש וזה לע"ז · משל לעצבונית והדס שגדלו זה עם זה כל זמן שהם קטנים אין אדם מבחין להכיר זה מזה הגדילו · נודע זה בריחו וזה בחוחו · בבראשית רבא · וקשה לפ"ה שהרי גם הוא פירש גבי ויזד יעקב נזיד שאותו יום מת אברהם כדי שלא יראה עשו יוצא לתרבות רעה שהרי אברהם היה בן מאה שנה כשנולד יצחק והוא חי קע"ה נמצא כשנולד עשו היה אברהם בן ק"ס · וא"כ לפי מה שפ"ה הכא שהיה בן י"ג שנה אז מרד עשו בחייו של אברהם שנתים · בירושלמי פריך הכי · ומשני שנתים עבר עבירה במטמוניות · פי' בגנבה · ולאחר פטירתו של אברהם עבר בפרהסיא · והר"בא מצא מדרש · שנטמן יצחק בג"ע שתי שנים כדי לרפאתו מן החתך שחתך אביו כשהתחיל לשוחטו · וא"כ היה יצחק בן ס"ב כשנולד עשו · ומה שכתוב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם · לא קא חשיב אותן שתי שנים שהיה בג"ע מפני שנשתנו עליו סדרי בראשית כדאמרי' גבי נח שאינו מונה שנת המבול בשנותיו :

בלדת אותם · כלומר בלדת המוליד אותם : איש שדה · תרגומו נח שירכן · נח שאינו יגע במלאכה שירכן בטל כמו גברא שירכא :

כי ציד בפיו · ולפיכך אהבו · ורבקה אוהבת את יעקב · לפי שמכרת היא מעשיהם של יעקב ושל עשו · והפשט לפי שיעקב תדיר אצלה ומסייעה לפיכך אהבתו :

והוא עיף · מן הנפשות שהרג כמו שנאמר כי עיפה נפשי להורגים · ויש במדרש ה' עבירות עבר אותו רשע באותו יום בא על נערה המאורסה · הרג נפש כפר בעיקר בזה הבכורה וגנב · ונפקא להו בגזרה שוה נאמר כאן ויבא עשו ונאמר להלן אם גנבים באו לך נאמר כאן שדה ונאמר להלן ואם בשדה ימצא האיש · נאמר כאן למה זה לי בכורה ונאמר להלן זה אלי ואנוהו · בזה הבכורה כדכתיב ויבז עשו את הבכורה · הרג נפש דכתיב עיף כדפי' · והיה עשו חלש כל כך שלא יכול להגיע ידו לפיו כדרך ציידים שתועים ביערים ד' ימים או ה' ימים והם יגעים ומתים כמעט ברעב ובצמא ולפי שהיה יגע כל כך אמר הלעיטני נא כלומר שפוך לתוך פי מהר פן אמות ואותו יום הרג את נמרוד שנלחם עמו כי כשהתחיל עשו לצוד בשדות בא נמרוד שהיה גבור ציד ואין שום אדם שלא היה ירא מלעמוד לפניו · ואמר מי הרשהו לצוד בשדות בלא רשותו · סוף דבר לקחו זמן ויום נועד להלחם יחד בא עשו ונתייעץ עם יעקב א"ל יעקב כל זמן שיש לנמרוד בגדי אדם הראשון לא תוכל לו אך תאמר לו שיסירם מעליו ותלחם עמו וכן עשה וכשהפשיטם נמרוד בא עשו וילבשם במרמה וקם והרג נמרוד ולפיכך היה עשו עיף כדכתיב עיפה נפשי להורגים :

הלעיטני נא מן האדום האדום · שני פעמים למה · איכא למימר ה"פ הלעיטני מן העדשים אדומים לפי שאני אדום כמו כן כדכתיב אדמוני טר"ונגא בלע"ז · עוד י"ל לפי שהיה עיף כפל דיבורו שכן דרך עייפים לכפול דיבורן כלומר לעשות מהרה · מדרש · מן האדום האדום הזה כשבא עשו מן השדה מצא יעקב שתיקן עדשים לאביו בקערה א"ל הלעיטני נא וכו' א"ל המתן לי ואמלא לך קערה אחרת כי זאת הקערה תקנתי לאבי ולא אבטל מצותי בעבור ליתנה לך אבל אם תרצה למכור בכורתך אתן לך קערת אבי כי לקנות מצוה מותר ליתן קערת אבי שהיא של מצוה · ואם אין אתה רוצה המתן לי עד שאעשה קערה אחרת · א"ל איני רוצה אלא קערה זאת שהיא שמנה וטובה והבכורה אמכרנה לך בנפש חפצה :

מכרה כיום · כלומר מכור אותה לי בשווייה שוה היום דהיינו טובת הנאה כדבר מועט שמא תמות בחיי אבי ולא תירשנו ולא תועיל לך הבכורה כלל :

הנה אנכי הולך למות · המדרש אומר שפעם אחת הלך עשו לצוד חיות ועופות וראה נבי רץ לפניו וירץ אחריו ומצאו נמרוד וא"ל למה אתה טרח ביער שלי · אני רוצה להלחם עמך ולקח זמן להלחם עם עשו · בא

עשו

עשו ולקח עצה מיעקב ויועץ לו כדפי׳ לעיל · והבגדים היה להם כח כ״כ שהחיות רעות באות ומשתחוות אותו שהיה לבוש הבגדים · ועל פי זה המדרש אמר עשו הנה אנכי הולך למות כי יש לי יום טעד למסר להלחם עם נמרוד ואין לי כח להלחם כנגדו · ומה אני חושש מהבכורה · מדרש זה איכו כמו מה שפי׳ לעיל והוא עיף לפי שהרג נמרוד דאדרבה נראה שעדיין לא הרגו · עוד י״ל הנה אנכי הולך למות כלומר בכל יום ובכל שעה אני הולך במקום סכנה :

ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים · וכי סלקא דעתך שעשו כל כך שוטה שמכר בכורתו שהוא דבר גדול בשביל דבר מועט · דנהי כמי שהעבודה שהיתה בבכורות היא קלה מ״מ יודע הוא שהוא בכור לירש ממון רב והוא מכר הכל כדאמרי׳ נהי כמי דבכירותיה זבין פשיטותיה מי זבין · וי״ל דיעקב נתן לו ממון הרבה בעבור הבכורה אך הלחם והנזיד לא היה אלא לקיים המכירה כדרך שעושין המוכרים ולוקחים זה מזה ונותנים פשוט או שכים ליין · וא״ת היאך רימה יעקב עשו הלא הצדיקים נכותם לעשות מרמה · וי״ל דמן הדין היה יעקב בכור · משל אם נותן אדם שני אבנים בבלוחית אחת מי יצא ראשון מי שהושם ראשון או אחרון · מה שהושם אחרון יצא תחלה כך יעקב היה טיפה ראשונה ולכך יצא אחרונה · ובספר ה״ר יהודה חסיד יש מכאן אתה למד שאם יש ביד רשע ס״ת או מצוה אחרת מותר לצדיק לרמותו ולנוטלה מידו :

ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון · מהו הראשון היה לו לומר מלבד הרעב שהיה בימי אברהם אלא הוא היה הרעב הראשון שהיה בעולם :

עקב אשר שמע אברהם בקולי · במנין עק״ב שמע אברהם בקולי והוא חיה קפ״ה למדנו שהיה בן ג׳ שנים כשהכיר את בוראו · ורשב״ם פי׳ עקב אשר שמע אברהם בקולי זה העקידה שנאמר כה יען אשר שמעת בקולי · וישמור משמרתי זו מילה דכתיב ואתה את בריתי תשמור · מצותי זו מילה אשר לשמנה דכתיב וימל אברהם את יצחק בנו בן שמנת ימים כאשר צוה אותו אלהים · חוקותי זו מילה לדורות שנא׳ ויעמידה ליעקב לחוק וכו׳ :

מצחק את רבקה אשתו · וא״ת ואותו צדיק היכי שמש מטתו ביום · י״ל האריכות ימים שהיה לו שלא שמש מטתו שהיה ירא שמא יהרגוהו ואהבה מקלקלת השורה ששמש ביום · עוד י״ל מצחק שהיה ממשמש אשתו בלא תשמיש ומתוך כך הבין אבימלך שלא היתה אחותו · עוד י״ל סגר החלון ושמש מטתו והכי אמרינן דמותר בבית אפל לשמש מטתו · ואבימלך חשב בדעתו שלא לחנם סגר החלון אם לא בשביל תשמיש והיינו בעד החלון כלומר החלון שהיתה סגורה הבין אבימלך ששמש מטתו כי אין דרך לסגור החלון ביום · אך קשה היאך שמש מטתו בשני בצורת דשנת בצורת היתה דכתיב ויהי רעב ואסור לשמש מטתו בשני בצורת לפי שהעולם שרוי בצער · וכן קשה מן לוי ששמש מטתו בשני בצורת שהרי יוכבד בתו נולדה בין החומות וידעי׳ שהיה רעב בכל הארצות בשנה שירדו למצרים · י״ל דאיכא מחלוקת תנאים · איכא מ״ד כיון שיש לו שני זכרים אסור לשמש · ואיכא מ״ד דמותר ויצחק ולוי סברי דמותר · עוד י״ל דלילה ראשונה של טבילה מותר · וי״ל דאינו אסור אלא ברעב שיש לו קצבה כגון של יוסף שהיה זמן הרעב קצבה שבע שנים : (אש״ה לתי׳ זה אבתי קשיא על לוי ועיין לקמן בפ׳ מקץ במ״ש עוד התוס׳ ד״ה בטרם תבא ע״ש) :

מאה שערים · פ״ה אומד זה היה למעשרות · וצריך פי׳ לפי׳ דלפוס ריהטא קשה היכי הוה אומד והא אין הברכה מצויה לא בדבר המנוי ולא בדבר האמוד אלא בדבר הסמוי מן העין · ונראה לפרש הכי דשנת בצורת היתה והיה אומד כמה עתיד לבא מתבואה כדי להקדים מעשרותיו וליתנם לעניים · ובכל מה שאמד לא היה כי אם המעשר שבא מאה שערים · מא״ה שערי״ם בגימ׳ אומ״ד המע״שר :

ויקרא שמה שטנה · כלומר מן הראשון אקראי בעלמא הוא אבל מזה ודאי שנאה ושטנה הוא זה : ואחזת מרעהו · כלומר וקיבוץ מרחמוהי · וא״א אחזת שם אדם וכן כתוב במסורת · מרעהו חבירו והמ״ם מן היסוד כמו ויתנה למרעהו :

כאשר לא נגענוך וכשלחך בשלום · משל לארי שנכנס לו עצם בגרונו · ואמר כל מי שיוכל ליטלו מכם אתן לו ממון רב · בא עגור שקורין גרוא״ה והכניס ראשו בפי הארי עד גרונו והוציא העצם ושאל שכרו לארי א״ל הארי לא די לך שלא אכלתיך כשהיתה ראשך בפי אלא אף תשאל עוד שכרך · כך אמר אבימלך ליצחק עשינו עמך חסד גדול שלא נגענוך כי דרכנו להזיק כל הבא עלינו ושלחך בשלום :

ותכהין עיניו מראות · מפני שכתוב ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו וכתיב כי השוחד יעור פקחים · עוד י״מ שנתקיימה בו קללת הדיוט דהיינו אבימלך שאמר לשרה הנה הוא לך כסות עינים · ולהא דפ״ה דכהו מפני עשן של ע״ז קשה דא״כ למה לא כהו נמי עיני רבקה · וי״ל דרבקה היתה מלומדת בעשן ע״ז בבית בתואל אביה · אך קשה שהרי ימים רבים שלא היה סמוך לעשן ע״ז · ועוד שלא היתה אלא בת ג׳ כשהלכה מבית אביה ואיתא במדרש משל למקיש כלי עצם לכלי חרס וכלי עצם לכלי עצם כשמקיש כלי עצם לכלי חרס משתבר הכלי חרס אבל כשמקיש כלי עצם לכלי עצם אינם משתברין כך יצחק נברא מן האדמה ודמי לכלי חרס לכך הזיקוהו כלותיו שנבראו מן הצלע ורבקה שנבראת מן העצם לא הזיקוה כלותיה :

ויקרא את עשו בנו הגדול · מכאן שמחניפין הרשעים בשעתן · ד״א לפי שהעולם היה בידו נקרא גדול : וצודה לי צידה · ה״ה יתרה לפי שהזהירו על ה׳ דברים שהוית דרסה חלדה הגרמה עיקור :

וקח לי משם שני גדיי עזים · וכי מאכלו שני גדיי עזים · אלא אותה לילה ליל פסח היה וא״ל קח אחד להקריב פסח והשני למאכלו והוא לחגיגה : איש שעיר · תרגום ירושלמי איש גבר בגיר · לשון בוגרת כלומר נגמר :

עלי קללתך בני · כלומר שהיה יעקב דואג מקללת אביו · א״ל אמו אם יברכך עליך ועל בניך יהיה · ואם יקללך עלי ועל נפשי · דבר אחר אם ירגיש אביך בדבר לא יקלל כי אם אותי שכן דרך העולם כשמקללים המולידים כשהבנים עושים רעה · ד״א עלי קללתך בני כלומר עלי לקללך אם אין אתה עושה מצותי :

בגדי בנה החמודות · והם הבגדים שהלביש הקב"ה לאדם הראשון כדכתיב ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם ובגדי כהונה הלבישו לפי שהיה בכורו של עולם ועבודה בבכורות ובאו ליד עשו מיד נמרוד · וקשה דלמוה כמי עשה בגדים כדכתיב לאדם ולאשתו כתנות עור · א"כ משמע שמלבושיהם שוים · לכך נראה כמדרש אחר החמודות שחמדן מנמרוד · וחמודים היו לפי שהיו מצויירים בהם כל מיני חיות ועופות ודומה כאלו הן קיים והיו עופות וחיות באים אצלו מעצמן כשרואין הבגדים · וקשה למה הלבישה אותם יעקב · בשלמא למדרש ראשון הלבישתו לעבוד עבודה ביו"ט בפסח · אבל למדרש שני קשה · ונראה טעמא לפי שרצתה להכירו לגמרי כדמיון עשו : הקול קול יעקב · שם שמים שגור בפיו · והידים ידי עשו :

ויתן לך האלהים · זה מדת הדין כלומר אם תזכה והלא גבי עשו כתיב משמני הארץ יהיה מושבך בין תזכה בין לא תזכה · אמר יצחק ליעקב אם תעשה מצוה ותפסיד איכך קורא תגר אחר מדת הדין אבל עשו הרשע אם יעשה מצוה אחת ויפסיד יהרהר אחר מדת הדין ויאמר מה שכרי שעבדתי המקום · ונבי עשו כתיב משמני הארץ · אמר יצחק לעשו אל תצטער על הברכות שאע"פ שאתה עבד תאכל מכל טוב מאכלים כי כן דרך המשרתים וא"ת מה בכך יהיה לו בושת שאהיה עבד כרגלו · על חרבך תחיה · ושים הותך לערוך מלחמותיו על קוסים · וא"ת א"כ ישים אותי בעורכי מלחמה ואהיה נהרג · ואת אחיך תעבוד טרחם עליך · וא"ת מ"מ אהיה משועבד לו לעולם לכך נאמר והיה כאשר תריד כלו' כשתמצא שיפשע ופרקת עולו מעל צוארך :

בני אמך · אבל לא רצה לומר בני אביך שיודע בעצמו שלא ישא אחרת אלא לא היה יודע אם תמות רבקה או אם תנשא לאחר אבל יעקב אמר בני אביך לפי שהיו לו ארבע נשים :

ויהי אך יצא יצא יעקב · זה נכנס וזה יוצא ויעקב שהיה בבית במקום חושך ראה עשו שהיה במקום אורה ונטמן אחורי הדלת עד שנכנס עשו ועשו לא ראהו לפי שהיה נטמן ועוד אמרינן כשיצא יעקב פגע בו עשו כלאתו מן הפתח והיו פניו של יעקב משתנים והיינו דכתיב אל תשתע כי אני אלהיך וכו' בא גבריאל והזיז הפתח ממקומו ונכנס הפתח לנגד הכירים :

ויחרד יצחק חרדה גדולה · שני חרדות חרד יצחק אחת כשנעקד ואחת כאן ולמדך כאן שזאת היתה גדולה וממה חרד ראה גיהנם פתוח תחתיו · אמר מי איפה כלומר מי יהיה אפוי כאן ורוח הקדש משיבתו הוא הצד ציד וזהו עשו · והיינו דקאמר לו יצחק לעשו ולכה איפה מה אעשה בני כלומר מה אעשה לך בני על שאתה עתיד להיות אפוי :

גם ברוך יהיה · כשראה יצחק שבא יעקב אליו במרמה רצה לקללו השיבתו בת קול אל תקללהו כי כבר אמרת אורריך ארור ומברכך ברוך ואם תקללהו אתה תהיה מקולל מקללתך · א"ל גם ברוך יהיה הוא יהיה ברוך כי איני רוצה לקלל עצמי · וי"מ דיצחק חרד אמר בלבו מה עון היה כי שברכתי את הקטן בפני בני הגדול וכל זמן שיצחק מתאונן עשו נוהג על אשר ברכו אביו ואמר ויעקבני זה פעמים את בכורתי לקח · אמר יצחק לעשו מי הוא אשר לקח בכורתך א"ל יעקב · אמר יצחק גם ברוך יהיה בדין ובמשפט ברכתיו · עם שעתה הייתי מתחרט על שברכתיו שאמרתי נשתנו עלי סדרי בראשית עכשו שהוא בדבך אני מודה לו על הברכות והיינו דא"ל גם ברוך יהיה : והיה כאשר תריד · כמו וירד מיעקב כלומר כאשר תמשולהו עלי שתעבידו מרצון כפשך ופרקת עולו מעל צוארך :

יקרבו ימי אבל אבי · וא"ת וכי עשו הרשע חס כ"כ על כבוד אביו · על כבוד קונו לא חס על כבוד אביו לא כ"ש · ועוד למה אמרה רבקה אל יעקב ברח לך אל לבן אחי חרנה וכו' עד שוב אף אחיך והלא איננו רוצה להרגו עד שימות אביו · לכך נראה לפרש הכי אנחס שיקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי :

וילך עשו אל ישמעאל · בשעה שהודה יצחק על הברכות ליעקב אמר עשו אלך ואתחתן לישמעאל ואתן לו עצה להרוג את יצחק מפני הבכורה כי הוא הבכור ואבי ירש הכל ואהיה גואל הדם ואהרוג את ישמעאל ולא יהיה ליעקב שום קרוב ואהרגהו בסתר שלא יראני שום אדם · ובאותה שעה שחשב עשו אותה מחשבה עבר לפני מדרשו של שם · א"ל שם · רשע מתי חשבת זאת המחשבה הרעה · א"ל עשו מי הגיד לך · א"ל הקב"ה הגיד לי שהוא שם בשעת מחשבתך · והיינו דכתיב ביחזקאל יען אמרך על שני הגוים ועל שני הממלכות לי הם וה' שם היה · שני הגוים יצחק וישמעאל · ובקשת לך כל הממלכות · אבל ה' שם היה שהגיד הדבר : (הא"ה לפ"ז א"ש הא דקאמר עשו יקרבו ימי אבל אבי שכל זה עלה במחשבתו של עשו שילך ויתחתן עם ישמעאל כדי שיהרוג יצחק אביו ולבסוף יהרוג יעקב ודבר זה הוגד לרבקה ברוה"ק ואמרה לו ליעקב קום ברח לך וכו' והשתא לק"מ ממ"ש כר"ה יקרבו ימי וכו' ונכון) :

תוספות פרשת ויצא הרא"ש

ויצא יעקב לפיכך פרשה זו סתומה לפי שיצא בלא ידיעת שום אדם כאדם בורח שאינו מודיע לשום בריה יציאתו · ד"א ויצא לפי שא"ל יצחק לא תקח אשה יצא ליקח אשה :

ויפגע במקום · מכאן אמרו רבותינו יעקב תקן תפלת ערבית דאין פגיעה אלא תפלה וכן הוא אומר אל תפגע בי · א"ר שמואל בר נחמני כנגד ג' פעמים שהיום משתנה צריך להתפלל ג' פעמים

ויצא אם יהיה אלהים עמדי ושמרני · יש תמיהה איך היה אומר יעקב לשון אם משמע שהיה מסופק ממה שנדר לו הקב"ה וי"ל דהיה אומר בלשון שבועה וה"פ אם יהיה אלהים עמדי כלומר כה יהיה עמדי וכה ישמרני בדרך ונתן לי לחם לאכול וכן ושבתי בשלום שהאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים:

אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו הידעתם את לבן בן נחור ויאמרו ידענו · שפט לעתיד לבא

ביום · בערבית צריך לומר יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתוציאנו מאפלה לאורה בשחרית צ"ל מודה אני לפניך ה' אלהינו שהוצאתני מאפלה לאורה · ובמנחה צ"ל כשם שזכיתי לראות חמה בזריחתה כך תזכני לראות חמה בשקיעתה · וי"א ויפגע במקום · יעקב פגע בהקב"ה :

וילן שם כי בא השמש · יעקב שנקרא שמש שנא' והנה השמש והירח · בראשית רבא · ורשב"ם אומר וילן שם כי בא השמש פי' ולא היה לו פנאי ליכנס בעיר ביום כדאמר רב יהודה לעולם יכנס אדם בכי טוב ויצא בכי טוב :

ויקח מאבני המקום וישם מראשותיו · פי' אחת מאבני המקום כדכתיב ויקח את האבן · ורש"י פי' שלקח אבנים הרבה ונעשו אחת רמז שיהיה מטתו שלימה שהיה יעקב אומר אני אבא לא היו לו כי אם שתי נשים והיו לו יצחק וישמעאל · אבי לא נשא כי אם אמי והוליד עשו · א"כ יש לי ליראה שיצאו ממני רשעים כי יהיו לי ד' נשים ורמז לו המקום שיהיה מטתו שלימה :

והנה סו"לם · בגימט' סיני רמז לו שיקבלו התורה על הר סיני · וראשו מגיע השמימה · וכתיב וההר בוער באש עד לב השמים · והנה מלאכי אלהים זה משה ואהרן · עולים ויורדים כדכתי' ועלית אתה ואהרן עמך :

והנה ה' נצב עליו · כדכתיב וירד ה' על הר סיני · אני ה' אלהי אברהם אביך כדכתיב אנכי ה' אלהיך · סיני' סמ"ך שמים רבוא יו"ד עשרת הדברות נו"ן יו"ד ששים מסכתות · ד"א מלאכי אלהים עולים ויורדים בו אותם מלאכים שירדו כאשר ראו בנות האדם היפות לא עלו עד עתה כי כשירדו מצאו בתולה אחת אמרו לה שמעי לנו · אמרה להן ומה תתנו לי אמרו לה כנפים שלנו ונלמדך שם המפורש ולמדו לה שם המפורש ויתנו לה כנפים מיד פרחה בשמים· אמר לה הקב"ה הואיל וברחת מן העבירה אקבע לך שם במזלות והיינו מזל בתולה והמלאכים שנתנו לה כנפיהם לא יכלו לעלות עד עתה שמצאו סולם לעלות· אכן פ"ה ניחא · עוד י"ל שאותם מלאכים היו אותם שהלכו להפוך סדום שאמרו כי משחיתים אנחנו ולפי שתלו הגדולה בעצמם נדחו ממחיצתו של הקב"ה קל"ח שנה ועכשיו עלו · ד"א ויחלום והנה סלם ממש · והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו · הראהו הקב"ה שר של מצרים עולה רד"ו מדרגות ואח"ך יורד ושל בבל עולה ע' מדרגות ויורד · ושל מדי נ"ב מדרגות ויורד ושל יון ק"פ ויורד ושל אדום עולה למעלה למעלה אמר יעקב שמא ח"ו אין לו ירידה לעולם · אמר הקב"ה אל תירא עבדי יעקב כי הנני מושיעך מרחוק · כביכול אפילו אתה רואהו אצלי אורידהו משם שנאמר אם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ה' · א"ר ברכיה לאחר שהראהו אותם ה' שרים שעולים ויורדים א"ל הקב"ה יעקב עלה כמו כן · אמר ח"ו כשם שהללו ירדו כן ארד א"ל הקב"ה עלה והיה בטוח שלא תרד ולא האמין ולא עלה שנאמר בכל זאת חטאו לו ולא האמינו בנפלאותיו · א"ל הקב"ה אלו עלית לא היית משועבד לעולם עכשיו שלא עלית ולא האמנת לי · בניך יהיו משועבדים לאותם ה' מלכיות בעולם הזה · א"ל רבש"ע ולעולם · א"ל אל תירא עבדי יעקב כי

הנני

וישאלו את ישראל הכאים מתחת יד הגלות אחי מאין אתם ויאמרו מארץ אנחנו · פירוש מארצו של מקום אנחנו שבעי רוגז ועגומי נפש הידעתם אם הלכו עונותיכם כניצוץ נרון אשר נעקתם מתוך מלאך אשר לחצו אתכם בגלות ויאמרו ידענו כן יהי רצון במהרה :

ברחל בתך · וא"ת איזו טענה היה לו ללבן אחר שיעקב עשה כל כך תנאי כמו שפירש"י וכי לא היו שופטים בארץ · וי"ל לבן הארמי עשה לו רמאות וקרא ללאה רחל והיא היתה קטנה בקומה תדע לך שהרי הפסוק משבח רחל ואומר היתה יפת תאר ומה היא יופייה של אשה קומתה וזהו שאמר הכתוב זאת קומתך דמתה לתמר ואחר שינה לשונו הארמי ואמר לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה ולא אמר הקטנה אלא הצעירה ממש בשנים אבל בתחלה קאמר הקטנה וזו היא טענתו והתנצלותו כך שמעתי מפי ה"ר דן אשכנזי ז"ל :

נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי גם יכולתי · קשה לשון יכולתי דמשמע שהיה לרחל יכולת יותר מלאה בבנים והלא עדיין לא השיגה לחשבון בניה של לאה · וי"ל דהעניין כך הוא האמהות היו נביאות ואמרה רחל אני יודעת שאת מתהללת ומשתבחת בחרש חכם שיצא ממך משבט יהודה שהוא בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה כמו כן עתיד לצאת ממני חרש חכם שהוא אהליאב בן אחיסמך למטה דן ועוד בבנין בית המקדש ראשון יצא ממני חכם חרש כדכתיב והוא בן אשה אלמנה משבט נפתלי ולפי' אמרה על נפתלי גם יכולתי עליך וכן לשון הפסוק פן יאמר אויבי יכלתיו ופירושו יש לי יכולת עליך :

המקושרות כתרגום הבכירות ואין לו חבר במקרא כך פירש"י ושמעתי שלשון מקושרות כמ"ש חז"ל ראה תאנה שבכרה כורך עליה כמו כן הכא היה קושר לבכור על ידו השני והוא לשון קשר :

דרך שבעת ימים כל אותן ג' ימים שהלך המגיד ללבן הלך יעקב לדרכו נמצא כל מה שהלך יעקב בז' ימים הלך לבן ביום אחד כדפירש"י · פי' לפי העדר היה רחוק מבית לבן ג' ימים והמגיד נסע מן הבית באותה שעה שנסע יעקב וביתו גם לבן חזר לביתו לראות אם הניחו בבית התרפים או נכסים במלא בין מהלך המגיד ובין ישיבת לבן ו' ימים וכו' כשראה לבן שלא היה בבית רדף אחר יעקב והשיגו וזהו שאמר דרך ג' ימים כלומר שהלך לבן ביום אחד יותר מיעקב וביתו שהלכו בז' ימים וניתן להאמין לפי שטפולו מרובה והיה מתנהל לאט אך צריך לפרש שמפני פחד הרודף אנס נפשיה בקצרה דרך ארוכה שאם לא כן איך היה יכול יעקב ללכת עם נשיו וטפיו בז' ימים הדרך ג' ימים לאדם בינוני אבל אשר היה לו העדר והבית שיוכל לילך שלא כרפ"רשי :

ויבוא באהל יעקב ובאהל לאה יש לדקדק בלשון רש"י שאהל יעקב ואהל רחל הכל אחד לפי שהיה תדיר באהל רחל וניחא שבתחלה נכנס באהל יעקב שהוא אהל לרחל משום שאהל לא היה פתוח לרשות הרבים רק אהל רחל כדי שלא יכנס אל האחר בלא ידיעתה לפי שהיא עיקר הבית ואח"ך נכנס באהל לאה ואח"כ

הכא מושיעך מרחוק וכו' ושב יעקב ושקט ושאנן וכו' כי אעשה כלה בכל הגוים וכו' ויסרתיך למשפט · והכי נדרש אותו פסוק מושיעך מרחוק אושיעך ממצרים לזמן רחוק · ושב יעקב מבבל ושקט ממדי ושאנן מיון ואין מחריד מאדום ויסרתיך למשפט בעוה"ז כדי לנקותך לעולם הבא :

וראשו מגיע השמימה · כלו' גבוה יותר מדאי :

אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק · וא"ת למה כתיב אביך על אברהם ולא על יצחק אדרבא היה לו לכותבו על יצחק · וי"ל דאביך קאי אאלהי · כלומר אני ה' אלהי אביך אלהי אברהם ואלהי יצחק :

הארץ אשר אתה שוכב עליה · ואם תאמר דבר מועט הוא · ופרצת ימה וקדמה נחלה בלא מצרים שהרי כתוב והיה זרעך כעפר הארץ כלומר ארחיב נחלתכם סביב לארץ אשר אתה שוכב עליה · רשב"ם · והפשט כך הוא מאחר שנתתי לך מעט קרקע תוכל לכבוש כל סביבך · משל כמו שעושים לפרשים חשובים שנותנים להם מעט קרקע מוקה והם כובשים בגבורתם כל סביבותם :

ואח"ך באהל שתי האמהות ולא מצא וחזר על העיקרים ויצא מאהל לאה ובא באהל רחל ויחפש פעם שנית שהיה מכירה למשכנות ולא מצא :

הגל הזה עד ביני ובינך · שמעתי שהכניסו חרב שלופה בגל אל המצבה ואמרו מי שיעבור את הברי' הזה איש על רעהו ידקר בחרב ויכשל במצבה ואחז"ל בלעם זה לבן ומבני בניו היה ולפיכך אמר הכתוב ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר בלו"ע האבנים בשביל שהיה עובר הברית והיה הולך לנגד זרע יעקב ברך ה' ואח"כ נהרג בחרב כדכתיב ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב פירש בחרב המכוררת שמו תוך הגל וזה שאמר הכתוב יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרונה :

ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה · וא"ת למה שינה התחומין שנאמר באברהם צפונה ונגבה וקדמה וימה · וי"ל אברהם שהולך בדרומה של ארץ ישראל שנאמר הלוך ונסוע הנגבה נאמר צפונה תחלה שבא מימינו ואח"ך נגבה שהיא לפניו · ויעקב שהלך חרנה למזרח הארץ כתיב תחלה ימה שהוא אחריו ובא ממנו ואח"ך קדמה לפניו וחרן הוא לצד מזרח שנאמר וישא יעקב רגליו וילך ארצה בני קדם ואותה הליכה היה לחרן שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה :

כי לא אעזבך בדרך כדכתיב כי מלאכיו יצוה לך וכו' רשב"ם : עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך · לכך כפל אשר אשר תרי זימני לפי שהוא לשון שבועה וכאן מצינו השבועה שנשבע יעקב : עד אשר אם עשיתי · יש עד שאין לו הפסק לעולם כמו מעולם ועד עולם · כי לא אעזבך · פ"ה לא ראיתי צדיק נעזב וזרעו וכו' · וקשה דהא מצינו לר' חנינא שלא היה לו מערב שבת לערב שבת כי אם קב חרובין · וי"מ לא נראה בעיני שראוי הצדיק שיהיה נעזב ועני ולשון לא ראיתי כמו לעות אדם בריבו ה' לא ראה · ואע"פ גלגל הוא החוזר בעולם שהצדיק נעזב כשנולד במזל עני :

מה נורא המקום · פירש"י מה נורא מה דחילו · וא"ת מאי דוחקיה דרש"י ז"ל יש נורא שהוא קיים לעולם ועד כמו הגדול הגבור והנורא מתרגמינן דחלא · אבל נורא שלא היה אלא לאותה שעה כגון זה מה נורא מתרגמינן דחילו :

וידר יעקב נדר לאמר · מהו לאמר · לאמר לדורות שיהיו נודרין בעת צרתם דאע"ג דכתיב טוב אשר לא תדור · בעת צרה מיהא יכול לידור ולשלם נדרו לאחר זמן וכן מצינו שנדרו ישראל בעת צרתם שנאמר וידר ישראל נדר לה' ויאמר אם נתן תתן את העם הזה בידי וכן מצינו בדוד מלך ישראל שנדר בעת צרה שנאמר עולות מחים אעלה לך וכו' · ומכאן סמכו לנדור בשביל החולים :

אם יהיה אלהים עמדי · הפשט כך הוא אין זה תנאי אלא שבועה והכי הוא אומר כן יהיה אלהים עמדי וכן ישמרני כי כאשר אשוב אעשה האבן הזאת בית אלהים · וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך ולעולם לא על תנאי נדר · ד"א אם יהיה אלהים עמדי שלא אעבוד ע"ז · ושמרני משפיכות דמים · בדרך מגילוי עריות שנאמר כן דרך אשה מנאפת · ונתן לי לחם · אז עשר אעשרנו לך · וכאשר בא יעקב לארץ שכם אותו נדר א"ל הקב"ה שכחת נדרך חייך תהיה נכשל באותן שלשה דברים וכן היה נכשל בע"ז דכתיב ויתנו את אלהי הנכר אשר בידם · נכשל בשפיכות דמים דכתי' ויקחו שני בני יעקב איש חרבו · נכשל בגילוי עריות דכתי' ותצא דינה בת לאה :

ונתן לי לחם לאכול וכו' · וא"ת ידענו שהבטיחו לחם שנאמר כי לא אעזבך ואעזבך ר"ל לחם כי מצינו עזיבה גבי לחם דכתיב ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם אלא בגד ללבוש היכן הבטיחו · וי"ל מדכתיב ושמרתיך ומצינו שמירה גבי בגדים דכתיב צנים פחים בדרך עקש שומר נפשו ירחק מהם :

וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך · אומר במדרש דיעקב תקן להם לתת מעשר ממון · ובתנחומא יש של מין א' לר' יהושע בן לוי אמריתו דיעקב היה אמיתי והיכן מצינו שנתן מעשר מבניו · א"ל ר' יהושע מצינו שנתן לוי והקדישו לשמים · אמר המין ומה ראה שהקדיש לוי הלא לא הוה עשירי · א"ל יעקב הכניסם לדיר להתעשר כמו טלאים והכניסם דרך תולדותם וכשהוציאן במנא אותו שנכנס ראשון יצא אחרון · וא"כ היה בנימין ראשון במנא שלוי היה עשירי · וי"מ שמנאם דרך תולדותם להתעשר ולא הכניסם לדיר להתעשר והניח ד' בכורות שאין חייבין במעשר דאין קדש מוציא מדי קדש כלומר אינו פוטר את האחרים · והיינו ח' פשוטים ומנה אותם פשוטים במנא שבנימין היה שמיני וחזר למנות עוד שמעון ולוי תחת מנשה ואפרים כדכתיב כראובן ושמעון יהיו לי ובמנא לוי עשירי · ואע"ג דכתיב כי מנשה הבכור וא"כ לא היו כי אם ט' שמא מנשה לא היה בכור לכהן כי אם בשנים :

והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים עליה · באר זה ציון דכתיב כי מציון תצא תורה ואין מים אלא תורה · וג' עדרי צאן רמז לג' רגלים · רובצים עליה רמז לג' גליות מצרים בבל אדום · ונאספו שמה זה קבוץ גליות בזכות שלשה אבות ומשה ואהרן ומרים :

ויאמר

ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם · ר' יוסי בר חנינא פתר קרא בגליות מאין אתם ויאמרו מחרן · כלומר כחנו בורחים מחרונו של הקב"ה · ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור כלומר הידעתם מי עתיד ללבן עונותיכם כשלג · ויאמרו ידענו · ויאמר השלום לו ויאמרו שלום · כלומר הקורא עלינו לשלום · ויאמרו בזכות זכות · והנה רחל בתו באה עם הצאן והיינו דכתיב קול ברמה נשמע וכו' רחל מבכה על בניה · לא עת האסף המקנה ראה גלות אדום נמשכת · ויגל את האבן הוציאה מן הגלות בזכותו · וישא את קולו ויבך · על עדת ישראל ומשיח בן יוסף בן רחל · ואף היא בכתה על צרתם דכתיב רחל מבכה וכו' ויש תקוה לאחריתך נאם ה' :

והנה רחל בתו באה עם הצאן · יש בבראשית רבה שיעקב שאל להם באריכות דברים דכתיב אחי מאין אתם והם ענו לו בלשון קצרה מחרן אנחנו ושאל להם הידעתם את לבן בן נחור ויאמרו לו ידענו · והוא שאל השלום לו ויאמרו שלום · ויאמרו לו למה אתה מרבה דברים עלינו כל כך לשאול עליו · הנה רחל בתו באה עם הצאן היא דברנית כמותך תשאל ממנה כל מה שתרצה אין אנו רוצים לדבר כל כך ולמדנו מכאן שנשים [illegible] וינשק לו בסבור הוא שהיה ליעקב מרגליות בפיו לכך נשקו לידע אם היה לו דבר בפיו :

ועיני [illegible] רכות וקשה לה הרוח ולפיכך רחל רועה עם הצאן · ורשב"ם פירש ווירצוש בלעז ועינים שהם [illegible] שחורים אינם רכים כלבנים ואמרי' כלה שעיניה יפות אין כל גופה צריך בדיקה ויונתן תרגם ועיני לאה יאיין :

ויהיו בעיניו כימים אחדים · וא"ת אדרבא איפכא מסתברא שיום אחד דומה לו לחדש כי כל כך להוט אחריה · וי"ל דלגבי שאלה מהשבע שנים היו בעיניו כימים אחדים כל כך אוהב אותה שמחשב העבודה למאומה :

ויתן לה לבן את זלפה שפחתו · וא"ת למה כתב לה היה לו לכתוב ויתן זלפה שפחתה ללאה · וי"ל ה"ק ויתן לבן לה כלומר הטעה יעקב ויתן זלפה הקטנה ללאה וסבר יעקב לרחל וזהו לה והרי הוא נתנה ללאה בתו שהרי הטעהו · אך קשה דגבי רחל כמי כתיב לה :

כי מלאו ימי · כמנין מלאו שנים היו לי כשבאתי אלך כי כ"ן ס"ג שנה היה כשנתברך וי"ד שנים בבית שם ועבר הרי ע"ז שנים כמנין מלא"ו נמצא שהיה בן פ"ד שנה כשבא על אשתו והיינו דאיתא בבראשית רבא יעקב בן פ"ד שנים היה ולא ראה קרי שנאמר כחי וראשית אוני מטפה ראשונה דהוריע :

ויאסוף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה · לבן היה אב לרמאים ועל כן נקרא לבן הארמי ונתכוון לשכר יעקב ולרמותו שלא יכין בין רחל ללאה ותדע שהרי לא עשה משתה ברחל והכתוב מעיד שלכך נתכוון כדכתיב ויהי בבוקר והנה היא לאה אבל כל הלילה היתה עושה עצמה רחל · וג' סימנים שמסר יעקב לרחל מסרה ללאה ולא אמרה ליעקב בלילה : והנה היא לאה · ויש במדרש המסובין היו משוררים כל הלילה הי לייא הי לייא · אמר יעקב ללאה רמאית בת רמאי קרית רחל וענית לי והשתא קרית לאה וענית לי · אמרה לו מינך ילפית אביך קרא עשו וענית · ואביך מעיד כך שנאמר בא אחיך במרמה וכו' אין לך ספרא דלית ליה תלמידא ומתוך דברים הללו התחיל יעקב לשונאה · והיינו דכתיב וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח וכו' אמר הקב"ה אין רפואה של זאת אלא בבנים ובעלה נכספה נפשו לאם מיד ויפתח את רחמה : את זלפה שפחתו · וכי שפחותיו היו והלא היו בנותיו · אלא כתוב כנימוסי הארץ בנותיו מפילגשים נקראו שפחות :

קרא שמו לוי הקב"ה קראו לוי לפי שלווהו במתנות שנתן לו כ"ד מתנות כהונה : הפעם אודה את ה' · הפשט כן הוא דעד עתה לא היו לה אלא חלקה ג' בנים שהיו ד' נשים העתידות שיצאו מהן י"ב שבטים הרי לכל אשה לחלקה ג' בנים · וכשהולידה הרביעי נתנה הודאה לה' · עוד י"ל שראתה ברוה"ק שעתיד דתן ואבירם לצאת מראובן ושמעון מעשה זמרי וקרח מלוי אבל מיהודה לא ראתה שום גנאי שיצא ממנו אלא אדרבא הודה על מעשה תמר דכתיב ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני ולפיכך אמרה הודאה עליה · עוד י"ל לפי שיצאו ממנו מלכים ויש להם שלשים מעלות לפיכך קראה לו יהודה שעולה ל' :

נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי גם יכולתי · והלא לאה ילדה כבר ד' בנים ועדיין לא היו לרחל אלא שני בנים · וי"ל דה"ק נפתולי אלהים נפתלתי עם בית אלהים להתחבר עם אחותי שילדה יהודה שיצא ממנו בצלאל שעשה המשכן ונולד לי דן שיצא ממנו אהליאב שהיה עם בצלאל וגם יכולתי באותה מלאכה בית ראשון שבנה שלמה שיצא מיהודה וחירם שיצא מנפתלי שסייע לשלמה באותה מלאכה :

בא גד לכך נכתב חסר אל"ף לפי שהוא לשון בגידה כלומר יעקב בגד לי ליקח שפחתי שכבר ילדתי יותר מחלקי · אך קשה שהרי ברשות עשה · וי"מ בגד לשון הגדה ובשורה שעדיין תתעבר כמו שזכתה שרה בנתינת שפחתה לבעלה · עוד י"ל בא גד בא מזל טוב כמו גד גדי וסנוק לא · והוא אליהו שיצא ממנו כדאיתא בב"ר · אמר להם רבותי למה אתם חלוקים אין אני של מבני בניה של לאה · והמפרש לשון גדוד איננו של טועה כי אע"פ שהשמות מעין האמירה כגון ראובן על שם כי ראה ה' בעניי ושמעון על שם כי שמע ה' כי שנואה · אין לנו לכתוב אלא בעין עיקר הדיבור · וגד איננו יכול להיות לשון גדוד כלא כפלות שני דלתי"ן · רשב"ם :

יששכר על שם שני שכרים כתב שני שיני"ן אחת שכר דדודאים ואחת שנתתי שפחתי לאישי · רשב"ם · ואותה שי"ן שהיא בשכר הדודאים איננה נקראת לפי שהוא גנאי לומר ששכרה יעקב לשכב עמה · עוד י"ל לפיכך אין האחת נקראת לפי שנתנה לבנו יוב שנאמר ובני יששכר תולע ופוה ויוב אמר יששכר אין יוב שם ראוי אתן לו אחת מן שי"ן שלי ויקרא שמו ישוב והיינו דכתיב לישוב משפחת הישובי :

ואחר ילדה בת ותקרא שמה דינה · הא דלא כתיב ותהר ותלד · אלא ואחר ילדה לפי שמתחלה היתה מעוברת מיוסף והחליפה בדינה שדנה בעצמה אם תלד רחל אחותה שני שבטים כשפחות ולפיכך כתיב ואחר ילדה בת כלומר לא היתה בת עד שעת לידה :

יוסף ה' לי בן אחר · אמר ריש לקיש תוספתו של הקב"ה יותר מן העיקר ממי אתה למד מחזקיה שנאמר והוספתי על ימיך ואתן לך בן · הרי התוספת גדולה מעיקר · וכן אתה מוצא באברהם ויוסף אברהם

ויקח אשה ושמה קטורה ותלד לו את זמרן וכן אתה מוצא ביוסף הוסיף לו הקב"ה בנימין שהיה לו עשרה שבטים · וא"ת היכן מצינו שנקראו בניו שבטים שנאמר בספר שמואל בכמה מקומות שבטי בנימין · ומיוסף לא יצא כי אם שני שבטים · כיון שראו הנביאים שתוספתו של הקב"ה גדולה מן העיקר התחילו לברך ישראל בלשון תוספת שנאמר יוסף ה' עליכם וכן יוסף ה' שנית ידו :

ותקרא שמו יוסף על שם אסף אלהים את חרפתי · תימה א"כ הוה ליה למקרי אסף יו"ד של יוסף למה · י"ל לפי שנתפללה רחל יוסף ה' לי בן אחר הרי זה משמש שני אמירות יוסף ואסף · רשב"ם :

חום בכשבים אבל לא בעזים כי רובם חום הם חום רו"ש בלעז · רשב"ם : וענתה בי צדקתי ביום מחר · כמו כי יבא דקאי לצדקה : ויצג את המקלות אשר פצל וגו' וא"ת א"כ היכי עשה יעקב הרמאות לאחר דבר בפניהם שלא יולידו את נקודים · וי"ל דלבן התחיל לעשות לו רמאות שהרי היה התנאי ביניהם שלא יסיר לבן את כל שה נקוד וטלוא וכל שה חום בכשבים וטלוא ונקוד בעזים והוא לא עשה כן אלא הסיר התישים ואף העזים נקודות וטלואות · וא"כ לא נשאר בכל הצאן לא נקוד וטלוא והיאך יולידו נקודים וטלואים לפיכך עשה המקלות :

הצאן המקושרות · קורא מקושרות אותם שנולדו בימי חמה ומגזרת קשר הוא שבימי חמה דבוקות זו אצל זו בכל · ונראה לפי שהאכלים בקיץ : העטופים · אחר"כ בלע"ז לפי שנולדים בימי החורף · עטופים שמעוטפים בצמרם שכבר גדלה בימי החורף אבל בימי החמה הם גזוזות · ומהר"ש אומר מקושרות אמורש"ם בלעז כמו ונפשו קשורה בנפשו · כלומר אותן שאוהבות התשמיש קרי מקושרות ושאינם אוהבות התשמיש קרי עטופים :

ויפרוץ האיש מאד מאד · מהו האיש כלומר אדם חשוב ומכין דהאיש לשון חשוב שנאמר מי האיש החכם : עשרת מונים : עשר מניינים הרי מאה : נקודים ניקוד שלהם דק וקטון · ברודים מגזרת ברד שהבהמות מנומרות כברד גדולים ורחבים :

ותגנב את התרפים · מהו תרפים שוחטין אדם בכור ומולחין אותו במלח ובשמים וכותבין על ציץ של זהב שם טומאה ומניחין אותו תחת לשונו ומעמידים אותו בקיר ומדליקין לפניו נרות ומשתחוים לו והוא מדבר כמו שמצינו והתרפים דברו און · ולמה נכנסה רחל שלא יגידו ללבן שברח יעקב · וא"ת א"כ מדוע לא הגידו לו באין אכתנו עומדים כשבקש באהל רחל · י"ל לפי שרחל יושבת עליהן ובכאי גדול היה להם לומר שהם תחת אחור רחל שהם עושים עצמן ע"ז · ד"א להעביר מבית אביה ע"ז נתכוונה :

ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל · וא"ת והלא היה לו לכתוב ויצא מאהל שתי האמהות ויבוא באהל רחל כי לפום פשטיה דקרא כך היו סדורין אהל יעקב שהוא אהל רחל ואהל לאה ואהל בלהה ואהל זלפה · וי"ל שלא היה שום אהל פתוח לרשות הרבים כי אם אהל רחל לבד כדי שלא יוכל יעקב ליכנס באהל של אחת מהן כי אם ברשות רחל שהיתה חביבה עליו יותר מכלם וכלם חוזרים לאהל רחל כשרוצים לצאת לר"ה ופתוחים לאהל רחל ולפיכך כשחפש לבן תחלה באהל רחל שהוא אהל יעקב וא"ך אהל לאה שאצלו וא"ך אהל בלהה וא"ך באהל זלפה על כרחך כשרצה לצאת לר"ה הוצרך לצאת על עקב בושתו באהל בלהה ומשם לאהל לאה ומשם לאהל רחל שהוא אהל יעקב ומשם לר"ה כי אהל רחל לבדו פתוח לר"ה · ורשב"ם פי' כל האהלים היו כסדר יעקב לאה רחל בלהה זלפה ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל אע"פ שאמר באהל לאה ובאהל שתי האמהות לא כך היה אלא דוגא היה להפסיק פסוק ראשונה · וריב"א פי' שאהל יעקב ורחל אחד לאה ורחל פתוחין זה לזה ופתוחין לר"ה · וגם אהל לאה פתוח לאהל בלהה ואהל בלהה לזלפה אך אהל האמהות אין להם פתח לר"ה וזהו שנאמר ויבא באהל יעקב זהו אהל רחל ונקרא על שם יעקב ואחריו לאהל לאה ואחריו לאהל האמהות ולא מצא וחזר עקביו לאהל לאה לפי שאהל האמהות אין להם פתח לר"ה ואז יצא לאהל לאה ובא לאהל רחל שמכיר בה שמשמשנית היא :

דרך שבעת ימים · פ"ה כל מה שהלך יעקב בז' ימים הלך לבן ביום אחד · וקשה דהא כשברח יעקב הוגד ללבן ביום הג' בריחת יעקב ורדף אחריו והשיגו · אלא כך היה המעשה לבן הלך לגוז צאנו שהיה רחוק ממנו ג' ימים כדכתיב לעיל דרך שלשת ימים בינו ובין יעקב ויעקב הלך לביתו שהיו דרים בעיר אחת הוא ולבן וברח מיד התחיל השליח להודיע ללבן בריחת יעקב ושהה ג' ימים וחזר לביתו בג' ימים · ומצא שברח יעקב א"כ היה יעקב רחוק מביתו ז' ימים ואז רדף לבן אחריו והשיגו ביום השביעי · ועל כרחך צ"ל דיעקב ולבן דרים בעיר אחת דאם לא כן היאך לקחה רחל את התרפים מאיזה מקום לקחתם · ועוד דכתיב רואה אני את פני אביכם והנה איננו עמי כתמול שלשום ואם לא היו דרים בעיר אחת היאך ראה הדבר ופני לבן הלא היה רחוק ממנו ג' ימים · וא"ת דלבן דר רחוק מיעקב ג' ימים וכשברח יעקב מיד הלך המגיד ללבן ושהה בדרך ג' ימים ורדף לבן והשיגו ביום ד' והא דכתיב דרך שבעת ימים ר"ל ג' ימים מהלך שבינו לבין יעקב וד' ימים שברח יעקב ממקומו ותק שפ"ה כל מה שהלך יעקב בז' ימים הלך לבן ביום אחד ר"ל ראוי להלוך ממקום לבן עד מקום שהשיגו ולעולם אומר דהשיגו יום רביעי לבריחתו · וראשון עיקר :

אנכי אחטנה · פי' אנכי אחטי עניתי : (אמ"ה הלשון מגומגם ולא יכולתי להולמו · ולי נראה לפרש שנשבע לו כאנכי ה' אלהיך והוא נכון) :

ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים · כאן אומר המדרש כיון שמלובש במלבושי אחיו הרי הוא כאחיו כלומר שהוא גדול שהרי לבניו אמר לקטו אבנים וקראן אחיו :

עד הגל הזה · ה"ר שלמה מטרוייש הוה כייל כלליה ואומר כל מקום שנאמר עד על כריתות ברית העובר על הברית נפרעין ממנו על ידי העד · וכן מצינו שישראל כרתו ברית לבלתי עזוב את ה' דכתיב הנה האבן הזאת תהיה לנו לעדה והעובד ע"ז בסקילה · וכן מצינו גבי חולדה ובור כבחור שקדש בחורה אחת ונשבע לה שלא יקח אחרת ולא היה שם אנשים להיות עדים בדבר · מה עשה מסר לה בעדות חולדה ובור לימים נשא אשה אחרת וילדה לו שני בנים האחד נשכו חולדה והאחד נפל לבור כמו כן לקח בעדיו לקיים מה שנאמר יד העדים

העדים תהיה בו בראשונה · וקשה דאמרי' הוא לבן הוא כושן רשעתים הוא בלעם · ובלעם הלך לקלל את ישראל והיכן מצינו שנפרעו ממנו · מכריתות כרית שביניהם · וי"ל מצינו שבלחן רגל בלעם בקיר והקיר הוא היה עד בכריתות כרית והוא הגל המפורש כאן · ובחרב שנענש בו נהרג דאיתא במדרש שנענו חרב בגל גם הוא לעדות וכן נהרג שנאמר ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב מדקאמר בחרב ש"מ חרב הידוע והוא חרב שנענו בגל לעדות הברית :

ויקרא לו לבן יגר שהדותא · פ"ה אל יהי לשון סורסי קל בעיניך לפי שבתורה ובנביאים ובכתובים חלק לו הכתוב כבוד · בתורה לתב יגר שהדותא בנביאים כדנא תאמרון להון אלהא · בכתובים וידברו הכשדים למלך ארמית ופי' הערוך לשון סורסי הוא ארם צובא ושאר ארצות שכבשם דוד וקראם סוריא והוא סורסי כמו שאומר מן יון יוני ומן פרס פרסי :

אם תענה את בנותי וכו' אין איש עמנו · ואם תקשה והלא כתיב לעיל ולבן תקע את אחיו וכו' אם כן היו שם עדים עמם ואמאי קאמר אין איש עמנו · וכ"ל דאותם דאוים להעיד שהם היו קרובים וזהו דקאמר אין איש עמנו ר"ל דאוי להעיד :

הזאת לרעה · לרעה אי אתה עובר אבל אתה עובר עליו לעשות פרקמטיא : וישבע יעקב בפחד אביו יצחק · כלומר נשבע בחיי אביו שאינו רגיל בשבועות ונראה לו כדבר גדול לישבע בחיי אביו :

תוספות פרשת וישלח הרא"ש

עם לבן גרתי · תרי"ג מצות שקיימתי אף בבית לבן וכל זה שלח לו לאמר כדי להפחידו ולהראות לו שיש בידו עדיין זכות הרב · ד"א עם לבן גרתי · אמר יעקב לבן דהוא אבוהון דכל רמאים יכולתי לו להיות גברא לא כ"ש כך שלח לעשו לאידהו: ויהי לי שור וחמור · שור זה זכות יוסף שנקרא בכור שור · וחמור זה זכות יששכר שנא' יששכר חמור גרם· וצאן זה ישראל שנאמר ואתן צאני צאן מרעיתי ועבד ושפחה כמו אלו ישראל שנא' הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה וגו' : לאדוני לעשו · ח' פעמים קראו יעקב לעשו אדון ולפי' כענש אמר הקב"ה אני אמרתי ורב יעבד לצעיר ואתה קראתו אדון ח' פעמים חייך ח' מלכים יצאו מעשו לפני מלוך מלך בישראל :

וירא יעקב· פי' שיועיל לעשו כבוד אב ואם והוא לא כבד אב ואם כבר עבר כ' שנה וא"כ שיועיל לו זכות שהיה בא"י והוא היה בחוצה לארץ · ד"א וירא ויצר לו וירא שמא יהרגהו ויצר לו לפי שאמ' יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי אמר יעקב ודאי מת יצחק אביו מדעשו בא להרגו · ולא כיחא דקאמר בסמוך אלהי יצחק אע"פ שאין מייחדין שם הקב"ה על אדם חי · ד"א ויצר לו מיצר היה יעקב על שהיה ירא מעשו מאחר שהבטיחו הקב"ה : המחנה האחת והכהו · מחנה לשון זכר ולשון נקבה האחת הרי נקבה והכהו הרי זכר · כי ירא אנכי אותו · שאלה מטרוניתא אחת היאך היה ירא יעקב מעשו מאחר שהבטיחו הקב"ה · ענה לה ת"ח ואמר יעקב לא הבטיח לו הקב"ה אלא גופו והיינו דאמר יעקב · כי במקלי עברתי את הירדן הזה וכו' ממני אוכי ירא שהבטיחני הקב"ה שלא אהא כיזוק אלא ירא אנכי אותו פן יבא והכני אם על בנים : גמלים מניקות · אין דרך לשון המקרא לומר מנמלים גמלות כמו שאומר מפרים פרות :

ויקח מן הבא בידו · אבנים טובות ומרגליות וכל אותן הימים עשו הרשע מכבדו והיינו דכתיב כי השוחר יעור פקחים ק"ו לרשעים · וי"א שנתן יעקב לעשו עוף שקורין אספר"ביר שנושאים שרים ופרשים על ידיהם : ורוח תשימו בין עדר וכו' ·

היינו

וירא יעקב מאד ויצר לו· קשה איך היה מיצר יעקב אחר שהבטיחו כמה הבטחות · ורש"י ז"ל פי' פירושו · ושמעתי שלכך היה ירא שמא משהבטיחו היה לבדו אבל עתה היו לו בנים ולפי' היה ירא וזש"ה פן יבא והכני אם על בנים וכן ועתה הייתי לשני מחנות וזהו כי במקלי עברתי את הירדן כתרגומו יחידי ובשביל זה היה ירא :

על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה · פי' על שהניחוהו לילך יחיד ונכשל בדבריו והפקידו אותו מאכל טוב לדור דורים להיות להם למזכרת עון : ותגשנה השפחות הנה וילדיהן וכו' · תימא איך שינה הלשון שאמר בשפחות ותשתחוין ובאל האמהות וישתחוו · וי"ל דה"ק הבנים אמרו אנו חשובין יותר מאמותינו שאנחנו בני חורין והם שפחות לפי' ותשתחוין הנה ולא ילדיהן אבל בני האמהות כשראו אמותיהם שרצו להשתחוות אמרו יותר נאה שנשתחוה מאמותינו ולפי' כאשר ראו ותגש גם לאה וישתחוו ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו : כראות פני אלהים ותרגומו אהבת אחים נקרא כך יהי רצוי אחיו ורצוי לרוב אחיו :

קח נא את ברכתי וגו' · המינים אורורים שוקרים ואומרים שהודה יעקב לעשו על הברכות שלא אמר את מנחתי · ואריתי פרש על פניהם כתיב אשר הובאת לך משמע המובא בוריס שיש בו ממש ואשכן להו כלהו טעותיהו לפי שנגער בו הקב"ה ואמר לו אני אל שדי פרה ורבה כלו' לא עליך לתתם כי אם לי שהבטחתי לאבותיך עלו לקיים ולך אני אקיים מה שנדרתי להם והמלאך ברכו שם אחר מעשה זה וגם יצחק אמר לו גם ברוך יהיה ובהפרדו ללכת לחרן ברכו בג' ברכות בג' מקומות ונתן לו ברכת אבותיו ועוד דכתיב ויפצר בו ויקח ואלו כן היה נוטלם עשו ברצון שהרי נראה לו שנטלם יעקב במרמה ותשוכתם נשאר מעל :

ויהי ביום הג' · בהיותם כואבים · תימא הוא איך עשו בני יעקב מרמה גדולה כזאת אחר אשר שמעו להם לימול הרגום ביום הג' · וי"ל שהיו מתחרטין ממצות מילה ולשון כואבים משמעו מוכיח על זה שכן מצינו לשון כאב גבי ע"ז :

הכוונה

קיימו אלפים אמה כדכתיב ביהושע ודיוק תשיאו בינו וביניכם גבי הארון וישראל ומהתם ילפינן תחום אלפים אמה: **והנה** גם הוא אחרינו. בקש יעקב להטעות עשו ולברוח בלילה דרך אחרת והמלאך עכבו. ולפי' לקה יעקב שהבטיחו הקב"ה וברח:

ויותר יעקב לבדו. מלמד שנשאר על פכים קטנים. ונפקא להו מהכא מדכתיב לבדו א"ת לבדו אלא לבדו. ר"א לבדו לשון בית הבד שמושכין על ידו שמן מן הזתים ודרך לשים שמן בפכין קטנים. ר"א ממשמעות דלבדו ידענא דר"ל בדו כלומר לא היה דבר חשוב לכלום שאין נשאר עליו לשמרו אלא הוא לבדו: ויאבק איש עמו. יש במדרש שעלה אבק רגליהם עד לשמים ועד כסא הכבוד: ויגע בכף ירכו. כסבור שהוא מלאך מתוך שלא היה יכול לו והתחיל ליגע בכף ירכו לראות אם יש לו חוליות כי המלאכים אין להם חוליות לפי שאין להם ישיבה לעולם אלא תמיד עומדין. ויש במדרש שתקב המלאך רגלו בקרקע ויצא האש וכל זה להפחיד יעקב א"ל יעקב והא כתיב והיה בית יעקב אש ובית עשו לקש כלו' אל תפחיד אותי שכל גופי אש:

למה זה תשאל לשמי. דרך הנצוחים לשאל שם הנוצחים לפיכך שאלתי שמך. אבל אתה מאחר שנצחתני אין לך לשאל לשמי כי מה אתה חושש לדעת מי נצחת:

ויזרח לו השמש וכו' והוא צולע על ירכו. פשט קודם שזרחה השמש מתוך פחדו לא היה יודע מומו כי לעולם היה מפוחד אבל כשזרח אז נתישב דעתו וידע שהוא צולע: על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה. כלומר לזכרון הנס שניצל יעקב מן המלאך שלא נגע אלא בכף ירכו ולא הרגו. ר"א על שם שהוזק קבלו עליהם בניו שלא יאכלו מגיד הנשה. משל לאדם שחש בראשו תמיד ומקבל עליו שלא לאכול עוד מן הראש כדי שיהיה לו רפואה. ר"א על כן על שלא עשו בני יעקב כהוגן שהניחוהו ללכת לבדו ולא עשו לו לויה והוזק על ידם בגיד הנשה אסר הקב"ה עליהם גיד הנשה כדי שיהיו זריזים בלויה ולא יענשו פעם אחרת בריסול לויה. ולכך הוזהר ללות את יוסף בנו כאשר שלחו אל אחיו ולא נענשו שניהם:

וישקהו נקוד עליו. מדרש שרצה עשו לנשכו ונעשו שיניו רכות כשעוה וצואר יעקב נעשה קשה כשיש. ויבכו זה בוכה על שיניו וזה על צוארו. מה אלה לך כלומר וכי כל אלה לך:

ותגשן השפחות המה וילדיהן ותשתחוין. כלומר השפחות השתחוו אבל ילדיהן לא רצו להשתחוות שאמרו חשובים אנו מאמנו לפי שהן שפחות ודרכן בכך אבל אנחנו בני יעקב ואין נאה לנו להשתחוות. ותדע דלא השתחוו מדלא כתיב וישתחוו דכל מקום שיש שם זכר ונקבות כתיב וישתחוו בלשון זכרים כמו גבי לאה ורחל וילדיהן. אבל בני לאה ורחל השתחוו שראו שאמם גם היא השתחוית: וא"ת והלא בני השפחות ראו כמו כן שהשתחוו אביהם. לכך נראה לפרש דאף בני השפחות השתחוו עם אמם אלא לפי שהיו שנים ויכול לומר להם לשון רבים תלה ההשתחואה בהן. וע"ל דמה שהקשה שהיה לו לומר וישתחוו אין זו קושיא דזימנין נקט לשונו למאי דפתח ביה וזימנין למאי דסליק מיניה:

כראות פני אלהים. פ"ה הזכיר לו המלאך כדי שיירא ממנו עשו. משל לשני בני אדם שאוכלים יחד וראה אחד מהם שנכאו בניהם והוא ירא מאד ממנו התחיל לומר מאכלים שאנחנו אוכלים עתה דומים למאכלים

הכוונה יעשה את אחותנו פירש"י הפקר כתרגומו ית אחתנא. פי' לפי' מה בא לחדש שתרגם את ית. י"ל הדין עמו דע"כ צריך לתרגם את ית שאם תתרגם עם משמע היה מתנהג עם אחותינו כמו עם אשה זונה אבל היא עלמה לא יעשה זונה מופקרת לכך תרגם ית כלומר עושה אותה הפקר. ואלו מתרגם מן אחתנא משמע קצת מן אחותנו ולא כלה כלומר הוא מתנהג עמה קצת מנהג שאדם מתנהג עם אשה זונה אבל עתה שהוא עושה גוף אחותינו הפקר שיד הכל שוה בו א"כ בדין נתחייבו מיתה דהא הפקר כמו גזל ובני נח היו מוזהרים על הגזל ואזהרתם זה היא מיתתם וזהו שפי' [illegible]י הפקר בתמיהה. וא"ת חמור ושכם בנו היו חייבים מיתה אבל כל בני העיר למה. ופירש הר"ר משה המיימוני שבן נח שראה חבירו עובר על א' מז' מצות שהוזהרו עליהם ולא הרגו בב"ד נהרג ומכאן מוכיח זה שהגזל א' מהם ולכך נתחייבו מיתה כל אנשי העיר לפי שלא דנו את שכם על הגזל כשגזל את דינה ועשה בתוליה הפקר:

ואביו קרא לו בנימין. מלא כלומר יחזיק ימיני בזקנותי ובלשון תלמוד בעינא חוטרא לידא ומרא לקבורה והאחרים והיו עם נשותיהן:

ותקבר בדרך אפרתה. כחולה לארץ והיא תקום שנאמר רחל מבכה על בניה וכן כל הנקברים בח"ל ואחז"ל ע"י גלגול מחילות וכן איתא בנביא קול ברמה נשמע. וא"ת מפני מה לא נקברה לאה שמה שהרי יש לה בנים הרבה. וי"ל לפי שרחל תוכל להתפלל תפלה בכוונה ואומרת רבש"ע אני הכנסתי צרתי בביתי ומסרתי לאחותי הסימנין כדי שלא תתבייש בבקשה ממך אל תכניס צרת הבנים לביתך: (אמ"ה לא ידעתי כוונת הרב ז"ל בזה כי אפרת היא בית לחם והיא סמוכה לירושלים ואיכה מח"ל. ואולי קאי הרב על מיתתה כי מתה בח"ל והיינו כמ"ש הרמב"ן ז"ל שמתה סמוך לארץ משום איסורא דשתי אחיות יען כי המשפט לאלהי הארץ. וצריך להתישב בדבר):

וישמע ישראל ויהיו בני יעקב שנים עשר. פי' וישמע ישראל שמתו בשיו רחל מתה בלשה שכבה ונאסרה לו ולא על חנם עשה כן ראובן שהרי ויהיו בני יעקב שנים עשר כל מה שהיה לו להוליד כולדו ונראה שוכב במטתה כדי שלא ישכב אביו במטה מפני הבושה וכן אמרינן בפ' במה מדליקין אם אחות אימא תהי צרה לאימא שפחת אחות אימא תהי צרה לאימא וחלילה שלא בא עליה אך צריך לומר ששכב במטתה לולות הרבה פן יבא יעקב במטתה וישמע יעקב שלא חטא ולטובה נתכוון אז ויהיו בני יעקב שנים עשר כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ.

איתא בשוחר טוב מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו יביאו לא נאמר אלא ישיבו מה שנתן יעקב לעשו ק"ו מה שאכנסו להם האומות שיביבו בעגלא:

למאכלים שאכלנו בבית המלך · וכל מה שאמר כדי שישמע שונאו ויירא ממנו כן עשה יעקב :

קח נא את ברכתי · כלומר שלא טרחת בו כלומר מאחר שהובאת לך תעשה גנאי אם לא תקבלהו : ויפצר בו ויקח · א"ר הושעיא א"ל זקן אחד אומר לך מדרש א'וכשתאמר אותו אמור בשמי·עתיד עשו להחזיר ליעקב כל מה שנטל ממנו שנאמר מלכי אדום וכנען אשכר ישיבו מכאן למדנו שישיבו כל המנחה ששלח יעקב לעשו · א"ל וכי זו בלבד והלא דברים ק"ו ומה יעקב שלא נתן לעשו כי אם מעט ובעל כרחו עתיד הקב"ה להחזיר לנו · אומות העולם שלקחו וגזלו והכסו ישראל והרגו אותם עאכ"ו · ולא עוד אלא יחזירו הכפל ארבעה וחמשה · ולא עוד אלא תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל כסף וכל הפריעות הללו אינו אלא ממונם של ישרא' שגזלו אבל ממה שהרגו ישרא' אין להם כפרה שנאמר ונקיתי דמם לא נקיתי מיד הודיתי לו :

נסעה ונלכה ואלכה לנגדך · יש במדרש א"ל עשו ליעקב נא ונחלוק העוה"ז והעולם הבא · א"ל יעקב אדוני יודע כי הילדים רכים וקרי ישראל ילדים ואינם יכולים לסבול דין גיהנם הקשה · והצאן כלומר ישרא' שנקראו צאן · ודפקום יום אחד ומתו כל הצאן · יעבור נא אדוני ויקח העולם הזה קודם ואני אתנהלה לאטי עול גלות העולם הזה ואסבול כפי יכולתי עד אשר אבא אל אדוני שעירה כלומר ליום הדין שנא' ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו :

ויחן את פני העיר · שנכנס לעיר עם דמדומי חמה וקבע תחומין : מבעוד יום · זאת אומרת יעקב שמר שבת ועל זה נאמר יעקב ובניו ינוחו בו מנוחה שלימה : ויקרא לו אל אלהי ישראל · אינו ר"ל שקרא למזבח כן אלא קרא לו שם להיות שבחו של אלהי ישראל נזכר באותה קריאה · עוד י"ל שאלהי ישרא' קרא ליעקב אחד משמות של אל כמו אילי הארץ :

ויבא יעקב שלם · פי' רשב"ם אל עיר ששמה שלם כמו ותבאן בית לחם · והמפרש בפ"ה שלם בגופו שלם בתורתו שלם בממונו אינו אלא טועה שאין דרך המקראות לדבר כן :

עיר שכם · עירו של שכם כדכתיב וירא אותה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ · והמפרש ששם העיר שכם טועה הוא שלא מצינו בשום מקום אלא שם העיר הנזכרת אחר השם · ואפילו אם זאת היא שכם שמא לזכרון בני יעקב קראוה שכם כדכתיב ויקראו שם העיר דן כשם דן אביהם לזכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר :

ותצא דינה בת לאה · הייני דכתיב ותפרעו כל עצתי כשבקש הקב"ה לברא אשה נתיעץ בעצמו אמר אברא אותה מן הראש תהיה רוחה גסה עליה · ואם מעינים תהי סרקנית ואם מן האזנים תהיה צייתנית מן הפה תהי דברנית מן הרגל תהי יצאנית מן הידים תהי גנבנית · אמר הקב"ה כל זה נטלתי עצתי ולא יצאתי מידה · רוח גסה שנאמר ויען כי גבהו בנות ציון · סרקנית שנאמר ומסקרות עינים · שמענית שנאמר ושרה שומעת · דברנית ותדבר מרים · גנבנית שנא' ותגנוב רחל · יצאנית שנא' ותצא דינה :

לראות בבנות הארץ · אל תיקרי לראות אלא ליראות ועל זה אמר וסמך ידו אל הקיר ונשכו הנחש זה יעקב שהיתה בתו יושבת אהלים הביא שתים מבנות הארץ להיות משחקים בתופים ובמחולות חוצה לו ויצאה דינה לראותם ולהראות להם ובא שכם וחטפה ושכב עמה וילדה בת · ויאמרו אחיה להורגה פן יאמרו באהל רחל זנתה · מה עשה יעקב כתב לה שם הקדש על טס של זהב ותלה לה בצוארה והשליכה תחת הסנה ובא מיכאל והורידה למצרים בבית פוטיפרע שהיתה אשתו עקרה וגדלה בביתו והשיאה ליוסף אחי אמה ועל שם שהשליכה תחת הסנה נקראת אסנת :

וידבר על לב הנערה · א"ל שכם יעקב אביך קנה השדה במאה קשיטה ואני אתן לך כל העיר · א"ל אני מזרע שור דיוסף נקרא בכור שור · ואתה מזרע חמור דכתיב שכם בן חמור ולא נאה שור וחמור להתחבר יחד שנאמר לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו דברים שקנה בהם:באו מן השדה כשמעם ויתעצבו · זה אחד מן הפסוקים שאין להם הכרע לא נודע אם באו מן השדה כשמעם · או כשמעם ויתעצבו · (הש"ה בש"ס איתא ארבע מקראות שאין להם הכרע שאת מחר משוקדים וקם · אבל פסוק זה לא נזכר שוב ראיתי דהכי איתמר בי מדרשא בראשית רבא ובמדרש חזית) : כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב · הכי פי' כי נבלה עשה אפילו לבת הדיוט שהרי בני נח גזור על הזנות וכ"ש לזאת שהיא בת יעקב :

בנותיכם תתנו לנשים · כאן תלו הכבוד ביעקב · ובספרו הדבר לבני עירם אמרו להפך ותלו הכבוד בהם אמרו בנותם נקח לנו ואת בנותנו נתן להם · הכל כחפצנו נעשה · וכל זה עשה כדי שלא יסרבו לעשות הדבר :

ויענו בני יעקב במרמה · פי' ה"ר בכור שור תמה היתה הרמאות מזה הדבר שאמר להם סברא גדולה מאחר שאין אנחנו עם אחד היאך נתחתן יחד · אבן זאת עשו והמולו כמונו שהרי אנחנו לא יכולנו להיות במותכם כי מי יוכל להחזיר הערלה על בשרינו כבראשונה אין זאת ואי אפשר · וחמור לא הבין היכן הדבר נוטה :

ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים · וא"ת מה ראו לרמותם לאמר להם שימולו ולהרגם · וי"ל שלא עשו רמאות אבן לפי שהיו מתחרטין על המילה כדכתיב בהיותם כואבים כלומר היו מצטערין על שמלו עצמן בני שכם ולפיכך הרגום בני יעקב · והיינו דכתיב ויבאו על העיר בטח שעשו עמהם תנאי לבלתי לעבוד עז' ולהיות נמולים וביום הב' חזרו לסורם · ולמה המתינו עד יום שלישי למילתם אין לומר שאז היו כואבים ממילתם דאדרבא יותר ויותר היו כואבים ביום ראשון מאשר היו ליום שלישי אלא ודאי הטעם כן הוא שאנשי עירו לא יכלו להיות נימולים כלם ביום אחד ולא בשנים וביום שלישי נימולו כולם והיו כואבים ואז ויהרגו כל זכר :

כל יוצאי שער עירו · וגבי אברהם כתיב לכל באי שער עירו · וי"ל התם הרבה היתה לבאים תוך העיר כדי להעיד על המכירה יותר מאותן שבעיר אבל הכא לא היה הדבר מוטל אלא על אותם שבעיר להיות נמולים :

ויאמר אלהים ליעקב קום עלה בית אל · שנו חכמים בשלש מקומות פנקסו של אדם נפתחת היוצא בדרך יחידי והעובר בבית רעוע והנודר ואינו משלם · וכשהלך יעקב לארם נהרים נדר ואמר אם יהיה

אלהים

אלהים עמדי ושמרני וכו' והלך והעשיר ולא השלים נדרו · והביא הקב"ה עשו עליו ובקש להורגו ונטל ממנו ממונו שהוא הדורון והביא סמאל שר של עשו ונאבק עמו בקש לשברו והקב"ה עזרו ונעשה צולע ועדיין לא הרגיש · בא עליו צרת דינה ולא הרגיש צרת רחל ולא הרגיש כדאמרי' כעון נדרים מתה אשתו של אדם · אך קשה שהרי מיתת רחל לא היתה עד אחר שא"ל קום לך בית אל · ושמא אין מוקדם ומאוחר בתורה · אמר הקב"ה עד מתי יהיה צדיק זה לוקה ואינו יודע באיזה חטא הכני מודיעו · א"ל הקב"ה בשעת צרה נדרת או בשעת רווחה נדרת ושכחת לא הגיעוך כל הצרות האלה אלא מפני נדרך שאיחרת לשלמו · ואם רצונך שלא יבואו עליך עוד צרות קום עלה בית אל ושלם נדרך :

ויטמון אותם תחת האלה · מדרש · דואת ע"ז היתה לה דמות יונה והיינו דאמרי' דמות יונה מצאו להם הכותים בראש הר גריזים ועבדוה : ותמת דבורה · מדרש מה שכתוב והיא יושבת תחת תומר דבורה זה אלון דבורה מנקת רבקה :

וירא אלהים אל יעקב עוד · מאי עוד א"ר יהודה אמר הקב"ה עוד פעם אחרת אני נגלה עליו ותהיה ה' פעמים ה' כנגד ה' ברכות שברכו אביו כשהלך פדנה ארם · ואלו הן ואל שדי יברך אותך וכו' לא יקרא עוד שמך יעקב כי אם ישראל · שאלה מטרוניתא לר' עקיבא שאחר שקראו הקב"ה אברהם שוב לא נקרא אברם · ויעקב נקרא בשמו יעקב אע"פ שקראו הקב"ה ישראל · אמר לה אברהם שהיה לו שם גיות שהרי כשנולד עדיין לא נתגייר אברהם וכיון שקראו הקב"ה שם יהדות אין דין לקרותו שם גיות · אבל יעקב שמתחלה כמי קראו הקב"ה יעקב ולא נשתנה שמו אלא על שם כי שרית עם אלהים ליכא חששא לקרותו בשמו הראשון · והא דכתיב לא יקרא עוד שמך יעקב הכי פירושה כלומר לא יאמר עוד שלקחת הברכות ברמאות אלא ישראל יהיה שמך :

גוי וקהל גוים · בשרו שעתידין בניו להיות אומות והיינו שבטים שנהררין · ד"א שעתידין להקריב באיסור בימי אליהו על במות הגוים : ומלכים מחלציך יצאו · שאול ואיש בושת שהיו מבנימין משבטו שעדיין לא נולד · ופסוק זה דרש אבנר בן נר כשהמליך איש בושת ואף השבטים דרשו אותו את בנימין דכתיב איש ממנו לא יתן בתו לאשה חזרו ואמרו אלמלא לא היה לא היה עולם · א"ל הקב"ה ליעקב ומלכים מחלציך יצאו שנולד בימין של ארץ ישראל וי"א על שם שנולד בסוף ימיו כדכתיב לקץ הימין :

וישכב את בלהה וכו' וישמע ישראל ויהיו בני יעקב י"ב · פירש אבן עזרא ששכב ראובן את בלהה וישמע אביו הדבר הזה אז היו בני יעקב י"ב כלומר שפירש יעקב מן האשה ולא הוליד עוד · ומשום הכי הפסיק קרא בין וישמע ישראל לויהיו בני יעקב שנים עשר לפי שפירש מן האשה · ויש במדרש שלקח ראובן לומן כילה ושם במטת בלהה וכשראה יעקב כן חשדו ששכב עמה והוציאו מחשבון השבטים · וישמע ישראל כי שקר הדבר כי בדק ומצא שלובן כילה היתה ולא שכבת זרע אמר יעקב אז חללת יצועי עלה שרצה לחללו · וי"א כדרשא של הלכה שראובן לא חטא אלא בלבל יצוע בלהה והסירו מאהל יעקב ושם בו מצע אמו · אמר אם רחל אחות אמי צרה לאמי תהא שפחתה צרה לאמי · וישכב · אידיק"וקא והוא כמו כל תבואתי תשרש שהוא לשון עיקור :

בכור יעקב ראובן · פ"ה בכור לנחלה · והא דכתיב ונתנה בכורתו ליוסף · היינו לענין שנקראו בניו שבטים · וקשה שהרי פרק יש נוחלין מסיק דלשבטים נתחלקה א"כ נטל חלק בכורה בארץ · וי"ל שמה שפ"ה בכור לנחלה היינו בנכסי אביו :

ויקברו אותו עשו ויעקב · הקדים עשו ליעקב שהוא גדול וגבי אברהם כתיב יצחק וישמעאל לפי שהוא בן הפלגש :

ואלה תולדות עשו · אגדה לא נתעסק הכתוב ביחוס האומות אלא להודיע סדר עולם · וכן ובני חם כוש ומצרים וכתיב אשר יצאו משם פלשתים יצאו נאמר ולא נאמר הולידו · אבל בישראל נאמר ואנכי נטעתיך שורק :

עדה בת אילון · פ"ה שהיא בשמת בת אילון החתי ואהליבמה היא יהודית · וקשה דהתם כתיב בת יהודית בת בארי והכא כתיב בת ענה · ואומר רבינו תם כי ענה פלגש לאליפז · ותימא דבדברי הימים מונה תמנע בבני אליפז · ואומר רשב"ם דתמנע היתה פלגש קאי לכאן ולכאן והפסק שיש בין תמנע להיתה פלגש מוכיח : אהליבמה בת ענה בת צבעון · מכאן שבני בנים הרי הם כבנים :

ואלה המלכים · מכאן שאין מעמידין מלך בן מלך · לפני מלך ימלך · ר"ל לפני משה וקראו מלך לפי שפרנס ישראל · דאין לומר לפני מלך שאול שהרי קא חשיב כיוסיפון בן גוריון אחרי אלו המלכים קרוב מלכים נקובי שמות זה אחר זה עד דוד מלך ישראל :

ודישון ואצר ודישן · סימן לידע איזה דישון ואיזה דישן כל ימי ספרא דישון ומתחיל בשבתא · פי' כל הימים שקורין בס"ת כגון שבת ושני וחמישי הם דישון ושארא דישן ומשבת מתחילין למנות · וי"א איפכא כל ימי דספרא דישן וליכא חלוק כהאי פרשתא אלא מן אלה בני דישן חמדן וכו' דלפי' קמא הוי דישן ולפי' בתרא הוי דישון · ונראה כפי' אחרון חדא דדוחק גדול הוא להתחיל השבוע בשבת · ועוד דאי אמרת דהוי אלה בני דישן היכי תני ליה קודם אצר שנולד לפניו כדכתיב ודישון ואצר ודישן · ועוד תרי זימני אלה בני דישן למה לי · אבל אם הוא דישון ניחא דחשיב ליה קודם אצל שנולד לפניו כדכתיב ודישון ואצר ודישן ואח"כ חשיב בני אצר ואח"כ אלה בני דישן עוץ וארם :

וישב יעקב · מדרש · כשראה יעקב כל אותם אלופים של עשו רבים כל כך ורצים אחריו נתיירא מאד מהם · א"ל הקב"ה אין אתה צריך אלא לישב ולא תגור כי לא יזיקוך · כלומר לישב ולעשות רצונו של מקום · ולכך נקט לשון וישב · משל לאדם שהלך בדרך וראה כלבים רצים אחריו לנשכו מה עשה הלך וישב לו ביניהם · כך עשה יעקב כיון שראה אלופי עשו לא היה יודע מה טוב לו לעשות הלך וישב בניהם · ד"א וישב יעקב בקש להיות בשלוה ולישב בשביל הטורח שטרח בבית לבן אמר הקב"ה לא די להם לצדיקים מה שמתוקן לעוה"ב · אייך אי אתה זוכה לשתי שולחנות מיד טרדו הקב"ה ביוסף · משל לחסיד שיש לו בן השיאו ליתומה ועשה משתה ושמחה גדולה · אמר הקב"ה לא די לו שינחל העוה"ב אלא אם כן והיה שמח בעולם הזה · מיד בא נחש ונשך את בנו והרגו וציערו לאותו חסיד כך עשה הקב"ה ליעקב · ויש בתנחומא כשהצדיק מבקש שלוה אומר הקב"ה אני לא עכבתי בשמחתי פי' בימי המלואים לא נתעכבתי בשמחתי שהרי מתו נדב ואביהו בני אהרן ואתם רוצים להתעכב בשמחתכם להיות בשמחה גדולה ושלימה :

אלה תולדות יעקב · פי' אלה הם קורותיו וסבותיו תחלה · יוסף בן שבע עשרה שנה וכו' והולך ומגיד כל הענין שאהב יעקב את יוסף מכל בניו ונתגלגל הדבר וירדו למצרים · תולדות לשון מקרה כמו לא תדע מה ילד יום · ד"א אלה תולדות יעקב יוסף · לפי שראה יעקב עשו ואלופיו נתיירא מהם ואמר מיכן יכבשו כל אלה א"ל הקב"ה אל תירא מהם כי יכלו מתוך אש שישרפם שנאמר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש וכו' · משל לאחד שמנהיג עגלה מלאה קוצים בין שתי בתים של נפחים אמר הא' אוי למדינה שגדלים בה אלו · עמד שם חכם אחד ואמר מה אתה מתיירא גץ אחד משלך וגץ אחד משל בנך ישרוף כל המדינה שהם גדלים בה · כך אמר הקב"ה ליעקב אל תירא מן האלופים הללו כי מאש שלך ומלהבה של יוסף בנך יכלו :

והוא נער את בני בלהה · הפשט נער ממש ורצוי היה שהולך תמיד עם בני השפחות דמתוך כך היו סבורים העולם שמא בן שפחה :

ויבא יוסף את דבתם וכו' שהיה אומר לאביו שהם חשודים על אבר מן החי ועל שפיכות דמים ועל גילוי עריות לפיכך נכשל בהם שירד למצרים והיה חשוד בדבר כדכתיב וישימו לו לבדו ולהם לבדם לפי שחשדוהו :

כי בן זקונים הוא לו · וא"ת והלא בנימין היה קטן ממנו · י"ל דאינו אוהבו כ"כ מפני שמתה אמו ממנו · א"נ בנימין היה קטן יותר מדאי ואין אדם אוהב בנו בשהוא קטן כ"כ · עוד י"ל שראה יעקב ברוח הקדש שעתיד יוסף להיות מלך בזקנותו של יעקב · ואונקלוס תרגם בר חכימא כי כל מה שלמד יעקב בבית שם ועבר למד ליוסף ולפיכך אהבו · ויש מפרשים זקונים נוטריקון זיו דיוקנו שהיה דומה יוסף ליעקב : כתנת פסים · סביב פס ידו · פסים פוטיפר סוחרים ישמעאלים מדנים · כך היה נמכר אלא דחשיב פסים איפכא : מאלמים אלומים · ובענין שחלם עלה לגדולה ע"י תבואה שנאמר ויצבור

יוסף

ויש"ב רמז לשכות שאירעו ליעקב יוסף שמעון בנימין מדלא כתיב ויגר יעקב :

כתונת פסים · ובנימין הוה בן ימים כמו וזקן ושבע ימים וכן לקץ הימין שפירושו לקץ הימים וכן לא יאמין בחיין כמו בחיים לפי שהיה זקן כשהולידו וזקן בא בימים יותר מזקן נבראת · וא"ת היה לו לעשות כתונת פסים לבנימין יותר מיוסף · וי"ל שהיה קטן כ"כ שלא היה יודע בטוב קישוט לשמור עצמו מטינוף ולכך לא עשה לו כתונת פסים · וא"ת מאי שנא בחלומות פרעה אמר על השנות החלום פעמים כי נכון הדבר מעם ה' ועל חלומות יוסף חלם פעמים ולא באו עד כ"ב שנים · ר"ל דחלומות יוסף היו בשני לילות אבל חלומות פרעה היו בלילה אחת · אמרו בגמ' במגילה על פסוק לכולם נתן חליפות שמלות ולבנימין נתן · אפשר דבר שנצטער בו אותו צדיק יכשל בו זרעו דאמר רב לעולם אל ישנה אדם את בנו בין הבנים שבשביל משקל שתי סלעים מילת שהוסיף יעקב ליוסף ירדו אבותינו למצרים · וא"ת ומאי תדמה ודאי לא היה ליוסף לכבד אחיו מאב ואם יותר משאר אחים ואין שם קנאה אבל יעקב היה מטיל בהם קנאה שהיו בניו כולם זה כמו זה · ויש לומר דה"ק מכל מקום היה לו ליוסף לכבד את בנימין יותר מרובוי כסף ולא מבגדים שהיו נראים לעוכים שהרי נכשל בו אותו הצדיק במה שעשה ליוסף כתונת פסים תדע שכך הוא שהרי לא תירץ התם אלא מבגדים שיצא ממנו מרדכי שעתיד לצאת בחמשה מלבושים תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן ולא תירץ מג' מאות כסף שהוסיף לו · וא"ת וכי בשביל פסים ירדו למצרים והלא כבר נגזר בברית בין הבתרים · וי"ל אלמלא פסים היו נעין ונדין מארץ אל ארץ ולא מיושבים כדאשכחן ויגר אברהם ויגר יצחק וכתיב כי גר יהיה זרעך וכו' :

ויוסיפו עוד שנא אותו · וא"ת איש כמוהו כיוסף נבון וחכם איך היה מספר חלומותיו לעיני אחיו אחר שהיה יודע שהיו שונאין אותו על חלומותיו ועל דבריו ובכל יום היה מוסיף קנאה בינו וביניהם · ויש לומר דיוסף היה בר חכים וראה באספקלריא המאירה ואמרי' הכובש נבואתו כמיתה פירוש שמעלים ומכסה את הנבואה שהראו לו מן השמים חייב מיתה בידי שמים אמר מוטב שאפול בידי אדם ומספק אבל בידי שמים משאפול בידי שמים חלילה כפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו :

לרעות את צאן · נקוד על את שלא הלכו אלא לרעות את עצמן כדפרש"י והוא לשון בראשית רבה פי' לפי כלומר באותו מהלך נתגלגל הדבר ונתפרנסו כולם כדכתיב ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו והאי דכתיב צאן אביהם ר"ל בפי אביהם כמו נוהג כצאן יוסף ואתנה אלני צאן מרעיתי וה"פ לא הלכו לרעות הצאן ממש אלא לרעות נפשם כדפי' רש"י : אכן עדיין מגומגם הלשון איך מוכיח מניקוד את · לכן הוספתי על שמועתי אלו היה את צאן בלא נקודה הייתי דורש את הצאן המיוחדת תמיד לרעות כמו שאחז"ל בפרק קמא דביצה ביצה לא"ר שדרכו לימנות וכן פי' את המיוחד לימנות אבל עתה שנקוד את הרי הוא כמו שאינו ונדרש כמו שדורש בב"ר :

וימצאהו

תוספות

יוסף בר׳ · והנה תסבנה · לשון סובין שאינן וכולים לעמוד :

על חלומותיו · וא"ת והלא לא ספר עדיין אלא אחד · ונראה להר"מ שהמקרא נכתב על שם העתיד · א"נ בעבור שמספרו תמיד להם כתיב חלומותיו · עוד י"ל שחלם חלום אחר שלא נכתב בקרא אלא ספר להם · והיינו דכתיב ויחלום יוסף חלום ויגד לאחיו ויוסיפו עוד שנא אותו · וא"ך חלם חלום זה ולפי שהיה מתשות בשלום כתב אותו בקרא :

ויספר אל אביו · וא"ת מה ראה לספר לאביו חלום זה יותר מכל שאר חלומות · י"ל לפי שהאחרים היה יודע שאינם על אביו אבל החלום הזה שחלם מן השמש ומן הירח הבין שהיה על אביו נופל הדבר :

את צאן אביהם · נקוד את לדרשא לרעות אותם · שלא הלכו אלא לרעות עצמם לאכול ולשתות :

הלא אחיך וכו׳ לכה ואשלחך וכו׳ · וא"ת מה ראה יעקב לשלחו לאחיו הלא יודע ששונאים אותו · ואומר אבן עזרא לפי שהלכו במקום סכנה לרעות כי הרגו אנשי שכם · אמר יעקב שמא יענישו לך ספק הוא ושיהרגום אנשי שכם אם ימצאום ודאי הוא ומוטב ליקח הספק מן הודאי לך אמור להם שישובו פן יכום אנשי שכם מכת חרב :

וימצאהו איש · זה רפ"אל כגימ׳ · והנה תע"ה · רמז לו כאן לג׳ גליות : נסעו מז"ה · מאחוה של י"ב שבטים מכאן ואילך · נלכה דותינה · מבקשים דתות להרגו על עלילות · בעל החלומות הלזה · כלומר הנה בא זה העתיד להעמיד בעלים בישראל וזהו ירבעם שיצא ממנו :

למען הציל אותו מידם · וא"ת להא דאמרי׳ שהיה סבור נחשים ועקרבים איך אמר המקרא שסבור להצילו י"ל דקאמ׳ הבור הזה ברוק היה שלא היה בו נחשים ועקרבים והם לא עשו כן : ויפשיטו את יוסף וכו׳ את כתונת הפסים · תימה היה לו לכתוב כתונת פסים קודם שהרי קורא לחלוקו כתנתו והיא תחת כל בגדיו · י"ל שהפשיטו מלמטה למעלה והשליכוהו ערום בבור · יש במדרש שהיה לו קמיע כנוארו בא רפאל ועשה ממנו חלוק והלבישו וכשהעלוהו מןהבור למוכרו לישמעאלים ראו שהיה לו חלוק התחילו אחיו להתקוטט ואמרו לא מכרנוהו כי אם ערום נתנו להם הישמעאלים מנעלים תחת חלוקו והוליכוהו בחלוקו וזהו שיסד הפייט באלה אזכרה ובעד מנעלים מכרוהו : וישליכו אותו הבורה · כשהיה בבור היה שמעון משליך אבנים להרגו וכשנמסר ביד יוסף נתן לו פטומים לאכול :

והבור רק אין בו מים · פ"ה מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו · דרק הוי מיעוט ואין בו מים מיעוט ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות לומר שהיה בו דבר · ומנא לן דנחשים ועקרבים היו בו דילמא אבנים היו בו · י"ל מדכתיב וישבו לאכול לחם · משמע ויש בו לאכל לחם עוד י"ל ממשמעות דרק שהיה בו דבר שלפעמים הוי רק ולפעמים הוי מלא והיינו נחשים ועקרבים שנכנסין לחורין ולסדקין · עוד י"ל דנרמז בפסוק רק אל"ף של אין ואל"ף מתחלף בעי"ן והאותיות של ר"ק ובו"א של ב"ו והיה עקר"ב :

מה בצע כי נהרג את אחינו · כיון שאנחנו צריכים לנבות מיתתו אין זה נקמה כיון שלא נהרגהו

הרא"ש

וימצאהו איש פרש"י שהוא גבריאל · שמעתי שהוא רפ"אל בגימ׳ איש · תימה גדולה יש איש חכם ונבון כמו יעקב אבינו שלא יוסף החביב עליו כנפשו בין אחיו אשר מכירם שהיו שונאים אותו שנאת מות · וי"ל כי יעקב לא לחנם שלחו וכי אמר הלא אחיך רועים בשכם אמר שכם מקום מוכן לפורענות הוא ואי אפשר שום זמן שלא יכשלו את מי אשלח ומי ילך לנו שיאמינו בו ללכת ולברוח מן המקום הרע ההוא אם לא לילך בן החביב עלי על הספק אשלחנו כי ודאי יכשלו אם יעמדו שם שעה אחת והודאי מוציא מספק :

ויאמר האיש נסעו מזה פירש"י נסעו מן האחוה מנא ליה לרש"י הא אלא י"ל זה גימטריא י"ב כמנין בני יעקב ועל זה נדחק רש"י לפרש שפירושו מן האחוה נסעו :

מה בצע כי נהרוג אחינו וכסינו את דמו · לשון דמים כלומר מן בני אדם אין זו נקמה · אי נמי פשטו וכסינו את דמו לשון כים דמו לשון משנה דמים מעות כלומר טוב לנו שנמכרנו ונשים את דמו בכים לנו ונמכרנו לישמעאלים וכו׳ ולא אמרו אבל נמכרנו דמשמע דקאי להריגה :

והבור רק אין בו מים · פירש"י מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו · וא"ת מנא ליה הא י"ל דהוי מיעוט אחר מיעוט רק אין בו מים ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות וכמו מוכח מתיבת וישבו לאכול לחם נוטריקון ויש בו לאכול לחם כלומר דבר שהוא למאכל לאפוקי עלים ואבנים :

וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף · והישמעאלים למדינים והמדינים מכרו אותו אל מצרים כדפי׳ וכן פירש פסים על שם המכירות איתא במדרש מהרו המדינים לקנותו בעודו בבור לפי שהיו מכירים הישמעאלים שראו מרחוק שהיו עשירים ושיקנוהו כאשר עשו והישמעאלים מכרוהו לפוטיפר ואיתא בב"ר א"ל פוטיפר גרמוני מוכר כושי ואין כושי מוכר גרמוני פירוש אדם לבן לפי׳ הכושי חפץ בזרע לבן ומעככהו לעצמו תנו לי ערב שלא גנבתם אותו והביאו המדינים לערב להם וזהו שאמר הכתוב והמדינים מכרו אותו אל מצרים וכו׳ פירוש על ידם אך קשה דכתיב ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים · וי"ל דמדין ומדן אחד הם ונמכר שני פעמים לבד אך על ידו שלשה היה נמכר ראו בני יעקב הישמעאלים מרחוק והכירום שהיו עשירים ומדינים עברו מיד ונדרו להם בני יעקב מעות להיות סרסורים לעזור להם למכרו לישמעאלים וקנאוהו הישמעאלים · וגם סכרו למדינים לבוא למצרים לעוזרם למכרו ולהעיד על הקנייה וזהו והמדנים מכרו אותו וגם מיד הישמעאלים קנאו פוטיפר ונוחא כ׳ הפסוקים · אכן קשה לרשב"ם אחי ר"ת הא כתיב את מדן ואת מדין ומשמע דשתי אומות הן ועוד דכתיב פסים רמז לד׳ מכירות לפי׳ רשב"ם הישמעאלים לקחו ממדינים שלקחו תחלה מבני יעקב כדמפורש בקרא ועברו אנשים מדינים סוחרים וישמעאלים מכרוהו למצרים ולא היה בודם מעות שא כך אמרו המדנים יהוה בידכם עד שנרד למצרים ולשם נפרעה מעות כי אתם לא תוכלו למכור גרמוני שאתם כושיים כדמפורש וזותר

בגלוי · טוב לנו שנמכרנו לישמעאלים · ר"א מה בצע להרוג וכסינו את דמו שנעשו כיסוי לדמו כמו לעוף · שהרי יוסף עולה בגימ' עו"ף · שטוב לנו שנשים שיוויו בכיס חליפי דמו · ר"א דקאי אקרא דלעיל דכתיב וישבו לאכל לחם · ומה בכך אם אכלו · אלא כנעו וברכו על הלחם ועל זה אמר יהודה מה בצע כלומר מה יתרון כי ברכנו שהיה ואנחנו חוטאין לו להרג את אחינו הלא טוב לנו לשים המעות בכיסינו וזהו וכסינו את דמו · וכשמכרוהו השביעוהו שלא יגלה לאביו ולא ישוב אליו עוד · ולכך היה נעלם כ"ב שנים · והילך הכ"ב שנים בן י"ז שנים היה כשנמכר וכן ל' שנה היה בעומדו לפני פרעה · וז' שני השבע ושנתים הרעב הרי כ"ב שנים · והם היו כנגד כ"ב שנים שלא כיבד יעקב לאביו · כ' שנה דלבן וסוכות וכית וסוכות כלו' קיץ וחורף וקיץ הרי שנה וחצי · וששה חדשים שהיה בדרך והיינו דאמר יעקב זה לי עשרים שנה בביתך שלקה יעקב כנגדן כשנמכר יוסף :

וימשכו ויעלו · מתחלה מכרוהו בבור בעשרים כסף בלבד מפני הרקת פניו שהיה מפוחד מהנחשים התחילו לעלותו מן הבור וחזר לו תואר פניו כשנפרד מן הנחשים · וכאשר ראו אחיו שהוחזר לו תוארו אמדוהו שלא יתנוהו בעשרים כסף רצו להורידו לבור ונתנו להם הישמעאלים מנעלים וזו ויעלו את יוסף מן הבור לגמרי :

וימכרו את יוסף לישמעאלים · פ"ה שאחיו מכרוהו לישמעאלים וישמעאלים למדנים ומדנים לפוטיפר וכדין היה לו לכתוב והמדנים מכרו אותו אל מצרים · ורשב"ם פי' מדנים ומדיינים אומה אחת הן כי מדן ומדיין אחים היו · וקשה דלעיל הביא רש"י מדרש פסים על שם צרותיו שנמכר ד' פעמים ולפי זה לא נמכר אלא ג' פעמים · לכך נראה לפרש כן ותמצא ד' מכירות · והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד ובין כך ובין כך מדברים אחיו זה לזה · לכו ונמכרנו לישמעאלים הבאים ובטרם באו הישמעאלים אליהם ויעברו אנשים מדינים סוחרים ומכרוהו להם בעודו בבור בעבור נעלים מספק אם הוא חי או מת · ועודם מדברים ומושכים אותו מן הבור באו הישמעאלים וימשכו המדינים יוסף מן הבור ומצאוהו חי ומכרוהו לישמעאלים וישמעאלים למדינים והמדינים מכרו אותו אל מצרים לפוטיפר סריס פרעה הרי ד' מכירות · והא דכתיב לקמן ויקנהו פוטיפר סריס פרעה שר הטבחים מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה לאו משום שקנאו מהם אלא כשראה פוטיפר אותם מדינים שהיו כושים מוכרים נער לבן ויפה כיוסף · תמה מאד וכבהל אמר בכל מקום גרמוני מוכר הכושי וכאן כושי מוכר גרמוני אין זה דבר שיכול להיות ודאי גנבוהו · גרמוני · פי' לבן ויפה · א"ל פוטיפר תנו לי ערב שלא גנבתם אותו הביאו הישמעאלים שמכרוהו להם להיות ערבים שלהם שלא גנבוהו והיינו ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים מערבותם כמו אנכי אערבנו מידי תבקשנו :

וימכרו את יוסף לישמעאלים בעשרים כסף · תימא אדם יפה כיוסף למה נמכר כל כך בדבר מועט · וי"ל דנמכר בעשרים כסף לכל א' וא' מאחיו · והיינו דכתיב ואביון בעבור נעלים נע"לים עולה ר' והיינו עשרים כסף לעשרה אחיו (אש"ה ק"ק

דלא

עיקר שימכר כידינו ועשו כן והמדנים מכרו אותו לפוטיפר וכזאת ויקנהו פוטיפר מיד הישמעאלים שהמה מסרו לו שעדיין לא פרעו אותו המדנים שהיו כמו סרסורה שמוכר לזה בעודו כוה :

וישלחו את כתונת הפסים · פירוש נקבוה בסכין כמו שיכי חיה רעה וכן וחיתו מעבור בשלג · תימא איך היה כיוסף יפה תואר ויפה מראה בשביל מה לא נמכר אלא בעשרים כסף · וי"ל שנמכר בכ' זקוקים פירוש מרק"ש כלעז שהרי כסף עולה בגימ' ק"ם גרופים בלעז אוסט"רלונש וכן יש במרק"ו ויש מי שאומר שמתוך לחלוחית הבור שיכה עוז פניו והחרדה מסלקת את הדמים ועוז פניו ישונה :

וירא אונן כי לא לו יהיה הזרע · פי' חיקו"רא בלע"ז לשון הידוע נרע כי יאמר הורידו את אחיכם וא"ת איך נולדו ער ואונן ותמר והלא קטנים היו כדאמרינן בסוטה כי אמרה תמר קטנה אני יתומה אני · וי"ל דכיון שהיו ראויין להוליד וללדת כגדולים חשוו ליהו אף כי לא היו רק בני שמונה או ט' שנים :

רע בעיני ה' · פירש"י כמיתתו של ער מיתתו של אונן וקשה דה"ול · להפך שכא' כאונן ושחת ארצה וי"ל דתפס לשון ב"ר דאמר גבי ער הופכו כגינית הופכו פירוש היפך שמו ער רע וכן אונן הפך והמית אבל לא הפך שמו אלא חבטו ונהפך גופו ושמו :

עד יגדל שילה בני · וקשה היאך היה משקר יהודה דהא לא ניתן לה י"ל דה"ק עד יגדל שלה וישא אחרת ויוליד בנים ולא ימות בלא בנים כי היא קטלנית ומעיינה גרם ואחרי כן ישאנה והיא טעת בדיבורו ולא המתינה כל כך ועשתה מה שעשתה דהא יגרם אלבשה והלשון מוכיח :

פן ימות גם הוא כאחיו · כלומר בלא בנים לפיכך לא נתתיה לשלה בני וטעת בדיבורו כי הוא נתכוון להטעותה וסתם דבריו כדי שלא תבין כלתו : פירש"י ראיתי בב"ר ותקרא שמו שלה פסקה פי' לפי' לשון שילהי פרקין ושלהי לא שפירושם בסוף כמו כן הכא היה סוף לידתה :

ויט אליה אל הדרך · וא"ת וכי איש כמו יהודה שהיה צדיק איך היה נוטה אל זונה אשר לא הכירה ואולי היתה ממזרת או כנענית וישחית זרע קדוש בה · וי"ל דה"פ ויראה יהודה והלך לדרכו ויט איש כלומר בא מלאך והטהו בעל כרחו אתיא ג"ש כתיב הכא ויט אליה אל הדרך וכתיב התם ותט האתון מן הדרך גבי אתון בלעם כמו שאותה הטיה על ידי מלאך כך ההטיה דהכא על ידי מלאך בשביל המלכים שהיו עתידים לצאת ממנה ומאת ה' היתה הסבה · וא"ת איך יצאו כל כך דרך גנאי · דהא אז"ל אין ממנין פרנס על הציבור אלא א"כ קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו שאם יתגאה על הציבור א"ל חזור לאחוריך פי' שמן פיסול כמו כן הכא שהיו יוצאין מלכים מיהודה שלא כדרך גנאי היה מתגאה על השבטים לפי' אם יתגאה יאמרו לו שתוק כי לא יצאו ממך אלא על דרך גנאי :

כי אם הלחם אשר הוא אוכל · פרש"י לחם זו היא אשתו כמה דאיתמר אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און ושמעתי פשט כי לחם הוא ממש דהא לעולם שם שמים שגור בפיו של יוסף והיה אומר תמיד לכל רואיו שהוא עברי לכן היה מונע אדוניו ממנו

את

דלא היו כ"א ט' שהרי ראובן לא היה עמהם במכירה ואפשר שכך התנו עם הקונים שהם עשרה אחים ויקבלו כדמיו ד' כסף לכל א' מהם) ובשביל שמכרו בכור רחל בעשרים כסף שהם חמש סלעים שהרי סלע ארבעה דינרים וכסף היינו דינר כמלא הה' סלעים כ' כסף לפיכך חייב הקב"ה לפדות בכור בה' סלעים ולפי שחלק כל אחד ואחד עולה בידו חצי שקל דהיינו שני דינרים שהרי עשרים דינרין והו שני דינר לכל אחד ואחד דהיינו חצי שקל לפיכך צוה הקב"ה להביא מחצית השקל. אכן בפרקי ר"א פריך היאך נתנו יוסף בדבר מועט כזה. ומשני הוריקו פניו בעבור נחשים ועקרבים שהיו בבור. וי"מ עשרים כסף זקוקים מכסף שהרי חשבון אותיות של כסף עולה ק"ס והיינו ק"ס אסטר"לינש שהם י"ג דינרים ור"ף אסטר"לינש וכן עולה תעות מזקוק כסף שקורין תר"ק בלע"ז:

את לחמו הה"ד כי לא יוכלון המצרים לאכול עם העברים לכן היה מונע אדוניו ממנו את לחמו:

כי אם זכרתני אתך והזכרתני אל פרעה. כנגד שלו שני זכירות אמר ולא זכר שר המשקים את יוסף וישכחהו וגם כענש וארך קץ שני תפוסתו שתי שנים כמו שנבאר בע"ה:

וישב ראובן אל הבור. פ"ה שב לשקו ולתעניתו על שבלבל יצועי אביו וקשה דאמרינן מי גרם לראובן שהודה יהודה שנאמר יחי ראובן ואל ימות וזאת ליהודה ואמר א"כ משמע שלא הודה ראובן עד שהודה יהודה. י"ל דשב בלבנה בשקו עד שהודה יהודה: ואני אנה אני בא. ודאי חושד אותי שהרגתיו על שנטל הבכורה שנאמר ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף:

וישלחו את כתונת הפסים. פי' על ידי שליח ויביאו אותה השלוחים אל אביהם. וי"מ וישלחו נגררה על הארץ כמו שלחיך פרדס. וא"ת והיאך טרף טורף יוסף והלא אינה קרועה כדבר הטרוף. וי"ל וישלחו כמו בשלח יעבורו ולפיכך אמר טרוף. טורף שראה אותה קרועה לקרעים: חיה רעה אכלתהו. יהודה שנקרא אריה כי כמו שאמר למוכרו אם היה אומר להשיבו אל אביו שומעין לו. וי"מ בתמיהה טרוף טורף יוסף א"כ היתה קרועה לקרעים וכן לא היתה לפיכך חשדם ולכך האמין בקל שעוד יוסף חי:

וכל בנותיו. ר' יהודה אומר אחיות תאומות נולדו עם כל בני שבט ושאום. ר' נחמיה אומר כנעניות היו אלא מהו בנותיו כלותיו כי דרך כל איש לקרא לכלתו בתו:

כי ארד אל בני אבל שאולה. כאן פוקרים המינים אומרים שאף צדיקים יורדים לגיהנם עד כאן ויש להשיב אל בני כמו על בני כלומר בעון ששלחתיו במקום ששונאים אותו אני אומר שחייבתי לירד לגיהנם. עוד י"ל דשאול זה אינו גיהנם אלא שאול המות וכן מזכו באיוב מי יתן בשאול תצפינני ופשיטא שלא היה מתפלל שירד לגיהנם אלא היה מתפלל להיות מת ושיהיה נקבר בשאול:

ויבך אותו אביו. כלומר זמן מרובה ולפי שהוא מיותר. דרשו חכמים שיצחק אביו היה בוכה מצרתו של יעקב אף כי היה יודע שלא נהרג יוסף ולא רצה לגלות כי ראה שהקב"ה לא רצה לגלות והא דלא גילה הקב"ה הדבר יען ששתפו עמם הקב"ה בחרם שהחרימו שלא לגלות:

שר הטבחים. שר הממונה על הנידונים להרגם דאלו בארץ מצרים לא היו טבחים כי אינם אוכלים בשר בהמה שנאמר כי תועבה היא למצרים:

וירד יהודה מאת אחיו. דרשו חכמים שהורידוהו מגדולתו מפני המכירה והקשה אבן עזרא כי מן המכירה עד שירדו למצרים תמנה יותר. חשוב שנה ללידת ער ושנה ללידת פרץ הרי י"ז. ואפילו כשתאמר שלא היה פרץ כי אם בן ל"ו שנה כשהוליד חצרון ושנה מלידת חמול כי היה מיורדי מצרים הרי כ"ה שנה מכלל דוירד היה קודם המכירה. וי"ל כי גדל שלה לענין בואה איתמר שהרי בן ט' שנים. ואמרינן בירושלמי שדורות הראשונים מולידין לז' שנים ולהאי ניחא שפיר:

וירא שם יהודה. למה נסמכה פרשה זו לפרשה של מכירת יוסף א"ל הקב"ה ליהודה עד עכשיו לא היה לך בנים ולא ידעת צער גידול בנים וציערת לאביך חייך תשא אשה ותלד ותקבור בניך כחייך ותדע צער בנים: עדולמי. ג' פעמים כתיב בפרשה עדולמי העדולמי ועולים בגימ' שלמ"ה המ"לך כלומר עד שלמה המלך תמשך זו האהבה: ושמו חירה. וחירם היה מאותה משפחה וכל המשפחה שבט בני יהודה ולכך היה חירם אוהב שלמה שהיה משבט יהודה:

ויקרא שמו ער. יש במדרש בגימטריא הפכו. פי' שהיה רע והפכו לקרותו ער: ותקרא שמו אונן. כך היה מנהגם היה קורא שם לבנו ראשון. והשני מניח לאשתו לקרא שם כמו שמצינו דגבי ער כתיב ויקרא וגבי אונן כתיב ותקרא שמו: ותקרא שמו שלה. לפי שהיה יהודה בכזיב בלדתה אותו כזיב שם מקום. וי"מ על כן קראה שמו שלה על שפסקה מלדת כי לשון כזיב ולשון שלה אחת היא דכתיב אל תכזב בשפחתך וכתיב אל תשלה אותי. וכזיב לשון פסוק הוא כמו אשר לא יכזבו מימיו:

ושחת ארצה. פ"ה דש מבפנים וזורה מבחוץ. ותימה דאמרי' ביבמות שלא שמשו כדרכן ובשנתעברה מן יהודה מועכה בתוליה באצבעה. ושמא היו בועלים בהטייה ושלא במקום בתולים וזה קרי שלא כדרכה. וא"ת בשלמא אונן שחת זרעו כדמפרש קרא אלא ער למה שחת זרעו שהרי כתיב גבי אונן וימת גם אותו שמתו שניהם בעון אחד. וי"ל דער אינו רוצה שתתעבר שמא יכחיש יפייה: ותמת בת שוע. וא"ת למה הגיד מיתתה. וי"ל שלא תתמה על ששכב עם הקדשה שהרי כבר מתה אשתו:

וימת גם אותו. אמרינן בסדר עולם שלא היו אלא בני ח' שנים ואע"פ שלא באו לכלל י"ג שנים כענשו תימה דאמרי' בעלמא אין ב"ד שלמעלה מעניש עד עשרים שנה. ואומר ה"ר יהודה חסיד דאין הדבר תלוי בשנים אלא בדעת ובמחשבה כי יש פחות מי"ג שנים ערום בדעת לרעה ולטובה ועל זה נאמר כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבותיו וזהו הנפש החוטאת וכתיב כי יצר לב האדם רע מנעוריו. וכתיב כי הילדות והשחרות הבל. וגם שלמה לא היה יותר מי"ב שנה או י"א כשאמר לו דוד ועבדהו בלבב שלם כי כל לבבות

דורש

דורש ה' וכו' והא דאמרי' דאין ב"ד שלמעלה מעניש עד עשרים היינו בגזרה גדולה כששופט אומה אחת כיחד אז מונה מכ' שנה ולמעלה ואחר הרוב דן את האומה · וכן אתה מוצא לעתיד לבא כשיצחק יליץ טוב על ישראל לא יזכיר אלא מכ' שנה ומעלה אבל יחיד אפילו פחות מבן י"ג שנה מענישין אותו וכן לטובה :

וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע · הפשט כן הוא זרע השדה · והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה · פי' אמר בלבו אם אבא אל אשת אחי אשחית ארצי שלא יהיה מי עובדה · לבלתי נתן זרע לאחיו · לא רצה ליתן זרע השדה לאחיו כי לא רצה להשחית נחלתו כדכתיב גבי רות ויאמר הגואל לא אגאל פן אשחית נחלתי :

בפתח עינים · שנתנה פתח לדבריה אמרה יתומה אני קטנה אני כשנשאתי לבנו ואני כלתו : ויחשבה לזונה · וקשה וכי צדיק כיהודה היאך בעל הזונה · וי"ל כי כסתה פניה מש"ה לא הכירה כי לא יכול לראותה :

ויאמר אנכי אשלח גדי וכו' ותאמר אם תתן ערבון · י"א שבא עליה בקידושין ומפרשים כך מה תתן לי כי תבא אלי כלומר כי תקדשני · ותאמר חותמך פי' טבעתך שאתה חותם בה וקדש בטבעתך · תימא להר"מ מה מועיל והלא קידושין צריכין עדים ואפילו שניהם מודים בדבר · וי"ל דמסתמא דאדם חשוב כיהודה לא היה יחידי הולך בדרך אלא א"כ שני נעריו עמו כדין ת"ח וקדשה בפניהם · וא"ת אכתי מה הועיל לו והלא לא מסר לה הקידושין אלא בתורת משכון ואמרי' בקידושין קדשה בפרוטה והניח לה משכון הינה מקודשת · וי"ל שהקנה לה המשכון לפי שעה ולאחר מכאן התנה שתשלח אליו המשכון בעבור גדי עזים :

ויאמר יהודה הוציאוה ותשרף · ושם היו יושבים יצחק ויהודה והוא דבר תחלה משום דדיני נפשות מתחילין מן הצד · הוציאוה היו מגררין אותה בעל כרחה · ותשרף אפרים מקשאה אומר כתו של שם היתה שהיה כהן ולכך דנוה לשריפה כי בת כהן שזנתה דינה לשריפה · עוד י"ל דמנהג המדינה כן דזונה בשרפה · וא"ת והרי לא היה עדים והתראה בדבר · ואומר ה"ר יוסף איש ירושלם דדור פרוץ הוה ומ"ה דנוה בשריפה כדי שלא ידגילו בדבר · וכיוצא בדבר מצינו בסנהדרין מעשה באחד שהטיח באשתו תחת התאנה והלקוהו ולא מפני שדרכו בכך אלא מפני שהשעה צריכה לכך ועל כן נקרא בנו הא' פרץ על שם שדנוה על פריצות הדור · וא"ת כיון דבתו של שם היתה מאי האי דכתיב לעיל שבי אלמנה בית אביך והלא כאשר תחשוב שנותיו של שם תמצא שכבר מת · וכן משמע בסוטה דמסיק התם שנתנה פתח לדבריה גיורת אני יתומה אני טהורה אני פנויה אני · וי"ל דאפילו לאחר מיתה קרי ליה בית אביה · ולהא כיוצא הא דאמרי' בגיטין ע"מ שלא תלכי לבית אביך לעולם אין זה גט משום דאפילו לאחר מיתת אב קרוי בית אביה · ונמצא דלעולם אגידא ביה · וה"ר יעקב מפונ"טוא דמי"ר פי' דודאי אחר מיתת האב אינו קרוי בית אביה ולבית אביה דגיטין דאמרי' דאין זה כריתות לפי דהכי ר"ל לבית אביך למשפחתיך כמו נשיא בית אב · וכן כמי הכא שבי אלמנה בית אביך בית משפחתך :

הכר נא משום שאמר לאביו הכר נא הכתונת בכך לפיכך נענש בהכר נא : צדקה ממני · מדרש אגדה · אמר הקב"ה ליהודה אתה הצלת ג' נפשות מן האש תמר ושני בניה ואחד בכור זה יוסף · אני במו כן אציל לך ג' מבניך מאש חנניה מישאל ועזריה · ואחד מבור דניאל כי היו משבטו של יהודה · צדקה ממני כתרגומו ממני הרה · וא"ת מה עזרת ללא כח וכל שכן שרצה להמיתה מאחר שזנתה מחמיה · י"ל דמנהג שלהם היה כן כשאין קרוב למת מצוה לקרוב ליבם · ודוחק · וי"מ צדקה ממני שבאתי עליה בקידושין כדפי' לעיל :

כי על כן לא נתתיה לשלה בני · עשתה הדבר ופטורה היא משרפה שלא באתי דרך זנות · וקשה להר"מ שהרי אין קדושין תופסין בכלתו וא"כ דרך זנות בא עליה · ולמאי דמסיק במסכת סוטה דאמרה יתומה אני ניחא שגם זה פ"ה יתומה אני וקידושי בנו אינן קידושין כי יתומה אני ולהאי כמי ניחא דמפרש ולא יסף עוד לדעתה ולא פסק עוד לבא כי אשתו היא · וי"א צדקה ממני כלומר שממני הוא אבל אם מגוי נתעברה נתחייבה שריפה דבית דינו של שם לא גזרו אלא על הגוי הבא על הישראלית ולא ישראל הבא על ישראלית וכן איתא בפרק אין מעמידין זנות בית דינו של שם גזרו · ומהרו"ש פי' צדקה ממני פי' ולא היתה יבמה כלל שהרי ער ואונן מתו מפני ששמשו שלא כדרכה ואין קידושין תופסין בבני נח אלא בביאה גמורה שנאמר ודבק באשתו אבל לא בביאה שלא כדרכה ולא בכסף וא"כ אינה נשואה כלל ופנויה היתה · וא"ת כיון שהיתה בתולה היאך נתעברה מביאה ראשונה · י"ל דמיעכה באצבעה בשעת תשמיש והיינו דאמר צדקה ממני כשמעו שאמרה שמיעכה נזכר בדבר ואמר זכור אני שבאתי פעם אחת על בתולה ומיעכה באצבעה בשעת תשמיש :

ולא יסף עוד · פי' ולא פסק כלומר שלקח אותה לו לאשה כמו קול גדול ולא יסף : ויהי כמשיב ידו · ד' פעמים כתיב יד רמז שעתיד עכן לצאת ממנו שמעל בד' חרמות בימי יהושע :

ויוסף הורד · ירד לא נאמר אלא הורד כלומר לקיים מצות המקום לגלגל הדבר ולהוריד אבותינו למצרים · ולמה נסמכה פרשת פוטיפר לפרשת תמר לומר לך כשם שתמר נתכוונה לטובה כך אשת פוטיפר נתכוונה לטובה שראתה באיצטגנינות שעתיד לצאת ממשפחתה שיהיה מזרע יעקב ולא היתה יודעת אם היא או בתה : מיד הישמעאלים · פי' לעיל בערבות הישמעאלים :

ויהי ה' את יוסף · פשט· לפי שיוסף בין הגוים נצטרך שיהא הקב"ה עמו יותר משאר בנים · משל לאדם שיש לו חמורים שנושאין יין הלך אחד מן החמורים בין הגוים הניח החמר כל האחרים בעבור אותו שהלך בין הגוים לפי שצריך שמירה יותר מן האחרים · כך הקב"ה היה עם יוסף לפי שלא ילמד ממעשיהם : ויהי ה' את יוסף · מדרש · לא כמדת הקב"ה מדת ב"ו בשר ודם אוהב המכובדים והגדולים והיורד מגדולתו משליכו אחרי גוו והקב"ה אינו כן · היה עם יוסף בגדולתו וכשירד למצרים היה עמו עד שהיה משנה למלך שנאמר ויהי ה' את יוסף וכן בבית הבור נאמר ויהי ה' את יוסף ויט אליו חסד · ד"א משל למלך שיש לו עשר בנים בעשר מקומות מניח כולם והולך אצל הקטן לפי שהוא תש כח וצריך סיוע יותר מכולם :

בבית ובשדה · פי' שנה בבית בימי החורף ובשדה בימי הקיץ וכן מצינו בסדר עולם שלא היה יוסף בבית המצרי

דאמרי כי אם שנה אחת וי"ב שנים בבית הסוהר :

כי אם הלחם אשר הוא אוכל · פי' אשתו ותלינו אכילה גבי אשה שנאמר אכלה ומחתה פיה : באשר את אשתו · פי' מן הדבר אשר את אשתו דהיינו באישות לבד פי' תשמיש אבל רוצה הוא אשר תשמשנו :

ואין איש מאנשי הבית שם בבית · הפשט · שלא היה בבית רק יוסף · והר"ר מאיוור"א מפרש מלמד שבדק עצמו ומצא שאינו איש שבאותה שעה ניטל זכרותו למוכעו מן החטא :

וינס ויצא החוצה · לכך כתיב ויצא בזכות ויצא אותו החוצה ובפסוק כתיב · וינס החוצה שאין הוא אלא סיפור דברים · ובפסוק ג' בשספרה לבעלה לא אמר ויצא כמו שאמר כשספרה לעבדיה · שיודעת היא שפוטיפר לא קנאו לעבדות :

כדברים האלה עשה לי עבדך · פ"ה בשעת תשמיש א"ל כך · וקשה להר"ש דבמס' סוטה פריך כתיב פוטיפר וכתיב פוטיפרע בתחלה נקרא פוטיפר · וכשקנה יוסף קנאו למשכב זכור ונקרא שמו פוטיפרע שנסתרס ולא היה משמש מטתו · וי"ל בשעת תשמיש בשעה שעוסק בעניני תשמיש · עוד י"ל שלא נסתרס לגמרי אלא ממשכב זכור לבד אבל מתשמיש אשה לא איסתרס · וכן היה אומר אבן עזרא כי יש כמה עניני סריס · סריס חמה סריס נכה צריך חימום גדול ואינו יכול לידבק בזכר כי אם בנקבה שחמה ביותר :

חטאו משקה מלך מצרים והאופה · בעבדות דמשקה מצאו זבוב בכוס ובעבדות האופה מצאו אבן בלחם · ולפי שהאופה יכול לשמור הלחם מהאבנים ולא עשה כן נתלה · והמשקה שלא היה לו יכולת לשמור הכוס מזבובים הפורקים חזר לעבודתו ולפי שכל העולם מדברים ביוסף שרצה לשכב עם אשת אדוניו טרדם במעשה אחר · ולפי מה שאומר המדרש שיוסף לא היה בבית פוטיפר כי אם שנה אחת לא מצי לפרש כן דא"כ היה בסוהר י"ב שנים שהרי בן שלשים שנה היה בעומדו לפני פרעה וכן י"ז שנה כשנמכר · ולא היה בבית הסוהר כי אם שלש שנים · שנה עם עבדי פרעה שלא היו אסורים בסוהר אלא שנה אחת כדכתיב ויהיו ימים כשמשמר י"ב חדש ולסוף שתי שנים כשחלם חלם פרעה כדכתיב מקץ שנתים ימים ופרעה חולם · אלא צריך לומר שלא אירע מעשה זה מיד אחר מעשה יוסף אלא שהה ט' שנים · אך קשה דכל אחר הוי סמוך · לכך נראה שאירע מיד אחר מעשה יוסף · ובבית ובשדה אינו ר"ל שנה אחת לבד שלא כפשוטו שהקב"ה עמו בכל אשר יש לו בבית ובשדה :

איש כפתרון חלומו · כל אחד חלם חלומו וחלום חבירו ופתרון חבירו · וזהו שנאמר וירא שר האופים כי טוב פתר שהרי פתר לו כאשר נראה לו בחלום : כי אם זכרתני · אתה בעצמך והזכרתני על ידי שליח :

ותלה אותך על עץ · מה ראה יוסף לפתור טוב לזה מלזה והלא כל החלומות הולכין אחר פתרון הפה · שלא שר המשקים שבשרו בשורות טובות כדדרשינן פרק גיד הנשה · חלום שר המשקים על ישראל · ובגפן שלשה שריגים אלו הג' אבות וי"א משה ואהרן ומרים וי"א תורה נביאים וכתובים פתר חלומו לטובה · אבל שר האופים בשר לו בשורה רעה דהא כתיב והנה שלשה סלי חורי רמז לו לג' גליות · ובסל העליון מכל מאכל פרעה · רמז לגלות אחרון שיש בו כל מיני גלות · פתר לו יוסף לרעה · כך אמר יוסף אותו שבישר לי טובה אבשר לו טובה וכמו כן להפך :

ולא זכר שר המשקים · מיד זוסף בכאתו כמו שבקש לו יוסף להזכירו · וישכחהו זמן מרובה אחרי כן עד שעשה הקב"ה נס ליוסף והוצרך להזכירו · וי"א ולא זכר אותו משום דשכחו ובא הכתוב להעיד שהיה שונג לומר לך ומה על הרשעים כתב הכתוב זכות על הצדיקים לא כל שכן :

תוספות פרשת מקץ הרא"ש

מקץ פ"ה כתרגומו מסוף · ולפיכך הוצרך לפרש כן לפי שמצינו מקץ שהוא תחלת הדבר כמו מקץ שבע שנים תשלחו תפשי גבי עבד עברי בירמיה על כרחך תחלת שבעה קאמר דכתיב בתורה שש שנים יעבוד ותו לא · אבל מקרא דשבע שנים תעשה שמיטה אין להביא ראיה דהא איצטריך מקץ למימר דאין שביעית משמטת אלא בסופה :

ופרעה חולם · לא כמדת הקב"ה מדת ב"ו מדת בשר ודם מכה באיזמל ומרפא ברטיה · והקב"ה במה שמכה מרפא · יוסף הכהו הקב"ה ע"י החלום שחלם על אחיו ועל ידי החלום נתרפא ונתעלה והיינו שייסד הפייט ממכות עצמן מתקן רטייה : סימן הרקות ודקות אותן שכתוב רעות אחריו רקות ברי"ש וסימן רק רע כל היום והאחרים דקות בדל"ת :

ותבלענה השבלים · אין לפרש בליעה ממש · דהא אין מראין לאדם דבר בחלום שאינו יכול להיות כדאמרינן בהרואה · דאין מראין לאדם פילא דעייל בקופא דמחטא · אלא הכי ר"ל ותבלענה השבלים לשון גידול כלומר גדלו השבלים הרקות

מקץ שנתים · פירש"י כתרגומו מסוף וא"ת מה בא לחדש לנו · וי"ל שבא להורות לנו שזה מקץ פירושו מסוף לפי שיש לשון מקץ שאינו סוף מקץ שבע שנים תשלחו איש את עבדו חפשי ועל כרחך אינו מסוף שבע שנים שהרי מקרא מלא שש שנים יעבוד ובשביעית יצא לחפשי חנם לפיכך פירוש המיושב מעקשים למישור :

שנתים ימים · יש לשאול מאימתי מתחילין אלו שנתים ימים וא"ת מחלום שר המשקים זה אינו שהרי לכאורה לא היה יוסף אסור בבית הסוהר זמן מרובה שהרי ותשא אשת אדוניו את עיניה קרוב היה לכניסתו בבית כדמשמע לשון אחר הדברים האלה ותשא וכו' ובכל מקום שנא' אחר סמוך ואחרי מופלג וידוע הוא שנמכר בן י"ז שנה ובעומדו לפני פרעה היה בן ל' שנה א"כ אותם שנתים ימים אימתי התחלתן · ושמעתי מפי אחד מרבותי שזה מקץ ר"ל מקץ עשר שנים וכן מצינו מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ וילמד סתום מן המפורש וה"פ מקץ עשר שנים ועוד שנתים ימים כענין שאמר כי אם זכרתני אתך והזכרתני ואלו

סרקות עד שלא נראו השבלים הטובות והוא במו כבלע את הקדש :

והנה חלום · לכך כתב על השבלים והנה חלום יותר מעל הפרות לפי שהיה יכול להיות דפרות אוכלות זו את זו אבל בליעת השבלים ודאי אין זה כי אם חלום :

ותפעם רוחו · פ"ה אבל גבי נבוכדנצר כתיב ותתפעם רוחו לפי שהיו פעימות החלום והפתרון · ואע"ג דכתיב ויאמר לחרטומים חלום חלמתי היינו טעמא לפי שכשבאו לפניו החרטומים היה נראה לו שלא היה כי אם פעימה אחת שאלו היה החלום ידוע ודאי הוא לו שיהיה הפתרון ידוע לאחר ולפיכך שכח זה החלום והפתרון וזה לא שכח אלא הפתרון לפי שחלום נבוכדנצר היה לזמן מרובה והיינו הישועה כאשר פתר לו דניאל ולא היה מאמינו אלא א"כ פתר לו אף חלומו · אבל חלום פרעה היה לאחר והאמינו · ומפני מה צוה נבוכדנצר להרוג את החרטומים כדכתיב ואמר להובדא לכל חכימי בבל · ופרעה לא צוה להרגם לפי שאמרו לו החרטומים הואך אתה סבור שנאמר לך החלום אשר חלמת · וכי נביאים ומופלאים אנחנו כמו האורים והתומים שמופלאים במעשיהם שאומרים ומתנבאים הכל · אך אמור החלום לנו ונאמר לך הפתרון ונפרשנו לך · אמר להם נבוכדנצר הזכרתוני מהאורים והתומים ועל עצתכם הרגתי הכהנים שנושאים אותם ואבדתים מן העולם חייבים שתאבדו מן העולם : חרטמי · ב' תיבות חר טמי חר כמו אל תתחר במרעים · טמי לשון סתים כמו אגרא דבי טמייא שתיקותא :

ואין פותר אותם לפרעה · מדרש · פותרים היו פתרונים הרבה אך אין פותרין לו דבר שהיה מיושב על הלב שהיו אומרים לו ז' בנות תוליד וז' בנות אתה קובר :

אותי ואת שר האופים · וא"ת והלא כבר אמר ויתן אותי במשמר · וי"ל ה"ק לפרעה אל תהי סבור שמתוך התפיסה הבין חלומותינו ולומר ששמו אותי בתפיסה שאינה כל כך רעה כמו האחרת ולפיכך פתר עלי לטובה שהרי אותי ואת שר האופים בתפיסה אחת הזינו ולא הקילו תפיסתי יותר משל שר האופים ואפ"ה כאשר פתר לנו כן היה :

ויחלף שמלותיו · רמז מכאן למה שאמרו חכמים כראש השנה ולא יוסף מבית האסורין · וא"ל שמלו"תיו עולה בגימ' כאח"ד בתשר"י חסר אחד · אך קשה כי שמלתיו חסר וא"ו : תשמע חלום לפתור אותו כלומר לשמוע חלום ולפותרו :

יהיו שבע שני רעב · יהיו לשון תפלה שמן הדין היה ראוי להיות מ"ב שנים רעב במצרים ז' דפרות וז' דשבלים של חלום וכשפתר אותו יוסף הרי כ"ח והגדה מפי יוסף הרי מ"ב שנים רעב ועי' תפלה נחסרו עד ז' ועי' תפלת יעקב עד ב' שנים הרי מ' שנים שנחסרו ונפרע להם בימי פרעה נכה · והיינו דקאמר ירמיה והיתה מצרים לשממה ארבעים שנה : וחמש את ארץ מצרים לשון חומש לתת חמישית לפרעה ומשם התחיל החוק דכתיב בפ' ויגש וישם אותה יוסף לחוק :

אחרי הודיע אלהים אותך · זה שבעים לשון שלמד לו גבריאל כל אותם הימים שהיה בבית הסוהר

ואלו הם שנים עשר שנים שהיה בבית הסוהר ועתה ניחא שבתוך שנתו נשא את אדוניו עיניה אל"ו וי"ז שנה כשנמכר ושנה א' בבית אדוניו הרי י"ח וי"ב שנה בבית הסוהר הרי שלשים שנה וניחא : מדרש · ולמדנו רבינו הרואה את הגשמים בזמן שהבריות צריכות להם כיצד מברך כך שנו רבותינו על הגשמים הוא מברך הטוב והמטיב והגשמים יורדין ר' אליעזר אומר העולם מימי אוקיינוס הוא שותה אמר לו ר' יהושע והלא מי אוקיינוס מלוחים הם א"ל מתוקים מן העבים שברקיע דאמר ר' שמעון למה נקרא שמם שחקים ששוחקים את המים וממתקים אותם ואח"ך יורדין בקצבה שהקב"ה קוצב לבריות כמה גשמים ירדו מראש השנה לר"ה אמר ר' שמעון בן יוחאי כשישראל זוכין יורדין על הנמחים על האילנות על הזורעים והעולם מתברך וכשישראל חוטאים יורדין בימים ובנהרות ומ"מ אין פוחת מן הקצבה שפסק שכל דבר שיוצא מפי הגבורה הוא נותן קץ לחמה קץ שנא' מקצה השמים ולשמים שם קץ שנא' ולמקצה השמים ולארץ שם קץ שנא' בורא קצות הארץ ליציאת מצרים שם קץ שנא' ויהי מקץ שלשים שנה וכו' לחשך שם קץ שנא' קץ שם לחשך ואף כשנחבש יוסף קץ שם לו שנא' ויהי מקץ :

ויקץ פרעה והנה חלום · וא"ת למה אמר על השבלים והנה חלום · וי"ל לפי שאי אפשר שהשבלים יבלעו זה את זה אבל הפרות יכול להיות לפי שבעלי חיים בולעים אשה את רעותה :

ותפעם רוחו · ובנבוכדנצר כתיב ותתפעם רוחו לפי שהיו שם שתי פעימות כדפירש"י · וא"ת מאי שנא שכעס על החרטומים ופרעה לא כעס אדרבא פרעה היה לו לכעוס על חרטומיו שהיה מגיד להם החלום והמה לא הכינו פתרונו יותר מנבוכדנצר שלא היה מגיד להם לא חלום ולא פתרון · ויש לומר דכדין כעס נבוכדנצר על החרטומים שהרי כתוב ומילתא די מלכא שאיל יקירא ואחרן לא איתי די יחוינה קדם מלכא כלומר אהרן שהיה לובש אורים ותומים ליתיה קמן שיהיה מתנבא כל סוד וכל עצה וה' וח' מתחלפות אחרן כלו' אהרן אז כעס נבוכדנצר עליהם אמר להם ארורים רשעים מי נתן לו עצה רעה להחריב בית המקדש אשר היה בו מקום שכינה הלא אתם יעצתם עלי מיד כעס וא"ת מה היה הסיבה מאת הבורא ית' ששכח נבוכדנצר הכל חלום ופתרון ופרעה לא שכח אלא פתרון לבד · וי"ל לפי שהשעה צריכה לכך כדי להעלות דניאל לגדולה שהיה מתכעס הגוזר על ישראל שהיו מואסים להשתחוות לצלם השמש:

ויתן אותי במשמר בית שר הטבחים אותי ואת שר האופים · וא"ת מה צריך לומר ב' פעמים אותי וכי לא היה מספיק לומר ויתן אותי במשמר ואת שר האופים או לשתוק מהראשון · וי"ל דאצטריך למימר שניהם שלא תאמר שהבין יוסף מתוך הסוהר שהיה א' במצר וא' במרחב שזה דינו למיתה וזה דינו לחיים לכן אמר ויתן אותי במשמר אותי ואת שר האופים דהיינו שנינו במקום א' זה כמו זה ולא הסבים רק מחכמת נבואה ומפתרון חלום :

וישלח פרעה ויקרא אל יוסף · אריב"ל מתוך צרה רווחה מתוך אפלה אורה מתוך נפילתם של צדיקים רוממותם וכד"א אם נבלת בהתנשא חנניה מישאל ועזריה ניבולם רוממותם מרדכי וילבש שק ואפר

הסוחר ולא יכול יוסף להכינס עד שהוסיף לו אות אחת על שמו מן שם הקב"ה כמו שמפורש ע"י דוד עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים וכו'. מה עשה פרעה הרשע כשראה חכמתו התחיל לנסותו תקן סולם של ע' מעלות וכל מעלה ומעלה היה יוסף משנה לשונו כשהגיע מעלה העליונה התחיל לספר לשון הקדש · ופרעה היה יודע ע' לשונות אך לשון הקדש לא היה יודע התחיל ליבוש · אמר ליוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת · כלומר מאחר שאתה יודע לשון הקדש שמעולה על כולם וכתוב בנימוסי מצרים כי אין להעמיד מלך כי אם היודע ע' לשון ופרעה לא היה יודע לשון הקדש אמר ליוסף אשתבע לי דלא מגלית הא דלא ידענא לשון הקדש · נשבע לו וכשרצה יוסף לקבור את אביו · א"ל אבי השביעני · ואם לא תניח לי לשמור שבועתי אף השבועה שנשבעתי לך אבטל ענהו פרעה עלה וקבור את אביך כאשר השביעך · ד"א אחרי הודיע אלהים · כלומר כמדומה לי אחרי היית כשחלמתי שהרי תמצא לשון החלום יותר כשספר לו יוסף יותר מבסיפור פרעה ששם כתוב דלות ורעות · ובסיפור יוסף כתיב דקות ורעות:

בגדי שש · פ"ה דבר חשיבות הוא למצרים · וקשה שהרי פי' בבראשית דנהר פישון הוא נילוס ועל שם דמגדל פשתן נקרא פישון · וי"ל שאותו פשתן הוא קנבוס כמו ותטמנם בפשתי העץ דמפרש שהוא קנבוס · פשתי היינו ליתנא · עוד י"ל דודאי היה מגדל פשתן אבל היה חשוב כל כך שמתוך חשיבותו היה יקר יותר מכל הארצות:

במרכבת המשנה · מתחלה היו נוהגין שלא היה במרכבת העגלה כי אם סוס אחד ויוסף תקן ב' ופרעה הוסיף עד ג' כשרדף אחר ישראל דכתיב ושלישים על כולו ושלמה בא והוסיף עד ד' ומרכבה במאתים וסוס בחמשים:

ויקראו לפניו אברך · פי' אבן עזרא לשון ברך כלו' כל אחד קורא לפניו אכרע לך ברך:

צפנת פענ"ח · צ"דוק פ"טפט נ"גד ת"אוה · פ"וטיפר ע"נה נ"פשו ח"נס:

ויתן לו את אסנת בת פוטיפרע · היאך נשא בת הדיוט · וי"ל לפי שהיה עבד לפוטיפר אמר יוסף בלבו אם לא אעשה רצונו יזלזל בי · אסנת ויכבדני וי"ל שבת דינה היתה ובקשה להרגה ובא יעקב ונכמרו רחמיו עליה ותלה לה בצוארה קמיע אחד והשליכה תחת הסנה ופוטיפר מצא אותה וגדלה בביתו וכשעבר יוסף על ארץ מצרים יצאו כל הנשים לראות יופיו כדכתיב בנות צעדה עלי שור וכל אחת זורקת לו חפץ או תכשיט וזו לא זרקה אלא קמיע ועיין בה יוסף וידע שהיא מזרע אביו ונשאה: לקמצים · כלו' אפילו מלא קומץ הנשאר בגורן היה נוטל החומש:

קרא אפרים · על שם שני אבות אברהם ויצחק שנאמר בהם אפר · באברהם כתיב ואנכי עפר ואפר · יצחק נעשה כאפר על גבי המזבח ולכך נקראו ישראל אפרים דכתיב הבן יקיר לי אפרים:

בטרם תבא שנת הרעב · אמרו במס' תעניות אסור לשמש מטתו בשני רעבון · וא"ת היאך שמש לוי מטתו שהרי נולדה לו יוכבד בין החומות · ואז היו שני רעבון כדכתיב כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ · ואומר ה"ר יהודה חסיד הני מילי

ואפר ומרדכי ולא מלפני המלך יוסף ענו בככל רגלו ונתרומם ויוסף הוא השליט על הארץ כשבא לו' החלום כקש לבדקו · א"ל והנה מן היאור עולות שבע פרות אמר ליה יוסף לא ראית שלא יפות מראה ובריאות בשר וכן בכל דבר ודבר בדקו אמר ליה אחרי הוה כאשר חלמתי שנא' אחרי הודיע ה' אותך כל זאת והוא שאביו ברכו בן פורת יוסף כל מה שהגיע ליעקב הגיע ליוסף כדכתיב אלה תולדות יעקב יוסף זה נקרא בני בכורי ישראל וזה הבכורה ניתנה ליוסף זה גלה לחרן וזה גלה לארץ מצרים זה נתרומם ע"י חלום וזה נתרומם ע"י חלום:

וירא יעקב כי יש שבר במצרים · זה שאמר הכתוב אשרי שאל יעקב בעזרו לא נאמר אל אברהם או אל יצחק אלא אל יעקב את מוצא שלא נצב הקב"ה אלא על יעקב שנא' והנה ה' נצב עליו ויאמר א"ר סימון אין המלך עומד על שדהו לא נזרעת ולא נחרשת ולא נעדרת ואימתי עומד עליה בשעה שהיא עומדת בכרי כך אברהם עדר שנא' קום התהלך בארץ בא יצחק וזרע שנא' ויזרע יצחק וכו' בשנה ההיא בא יעקב שהיה כמו הכרי שנא' קדש ישראל לה' ראשית תבואתו ועמד עליו שנאמר והנה ה' נצב עליו ויאמר הוי אומר אשרי שאל יעקב בעזרו · ד"א וירא יעקב כי יש שבר במצרים זה שאמר הכתוב נער הייתי גם זקנתי נער הייתי מימות אדם גם זקנתי לימות המשיח ולא ראיתי שעזב הקב"ה הצדיקים אלא בכל דור ודור מעמידן דאין העולם חסר מצדיקים כאברהם שנא' בו ואברהם היו יהיו לגוי גדול יהו"ה בגימ' ל' · ד"א אין הקב"ה עוזב הצדיקים בשעת הרעב לא הם ולא בניהם שלא מתקן להם מהיכן יחיו וכן אתה מוצא בשיהו שא"ל קום לך צרפתה ופנית משם קדמה והיה מהנחל תשתה וכן ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון וכן וירא יעקב כי יש שבר במצרים זה שאמר הכתוב מונע בר יקבוהו לאום וברכה לראש משביר מונע בר זה פרעה וברכה זה יוסף פרעה גנז את התבואה בשני רעבון והיו מקללין אותו אבל יוסף זן את העולם כרועה שמנהיג את צאנו עליו אמר נעים זמירות ישראל דהע"ה רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף יושב הכרובים הופיעה כשהיה רעב בימי דוד בקש רחמים לפני הקב"ה ואמר רבש"ע נהוג את צאנך כיוסף שזן את העולם בשני רעבון כיון שנתחזק הרעב במצרים נתקבצו המצריים על יוסף א"ל תנה לנו לחם א"ל איני זן את הערלים לכו ומולו עצמכם ואתן לכם הלכו לפרעה והיו צועקים ובוכים לפניו שנא' ותרעב כל ארץ מצרים ויצעק העם אל פרעה ללחם ויאמר להם לכו ליוסף א"ל הלכנו ליוסף ואמר לנו כך וכך: בב"ר · כיון שבאו בני יעקב כל א' וא' נכנס בשער שלו וכתבו את שמותם לערב הביאו פתקם לפני יוסף זה או' ראובן בן יעקב וכל השערים כל א' וא' שמו מיד א"ל יוסף סתמו האוצרות ופתחו אוצר א' ונתן את שמותם לבעל האוצר ואמר לו כשיבואו האנשים האלה תפוש אותם ושגרם לפני עברו ג' ימים ולא באו מיד נטל ע' גבורים מביתו ושגר בשבילם לבקרם בשוק הלבו ומצאום בשוק של זונות ומה טיבם שם שלא אמרו יוסף אחינו יפה תואר הוא שמא בקובה הוא מיד תפשום והביאום לפניו מיד ויכירם ויתנכר אליהם מלמד

הנביא אשר שמע מפי הקב"ה שעתיד להיות רעב כגון יוסף שידע הדבר בודאי אבל לוי לא ידע הדבר בודאי ולפיכך שמש מטתו · עוד י"ל דתלוי בפלוגתא דתנאי דפליגי במס' יבמות איכא מ"ד מצות פריה ורביה ב' זכרים ואיכא מ"ד בן ובת · יוסף סבר כמ"ד ב' זכרים · לוי סבר כמ"ד בן ובת ועדיין לא היה לו בת ואמרינן במס' תעניות חשוכי בנים מותרים לשמש כדי לקיים מצות פריה ורביה ·

ותכלנה על שם שהבריות כלולות כיופים משום השובע · ותחלנה · על שם שהבריות חולות משום רעב :

אשר יאמר לכם תעשו · פ"ה שאמר להם מולו עצמיכם · ומהיכן מצינו שאמר המול ימול ה"א דהמול יתרה דמצי למיכתב מול ימול למה נכתבה ה"א לדרשא והיינו דקאמר בסוף פרשת ויגש ה"א לכם זרע כלומר אם תרצו לקבל ה"א דהמול אתן לכם זרע : ויפתח יוסף כל אשר בהם · פי' כל אותם גרנות שהיה בהם בר :

וירא יעקב כי יש שבר במצרים · היינו דכתיב עין רואה ואזן שומעת ה' עשה גם שניהם מה ראה שלמה המלך לומר כן וכי לא עשה הקב"ה כל הגוף כמו העין והאזן · אלא הכי ר"ל כל האיברים עתידין ליתן דין וחשבון חוץ מעין ואוזן ולמה לפי שעין רואה שלא בטובתו וכן האזן שומעת בעל כרחה · מה שאין כן כשאר האיברים · וא"ר סימון וירא יעקב כי יש שבר במצרים נביא גדול היה יעקב אע"פ שהיה זקן ויושב בביתו היה יודע מן השבר ובניו שהיו נכנסים ויוצאים לא היו יודעים · תימא למה לא הודיע יוסף לאביו שהיה במצרים · וי"ל שהשביעוהו אחיו כי כן כתיב בפ' ויגש הוציאו כל איש מעלי ולא עמד איש אתו בהתודע יוסף אל אחיו :

למה תתראו · לשון תגר ודומה לו וכתראה פנים שמתגרים זה עם זה על עסקי תבואה שכלה להם מבתיהם · וראיה מפ' הזהב דאמרי' כד מישלם שערי מכדא נפיש ואתי תיגרא וכן אמרו רבותינו לעולם · יהי אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו שמתוך התבואה שלום מצוייה שנא' השם גבולך שלום חלב חטים ישביעך :

וירדו אחי יוסף עשרה · פי' לבקשו ולפדותו בממון רב אם ימצאוהו · ויש במדרש שהכריז יוסף שלא יהיה עבד נכנס למצרים לקנות בר ושלא יוליך אדם אחד שני חמורים ושלא יכנס לעיר עד שיכתב שמו ושם אביו ושם זקנו ושיהיו מביאים לערב כל הכתובים ליוסף · ואחי יוסף נכנסו בעשר שערי העיר והזכיר כל אחד שמו כמו ראובן בן יעקב בן יצחק · לערב ידע שבאו אחיו שלא אחריהם מבשה לידע היכן הם ראה אותם שהיו מפוזרים בעשרה שוקים · וי"א בשוק של זונות במשכב זכור מצאם כי סבורים שמא ימצאו שם יוסף לפי שהיה יוסף יפה תואר · בא מנשה והביאם · א"ל יוסף מרגלים אתם כי למה לא נכנסתם בשער אחד · א"ל כך צונו אבא מפני עין הרע · א"ל חי פרעה כי מרגלים אתם כשהיה רוצה לישבע לשקר היה נשבע חי פרעה לפי שבוזה חייתו של פרעה · משל לאשה שגנבה שה מהעדר וכרתה עד שהגיעה לביתה והטמינתו במטת בנה ששוכב עליה · אמר לה הרועה גנבת שה מעדרי · ואמרה

שעשה בנכרי נטל הגביע והניח בו א"ל רואה אני בגביע שלי כי מרגלים אתם אמרו לו בניס אנחנו וכו' אלא צונו אבינו אל תכנסו בשער א' כדפירש"י :

למה תתראו · פירש"י ומפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה ודומה לו ומרוה גם הוא יורה · פי' לפי' שאותם מפרשים תתראו לשון שובע וכן מרוה גם הוא יורה והתי"ו מהפכת התיבה וכן תשרש שרשיה פי' תעקר מהפכת השורש שהוא קיום לעיקור וכן רבים אבל אין נכון פירושם כמו שפירש בהרבה מקומות שאין תתראו כמו תתרוו שאין ה"הלך במקום וא"ו :

וישבו לפניו הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו · פירש"י מכה בגביע וקורא ראובן שמעון וכו' כדאיתא במדרש ר' תנחומא · אך קשה הלשון א"כ היה לו לכתוב ויושיבם לפניו שהיה משמע שיוסף היה מושיבם לפניו הבכור כבכורתו · וי"ל דה"פ וישבו לפניו מאליהן כי כך היה דרכם תמיד לשבת בכל המסיבות הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו ויתמהו האנשים ולא על הישיבה שהרי כך היה דרכם תמיד ולא על פי יוסף היתה ישיבתם אלא על פי וישימו לו לבדו ולהם לבדם ולמצרים לבדם בזה תמהו איש אל רעהו אמרו האיש הזה לא עברי ולא מצרי מי הוא זה ואיזה הוא שהוא נבדל מכל עם ואומה ועל זה ויתמהו האנשים :

אשר ימצא אתו הגביע מעבדיך ומת · תימה איך היו אומרים דבר זה והלא בתחלה ראו כי כסף מושב באמתחותיהם היה להם להיות רואים פן ישימו מכשול בלא ידיעתם · וי"ל לפי' דקדקו הלשון ואמרו אשר ימצא אתו כלומר בחיקו אבל לא באמתחתו עם כל זה לא הועילו שבא להתעולל עליהם עלילות ואולי אמר אותו הרודף גם עתה כדבריכם כן הוא פירוש כך הוא דינו אבל מ"מ כיון ימצא כין לא ימצא אלא בשקו יהיה עבד כי אין בלבנו לעשות משפט מות רק דין עבדות ושעבוד כי זה דבר גדול למה שלמתם רעה תחת טובה ופשעתם לשלוח יד בגביע המלך ואפי' לא נמצא הגביע על גופיכם אפי' באמתחת יהיה לי עבד · וא"ת למה לא התעלל עליהם בכה על הכסף הנמצא בפי אמתחותיהם לאמר כי גנבוהו כמו שהתעולל על הגביע הנמצא · וי"ל דהענין כך היה לפעמים היה מחזיר להם הכסף כפי שהיה רואה הקונים צריכים ולפי' לא היה בא בעלילה על הכסף אבל על הגביע לא נמצא בפיהם תשובה ואמרו מה נאמר לאדוני · וא"ת אי זו תשובה היתה זאת שהשיבו בני ישראל שנים עשר עבדיך אחים אנחנו להוציא מלב יוסף החכם שלא היו מרגלים כמו שאמר · וי"ל דתשובה נכונה היתה כך אמרו אלו היה הדבר אמת כמו שאתה אומר איך היה שולח אבינו לנו במקום סכנה יחד כולנו להסתכן בנפשותינו :

הננו עבדים לאדני · גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו · וא"ת מהו גם אנחנו שיותר היה פושע אשר נמצא בידו מאחרים · וי"ל דה"ק הננו עבדים קאי למה שאמר האלהים מצא את עון עבדיך פי' מצא כבעל חוב מקום לגבות את חובו ממכירת יוסף גם אנחנו שהיינו פושעים בו גם אשר נמצא הגביע שלא היה במכירתו נתפס בעונינו בשביל שנטפל עמנו ועתה ניחא שהאחים היו עיקר באותו עון ולפי'
סמך

ואמרה האשה תהא אוכלת מבשרו של זה אם הוא יודע׳ מן השה שוסדבר והרועה סבור שזה בנה שהיא נשבעת כו · כך נשבע בחיי פרעה · א״ל אחיכם שאמרתם מה טיבו · אמרו לו אבינו הזקן יושב ומתאבל עליו · והורדנו כסף לפדותו אם נמצא אותו · א״ל ואם לא יחפוץ האיש שלקחו להשיבו לכם בשום ממון מה

סמך אותם אל אותו עון שאמר בפסוק :

גם עתה כדבריכם כן הוא · פשט כמו שאמרתם לעשות מכם כן נעשה מתנו שאל״כ קשה שלא השיב להם לפי מה שאמרו אשר ימצא אתו מעבדיך ומת גם אנחנו נהיה לעבדים :

תעשו · א״ל לא כווז ממנו עד שיפדה או נהרוג אותו המחזיק בו · אמר להם הוא אשר דברתי מרגלים אתם · מיד לקח שמעון ואסר אותו לעיניהם · ואיתא במדרש ששלח יוסף לאמר לפרעה שישלח לו ע׳ גבורים מגבוריו ליקח גנבים שבאו עליו ושלח לו פרעה · כשבאו אצלו רצו לאסור שמעון צעק ונפלו כולם ארצה והיינו דכתיב שאגת אריה וקול שחל ושיני כפירים נתעו בא מנשה והכהו בין כתפיו והפילו אמר שמעון לאחיו כסבורים אתם שהכאה זו היתה של מצרי אינה אלא מזרעו של יוסף : ויוסף הוא השליט לפי שטלט בידו : ויכר יוסף את אחיו · פשט · כשנפלו בידו לא עשה להם רעה וכשנפל בידם רצו להורגו :

ויפתח האחד את שקו וכו׳ · פי׳ זה לוי ולפיכך מצא הכסף יותר מכל אחיו לפי שהנהיג חמור שמעון ולכל אחיו נותן הוא מספוא של אמתחת שמעון להקל המשא מעל חמורו לפי שנוהג חמורו וחמור שמעון : ואת הארץ תסחרו · תסובבו סוחרים על שמסובבים אחר פרקמטייא :

את שני בני תמית · ח״ו שדיבר ראובן שטות גדול כזה אלא כך אמר לאביו אם לא אשיבנו אליך נתחייבתי מיתותו בני בשבילך כלומר בעון שאעשה עמך · וי״א תמית לשון עוני ועני חשוב כמת שאמר ראובן לא תתן להם נחלת הארץ אם לא הביאנו אליך והיינו דכתיב יחי ראובן ואל ימות שיהיה נחלת בניו גדולה משאר השבטים · ודוק ותמצא בחלוקת הארץ שעשה יהושע שחלק בני ראובן מרובה משל אחרים : וקראהו אסון · ובבית לא יקראהו אסון · א״ר אליעזר בן יעקב מכאן שהשטן מקטרג בשעת הסכנה :

ואל שדי · פ״ה מי שאמר לעולם די ואמר די לצרותי · והיכן מצינו שאמר לעולם די כשנטה שחקים היו כשתי פקעיות של שתי ומתגלגלים וכמתחים וכשהגיעו למהלך ת״ק שנה · אמר להם הקב״ה די והיאך משמע משדי שלסוף ת״ק שנה אמר להם די בשתקח אותיות הנעלמות משדי במילואותם יעלו ת״ק · פי׳ קח משין יו״ד נו״ן · ומן הדל״ת למ״ד תי״ו ומן היו״ד וא״ו דל״ת ויעלה ת״ק כלומר לסוף ת״ק שנה א״ל הקב״ה די :

ויעש האיש כאשר אמר יוסף · אמרו חכמים זה מנשה · וא״ת היאך קורא אותו איש הלא לא היה בן ט׳ שנים לכל היותר שהרי יוסף היה בן ל׳ שנה בעמדו לפני פרעה וכן ט״ל כשבא יעקב למצרים ז׳ שנים של שובע וב׳ של רעב כדכתיב כי זה שנתים הרעב · ורש״י פי׳ במסכת אבות בן י״ג שנים למצות ולפיכן משמעון ולוי כשבאו על שכם לא היו כי אם בן י״ג שנה כשתחשוב שנותם וכתיב בהם איש חרבו על ירכו וכ״ע :

ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורנו · אמרו כיון שאף חמורנו הם מביאים אין זה כי אם עלילה : ירד ירדנו · פשט · כן הוא רגילים אנחנו לפרנס אחרים ועתה אנחנו צריכים שאחרים יפרנסו אותנו :

אביכם הזקן · אביכם זה יעקב הזקן זה יצחק והם השיבו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי · אבל יצחק מת ולא רצה להשיבו בפירוש שמת דאין משיבין על הקלקלה כדאמרי׳ בפסחים גבי אייבו קיים אימא קיימת : כי תועבה הוא למצרים לאכול את העברים · שסונאים אותם · ורש״י פירש דתועבה להם לאכול בשר :

הבכור כבכורתו · מצא הר״מ בספר מדוייק **כִּבְכֹּרָתוֹ** נקוד : ויתמהו האנשים · על כרחך לא קאי האי תמיהה להושיבו לפניו הבכור כבכורתו דהא לא כתיב ויושיבם אלא וישבו מעצמם אלא מה היתה התימא ממה דכתיב וישימו לו לבדו אמרו מה טיבו של זה אינו לא עברי ולא מצרי כיון שהוא אוכל לבדו :

חמש ידות · וא״ת והלא גנאי הוא לו דנראה כגרגרן ורעב · וי״ל דהכי פי׳ ותרב משאת בנימין ממשאת כולם חמש ידות שהם העשרה ידות שהרי עשרה היו וכל אחד אוכל עם בן זוגו · והלא הרבה משאת בנימין יותר מכולם מעט :

הם יצאו את העיר לא הרחיקו · אמר יוסף אם ירחיקו מן העיר אין כל בריה יכולה לעמוד בפניהם · קום רדוף אחריהם כל זמן שאימת העיר עליהם :

הלא זה אשר ישתה אדוני בו · כלומר היאך עלה בדעתיכם לגונבו הלא ידעתם שאדוני שותה בו וחביב הוא לו והיה לכם לחוש כי מיד שלא ימצאנו הוא נחש ינחש עליו מי גנבו כי יודע לנחש וכבר נחש עליכם :

ויאמר גם עתה כדבריכם כן הוא · פ״ה מן הדין הוא להיות כאשר אמרתם שאותו שגנבו חייב מיתה אלא אעשה יותר מדאי ולפנים משורת הדין שיהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים · אך קשה דלשון כדבריכם לא משמע כן · לכך נראה לפרש הכי · גם עתה כדבריכם כן הוא כאשר גזרתם על עצמיכם להיות עבדים כך היה דינו ממי שימצא בידו הגביע · עוד ארויח לכם שיהיו כל האחרים נקיים · וי״מ דקאי לעיל שאמרו הן כסף אשר מצאנו בפי אמתחותנו וכו׳ והוא ענה להם כדבריכם אשר אתם אומרים שאתם נאמנים כן הוא · אבל אחיכם הקטון שלא ראיתם אמונתו גנבו או שמעון שלא הלך עמכם · לכן אשר ימצא הגביע בידו יהיה לי עבד ואתם תהיו נקיים כי לא ידעתם בו :

ויקרעו שמלותם · אמר הקב״ה אתם גרמתם קריעת חנם לאביכם אני אגרום לכם קריעת חנם · ולבסוף מנשה שגרם קריעה זו ילקה שיקרע חצי שבטו שלא יהיה לו חלק בא״י כי אם בעבר הירדן · ויש במדרש דבאותה שעה הכו השבטים את בנימין אחיהם בין כתפיו הכאה גדולה אמרו לו גנב בן גנבת אמך גנבה התרפים · ולפי שהכוהו אחיו בין כתפיו זכה שנעשה אושפיזכן לשכינה שנבנה בית המקדש בחלקו כדכתיב ובין כתיפיו שכן :

כי

כי נחש ינחש איש אשר כמוני · כלומר אדם חשוב כמוני אין הדין שיהא חסר לדעת חכמת נחשים כדי לברר כל ספיקא ולדעת כל גניבה שיגנב לו מי הוא הגונב ואיפה היא ומאחר הסכלתם עשה כשלא חששתם לזה הדבר ולא נמנעתם מלגונבו :

תוספות פרשת ויגש הרא"ש

ויגש אליו יהודה · ירושלמי וקריב לותיה יהודה תקיף ומתגבר כאריה ואמר בבעו רבוני הא בזמנא קדמייתא כד אתיכא את אמרת לן מן קדם ה' אנא דחיל והאידנא את אמרת לן מן קדם פרעה רשיעא אנא דחיל לא אדכר לך ולא אשתמודע דעבדו תרי אחי שמעון ולוי בקרתא דחמור אבוהי דשכם כד עלו בגווה וקטלו כל דכורא בדיל דינה אחתין דליתא כמנין דשבטייא ודלית לה חלק בפלוגת ארעא ואנא כחילי תקיף מתרויהון חי ה' אם אשלף חרבי לא אותיבנה לתייקא עד דאיקטול כל מצראי בך אנא מתחיל וכפרעה רבך אנא מסיים :

ואל יחר אפך בעבדך · מכאן שרצה לדבר קשות · ויש במדרש יהודה שאל לאחיו כמה שווקים יש במצרים אמרו לו י"ב · א"ל אקח הג' וכל אחד מכם יקח אחד · ועוד אמר שוציא מפיו אש לשרפו · א"ל יוסף אש של תמר יכבנו · ויש במדרש כשבקש יהודה לכעוס חגרו אחיו כלי מלחמתם להראות גבורתם למצרים כדי שיראו מהם ובעטו בארץ ועשו אותה תלמים · יהודה אמר אריס קולי ואוביש כל כהרי מצרים · ראובן אמר אריס שתי זרועותי ואוציא נשימת אזניהם · שמעון אמר אשימנה כשכם · לוי אמר אחריבנה כסדום · גד אמר אחריב כל בנייכם · כיון שראה יוסף שכעס יהודה כי היו שתי שערות עומדות על לבו וכשכועס בוקעות דרך בגדיו והורג כל שמגיע בהם · התחיל כמו כן יוסף להראות כחו · והיה שם אבן אחת של שיש ובעט בה ועשה אותה גל של צרורים · כיון שראה יהודה כך אמר ודאי הוא גבור כמוני נתן ידו לשלוף חרבו להרוג יוסף ולא יכול אמר ודאי זה האיש ירא שמים מיד התחיל לדבר רכות ואמר כי אדני מי שלוקח עבד מן השוק ומוצאו גנב מחזירו ומוציאו מביתו וזה כמצא גנב ואתה מבקשו לעבדך אין זה כי אם עלילת דברים :

ואחיו מת · א"ל יוסף ראית אותו מת אמר לו הן עמדת על קברו א"ל הן · השלכת עפר על עיניו · א"ל לא · א"ל יוסף למה אתם מדברים דברים של כחשים · מנחש אני בגביע שהוא גדול מכם · והיו ראובן ושמעון ולוי שותקים אמר יהודה אין אחד מכם חושש חוץ ממני מפני שערבתי לנער אמר יוסף אשאל לו מי נתן לו עצה לגנוב הגביע · שמא נתתם לו עצה התחיל בנימין ואמר שלא נתנו לו עצה אלא כטלו שלא מדעתם · א"ל יוסף השבע לי · א"ל בפרישותו של יוסף אחי לא גנבתיו ולא פשעתי בו כמו שלא פשעתי ביריית חצים שנשתלחו לאחי ולא בפשיטת כתנתו שהפשיטוהו ולא בהשלכה שהשליכו אותו הבורה ולא בהטבלה שהטבילו כתנתו בדם · א"ל ומי יודע שאתה נשבע באחיך באמת · א"ל בשמותם של בני תבין ותדע שהייתי מחבבו שקראתי להם שמות על מה שאירע לו · א"ל ומה שמותם א"ל בלע בכר אשבל גרא ונעמן אחי וראש מופים וחופים וארד ·

כי כמוך כפרעה · פירש"י מה פרעה גוזר ואינו מקיים וכו' · וא"ת מנ"ל ליהודה הא · וי"ל העניין כך היה המה שאלו בעד יוסף מי הוא וזה אשר עלה לגדולה כזה משנה למלך אשר היו מתקנאים בו א"ל זה היה עבד עברי כך וכך והוקם על כל השרים על ידי פתרון חלומות וידוע היה לכל איש כי יש בנימוסים של מצרים שלא להמליך מלך עבד או אמר יהודה כזה אני יודע שפרעה גוזר ואינו מקיים מבטיח ואינו עושה :

ותאמר אל עבדיך וכו' ואשימה עיני עליו · וא"ת היכן מצינו שאמ' להם יוסף שישים עינו עליו · וי"ל מסתמא כיון שאמר להם יוסף ואת אחיכם הקטן תביאו אלי יש לדעת שאמר להם יוסף זאת לרחם עליו ולהטיב להם בעבורו שא"לב איך היו מביאים נער קטן מארץ נכריה ולהפרישו מאביו הזקן אשר נפשו קשורה בנפשו כמו שאמר · עוד י"ל דקאי של יהודה וה"ק ותאמר אל עבדיך הורידוהו שי ואשימה עיני אני אשימה עיני עליו ואכנים עצמי אני בעובי הקורה כי עבדך ערב את הנער מעם אבי וכן גלה לו בסוף דבריו :

ולא יכול יוסף להתאפק · תימה יש איך המתין כל כך יוסף להודיע לאביו שהיה שרוי בצער גדול כי הוא חי · ויש לומר בשעת החרם שתפו את יוסף עמהם שלא לגלות הדבר ואף כי היה מוכרח כיון שלא מיחה בם היה בכלל עמהם ולפיכך המתין עד שבאו כולם והתירו את החרם בהסכמת כולם דכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו · ומכאן ראייה שכל אדם שיושב בבית הכנסת ויש בדעתו להוציא עצמו מתקנת הקהל ומהחרם צריך שיוציא בשפתיו שכל דברים שבלב אינם דברים שא"לב יהיה נאסר בכללם בחרם :

ולבנימין נתן שלש מאות כסף · מאי שנה לא פחות ולא יותר · ויש לומר דזהו מ"ש חז"ל בפרק השולח המוכר עבדו לגוים קונסין אותו עד עשרה בדמיו וכמה דמי עבד הקלוכים בפרשת ערכין ל' ודוק ותשכח ל' עשר פעמים עולים שלש מאות ולכך הפסיד מן שאר האחים שלש מאות בשביל הקנס הזה וזהו עשרה בדמיו ומכאן סמכו דז"ל :

וירא את העגלות אשר שלח יוסף · פרש"י סימן מסר לו בפ' עגלה ערופה · כשנפטר יוסף מיעקב היה עוסק בפ' עגלה ערופה ועשה לו לויה ולמד לו הדרשה שדרשו ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו וכי הזקנים שופכי דמים הם של שלא פטרנוהו בלא לויה · ולי נראה שאין זה סימן מעגלות לעגלה שמא העגלות היו בסוסים ובפרדים ולא בעגלה או בשורים · ושמעתי כי ר"ל בפ' עגלה ערופה ויש במשנה א' עגלה המושכת בקרון פסולה פי' קריט"א ועתה סימן מובהק הוא מהעגלות של הקרון שפירושו כמו עגלות :

וכולם נקראים על מקראות יוסף · בלע שנבלע בין האומות · בכר שהיה בכור · אשבל שנשבה בין הגוים · גרא שגר בין האומות · נעמן שהיה נעים · אחי שהיה אחי · וראש שהיה ראש וגדול ממני · מפים שהיה יפה · חופים לא ראיתי חופתו ולא ראה חופתי · וארד שירד בין האומות · אמר להם אחיכם שאתם אומרים מכרתם אותו לי וקניתיו ואראהו לכם אם תרצו · והיה קורא אותו יוסף בן יעקב והיו מסתכלים בד' דפנות הבית · אמר להם מה זאת בפניכם והיו מבוהלים מאד · אמר להם אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותו מצרים · ויבקשו להרגו כי נתביישו מפניו וירא ממנו והקב"ה פורש כד' רוחות הבית התחיל יוסף לדבר עמם לשון הקדש בלשון רכה גשו נא אלי ויגשו:

רק אדמת הכהנים לא קנה · וא"ת מפני מה נתן להם חק שלא מכרו אדמתם · וי"ל דיוסף סיבב להם אותו חירות כי כשנתפס יוסף בסיבת אשת אדוניו כאשר אמרה לאנוס אותו באותו זמן היו הכומרים שופטים ואמרו כך נראה הקריעה אשר יש ליוסף כדכתי' ותתפשהו בבגדו אם הקריעה לפניו הדין עמה שהוא רוצה לאנוס אותה ואם היא לאחוריו הדין עמו שהוא ברח מפניה והחזיקה בבגדו וקרעה אותו וימצא כן שמצאו הקריעה לאחוריו ובשביל אותו משפט צדק זכו שלא מכרו את אדמתם:

ואשימה עיני עליו · פ"ה וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עליו · תימה שלא מצינו שא"ל יוסף לשום עיניו עליו · לכך נראה לפרש כך מאחר שאמרת שאורידוהו שלחנו לשלום · ואם לאו אשים אני יהודה עיני עליו שלא תעשה לו רעה וקאי שימת עין ליהודה שיהודה ישים עינו על בנימין לשמרו: כי עבדך ערב את הנער · עוד י"ל שמצינו שימת עיניו של יוסף עליו מדכתיב ואת אחיכם הקטן תביאו אלי ויאמנו דבריכם ולא תמותו · ולא תמותו היא שימת עין כמו שמצינו למה נמות לעיניך והיא גזרה שוה דעין עין: ועזב את אביו ומת · פי' ומת אביו כי אהבו מאד כמו שאמר לקמן והורידו עבדיך את שיבת עבדך:

את שיבת עבדך · עשרה פעמים כתיב עבדיך בפרשה ולכך נענש יוסף על זאת שהיה ראוי להוליד י"ב שבטים כאביו שנאמר ואלה תולדות יעקב יוסף ולא היה לו י"ב שבטים אלא שנים · ואע"פ שבנימין הולידם נקראו על שמו כדפי' לעיל · וי"מ משכבת זרע שיצא מבין אצבעותיו כשתבעתו אשת פוטיפר גרם לו שלא יוליד אלא שני בנים והעשרה יצאו מבנימין אחיו: כי עבדך ערב את הנער · פי' וא"ת למה אני מדבר יותר מאחי כי אני ערבתיו:

הוציאו כל איש מעלי · כי לא רצה לגלות הדבר רק לאחיו כי השביעוהו שלא לגלות: ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו · מאמינים הם ואינם מאמינים לפי שקורא עצמו יוסף היו מאמינים קצת אבל היו תמהים דאתמול נמכר לעבד ועתה מושל בכל ארץ מצרים: גשו נא אלי ויגשו · מדרש · לפי שאמר הוציאו כל איש מעלי היו מצרים מנאים אזניהם לשמוע ותמהים מאד · וכשאמר יוסף העוד אבי חי לא הקפיד אם הם שומעין אבל כשרצה לומר אשר מכרתם אותי לא רצה שישמעו לפי שנשבע להם כשמכרוהו שלא יגלה ולכן אמר גשו נא אלי:

כי פי המדבר אליכם · כלומר אלו הייתי שולח לכם ע"י שליח לא היה לכם להאמין כל כך כי יכולתם לומר שלוחי הוסיף על מה שצויתיו עכשיו שאני מדבר אליכם פה אל פה אינו יכול לכחש כי פי המדבר אליכם:

למען עשה · כתיב בה"א ולמה לפי שאמר להם יוסף לא ממני היה הדבר אלא הקב"ה עשה להחיות עם רב · רדה אלי אל תעמוד · אבל יעקב אמר רד"ו שמה שהרי עבר שנה כבר ולא היו כי אם רד"ה במצרים:

חליפות שמלות · מה חידוש הוא ליוסף שהיה מלך ליתן חליפות שמלות · אלא לא נתן להם אלא כדי לכבדם לפי שבתחלה קראם מרגלים: ולבנימין נתן שלש מאות כסף · רמז לו מבית המקדש שיהיה בחלקו · ומצינו גבי דוד במלכים שקנה מקום בהמ"ק בשש מאות כסף דהיינו חציו בשלש מאות כסף · וחמש חליפות שמלות · רמז לו שעתיד מרדכי לצאת ממנו שיצא בה' לבושי מלכות · תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן:

קחו לכם מארץ מצרים עגלות · פי' עגלות לצורך טפיכם ולנשיכם · אבל אביכם תשאו על כתפיכם והפסוק מוכיח כן דכתיב וישאו בני ישראל אל יעקב וכו' בעגלות אשר שלח וכו': ועיניכם אל תחוס על כליכם · הזהירן על זה לפי שיודע שאביו קפדן על כליו כמ"ש רבותינו ויותר יעקב לבדו על פכים קטנים: אל תרגזו בדרך · אל תפחדו מסכנת הדרך דאין שום אדם יכול להזיקכם · שאני מושל בכל ארץ מצרים · וה"פ אל תרגזו בדרך אל תתעסקו בדבר הלכה · וי"מ אל תפסיקו מדבר הלכה כלומר אל תמנעו עצמיכם מללמוד:

וידברו אליו את כל דברי יוסף · פ"ה סימן מסר להם שכשפירש ממנו היה עוסק בפ' עגלה ערופה · וי"א כשפירש יוסף מאביו ושלחו לאחיו היה אביו מלוהו כדכתיב וישלחהו מעמק חברון שהוא לשון לויה כמו וישלחו דגבי אברהם דמתרגמינן ואלוינון יתיה · אמר יוסף לאביו חזור בך · אמר יעקב ליוסף בני שתוק גדולה לויה שבשבילה נתוספה פרשה אחת בתורה דכתיב ידינו לא שפכה את הדם הזה וכי תעלה על דעתך שב"ד שופכים את הדם · אלא ר"ל שלא פיטרנוהו בלא לויה ואם לא ליווהו מעלה עליו הכתוב כאלו שופך דם והיינו הסימן אשר שלח יוסף ליעקב מפרשת עגלה ערופה שהיה עוסק בה בפרידתו ממנו · וי"מ שעוסק בהלכה דעגלה המושכת בקרון · וקשה להני תרי לישני לפרש עגלות לשון עגלה · לכך נראה לפרש שעוסק בפ' עגלת המשכן דכתיב שש עגלות צב:

ויגידו לו לאמר · מדרש מהו לאמר לפי שסרח בת אשר יצאה לקראתם ושמעה שהיו מדברים מן יוסף וכי הוא חי רצתה והקדימה והגידה ליעקב ואמר לא כן תחיו ומכרכתו של צדיק עדיין היא חיה והיינו דאיתא בסדר עולם סרח בת אשר חיה לעולם: רב עוד יוסף בני חי · פי' אתה אמרת כי יוסף חי ועוד כי הוא מושל בכל ארץ מצרים זהו רב ועוד · עוד אמרו שאמר יעקב לעשו שנקרא רב שנא' ורב יעבוד צעיר · א"ל רב עוד יוסף בני חי ש"ל תשמח לפי שכשראה עשו מת יוסף שמח לפי שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל ועכשיו א"ל יעקב אל תשמח שעוד יוסף חי:

וירא

ויירא את העגלות אשר שלח יוסף וכו' ותחי רוח יעקב אביהם · כשראה את העגלות אז חיתה רוחו והאמין לפי שצוה יוסף קודם לכן שלא להוציא תבואה ממצרים בעגלות ועכשיו אמר פרעה ליוסף כדכתיב ואתה צוית זאת עשו וכו' קחו לכם מארץ מצרים עגלות מה שאין אחרים רשאין להוציא אמר יעקב בודאי מפי המלך הוא זה שניתן להם רשות : ותחי רוח יעקב · ומתרגמינן שרתה עליו רוח הקדש · ומיד ששרתה עליו רוח הקדש כתיב ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה :

אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה · ירדו במצרים נמנה הקב"ה עמהם בכבודו ובעצמו שהרי לא תמצא בפרטן רק ס"ט · וכתיב בשבעים נפש וכו' הרי שנמנה הקב"ה עמהם והיו ע' ובעלייתם עלו ס' רבוא חסר אחד · והקב"ה בכבודו ובעצמו נמנה עמהם ויהיו שלמים · ד"א ואנכי אעלך גם עלה · כלומר לא יעלה על לבך שתהיה שם יחיד אלא גדול ומעולה תהיה בעיני האומות : ויוסף ישית ידו על עיניך · פי' לאחר מיתה כמו שאנחנו עושים למתים שסוגרים להם העיניים ·

הבאים מצרימה ע' · פי' עם יעקב עצמו וראש הענין מוכיח דכתיב אלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב ובניו להודיעך שיעקב ובניו מן המנין בכלל עם בני לאה שאין פרטן כי אם ל"ב והכתוב מנה ל"ג והיינו עם יעקב לפי שהוא מן מנין ראשון וממנו החל למנות סך השבעים · והכי פשטיה דקרא כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרים · אם תרצה לדעת מניינם מנם עם יעקב ותמצאם ע' ולפי מה שפי' לעיל אין נ"ל שיעקב מן המנין כי אם הקב"ה :

כל הנפש לבית יעקב · ובני עשו הרשע לא היו כי אם שש וקראם נפשות לשון רבים · ז"ל לפי שעובדים אלוהות הרבה · ובני יעקב היו ע' וקראם נפש לשון יחיד שכולם עובדים אל אחד :

ויעל לקראת ישראל אביו · לכך נאמר ויעל לפי שארץ גושן גבוה מכל ארץ מצרים כי עומדת בגבול ארץ ישראל שגבוה מכל הארצות : אעלה ואגידה לפרעה · וכי ארץ מצרים עומדת בהר שאמר אעלה · שא"מ שעד עכשיו שהיה מדבר אל אביו לא נהג עצמו בטכסיסי מלכות אלא ירד ממרכבה שלו והיה מדבר עמו ועכשיו נטל רשות לעלות על מרכבתו :

כי תועבת מצרים כל רועה צאן · כן הפשט כי מאוסים להם כל רועי צאן לפי שאין אוכלין מהם · אכן קשה דהא צאן היו תועבה שלהם והיאך היו מאוסים בעיניהם · וי"ל דה"ק כל רועי צאן דאכלי מן הצאן ומצינו כמי רועה שר"ל מזון כלומר האלהים הרועה אותי דמתרגמינן דזן יתי · עוד י"ל רועה כמו תרועם בשבט ברזל מנהגם של רועים להכות בהמתם במקלות והצאן שלהם לא היו מוסרין אותם לרועים אלא שמים אותם ברפת ובמכלה : ומקצה אחיו לקח חמשה אנשים · פ"ה מן הפחותים · וכן חמש"ה אנשי"ם עולה בגימ' חלשי"ם שבה"ס הבו"א חסר חד :

כמה ימי שני חייך · ולפי שראה בו שער לבן ושהיה לו פרצוף מזקנה שאל לו והוא ענהו ימי שני מגורי ק"ל שנה מעט ורעים היו כלומר מועטים הם שנותי אלא מתוך רב צער שהיה לי בומי קפצה לי זקנה : מעט ורעים · מדרש · בשעה שאמר יעקב ימי שני חיי מעט אמר הקב"ה אני מלטתיך מלבן ומעשו והחזרתי לך יוסף ואתה מהרהר על מדותי חייך שיחסרו שנים משנותיך שלא תחיה כל כך שחיה יצחק אביך דהוא חי כמנין תיבות שיש מן ויאמר פרעה עד מגוריהם דהיינו ל"ג תיבות וסכום זה נחסרו שנותיו משנות אביו שאביו חי ק"פ שנים והוא חי קמ"ז שנים :

כי חק לכהנים · מדרש בשביל שסייעו ליוסף כדינו כי כשרצו להמליך יוסף אמרו המצרים איך נמליך איש ששכב עם אשת אדוניו · א"ל הכומרים ראו איפה בגדו נקרע · אם נקרע מאחוריו בידוע שלא רצה לבא עליה אלא כשברח קרעתו אשת אדוניו כדי לעכבו ואם נקרע לפניו דעו שרצה לבא עליה והיא לא רצתה · בדקו ומצאו הקריעה מלאחריו כי גברו"אל הפכה והמליכוהו · וי"א כי חק לכהנים לפי שהיו קרובי אשתו ואשתו היתה בת פוטיפרע כהן און · ואותם הכהנים קרובים היו · ולא נהירא לי דהא כתיב כי חק לכהנים מאת פרעה · שמא דפרעה נתן להם החק כבר :

תוספות פרשת ויחי הרא"ש

ויחי יעקב · פ"ה למה נסתמה פרשה זו לפי שנסתמו עיניהם ולבותם של ישראל כשנפטר יעקב דאז התחיל השעבוד · וקשה שהרי מלך יוסף אחר פטירתו של יעקב · וי"ל דמיד אחר פטירת יעקב התחילו לשעבד ישראל מעט מעט · ועוד דפ"ה שבקש יעקב לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה · וא"ת מהיכן ידעו · וי"ל ממעלות הסולם שראה שעלה שר של עשו הרשע · ד"א ויחי יעקב במנין ויחי היו חיי יעקב דהיינו ל"ד שנים · י"ז משנולד יוסף עד שנמכר כדכתיב בן שבע עשרה שנה · וי"ז שהיה אצלו במצרים וכל שאר שניו לא היו חיים כי היו בצער וברעה · ד"א ויחי יעקב בארץ מצרים · וא"ת למה הזכיר מנין חייו אשר חי במצרים לומר לך כנגד י"ז שנה שפרנס יעקב יוסף

על ראש מנשה שכל את ידיו כי מנשה הבכור · וא"ת איזו נתינת טעם היא · ויש לומר דהכי קאמר בשביל מנשה שהיה בכור לא עשה אלא שיכול ידים ר"ל הרכיב הידים והזרועות זו על גב זו ושם הימין על אפרים והשמאל על מנשה שאלמלא לא היה בכור היה מחליפו ומעבירו מנגד ימין על נגד שמאל לגמרי וזו היא נתינת טעם :

אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי · אפרים ומנשה עולין בגימ' ראובן ושמעון וא' יותר היינו שכם א' על אחיך :

הקבצו ושמעו בני יעקב · כשבקש יעקב לגלות את הקץ ראה שבכל בניו לא נמצא לא קו"ף ולא צד"י וזהו ק"ץ אמר שמא חס ושלום אינם שלמים

יוסף כשנתגדל עמו. כנגדן פרנסו יוסף כנו י"ז שנה הוא וטיפולו והיינו דכתיב אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה:

ויקרא לבנו ליוסף. מכאן שמכבדין למי שהשעה משחקת לו: שים נא ידך תחת ירכי. אין נא אלא לשון בקשה כלומר אל תקפיד על שאני שוש ממך שבועתך תחת ירכי כי הנשבע צריך ליטול בידו חפץ של מצוה ולא רצה יוסף לשום ידו משום שנאמר ולא יגלה כנף אביו אלא נשבע לו: ועשית עמדי חסד ואמת. אמת שאתה חייב לקברני שם: אל נא תקברני. פ"ה משום שעתיד עפר מצרים להיות כנים. וקשה מזה לא היה לו לירא שהרי גבי בנימין אמרי' דלא שלטה בו רמה כל שכן באביו. לכך נראה לפרש שהיה ירא שמא ינצלו מצרים מן עשר מכות בעבורו. לפי שישראל נקראו שה פזורה דכתיב שה פזורה ישראל. ומצרים נקראו חמורים דכתיב בשר חמורים בשרם וכתיב פטר חמור תפדה בשה: ושכבתי עם אבותי. פי' כששכבתי עם אבותי דהיינו גויעה כמו וישכב דוד עם אבותיו ויקבר בעיר דוד הר"ל מיתה מדכתיב ויקבר בעיר דוד כששכבתי אז ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם: אנכי אעשה כדבריך. מדרש כמו שאתה מצווני בן אצוה לאחי בשעת מיתתי להעלותי מכאן כמו שמצינו שאמר לאחיו פקד יפקד אלהים אתכם והעליתם את עצמותי מזה אתכם:

ויאמר ליוסף. אמרו חכמים זה אפרים ואומר הר"מ שאותיות ויאמר כאותיות אפרי"ם רק שתחליף וא"ו לפ"ה והיא מתחלפת באתב"ש: ויאמר ליוסף. מתוך כך משמע שלא היה רגיל יוסף אצל אביו כמו שמצינו ויקרא לבנו ליוסף. וי"ל שהיה ירא פן ישאל לו אביו ענין המכירה והיאך ירד למצרים ויקלל יעקב אחיו ויחריב העולם שהרי בקללתו שקלל רחל אמו כשאמר עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה נתקיימה בה קללתו ומתה אע"ף שקללה שלא מדעת כ"ש אם יקלל מדעת שתתקיים קללתו: ויתחזק ישראל וישב על המטה. לא רצה לברכם כשהיה שוכב על המטה שלא יאמרו מתנת שכיב מרע הוא ולא היה מיושב. לפיכך נתחזק וישב על המטה כדי שידעו הכל שמתנותיו מתנת בריא:

אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי. אפרי"ם ומנש"ה בגימ' ראוב"ן ושמ"עון יתר חד. וא"ת למאן דאמר נחלקה הארץ לגולגולתם מאי נפקותא איכא וי"ל הוי שם אדנות:

שלמים לגלות להם הקץ אמרו לו ח"ו כשם שאין אתה מוצא בקרבנו קץ כך לא ימצא בנו ח"ט לשון חטאת ועון שאותם שתי אותיות אינם בכל עשרת השבטים:

יהודה אתה יודוך אחיך. יש בשמו הו"ה ודל"ת יותר רמז שהיה ד' לבטן ועוד ברכיעי נתלו המאורות וכתיב במשיח שיצא מיהודה כסאו כשמש נגדי ועוד ינצלו מזרעו ד' דניאל חנניה מישאל ועזריה מכבשן האש לפי שהציל ג' נפשות מן האש ויוסף מן הבור ניצלו ד' נפשות כנגד ד':

יששכר חמור גרם. דרשו ז"ל חמור גרם לו ליששכר כשאמרה לאה אלי תבא כי שכור שכרתיך שמעה לאה החמור נוער כשבא מן השדה מיד ותצא לאה לקראתו: נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר. ר"ת אשה רמז לדבורה שעתידה לצאת מנפתלי:

עד תאות גבעות עולם. פרש"י כלשון אחר תאוה לשון חמדה שחמדתן אמו והזקיקתו לקבלן. פי' לפי' הברכות שקבל יעקב מאביו חמדתן רבקה וגרמה לו לקבל אותם:

וזאת אשר דבר להם אביהם. יעקב סיים הברכות בזאת ומשה התחיל במה שסיים יעקב וזאת הברכה וכו' משה סיים כאשריך ישראל ודוד התחיל במה שסיים משה רבינו אשרי האיש:

וקבור את אביך כאשר השביעך. פרש"י ואם לא מפני השבועה לא הייתי מניחך אבל היה ירא לומר לו עבור עליה לפי שיאמר לו יוסף אעבור כמו כן על השבועה אשר נשבעתי לך וכו'. תימא מה תועלת ליוסף לעבור על ב' שבועות. וי"ל ודאי היה לו תועלת לעבור על שבועה א' כי כך אמר יוסף אני נשבעתי ב' פעמים ומסתמא יותר חלה השבועה אשר נשבעתי לאבא מרי איש בריתי לקיים דיבורו מאותה שבועה אשר נשבעתי לאיש אשר לו ערלה וא"כ טוב לי לעבור השבועה ראשונה וכזה. ועבירוך מהיות מלך כי כן כתו' בכימוסי מצרים שכל מלך שאינו יודע ע' לשונות שלא ימלך ומאחר שיעבירוך לא אמנא מונע ומבטל שאמלוך תחתיך לפי שאני בקי ויודע לכדי ע' לשונות ואקיים את השבועה אשר נשבעתי ליעקב אבי ונמצא שלא אעבור על ב' שבועות חלילה וחס לזרעיה דאבא:

ועיני ישראל כבדו מזוקן. כבדו עיניו מראות ברוח הקדש על שנעשה התורה זקנה בימי ירבעם שיצא מאפרים: ומולדתך אשר הולדת אחריהם. פי' רש"בם בני בנים של יוסף יהיו לך כי בני בנים הרי הם כבנים: ויאמר מי אלה לך. מדרש. מי אלה העתידים לומר זה אלי ואנוהו על הים:

בך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה. והיינו שאמר הנביא תן חלק לשבעה וגם לשמנה כך אמר רבש"ע תן להם לישראל כברכה שברכם יעקב אביהם לתת להם חלק כמו לאפרים ומנשה שכתוב ביום השביעי נשיא לבני אפרים וביום השמיני נשיא לבני מנשה: וישק להם ויחבק להם. לפי שאין שכינה שורה אלא מתוך שמחה: והנה הראה אותי אלהים גם את זרעך. ואני מצטער על שלא אוכל לברכם:

ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו וישתחו לאפיו ארצה. עשה תפלה הוא ובניו ונפלו על פניהם שתשרה שכינה על יעקב ומיד שרתה עליו שכינה כי שבטו של יוסף כשנופל על פניו אין הקב"ה מעכב תפלתו שלא שומעו מיד כמו שעשה ליהושע שאמר לו הקב"ה קום לך למה אתה נופל על פניך. ד"א ויוצא יוסף אותם. לפי שהיו דבקים לו כאשר חבקם ונשקם. ורצה יוסף לסדרם להניח ידו של יעקב עליהם והוצרך להוציאם להרחיקם מעט לשים האחד לידו אחת והאחד לידו אחרת:

שכל את ידיו כי מנשה הבכור. פי' מתוך מעשה ידיו של יוסף שנתן מנשה משמאלו מימין ישראל שכל יעקב את ידיו: כי מנשה הבכור. פי' יעקב ידע שיוסף ישים מנשה שהוא בכור לצד ימינו ולפיכך שכל את

ידיו

ידיו: וירע בעיניו · אמר יוסף אבי מחזיקני בשוטה שסבור בדעתו שלא סדרתים בהוגן אלא לקחתי מנשה בימיני והוא שמאל אבי ולכך שכל את ידיו: ויאמר יוסף אל אביו לא כן אבי · כלומר לא כאשר אתה מחשב כי בהוגן סדרתים · כי זה הבכור שים ימינך על ראשו: ויאמר לו · ידעתי בני ידעתי · שעשית בהוגן · ת"מ שכל את ידיו כי מנשה הבכור כלומר אע"פ שמנשה בכור היה והוא כמו לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו כלומר אף כי מרדנו בו:

ויקרא בהם שמי · כשאר השבטים שנקראו בני יעקב כלומר יהיו נקראים שבטים: ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך · וקשה להר"מ והלא מטיל שנאה ביניהם · ובשביל שני סלעים מילת שהוסיף יעקב יותר לאחיו נתגלגל הדבר וירדו אבותינו במצרים · גם זה תימא על יוסף שנתן לבנימין שלש מאות כסף וחמש חליפות שמלות ולכולן לא נתן רק חליפות שמלות · וי"ל לא נתקנאו אלא בשביל שנתן יעקב ליוסף יותר מלשאר בניו בעודו הדיוט וקטן כמותם · דנראה בעיניהם שהיה לו לכבדם יותר מפני שהיו גדולים ממנו אבל עתה שהיה מלך אמרו בלבם הדין עמו שחולק לו כבוד · וגם ראו שנתקיימו החלומות ונצטרכו לו · ויוסף שכבד בנימין יותר מכולם לא נתקנאו בדבר כי אמרו שהוא בן אמו · אך קשה שהרי הרבה משאת בנימין ממשאות כולם חמש ידות ועדיין לא ידעו שזה יוסף וא"כ מטיל שנאה ביניהם בסעודה · וי"ל דמאותה שעה היה בלבו של יוסף לגלות עצמו אל אחיו וכיון שידעו הדבר הלכה הקנאה · עוד י"ל לפי שאמר להם להביאו שם יש לו לחננו יותר מן האחרים:

שכם אחד על אחיך · מדרש · שכם ממש כדכתיב ואת עצמות יוסף וכו' קברו בשכם · משל לגנבים שגנבו חבית מלא יין ומנאם בעל הבית · אמר להם בחסדיכם אחר ששתיתו היין החזירו לי החבית למקומו · כך יוסף בשכם גנבוהו ובשכם החזירו העצמות: בחרבי ובקשתי · לאחר שהרגו שמעון ולוי אנשי שכם נתקבצו כל סביבותיו להרגם · בא יעקב וחגר חרבו וקשתו ועמו כל השבטים · ונפתלי נשא את יהודה על כתפיו והרגו כל אויביהם · שאל יעקב לבניו לאחר מלחמתם מי עשה יותר במלחמה אני או אתם אמרו לו אבינו אתה זקן ומה יכולת לעשות · א"ל עתה תראו למי הכח · הוליכם יעקב אצל שער אחד ונעל אותה דחפו כולם לנגדו ולא יכלו לפותחה · מיד הודו לו שעל ידו נעשתה המלחמה והיינו הא דכתיב בחרבי ובקשתי:

באחרית הימים · בסוף שנה של גלות מצרים מדבר · וה"א דהימים מכריחנו לפרשו · דאי לא כתיב ה"א הוה מפרשי' באחרית הימים בסוף ימי עולם · ד"א בקש יעקב לגלות את קץ העולם ונסתלקה ממנו שכינה · אמר אין ראויין אלו לגלות להם את הקץ שמא חס ושלום שום חטא יש בהם גורם דבר זה ותמה מאד וחשב ובדק ולא מצא בכל אותיות שמותם לא חי"ת ולא טי"ת עתה נבהל יותר מבראשונה · חקר עוד ולא מצא באותיות שמותם לא קו"ף ולא צד"י אמר עתה בינותי כי אינם ראויים לגלות להם את הקץ כי אין בהם אותיות של קץ ראה יעקב דבר זה ודיבר בדברים אחרים · ואמר ראובן בכורי אתה · פי' ראוי אתה ליטול פי שנים כבכור לכהונה שכהונה בבכורות · ומלכות שאתה בכור כדכתיב ואת המלוכה נתן ליורש בכורו כי הוא הבכור · ולא זכית ונתנה הבכורה ליוסף והכהונה ללוי והמלכות ליהודה וזהו שכתוב בראובן ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו ליוסף ומי גרם לך זה לפי שפחזת כמים כקיתון הנשפך ולא נותרת כלום · רק המנין שמתחיל בכל מקום מנין בני יעקב מראובן ולכך אמר כמים שהוא דבר לח ונשאר קצת ולא כדבר יבש שלא נשאר כלום · אז חללת יצועי עלה · יצועי אשר נתעלה יותר ממטת אבותי שהרי לא היה בו פיסול אותו חללת · ד"א חללת אותו שהיה על יצועי דהיינו אביך זה והיינו הפי' של משכבי אביך · ד"א ראובן בכורי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז · כלומר ראוי להיות לך יתר השאת ויתר עז זה מלכות וכל זה ראוי לך:

פחז כמים אל תותר · נתינת טעם לדבריו לפיכך באה לך כי מיהרת כמים · כי כשבקש משה מי יעבור לנו אל עבר הים ויקחה לנו וכתיב אם יעברו בני גד ובני ראובן אתכם את הירדן וכו' נחנו נעבור חלוצים לפיכך אל תותר לכך תזכה כשתעבור במלחמה לא ישאר לך אפילו אחד כדכתיב יחי ראובן ואל ימות כלומר יהי חזק ובריא במלחמה ואל יהרג · ויהי מתיו מספר שיחזרו ממלחמה במנינם שעלו כי כן דרך למנות ראשי מלחמה כשיוצאים במלחמה: כי עלית משכבי אביך · פי' לכן אתה ראוי לכל הברכות האלה כי עלית משכבי אביך לשון עילוי כלומר עשית מעולה וחשוב משכבי אביך · ארץ ישראל שנקראת משכבי אביך שנאמר הארץ אשר אתה שוכב עליה · כלומר כשהתנדבת לבאת ולעבור את הירדן ולהלחם עם גד אחיך בראשונה אז הראית לכל שארץ ישראל חשובה: אז חללת יצועי עלה · כלומר באותו זמן תהרוג הכנעני שכובש את הארץ מבני שם כדכתיב והכנעני אז בארץ וחללת כמו חולל לשון הורג · וכן מוכיח לסוף שבירך ראובן וכן כולם כדכתיב וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אותם · ואל תתמה על הלשון אם מדבר לשון עבר כי כן מצינו הרבה נבואות אשר דברתי ועשיתי וכתיב עשיתים ולא עזבתים:

שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם · כלומר בני אדם מכירים אותם ומתוך שהם כעסנים · ארור אפם כי עז · פי' ארור לשון מיעוט כלומר ימעטו מכעסם כי עז ועברתם כי קשתה · אחלקם שייך גבי אף כדכתיב יחלק כתיב באפו · ואפיצם גבי עברה כמו ואפיצם בישראל בחמתי:

יהודה אתה יודוך אחיך · להיות מלך עליהם כמו שמצינו בדוד מלך וכן יאו"רה עולה לי' כנגד ל' מעלות שבמלך כדתנן והמלכות בשלשים מעלות: מטרף בני עלית · עי' טרף בני נתעלה דהיינו דוד שהיה משבט יהודה שעל ידי הנס שעשה לו הקב"ה מן הארי ומן הדוב שטורפים הבהמות כדכתיב גם את הארי גם את הדוב הכה עבדך סמך להלחם עם גלית הפלשתי ונצחו ועל זה נתעלה: ידך בערף אויביך · מדרש · שהרגו יהודה לעשו הרשע כשבקש להרוג את אחיו ויהודה בא והרגו · ולפי שקלסתר פניו דומים קצת ליעקב לא רצה יהודה להרגו דרך פניו משום כבוד יעקב אביו והכי איתא במדרש בחנוכה שגזרו גזרות על שבט יהודה לבד לפי שקבלה היא בידם שהרג עשו ודלא כאותו מדרש דאמר דחושים בן דן הרגו כדמפורש בחלק בשעה שערער על המערה:

לא יסור שבט מיהודה · מדרש · לא יפרח כמו סורי הגפן שהוא כמו לולבי הגפן: עד כי יבא שילה · עד

שיהיה משכן שילה יפה לשון חרבן כמו ואתה תפח אל אבותיך בשלום ואין לך חרבן גדול מזה המיתה ובן וכה השמש זטהר · לא יבא עוד שמשך · ופתרונו לא יפרח ולא יפיץ מלך ביהודה עד כי יטוש משכן שילה · ובן הוא אומר ויטוש משכן שילה וכו' וסמיך ליה ויבחר בדוד עבדו · ד"א לא יסור שבט כלומר לא יסור מלכות מבית דוד לותנה לאחר כמו שסר מן שאול עד כי יבא שילה זה מלך המשיח וכ"ש לאחר ביאת מלך המשיח שהרי משיח בן דוד הוא במלא שלא יסור לעולם :

יששכר חמור גרם · חמור גרם לישפפר · כי כאשר בא יעקב מן השדה שמעה לאה חמורו נוער ולאה לקראתו והביאתו לאהלה ונתעברה באותה לילה מיששכר : דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל · וא"ת פשיטא שלא בן יעקב הוא כשאר אחיו · וי"ל דה"ק אל תאמר מפני שהוא בן השפחה לא יהיה לו שררה כשאר אחיו לפיכך אמר הכתוב שידין כשאר אחיו : לישועתך קויתי ה' · כיון שראה גבורתו של שמשון הגבור · אמר אע"פ שזה גבור וגדול אין כחו וכבון להתהלל מגבורתו וכן מצינו בשעה שנתהלל שמשון ואמר בלחי החמור חמור חמורתים · מיד ויצמא עד מאד עד שאמר ה' אתה נתת לעבדך את התשועה וכו' · והיינו הא דכתיב יהי דן וכו' ואפילו הכי הגבורה והכח ביד הקב"ה והכא דכתיב לישועתך קויתי ה' :

גד גדוד יגודנו · וא"ת מאחר שהיה לו כל כך חיילות ממה יפרנס אותם הלא יהיה צריך לעושר גדול משום הכי כתיב אחריו מאשר שמנה לחמו · כמ"ש כלומר יותר מאשר יהא שמנה לחמו של גד ויוכל להספיק חיילותיו · וא"ת ואשר גופיה מנ"ל דהוא עשיר · לכך הוצרך לומר והוא יתן מעדני מלך · שכל מעדני מלך יתן על שלחן שלו · ועוד מצינו שפעם אחת נצטרכו לשמן זית אנשי לודקיא בא לודקי אחד ונטל שיש רבוא דינרים והלך בארץ ישראל לקנות שמן זית בשבא לשם אמר מי ימכור לי שמן זית בס' רבוא דינרים אמרו לו לך ותמצא והודו ה' שיש לו שמן זית למכור יותר ויותר · הלך לשם ומצאו שהיה עובד אדמה תחת זיתיו כפועל עני · תמה אותו גוי ואמר זהו אותו שאמרו עליו שיכול למכור שמן כהון רב א"ל היהודי יש לי שמן למכור הלך היהודי לביתו והגוי עמו מלא שעבדיו רוחצין רגליהם בכלי זהב בשמן זית לקיים מה שנאמר וטובל בשמן רגלו · קנה אותו גוי ממנו שמן בס' רבוא דינרים שהיו בידו וגם מכר לו עוד שמן במאה רבוא דינרים בהקפה עד שילך הגוי בביתו · אמרו עליו שלא הניח סוס ופרד שלא שכר להביא השמן אשר קנה · בשבא הגוי לביתו התחילו אנשי מקומו לשבחו · אמר להם אל תשבחו אותי שאני מחויב לאיש שמכר לי השמן ק' רבוא דינרים ועל שניהם נאמר יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב :

נפתלי אילה שלוחה · פי' א"י קלה לבשל פירותיה כאילה זו שנולדה וכורחת מתחת המלודה ומשולחת שאז רכה ביותר : הנותן אמרי שפר לקונו שהצילו מן המלודה · ועתה הוא קורא בלשון זכר ושמא גם הוא מתוכה גם לאיל והוא כפל מילה · ד"א הנותן אמרי שפר קאי לנפתלי שמשבח קונו על חלקו · ד"א נפתלי אילה שלוחה כלומר ארץ נפתלי דומה לאילה שלוחה שנשחטה והופשט עורה שאינה מחזקת העור את בשרה · ולשון שלוחה פשוטה לפי תרגומו של אנקלוס · כך ארץ נפתלי אינה מחזקת פירותיה מרוב פירות שיש בה :

בן פורת יוסף · פי' יוסף פרה ורבה כעץ שתול על מים : בנות צעדה עלי שור · בנות כמו משכון ובגותיה פי' כל כך מגדלת פירות ותבואה עד שצעדה התבואה על הבנות שם לגדל פירותיה : עלי שור · עד קלה החומה מגדל פירותיה כלומר אין מקום פנוי בה שלא יגדל פירות : ברכות שדים ורחם · שיהיה להם חלב הרבה בשדיהן להניק בניהם · ד"א בתרגומו וכן פ"ה :

בנימין זאב יטרף · סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם כל מה שהצדיקים עושים ברוח הקדש עושים · יעקב ברך יהודה באריה לזווגו כנגד אריה שנאמר קדמייתא כאריה תנכיה מישאל ועזריה שהיו מזרעו בזווגו לכן · ויוסף כנגד מלכות הרשעה שנא' והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה וכו' א"ר יעקב בר נחמני מסורת של אגדה היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל · ומשה הוא זווג שבטו של לוי כנגד מלכות יון · בני חשמונאי שהיו משבט לוי זהו משבט שלישי · ומלכות יון שלישית · לוי יש בו שלש אותיות וכן יון יש בו שלש אותיות זה מקריב פרים וזה כותב על קרן השור אין להם חלק באלהי ישראל · אלו מרובים ואלו מועטים · ובנימין בזווג בנגד מלכות מדי דכתיב במלכות מדי וארו חיוא רביעאה דמיא לדוב ובמשל לזאב ומרדכי שהוא משבט בנימין פורע ממנה ושבט בנימין נמשל לזאב דמה זאב חוטף אף שבט בנימין חוטפין דכתיב וחטפתם איש אשתו :

וזאת אשר דבר להם אביהם · אמר משה רבינו מזקנים אתבונן · יצחק כשבירך יעקב ברכו באל שדי וכמה חתם ויקרא יצחק אל יעקב · ואף יעקב כמה שפסק אביו שם התחיל שנא' ויקרא יעקב וחתם בזאת אשר דבר להם אביהם · ואף משה כשבירך ישראל פתח בזאת הברכה וחתם באשריך ישראל · ואף דוד משם למד ופתח באשרי האיש :

במערה אשר בשדה המכפלה · פי' קברו אותי במערה · וכי תימא הרבה שדות היו לו לאברהם · בשדה המכפלה · וכי תימא שמא ימחו בידכם · אשר קנה אברהם · וכי תימא לא קנאה מאדם שיש בו כח למכרה · מאת עפרון שהיה בעליה · וכי תימא שמא לזרוע זרעים מכרה ולא לעשות שם קבר · אשר קנה אברהם את השדה לאחוזת קבר · וכי תימא אותה קניה לא היתה חזקה כי לא הוחזקו בה · שמה קברו את אברהם · וכי תימא לפי שמכרה עפרון שהיה נשיא לא היה בח לעם הארץ למחות ושמא ימחו עכשיו בידכם · ת"ל מאת בני חת :

ויאסוף רגליו אל המטה · כי הוציאם חוץ ממטתו כשבירך בני יוסף כדכתיב וישב על המטה · ואחר שסיים לברכם הכניסם במטתו · ויגוע אבל מיתה לא נאמרה בו לכך אמרו רבותינו יעקב אבינו לא מת · וכאשר באו לקברו בא עשו והיה מערער על המערה ומיחה לקבור יעקב · בא חושים ושאל מה זה שאין זקננו נקבר אמרו לו עשו מערער על המערה ומיחה לקבור יעקב · נטל חושים ברזל והכהו ויצאו עיניו ונפלו על הארון ושמח יעקב והיינו דכתיב ישמח צדיק כי חזה נקם וכו' :

הוא

הוא וכל העולים אתו · וכאשר יצאו ממצרים יצאו המצרים וקדמו לאחיו של יוסף · והטעם כי לאחר שראו המצרים הכבוד שעשו המלכים לארונו של יעקב חלקו המצרים כבוד לבניו והולכים לפניהם · עוד י"ל דמשום הכי שמו אותם לפניהם שמא היו יראים שיחזרו לארץ כנען : וישאו אותו בניו · פ"ה בניו ולא בני בניו לפי שצוה יעקב שלא ישאוהו לא מצרים ולא כנענים · וקשה למ"ד תאומות נולדו עמהם · א"כ לא היו בני בניו מן הכנעניות · ואפילו למ"ד לא נולדו תאומות מ"מ בני שמעון שנולדו מדינה למה לא נשאו המטה · וי"ל שלא להטיל קנאה ביניהם · ומ"מ קשה היאך נשאו השבטים כנעניות להם לנשים הלא אברהם הזהיר עליהן ואזלי איננהו ונסבי · י"ל בת איש כנעני בת גבר תגרא :

ויראו אחי יוסף כי מת אביהם · וכי מה בא זה ללמדנו · אלא כשחזרו יוסף ואחיו מקבורת אביהם ראה יוסף הבור שהושלך בו ובירך ברוך ה' שעשה לי נסים במקום הזה · אמרו אחיו מאחר שמזכיר בדבר זה עדיין לא נשכחה שנאתו מלבו · אמרו לו ושטמנו יוסף שמא השנאה טמונה בלבו · ועל כן מעיד הקרא · ויראו אחי יוסף כי מת אביהם · שכל זמן שאביהם קיים לא דאגו לשנאתם והיה מכבדם ולא הזכיר להם הרע שעשו לו משום כבוד אביו : לו ישטמנו יוסף · הלואי שישטמנו בלבו · ובלבד שלא ישיב לנו כל הרעה שגמלנו אותו : אנא שא נא ועתה שא נא · שנו ושלשו לבקש מחילה · ומכאן אמרו רבותינו שצריך לבקש אדם מחילה מחבירו ג' פעמים :
וידבר על לבם · פ"ה שנשאו ק"ו בעצמו ומה עשר נרות לא יכלו לכבות נר אחד וכו' · וא"ת היאך יכול נר לכבות חבירתה · ונראה שר"ל לפי' רש"י ומה עשן עשר נרות לא יכלו לכבות נר אחד שהעשן דרכו לכבות נר אחד וכו' :

וירא יוסף לאפרים בני שלשים גם בני מכיר וכו' וא"ת מה ענין כאן מיוחסין · וי"ל לפי שהיה לבו של יוסף במחשבה רעה על שלא שם אביו ימינו על ראש מנשה צריך להעיד על אפרים שגדל יותר ממנשה בחיי יוסף לקיים מ"ש יעקב ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו והוא העדות שכתוב גבי אפרים בני שלשים · פי' בנים מבנים של אפרים · ולמנשה לא ראה כי אם שניים :

ואלהים פקד יפקד · כלו' במנין פקו"ד יחסר הבורא ממנין שני גלותכם · כתבא עליהם שלא יהיו במצרים רק רד"ו שנים במלא שדילג ממנין ארבע מאות מנין פקו"ד ולשון יפקוד כמו ולא נפקד ממנו איש · וקשה הבספרים כתיב פקד חסר וא"ו · וי"ל שמא יש אם למקרא וקרינן פקד (בחולם) ולא פקד (בקמץ) :

ספר שמות

תוספות פרשת ואלה שמות הרא"ש

הבאים מצרימה · והלא כבר באו · והבאים משמע באים מיד · אלא הראו עצמם כאלו באו מיד ליתן שעבוד עליהם : ראובן שמעון וכו' למה הוצרך למנותם משל למלך שהיו לו מרגליות נפלו בעפר מנאם ומנאם כך הם נפלו ליד המצרים המשולים לעפר כדכתיב כל הגוים כאין נגדו ולפיכך מנאם לומר לך אע"ף שנפלו ביד רשעים לא ירדו ממעלתם : ראובן שמעון וכו' · הוא מונה כל בני לאה ראשונים ואח"ך כל בני רחל לבד יוסף שהניח עד לבסוף לפי שרצה להאריך בו · א"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי אין שמותם של שבטים כסדר בשום מקום אלא מקדים זה בפני זה · ולמה כדי שלא יאמרו בני הגבירות לבני השפחות נחנו חשובים מכם לכך מקדים לפעמים זה לפני זה ומאחר לזה :

יוצאי ירך יעקב · יעקב יש בו ד' אותיות כנגד ארבעה עטרות להקב"ה יו"ד כנגד עשרת הדברות · ע' כנגד ע' סנהדרין · ק' כנגד ק' ברכות · ב' כנגד שני לוחות : ויוסף היה במצרים · פי' עם יוסף שתים במצרים ע' הוו ואז לא יצטרך למנות יוכבד שנולדה בין החומות בכלל השבעים · ולכך מנאם עכשיו אע"פ שמנאם בחייהם לפי שרצה לומר וירבו ויעצמו · ובא להודיעך כי לא היו כי אם ע' נפש לבד ויעצמו עד שש מאות אלף רגלי : וימת יוסף וכל אחיו : יוסף מת תחלה ולמה לפי שנהג עצמו ברבנות ואוי למלכות שקוברת בעליה :

ובני ישראל פרו וישרצו · א"ר אחא מלמד שיולדות ששה בכרס אחד · ונפקא מדכתיב ששה ליושבי
פריה

ובני ישראל פרו וישרצו · פירש הגאון רב סעדיה זלה"ה גימ' שש"ה בכר"ס א' כדפירש"י :

בפרך אין לו עד מוכיח במקרא · ונראה שהוא לשון פירוד שפירושו הבדילום שהפרישום מנשותיהם :

וייטב אלהים למילדות · פירש"י שעשה להם בתי כהונה ולויה · וקשה שהרי כתיב בפסוק א' ויעש להם בתים ועוד וייטב וירב מה ענין זה לזה : וי"ל דה"פ המילדות אמרו כי חיות הנה בטרם תבא אליהם וכו' ולא האמין להם פרעה ועל זה אמר וירב העם זו היא הטובה שעשה להם הקב"ה שהמלך האמין להם שאלו היו צריכות מילדות לא יספיקו להם שתי מילדות לבד לעם רב וכבד ואז האמין לדבריהם והו וייטב אלהים למילדות וירב העם :

ותצפנהו ג' ירחים · ועתה לא וחשוב מז' באדר עד ו' בסיון תמצא ג' חדשים מכוונים ולפיכך לא יכלה עוד הצפינו שלא יראה אור בשביל אור יקרות שהוא עתיד לראות ולהראות · מש"ה רבינו עולה למנין תרי"ג מצות :

ולא יכלה עוד הצפינו · מדרש לפי שבאותו היום היה עתיד לגלות כפומבי ביום מתן תורה שהוא ו' בסיון שהרי בז' באדר מת משה :

ויבואו הרועים ויגרשום · קשה קצת לשון ויגרשום כי לנקבות היה לו לומר ויגרשון · ושמעתי מפי אבא מרי ע"ה דה"פ ויגרשום קאי אמים כלו' הרועים סתמו הרהטים ושקתות המים רפש וטיט ומיד כשבא משה יצאו המים לקראתו לפי שהיה מזרעו
של

פריה ורביה · פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד מן מנין הששה · ד״א פ״רו ויש״רצו עולה כגימ׳ שש״ה בכר״ס אא״ד חסר אחת וכ׳ תיבות דמאד מאד ממלאות החשבון · ד״א דריש וא״ו וישרצו · ד״א פרו שעושים פירות · וישרצו כשרצים ששה בכרס אחד · וא״ת שמתים מיד לכך נאמר וירבו · וא״ת שהיו חלושים כדרך תאומים לכך נאמר ויעצמו :

הבה נתחכמה לו : פ״ה לו למושיעם להקב״ה · ומה היא חכמתם · אמרו אם נדונם באש אלהיהם יביא אש עלינו · אם בחרב יביא חרב עלינו · נדונם במים ולא יפרע לנו כי כבר נשבע שלא יביא מבול לעולם · ונסרחה חכמתם כי לא ידעו דדוקא מבול לא יביא אבל יכול הוא להביאם במים ולכך לבסוף נטבעו בים סוף · א״נ נשבע מלהכות את כל חי אבל לא נשבע שלא יחריב אומה אחת : נתחכמה לו · אמרו בתלמוד שלשה היו באותה עצה בלעם איוב יתרו · בלעם שיעץ נהרג איוב ששתק נידון ביסורין יתרו שברח זכו בניו לשבת בלשכת הגזית · ופ״ה בעצה דהבה נתחכמה לו · וקשה דאמרי׳ פרק חלק · בר ל״ג שנים היה בלעם חגירא כד קטליה פינחס והיינו דכתיב לא יחצו ימיהם · ולכל הפחות היה בן כ׳ שנה כשנועצו עמו שהרי בן עשרים לחכמה · ושמנים של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים ולסוף מ׳ שנה שהלכו ישר׳ במדבר נהרג בלעם · ופירש ה״ר מנחם מן יוא״ני ג׳ היו באותה עצה מן לך איעצך כדאמרי׳ בתלמוד אמר בלעם לבלק אלהיהם שונא זמה · לך עשה שווקים והושיב בהם זונות · והקשה הר״מ כי בדברי הימים של משה כתוב בפי׳ דר״ל על אותה עצה דהבה נתחכמה לו ויען בלעם הקוסם · ועוד הקשה ה״ר מנחם מיוא״ני מהא דאמרי׳ בזבחים פרק פר החטאת בשעה שנתן הקב״ה תורה לישראל באו האומות אצל בלעם אמרו לו מה קול ההמון ששמענו שמא הקב״ה מביא מבול לעולם וכו׳ כדאיתא התם · ושאלו ממנו עצה א״כ היה בן כ׳ שנה ובסוף מ׳ שנה של דור המדבר היה נהרג · ויש מדרשים שכתוב בהם שנתקבלו כלם אצל קמואל והתם משמע דקמואל אבי ארם הוינו בלעם ולפי מדרש זה קשה כמו כן דכמנא בב״ר קמואל זה לבן הוא בלעם · ולמה נקרא שמו קמואל שקם על אומתו של אל · וכן כמי אמרינן בחלק הוא בעור שבא על בעירו הוא לבן הוא כושן רשעתים · ולמה נקרא שמו כושן רשעתים שעשה שתי רשעיות אחת בימי יעקב ואחת בימי השופטים משמע לכל אלו המדרשים שזקן גדול היה והאריך ימים עד שנהרג בסוף מ׳ שנה של דור המדבר · ומפרש ה״ר דוד זקנו של הר״מ שיש במדרש שבלעם היה בן לבן · ופי׳ הוא בלעם הוא בעור הוא לבן הוא כושן רשעתים · ומפרש טעמא דבלעם לחוד וטעמא דלבן לחוד : ומה דאמרי׳ פ׳ חלק ותלחץ את רגל בלעם אל הקיר · מפני שאמר לבן ליעקב אם אני לא אעבור אליך את הגל הזה וכו׳ לרעה · ועתה בשביל שעבר על ישראל לרעה נלחץ רגלו · ות״מ קשיא דאמרי׳ במדרש אחר שהיה קמואל בן נחור · ובמדרש אחר דורש שהוא לבן · ובמדרש אחר דורש שהיה בנו · וצריך לומר דמדרשים חלוקים הם · ולמדרש דדריש שהוא לבן ניחא הא דאיתא בהגדת פסח ולבן בקש לעקור את הכל שבא לקלל את ישראל · ואף למדרשים אחרים צריך לומר שעלתה נועץ בלעם בשהלך

של יעקב שנדיק ומלינו לשון גירושין על המים ויגרשו מימיו רפש וטיט ויגרשו המים לשון זכר כדכתיב המים הזדונים וכן מימיו נאמנים וזהו שאמר ויקם משה ויושיען כשראו הרועים שיצאו המים לקראתו ולא יכלו לעשות שתימה קיימת לפני משה שהוא פורץ הגדר רדפו אחרי הבנות ויקם משה ויושיען כאיש מלחמה בזרוע רמה :

מדוע לא יבער הסנה · תימה והלא כתיב למעלה והנה הסנה בוער באש · וי״ל דהכי פירושו איננו אוכל כדאמרי׳ והסנה איננו אוכל וכי לא יבער הסנה בתמיהה והגנוכה מוכחת כך דיש טרחא תחת מדוע וניחא ויבער לשון הווה כמו ככה יעשה איוב וכו׳ · וכי אוציא את בני יש׳ ופי׳ הייתי ראוי לדבר עם המלך איזה דבר מקובל ואומר לו שבכך ישלח עבדיו וכי שוטה הוא בתמיהה :

ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם · כלו׳ יש הכנה שאומר להם פירוש שמך הגדול יד״וד מד׳ אותיות · ויאמר אלהים אהיה אשר אהיה איכוני חפץ שתאמר להם פירושו של השם מאהיה ולא השם הגדול ופירושו ואין רצוני שיהיה פקדוני כיד אחר : לעלם חסר כתיב העלם פירושו :

כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך · פירש״י ז״ל מלמד שירדו מנכסיהם ומי הם דתן ואבירם · וא״ת מנא לן הא דילמא היו מצורעים או סומים או בלא בנים דכל א׳ מאלו נקרא מת · מצורע גבי מרים אל נא תהי כמת · סומא במחשכים הושיבני כמתי עולם בלא בנים דכתיב גבי רחל הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי · וי״ל זה אינך יכול לומר מצורעים דכתיב ויצאו נצבים פתח אהליהם וכו׳ ובכל מקום שנא׳ נצים ונצבים על דתן ואבירם נאמר ואלו היו מצורעים היו משולחים מחוץ למחנה · סומים שהרי כתוב העיני האנשים ההם תנקר · בלא בנים דכתיב ונשיהם ובניהם וטפם אלא ודאי היו עניים וירדו מנכסיהם ועוד יש הכרח גמור שבשביל שהענו נסונו אחור מחצר המלך ולא יכלו לתת שוחדים שהיו עניים שאלו היו עשירים אפי׳ היו מצורעים או סומים או בלא בנים לא היו סרים מאחרי דרך מבוא בית המלך שעדיין היתה ידם תקיפה לעשות חיל ולפזר ממון :

והנה עבדיך מוכים · יש עם לשון נקבה דכתיב מדוע ככה העם וכן העם אשר בקרבה יושבת לבטח ודלא כפרש״י :

ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו · יש תימא מה היה צריך כל אלו הלשונות ישלחם יגרשם וכן במקום אחר שאמר גרש יגרש אתכם מזה · ושמעתי טעם נכון לפי שהקב״ה שהוא דיין האמת ומתנהג עם בריותיו בחסד ובמשפט היתה מדת הדין מקטרגת לפניו ואומרת כך רבש״ע מה אתה עושה עם פרעה ועם עמו אתה גזרת על בניך שישתעבדו במצרים ת׳ שנה כדכתיב ועבדום וענו אותם ת׳ שנה ועדיין לא עבדום של רד״ו שנה את זה תעשה אם יהי רצון מלפניך ישלימו מנין השעבוד או תעשה דבר שפרעה ועמו ישלחום ויגרשום דהא א׳ מאלו הלשונות יספיק לפטור עבדיו ועמו דהאומר לעבדו הרי אתה משולח ממני או מגורש או פטור אתה יוצא לחירות ואז מי שעיניו פקוחות לדין במשפט כל בריותיו אמר כיון שבך הוא כבעל כרחם ושלא כטובתם ולא מפיהם קומו

בשהלך לקלל את ישראל ומעלה עליו הכתוב כאלו עשאו · והיינו הא דכתיב באיוב כי יתרי פתח ויענני כתוב במסורת ית"רו פתח · ור"ל הכי ית"רו כמו היה באותה עצה והוא פתח אותו ואותי ענה · וקשה שיתרו ברח איוב לא ברח אלא שתק · וי"ל שיתרו גדול הדור היה באותה שעה והיה בידו למחות ולא לברוח ולפיכך האשימו איוב ליתרו :

ועלה מן הארץ · וכפשיד שעבוד גדול · ד"א ועלה מן הארץ · שבשהם יורדים עד עפר בסוף מדרגה התחתונה מיד סופם לעלות וזהו ועלה מן הארץ · וקא אמרינן בהגדה של פסח וירעו לנו המצרים כמו שנאמר הבה נתחכמה לו למה הביא האי קרא היה לו להביא ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך · או מקראות אחרות דמיירי טפי בהרעה · אלא ר"ל

קומו לאו מתוך עמו ויקומו עבדיו וכו' · וא"ת מאי שנא מכין רד"ו לא פחות ולא יותר · ושמעתי טעם כי בעוד שהיו אבותינו בשעבוד היו עומדין אבות ומתפללין תמיד בעד ישראל ואמר להם הקב"ה כלום יש בכם שירצה לגרע מאותיות שמו וכן אגרע ממנין השעבוד העתיד לבוא על ישראל אברהם ויעקב השיבו לאו כי כל האותיות צריכות לנו עד שבא יצחק ואמר רבש"ע מן הדין היה שמי להיות נכתב בשי"ן וכן הוא בדברי הימים ושבועתו לישחק אני מוחל בכורי שיכתב בצד"י ותגרע מן החשבון עד שיגיע לעורף שיש מהשי"ן עד הצד"י ובמה הוא רד"ו והיה כן ועל"כ כתיב כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו ומלת ידעני מלשון וידע אלהים :

וירעו אותנו כלומר עשו עצמינו רעים מכל אדם שאומרים עלינו הבה נתחכמה לו · אמרו לו המצרים כשנעשה לו טובה נשלם לו רעה והיינו הבה נתחכמה לו · כלומר הב"ה בגימ' י"ב כנגד י"ב שבטים :

ערי מסכנות לפרעה · ערים שמסכנות בעליהן · כי העוסק בבנין בא לידי עניות · א"נ לפי שהבונים אותם עומדים בסכנה : פיתום שהבנין נופל פתוחים · א"נ פי תהום בולעתו · רעמסס מתרועע ומתרוסס · וכל אותם שנים שהיו ישראל בשעבוד לא עשו רק אותן שני עיירות :

בני ישראל בפרך · י"מ בפה רך מלמד · שתלו לפרעה לבנה בצוארו שאם יאמר אדם איסטנים אומרים לו כלום איסטנים אתה יותר מפרעה · וגם אמרו להם מתחלה שיתנו להם שכר רב ובגלל כן כל א' וא' עושה עבודה בכל כחו ליקח שכר רב ומשבאו ליקח שכרם אמרו להם לעשות בחנם כמו שעשו בשכר · והיינו שיסד הפייט בתחלה בפה רך לסבלות הנאה · סוף דבר בקושי חיה הותלאה · אבן שבטו של לוי היו חכמים ולא רצו לעשות עבודה לפי שידעו שעתידין לשאת את הארון ומתוך כך היו בני חורין · עוד י"מ לפי שראה פרעה את יעקב שהיה איש האלהים ולא רצה להטריח לוי לשאת ארונו אמר פרעה איך אטריחנו אני · ואי קשיא לך גם יוסף לא נשא ארונו · י"ל לפי שהיה מלך חלק לו כבוד אף כי היה בנו ועתה פסק מלכותו : וימררו את חייהם · באותו פרק נולדה מרים ולפיכך נקראת מרים :

למילדות העבריות · חסר וא"ו לומר לא היתה רק מילדת אחת והיא יוכבד אבל מרים היתה נערה ולא מילדת אלא פועה לולד ולפיכך אמרו חכמים פועה זו מרים · שפרה על שם שפרו ורבו ישראל בימיהן · ד"א שמו נפשותיהן בכפיהן לעבור מצות המלך · ומרים נקראת פועה לפי שנפפתה ברוח הקדש ואמרה עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל :

וראיתן על האבנים · אמרו רבותינו סימן מסר להם אותו רשע פרעה שאם פניו למטה בידוע שהוא זכר ואם פניו למעלה נקבה היא · ועוד מסר להם סימן אחר אם ירכותיה של יולדת מצטננות בידוע שהוא זכר כדאמרו רבותינו אשה מזרעת תחלה יולדת זכר · והטעם כי כשהאשה הזריעה מצטננת · וזרע האיש האחרון עומד ומבטל הראשון · ואם ירכותיה מתחממות בידוע שהיא נקבה: וכל הבת תחיון · שאינה ראויה להלחם :

וייטב אלהים למילדות · פ"ה מה היא הטובה ויעש להם בתים · וקשה שהרי פסוק אחד מפסיק בנתים · לכך נ"ל דהטובה היתה מהא דכתב וירב העם · פי' זה היתה טובה לפי שאמרו תחלה לפרעה כי חיות הנה ואינן צריכות מילדות · אמר פרעה שקרניות הן · וכאשר ראה שרבו כל כך אמר ודאי אמת הן דוברות כי מילדת אחת או שתים אינן יכולות להוליד עם רב כזה · והיינו הא דכתב ויעש להם בתים קאי אמצרים · עשה להם למצרים בתים בין בתי העברים לידע מתי ילדו נשותיהם · והיינו ופסחתי · כלומר שדלג המקום מבית מצרי לבית מצרי אחר לפי שביתו של ישראלי היתה באמצע · ד"א כשראה פרעה שלא עשו המילדות מצותו עשה להם בתים אצל עבדיו כדי שידעו מתי ילכו לעבריות · ומיהו קשה לי דלמילדת לא מצי קאי · דא"כ הוה ליה למכתב ויעש להן בתים : כל הבן הילוד · אותו יום גזר אף על מצרים כדפי' הקונדריס היאורה תשליכוהו · לפי שראו אצטגניני פרעה שעתיד הוא ללקות במים דימו להפוך הדבר על ישראל · לפי' נאמר היאורה ולא מיתה אחרת · אך הקונדריס פי' טעם לפי שראו שסופו ללקות במים והם לא ידעו דהיינו מי מריבה :

ויקח את בת לוי · זהו עמרם שלקח יוכבד בליקוחים שניים כי בשעת גזירה פירש מאשתו כשגזר פרעה להרוג הזכרים · וגם האחרים כשראו שפירש פרשו כמו כן · אמרה מרים לעמרם אבי גזרתך גדולה מגזרת פרעה דהוא לא גזר שלא על הזכרים · ואתה גוזר אף על הנקבות · גזרת פרעה רשעה לא תתקיים · וגזרתך בודאי תתקיים · מיד החזירה עמרם ועשה ליקוחים שניים לגלות לעולם שיחזרו כמו כן נשותיהם :

ותרא אותו כי טוב הוא · לפי שנולד לששה חדשים ויום א' לפי' נסתכלה בשעת לידה אם הוא נפל ולא תטרח להצפינו וראתהו כי טוב ויפה ולפרקיו עוברות הבשר ושיש לו שערות גדולות מיד ידעה כי טוב הוא ובן קיימא : ולא יכלה עוד הצפינו · פ"ה שמנו לה המצרים מיום שהחזירה והיא ילדתו לששה חדשים ויום א' והם בדקו לסוף ט' חדשים · וקשה דאמר בסוטה דמנו לה המצרים משעה דאהדרה והיא מיעברה ג' חדשים מעיקרא · מכלל שנולד לט' · וי"ל דודאי לששה נולד אלא מצראי כמי הוו ידעי דיולדת לשבעה יולדת למקוטעים ומנו ששה חדשים מיום שהחזירה · והיא היתה מעוברת ג' חדשים קודם ליקוחים שניים ולכך הטמינתו ג' חדשים :

תיבת גומא · לפי שדומה לסוף שעל פני היאור ולא יכירו אויבים בו : ותחמרה בחמר · לפי שלא יבינו בה

כי הרבה פעמים הסוף והגומא שעל הקנה מגולגל כטיט קלח אבל אם היתה חופת מבחוץ היו רואים השחרורית מרחוק והיו מכירים בו מיד · אבל הקונדריס פי' איפכא :

ותשם בסוף על שפת היאור · י"מ דמוס ו' בסיון היה· דבז' באדר נולד משה· אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה אותו שעתיד לקבל התורה בו' בסיון ילקה במים · ולפי' זה צ"ל ותצפנהו ג' ירחים רובו של ראשון ורובו של אחרון וכל האמצעי : ואותה שנה עבורה לאדר דהשתא הוי אדר ואדר וניסן :

ונערותיה הל"כ בגמ' מיתה · לפי שבשעה שאמרה בתיה בת פרעה להניקתו · אמרו נערותיה מנהגו של עולם כשמלך גוזר גזרה אין עבדיו מקיימים אותה ומ"מ בניו מקיימין אותה · ואתה אמרת לסתיותו · מיד בא גבריאל וחבטן בקרקע בולכה לבד א'· כדכתי' ותשלח אמתה ומפני כבוד מלכות הניחה שאין כאה להניח בת מלך יחידה · ורבותי' דרשו אותה לשון אמה שרבתה אמתה עד ס' אמות · ורמז מדכתי' כי מן המים משיתיהו · היה יכול לומר כי ממים משיתיו הרי כו"ן דמן · וה' דהמים · וס' דמשיתיהו הרי ששים :

ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה · פי' היה ילד וקולו כנער · אך קשה דאם כן עשיתו למשה בעל מום · לומ' שהיה קולו כנער והוא לא היה אלא תינוק · לכך נראה לפרש הכי · והנה נער בוכה · זה אהרן · ותאמר מילדי העברים זה · אמ' בלבה מאחר אשר אהרן בוכה שהוא עברי ודאי מילדי העברים זה :

ואני אתן את שכרך · איתא במס' סוטה לא דיין לצדיקים שמחזירין להם אבדתם · אלא שמשתכרין באבדתם : ותקרא שמו משה · וא"ת והלא היתה מצרית והיאך קראתו לשון עברית · וי"ל ה"ק קראה שם מצרית דמשמע משה בלשון עברית · והתורה כתב שמו בלשון עברית · וא"ת היה לה לקראתו נמשה · דמשה משמע שמושה אחרים אבל נמשה משמע שהוא עצמו נמשה מן המים · וי"ל הכי משמע ותקרא שמו משה ע"ש שעתיד ללקות במי מריבה · והתם היה מושה מים לאחרים :

ותאמר כי מן המים משיתיהו · כלומר טעו אצטגניני פרעה שאמרו דעתיד ללקות במימי היאור דבהם לא ילקה עוד כי מהם משיתיהו · אלא ילקה באותם שיהיה מושה לאחרים ולפי' קראתו משה על שם העתיד דהיינו מי מריבה · מהר"ר ר' דוד :

ויטמנהו בחול · לפי שישראל נמשלים לחול ולעפר לחול כדכתי' ושמתי את זרעך כעפר הארץ וכחול כדכתי' ושמתי את זרעך כחול וכו' · ולמה נמשלו לחול לומר לך מה חול זה אם אתה עושה בו גומץ · למחר נתמלאה אף ישראל כן : אכן נודע הדבר · כן הפשט · עד עתה נבהלתי למה הם גולים יותר משאר אומות כשראה שהם מלשינים אמר אכן נודע לו הדבר למה הם גולים : ויבקש להרוג את משה · אמרו חכמים שמסרוהו לסרדיוט להורגו ולא שלטה בו חרב שנעשה צוארו שיש · ורמז מדלא כתיב ויברח מפני פרעה וישב בארץ מדין על הבאר · הרי מש"ה ויש"ב יתרים ועולים בגימ' · אב"ן שי"ש · מהר"ס :

ויקם משה ויושיען · מלמד שהשליכום הרועים למים על שכפה יתרו בעז · והכתוב מוכיח הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש · והיינו דכתיב וגם דלה דלה לנו · אחת לנו ואחת לצאן : ויואל משה · לשון שבועה שנשבע לו שידור עמו : ויתן את צפורה בתו למשה · שטהרה בית אביה כטהרת כהן ברם צפור · שע"ז נמשלה למצורע שמשולח חוץ לג' מחנות :

וימת מלך מצרים ויאנחו · למה נאנחו · לפי שבכל זמן שהיה אותו מלך חי מצפים שימות ויבטל הגזרה ויצאו משעבוד · כדרך המלכים כשמתים מתירים האסורים וגם משחררים המשועבדים · וכשראו שמת ולא נתבטלה הגזרה אמרו שאין לדבר סוף ויאנחו : וידע אלהים · הכל גלוי לפניו · אלא הראה שנודע לו עתה שמם הדבר ללבו ושלח מופתיו במצרים :

מתוך הסנה · לפי שהיה בצרה כמותם · אי נמי לפי שא"א לעשות צלמים מסנה : בלבת אש · לפי שלא יירא מהאש ליום מתן תורה שנתנה באש · ד"א לכך קרא בתוך הסנה · שהאש הוא ישראל · שנא' והיה בית יעקב אש ואומות העולם נמשלו לקוצים א"ל הקב"ה למשה כן יהיו ישראל בין האומות שלא יכלו אותם והם לא יכלו אש שלו דהיינו דברי תורה שנא' מימינו אש דת למו · אבל לעתיד לבא אש ישראל שורפם שנא' והיו עמים משרפות שיד : מדוע לא יבער הסנה · פי' מדוע איננו מתבער מהעולם כמו בערתי הקדש וכו' · ואבן עזרא פירש מדוע איננו לא יבער הסנה · בתמיהה יבער כמו בוער באש :

ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה · בביכול בכל צרתם לו צר · ויש במדרש שהפילה אשה ספיר בגיבול הטיט של לבנים מפני טרחה וגבלתו עם הטיט והביאו גבריאל לפני הקב"ה · והיינו דכתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר · כלו' כמעשה לבנה ספיר שהניחו תחת רגליו להזכיר השעבוד ולרחם על ישראל · ובעונותינו שרבו כשנחרב בית המקדש השליכו לארץ · שנא' השליך משמים ארץ תפארת ישראל · משמים לארץ לא נאמר · אלא משמים ארץ דהיינו הלבנה שהיה רואה בה תמיד ומזכיר השעבוד ומרחם ישראל :

ויאמר משה משה · א"ר אבא בר כהנא כל שנכפל שמו זוכה לשני עולמות · נח נח · אברהם אברהם · יעקב יעקב · משה משה · פרץ שנכפל שמו עשה תשובה : ויאמר הנני · א"ל הקב"ה אתה ענית הנני · כמו אברהם · אבן לא תזכה למה שזכה אברהם שזכה לכהונה ומלכות · והיינו דכתיב אל תקרב הלום · כלומר לא תזכה לכהונה דכתיב ביה קריבה · שנא' והקרבת אהרן · ולא למלכות דכתיב ביה הלום גבי דוד · מי אנכי כי הביאותני עד הלום :

של נעליך · וא"ת מאי שנא דגבי יהושע לא כתיב אלא נעלך · וי"ל דגבי יהושע כבר נכנס רגל אחד במקום ולכך א"ל של אותו נעל שנכנס · ומינה נשמע שצריך לשלוף השני אם ירצה להכנים · אבל גבי משה עדיין לא נכנס ולכך א"ל אל תקרב הלום · ואם אתה רוצה לקרב של נעליך כי המקום אשר אתה עומד עליו · כלומר סמוך לו אדמת קדש :

ויאמר אנכי אלהי אביך · יש במדרש · תחלה נגלה בקולו של עמרם אביו כדי שלא יתיירא ושמח ואמר קול אבי

אבי אנכי שומע · א"ל הקב"ה איכני עמרם אביך אלא אנכי אלהי אביך · ולכך כתב אלהי אביך ולא כתב אלהי אברהם יצחק ויעקב · מיד ויסתר משה פניו · ויש במדרש לכך זכה לקרנות פניו · שנא' כי קרן עור פניו · ולאפוקי מהא דאמרי' בברכות דא"ל הקב"ה כשרציתי לא רצית · ועכשיו שרצית לא רציתי · משמע דלא זכה בהסתרת פניו : וכי אוציא את בני ישראל · כלומר מאי זה זכות יזכו לצאת :

וזה לך האות · שתצליח בשליחותי על הבטחה אחרת שאני מבטיחך כשתוציאם ממצרים תעבדון אותי על ההר הזה שתקבלו התורה עליו · והיא הזכות העומד לישראל · ר"א מוסב על שאמ' מי אנכי כי אלך אל פרעה · א"ל הקב"ה כי אהיה עמך · וזה לך האות שאהיה עמך כי אנכי שלחתיך · ומאחר אשר שלחתיך יש לך לדעת שלא אעזבך בשליחותי מלעזורך · ר"א כי אהיה עמך וזה לך האות שאהיה עמך מה שראית הסנה שאיננו אוכל ; אהיה אשר אהיה ויאמר כה תאמר וכו' ויאמר עוד וכו' · קשה כל הני ויאמר למה לי · וי"ל דה"ק ליה הקב"ה למשה אהיה שמי אשר אהיה לעולמי עד · והדר א"ל הקב"ה כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם · א"ל הקב"ה למשה אל תהי סבור ששמו נקרא אהיה אשר אהיה · דשמי אהיה לבד · ואשר אהיה הוא הפירוש · למה נקרא אני אהיה · לפי' חזר הקב"ה וא"ל למשה כה תאמר אהיה שלחני :

ויאמר עוד אלהים · כה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם וכו' א"ל הקב"ה למשה שמא יקראוני אהיה כאשר הגדתי לך וטעות הוא בידם ויש להם לקרות יהיה · כלומר לעולם יהיה · מה"ר בנימין·ונכתב ה' דמשמע הווה· כמו כי מה הווה לאדם · והכי כתב באותו הוה והיה ועתיד להיות: זה שמי לעלם · לעולם חסר כתיב · וזה זכרי לדר דר · דהשם משמע שהוא קיים לעולם · ד"א זה שמי לעלם כלומר שם המיוחד אדם הראשון שהיה בתחלת עולם קראו לי :

ושמעו לקולך · פ"ה סימן זה מסור בידם מיעקב סימן דפק"ד · ולא דק · שלא מצינו שאמ' יעקב להם בלשון פק"וד שא והשיב אתכם : ושאלה אשה · האי שאלה נתינה היא : כמו שאל ממני ואתנה גוים נחלתך · כן כשיחזיקו מצרים לשלחם ושאו להם שיתנו להם כלי כסף וכלי זהב ושמלות קודם שילכו והם יתנו להם ברצון שיתייראו מן המכות : כלי כסף וכלי זהב ושמלות · האחרון מובחר :

מזה בידך · כלומר מזה שבידך יאמינו לך : ויהי לנחש · מפני מה הראה הקב"ה נחש יותר מדבר אחר לומר לך מה נחש ממית בנושכו · אף פרעה ועבדיו נושכין וממיתין את ישראל · ומה שחזר למטה סימן הוא שיהיו פרעה ועבדיו כעץ יבש · וחזר ורמז מידו שהיא מצורעת · רמז הוא שיהיו פרעה ועבדיו טמאים ומטמאים את ישרא' : ויהי לנחש · רמז לג' אותות הללו · בתחלה נחש · לפי שהיו ישראל בעמל ויגיעה · וכל עמל ויגיעה גרם הנחש · ואח"ך הצרעת · כי בשביל יגיעה בא הצרעת ביד משה מפני שחשדם : ויאמר השב ידך אל חיקך כי דרך נגעים לבא עי' הסגר וילכו עי' הסגר : והיו לדם ביבשת · רמז שישפך דמם של מצרים במכת בכורות על היום בשביל ישראל : והנה שבה כבשרו · רמז שיטהר ישראל מטומאת המצרים : והיו וכו' והיו לדם ביבשת· למה כתיב שני פעמים והיו · לומר לך שלא נהפכו לדם ביבשת :

לא איש דברים וכו' אמר משה שלוחי אומות העולם יודעים ע' לשון · ואני אפי' שלי איכני יודע לדבר : גם מתמול גם משלשום גם מאז · יש במדרש · ז' ימים פיתה הקב"ה את משה שילך בשליחותו · ונפקא לן מהכא דכתי' ג' גמין · גם מתמול גם משלשום גם מאז · הרי ששה ימים : מי שם פה · כלומר פה חדשה אני בורא כ"ש שיש בידי לתקן פה שלך שאינה צריכה שא תיקון מעט · ורשב"ם ז"ל פי' חלילה נביא גדול כמשה שהיה מגמגם בלשונו אלא ר"ל שלא היה דברן כדכתיב לא איש דברים אנכי · ולא נהירא דכבד פה וכבד לשון לא משמע כן· גם מן המדרש ראיתי שרצה לקחת גחלת ונכווה בלשונו : ואנכי אהיה עם פיך והורתיך · ר' יהודה בר' וחכמים פליגי בה·חד אמ' אמ' הקב"ה למשה אני בורא בריה חדשה כאשה זו שהרה ויולדת· וחד אמ' אמ' הקב"ה למשה אני מורה דברי לתוך פיך · כאדם היורה בחץ :

וראך ושמח בלבו · א"ל הקב"ה שלח נא ביד תשלח דהיינו אהרן אחי שניבא במצרים·שנא' הנגלה נגליתי לבית אביך · א"ל הקב"ה אהרן אחיך יהי שמח בראייתך והיינו דכתיב וראך ושמח בלבו · ולכך זכה אהרן להיות לו חשן ואפוד על לבו : ואת המטה הזה תקח בידך · א"ר נון משקל מטה זה מ' סאה ומן סנפירינון היתה והעשר מכות חקוקות עליו בנוטריקון. דצ"ך עד"ש באח"ב :

כי מתו כל האנשים · פ"ה הן דתן ואבירם · ולא מתו ממש · שא ירדו מנכסיהם ועני חשוב כמת · וא"ת מנא לן שירדו מנכסיהם · אימא מצורעים היו או סומים או היו בלא בנים · דכולם חשובים כמת · וי"ל דמצורעים לא היו · דלא אשכחן שיצאו חוץ למחנה שכינה · וגם סומים לא היו דכתיב העיני האנשים ההם תנקר לא נעלה · וא"ת אכתי יש לומר דחד מהנך הוו · אבן נתרפאו במתן תורה · והני קראי לאחר מתן תורה כתיבי · וי"ל דאלו היה כם קודם מתן תורה מום · היו חוזרים למומם במעשה העגל · כדאמ' במדרש כל המומין שנתרפאו חזרו למומם במעשה העגל·וכל הני קראי לאחר מעשה העגל כתיבי· וכי תימא לא היה להם בנים · הלא יצאו נצבים פתח אהליהם ונשיהם ובניהם וטפם · וא"ת אכתי לא היו להם בנים כשנאמר להם הדבור הזה אבן קוראם מתים דלאחר מכאן נולדו · וי"ל שא היו עתידין להוליד לא היה קוראם מתים· עוד י"ל על כרחך ר"ל שירדו מנכסיהם ואין בידם כח להרע לו · שאם אתה אומר שעשירים היו וקרי להו מתים משום דאין להם בנים או קרא מאידך · מאי בשרו הקב"ה לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך · אכתי יש לו ליירא פן יתנו ממונם להורגו · אלא ודאי מתו · ר"ל שירדו מנכסיהם · וכן כמי מת"ו עולה בגימ' ירד"ו מנכ"סיהם חסר אחת · מהר"ם ז"ל :

בלכתך לשוב מצרימה · דע דע"מ כן שלחתיך שתהא גבור בשליחותי לעשות כל מופתי בפני פרעה ולא תירא ממנו : בני בכורי ישראל · כאן הודה הקב"ה ליעקב על מכירת הבכורה :

ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה' ויבקש המיתו · פ"ה מפני שנתעסק במלון תחלה · משמע מתוך לשונו שהיה למשה למולו קודם שיתעסק במלון · ותימא והרי צריך לצאת בדרך למחר ואיכא סכנה למולו · וי"ל שאותו

מלון

מלון היה במצרים לאחר שפגש אותו אהרן · וא״ל על הראשונים אנחנו מצטערים ואתה רוצה להוליך כל אלו במצרים וחזרה צפורה וכל ביתה · וא״כ כיון שהיה דעתם לחזור יכול למולו מיד קודם שיתעסק במלון ותהא צפורה ממתנת שם עד שיתרפא הנער · וא״ת והלא שבט לוי אינם משועבדים ולמה א״ל משה להחזירם ושמא לא היה רוצה שיהיו ישראל רואים את ישראל בצרה · עוד י״ל דכיון שנתחזק בדרך והתחיל לעשות רצונו של מקום היה יכול לעכב ג׳ ימים במלון ולמול בנו · אך קשה שהרי לך קיים · אבל טוב מצרימה לא קיים :

וירף ממנו · לפי שמתחלה כשראתה המלאך בולעו עד המילה היתה מסופקת אם בשביל איחור מילת בנו או בשביל מילת עצמו מפני שבא עליה וכסבורה היא שלא תהא הוגנת לו · ומ״מ מספק כרתה ערלת בנו ואמרה חתן דמים אתה לי · ש״מ בשבילי אתה נענש כשראתה המלאך הרף ממנו · אז אמרה ודאי חתן דמים למולות · בבירור יודעת אני שאינך נענש אלא בשביל מילת בנך :

לקראת משה · על זה נאמר מי יתנך כאח לי שהרי קין קם על הבל אחיו ויהרגהו · וישמעאל בקש להרוג את יצחק · ועשו בקש להרוג את עשו · והשבטים ליוסף · ואבימלך הרג את אחיו אבל אחים הללו אוהבים זה את זה שבשעה שנתנה למשה מלכות ולאהרן כהונה לא נתקנאו זה בזה : ויפגשהו בהר האלהים וישק לו · קרא הוא דכתיב חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו · חסד זה משה · דכתיב תומיך ואורך לאיש חסידיך · ואמת זה אהרן · דכתיב תורת אמת היתה בפיהו · וצדק זה משה · דכתי׳ צדקת ה׳ עשה · ושלום זה אהרן · דכתיב בריתי היתה אתו החיים והשלום : נמצא באגדה · מאי דכתיב אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף · כשברא הקב״ה עולמו נתיעץ עם אמת וחסד וצדקה ושלום אמת אומר לא יברא דכוליה שקרא וצדק אומר יברא דעבדי צדקה · ושלום אומר לא יברא · דכוליה קטטה · וחסד אומר יברא דעבדי חסדא מה עשה הקב״ה הפיל אמת ושלום לארץ בשביל שלא הסכימו לבראת את עולמו · וחסד וצדקה שהסכימו לא הפיל · ועתיד הקב״ה להחזירם זה עם זה · שנא׳ חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו :

ויאמר פרעה מי ה׳ · לכך נפרע ממנו במי סים שהוא מי להפך · ועל שאמר ואת בני ישראל לא אשלח · לסוף אחז ביד העם לשלחם · כדכתיב ויהי בשלח פרעה את העם :

נלכה נא דרך שלשת ימים וכו׳ · וא״ת אמאי לא אמר שישלחם מכל וכל · וי״ל לפי שכתוב ושאלה אשה משכנתה ואלו אמר שישלחם מכל וכל לא היו שואלים להם כלי כסף וכלי זהב · אבל כשישמעו שיחזרו תוך ג׳ ימים ישאילום ברצון : נלכה נא דרך וכו׳ · וא״ת זבחו כאן פן יפגענו בדבר · כי הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו :

ואל ישעו בדברי שקר · פ״ה ואל יהגו · ואינו כמו וישע ה׳ אל הבל · שר״ל ויפן · דאם ישעו דהכא היה רוצה לומר יפנו הול״ל לדברי שקר · וגבי וישע אל הבל · פ״ה כמו ואל ישעה · וצריך לומר דאינו כמו ישעו דהכא · אלא כההוא דכתיב בישעיה ואל ישעו אל המזבחות · שר״ל אל יפנו : והכה עבדיך מוכים וחטאת עמך · כמו קולע באבן אל השערה ולא יחטיא · כלומר חסרון הלבנים על עמך לפי שאינם נותנין תבן :

עתה תראה · פ״ה שא״ל הקב״ה לאברהם נסיתי ולא הרהר אחר דברי ואתה כבר הרהרת · ואע״ג דאברהם אמר במה אדע כי אירשנה · אין זה הרהור · אלא ה״ק ליה באיזה זכות אדע שאירש הארץ · והשיב לו הקב״ה ע׳ זכות הקרבנות · כדכתיב קחה לי עגלה משולשת וכו׳ : כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו · למה כפל ביד חזקה · הכי משמעות דקרא · כי ביד חזקה ישלחם שאני אעשה לו כח ואייסרנו במכות עד שישלחם · וביד חזקה יגרשם בעל כרחם של ישראל כמו שנא׳ ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ ולא הספיקו לעשות צדה לדרך :

תוספות פרשת וארא הרא״ש

וידבר אלהים · לפי שא״ל משה למה הרעות · דבר הקב״ה אליו קשות · וכן אלהים משמע מדת הדין · וכן וידבר משמע קשות · כמו דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות : וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי · באברהם כתיב אני אל שדי פרה ורבה · וביעקב כתיב אני אל שדי פרה אבל ביצחק לא כתיב אלא והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך והיינו שבועה דאל שדי : וארא אל אברהם · מדרש אגדה · שהקב״ה מתאונן על הראשונים ואמר חבל על דאבדין ולא משתכחין · שהרי כמה פעמים נגליתי להם באל שדי ושמי ה׳ לא נודעתי להם · כלומר לא שאלו לי · ואתה כבר שאלת מה שמו מה אומר אליהם · ורש״י הקשה על זה דא״כ היה לו לכתוב ושמי ה׳ לא שאלו לי · וא״ת לא הודיעם שכך שמו הרי תחלה כשנגלה לאברהם א״ל אני ה׳ אשר הוצאתיך מאור כשדים וכו׳ · ושעולם תמהים מה ר״ל רש״י וא״ת לא הודיעם שכך שמו · ומפרשים הכי · וא״ת דהא דכתיב לא

וארא אל אברהם וכו׳ · פירש״י קרא שלא אמר ושמי ה׳ לא שאלו לי · פי׳ לפי׳ וא״ת יש דבר בפסוק שהוא כמו לא שאלו לי שהרי כתיב לא נודעתי להם ונפרש בדוחק נודעתי כמו לא הודעתי ולמה לא הודעתי לפי שלא שאלו לי עכ״ז אי אפשר לעמוד על הפירוש כדפרש״י :

איתא בהגדה דליל פסח ר׳ יהודה היה נותן בהם סימנים דצ״ך עד״ש באח״ב · מה ראה ר׳ יהודה לתת הסימנים הללו והלא מי שיראה סדר המכות בפסוק יכול לעשות כמוהו · וי״ל דהסימן בא להראות לנו שכל מכה שלישית היתה בלא התראה כגון שחין חשך וככל ב׳ הראשונות מלקין ואין מלקין בלא התראה לכן דם צפרדע בהתראה · שלישי׳ בלא התראה כדאמרי׳ לקה ושנה כונסין אותו לכיפה ואתי כמה דאיתמר כיפה אין צריך התראה וכן שחין חשך בלא התראה · וקשה למה צריך בכל ראש שלישית ושלישית ב׳ התראות בהתראת דם צפרדע שני · וי״ל כל שלישית ושלישית

לא נודעתי ר"ל לא הודעתי · כלומר לא הודיעם שכך שמו ומפני מה לא הודיעם לפי שלא שאלו לו שמו : כמלא דהא דכתב לא נודעתי כמו שכתוב לא שאלו לי · ואז יתיישב האגדה דמתאונן על האבות · ואין זה יכול להיות דמתחלה כשנגלה לאברהם נאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים · אלמא הודיעם שכך שמו · ומאחר שהודיעם א"כ לא היה מתאונן על הראשונים שלא שהללו לא שאלו לו שמו ואלו שאלו ואם כן הדרא קושיא לדוכתיה שהיה לו לכתוב ושמי ה' לא שאלו לי · ועוד קשה מאחר שהודיעם שמו למה משבחם על שלא שאלו שמו וכן למה תולה גנות למשה על ששאל שמו הלא הקב"ה לא הודיעו · לכך נ"ל כפי' קמא שפירשו :

וגאלתי פ"ה דאיכא ד' לשוני גאולה · והבאתי לא קא חשיב דאין זה לשון גאולה · ומ"מ סמך הוא לכוס חמישי דאמרי' אם חולה הוא או אסטניס לומר בחמישי הלל הגדול אם ישתנו :

ולא שמעו אל משה מקוצר רוח · וקשה וכי יש אדם שנתבשר בבשורות טובות ולא יהיה שמח · וא"כ מה ת"ל ולא שמעו · אלא קשה היה להם לפרוש מעז שעובדים · כדכתי' משכו וקחו לכם · משכו ידיכם מע"ז וקחו לכם צאן : הן בני ישראל לא שמעו אלי וכו' · הפשט כך הוא · הן בני ישראל אע"פ שאני מבשרם בשורות טובות · ואיך ישמעני פרעה שאני מבשרו בשורות רעות · וזה אחת מקלים וחמורים שבתורה · ואם תיקשי מאי ק"ו הוא · הא דלא שמעו לו מפני קוצר רוח שהיה להם · וי"ל בכל שכן שהיה להם לשמוע ולהאמין כלום יש מתבשר בשורה טובה ולא ישמע ולא יאזין :

וידבר משה לפני ה' לאמר · כך אמר משה להקב"ה אמור לי אם אתה גואלם אם לאו · והשיב לו עתה תראה · וכן וידבר משה לפני ה' לאמר יפקוד ה' אלהי הרוחות · אמר משה השיבני אם אתה ממנה פרנס על הצבור אם לאו ויען לו קח לך את יהושע וכו' · ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר : ויצום אל בני ישראל · שילכו אל פרעה מלך מצרים וידברו כדי להוציא בני ישראל :

בכור ראובן · מפני שמייחס שבט לוי בשביל משה ואהרן התחיל לייחס מראובן עד שהגיע ללוי ומנה זרעו של לוי עד משה ואהרן · בני אהרן ובני קרח וכל ראשי האבות ומה שלא מנה בני חברון לפי שלא הוזכרו בשום מקום בתורה · ולא מנה אלא אותם שהוזכרו כגון בני עמרם · ומטעם זה אינו מונה בני משה לפי שלא הוזכרו · וכן בני איתמר :

ויקח עמרם את יוכבד דודתו · לפי שנולד מדודתו של אביו לא נכתב כרת בעריות מפני כבוד דודתו · וזהו שייסד הפייט אחות אב על כל נעלם תכסך כושה ונכרת לעולם כאמת יהגה חכי יסדו הפייט : אחות נחשון · מכאן מוכיח התלמוד הנושא אשה יבדוק באחיה : הוא משה ואהרן ובפסוק אחר כתיב הוא אהרן ומשה · אלא לענין התולדות הקדים אהרן · ולענין הדבור הקדים משה שהיה עיקר :

ראה נתתיך אלהים לפרעה · לפי שעשה עצמו אלוה · שאמר לי יאורי ואני עשיתני · אתה תהיה לו לאלהים · ויש במדרש · אמר הקב"ה למשה אל תתגאה עליהם דלא נתתיך אלהים עליהם של לפרעה לבד והיינו הא דכתיב בקרא של אהים לפרעה · כלומר לפרעה לבד ולא לאחרים : יהי לתנין · לפי שנתגאה ונקרא התנין הגדול · עשה לו אות מן תנין ורמז לו כי כאשר בלע מטה אהרן האחרים ויקיאם ונהפך לעץ כבתחלה · כך אחר שבלע פרעה את השבטים המזרים · וכן אחזירהו לתוהו

מכות חדשות בפני עצמן לכך צריך לכל שלושות שתי התראות שפרעה היה סבור שלא ישובו עוד כיון שלא הוזהר פעם ראשונה · א"כ ג' ראשונות ע"י אהרן ג' שניות על ידי משה ג' שלישיות על ידי הקב"ה וא' ע"י כולם ועל שהיו חלוקות הוזקקו התראות חדשות על ידי הקב"ה דבר חשך מכת בכורות ע"י משה ערוב ברד ארבה דצ"ך ע"י אהרן שחין ע"י שלשתם · אותם דאהרן היו מן הארץ לפי שלא היה מעלתו כ"כ אותם דמשה מאויר אותם דהקב"ה משמים וארץ ומאויר שחין מכל · והמטה היה לתנין פרעה נקרא תנין שנא' התנין הגדול ומעץ יבש נעשה תנין ובלע את המטות וחזר לעץ יבש כך בראתיך מאין והמלכתיך ואמרת לי יאורי ואני עשיתני ואתה עשית עצמך כתנין שדרכו לבלוע כך בלעת י"ב שבטים וזהו י"ב מטות כי מטה ושבט הכל דבר א' סופך להחזירם ולפולטם ואחזירך לתוהו ובוהו : גבי מכת כנים · אמר ולא יכלו החרטומים לעשות בלטיהם ופירש"י שאין שד שולט על בריה פחותה מכשעורה · ושמעתי טעם אחר לפי שאין מכשף יכול לעשות כשפים אם אינו עומד ברגליו על הארץ כמו שמצינו בתלמוד על אותו מעשה ר"ש בן שטח שתפש פ' כשפניות והכניס פ' תלמידים וכל א' וא' הגביה אחת מהן ולא יכולו לעשות דבר בשביל שלא היה רגליהם על הארץ כמו כן הכא העפר היה כנים ולפיכך לא יכלו החרטומים לעשות בלהטיהם כן : תמצא שלא אמר למחר ברפואה אלא בערוב לפי שהיו חיות רעות ויש מהם הולכות לאט ולא יכלו לצאת חוץ מהמדינה עד יום שלם ואין ויצעק אלא בצפרדע לפי שתלה משה עליו השררה שאמר התפאר עלי לכך הוצרך להפציר בתפלה :

התפאר עלי למתי אעתיר לך ויאמר למחר · י"ל דהכי פשטיה התפאר עלי למתי תרצה שיכרתו הצפרדעים ממך ומבתיך אעתיר לך מיד לאיזה זמן קצוב שתרצה ולנכותו שיעברו המכה למחר ויאמר כדבריך ועתה ניחא לי שלא היה יכול פרעה לומר זמן קצר מזה :

תנו לכם מופת · פרש"י מופת אות להודיעם שיש צורך במי ששולח אתכם · פי' לפי שיש צורך כלומר כח ויכולת במי ששולחם וכן יזבחו לשדים וכו' כתרגומו דלית בהון צרוך : על מכת ברד נאמר אני שולח את כל מגפותי · פירש"י למדנו מכאן שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות · ויש פירושים שכתוב בהם מכת בכורות ודוחקים עצמם בקריאת התיבה לקרות בכורות לשון ביכורים ובחנם דחקו כי כך הלשון בכורת · אי נמי יש ליישב מכת בכורות ממש שלח להם בסוף וה"פ ככון היה דבר מלפני בעלת פמליא שלו לשלוח את כל מגפותי אל לכך דהיינו מכת בכורות שתבא עכשיו ולא אניחה לבסוף כמו שהניחה בעבור תדע כי אין כמוני · ואך אותך ואת עמך בדבר כלומר להמית אותך ואת עמך · ואולם בעבור זאת העמדתיך ומשכתי את ידי מאותה מכה גדולה והנני ממטיר כעת מחר אם עודך מסתולל בעמי · כך פי' מורי ז"ל :

לתוהו ובוהו כמו שבראתיו מטיפה סרוחה: בלהטיהם כן · ר"ל על ידי שד וכי כתיב בלטיהם · ר"ל במכשפות בלע"ז אנקאנ"טמנט :

כבד לב פרעה · אמרו חכמים משל למלך שבחיות שמינה החמור לגבות המכס · פעם אחת בא אחרי שהוא המלך והזאב והשועל עמו בעיר · בא החמור ושאל להם המכס · אמר השועל כמה עזות יש לך מכל החיות · אינך יודע שהמלך בא עמנו ובאנו עמו ואתה שואל לנו מכס · א"ל החמור המלך עצמו יפרע · בא ושאל למלך · בא המלך וטרפו ונתנו לשועל ואמר לו לסדר לו איבריו · סדר השועל איבריו וראה הלב יפה ואכלו · וכשבא אחרי וראה איבריו ולא ראה לבו · אמר לשועל איה לבו · אמ' השועל וכי אם היה לו לב היה שואל מכס למלך · כך פרעה הרשע כזה ושכחן · שכח כל מה שעשה לו הקב"ה · אמר הקב"ה שוטה זה אין לו לב · לכן נעשה כבד והיינו דכתיב כבד לב פרעה : ויבלע מטה אהרן · הרבה נסים נעשו בבליעה זו · חדא דלא בלעם כל זמן שהיה כתנין שלא יאמרו המכשפים דרך נחש ותנין לבלוע אחרים · לפי' המתין עד שנעשה מטה · ועוד שלא נתנפח כלל מבליעתם · באותה שעה אמר פרעה בלבו · אם יאמר משה למטה שיבלעני עם כסאי מה אעשה:

במטה אשר בידי ולפי שהיה ירא מהמטה הזכירו לו : ונהפכו לדם פי' ה"ר יוסף בכור שור כי היאור לא היה דם כי אם לפי שעה · ותדע דלא אמר כי לא יכלו לשתות ממימי היאור מפני שהיו דם · אלא מפני סרחון הדגה · והיינו הא דכתיב ויעשו כן חרטומי מצרים · מה עשו והלא כבר היו דם · אלא מלמד שחזר היאור למים והיינו דכתיב ולא שת לבו גם לזאת · לפי שראה שלא היו מים אלא לפי שעה · אך קשה דא"כ לא היה לו לקרותה על שם מכת דם אלא על שם דהבאשה · וי"ל דהבאשה אינה ניכרת והדם ניכר על כן נקרא על שם הדם :

ויבאש היאור ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור · יש מדרש אשר מזה הועשרו ישראל שקנו מים מישראל ומיד שלקחוהו הבאישו ואח"כ קונים אותם ע"מ שישתו עמהם בכוס אחד ובכל זה לא הועיל להם · כי חלק המצרי היה משובה מחלקו של ישראל : ויעשו כן חרטומי מצרים · וא"ת מהיכן לקחו מים לנסות לעשות כן והלא כולם היו דם · וי"ל שהביאום ממקום אחר · אי נמי מאותם מים שחפרו סביב היאור · ולמשמע בתרא קשה שהרי כתיב ויחפרו אחר ויעשו ובחד פרשה וכיון דבחד פרשה כתיבי אין לומר אין מוקדם ומאוחר בתורה · וגם ללשון ראשון קשה · הא דפירש שהיאור לא היה דם אלא לפי שעה · א"כ לא היו צריכים להביא מים ממקום אחר · הרי היאור חזר לסורו וצ"ע :

וימלא שבעת ימים · פ"ה שכן דרך המכות · המכה משמשת רביעית החדש וג' חלקים להתראה · במלא המכה חדש שלם · ורמז לדבר שלח אותות ומופתים בתוככי מצרים · הוא יכול לכתוב בתוך מאי בתוככי לומר לך כי היתר עולה ל' · וא"ת בתוככי ירושלם הללויה · מאי דריש ביה · וי"ל רמז לכסא שלמה המלך שהיה בל' מעלות · כנגד שהמלכות בל' מעלות : והיינו דכתיב שיר המעלות בכולם כי אם בחד דכתי' שיר למעלות · לומ' שהיה בו ל' מעלות : אך קשה דלפירושו משמע שלא היתה המכה עם ההתראה אלא כ"ח ימים ד' שבועיות · וי"ל דממתין אחר המכה עד כ"ח להתחיל האחרת · וא"ת והרי חשך לא שמש כי אם ו' ימים דכתיב ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים · ועוד ג' ימים אחרים מוכפל בחשך שלא קמו · וי"ל חשך שהיה על ים סוף · דכתיב ויהי החשך והענן · השלים הז' ימים ומפני מה התרה הקב"ה בכל המכות חוץ מג' · כנים שחין חשך · ותירץ ה"ר יוסף בכור שור לפי שלא הוצרכו התראה · שבלא התראה באות ורגילות לבא · אבל שאר מכות שאין רגילות לבא לעולם התרה עליהם · וזהו הסימן דצ"ך עד"ש באח"ב פי' עד"ש ערוב דבר בהתראה · שחין שהיתה שלישית בלא התראה · דצ"ך דם צפרדע בהתראה · כנים בלא התראה שהיתה שלישית · באח"ב פי' ברד ארבה בהתראה · חשך בלא התראה והוא באח"ב · ולכך נתן בהם ר' יהודה סימנין בג' תיבות · דצ"ך ע"י אהרן · עד"ש עי' משה · ועי' הקב"ה באח"ב · כי עוד י"ל טעמא שלא התרו בו בג' מכות לפי שמי שלקה ושנה בא מכניסין אותו לכיפה בלא התראה לפי' לא התרוהו במכה שלישית ורביעית ובחמישית התרוהו ובששית לא התרוהו וכן כולם · פירש ה"ר יוסף בכור שור שר' יהודה נתן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"ב על שלשה מחלוקות אשר בהגדה של פסח · דר' יוסי הגלילי אומר במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות ור' אליעזר אומר במצרים לקו ארבעים מכות ועל הים לקו מאתים מכות ור' עקיבא אומר במצרים לקו חמשים ועל הים לקו ר"ן הרי בין הכל ת"ר · ת"ק על הים וק' במצרים והסימן מן דצ"ך עד"ש באח"ב עולים תק"א · ת"ק כנגד ת"ק שלקו על הים · ואחד רמז לאחד מאה שלקו במצרים :

ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה · וא"ת מאי שנא דהכא כתיב בא · ולעיל כתיב לך אל פרעה · ולקמן כתיב השכם בבקר והתיצב לפני פרעה · וי"ל דבמקום שכתוב לך או השכם כתיב אחרי כן הנה יוצא המימה · פי' לעשות צרכיו ואין דרך שילך שכינה שם עמו · והיכא דכתיב בא אל פרעה לא כתיב אחריו הנה יוצא המימה ושם שכינה עמו והיינו דכתיב בא עמי ואלך עמך · אך קשה דהא כתיב בהתראת מכת ברד השכם · ואע"ג דלא כתיב אחריו הנה יוצא המימה · ונראה שהדבר תלוי בהתראה חדשה · שכל התראות חדשות בהשכמה היו · ודוק ותשכח · שהרי בדם כתב לך אל פרעה בבקר שהיתה התראה ראשונה · כמו כן בהתראת ערוב שהיתה ערוב חדשה דמכת כנים לית בה התראה · תמצא כמו כן כתב השכם בבקר · וכן במכת ברד אשר היתה חדשה דבשחין שלפניה לא היתה בה התראה כתב בה השכם בבקר · אבל במכות שניות כגון צפרדע ערוב וארבה כתב בא אל פרעה לפי שלא היה התראה בהשכמה :

ובתנוריך ובמשארותיך · בשעה שהשאור מצוי בתנור דהיינו כשהוא חם · ולפי שהצפרדעים מסרו עצמם למיתה לעשות רצון קוניהם ונכנסו בתוך תנור חם נעשה להם נס ולא מתו · כדכתיב וימותו הצפרדעים מן הבתים ומן החצרות ומן השדות אבל אותן שבתנורים לא מתו : ובכה לכך כתיב מלא לומר שהתחילו בו הצפרדעים כלומר ובכה כמו בה ובעבדיך ובעמך יעלו הצפרדעים : התפאר עלי למתי אעתיר לך · קאי אשלום כלומר תאמר לי בודאי מתי תשלחם · ואני אעתיר לך מיד · ויאמר למחר אשלחם · ולא ויעתר מיד · והפסק

מוכיח שכין למתי וכין אעתיר · אבל לא קאי אעתרה לומר מתי אעתיר לך · שהיה לו להשיב מיד · רש"בם :

והיה לכנים · במכה זו אין בה התראה ולא כשחין ולא כחשך · וטעמא שעשה אהרן מכת דם לפרדע וכנים · לפי שהיאור והארץ הגינו על משה : להוציא הכנים ולא יכולו · לפי שאין השד שולט לברוא בריה פחותה מכשעורה · וקאמר התם דאפי' כי גמלא אינו יכול לברא · שאני מכנים · כלומר יכול לאסוף בריות כשהם גדולים כשעורה · והאי לא מיכנים אינו יכול לאסוף בריות יחד פחותים מכשעורה · וה"ט דנקט קרא להוציא את הכנים · כלומר להוציאם ממקומם ולאוספם יחד · עוד יש לומר ולא יכולו · לפי דאין מכשפות מועיל אלא א"כ רגלי המכשף עומדים על הארץ · כדאמרינן במעשה שמעון בן שטח שהגביהו הבחורים הכשפניות והחרטומים רצו להוציא את הכנים מתחת רגליהם לעשות מכשפות ולא יכולו :

את הערוב פי' רשב"ם שהיו זאבים נקראים ערוב · כדכתיב זאב ערבות ישדם : והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן · בכל המכות לא נאמר הבדלה חוץ מזו · לפי שחיות רעות קלות ללכת בכל מקום :

למען תדע כי אני ה' · לפי שאמר פרעה לא ידעתי את ה' · לפי' א"ל בזאת תדע · כלומר במכה זאת ערוב תתחיל לידע : תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו : פ"ה שעובדים לבהמות · וקשה דכתיב ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' והנה לא מתו הבהמות לבד אותם שבשדות · אלא נראה לפרש שדמות יראתם היה כדמות בהמות ולפי' אינם אוכלים בהמה דקה · והיינו דקאמר גבי מכת בכורות וכל בכור בהמה אם הם חטאו בהמה מה חטאה · אלא לפיכך לקו שלא יאמרו יראתם תבעה עלבונם והביאה פורענות על מצרים :

וימת כל מקנה מצרים כלומר כל מה שמת היה ממקנה מצרים · דאין לומר שמת כל מקנה מצרים דא"כ הו"ל ימות כל מקנך : ועוד דדבר משמע מקצתם וכן מצינו שכבר היה להם מקנה כדכתיב הירא את דבר ה' · אכן רש"י פי' לפי שלא היתה הגזרה אלא על אותן שבשדות · שנאמר הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה · וה"ק וימת כל מקנה מצרים אשר בשדה · אבל הירא את דבר ה' הניחו לאנס בבית · וקשה להר"ר יוסף בכור שור · דהא כבר מצינו גבי הברד ואשר לא שת לבו גם לזאת ויעזוב את מקנהו בשדה · אלמא עדיין היה מקנה אף לשאינם יראים : ויכבד לב פרעה · מן ה' מכות ראשונות ואילך לא החזיק פרעה כי אם ע"י המקום ובעל כרחו שלא רצה המקום שישלחם להראות לו ידו החזקה · לפי' כתב ויכבד או ויחזק :

וזרקו משה השמימה · מכה זו היתה ע"י שלשתן הקב"ה משה ואהרן · אהרן סייע לו שמלא חפניו מפיח הכבשן ונתנו ביד משה ומשה זרקו והקב"ה נהג הפיח בכל ארץ מצרים · ובט' מכות כל אחד משלשתן עשה ג' · הקב"ה עשה ברד ארבה חשך מכת בכורות · ואהרן עשה דם לפרדע כנים · ומשה עשה ער"ש : ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה · מפני שמשה היה חשוב בעיניהם · כדכתיב והאיש משה גדול מאד · ודרך שחין להיות על הברכים והשוקים · לכך ולא יכלו לעמוד לפניו :

את כל מגפותי · פ"ה זו מכת בכורות · והעולם מגיהים מכת בצורת וסבורין שרצה רש"י לומר מכת בכורות · כמו כל בכור · ואומרים מה ענין הריגת בכורים לענין הברד שנפל על התבואות · ואינו אלא לשון בכורים כלומר לא נפל הברד כי אם על הבכורות · כדכתיב והפשתה והשעורה נוכתה כי השעורה אביב והפשתה גבעול והחטה והכוסמת לא נוכו כי אפילות הנה :

ואש מתלקחת בתוך הברד · כמלא כפסיקתא כהדין שאישתא וקרילא דמשחא ומיא מתערבין כחדא ומדלקות מגו תרויהון · פי' כזאת עששית וכר שהשמן והמים מעורבין יחד ודולקות מבין שניהם : ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים · ולכך הודה על מכה זאת יותר משאר מכות לפי שהזהירו הכתוב דא"ל העז מקנך · ואם כן עשה לי צדקה גדולה ומעכשיו אני ועמי הרשעים שלא שמנו ללב דבריו ועזבנו בהמותינו בשדה · וכן אמר בארבה · חטאתי לה' אלהיכם ולכם · שאני גומל לכם רע לפי החסד שאתם גומלים לי : לא כתוך ארבה · ותלויות עד ימי גוג ומגוג שעתיד הקב"ה להפילם עליהם · ואותם אבני קרואים אבני אלגביש שנתעכבו על גב איש · כלומר על ידי משה שנקרא איש האלהים :

תוספות פרשת בא הרא"ש

כי אני הכבדתי את לבו · וא"ת וכי מאחר שהקב"ה הכביד לבו מה חטא · וי"ל לפי שבתחלה הכביד לבו ג' פעמים כדכתי' ויחזק לב פרעה החזיק עצמו שלא לשמוע · כשראה הקב"ה כך הכביד לבו לאבדו מן העולם : שלח עמי ויעבדוני · שאני יכול לתת להם יותר מאשר תוכל · שכבר נוכתה הפשתה והשעורה והאילנות שלך : כי אם מאן אתה לשלח · בשביל שעדיין נשאר לך חטה וכוסמת הנני מביא מחר ארבה ותאכל כל השאר :

מביא מחר ארבה. וא"ת מנא ידע משה האי מכה והיכן מצינו שהודיעו הקב"ה · י"ל דמשה הבין מדכתיב למען תספר באזני בנך חשב משה אי זו היא מכה שצריך בה סיפור לדורות אין זו כי אם מכת ארבה שכתוב עליה סיפור בספר יואל · שנאמר עליה לבניכם

ולמען תספר באזני בנך ובן בנך · וא"ת משה היאך היה יודע שהקב"ה היה עתיד להביא עליהם מכת ארבה · וי"ל שהרגיש והתבונן בנ"ש דתספר ספרו גבי יואל שיש ארבה בפי' וכל הנביאים ניתנו למשה על פה עד בא כל נביא ונביא לכך נקראו דברי קבלה שלא ניתנו ליכתב אלא בקבלה ואע"פ שאמרו אין דנין דברי תורה מדברי קבלה אם למדה משה רבינו א"כ דנין :

על הדם · פרש"י נהפך לדם מילה · וא"ת מנא ליה שהיה דם מילה והלא בעונותיהם רבים דמים נשפכו במדבר בעגל ובעדת קרח ובמרגלים מנא לן שלא היו רואים אותם דמים · וי"ל שמצרים חירפו את ישראל על שמלו את בניהם במצרים ולא במדבר וכתוב על המילה כי חרפה היא לנו גבי שכם ולכך נאמר על המילה

לבניכם ספרו ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר· וכן פי' הר"ר יוסף בכור שור דודאי אמר הקב"ה למשה מכת ארבה· אלא כדי לקצר הדברים לא נכתב רק בדברים אל פרעה כדי לכתוב מה שאמרו לו עבדיו הטרם תדע· ומה שאמר פרעה למשה· ודרך המקראות כן לקצר לשונן שאין צורך לספר השליחות ומזכיר המכה בדיבור הקב"ה כמו בצפרדעים ובמכות אחרות· וכדי לקצר אינו אומר שהזהיר בהם משה את פרעה· דודאי משה היה עושה מצותו של הקב"ה:

יהיה זה לנו למוקש· זה כגימ' עולה ז"ב כנגד ז"ב שבטים: כי רעה נגד פניכם· כוכב א' ששמו רעה כדפי' רש"י· ולפי הפשט ראו כי רעה נגד פניכם· כלומ' נכרת ונראה שדעתיכם לרעה כשאתם שואלים לילך אתם וטפכם ובקרכם וצאנכם· אם כן אין בדעתיכם לחזור: כי אותה אתם מבקשים· עד עכשיו דכתיב נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' אלהינו: ויגרש אותם למה שהו שיגרשם· לפי ששלח פרעה להם שלוח להשיבם לא רצו להלוך מלפניו בלא רשותו והיו ממתינין שיתן להם רשות ויגרשם:

לא נשאר ארבה אחד· כל דבר הנבראה בשביל המכה כגון צפרדעים וכנים· דכתיב ושרץ היאור צפרדעים· כשעברה המכה מתו· כדכתיב וימותו הצפרדעים· ומסתמא כמו כן מתו הכנים· וכל דבר שלא נברא אלא בא ממקום אחר· לאחר אשר עשתה המכה שליחותה חוזרת למקומה· בערוב נאמר ויסר הערוב ולא נשאר אחד· ואינו אומר שמתו· בארבה כתב לא נשאר ארבה א' ורבותינו אמרו דלכך לא מתו הערוב שלא יהנו המצריים מבשרם ומעורם:

ואחריו לא יהיה כן· פ"ה והא דכתב גבי יואל וכמוהו לא נהיה מן העולם משמע שהיה גדול משל משה· וי"ל דהיינו ממינים הרבה אבל של פרעה לא היה כי אם ממין ארבה לבדו וממין ארבה אחר לא היה כמוהו· וקשה שהרי בס' תלים חשיב ארבה של מצרים שהיתה מכמה מינים ילק חסיל חגמל· לכך י"ל דבימי משה היה מינים ארבה הרבה שלא באו כולם כאחד· והיינו דכתיב ואחריו לא יהיה כן בבת אחת אבל דבימי יואל באו המינים זה אחר זה· כדכתיב יתר הגזם אכל הארבה ויתר הארבה וכו' והיינו וכמוהו לא נהיה מן העולם· מגזם לחודיה כמו בימי יואל· ומארבה לחודיה ומילק לחודיה· אבל לעולם של משה היה קשה לפי שכולם באו כיחד· וי"מ דשל יואל כמו באו כולם כיחד אך היה בו מינים הרבה משל משה· וניחא הא דקאמר ואחריו לא יהיה כן ממינים שלהם· ולעולם של יואל קשה לפי שהיו בה מינים הרבה יותר משל משה· עי"ל דבארץ מצרים לא היה גדול משל משה ובארץ כנען לא היה גדול כשל יואל: חטאתי לה' אלהיכם ולכם ממה חטא גבי משה ואהרן· ממה שגרשם מפניו:

נטה ידך ויהי חשך על ארץ מצרים· וא"ת מפני מה לא אמר משה לפרעה אם מאן אתה לשלח הנני מביא מחר חשך כמו שאמר בשאר מכות· י"ל לפי שאמר בלבו אם אומר להם שאביא חשך עליהם יסתירו כליהם· אבל עכשיו שלא גלה להם לא הסתירום· ואף אם לא רצו להשאילם יקחו בני ישראל בעל כרחם· שהרי לכל בני ישראל היה אור במושבותם: לא ראו איש

המילה היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם וזהו שפירש נהפך למילה דבליל פסח מלו כדמפורש לקמן בפרשה וזה הדם הראשון שהיה מסימן הכוכב: יש לשאול מ"ש שמתו כל הרשעים בתוך ג' ימי אפלה ודתן ואבירם לא מתו שהיו רשעים גמורים· י"ל אע"פי שהיו רשעים לא נתייאשו מן הגאולה:

וישאלו איש מאת רעהו· לשון מתנה כמו שאל ממני ואתנה גוים נחלתך שהוא שאלת מתנה:

ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו למאיש ועד בהמה וכו'· יש לשאול ולהקשות מאי רבותא היא לא יחרץ כלב·· וי"ל לפי שאחז"ל כשמלאך המות בא לעיר כלבים צועקים ובאותה הלילה בא מלאך המות בשביל מכת בכורות ואע"פ כן לא יחרץ כלב לשונו וזו היא רבותא:

אל תאכלו ממנו נא· פשט מר' אברהם בן עזרא אל תדאגו ותאמרו נאכל הפסח נא כלומר שאינו מבושל כל צרכו מפני פחד מצרים לא תעשו כן ובשל מבושל במים ואל תאמרו נבשלנו בקדרה שלא ירגישו בנו המצרים שנאכל שיהם לא תעשו כן והוא כמו ולא בשל וכן תרגם אונקלוס ואף לא בשלא מבושל במייא· כי אם צלי אש ראשו על כרעיו ועל קרבו וא"ת נחתוך הראש והאיברים והכרעים שלא יכירו שהוא תועבתם לא תעשו כן שלא על אפס ועל חמתם· ויכירו וידעו שהוא תועבת מצרים אשר אתם זובחים ואוכלים ויחפרו ויאבדו וימותו בנפש מרה כי שהיה חי וקיים כחזק יבא וזרועו מושלה לו ועשה בהם שפטים:

איתא בתלמוד כתוב א' אומר ששת ימים תאכל מצות וכתוב א' אומר ז' ימים תאכל מצות ז' בכלל היה· וא"ת היך משמע שיצא ז' מן הכלל· ופרשב"ם שלהי פסחים דכתיב ששת ימים תאכל מצות וביום הז' עצרת בפרשת ראה ומשמע בהדייא דיצא מכלל אכילת מצה השביעי ולגופיה לא אצטריך שהרי כתיב בפרשת פינחס וביום הז' מקרא קדש:

כל מלאכה לא יעשה לכם· פרש"י עו' אחרים ור"ל גוים ואני הקשיתי למורי הרב ז"ל א"כ מצינו אמירה לגוי שבות מן התורה· ותירץ אחרים קטנים שכן גבי שבת הם מוזהרים בפסוק האבות על הבנים:

ועצם לא תשברו בו· לשון התלמוד פרש"י יש בו כזית בשר יש בו משום שבירת עצם· ור"ל הפשט מאזהרת השבירה לפי שיראה רעבתן אם שובר העצמות של פסח שהפסח נאכל על השבע אם כן כשאין עליו כזית בשר למה אין בו משום שבירת עצם והלא יותר יראה רעבתן· ושמעתי האי פירוש כמנו חבורה על הפסח והמה מרובים כל כך שלא הגיע לחלק אחת מהם כזית אך צריך לחזור על המוח מהעצם לשברו ואין בו משום שבירת עצם אבל אם יש עליו כזית בשר ושובר ועובר שיכול לצאת ידי חובה מכזית הבשר כך שמעתי אך לשון התלמוד לא משמע כן לפי':

וה' הכה כל בכור· כל מקום שנא' וה' הוא וב"ד ומתוך כך ניחא לן באיוב ה' נתן וה' לקח וכו' למה אמר וה' די לו לומר ה' נתן ה' לקח של כשעושה חסד ומתנת חנם עם בריותיו הקב"ה אינו כמלך עם פמלייא שלו אבל כשלוקח א' מהם או כשמביא יסורין עליהם הוא כמלך עם ב"ד ולכך נאמ' וה' הכה:

כי

איש את אחיו ג' ימים ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים אחרים · ובמכילתא פריך ויום שביעי היכן היה שהרי המכה משמשת ז' ימים · ומשני הקב"ה גנזו להם עד שהיו ישראל על הים · כדכתי' ויהי הענן והחשך ומתרגמי' והוה עננא וחשוכא למצראי· וכן פי' לעיל:

עוד נגע אחד · פ"ה כעומדו לפני פרעה נאמרה לו פרשה זו והזהירו הקב"ה על מכת בכורות שהרי משהלך מלפניו לא יסף עוד ראות פניו·ומקשים היאך דבר הקב"ה עמו במצרים שהיתה מלאה גלולים והלא כשנתפלל משה אמר כצאתי את העיר וגו'·ויש מדרש שהגביה הקב"ה למשה עשרה טפחים מן הארץ: וגם מקננו ילך עמנו · וא"ת כיון שניתן לכם משלנו למה ילך משלכם השיבו כי ממנו נקח לעבוד את ה' · וא"ת למה ניתן מקננו כיון שתוליכו מקניכם לפי שלא נדע מה נעבוד את ה' עד בואנו שמה:

וישאלו איש מאת רעהו · פי' ולא היה גזל לפי שהמצרים נותנין להם כדי למהרם לשלחם כדכתיב קומו צאו · וא"ת היאך שאלו להם כליהם והלא שונאים אותם · וי"ל דמשום הכי וה' נתן את חן העם · עוד י"ל דהאיש משה גדול מאד והיו יודעים שלא יניחם לעשות שום עול: עוד נגע אחד אביא על פרעה · מה שלא הקרה במכה זו כמו באחרות · לפי שכבר פירשה בתחלתה הנה אנכי הורג את בנך בכורך: כשלחו כלה · כלומר כשישלח אתכם אז יהיה כלה · וי"מ כלה כמו כולה · כלומר לא יעכב משלכם כלל·

כי אין בית אשר אין שם מת · לפי שהיו קוברים אותם בבתיהם והכלבים מקטטים ומוציאין ומוליכין אותם מבית לבית:

כי לא חמץ כי גורשו ממצרים · וא"ת וכי אם לא גורשו ממצרים היו אוכלין חמץ · וי"ל כי גורשו קאי אדלעיל ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים וכו' כלומר חוץ ממצרים וכן שמואל שוכב בהיכל ה' היכל ה' קאי לטרס וככה שהרי אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד: אז"ל פסח שיצאו ישראל ממצרים חמישי בשבת היה ושבועות בשבת היה שכן אמרינן פרק ר' עקיבא דכ"ע סברי דבשבת ניתנה התורה ועתה בזמן הזה חל שבועות ביום ב' דפסח וסימן אתב"ש ומאי שנא · וי"ל דאמרינן התם פרק ר' עקיבא אייר דההיא שתא מליוה ונראה שחמשים וא' יום היה מפסח לעצרת שעדיין לא נצטוו על ספירת העומר והפסוק מדבר מן השנים הבאות שלעולם אייר חסר:

והיו לטוטפות בין עיניך · פירש"י לשון התלמוד טט בכתפי שתים פת באפריקי שתים · והם שתי מקומות ובתפלין של ראש ד' פרשיות כנגד ד' הרגשות שבראש ראייה שמיעה ריח דיבור אבל ביד אין בה כי אם בית א' כנגד המשמוש ולכך די בבית א' וכל המקיים א' מאלו ג' מצות כאילו קיים כל התורה וכולם נקראים אות כמו שפירשתי לעיל גבי מילה:

מבכור פרעה עד בכור השבי · וא"ת והלא לא הזכיר מתחלה בכור השבי · וי"ל דבכור השפחה ובכור השבי אחד הוא · כשראו בכור השפחה שאמר משה ומת כל בכור ברחו להם ונתפשו בשבי · והיינו דכתיב בכור השפחה אשר בבית הבור והוא בכור השפחה: מבכור פרעה · למד על פרעה שנשאר בבכורות הוא לבדו · כדכתיב ואולם בעבור זאת העמדתיך · והאי דקאמר מבכור פרעה משמע ממנו והלאה:

לא יחרץ כלב לשונו · אעפ"י שמלאך המות בעיר · כדכתיב כי אין בית אשר אין שם מת ואמרו מלאך המות בא לעיר כלבים צועקים אפ"ה לא חרצו לשונם · וכששיהו הנביא בא לעיר שוחקים · לפי שנתן להם הנבלה מד' מאות נביאי הבעל שנהרגו בימיו בגלל כן שכורים הכלבים שמביא להם נבלה כשבא לעיר · ורבינו מנחם מיאו"ני פי' לא יחרץ כלב לשונו אע"ג דדרכו לצעוק בלילה לא חרצו כלל · ואף כי מקלות ישראל בידם · ומצרים שדרכם לישן בלילה צעקו · כדכתיב ותהי צעקה גדולה במצרים וזו היתה הרבותא: ויצא מעם פרעה בחרי אף · כל מקום שנאמר חרון · עושה רושם · ואף זו עשה רושם שמשה סטרו לפרעה בלועו ויצא:

ויאמר ה' למשה בארץ מצרים · חוץ לעיר · שהרי ומה תפלה קלה הוצרך לו לצאת חוץ לעיר · דבור חמור לא כ"ש · החדש הזה לכם · נתקשה משה · וא"ת למה נתקשה ובי לא היה רואה הלבנה כמו שהוא · י"ל דלא היה יודע אם היא מן החדשה או מן הישנה · דכשם שמועטת היא בחדושה · כך היא מועטת כשהיא ישנה· והקב"ה מסר לו סימן פגימתה כשהיא חדשה כלפי מזרח · ישנה כלפי מערב · ונראה שפרשת החדש נאמרה קודם אותה של מעלה של מכת בכורות · שזו נאמרה קודם עשור של ניסן · ושל מכת בכורות ערב פסח נאמרה:

והיה לכם למשמרת עד ארבעה עשר יום לחדש הזה · לכך צוה הקב"ה שיהיה מקחו מבעשור כדי שיתעסקו בדם מילה ולקיחת פסח ד' ימים קודם היציאה לפי שלא היה בהם מצות להיות נגאלים · ומה שפי' הקונדרים שמלו עצמן אותה לילה ר"ל אותה לילה שלקחו הפסח דהיינו מבעשור · והא דקדמו ד' ימים קודם יציאתם · לפי שישהו ג' ימים מצאת בדרך משום דאיכא סכנה ממילתם· ויש במדרש כשראו בכורי מצרים כך אמרו להם מה זאת וענו ישראל ואמרו פסח הוא · רמז שיפסח הקב"ה על בתינו ויהרוג כל בכורי מצרים · מיד הלכו הבכורות לומר לפרעה ושישלח ישרא' ולא אבה · אמר להם מה לכם אני בכור כמותכם · התחילו הבכורות להלחם במצרים והיינו דכתיב למכה מצרים בבכוריהם לא נאמר למכה בכורות מצרים שמשמע שהכם · אלא בבכוריהם נאמר · דמשמע שבכורות עצמם הכו המצריים · ועוד איתא במדרש כי כשלקחו הפסח בעשור לחדש שבת היה· שפסח מצרים היה בחמישי כדאיתא פרק ר' עקיבא · וכשראו המצרים שלקחו הפסח לשחטם · אמרו להם רוצים אתם לשחוט את אלהיהם · מיד נתקבצו המצריים עליהם להורגם והקב"ה עשה להם נס וניצולו · ולפי' נקרא שבת הגדול שבת שלפני פסח:

אל תאכלו ממנו נא · פי' בן עזרא אמר משה צותי ישראל לאכול הפסח צלי · שמא לא יצלוהו כל צורכו שיראו שמצריים ירגישו מפני הריח וילחמו בם מפני שהוא אלהיהם בא משה והזהירם אל תאכלו ממנו נא · ושמא תאמרו נבשלנו בקדרה ונכסנו שלא יראוהו המצריים וירגישו · ת"ל ובשל מבושל במים · ושמא תאמרו נחתכנו לנתחים ויהיה נראה כחתיכת בשר בעלמא · ת"ל ראשו על כרעיו ועל קרבו: כי אם צלי אש · פ"ה למעלה דכתיב ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש · גזר עליו במצות עשה · וכן הוסיף עליו לא תעשה · אל תאכלו ממנו

כה · כי אם גלוי אם · ומקשינן מאי שנא מאלמנה לכהן גדול דכתיב בה"ג כי אם בתולה מעמיו יקח אשה · ורישיה דקרא אלמנה וגרושה וחללה זונה את אלה לא יקח כי אם בתולה וכו' · ואמרו אלמנה לכהן · גדול ליכא אלא עשה בלבד · וי"ל דשאני התם דכתי' יקח אשה · ולא היה לו לכתוב כי אם בתולה מעמיו כמו הכא דלא כתי' כי אם כלי אש :

ומקלכם בידכם שתהיו נכונים לדרך · מתוכם חגורים להלחם עם אויביכם · ואכלתם אותו בחפזון כטרם יבואו עליכם האויבים · פסח הוא לה'· ולא תירא"וס והפסח תקנו חכמים שיהא נאכל על השבע · וכירוש' מפרש טעמא משום דעצם לא ושברו בו · וכשאדם רעב יש לחוש לשבירת עצם :· ובכל אלהי מצרים · בכל גדולי מצרים · כמו ראה נתתיך אלהים לפרעה · שהוא לשון גדול כן זה · כלומר גדולי מצרים ימותו גם הם · כי הם בכלל הבכורות : כמו גם אני בכור אתנהו · אלמא קרי לגדול בכור :

שבעת ימים תאכל מצות · פ"ה כתוב אחד אומר שבעת ימים תאכל מצות · וכתוב אחד אומר ששת ימים תאכל מצות · למדנו על שביעי שהוא רשות · ומנין שאף ששת ימים רשות זו מדה שבתורה : דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא · לומר מה שביעי רשות · אף ששה רשות ושביעי בכלל היתה · ותימא בכלל מאי היה יום ז' · וי"ל בכלל יום האחד ועשרים · אי נמי בכלל ז' ימים מצות תאכלו וגו' · ותימא דהאי דבר שבכלל לא דמי לכל דבר שבכלל דעלמא · דבכל התורה הכלל והיוצא מן הכלל הוו מחד ענינא · והאי הכלל באיסור והפרט בהיתר · דמן הכלל משמע דחייב לאכול מצה כל ז' והפרט מוציאו · לכן פי' הר"י מן איו"רא דששת ימים רשות · מדכתיב בערב תאכלו מצות · משמע דמכאן ואילך אינו מחוייב לאכול מצה · ואין זה כפי' הקונטרס · ומה"ר י"ט מקיים פי' רש"י · והא דקשיא לך דהוי כלל באיסור ופרט בהיתר · הכלל נמי לא הוי באיסור · לפי דהא דכתב ז' ימים תאכלו מצות מספקא ליה אי ר"ל חובה או רשות · וכא הפרט דהיינו ששת ימים · ומגלה לן דהיינו תאכלו דגבי ז' ימים ר"ל רשות · והשתא ניחא דבר שהיה בכלל בספק כדפי' ויצא מן הכלל · דהפרט מפרש הכלל ללמד כולו · וכי האי גוונא מצינו · כמו דכתב בפרשת אמור אל הכהנים · כל איש אשר יקרב מכל זרעכם אל הקדשים אשר יקדישו בני ישראל וטומאתו עליו ונכרתה הנפש וכו' ומספקא לי אי הני קדשים דחייב עליהם כרת · אי ר"ל קדשי מזבח · או קדשי בדק הבית · ומקשים מה ראית לומר הכא מה ז' רשות · אף ששת רשות · אדרבה נימא לילה הראשונה בכלל דעד יום האחד ועשרים היתה · ויצאת מן הכלל דכתיב בערב תאכלו מצות · ולימא על הכלל כולו יצא · ומה הלילה הראשונה חובה · אף כל ששת ימים חובה · אוציא יום ז' דפרט לך הכתוב מדכתיב ששת ימים · וי"ל דסברא לעשות ההיקשא משביעי · לפי דמלמד על הכלל כולו · מה ז' רשות אף כל רשות · ולילה קמייתא דחייב לאכול מצה · היינו מכלל דז' ימים מצות תאכלו · דהא משמע דוקא ימים ולא לילות אלא מקרא דבערב תאכלו מצות · אבל כשילוף חובה לאכול מצה מקרא דבערב תאכלו מצות מן הכלל · היכי מלמד חובה על כל הכלל · דהא איכא ז' שהוא רשות · דעל כרחך מדכתיב ששת ימים פרט השביעי :

כל מלאכה לא יעשה בהם פ"ה אפילו ע"י אחרים · וקשה דאמרי' במס' שבת אמירה לגוי שבות · ולפי' זה משמע שהוא מן התורה · וי"ל דאסמכתא בעלמא הוא · אי נמי ע"י אחרים · ר"ל על ידי בנו וכתו הקטנים · ואע"ג דמוזהר על שביתתם · דכתיב לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך · י"ל שבת דוקא דחמיר איסוריה · אבל י"ט דקיל אימא לא קמ"ל :

לחק לך ולבניך עד עולם · קשה למ"ד נשים בראשון חובה · וי"ל דלבניך בא לומר דמילת זכר מעכבתו · דאם נולד ביום השמיני (כ"א ביום הא') אסור לאכול פסח קודם שימול : והיה כי תבאו אל הארץ · פי' במורם כל אותם מ' שנים שהיו ישראל במדבר לא עשו אלא פסח אחד · והיאך יכול להיות · והלא משה ואהרן היו עמהם · וי"ל דתלה הכתוב בשחיטת הפסח על גבי המזבח ובזריקה ובקבלת הדם · וישרא' היו נזופים · כדאמרי' כל אותם מ' שנים שהיו במדבר היו נזופים · ולפי שהיו נזופים ועמאים לא יכלו לעשות הפסח :

ויה' הכה כל בכור · פ"ה כל מקום שנאמר וה' · ר"ל הוא וכית דינו · פי' לעיל בפרשת וארא : ויש' כחצי הלילה וה' הכה כל בכור · ובקרא אחריתי כתיב ביום הכותי כל בכור · הא כיצד · י"ל דודאי מכת בכורות בלילה היתה ולגבי הקב"ה הוי יום : כי אין בית אשר אין שם מת · אמרו בספרי וכי תעלה על דעתך שלא היה בית שלא היה שם בכור · אלא כך היה מנהגם · כשמת בכור שלהם · היו עושין דיוקנין שלו · פי' דמותו · ובאותה שעה נתך ארבה והיה קשה להם כיום המיתה אותו יום · ועוד קאמרינן התם שבמקום שהיו בבוריהם קבורים העכברים חוטטין אחריהם ומוציאים אותם :

ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי · ויש במדרש דפרעה שאל היכן משה והיו ישראל משלחים אותו זה לזה · התחיל לקרוא משה משה גאמר קומו צאו · א"ל משה לא גנבים אנחנו לצאת בלילה א"ל פרעה הראני פניך ודבר עמי · א"ל משה הזהרתני כבר שלא תראה פניך · א"ל פרעה אתה אמרת ומת כל בכור · ועתה אין בית אשר אין שם מת רחם עלי שלא אמות · א"ל משה אם תרצה להנצל אמור בקול רם בולכם משוחררים · כולכם בני חורין · באותה שעה הרים הקב"ה קולו של פרעה והיה נשמע בכל ארץ מצרים :

ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים · היה לו לכותבו לעיל גבי דבר נא באזני העם · דכתיב שם וה' נתן את חן העם וכו' · אלא לפי שהיו כלי כסף וכלי זהב של מצרים צרורים בשקיהם של ישרא' · ובשבאו המצריים לשאול כליהם היו אומרים להם צרורים הם בשקינו המתינו ונתיר ונתן לכם · והם אומרים לא נמתין כל כך · שנאמר ותחזק מצרים על העם · ולכך כתב אצל צרורות בשמלותם וכני ישרא' עשו : משארותם צרורות בשמלותם · משארותם אלו שיירי מצה ומרור : על שכמם · לחבב המצוה כשאוהו על שכמם · שהרי היו להם הרבה חמורים : כי לא חמץ כי גורשו ממצרים · משמע הא אם לא גורשו היה בצקם מחמיץ · תימא ובי לא היו אוכלין מצה והלא הוזהרו מבכבר · וי"ל למאן דאמר פסח לא היה כי אם יום אחד ניחא · אלא למ"ד כל ז' נצטוו לאכול מצה · מאי כי גורשו · ו"ל דסרס המקרא ודרשהו · ואפו את הבצק עוגות מצות כי לא חמץ וגם צדה לא עשו להם

כי נורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה לבקש צדה · עוד י"ל דקאי אואפו · כלומר לכך אפו את המצות כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה עד אחר אפייתה וגם צדה לא עשו להם :

מרעמסס סכתה·ק"ך מילין היו ובאו לפי שעה והוא שאמ' הכתו' ואשא אתכ"ם ע"ל כנפי' נשרי"ם רמז מלו"ם כזה הפסוק בסופי תיבות · אתכ"ם נשרי"ם אתכ"ם הרי ק"ך · ונראה להר"מ רמז על כנפי כנימ' ק"ך : ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ת"ל שנה · והלא לא ישבו במצרים כי אם רד"ו · י"ל דעבד עברי עובד בין ביום בין בלילה · ביום עבודתו · בלילה שוכב עם שפחתו ומוליד בנים שיהיו עבדים לאדוניו וזהו ת"ל כפלים רד"ו : שלשים שנה וארבע מאות שנה · ד' מאות משנולד יצחק · כדכתיב כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם · ול' שנה קודם שנולד יצחק · דהיינו מברית בין הבתרים · כי בן ע' שנה היה אברהם אבינו כשדיבר עמו הקב"ה בברית בין הבתרים :

ליל שמורים · לשון המתנה · כלומר הקב"ה מצפה מתי יבא אותה הלילה שיהיו נגאלין : שמורים לכל בני ישראל · כלומר גם ישרא' מצפים לזה הלילה לחוג בו חוקת הפסח : ויהי בעצם היום הזה · באותו יום אמר ה' למשה קדש לי כל בכור·וכן מוכח דזאת הפרשה בו ביום נאמרה דכתיב זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים : תומים ומימה· תנחומא: אמר שמאי הזקן מכאן שצריך לבדוק את תפילין שלו בכל שנה · והלל אמר תפילין הניח לי אבא:בעבור זה עשה ה' לי · כלו' בעבור שעשה לי ה' הנסים בצאתי ממצרים · לכך אני עובד העבודה הזאת :

כי יביאך אל ארץ הכנעני · כל עממים נקראו על שם כנען לפי שאביהם כנען נקרא : והעברת · כמו והעברתם את נחלתו לבתו · שמעביר נחלתו מן הבת · וכאן כמו ה"ק והעברת הבכור מתורת שאר הבנים לתתו לה' : וערפתו · כלומר הוא הפסיד ממונו של כהן · לפיכך יפסיד ממונו · ד"א וערפתו · הפר אותו שלא תהנה ממנו : ד"א וערפתו · לשון מערופייא · כדמתרגמינן את בועז מודעתנו :

ידכה ה"א יתירה · כנגד ד' פרשיות שבראש · ואחת בשל יד וי"א ידכה יד כהה · זהו יד שמאל · ואטר יד יש לו להניחם ביד ימינו · דהיינו יד כהה שלו · וכגון דלא משמשת ליה יד ימינו כשמאלו · אבל דמשמשות שתי ידיו זו כזו · מניחם בשל שמאל :

תוספות פרשת בשלח הרא"ש

ויהי בשלח פרעה את העם וכו' · כל מקום שנא' ויהי · ווי היה · וכאן כמי אחרי ששלח אותם היה אומר ווי ווי על ששלחם משל למלך שהיה לו ארז למכור ומכרו לאומן בדמים קלים · והלך האומן ועשה ממנו כלים נאים ותמודים לעלות אותם על שלחן של מלכים ומכרם בדמים יקרים כשראה המלך הדבר צעק ווי על שמכר כל כך בדמים קלים ארז שלו כך פרעה היה משתעבד בישראל בטיט ובלבנים ולא היו ישראל נחשבים לכלום · וכשיצאו ממצרים וירדוף פרעה אחריהם ראה אותם אנשי מלחמה כדכתיב חונים על הים · חונים לדגליהם · מגיד לך הכתוב שהיו להם דגלים משעה שיצאו ממצרים · וכל א' מהשבטים היה דגלם כדמות צבע של אבנו המונחת על החשן·כשראה פרעה כך התחיל להיות נוכח ולומר ווי ווי על ששלחם ד"א פרעה אמר ווי ווי על שלקה בי' מכות ונתרוקנה מצרים ועל אשר שלחם משל למלך שאמר לעבדו הבא לי דגים מהשוק · הלך והביא דג מבאיש · א"ל המלך לעבדו באחד לך אחת מהשלשה שאני מטיל עליך · או תאכלנו · או תלקה מאה מכות · או תפרע המעות · אמר העבד שיאכלנו · כשהתחיל לאכול בטרם אכל החצי בקטה עליו נפשו · וא"ל לא יכולתי לאכול יותר · שלקה כמו שאמרת טרם לקהו החצי מק' מכות אמר לא אוכל לשאת ולסבול המכות·אשלם הדמים· נמצא שאכל ולקה ושלם הדמים · כך פרעה שעבד ישרא' במצרים ביותר · א"ל הקב"ה שלח אותם ויעבדוני·או תלקה· או תשלם להם שכר שעבודם·ויען פרעה ויאמר לא ידעתי את ה' וגם ישרא' לא אשלח·א"ל הקב"ה תשלחם ותלקה ותתן להם שכרם · וכן היה לאחר שלקה שלחם וכל טוב מצרים בידם · ד"א בכענים אמרו ווי ווי בשלח פרעה את העם לפי שהגיעם השעה שצריכים לשלם לישראל שכרם · משל למלך שהיה לו בן קטון ואמר

לא'

ויהי בשלח פרעה את העם · מדרש כי קרוב הוא לשון קורבה ממש שכן ממלכת פלשתים קרובים למצרים וכה"א ומצרים ילד את לודים ואת פתרוסים אשר יצאו משם פלשתים ובשביל אותה קורבה ולא נחם אלהים :

ויאר את הלילה · פירוש ויחשיך לכן ולא קרב זה אל זה כל הלילה שאין אדם נלחם בלילה וכן לשון חז"ל אור לארבעה עשר :

נטה את ידך על הים · שמעתי מפי אבא מרי ע"ה שקריעת ים סוף לא נעשית במטה והטעם לפי שהיו מלעיבים ומלעיגים על משה מלאך ה' נבאות והיו אומרים מה כוחו ומה טיבו של משה והלא הקטן ממנו אלו היה מטה האלהים בידו יעשה נסים ונפלאות כמוהו אז ראה והשקיף אל קנא יושב בשמים וצוה למשה עבדו ואתה הרם את מטך פי' הפרישהו ממך לשון תרומה ונטה את ידך על הים ובקעהו וכן עשה וזהו שאמר הפסוק ויאמינו בה' ובמשה עבדו אז הרגישו היכולת שהיה ביד משה בלתי מטה האלהים וחזרו והודו לראשונות · ואני מצאתי סעד לדברי אבא מרי ע"ה במדרש תהלים על מ"ש דוד הים ראה וינוס הירדן יסוב לאחור ואחר אמר מה לך הים כי תנוס משל למה הדבר דומה למלך שחלה אחר משריו וכאשר קם על רגליו נכספה נפשו לטייל באחד מהפרדסים בקש מאת המלך שימסור לו המפתח מהפרדס מסר לו טבעתו שיראה לו השומר הפרדס וינוח וישקוט שמה השר ההוא הלך אל השומר וימאן השומר ויאמר שוו סור מעלי כי כבר הזהיר בי המלך שלא לפתוח הגן כעול לשום אדם חזר בו השר בפחי נפש של המלך ויגד לו את כל אשר קרהו וישכב מתניו המלך בעצמו וילך שם ויהי כאשר ראהו השומר רעדה אחזתהו אמר עתה יהרגני על אשר פיהו מריתי ולא

עשיתי

לא' מעבדיו שיקח ארצו וכשהיה בנו גדול . וחזרנה ליד בנו וכן עשה . וכשהיה בן המלך גדול . התחיל העבד לומר ווי ווי . על שילוש הארץ לבן המלך . כך אמרו הכנענים ווי ווי לשילוש הארץ לישראל : ד"א מצריים אמרו ווי ווי על אשר שלחם פרעה מן הארץ . אמרו אם יביא הקב"ה מכה כשורם עמנו משה מתפלל עליהם . אבל עתה אם יביא הקב"ה מכה עלינו מי יתפלל עלינו . לכן אמרו ווי . ד"א הקב"ה אמר ווי ווי על שלחם פרעה ולא עכבם יותר . כדי להביא מכות עליו להודיעו ידו החזקה :

ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם . כלו' פרעה לא נחם על שלחם . אמר הפסד גדול עשיתי לי כדכתיב מה זאת עשינו כי שלחנו את ישראל . אבל מתנחם היה על מפלתם של גויהם . כדכתיב ביחזקאל אם יראה פרעה אותם ונחם . דמתוך שרואה האומות בגויהם כמותו מתנחם : ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא . פי' לא צריך לעבור כי אם נחל גילום ולהיות בארץ פלשתים שהיא מארץ ישראל שהרי לא מצינו שיצא יצחק חוצה לארץ . ומצינו באגדה בגרר שהיא פלשתים . ואומר הר"ם שרצועה היתה יוצאת מארץ פלשתים ונכנסת לארץ ישראל . ולא שהיתה ארץ ישראל עצמה . כי הכתוב קורא אותה ארץ פלשתים . ותדע שמיד שעבר נחל מצרים ליכנס לא"י כדכתיב גבי מיצרים של מצרים . עד נחל מצרים . אלא לא רצה לנחם אותם אותו דרך לפי שקרוב הוא . אמר כשהלכו דרך סביב אמרו . נתנה ראש ונשובה מצרימה כל שכן אם ילכו דרך ישר . ד"א ולא נחם שהיה דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא למצרים . כדכתיב ומצרים ילד את לודים ואת ענמים וכו' אשר יצאו משם פלשתים : פן ינחם העם בראותם מלחמה . שילחמו עמם פלשתים על אשר ברחו מארץ מצרים קרוביהם ושבו מצרימה . ד"א ולא נחם שהיה דרך ארץ פלשתים כי דרך ארץ עבד מנהיג לרבו ומנעילו ומלבישו ומדליקו ועוכרו . והקב"ה בענותו הגדולה הלבישם והנעילם והאיר להם והנהגם ונשאם . כדכתיב ואשא אתכם על כנפי נשרים . הלבישם כדכתיב ואלבישך רקמה . הנעילם כדכתיב ואנעלך תחש . האיר להם שנאמר ולילה בעמוד אש להאיר להם : כי קרוב הוא . לפי' עשה להם כל הטובה הזאת לפי שישראל עם קרובו של הקב"ה כדכתיב עם קרובו . ד"א ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא . השבועה שנשבע אברהם לאבימלך אם תשקור לי ולניני ולנכדי עדיין לא עבר אותו זמן :

וחמושים אחד מחמשה . וי"א אחד מחמשים . והשאר מתו בשלשת ימי אפלה . ד"א וחמושים כלו' זיין המצויים כפסוק העלו עמהם מגן וצנה קשת וחצים מקל יד ורומח וסייף :

ויקח משה את עצמות יוסף עמו . להודיע חכמתו של משה . שכל ישראל עוסקים בבזה . והוא עוסק בעצמות יוסף . יש במדרש שאמר משה להקב"ה עצמות יוסף נכנסין לארץ ואני לא אכנס . א"ל הקב"ה דמודי בארעא דהיינו יוסף שאמר גנב גנבתי מארץ העברים יקבר בארעא ודלא מודי בארעא דהיינו משה כשאמרו בנות מדין איש מצרי הצילנו ושתקת ולא אמרת עברי אנכי מארץ העברים . לא תקבר בארעא: כי השבע השביע את בני ישראל . מה שלא השביע

בניו

עשיתי בעבור טבעתי מה עשה ברח מפניו ויהי כראות המלך את השומר בורח מפניו קרא אותו בקול גדול מה לך שומר כי תנוס הנך נאמן בכל ביתי כי שמרת מצותי ראשונה שצויתי לך על הגן לשומרו אך מעתה תעשה עבור זה עבדי אשר חפצתי ביקרו כמו שתעשה בשבילי גדולה וקטנה . כך משה רבינו הלך אל עוזא שרו של ים ומטה האלהים בידו אשר חקוק בו השם המפורש וימאן הסר לפתוח לו מימיו א"ל לית אנא מתכבים מן קדם ילוד איתתא כדמפורש באגדת ויושע . לסוף נגלה הקב"ה בכבודו על הים אז ראה הים וינס מפניו ויקרא אליו מה לך הים כי תנוס אל תירא כי אתה שומר נאמן ושמרת דרך פקודי אשר הפקדתיך מששת ימי בראשית שלא לפתוח תומיך אכן לזה מסרתי נאמן בכל ביתי שמור ואל תמר בו ואין צריך אות ומופת כי שמי בקרבו לענין כל הבקיע הים ויזובו מימיו מזה ומזה בידו החזקה :

שמעתי פי' נאה קפאו תהומות בלב ים . לבו של אדם בשלוש הגוף כמו כן הים נבקע עד שליש שהיה רגוש וגורש תילתא ותחתיהם קפאו תהומות בלב ים וזה שאמר הכתוב דודי שלח ידו מן החור בשיר השירים פי' דודי זה הקב"ה ששלח ידו להעביר ולסעוד הזקנים שלא היו יכולין לעבור את המים שעדיין היה הטיט בהם למעלה לפי שלא קפאו רק עד שליש והתהום לף ועולה והיה רטוב מקום מעבר ואסמכוה רז"ל לעשות ציצית שליש גדיל ושני שלישי ענף ועל יציאת מצרים כתיב פרשת ציצית וסמכה חוטי ציצית כנגד שמנה ימים שיש מיום שחיטת הפסח עד ז' ימים של פסח שעברו הים :

תבלעמו ארץ . שמעתי טעם מפני מה זכו לקבורה לפי שהמה נתעסקו בכבוד קבורת יעקב אבינו ומי שאינו מקפח שכר כל בריה לא קפח שכרם מדה כנגד מדה : מי כמוכה . הראשון רפ"ה והשני דג"ש תיקון סופרים הוא דלא לישתמע בקריאת השאת מיכה ובשביל כך קורין מי כמוכה כד"גש :

נחית בחסדך עם זו גאלת . אסמכתא למה שאמרו חז"ל העולם עומד על ג' דברים על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים ושלשתן נרמזות בפסוק נחית בחסדך זו גמילות חסדים נהלת בעזך זו תורה שאין עוז אלא תורה שנאמר ה' עוז לעמו יתן . אל נוה קדשך זו עבודה אלו הקרבנות שנעשו בבהמ"ק :

וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים . אין מים אלא תורה ולכן עזרא תיקן לקרוא בשבת ובשני ובחמישי בתורה שלא יהיו ג' ימים בלא תורה ולמה תיקן לקרוא במנחה בשבת שלא יהיה בין כהנים ולויים וישראל מריבה שלא היו שוים כהנים ולויים עם ישראל שישראל קורין חמשה בשבת שחרית ובשני ובחמישי שנים הרי שבעה והכהנים ולויים הם ו' לכך תיקנו מנחה בשבת ואז הם שמנה . אמרי' במס' חולין רמז להמן מן התורה שנתלה בו"ו בגימטריא שנאמר ויסבות המן ממחרת הפסח והיינו אותו יום עצמו :

כי מחה אמחה את זכר עמלק . כתוב אחד אומר אמחה דמשמע דהוא בכבודו ימחה וכתוב א' אומר תמחה דמשמע שמצוה לישראל למחותו . לא קשיא כאן קודם שפשט ידו בזבול כאן לאחר שפשט ידו בזבול . כלומר קודם שיפשוט ידו להחריב בה"מק

מטה

מלוה הקב"ה שימחו את זכר עמלק אבל לאחר שפשט ידו בבית המקדש הוא בכבודו ימחה וזהו שאמר כי מחה אמחה וכתיב כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור ויעשה מלחמה עמו בעד ישראל למען שמו אמן:

בניו כמו שהשביע יעקב יוסף בנו לקוברו בארץ כנען · לפי שיעקב היה יודע שהיכולת ביד בנו יוסף לקיים שבועתו כי מלך היה · אבל יוסף ידע שאין כח ויכולת ביד בניו יותר מן האחרים · לכך השביע כולם · יש במדרש שאמר יוסף להם אין אני מטריחכם שלא כדין · כשכם נגנבתי בשכם החזירוני · ויש במדרש בשהגיע שעה שיהיו ישראל נגאלים · אמר משה לבני ישראל היש מכם יודע היכן יוסף קבור · א"ל סרח בת אשר מצריים שמוהו בארון של אבר והשליכוהו בנילוס לפי שידוע השבועה שהשביע יוסף ישרא' שיעלוהו עמהם כשיצאו ממצרים ולכך השליכוהו בנילוס שלא ימצאוהו · הלך משה ועמד על נילוס ואמר יוסף יוסף הגיע עת דודים שהקב"ה גואל את בניו ושכינה ממתנת לך וכל ישראל וענני כבוד אם תודיע עצמך מוטב · ואם לאו נקיים משבועתך · מיד צף ארונו של יוסף על המים ועלה · ואל תתמה אם צף ארונו · שכן עשה אלישע כדכתיב ויצף הברזל כ"ש בשביל משה ויש במדרש שהארון עם עצמות יוסף הולך בעצמו עם ארון הקדש שלוחות מונחות בו · ואמרו העולם מה טיבו של זה יותר משל ארון המת זה הולך בעצמו וזה הולך בעצמו וישראל אומרים קיים זה מה שכתוב בזה · ולכך הולך בעצמו · והיינו דכתיב רועה ישראל האזינה נוהג כצאן יוסף · שכרך משה עצמות יוסף בעור של גדי וכתב עליו שם המפורש והיה מהלך בעצמו · והיינו דכתיב נוהג כצאן יוסף וכארון של יוסף מונחים כל עצמות השבטים:

לפני בעל צפון · הוא נשאר מכל אלהי מצרים כדי להטעותם דמתוך כך חשב פרעה בלבו אשגה אותם בדרך · שלך ואתגרה בו · והיינו דכתיב ופרעה הקריב · קרב לא נאמר אלא הקריב · שהקריב עצמו לע"ז של בעל צפון: נכחו תחנו על הים · וא"ת היאך אמר להם שיחנו נגד ע"ז והא אמרי' אסור לאדם שיאמר לחבירו שמור לי בצד ע"ז פלונית כ"ע:

ויוגד למלך מצרים כי ברח העם · כי' בר"ח בגימ' עמ"לק: פ"ה איקטורין שלח עמהם והם עמלקים וכשהגיעו ג' ימים שקבעו לילך ולשוב וראו שאינם חוזרים למצרים באו והגידו לפרעה ביום הרביעי בה' וכו' רדפו אחריהם · וא"ת היאך הלכו האיקטורין ביום אחד מה שהלכו ישראל בג' ימים · יש לומר דיחידים הולכים יותר במהירות משיירות גדולות · ותימה לפי רש"י שפי' לעיל וישובו לאחוריהם לצד מצרים היו קרבים כל יום הג' · היאך ידעו האיקטורין שדעתם היה לברוח והלא היו חוזרים למצרים · ועוד קשה כיון שהיו קרבים למצרים כל יום ג' א"כ בכל יום ג' לא נתרחקו ממצרים כי אם מהלך יום אחד · ולמה הוצרכו הרודפים לרדוף אחריהם שני ימים חמישי וששי ביום אחד יכולים להשיגם · וי"ל שלא היו חוזרין ממש על עקבם דרך ישר לשוב למצרים אלא מצדדים היו ארץ מצרים · ומתוך כך הבינו האיקטורין שמה שהיו קרבים לצד מצרים לא היה מפני שדעתם לשוב · אלא מתוך שהיו תועים · והשתא ניחא שפיר שהוצרכו לרדוף ב' ימים · וי"מ ברח כמו בריח שהיה המדבר מכאן והים מכאן · ולכך אמר פרעה נבוכים הם · וא"ת היאך לא חזרו · והלא אמר משה דרך שלשת ימים נלך במדבר · וי"ל שנתן להם פרעה רשות ללכת מכל וכל שהרי שחררם כדפי' לעיל בפרשת בא:

ושלשים על כולו · וי"מ ג' סוסים למרכבה · דמתחלה מנהג עולם שלא היה אלא סוס אחד במרכבה · בא יוסף והוסיף עד ב' כדכתיב במרכבת המשנה אשר לו · בא פרעה והוסיף עד ג' כדכתיב ושלישים על כולו · ושלמה הוסיף עד ד' כדכתיב המרכבה בשש מאות כסף והסוס בחמשים ומאה · נמצא בכל מרכבה ד' סוסים כפי כסף הסוס:

והנה מצרים נוסע אחריהם · פי' נוסעים בלב אחד · וי"מ דהיה מצרים סבא · כלומר בן חם · אך דוחק שהאריך ימים כל כך · וי"מ שהיה טפל אחד ששמו מצרים · ולפי' באו ישראל ואמרו כיון שטפל זה בא כידוע שכולם באו · וי"מ דהוא שרו של מצרים ושמו עוזא · ויש מדרש שבא עו"א להקב"ה וא"ל רבש"ע עולם אמרת ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה · ועדיין לא היו במצרים כי אם רד"ו שנים · א"ל הקב"ה אעשה לך דין בררו דיינים · טען הקב"ה לא אמרתי שיהיו משועבדים ד' מאות שנה אלא בארץ לא להם · ומנה משעה שנולד יצחק התחיל הגירות ולא היו אלא בארץ אחרת · וכבר עברו מאותו זמן ד' מאות שנה · ועוד אמרתי ועבדום וענו אותם · אבל לא אמרתי שאם יעבדו שלא יקחו שכרם · ועוד שלחתי לאמר לפרעה שישלחם · העז פניו ואמר לא ידעתי את ה' · ורצה בכחו לעכבם · מיד באו הדיינים והשליכו עו"א למטה · והיינו דכתיב והנה מצרים נוסע וכו' דהיינו שר של מצרים · מדכתיב נוסע · ולא כתיב נוסעים:

ויצעקו בני ישראל אל ה' · א"ר יהושע בן לוי למה הדבר דומה למלך שעובר בדרך וראה לסטים שתפשו בת מלך א' לצעקה הנערה למלך · הושיעני אדוני המלך · הצילה מידם · לימים רצה המלך ליטפל בה ולא רצתה לדבר עמו · התחילו הלסטים לגרות בו · כשראתה כך התחילה לצעוק הושיעני אדוני המלך · לך אני מתאוה · כך ישראל תחלה כשהיו ישראל משועבדים צעקו ותלו עיניהם למרום · שנאמר ויצעקו בני ישראל אל ה' ותעל שועתם וגו' הוציאם הקב"ה ושתקו · נתאוה הקב"ה לתפלתם וגירה בהם פרעה ורדף אחריהם · ויבואו בני ישרא' ויצעקו אל ה' · אמר הקב"ה ולך אני מתאוה והיינו הא דכתיב השמיעיני את קולך · אותו קול ששמעתי במצרים אשר דברנו אליך במצרים · דכתיב ירא ה' וישפוט:

מה תצעק אלי · א"ל הקב"ה ידידי · טובעים בים ואתה מאריך בתפלתך והוא היה נחשון שנכנס בים תחלה · עד שבאו מי הים עד פיו · והיינו דכתיב הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש · ואחר נחשון נכנס שבטו של בנימן והיינו דכתיב שרי יהודה רגמתם · לפי שנכנסו תחלה אחר שבטם · מיד אמר הקב"ה למשה מה תצעק אלי להצילם מיד מצרים · זכותם וזכות אבותם כדאי להצילם: ואתה הרם את מטך · אינך צריך אלא להרים המטה · ומיד תבקע המים כי כן עשיתי לה תנאי מן ששת ימי בראשית שתבקע כדפי' ותראה היבשה למה נאמר · כיון שאמר יקוו

המים · אלא ה״ק הקב״ה יקוו המים אל מקום אחד ע״מ שתראה היבשה בקריעת ים סוף · והיינו דכתיב לפנות בקר לאיתנו · אל תיקרי לאיתנו אלא לתנאו שהתנה הקב״ה שתהא מתבקעת :

ויסע מלאך האלהים וכו׳ · ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם · מתחלה לא פירש מי הוא שנסע אלא קראו מלאך · ואח״כ מפרש שהיה עמוד הענן · שעמוד הענן שרגיל לילך בתחילת הלילה ולהסתלק בבקר לא מש שלא הלך מאחריהם ועמוד האש לפניהם כמו שהיה רגיל · נמצא שהיו ישראל בין שני עמודים· עמוד האש ועמוד ענן · והיינו דאמרו מבין עמוד לעמוד פורקן· שהרי נושעו ישראל באותה לילה שהיו בין שני עמודים:

ויאר את הלילה · תרגומו ולישראל נהר כל ליליא · וי״מ ויאר החשיך למצרים · כמו יפיץ ענן אורו : ולא קרב זה אל זה כל הלילה : מחנה ישראל למחנה מצרים · וי״מ לא קרב עמוד האש שלפני מצרים לעמוד ענן שלפני מחנה ישראל · כל הלילה · אבל בבקר קרבו ונתערבו למחנה מצרים והממוס · והיינו דכתיב ויהם את מחנה מצרים בעמוד אש וענן שנתערבו ולא הורגלו המצרים בכך · וכשראו כך נבהלו ונהלמו · כי כל זמן שהענן היה לפניהם ולא נתערב בעמוד האש לא נחממו · כי אמרו קרבה לילות יש שחשוכות · אבל כשראו האש בא לקראתם אז נהממו · וכשהאיר היום לא היו ישראל צריכים לא לעמוד ענן ולא לעמוד האש שהם לא היו יכולים לנטות ימין ושמאל מפני המים שהיו בימינם ובשמאלם · ג״ן :

ויט משה את ידו על הים וכו׳ ויולך ה׳ את הים · יש במדרש כשאמר משה אל הים שיבקע מימיו לא רצה · אמר הקב״ה אני אלך מיד כשראה הים הקב״ה שבא עם משה וינס מפניו · אמר לו משה מה לך הים כי תנוס · הלא לא רצית ליבקע · אמר ליה לא מפניך אנוס כי אם מלפני אדון חולי ארץ הוא הקב״ה · משל למלך שמסר פרדס שלו לשומר · וצוה שלא יניח שום אדם ליכנס בו · פעם א׳ אמר המלך לא׳ מאוהבו שילך תוך הפרדס ומסר לו חותמו שיניחנו השומר ליכנס בו · ולא רצה השומר לפתוח לו הפתח · חזר למלך א״ל השומר לא הניחני ליכנס בו · א״ל המלך לך לפני ואלך אחריך · מיד שראהו השומר פתח לו הפתח · א״ל אוהב המלך לשומר מה ראית שפתחת עכשיו הפתח · א״ל השומר וכי סבור אתה שפתחתי בעבורך לא · כי אם בעבור המלך שראיתי בא אחריך · כך אמר הים למשה ; ברוח קדים · כשהקב״ה נפרע מן הרשעים נפרע ברוח קדים · כדכתיב יבא קדים רוח ה׳ ממדבר עולה ויבש מקורו ויחרב מעיינו וכו׳ :

ויבואו בני ישראל וכו׳ · בליל שביעי של פסח היה · ובשחרית אמרו שירה והוא שביעי של פסח · וקשה דפי׳ רש״י בפרשת שלח אשר ח׳ חוטין שבציצית כנגד ח׳ ימים שהיו ישראל על הים קודם שאמרו שירה · מכלל שלא אמרו שירה עד השמיני · וי״ל דלקמן מונה אותו יום שנקבצו לרעמסס מכל ארץ גושן· ומונה משהכינו עצמם לצאת · ומערב פסח היו שוחטין פסחיהם שהיו יודעים שיצאו למחר · ומה שמנינו שביעי ירדו לים זהו שביעי לנסיעתם מרעמסס :

והמים להם חמה · חסר וא״ו לפי שמתחלה כמלאה חמה עד שבא גבריאל שהיה מכריז ואומר למים שבימינם הזהרו בישראל שעתידים לקבל תורה שנתנה בימין · שנאמר מימינו אש דת · וחוזר ואומר למים שבשמאלם הזהרו בישראל שעתידים להניח תפילין בשמאלם · וחוזר ואומר למים של אחריהם הזהרו בישראל לפי שעתידים להתעטף בציצית ומשליכים מאחוריהם · וחוזר ואומר למים שלפניהם הזהרו בישראל שעתידין להמול כי זהירים הם בברית מילה כדכתיב ואתה את בריתי תשמור · ושמעו המים והיו חומות חומות ונחלקו לי״ב חלקים · כנגד י״ב שבטים · והיינו דכתיב והמים להם חומה מימינם ומשמאלם · ובחומה היו חלונות ומספריב זה עם זה כדי ליישב דעתם · ומוצאין אילנות טעונים פירות בדרכם · ולפי מדרש זה נדרש דהמתעטף בציצית צריך להשליך הציציות לאחוריו · וי״מ דאינו צריך דהא דקאמר שעתידין להתעטף בציצית מאחוריהם · ר״ל בשעת עטיפה · דכאותה שעה כל הטלית כולו וציציותיו מאחוריו :

ויסר את אופן מרכבותיו · לפי שדרך כל המים להיות גבוהים בשפתם · ועמוק באמצעיתם · וכשראו המצרים שהאופנים היו מגלגלים אותם לעומק המים הסירו האופנים וכשבקשו לחזור ולנוס מתוך הים מפני בני ישראל היתה הנהגת המרכבה בכבדות שכבר הוסרו האופנים · וה״ר יוסף בכור שור פי׳ ויסר · כמו ויסר אליה האוהלה · שרצו המצריים לסור מהדרך ולהחזיר המרכבות לאחוריהם כדי לנוס · והיו נדחקים זה בזה · כי האופנים נוהגים אותם תוך הים כבעל כרחם ונועקים זה לזה סורה מפני ולא היו יכולים · והיינו דכתיב וינהגהו בכבדות· וי״מ ויסר שמלאך אופן אחד לבד ולכך וינהגהו בכבדות יותר מאשר אם הוסרו שתי האופנים: כי ה׳ נלחם להם במצרים · מהו במצרים מלמד שלקו המצריים מעין מכה שלקו על הים שאותם שבמצרים טבעו בנילוס :

לאיתנו לתנאו · כדפי׳ לעיל · ומצרים נסים לקראתו · שהרוצה לנוס הים בא לקראתו · וינער משר אותם כיד מלאכים נערים ואכזרים שלא ירחמו עליהם · כמו מנער הקדרה : לא נשאר בהם עד אחד · אבל אחד נשאר דהיינו פרעה · והא דכתי׳ אחד מהם לא נותר · ר״ל לא נותר מכל עמו אפי׳ אחד זולת הוא · ויש במדרש בא גבריאל והחזיק פרעה בתהום של ים חמשים יום כנגד שאמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו · כמנין מ״י היה בתהום של ים: מת על שפת הים כשהיו ישראל על שפת הים · ד״א ראו מוד הים שסב הים על מצריב וטבעם: ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו · האמינו שהוא עבד הקב״ה ובמצותו עשה הכל :

אז ישיר · שר לא נאמר · רמז לתחיית המתים מן התורה שעתיד לשיר שיר לעולם הבא · וא״ר מאיר א״ר אלעזר כל האומר שירה בעולם הזה · מובטח הוא שיאמר שירה לעולם הבא · וא״ר אני ערב כדבר : אז ישיר משה אמר משה להקב״ה קראתי תגר לפניך שאמרתי ומאז באתי ש׳ פרעה לדבר בשמך וכו׳ וכאן אמרתי שירה לפניך· ד״א א״ז עולה שמונה כלומר בזכות המילה ש נוהגת בשמונה קרע לנו הים:סוס ורכבו רמה·והסוס קשור עם רוכבו לפי שאמר הקב״ה אל המצרי למה רדפת אחרי בני ישראל · א״ל הסוס נהגני בעל כרחי · אמר לסוס למה רדפת אחרי בני ואמר הסוס המצרי נהגני ברגליו במניפים בעל כרחי · בא הקב״ה ודנם יחד :

רמה בים מתטה למעלה · אבל ירה בים ר״ל מלמעלה למטה : ה׳ איש מלחמה · פוקרין המינין ואומרין שהוא

שהוא איש · ויש להשיב והא כתיב ואתה ה' ולא איש · והכא ה"ק אתה ה' איש מלחמה אפי' גבור ואיש מלחמה ה' שמו · כלו' צריך שיכנס ויאמר שהקב"ה אדון ושמו ה': ה' שמו · ודאי שמו וכן ראוי לקרותו · כמו שאמר משה דשמו משמע ודאי שמו שהוה עם עבדיו בצרתם כדפי' בפרשת שמות · ובודאי כן הוא שהרי היה עמנו בצרותינו · ג"ן:

ימינך ה' נאדרי · יו"ד נאדרי יתירה וזה מן הפסוקים שנכפלו דבריהם קודם שמפרש · ר"א ימינך ב' פעמים בזמן שעושים רצונו של מקום אפי' שמאל נעשה לו ימין · וכשעוברים רצונו ימין נעשה שמאל · כדכתיב השיב אחור ימינו: תהרוס קמיך · שהרשעים קמים על הקב"ה · וכן מצינו בפרשת מטות נקום נקמת בני ישראל · וכתיב לתת נקמת ה' במדין · לפי שהנקמה על ה' · כי הרשעים אינם שונאים מישראל אלא שיעברו על מצות הבורא · וכן כתוב על עמך יערימו סוד וכו' ענינם לבטל מצותך:

נערמו מים · כמו ערמת חטים ועל מה שתרגם אנקלוס חכימו מיא · קשה מה חכמה שייכא במים · ואומר ה"ר מאיר בר' שניאור דיש במדרש שנכנסה בהם ערמומית של חכמה ואמרו שירה · נ"ן: וי"מ שהחכמה היתה מאשר נצבו כמו נד נוזלים: קפאו תהומות · כמצא במדרש כתיב ויבקעו המים · דמשמע שנבקעו ממש עד קרקעיתו של ים · וכתיב קפאו תהומות בלב ים · דמשמע שקפאו ונקרשו ודרכו ישראל עליהם · ומשני דלב הים היה נגדש · שאם קפאו מי הים כולם כמו שהם היו צריכים לעלות עד לשמים ואם היו נבקעים ממש עד קרקעיתו של ים היו צריכים לירד עד תהום · לכך נבקעו גודש המים שהוא שליש של ים · כדאמרי' האי גודשא תילתא · והים מלא על כל גדותיו · ושאר המים קפאו · וכשעברו ישראל לא היו צריכים לא לעלות ולא לירד כי המים היו שוות לארץ · והיינו דקאמר בלב ים · מה הלב שני שלישים למטה מגוף האדם ושליש הגוף למעלה הימנו · אף הים קפאה שני שלישי של מטה · ושליש של מעלה נבקע · וזה שייסד הפייטן · פוט כאן וכאן שליש רום מימות: פירוש אחר בלב ים אמר הקב"ה יבא מצוה שאין לה לב ועשתה עצמה כמי שיש לה לב · יבא מצות הקב"ה ויפרע מפרעה שהיה לו לב ונעשה כמי שאין לו לב:

צללו כעופרת במים אדירים · רבותי' דרשו שהיו אדירים צוללים כעופרת · וי"מ דקאי אדירים אבני חילו · וי"מ דהרכבה מהם פורחים באויר על ידי כשוף · ובאו גבריאל ומיכאל והכום על ראשיהם והפילום לארץ · ונדונו שם בג' מיתות · כעופרת · כאבן · וכקש · הרשעים היו כקש · לכן לא מתו מיד שדין ויסורין קשה משל גיהנם · והבינונים כאבן · והצדיקים כעופרת שמתו מיד · וי"מ איפכא דצדיקים כקש · ורשעים כעופרת שמתו מיד ונכנסו בגיהנם לפי שגיהנם דין קשה גדול:

מי כמוכה באלים · חסר יו"ד לומר כשאתה רואה אתה נעשה כאלם · וי"מ כאלם · כמו גברא אלמא · והאלם הוא מקל חזק · ולכך נסמך מי כמוכה אצל נשפת · לפי שהנס היה גדול מאד דלעיל כתיב · וברוח אפך נערמו מים · וזה היה נס מופלא וגדול שרוח האף חם הוא · ובו הקרים והגליד המים · ואחרי כן נשפת ברוחך זהו ברוח הפה שהוא קר · ואעפ"כ החזיר בו המים לקדמותן · ושנה ממנהג עולם · לפי' כתב מי כמוכה על נס זה · ויותר מעל כל שאר הנסים וכו' בסופיה דקרא נורא תהלות עושה פלא:

נחית בחסדך · נוטריקון · נוראות הראית לנו במצרים · חרונך שפכת עליהם · ימינך בלעה אותם · תהום כסית עליהם · ר' יהודה אומר נוטריקון כן · נפלאות עשית לנו · חירות עשית לנו · ים בקעת לנו · תורה נתת לנו · וחכמים אומרים נוטריקון אחר · נביאים · חכמים ישרים · תמימים העמדת לנו · וי"מ פסוק זה הכי כשברא הקב"ה עולמו · ברא עליונים בימין · תחתונים בשמאל · עליונים לפי שנבראו בימינו לא נקנסו מיתה · תחתונים שנבראו בשמאלו נקנסו מיתה · ובשעה זו נבראו דכתיב אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים · אמר הקב"ה יעסקו בימין · כלומר יהיו עוסקים בתורה שנתנה בימין · כדכתיב מימינו אש דת · ובצדקות דכתיב נוראות צדק ימינך · ובבית המקדש דכתיב נחית בחסדך · וכולם נאמרו בפסוק זה · נחית בחסדך זו צדקה · נהלת בעזך זו תורה · דכתיב מפי עוללים ויונקים יסדת עוז · אל נוה קדשך זה בית המקדש דכתיב נאוה קדש:

אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב · ולמה והלא כתיב אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה אלא מגיד לך הפסוק שהם מצרים לטובתם של ישראל: תביאמו ותטעמו · מכאן תחיית המתים מן התורה: ה' ימלוך לעולם ועד · לאחר שיתיישבו בארץ יודע מלכות הקב"ה מכל האומות · ואלמלא ה' מלך אין כל בריה יכולה לעמוד לפניהם שלא המליכוהו לעולם עד ימות המשיח דאז יהיה מלכותו קיים לעולם ועד: כי בא סוס פרעה · כלומר כאשר בא סוס פרעה תוך הים והשיב הקב"ה הים עליהם · אז ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התוף · ודרך להזכיר אשה על שם אחיה הגדול · כמו אחות נחשון · אחות נביות · כך אמר אחות אהרן:

וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים · פי' לא מצאו דברי תורה שנמשלה למים שנא' הוי כל צמא לכו למים ולפי' מרדו · ולכך תקנו לקרות בתורה בכל שני וחמישי שלא יהיו ג' ימים בלא תורה: ויורהו ה' עץ · עץ זית היה והיה מר והשליכוהו במר והיה למתוק · והפוקרין ר"ל דעץ זה ע"ז ויהבינן ליהו כל טעותייהו ונשיב להם כי לפי שע"ז היתה ביניהם הוצרכו למים וכשהלכו והשליכו העץ למים אז נעשו המים מתוקים · עוד יש לומר שם שם לו חק ומשפט · שלא יעשה כן לעולם ושם נסהו:

כל המחלה אשר שמתי במצרים · במנין אש"ר עולה מנין המכות שהוכו במצרים ועל הים כאשר אמרו התנאים כשתמנה כל מנין התנאים יחד כך עולה דפ"ך עד"ש באח"ב: כל המחלה · ר"ל שום דבר מהמחלה לא אשים עליך · כמו ולרש אין כל לא אשים ואפי' אשים אני ה' רופאך · וי"מ כל המחלה אל תפחד מפורענות הבאה על חברך כי אני ה' רופאך · כמו שהרופא שומר החולה ומניעו מלאכול דבר רע שיביאנו לידי חולי · כך אשמרך שלא תבא לידי שום חולי שהבדלתיך מנבלות ושקצים ורמשים ועופות ודגים טמאים שמזיקין גופו של אדם · והאוכלם מזוהם ונמאס · והפרשתי אתכם מנגעי זבים ונדות ויולדות ונגעי בתים ונגעי בגדים שכל אלה מביאים האדם לידי זיהום כי כל דבר שהפסוק קורא טמא מאוס הוא · כדכתיב ביחזקאל בגללי אדם תעוגנה לעיניהם וכו' ככה יאכלו בני ישראל את לחמם טמא בגוים · ומשם אמרו חכמים דכל האוכל בלא ניגוב ידים · כאלו אוכל לחם טמא ·

כי הוא כמאס מחמת לחלוקות הוידים · וזהו כי אני ה׳ רפאך שאפריש אותך מכל המאוסים הללו המביאים לידי חולאים · וכן והסירותי מחלה מקרבך כי אני ה׳ רופאך · טו״ן פוז״ליאון בלעז · בכור שור · וה״ר עובדיה בר׳ שמואל מפרש והסירותי מחלה מקרבך · כלומר אברך לחמך ומימיך שאתן לך שפע מאכל ומשתה ואסיר מחלה מקרבך שתוכל לאוכלו · כי מה מועיל מאכל ומשתה לחולה שאינו יכול לאכול ולשתות · ג״ן :

הנני ממטיר לכם לחם מן השמים · וכן לעיל כתיב גפרית ואש מאת ה׳ מן השמים · גבי אנשי סדום פירשנו לעיל בפרשת וירא :ויצא העם ולקטו · לבריא היה יוצא ומלקט שנאמר ויצא העם · לבינוני פתח אהלו שנאמר ובלבו איש לפתח אהלו · לעצל פושט ידו ויורד לתוך ידיו שנאמר ותעל שכבת הטל : דק מחספס · לחם שנבלע באיברים · ברמ״ח איברים · כמנין מחספ״ס והיינו דכתיב לחם אבירים אכל איש · אל תיקרי אבירים אלא איברים · והיו מלאכי השרת אוכלים אותו · שנקראו אבירים והוא יורד לישראל ואוכלים אותו ולא היו צריכים לנקבים · עוד י״ל שנקרא מחספס · על שמגלה להם סתרים · כגון עבדי גנבת והוא אומר מכרת לי · המן מוכיח למי העבד דעומר של מן היה לו בשביל עבדו · כשסרחה אשה על בעלה היה משה דן על פי המן אם המן יורד לאביה הדין עמה · ואם המן יורד בבית בעלה הדין עמו · וזהו שייסד הפייט בכלכול לבבדק:

מן הוא · פ״ה מזומן הוא · כמו וימן ה׳ דג גדול ולא נראה דכיון שלא ידעו מה הוא היאך קראוהו כשמו · ועוד לא ידעו שהוא מזומן לכל · לכך נראה לומר שהיו שואלים זה לזה מה הוא · וכשבא לפיהם קראוהו מזומן · וכפשטיה דקרא כי לא ידעו מה הוא · כלומר כלשון מצרי מן כמו מה כלשון עברי · וכסגנון זה כתיב במגלת אסתר הפיל פור הוא הגורל · פור הוא לשון שלהם כי כלשון פרסי פור הוא לשון גורל · בכור שור : זה הדבר אשר צוה ה׳ · כל האלפא ביתא בפסוק זה לומר כי מזונותיו של אדם קשים כנגד כל שאר צרכיו : ולא העדיף המרבה · לפי הפשט שהיה משליך המותר · והממעיט לא החסיר · שהיה חוזר ומלקט עד שהיה ממלא מדותיו :

וירום תולעים ויבאש · סרס המקרא ודרשהו · כלומר ויבאש קודם ואחר כך וירם תולעים : ויקצוף עליהם משה · בג׳ דברים קצף משה ובעלמה ממנו הלכה כאן קצף ומתוך קצפו שכח לצוות עליהם שבת · והיינו דכתיב עד אנה מאנתם לשמור מצותי · ולפי שלא הזהירם משה לצאת כללוהו עמהם · וגבי שעיר אהרן קצף · דכתיב הן לא הובא את דמה וכו׳ ויקצוף על אלעזר ועל איתמר ובעלמה ממנו הלכה · וכתיב וישמע משה וייטב בעיניו ובפרשת מטות ויקצוף משה על פקודי החיל וכתיב ויאמר אלעזר זאת חוקת התורה אשר צוה ה׳ את משה :

לחם משנה · כלומר משונה בריחו · משונה בטעמו · לזקן טועם טעם דבש · שנא׳ כצפיחית בדבש לבחור טעם לחם דכתיב הנני ממטיר לכם לחם · לילד טעם חלב · דכתיב כטעם לשד השמן · לחולה טעם סלת שנאמר שמן ודבש · מטוגנים שעושים לחולה · שנאמר ובשלו בפרור · וכתיב לחמי אשר נתתי לכם כסלת שמן ודבש · ואין לומר משנה שיורד פי שנים דהא כתיב שני העומר לאחד · וכל שאר הימים עושים ב׳ לחמים מן העומר א׳ בבקר וא׳ בערב · וא״כ ביום ו׳ עושים ד׳ לחמים · וביום ו׳ אכלו לחם א׳ וליל שבת אכלו לחם א׳ ובשבת שחרית עדיין היה ב׳ לחמים · ובמנחה לא היה להם כי אם אחד · וראיה הוא להני שאין בוצעים על ב׳ ככרות במנחה · אך ה״ר יעקב מקינון וה״ר דוד בוצעים על ב׳ ככרות במנחה · וראיה מהר״ובא דאיתא במדרש דהאי קרא דראו כי ה׳ נתן לכם את השבת · א״ר יצחק כך אמר הקב״ה לישראל אם יאמרו לכם אומות העולם למה אתם שומרים השבת השיבו להם הרי היה בו נס שבכל יום ירד המן לישראל פרודה אחת · ובערב שבת שתי פרודות פי׳ כפולות · שכל סעודות שבת כפולים בלחמים היו · וכן היו עושים ביום ו׳ שחרית עושים מחצי עומר לחם אחד · ולאחר בשבאים לאפות העומר וחצי העומר בשביל שבת · היה כל חצי עומר נכפל בב׳ לחמים הרי לך ו׳ לחמים מעומר וחצי עומר ואוכלים ב׳ לחמים בכל סעודה של שבת להיות נראה שאוכל בשבת יותר מבחול מפני הנשמה יתירה:

את אשר תאפו אפו · מכאן שצריך להשחיז סכינו בע״ש ומן רבויי דאת דריש · וגם משמעותו של את סכין כמו לחרבות ולאתים : אכלוהו היום · ג׳ היום כתיב בקרא · וה״ק כשרצו ישראל לילך בשבת ללקט המן · אמר להם משה אכלו היום מה שלקטתם בע״ש וכשהגיע חצי היום רצו לצאת וללקט · אמר להם שבת היום · אמרו ודאי לא ירד המן לעולם אמר להם היום לא תמצאוהו בשדה : כי ה׳ נתן לכם השבת · בפסוק זה כ״ד תיבות · כנגד כ״ד פרקים שבמסכת שבת · נתן לכם ולא כתב נותן דיום שבת נתן להם למנוחה משעה שהיו במצרים · לפי שכל הכנויים שהיו עושים בשבת היו נופלים מיד ופרעה שאל על מה ולמה · א״ל משה לפי שאין להם מנוחה · נתן לישראל יום שבת למנוחה : והוא כזרע גד · כלומר עגול אך הגד היה שחור · והמן היה לבן : לפני העדות למשמרת · יש לפרש כי זה הפסוק מהצנעת המן לא נאמר עד שנה שנייה שהוקם המשכן והגב שהזכיר לקיטת המן כתבו כאן : למשמרת · כי בימי ירמיהו עתידים להתלונן ולומר היאך נעסוק בתורה מה נאכל · וירמיהו הנביא מוציא להם מהצנעת המן · ואומר הדור אתם ראו דבר ה׳ המדבר הייתי לישראל :

ובני ישראל אכלו את המן · אבל אין כתיב אכלו את השליו מ׳ שנה עד בואם אל ארץ נושבת · והרבה הולך מקרא זה ללמדנו שלא תתמה על אשר אמרו מי יאכילנו בשר למה שאלו בשר הלא בכל בקר עולה השליו · לפי׳ קדם ולמדך מן השליו שלא היתה אלא לפי שעה · ואלו נאמר אכלו את המן עד בואם של ארץ נושבת ולא היה מזכיר ארץ כנען · הייתי אומר שפסק המן מיד כשבאו של ארץ סיחון ועוג · שגם המה נקראו ארץ נושבת · והרי לא פסק עד ממחרת הפסח כדכתי׳ וישבות המן ממחרת הפסח · לכך נאמר עד בואם של ארץ כנען · מפי ה״ר יוסף קרא:

אכלו את המן מ׳ שנה · וא״ת והרי לא התחיל לירד עד ט״ו באייר · ופסק בז׳ באדר שמת משה · כ״ל שהמן שירד להם ביום שמת משה הספיק להם עד ט״ו בניסן · והעוגות שאפו מן הבצק הספיקו להם עד ט״ו באייר · וטעמו להם טעם מן : עבור לפני העם · אתה אמרת עוד מעט וסקלוני · עבור לפניהם ונראה אם יסקלוך : על הצור בחורב · כלומר חרבה ממים · וז״ש מדבר חורב דה׳ שמות יש למדבר וחורב אחד מהן :

ויבא עמלק · כמצא במדרש עשו השביע את אליפז בנו להרג את יעקב · לפי שרמהו מן הבכורה · וא״ל בני בכורי אם תהרגהו תשוב לך הבכורה · הלך אליפז נתייעץ עם תמנע אמו והיא מנעתו ואמרה לו בני

יעקב

יעקב גבור ממך ויהרגך · והכיך הרשע אם לא היה ירא ממנו פן יהרגהו היה חפץ להורגו מידו יותר מעל ידי אחרים · מה עשה אליפז כדי לקיים מצות אביו ושבועתו הלך אל יעקב ונטל ממנו כל ממונו ועני חשוב כמת · כיון שראה עשו שלא עשה אליפז מצותו · הלך לעמלק בן אליפז וא"ל שיהרג יעקב · כשראה עמלק לדברי זקנו עשו ונשבע לו שיהרגנו · כששמעה תמנע הדבר הרע הזהירה בו כמו שעשתה לאליפז ולא קבל דבריה · אמרה לו חוב גדול מוטל על זרעו של אברהם כדכתיב ועבדום וענו אותם · ואם תהרג יעקב הרי החוב מוטל עליך ועל זרעו של עשו כי אתם מזרע אברהם· ולכך המתין עד אחר השעבוד שנפרע החוב ויצאו ממצרים ויבא עליהם להנקם משבועתו · והיינו דכתיב ויבא עמלק :

בחר לנו אנשים · כראין הדברים שלא היה עמלק יכול להלחם עם ישראל אלא מזנב המחנה היו לוקחים כגנבים · כדכתיב ויזנב בך· וכשהיו ישראל חוזרים עליהם היו בורחים עד שנאותו להלחם יחד במספר וזהו שכתב בחר לנו אנשים כמספר שלהם · ג"ן : בחר לנו · מכאן אמרו חכמים יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך : ומטה האלהים בידי · לקח המטה במקום נס שנושאים במלחמה פינ"דון בלעז : וכאשר יניח ידו היו יודעים ישראל שצריכים סיוע · ובפרשת משפטים פי' כן · ואביו של חור כלב בן יפונה · שנא' ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור · ואפרת זו מרים כדאי' בסוטה · וקשה דאדרבה בסוטה מסיק ותמת עזובה · ועזובה זו מרים · ולמה נקראת שמה עזובה וכו' וכהאי קרא נופיה דותמת עזובה כתי' ויקח לו כלב את אפרת וכו' ומיהו שפה דהתם י"ל דה"ק קרא · ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור אעזובה דרישיה דקרא קאי · ומ"מ קשה דהכא פי' דאפרת זו מרים · ובסוטה משמע דעזובה זו מרים נ"ע :

ויהי ידיו אמונה · מפרש בשוחר טוב שלא נענה משה ולא היה יכול לנצח המלחמה עד שהזכיר זכות אבות · והמקרא מוכיח אמונה זה אברהם דכתיב והאמין בה' · עד בא זה יצחק · שנא' ויצחק בא מבא· השמש זה יעקב · שנאמר וילן שם כי בא השמש : ויחלוש יהושע · הטיל עליהם גורלות ג' שמות יש לו· פור גורל חלש·וי"א ויחלש עשאם חלשים שהביא אתם בני אדם שלא הגיע זמנם למות·ויהושע חתך איברים שלהם עד שהחלישם·והג"ן פירש שהרגם לגמרי · כדכתיב וגבר ימות ויחלש · אלמ' חלשות לשון מיתה הוא : את עמלק ואת עמו לפי חרב · לרבות בניו ואוכלוסיו :

כתוב זאת זכרון בספר ושים באזני יהושע · משה ברמז ולא רמז · כלומר כאן ברמז לו שלא יעבור בארץ ישראל מדקאמר למשה ושים באזני יהושע והוא לא הבין בדבר · אבל מרדכי ברמז לו למה נלקחה אסתר ורמז כלומר הבין על ידה יעשה הקב"ה נס לישראל :

ויאמר כי יד על כס יה · פי' יד לשון גדולה ומלכות · כמו ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם · וה"ק קרא כשתהיה ידי ומלכות על כסאו של הקב"ה שיעמיד מלך על ישראל שישב על כסאו כדכתיב וישב שלמה על כסא ה' למלך · והיינו מלכות ישראל שישב על כסא ה' · כדכתיב וירושלם כסא ה' · אז תהיה מלחמה כמו שמצינו שהלך שאול ונוהו להלחם בעמלק · והאופניאל פי' דיד זה קאי איד דעמלק משום דקשה דהכא כתיב מחה אמחה את זכר עמלק · ובפרשת תצא למלחמה כתב תמחה את זכר עמלק · ולא קשיא כאן קודם שפשטו ידם בזבול · כאן לאחר שפשטו ידם בזבול · תמחה ר"ל קודם שפשטו · אמחה לאחר שפשטו · אמר הקב"ה אני בעצמי אמחה זכר עמלק · והכי הפירוש כי יד על כס יה · כלומר כי יד דעמלק על כס יה · שפושט ידו על מקדשו · אז מלחמה לה' בעמלק · וזהו שיסד הפייט · בא זכור יום זבולך וישלם לו משלך כלומ' משלך ולא ע"י אחרים · ואז יהיה השם שלם והכס שלם · שנאמר האויב תמו חרבות לנצח · וכתיב וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו · שמו וכסאו יהיו אז שלמים :

תוספות פרשת יתרו הרא"ש

וישמע יתרו · פי' רש"י שמע מלחמת עמלק וקריעת ים סוף · ורמז מתיבת וישמ"ע · שי"ן · שמע· מ"ם · מלחמת · עי"ן · עמלק · וא"ו יו"ד · וקריעת ים · וכן פי' רש"י יתרו ז' שמות יש לו·ונפקא לן מתיבת יתרו · יתר ו' שמות על שמו כי לכל חי יש לו שם אחד · וליתרו היה ו' שמות הרי ז' · ז' שמות יש לו יתר · יתרו · חובב · חבר רעואל · קני· פוטיאל · י"א רעואל אביו של יתרו היה ומהו דכתיב ותבאנה אל רעואל אביהן מנהג עולם שהתינוקות קורין לאבי אביהם אבא · וקשה למ"ד רעואל זה יתרו אי סבירא ליה דחובב זה יתרו כדפי' הקונדריס · חובב על שם שחבב התורה · אם כן מאי דכתיב ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני · וי"ל דלמ"ד חובב זה יתרו · אמרי' שרעואל אביו של יתרו· וכן פי' רש"י בפרש' בהעלותך חובב הוא יתרו · והא דכתב ותבאנה אל רעואל אביהן· נוהג הוא שתינוקות קורין לאבי אביהן אבא · וב' שמות נקראו לו · יתר · ע"ש שייתר פרשה א' בתורה :

אחר שלוחיה · אחר שנתן לה כדוכייתה כמו ויתנה שלוחי' לבת פרעה נתן לה העיר בכדוכייתה ונקראת כן שעי' כן משלחה מביתו לבית בעלה :

ויצילני מחרב פרעה · וקשה דבתחלה היה ניצול מחרב פרעה ואחר כן היה גר בארץ ואם כן היה לו לקרות הראשון אליעזר : ויש לומר דעד שמתו המלשינים המבקשים את נפשו כלומר שידרו מנכסיהם כדפי' רש"י לעיל לא היתה הגלה גמורה שלעולם היה דואג ולפיכך קרא השני אליעזר ולא הראשון · על מה שהקשה רש"י איך היה יתרו במתן תורה והא כתיב לב יודע מרת נפשו וכו' · יש ליישב שלעולם אימא לך שבא קודם מתן תורה במצות מרה והדינין בכלל מתן תורה כי צריכים תמיד לדיני ממונות · וניחא מה שאמר נבול תבול גם אתה לרבות אהרן וחור שעדיין לא נהרג חור · ומשה שלחו קודם מתן תורה שנא' וישלח משה את חתנו משום ובשמחתו לא יתערב זר ואמר משה לא יבוא אחר מתן תורה

חובב ע"ש שחבב את התורה · מ"מ לוכא ז' שמות כדפי' הקונדריס · ועוד קשה דיודיה אדידיה דהכא פי' ז' שמות נקראו לו · והתם פי' שני שמות נקראו לו · ועוד קשה דלמ"ד רעואל זה יתרו · צריך לומר דחובב לא הוא יתרו · ועוד קשה הוא יתרו דכתיב ומבני חובב חותן משה · ועוד קשה · היאך מלי למימר שנקרא חבר וקיני · והכתיב וחבר הקיני נפרד מקין מבני חובב חותן משה · ואם כן משמע דחבר הקיני היה בנו של יתרו · ועוד קשה למ"ד פוטיאל זה יוסף שפטפט ביצרו · אם כן לא היו לו ז' שמות · ונראה לפרש דלמ"ד רעואל זה יתרו · ס"ל כמו דחובב זה יתרו וז' שמות נקראו לו · והכתיב מבני חובב חותן משה · והא דכתיב ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה · הוא בנו של יתרו שנקרא שמו כשם אביו חובב · כדרך בני אדם שרגילים לקרות בניהם כשמם · וכל השמות שנקראו לאביו נקראו לבנו כמו במקום אחר · וחבר הקיני נפרד מקין מבני חובב חותן משה · שמא קורין גמי לבנו חבר הקיני · והא דפ"ה דב' שמות נקראו לו · היינו כמ"ד רעואל אביו של יתרו · וסבירא ליה כמ"ד פוטיאל זה יוסף · וסבירא ליה כמו דחבר היינו בנו של יתרו · כי לא מצינו שנקרא יתרו חבר הקיני · ויתרו כמי לא חשיב בכלל שמותיו דאינו אלא תוספת שנתוסף על שמו · ואין כאן אלא יתר וחובב · קני פי' הקונדריס שנתקנא ישראל לאביהם שבשמים פי' שהטיל קנאה בין ישראל לאביהם שבשמים וכן יאמרו ומה גוי זה שנתגייר והסבים לדעתו של מקום אנחנו עאכ"ו :

ושם האחד אליעזר · לכך כתב שם הא' ולא כתב שם השני דר"ל שם המיוחד לכך כדאיתא במדרש · בשעה שעלה משה למרום מצא הקב"ה יושב ושונה אליעזר בני אומר בן פרה בת שתים עגלה בת שנתה · אמר משה לפני הקב"ה יהי רצון שיצא אותו אליעזר ממני · והוא שייסד הפייט · בפרשת פרה נא מני ופרה מורה הלכה לשעתה · או כמי לכך כתב שם האחד ולא כתב שם השני משום שהיה לו להזכיר אלהי אבי וכו' וגבי שהי אינו דין להזכיר שני שא א': ויקח יתרו · עתה הולך ומספר מה עשה יתרו כי לאחר שהביא משה את צפורה ובניה במצרים · כדכתיב ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור · אחרי כן ויקח יתרו חותן משה את צפורה ממצרים והביאה למדין להיות עגומה אצלו · ג"ן :

אחר שילוחיה · כל מה שאדם נותן לבתו בשעת נשואין נקראים שלוחים שע"י כך משלחה מביתו · וכן כתיב במלכים פרעה מלך מצרים עלה וילכד את גזר וישרפה באש ואת הכנעני היושב בהר הרג ויתנה שלוחים לבתו אשת שלמה · וכיון שראה יתרו שמשה מתאחר לשם לקח צפורה משם אחר שלוחיה · סמוך לשלוחיה כמו וינהג את הצאן אחר המדבר שר"ל סמוך למדבר שהרי במדבר ממש לא כהנם כי אין מדבר מקום מרעה · ג"ן :

וישתחו וישק לו · אינני יודע מי השתחוה למי · כשהוא אומר איש אל רעהו הוי אומר זה משה שנקרא איש דכתיב איש האלהים · וקשה היאך מוכיח דזה משה הלא יתרו נקרא איש דכתיב ויואל משה לשבת את האיש · תריץ דכון איש מן איש ואין דכון איש מהאיש · ועוד י"ל מי נקרא איש אצל שמו זה משה דכתיב והאיש משה עניו מה שאין כן ביתרו ·

ועוד

וכא ושוב לא חזר לעירו ושילוח זה אינו שילוח דגלים שבדגלים התחנן לו משה שישאר ועכנו או שכן משמע הפרשה שמשלמת על העככה וכשראה יתרו שהולכים לארץ ישראל וגם אין לו חלק בארץ רצה לחזור לעירו עד שנדר לו דושנה של יריחו ונתעכב ומה שפי' רש"י לא מצינו שחזר הא פי' לעיל לגבי בני חת ולא מצינו שפגעו בני חת לעפרון על אברהם וכן לא מצינו שפגעו מצרים לפרעה על קבורת יעקב וכן אחר שילוחיה לא מצינו ששלחה משה דכינו אלא על כרחין מצינן שחזר וכתן לו דושנה של יריחו ועוד כתיב ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה בת יתרו שפטם עגלים לע"ז כפי' יש כותלין אלמא במחנה ישראל היה וכן חבר הקיני היה מבני חובב אלמא לא היה יתרו בהריגת מדין וכתיב תרעתים שמעתים סוכתים חובב· וקשה תרעתים דמשמע ששמע תרועה בסיני · ושמא עלו בני יתרו בגלות מצרים עם משה במרת נפש וראיה לזה דכתיב וילך לו אל ארצו פרש"י לגייר בני משפחתו והיכן מצינו שבאו אותם גרים עם ישראל אלא ודאי כדפרישית :

ואתה תחזה מכל העם שונאי בצע · ששונאים ממונם בדין · כההיא דאמרינן כל דיינא דמפקי ממונא מיניה בדין לאו דיינא הוא כדמפרש' · פי' לפו' יש מפרש שמיירי באדם אחר שהוא מחזיק עצמו בדיין ובא ראובן לתבוע לו מנה ומביאו לפני דיינים ובא מבית דין חייב כיוצא כזה לאו דיינא הוא שאו היה בקי בדינין היה לו לראות הדין קודם שיבואו לפני הדיינין · אכן זה הפירוש אינו כן שאין זה דומה לפי' הפסוק שפי' שונאים ממונם בדין ואין זה ממונם אדרבא ממון חביריהם הוא שהיו מחזיקין שלא כדין והכי פי' יש כאן דיין חכם ובקי נקי הדעת ובאין לפניו בעלי דינין האחד נבזה אלמא ובא לאיים את הדיין ואומר לו אם לא תטה הדין בשבילו ותדינני זכאי תדע כי אקוץ את אילנך ואשחית כרמך וזיתיך והדיין אשר רוח אלהים בו משיב לו חלילה לי מעשות כדבר הזה לעוות אדם בריבו וזהו מה שפירש רש"י שונאים ממונם בדין שאפי' ממונו ממש כרמיו וזיתיו שונא ורוצה להשחיתם המציק קודם שיעוות הדין כהא דאמרינן כל דיינא דמפקין מיניה ממונא לאו דיינא הוא וכו' שאם חס ושלום לא יעשה כך ויעוות את הדין מפני פחד ודאגת ממונו היום או למחר שפנגדו של האנס יקרא הדיין אל בית הוועד של חכמים ויכירו עוותו וישפטו המשפט לאמיתו שישלם מביתו אותו ממון שיאמר העשוק על פיו וזה ודאי לאו דיינא הוא ועתה ניחא דומה בדומה דמפקינן מיניה ממונא בדינא כלומר בדין גמור כשיראו חכמי יושר את אשר עוות ויוציאו ממנו הממון אשר נוה לפרוע שלא כדין :

בחדש השלישי · מאי שנא בחדש הג' ויותר משאר חדשים · י"ל לפי שאז"ל ניחא שאמרו הגיורת והשבויה שנתגיירו ושנפדו צריכות להמתין ג' חדשים ואז כנסת ישראל היתה גיורת ושבויה ומן הדין היה לה להמתין ג' חדשים שלימים אלא מתוך חיבתו של מקום ית' נתן להם התורה בו' לחדש הג' :

כל הנוגע בהר מות יומת לא תגע בו יד · וא"ת מה היה צריך עוד להזהיר לא תגע שכבר כתי' מות יומת וידוע הוא שהנוגע חייב מיתה · ושמעתי מפי ה"ר ברוך דה"פ כל הנוגע בהר מות יומת וא"ת

כיון

ועוד י"ל דהאי דרשא אתיא כמ"ד רעואל אביו של יתרו· וקרא דויואל משה לשבת את האיש לאו איתרו קאי· אלא ארעואל אביו· והאי דכתב ויתן את צפורה בתו למשה בת בנו קאמר דבני בנים כבנים :

ויחד יתרו· פ"ה לשון חדודין כדאמר גיורא עד עשרה דרי לא תבזה ארמאה באפיה·ואומר ר"ת דמצינו סמך לזה מדכתיב בדברי הימים ולששן עבד מצרי ושמו ירחע ויתן ששן את בתו לירחע עבדו לו לאשה ותלד לו את עתי· וקא חשיב התם י"ג דורות מירחע עבד ששן עד אלישמע· וקאמר בפסיקתא דהוא ישמעאל בן נתניה שהרג גדליה בן אחיקם ולמה נקרא שמו נתניה שהיה מן הנתינים· מכאן לגר שחזר לסורו רע עשרה דורות· שהיה שופך דמים ועושה מעשה גוים· וג' דורות לא קא חשיב לפי שגר מצרי אינו גר עד ג' דורות· ומשם ואילך תמצא י' דורות· ד"א ויחד יתרו העמיד חרב על בשרו שמל עצמו לקבל התורה :

ויהי ממחרת· מחרת יום הכפורים וממחרת רדתו מן ההר ועל כרחך א"א לומר אלא ממחרת יום כפור שהרי קודם מתן תורה א"א לומר והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו· ומשנתנה עד יום כפור לא ישב משה לשפוט· שהרי בי"ז בתמוז שבר הלוחות והוו מ' יום הראשונים· ולמחרת עלה בהשכמה ושהה שם פ' יום וירד ביום כפור· ואין פרשה זו כתובה כסדר שלא נאמרה עד שנה שנייה שהרי נאמר שם וישלח משה את חתנו וילך לו אל ארצו· ומצינו במסע הרגלים שא"ל משה נוסעים אנחנו אל המקום אל נא תעזוב אותנו· ואם זו קודם מתן תורה משלחו והלך לו לא מצינו שחזר· וא"ת שם לא נאמר יתרו כי אם חובב·ובנו של יתרו הוה הוא חובב הוא יתרו שהרי כתו' מבני חובב חותן משה עכ"ל הקו'· וקשה דא"כ משמע דבשעה שירד משה מן ההר דהיינו ביום כפור יצא לקראתו ובאותה שעה ויקח יתרו עולה וזבחים לאלהים ואכלו באותו יום ביום כפור· ואיך אכלו ביום כפור והלא כבר ניתנה תורה· ועוד קשה למ"ד יתרו קודם מתן תורה הוה דלפי' זה יתרו לאחר מתן תורה הוה· וי"ל דזה המעשה שהקריב יתרו הקרבנות יכול להיות שלא היה ביום רדת משה מן ההר· כי אם ביום שני לרדתו או ביום שלישי· ואע"ג דקרא דויבא משה ואהרן וכל זקני ישראל לאכול לחם כתיב מקמי האי קרא דויהי ממחרת· י"ל דאין מוקדם ומאוחר בתורה דעל כרחך אין כאן מקום פרשה זו כדפי' הקונטריס דויהי ממחרת לא קאי אלא המחרת יום כפור·ומעשה דאכילה היה באותו יום כמו כן· ומה שיצאו לקראתו ואכלו עמו לא היה ביום א' כי אם ביום שני או ביום ג' וכל זה צריך לומר לפי שטת הקונטריס דמפרש אליבא דמ"ד יתרו אחר מתן תורה הוה· אבל למ"ד יתרו קודם מתן תורה הוה לא קשה מידי· דדילמא דזה המעשה שישב משה לשפוט קודם מתן תורה היה· וגם פי' הקו' בפרשת שלח· אשר במרה נצטוו על הדינים ואז אכלו עמו ביום בואו· ובמדרש תנחומא דורש יתרו לאחר מתן תורה היה· ודורש עליו מקרא זה· לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר· א"ל הקב"ה בני היו בשעבוד במצרים·ויתרו יושב בהשקט ועכשיו בא לשמחת בני ולא היה עמם בצרתם· על זה נאמר ובשמחתו לא יתערב זר· וגם דש"י הביאו :

נכול

כיון שנתחייב מיתה ניתן רשות לכל אדם ללכת שמה ולהביאו להמיתו לא תעשה כן לא תגע בו יד של אותו המחוייב מיתה כי סקול יסקל או ירה יירה מרחוק הן באבנים והן בחיצים ובליסטראות הן ברמחים ובכידונים ועתה ניחא דהנוגע קאי להר ולא תגע בו יד קאי אל הנוגע בהר :

ויאמר ה' אל משה רד העד בעם וכו'· ויאמר משה אל ה' לא יוכל העם לעלות אל הר סיני כי אתה וכו'· וא"ת מה היא התשובה אשר השיב משה וכי היה נאה לעבד להשיב דברי אדוניו כודאי שו לא היה צריך לא היה מצוה הקב"ה למשה לעשותה· וי"ל שכל תשובתו של משה לא היתה כי אם לידע מחיצתו ואמר כך רבש"ע אין צריך לעשות בישראל האזהרה הזאת אחר אשר העדות בנו פי' כי וכאהרן אחי הגבל את ההר וקדשתו ואם העם ח"ו יהרסו לעלות אנחנו נזהיר בהם כי נהיה עמהם במחיצה אחת אז גילה לו הקב"ה וא"ל לך רד ועלית אתה ואהרן ולא תהיה במחיצת העם : והכהנים והעם של יהרסו לעלות של ה' וכולם היה להם מחיצות מחיצות :

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר· בזה הפסוק יש ז' תיבות וכ"ח אותיות וכן בפ' א' של בראשית וכן במענה של קדיש אמן יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא· אסמכתא למה שאחז"ל כל העונה אמן בכל כחו כאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית ובמתן תורה :

את כל הדברים האלה· מלמד שאמר הקב"ה יו"ד דברים בדיבור א' שא"א לאדם לומר כן א"כ מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך דמשמע דאלו שני דברים בלבד נאמרו מפי הגבורה ולא אחרים שהרי כלם לשון נוכח אנכי הוצאתיך על פני לאוהבי ולשומרי מצותי וכולם נאמרו בלשון נסתר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא כבד את אביך ואת אמך וכן כולם מלמד שחזר ופירש על כל דבר ודבר לבדו לבך כדי לשכך את האוזן כביכול דומיא דהרב עושה לתלמידיו ואז אחזתם רעדה וחלחלה לישראל ולא יכלו להתמהמה מלומר למשה דבר אתה עמנו ונשמעה·והרמ"בן ז"ל פי' שלפי' השני דברים ראשונים בלשון נוכח לפי שהם עיקר הראיה והכל תלוי בקבלת עול מלכות שזהו הדיבור הראשון וכן פי' אנכי ה' אני ה' חפץ שתקבלני עליך להיות אלהיך ועשיתי לך כך וכך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים והדיבור שני תועבת ע"ז ולכך היה נראה להם כשזו הדיבור עמהם פה אל פה אבל הדיבורים האחרים שלא היו כ"כ עיקר לא היה נראה להם כמו שהיה מדבר עמהם של כאדם השומע מפי הגבורה ולכך היה הדיבור בלשון נסתר :

ולשומרי מצותי פי' רש"י מה שפי'· וי"א דאין פקידה גדולה רעה כזאת עד דור רביעי של דוקא כשאין בידו למחות בע"ז אבל בשאר עבירות איש בחטאו יומת כמש"ה בפסוק אחר לא יומתו אבות על בנים וזהו דוקא כשאין בידו למחות אבל כיש בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפס בעון זה ובכל אנשי ביתו :

לשוא לשוא תרי זימני· חד לשבועת שוא וחד לשבועת שקר ומה בין זה לזה שוא נשבע לשנות את הידוע לאדם כגון נשבע על איש שהוא אשה או הפכו וזהו דבר שאינו ניכר בשעה שיוצאת מפיו שבועה אם שקר אם אמת :

לא

נבול תבול גם אתה · פ"ה גם לרבות אהרן וחור ושבעים זקנים · וקשה שהרי כל זה היה לאחר כפור כדפי' הקונדריס · ויהי ממחרת ממחרת רדתו מן ההר · וחור היה נהרג כבר במעשה העגל בסוף מ' יומים הראשונים כדפי' הקונדריס בפרשת תשא · ויבן מזבח לפניו הכון מזבוח לפניו דהיינו חור שנהרג לפניו כלו' לפני אהרן·וי"ל דהך אתיא למ"ד יתרו קודם מתן תורה הוה·ואתי שפיר דאכתי לא היה נהרג עד מעשה העגל · עוד י"ל נבול תבול כל זה לשון תוכחה הוא · וכן היה יתרו מוכיחו אפי' היו עמך אהרן וחור שהיו דיינים גדולים לא תוכל לעשות הדבר הזה · ונבול תבול גם אתה גם הם אם יהיו עמך· והדבר מוכיח כן שהרי בסוף התוכחה אמר אם את הדבר הזה תעשה וגו' וגם כל העם הזה על מקומו וכו' פי' רש"י לרבות אהרן וע' זקנים · ולא הזכיר חור שכבר נהרג · ג"ן :

שונאי בצע · שונאים ממונם בדין · אם אמר בעל דין אחד לדיין אשרוף כרמך או גדישך אם לא תזכני בדיני · ואעפ"כ לא עזב הדיין לדין אמת כדיניו ולא הטה המשפט מפני היראה · וזהו דאמרי' כל דיינא דמפקין מיניה ממונא בדינא לאו דיינא הוא כלו' אם מפני יראת הבעל דין המאיימו הטה המשפט ובא בעל דין אחר והזמינו לב"ד אותו דיין והוציא ממנו ממונו לאו דיינא הוא בודאי שלא היה לו לנטות מדרך האמת בעבור היראה · עוד ז"ל אם איים אותו בעל דין לשרוף גדישו או כרמו ובא הדיין מיראתו אותו ושלם לו הממון ולא רצה לעשות הדין לאו דיינא הוא · דהא כתיב לא תגורו מפני איש · עוד י"ל כל דיין שחייב ממון לאדם א' ואינו משלם לו עד שבא בב"ד · לאו דיינא הוא · דאם היה מומחה היה לו לידע שיחייבוהו ב"ד אם יבא לפניהם ולא היה לו להמתין כל כך מפרוע עד שיזמינו לב"ד ושיחייבוהו :

שרי אלפים ושרי מאות · וא"ת כי מפקת השרים העולים נ"ח אלפים ושש מאות חסרת ליהו · י"ל דהשרים מן הזקנים שעברו ס' שנה אפשר דלא כמנו לא פחות מך' ולא יותר מששים כמנין ס' רבוא · עוד פי' ה"ר יוסף בכור שור · שחלק כל ישראל והעמיד מכל אלף שר אחד על אלף והיו שרי אלפים ו' מאות · ואח"כ חלק כל העם למאות והעמיד מכל מאה שר אחד · ועלו ל"ו אלפים · כי גם הו' מאות שהיו שרי אלפים שם עליהם שרי מאות · וכן לחמשים וכן לעשרות· ופעמים ששר עשרה ממונה על שר אלף· וכן על שרי מאות וחמשים · וכן כולם·ובענין אחר לא תמלא החשבון מכוון השנוי בברייתא פ"ק דסנהדרין · ג"ן : אם כן שהשרים היו בכלל מנויים אשר השר שופט ע' בני אדם ועמו היו עשרה וכן כולם :

בחדש הג' וכו' · כדין גיורת ושבויה ושפחה שנתגיירו ושנפדו ושנשתחררו שלא יארסו ולא ינשאו עד ג' חדשים·וישראל נקראו גרים ושבויים· דכתיב והיו שובים את שוביהם · ומשוחררין דכתיב מהיות עבדים ואשבור מוטות עוליכם · ולכך המתין ג' חדשים ונתן להם את התורה והיינו דכתיב בחדש · כלומר כמו החדש שאמר הקב"ה למשה בהוציאך את העם וכו' · ד"א בחדש השלישי שרצה הקב"ה שיהיו משולשים · תורה נביאים וכתובים · ומשולשת כהנים לויים ישראלים · ומשה שהיה ג' לבטן משבט לוי שהוא

לא תעשה כל מלאכה וכו'·וגרך זה גר צדק שגר תושב אינו רק עושה דכתיב למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר · וא"ת והלא ישראל גמור הוא שהרי קבל עליו כל המצות·וי"ל דק"ד אמינא הואיל ומצות שבת חביבה היא על הקב"ה שקראה אות שלא תהיה נוהגת אלא כישראל גמור שהורתו ולידתו בקדושה לריבה · ומה כון גר תושב לבן כח · וי"ל גר תושב נקרא שקבל עליו בפני ב"ד שלא לעבוד ע"ז ועדיין אוכל נבלות וכן כח מלווה ועומד והקב"ה הקיל להם כמו שדרשו רז"ל ראה ויתר גוים שלא יהיו מקבלים שכר כמצווה ועושה :

ובהמתך דרז"ל אזהרה למחמר אחר בהמתו בשבת שהרי במקום אחר לוה על בהמתו למען ינוח שורך וכו' אך מ"מ אין לוקה על מחמר שהרי ניתן לאזהרת מיתת ב"ד ואעג"ב דמחמר כפיו ליכא מיתה ביותר מ"מ מלואת לאו דמחמר שמעינן אזהרה לעושה מלאכה בשבת וכן אסור להשאיל בהמתו בשבת ואם השאילה מלפני השבת צריך להפקירה בשבת וא"צ הפקר רק בינו לבין עצמו ושאר כלים אסור ביום שבת מפני שנראה כשלוחו אך אם השאילם לפני שבת מותר לפי שאינו מצווה על שביתת כליו בבית הגוי בשבת :

וינח ביום השביעי· פי' הרמ"בן ז"ל ויספיק וחבירוי ויבואו עבדי דוד וידברו אל נבל ככל הדברים האלה בשם דוד וינוחו שפי' ויספיקו :

לא תנאף · אין ניאוף אלא באשת איש אבל בפנויה אין לו אלא לאו כבעלמא לא תהיה קדשה ומ"מ אז"ל אם העלה לבו טינא יהרג ואל יעבור כדאשכחן בפ' בן סורר ומורה אדם א' נתן עיניו באשה אחת ועלה על לבו טינא וחלה ונטה למות שאלו לרופאים ואמרו אין לו תקנה עד שתבעל לו אמרו חכמים ימות ואל תבעל לו תעמוד לפניו ערומה אמרו ימות ואל תעמוד לפניו ערומה יספר עמה מאחורי הגדר אמרו ימות ואל יספר עמה מאחורי הגדר א"ר פנויה היתה ומקשה התלמוד ולינסבה מינסב לא מתייטבא דעתיה דכתיב מים גנובים ימתקו · בא וראה כמה גדול עונש העריות שהרי כל כריתות ומיתות האמורות בתורה על העריות כתבו ועוד הקדימו בכל מקום גילוי עריות לשפיכות דמים :

לא תגנוב · בגונב נפשות הכתוב מדבר דאלו גונב ממון מלא תגנובו נפקא ויש גנב שונא נפשו : לא תענה ברעך פשטיה דקרא משמע על גוף רעך דבר הלמד מענינו חייב מיתה אך מ"מ נשתרך לתמלית פי' תמלא להעיד אפילו על ממונו ושקרי שקרי על אונגריהו זולי התעיף עיניך בו ואיננו : וכל אשר לרעך · משך דאכתי עד לרעך יש תרי"ג אותיות כנגד תרי"ג מצות ומכאן אסמכתא למ"ד שה"שת שהיה נושא המלך בזרועו שלא היה כתוב בו רק עשרת הדברים בלבד ונקרא ס"ת לפי שיש בו אותיות כמנין המצות · תן לבך במערכת המערכת ה' דברים מול ה' דברים כזה :

אנכי ה'	לא תרצח
לא יהיה לך	לא תנאף
לא תשא	לא תגנוב
זכור את	לא תענה
כבד את	לא תחמוד

ג' וג' אותיות בשמו. וג' חדשים ליציאתן ונטמן כירח ג'. ד"א לכך המתין עד חדש ג'. אמר הקב"ה אעשה טובות לישראל להכיר כח גבורתי ויתעדנו כג' חדשים הללו. משל למלך שרצה לארס אשה ומצאה ערומה. והמתין לה עד שהיתה יפה ומקושטת. כך עשה הקב"ה מצאם תשי כח ובעלי מומים משעבוד מצרים. והמתין ג' חדשים כדי שיחזור להם הוד פניהם. ד"א לכך המתין עד חדש ג' שמזל תאומים עולה בתחלת היום שנתן התורה וחכם הקב"ה לדעת אם בני עשו שהיה תאום ליעקב אם יחזרו בתשובה לקבל התורה ולא אבו שמוע:

וישב משה את דברי העם וכו'. שב אל הקב"ה לומר לפניו דברי העם. והיה ירא לפתוח פה לדבר לפני המלך עד אשר הקב"ה פתח לדבר עמו. כי אין דרך תלמיד לדבר בפני רבו עד שידבר רבו תחלה כמו שאז"ל השואל בשלום רבו הרי זה בור. ופתח הקב"ה ואמר הנה אנכי בא אליך וכו' כדי שיאמינו בך שאתה שלוחי. ואז הגיד משה את דברי העם ואמר לו כבר הם מאמינים. ולכך כתב מתחלה וישב משה ואח"כ ויגד וכו'. ג"ן:

לא תגע בו יד וגו'. למה נאמר והלא כבר כתיב כל הנוגע בהר מות יומת. ואומר הר"י דקאי אקרא דלעיל דכל הנוגע בהר וכו'. וה"ק כשאתה בא להרג הנוגע בהר לא תגע בו יד להורגם לנוגעים ולא תלך למקום שהם חונים כדי להורגם דא"כ אתה עולה כמותם ומתחייב הריגה. אלא סקול יסקל מרחוק: כי סקול יסקל או ירה יירה. או זה לשון אם כלומר סקול יסקל אם ירה יירה קודם לכן. שכן דרך נסקלין נדחפין קודם ואח"כ נסקלין מיהו יש לפרשו כפשוטו. סקול יסקל כשאינו מת בדחייה. או ירה יירה בלבד אם ימות בדחייה. ותרגום ירוש' הרי אתרגמא אתרגם כאבני ברדא או אשתדאה אשתדי כאבני גירא:

אנכי לא תרצח כי ההורג נפש כביכול כאלו ממעט את הדמות. לא יהיה לך. לא תנאף. מי שעובד אלהים אחרים דומה לאשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים. לא תשא לא תגנוב כל מי שגונב סוף בא לידי שבועת שוא. לא תענה כנגד זכור. שכל מי שמחלל שבת מעיד עדות שקר באדון העולם שלא שבת בו'. ולכך תקנו לומר ויכולו מעומד כמו עדות דכתיב ועמדו שני האנשים. לא תחמוד כנגד כבד שכל החומד אשת חבירו לסוף מוליד ממזר ונמצא שאינו מכיר את אביו ואינו מכבדו ויום מתן תורה היה לישראל כיום חתונת חתן וכלה שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה אל תקרי מורשה אלא מאורסה ועשרת דברים רמז לי"ד אצבעות של כנסת יש' שקבלה הטבעת בי' אצבעות. לשון הפסוק על מה אדניה הוטבעו לפי שעל התורה יוסד העולם וכשעה שנתן להם הקב"ה את התורה שאל ערבים אמרו האבות יהיו ערבים א"ל אין בהם אחד שלא יהא חייב וכו' כדאי' במדרש לסוף כתנו יונקי שדיים ערבים הה"ד מפי עוללים ויונקים יסדת עוז לכן יש לו לאדם להיות תמיד חרד וירא לקיים את התורה כי בעונותינו ממושכנים ומהודקנים מאדם הבנים הקטנים ואיש את רעהו יאמר חזק כי המלאכה לא היתה לעולם דיים ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים:

וכל העם רואים את הקולות. פי' נהנים מן הקולות וחבירו חמותי ראיתי אור שר"ל נהנה וכן כי ראה את ערותה שבראיה בעלמא לא יתחייב מיתה אלא פי' נהנה וניחא בזה מה שאז"ל שאפי' בהערא' חייב י"מ הערא' נשיקת עטרה וי"מ הכנסת עטרה תיכח למ"ד הכנסת עטרה

חסר כאן וחב"ער:

אל תגשו אל אשה. משמע לפי שלא פירש זמן כל תגשו. הוצרך לומר שובו לכם לאהליכם. אבל אם פירש זמן קבוע לא הוצרכנו להיתר. ולכך כשגוזרים חרם לזמן כשהגיע זמן החרם נתבטלה מאיליה. ולא מילתא היא דאמרינן שאפי' פירש להם זמן מפורש ג' ימים. הוצרך לומר להם שובו לכם לאהליכם. דאע"פ שנתבטל הדבר צריך היתר כדאמרינן בביצה. כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו:

ויתיצבו בתחתית ההר. אמרינן במ' שבת כפה עליהם ההר כגיגית. ואמר אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם. וקשה והלא אמרו נעשה ונשמע לכך יש לפרש כדאית' במדרש. כשרצה הקב"ה ליתן את התורה. אמרו לו כמה תורות יש לך. אמר להם ב' תורות. א' בכתב וא' בעל פה. אמרו אין אנחנו מקבלים אלא אותה שבכתב מיד כפה עליהם הר כגיגית:

ויאמר ה' אל משה רד העד בעם וכו'. ויאמר משה לא יוכל העם לעלות אל הר סיני כי אתה העדות בנו וכו'. וקשה מה שהשיב משה להקב"ה וכי לא מצינו כמה מצות שיש בהם ב' אזהרות. ועוד מה השיב לו אחרי כן לך רד ועלית אתה ואהרן עמך. וי"ל לפי שלא התרה משה ישראל על מצות הגבלה שלא הזהירם כי אם על הפרישה בלבד כמו שפירשנו למעלה לפי' א"ל הקב"ה רד העד בעם. דיותר היה לך להזהירם על מצות הגבלה שהיא במיתה מכל אזהרות האחרות שהזהרת אתהם. ועל זה השיבו לא יוכל העם לעלות וכו'. כי אתה העדות בנו. וכאהרן אחי ובני שלא כעלה. וכיון שנהיה עמהם נזהיר להם היטב שלא יעלו. והשיב לו הקב"ה לך רד והזהירם מעתה ועלית אתה ואהרן עמך ולא תהיו כשעת מעשה ולא יהיה להם מזהיר. מיד וירד משה מן ההר אל העם ויאמר אליהם מצות הגבלה:

הולך וחזק מאד. פי' מנהג הדיוט כל זמן שמאריך לתקוע קולו עמייא ומיחלש אבל כאן הולך וחזק מאד. ולמה כתב כך דמשמע הולך דמתחלה מיחליש ולבסוף חזק כדי לשכך את האוזן כמה שהיא יכולה לשמוע כלומר שיהיו העם נוחין להבין ולשמוע שאם היה חזק מתחלה ולבסוף מחליש כדרך בני אדם לא היו יכולין לשמוע אלא מחליש מתחלה ותמיד הולך וחזק:

וירד ה' על הר סיני: א"ר שמואל בר נחמני בשעה שברא הקב"ה עולמו נתאוה שיהיה לו דירה בתחתונים. שנא' מתהלך בגן לרוח היום. עיקר דירתו היה בגן. חטא אדם וחוה אמר הקב"ה במנוה קלה כעשוני

 ואני

ואני מתאוה לדור שמשם נסתלק ועלה לרקיע ראשון כא קין והרג את הבל אחיו · עלה עד לרקיע שני · עמד דור אנוש הרחיק עד שלישי · עמדו דור המבול הרחיק לרביעי · עמדו דור הפלגה הרחיק לחמישי · עמדו אנשי סדום הרחיק לששי · עמד אמרפל וחבריו הרחיק לשביעי · אמר הקב"ה ז' רקיעים בראתי והבריחוני הרשעים עד לשביעי · ועוד יש רשעים לעמוד · מה עשה הקב"ה קפל כל הדורות עד אברהם · בא אברהם ועמד ועשה רצונו והוריד הקב"ה לרקיע ששי · ואח"כ בא יצחק אבינו והורידו לרקיע חמישי · ויעקב לרביעי · ושבט לוי לשלישי · ועמרם לשני ומשה לראשון · עמדו כולם כלב אחד לקבל התורה · ירד לארץ עד י' טפחים · כדכתיב וירד ה' על הר סיני · עשה ברקיע פתח כנגד סיני והכניס ראש ההר תוך אותו חלון וירד רגליו על הארץ · והיינו שייסד הפייט · וחלון ברקיע פתח כנגד סיני חביונו בשחק ורגליו על הר סיני · והיינו דכתיב באתי לגני אחותי כלה · בשעת מתן תורה באתי למקום שביתתי שהייתי מתאוה לדור תחלה דהיינו בתחתונים: אחד פסוק אומר פן יפרוץ בם ובפסוק אחר פן יפרוץ בהם מאי טעמא · וי"ל אותו פסוק דהכהנים והעם יפרץ בהם · ה"א יתורה כנגד ה' כהנים · נדב · ואביהוא · חפני · ופנחס · ועוזיה שנצטרע · הקב"ה אמר פן יהרסו לראות ומשה רבינו השיב לא יוכל העם לעלות אל הר סיני · אתה מזהיר אותם מדבר שאינה ברשותם כי עין ואזן רואה ושומע בעל כרחם · אזהירם על איברים שבח בידם להזהר כגון יד ורגל:

וידבר אלהים וכו' · אומר ה"ר אבשלדר שיש במדרש כל העונה אמן יהא שמיה רבא מברך · כעשה כמי שהיה שותף להקב"ה במעשה בראשית · וכמו ששמע יו"ד הדברות מפי הגבורה · ופוק וחזי בענוית קדיש יש ז' תיבות וכ"ח אותיות · והכא נמי בפסוק ראשון של בראשית · וכן בפסוק זה שהוא תחלת י' הדברות · ולכך טעות לומר ולעלמי דא"כ איתא כ"ט אותיות · וצריך לומר לעלמי בלא וא"ו שהאותיות עולות כ"ח · לומר שצריך לאומרו בכח: וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר · מלמד שאמר הקב"ה כל י' הדברות בדבור אחד · מה שאין הפה יכולה לדבר · אם כן מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך מלמד שחזר על כל דבור ודבור בפני עצמו · וא"ת מאי קשה לרש"י אם בדבור אחד נאמרו · דקשיא ליה מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך נהי נמי דאמרן בדבור אחד הוצרך משה רבינו לאומרו כל א' בפני עצמו · וי"ל דהכי קשיא ליה אם בדבור אחד נאמרו למה פסק משה רבינו את הטעמים היה לו לאומרם בפסוק אחד · ויש לתרץ מלמד שחזר על כל דבור ודבור בפני עצמו · וה"ר ברוך פי' אם כן מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך דמשמע שלא לבד אמר הקב"ה שהרי שניהם בניגון א' נאמרו כאלו שניהם דבור אחד · וגם אין מחלק בין דבור זה לזה כמו שמחלק בשאר הדברות · וגם כתובים בשם הקב"ה אנכי ולא יהיה לך אלהים אחרים על פני וכן לאוהבי אבל שאר הדברות יש בכל אחד ניגון לבדו · וזולת לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לפי שהם קטנות · וכן יש פרשה בין זו לזו · וגם כתובים הם בלשון משה ולא בלשון הקב"ה · והא"ר במ' חגיגה אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו ופריך אם כן מה ת"ל אנכי ולא יהיה לך והלא לא נשתנו אלו משאר הדברות · כי כל הדברות נאמרו בדבור אחד · ומשני שחזר ופירש כל דבור בפני עצמו · אך לא שמענו מפי הגבורה רק השנים:

אנכי תנחומא · לפי שנגליתי אליכם על הים כגבור ובחור · וביום מתן תורה כזקן מלא רחמים · אמר להם אל תעלו בדעתיכם שהם ב' רשויות של אנכי ואין עוד אחר · ובתלמוד דריש אנכי נוטריקון א"נא נ"פשי כ"תבית י"הבית · ועוד א"מירה נ"עימה כ"תיבה י"היבה · עוד יש במדרש אנכי · א"ר ירמיה אנכי לשון מצרי · ושח הקב"ה לישראל עשרת הדברות בלשון מצרי כי בלשון מצרי הרוצה לומר אני יאמר אנך · ואמר אנכי נוטריקון · של"ף א' · כ"כ ע' לשון · י' עשרת הדברות שאמר הקב"ה בע' לשון · ולכך פתח מתן תורתו באל"ף · כי קראה האל"ף תגר לפניו על כ"ו דורות שהיה העולם בלא תורה · הבטיחה הקב"ה שיתחיל בה מתן תורתו · ד"א כשברא הקב"ה עולמו לא היה לו לתת את התורה עד אלף דור · כדכתיב דבר צוה לאלף דור · וכשראה שאין העולם מתקיים בלא תורה רצה ליתנם בסוף כ"ו דורות · נותה הש"ץ לפניו · ולכך פתח באל"ף · ד"א לפי שנגלה הקב"ה במתן תורה ברבותים אלפי שנאן · אל תקרי שנאן אלא שאינן · כלומר חסר ב' אלפים מרבותים · והיו ישראל תמהים זה לזה · אמר להם הקב"ה אנכי אני היחיד · וגם פתח להם שבעה רקיעים · להראות להם שהוא יחיד · והיינו דכתיב אתה הראית לדעת כי ה' הוא האלהים וכו' · ולכך נאמר אנכי ולא יהיה לך · בלשון יחיד ללמד סניגוריא לישראל במעשה העגל שאמר משה להקב"ה של תענישם שהרי לא הוזהרו על אלהים אחרים כי אני לבדי · ויש במדרש לכך נאמרו כולם בלשון יחיד · מפני שראה הקב"ה שעתידין יחידים לבטלם · מיכה בטל אנכי ירבעם לא יהיה לך · וכן הישראלית לא תשא · כלפחד זכור אבשלום כבד · יואב לא תרצח · אמנון לא תנאף · עכן לא תגנוב · ציבא לא תענה · אחאב לא תחמוד · לכך נאמרו בלשון יחיד · ד"א אנכי ולא יהיה לך · אני מצוה אליך שאהיה אדון שלך ותחזיקני לאדון ולדיין ונותן טעם לדבר למה לפי שהוצאתיך מארץ מצרים · מה שלא עשיתי לשאר האומות: לא יהיה לך וכו' · שלא תאמר אהיה עבד לך וגם אלהים אחרים עמך שיעזרוני · לכך נאמר לא יהיה לך כלומר אין אתה צריך רק לי כי אם הכל וריק יעזורו: לא תעשה לך פסל · שלא תאמר לא אעבוד אלהים אחרים אכן אל תסתתר ואין לראותך אעשה פסל ותמונה לעבד לכבודך · לכך נאמר לא תעשה לך פסל · ואם יעשום אחרים לא תשתחוה להם ולא תעבדם · ובמקום אחר אומר הטעם כי כו לא ראיתם כל תמונה · וא"כ מה דמות תעשו · וכן כתיב ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו: אשר בשמים ממעל · כלומר מלמעלה מן השמים · כגון חיות ואופנים ומלאכי השרת · ואשר בארץ מתחת · כגון בהמות וחיות ועופות ודגים ושמש וירח וכוכבים וכל הנראה על הארץ · ואשר במים מתחת לארץ · מכל אשר בתהום: כי אנכי ה' אלהיך אל קנא · ויאלו"ש אל בלע"ז · כמו ועבר עליו רוח קנאה · כלומר כל כך אני אוהב אתכם שאיני רוצה שתהיו עבדים כי אם לי לבדי · וזהו כבודכם וחכמתכם לפני ואותם אלהים אחרים מאוסים ובזויים לפני וכל העובדם אני כועס עליהם לאלתר · ואל תאמר אשכח הפשע אני פוקד עון אבות על בנים · ולא מפני שאפרע עונותיו של אב על הבן כי אם בחטאו ימות · שאין היא מדה אם אדם חוטא אמתין לו עד מותו אולי ישוב · וכן בבן אמתין בבנו · וכן בבן בנו · אבל הרביעי אם

עומד

עומד ברשעת אבותיו מיד אבמידנו מן העולם שהרי הוחזק רשע ע"י אבותיו · וזהו פוקד עון אבות · שאלמלא רשעת אבותיו הייתי מנפה כל ימיו אולי ישוב : ד"א אנכי ה' אלהיך · לפי שאמרו למשה למה העליתנו ממצרים אמר הקב"ה אשר הוצאתיך ולא משה הוציאך מבית עבדים · מעט שהיו עבדים שהיו מכנען · כדכתיב ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען · ולפי שהוצאתיך כבון שלא יהיה לך אלהים אחרים על פני · ולא תהיו סבורים לפי שלא תראוני תמיד שנסתלקתי מעליכם ואל יעלה בדעתכם לעשות צורה שתהיה לזכרון בגללי כמו שעושים הגוים · לכך נאמר לא תעשה לך פסל · לפי שדורות אחרונים יהיו סבורים שיהיו שאות · ואם תמצאם עשויים לא תעבדם שאין בהם ממש ואיכך צריך להם כי אנכי ה' אלהיך · ואם תעזבני בשבילם אני אל קנא ואקנא לך ובאלהיך · ועוד שאני פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם : אלהים אחרים פי' ר"א בן עזרא כמו והאנשים רדפו אחריהם · צריך פי' לפירושו · אלהים אחרים לדעת אחרים שאחרים סבורים שהם אלהים · והמה הבל כי אין אלהות בם כי אם כיוצרנו · וכן והאנשים רדפו אחריהם סבורים הם לרדוף אחריהם · ועוד היו המרגלים בעיר :

לא תשא · מאחר שאין הקב"ה רוצה שיהיה לנו אלהים זולתו לא נוכל לישבע רק בשמו הן באמת הן לכל צד שבועה · לכך נאמר לא תשא · לפי שהקב"ה אמת אין נשבעים בשמו אלא באמת : כי לא ינקה · הגוזל והחומס יכול לנקות עצמו בהשבת ממון · כדכתיב והשיב את הגזלה אשר גזל וכו' אבל הנשבע לשקר והמחלל שם שמים אינו יכול לנקות עצמו בשום דבר · ולכך הזהיר הכתוב לא תגנובו ולא תכחשו ולא תשקרו ולא תשבעו בשמי לשקר · כי הגניבה והשקר מביאין האדם לידי שבועת שוא ואז לא נתן להשבון בלא נקיון · כדאמר פרשי אינשי מספק שבועה ולא פרשי מספק ממונא :

זכור את יום השבת · לפי שהזהיר שלא יכבד מאומה כי אם הקב"ה · מ"מ תכבדו השבת כי זה כבודי שכן אתם מעידים שבראתי העולם ונחתי בשביעי כדמפרש ואזיל : זכור את יום השבת · זכרהו על היין · לפי שמצינו זכירה גבי יין דכתי' נזכירה דודך מיין · וכתיב זכרו כיין לבנון · נאמר כאן זכור לפי שמדבר על מעשה ישן ושייך לומר ביה לשון זכירה כדכתיב אל תזכור לנו עונות ראשונים · אבל בדברות אחרונות נאמר שמור · שמדבר על יציאת מצרים · כדכתיב וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם ביד חזקה ובזרוע נטויה על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת והוי מעשה חדש ושייך לומר עליו שמור · ולכך תקנו בקידוש שבת לומר זכר למעשה בראשית · דמעשה כתיב בדברות ראשונות · וכתיב בדברות אחרונות זכר ליציאת מצרים · וכן הנהיג ה"ר אהרן לומר בברכת מעין שבע זכר למעשה בראשית וליציאת מצרים בחתימת הברכה · דכמו שצריך להזכיר שתיהם בקידוש · כך יש להזכיר בתפלה · ג"ן · ויש במדרש שלפיכך כתיב בדברות ראשונות זכור · ובאחרונות שמור · משל לאחד ששלח בנו לחנוני ומסר לו צלוחית · ונתן לו לקנות שמן איסר אחת הבא האיסר ושבר הצלוחית · חזר לאביו וספר לו קורותיו · מסר לו עוד איסר וצלוחית אחרת · וסרט לו סריטה אחת באזנו · ואמר לו שמור האיסר וזכור על מה שסרטתיך כך הקב"ה בתחלה אמר להם זכור את יום השבת · וכא מקושש וחללו ונהרג זו דוגמת הסריטה שבאזן · ולכך כתיב בדברות אחרונות שמור · וזהו שייסד הפייט זכירה ושמירה עדיו תכוכה לשון תנוך אזן : זכור פ"ה זכור ושמור בדיבור א' נאמרו והטעם שבדברות ראשונות נאמר בלשון עשה ובאחרונות בלשון לאו דהיינו שמור ולכך נאמרו בדיבור א' והיינו מחלליה מות יומת וביום השבת שני כבשים לכך נאמרו בדיבור א' וזהו אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי :

כבד את אביך ואת אמך · אע"פ שהזהרתיך שלא לכבד כי אם אותי · אביך ואמך כבד שהם הביאוך לעולם ונמלוך טובות · ואם תכבדם ותשלם להם גמולם ידעתי שתכבדני מק"ו שהם לא הביאוך אלא לחיי שעה ועשיתי עמך חסדים להביאך לעה"ז ולעולם הבא : למען יאריכון ימיך · שיתפללו עליך אם תכבדם · ועוד תחיה שלא יבריחוך מהם וימצאו לך כל צרכיך ומתוך כך תזכה שלא תרצח · כלומר שלא תהי צריך לרצח ושיאוך אשה ולא תנאף ותקח נדוניא ולא תגנוב ותרוית מצות ותרבה נכסים ולא תענה ברעך עד שקר · וגם לא תחמוד · כי תקנה עבדים ושפחות ובתים משלך · עוד יש לומר כן אל תאמר מאחר שהזהרתיך שלא לכבד כי אם אותי ואביך ואמך כל אדם שיעשה שלא ברצוני אכנו נפש · לכך נאמר לא תרצח · שאין לשון רציחה אלא שלא כדין אבל לשון מיתה והריגה אפילו כדין · לא תנאף שלא תאמר הזהרתיך מרציחה · לפי שממעט הבריות אבל להרבות הבריות אפי' מאיסור מותר לכך נאמר לא תנאף · לא תגנוב שלא תאמר על רציחתו ועל ניאוף אשתו אני מוזהר פן אוליד ממזר וכמצאתי גורם לו לתת יגיעו לבן שאינו שלו אבל אגנוב את ממונו כדי להשתכר · לכך נאמר לא תגנוב : לא תענה · אפי' לגרום לו שיפסיד על פיך אי אתה רשאי · לכך נאמר לא תחמוד אפי' החימוד הזהיר : פסטי דפרשה זו מיסוד ה"ר יוסף בכור שור : ורבינו משה בר מימון קאמר דבדברות אחרונות מוסיף חמדת לב דכתיב לא תתאוה ואין תאוה אלא בלב הרי אם גמר אדם בלבו להפציר חבירו או ע"י תחנונים או ע"י רעים או ע"י אומתו שימסור לו חפצו מיד עובר לא תתאוה · הוציאו חמדת חבירו מפניו · מיד עובר לא תחמוד · גזל הימנו מיד עובר לא תגזול · נמצא שהגזלן עובר בג' לאוין ויש מאד להזהר על כך : שאל קיסר אחד לר' יהושע מפני מה הוזכר השם בה' דברות ראשונות · ובה' אחרונות לא הוזכר · א"ל ר' יהושע בא עמי לטייל בעיר א"ל ר' יהושע אמשול לך משל למה"ד · הלכו יחד בעיר ראה צלמים בדמות המלך לפני פתחיהם לכבוד הקיסר · ראה מבואות מטונפות שלא היו בהם צלמים אמר לו ר' יהושע מפני מה אין כאן צלמים · א"ל הקיסר מפני הטינוף · א"ל ר' יהושע ומה במקום טינוף אין משימים צלמים ולא רוצים להניח דמות המלך מפני כבודו · עאכ"ו שאין להזכיר השם ברוך הוא בה' דברות שאין בהם כי אם רציחה וניאוף וגניבה ועדות שקר וחמדנות :

וכל העם רואים את הקולות · קשה היאך רואים את הקול · תריץ שאני קולו של הקב"ה שהוא אש · כדכתיב קול ה' חוצב להבות אש · ומתוך כך היו רואים הקולות אשר יוצאות מפיו וחוזרות ונחקקות בלוחות : הקולות ה"א דהקולות עולה חמש · ומיעוט קולות שתים הרי ז' שהרי כל דבור מתחלק לז' ולשבעים לשון לכל אומה ואומה ·

וזהו

וזהו שייסד הפייטן · נחלק לז' קולות ולשבעים מסיני :

ומשה נגש אל הערפל · וקשה למה נתנה התורה בחשך · היה לו ליתנה באורה · ומתרצינן לפי שיודע הקב"ה שעתידים לעבוד אלהים אחרים לא רצה לנותנה באורה · וכל כך שלא להרבות בשמחה : אם מזבח אבנים תעשה לי · אם זה חובה · כדפי' הקונטרס :

מזבח אדמה תעשה לי · לפי שאינו ראוי לעשות בו ציורים וצלמים כיון שהוא מאדמה · ואם תרצה לעשותו מאבנים לא תבנה אתהן גזית · בכלי ברזל שעושים הפתוחין ציורים וצלמים :

תוספות פרשת משפטים הרא"ש

ואלה המשפטים · פי' רש"י כל מקום שנאמר וא"ו מוסיף על הראשונים לומר לך מה הראשונים בסיני · אף אחרונים בסיני · יש מקשים הכלים דאפילו אם כתיב אלה · לא הוינו יכולים לפסול את הראשונים · שהרי כתב וירד ה' על הר סיני · י"ל דה"ק ושא פסל הראשונים · לשון אלה שאלו היה כתוב אלה הייתי אומר שהאחרונים נפרדים ונחלקים מן הראשונים דהראשונים נאמרו בסיני ולא אלו ולכך כתיב ואלה · וא"ו בא להוסיף · דאף אלו נאמרו בסיני · והא דקאמר אלה פסל הראשונים היינו כשכתוב בתחלה כי הכא · אבל כשכתב בסוף המלה כמו אלה דברי הברית וכמו אלה המצות לא בא לפסול הראשונים · דאדרבה עלייהו קאי · וי"מ דאלה דברי הברית כמו אלה ופסל את הראשונים שהיו דברי קללה ותוכחה והאחרונים ברכה · וכן אלה תולדות השמים והארץ פסל את הראשונים שהיו תוהו ובוהו · כללא דמילתא כשנאמ' אלה אלה ופסל הראשונים כלומר אלה הראשונים פעמים לשבח · ופעמים לגנאי אבל אלה הדברים לא שייך לומר פסל שהוא תחלת הספר לכך כתיב לשון אלה : המשפטים למה נסמכה פרשת דינים · לפרשת המזבח לומר שתשים הסנהדרין אצל המזבח · וקשה האי קרא דכתיב ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם : לפניהם לפי שנאמר למעלה לא תרצח לא תנאף ולא תגנוב · בא להזהיר שאם יעברו על אלו שירצחו וינאפו ויגנובו · סופם לימכר בגנבתם · כדכתיב ואם אין לו ונמכר בגנבתו :

כי תקנה · פ"ה מיד ב"ד שמכרוהו בגניבתו ועלה קאי שש שנים יעבוד · או אינו אלא במוכר עצמו מחמת דוחקו אבל אם מכרוהו ב"ד אין יוצא בשש · כשהוא אומר וכי ימוך אחיך עמך ונמכר. לך הרי מוכר עצמו אמור · הא מה אני מקיים כי תקנה במכרוהו ב"ד בגניבתו · וקשה היכי ס"ד דמכרוהו ב"ד אינו יוצא בשש והכתיב בפרש' ראה כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים · וכי ימכר ע"י אחרים משמע · וגם רש"י פי' שם במכרוהו ב"ד · ועוד קשה מאי האי דקאמר כשהוא אומר כי ימוך וכו' במוכר עצמו אמור ומה בכך · מ"מ אצטריך קרא לאשמועינן דיוצא בשש · דהקרא דכי ימוך לא משמע אלא שיצא ביובל כדכתיב עד שנת היובל יעבוד עמך · ועוד קשה דמאי אית לו למימר דהאי קרא מיירי במכרוהו ב"ד · משום דמוכר עצמו נפקא מכי ימוך כמו כן כמו דהאי קרא מיירי במוכר עצמו דמכרוהו ב"ד נפקא מכי ימכר לך · לכך פי' הקדוש מדרו"אש על פי המכילתא הכי · כי תקנה עבד עברי שש שנים יעבוד · פי' ועבוד הבן והאח אם מת האדון תוך

השש

חסר תחלת הפרשה וחכע"ד :

תינת אשתו מוכח מזו הפרשה אבל בניו תנא ליה · ויש לומר דנפקא לן מקרא אחר דכתיב בפ' בהר סיני ויצא מעמך הוא ובניו עמו מפי מורי ה"ר ברוך הצרפתי נר"ו :

ורצע אדוניו את אזנו במרצע ועבדו לעולם וכו' · גימ' של מרצע ד' מאות רמז לשעבוד ישראל שנגזר ארבע מאות שנה : ועבדו · פירש"י אזן ששמעה בסיני כי לי בני ישראל עבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו תרצע · וא"ת לפי זאת הדרשה הי"ל להיות נרצע מיד שקנה אדון לעצמו דהיינו בשעת מכירה ראשונה ולא כשאמר אהבתי · וי"ל דבתחלה כשמוכר עצמו בשעת דוחקו אין לו להיות לוקה דמה יעשה אין לו מנוס והמלטה אחרת אבל לסוף שש דמסתמא כיון שראה שרבו חייב במזונותיו ובמזונות אשתו ובניו ואי אפשר שלא קמץ וכינס מעט קט ממון ואעפ"ך אמר אהבתי את אדוני וקנה לו אדון לעצמו בדין הוא שילקה על קניית האדון ולא שם מבטחו אל הזן ומחיה לכל בריה :

ועבדו לעולם · פירש"י עד היובל ומלי' שחמשי' שנה קרויים עולם שכן גבי שמואל כתיב וישב שם עד עולם וימיו היו חמשים ושתים דל משנותיו שתי שנים שינק שדי אמו נשארו חמשים שנה וזהו מנין יובל :

והפדה מלמד שמגרע פדיונה ויוצאה כפירש"י וכו' · וא"ת איזה גירעון הוא זה ומה סיוע עושה לה האדון כיון שהיא נותנת המותר מדמי קנייתה איזה חסרון יש לו · ויש לומר דודאי אעפ"ך יש חסרון שהרי כשנשאת היתה קטנה ותשת כח ועכשיו הולכת וגדלה ויש לה כח ועושה יד לעשות מלאכה ואעפ"ך מגרע לה לפי הדמים אשר קנאה מכל שנה ושנה והיינו סיוע שעושה לה אדון ומלשון והפדה הוכיח שמסייע לה מדלא כתיב ונפדית דהיה משמע מאיליה :

ואם שלש אלה לא יעשה לה · פירש"י שלא ייעדנה לו או לבנו ולא הסיגה ידה לפדות את עצמה ויצאה חנם · לשון התלמוד ואין לטעות לו' שלש אלה שארה כסותה ועונתה כרמשמע לשון הפסוק דקאי לאותן שלש דא"ה לומר כן דאיך יאמר הפסוק ויצאה חנם אין כסף גיטא בעייא אם נתן לה קידושין כמו לאחרת אשתו גמורה צריכה גט דבשום יציאה אחרת היכה יכולה לצאת כיון שקדשה ולכך אין לטעות אותו פי' מוטעה :

ומכה

שפה · וכמכרוהו ב"ד מיירי · או אינו אלא כמוכר עצמו · כזה אמר שיעבוד הבן והאח · אבל מכרוהו ב"ד אינו עובד לא הבן ולא האח · כדכתיב כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה ועבדך שש שנים דמשמע שיעבוד אותך דוקא ולא הבן ולא האח · וכמכרוהו ב"ד מיירי כדכתיב כשהוא אומר כי ימוך הרי מוכר עצמו אמור ושם כתב עד שנת היובל יעבוד עמך · דמשמע יעבוד הבן ולא האח דיעבוד משמע הכל ועמך ממעט הכל · הרי לך מיעוט ורבוי מרבה את הבן ומוציא את האח · כדפריש טעמא בפ"ק דקדושין · הא מה אני מקיים כי תקנה במכרוהו בית דין · ומשמע דעובד את הבן ואת האח · מתמעטות דיעבוד ולכך חזר וכתב כי ימכר במכרוהו ב"ד · וכתב שש ועבדך · דמשמע אותך ולא היורש והרי לך רבוי מן יעבוד · ומיעוט מן ועבדך לומר שיעבוד הבן אם מת האב ולא האח אם אין לו בן · ובפ"ק דקדושין אמ' טעמא דמרבה אני את הבן שקם הבן תחת אביו לעודה שלו וכל זה פי' לשם : עבד עברי · פ"ה או אינו אלא בלוקח מן הגוי · וא"ת והא אמר אתם קונים מהם ואין הם קונים מכם · כדכתיב מהם תקנו עבד ואמה · וא"כ היאך בא ליד הגוי עבד עברי זה שמכר · וי"ל דמיירי שהגוי מוכר עצמו לישראל · אך וי"ל כדמסקינן דקנו ליה למעשה ידיו אבל גופו לא : ובשביעית יצא לחפשי חנם · וכתיב בדברי קבלה בעת ההיא נאום ה' אחפש ירושלם בנרות · ודרשינן אחפש לשון חפשי · בנרות בנרות של תורה כדכתי' כי נר מצוה ותורה אור כלומר מדין של תורה · וזהו דכתיב בתורה ובשביעית יצא לחפשי חנם כלומר בגלות שביעית יצא ישראל לחפשי חנם · כדכתיב ולא בכסף תגאלו וזהו גלות זה שהיא שביעית · בבל · כשדים · מדי · יון · פרס · ישמעאל · אדום :

אם בגפו יבא לבדו · כמו גופת שאול פ"ה מכאן שאין רבו מוסר לו שפחה כנענית : ויצאה אשתו עמו · פ"ה ומי הכניסה שתצא אלא מגיד לך שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו · תימא אשתו מנלנו · ובניו מנא לן · וי"ל דכתיב גבי מוכר עצמו ויצא הוא ובניו עמו · ואשתו ולפי' במכרוהו ב"ד מג"ש דשכר שכיר · ולמאן דלית ליה הג"ש אין זה אלא גלוי מילתא בעלמא : אם אדוניו יתן לו אשה · מגיד שהרשות ביד רבו למסור לו שפחה כנענית · ומיירי שיש לו אשה ישראלית קודם · והכי אמרינן בקדושין אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית · יש לו אשה ובנים מוסר לו שפחה כנענית · והטעם לפי כשיש לו אשה ישראלית אינו נמשך אחר שפחה הכנענית : והוא יצא בגפו · אינה צריכה הימנו גט · דס"ד כיון דשרא ליה רחמנא ליבעי מינו גט כשיוצא קמ"ל קרא והוא יצא בגפו · דאינה צריכה גט הכי משמע ליסנא דבגפו דמצי למימ' והוא יצא לבדו :

ואם אמור יאמר העבד · שתי אמירות הללו למה שצריך לומר בתחלת שש אהבתי ובן בסוף שש : אל הדלת או אל המזוזה דצריך שיהא הדלת מעומד כמו המזוזה · ולמה לפי שכיון שבא להעיד הוי כעד · וצריך שיעיד מעומד : או אל המזוזה · או כמו אם וה"ק אם הדלת תלוי אצל המזוזה אז ירצע עליו דאין לפרש או ממש שהרי אינו נרצע כי אם בדלת כדכתיב ונתת באזנו ובדלת · ולמה ירצע על הדלת יותר מכל שאר הכלים · לפי שהדלת גרם לו שימכר · כי שבר

ומכה אביו ואמו · וא"ת אזהרת מכה אביו ואמו מנין בשלמא מקלל אזהרתו לא תקלל כמאן דמקאמר אלהים לא תקלל דמשמע הגדול שבקרב ישראל ובפ' אחר אומר לא תקלל חרש מוכיח משמע כל מה שיש בין גדול שבישראל ובין קטן שבישראל של אזהרת מכה מנ"ל · וי"ל דנפקא לן מפ' אמור אל הכהנים דכתיב מכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת וע"כ מיירי דמכה אביו דומיא דמכה בהמה ישלמנה ומכה אדם יומת שפירוש הכאה בלא מיתה שהרי למעלה בפ' כתיב מכה בהמה ישלמנה ופי' הכאה שיש בה מיתה אבל זה פירש בלא מיתה של חבורה בעלמא ולא מצינו אדם אחר שיש מיתה בחבורה בעלמא אלא אביו וזו היא אזהרתו :

ומקלל אביו ואמו · וא"ת למה החמירה תורה במקלל יותר מבמכה שהרי מיתתו בסקילה ומכה בחנק · ויש לומר דבדין הוא להחמיר עליו שהרי שייך מקלל בין אביו ב"ו ובין אביו שבשמים אבל מכה שייך בו ולכך החמיר במקלל · ועי"ל לפי שמקלל יכול לעשות הרעה הזאת בין מחיים בין לאחר מיתה אבל מכה אינו אלא מחיים ולכך יש להחמיר על המקלל :

וגונב איש ומכרו · וא"ת למה כתב וגונב איש בין מכה ובין מקלל · ויש לומר לפי שמתוך כך בא לעשות הרעה הגדולה שכשגונבים הנער הקטון ומגדלים אותו בין עם אחר מתנכר אל אביו ואמו ובא להכותם ולקללן :

ורפא ירפא · שא"ר בלע"ז וכן תרגום ואגר אסייא ישלם פי' יתן שכר הרופא :

נקם ינקם · פי' מיתת האדון מכהו בסייף ומכאן מוכיחים רז"ל שרוצח מיתתו בסייף דהא אשכחן נקימה שפי' סייף דכתיב חרב נוקמת נקם ברית דא"א לומר דיפטר הרוצח במיתת חנק הקל דהשתא קטל עבדא בסייף קטל בן חורין בחנק לא ודאי מיתתו בסייף:

עין תחת עין · פי' ממון שאם תרצה לומר עין ממש אפשר לפעמים ימות האדם בנקירת העין לבד ותהיה נפש תחת עין · שן ועין דנקט ה"ה בכל כ"ד ראשי איברים ומה שאמר שן ועין מומין שבגלוי ואינם חוזרים אף כל וכו': מדרש שן ועין דנקט · וה"ה בכל כ"ד לא לפי שכשקלל נח את כנען בעבדות על ידי סבת שן ועין היה כלומר שן שחירק והעין שראה ערות אביו גרמה הקללה · מהעבדות ולמה קללו בעבדות יותר מקללה אחרת · וי"ל דלשון הפסוק הוא בן יכבד אב ועבד אדוניו כלומר הבן יכבד האב ואם לאו יהיה עבד לאדוניו :

כי יגנוב איש שור או שה · וטבחו או מכרו וכו' ה' בקר וד' צאן · בזאת הפרשה מפרש תשלומי כפל ארבעה וחמשה דכתיב ישלם שנים · וא"ת מפני מה הזהירה תורה על הגנב יותר מן הגזלן דכתיב והשיב את הגזלה · וי"ל דבדין הוא להכביד על הגנב יותר מן הגזלן לפי שגנב דעת המקום ב"ה ודעת הבריות שהלך במסתרים לעשות הגניבה ההיא אבל גזלן בפרהסייא עשה מה שעשה ולכך לא החמירה עליו רק להשיב את הגזילה :

בעליו אין עמו שלם ישלם · פי' אם בעליו של שור אינו עם השואל במלאכתו שלם ישלם ואם בעליו עמו לא ישלם היה עמו בשעת שאלה א"צ להיות

הדלתות וגנב ולפי' נרצע עליו · עוד יש מפרשים לפי שהוא עדות ברור לומר לאדון שהוא עבדו מכל כלי הבית שהרי קומת העבד כן מכוונת נקב האזן כנגד נקב הדלת מוכיח עליו שהוא נרצע : את אזנו · פ"ה אזן ששמעה בסיני לא תגנוב וכו' וא"ת והא לא מיירי לא תגנוב בגונב נפשות · י"ל אזן ששמעה בסיני לא תגנוב דהוא מיירי בממון וזה הלך וגנב ונרצע אזנו : במרצע · ולמה במרצע יותר מכל שאר מיני ברזל אמר הקב"ה אני אמרתי שיהיו בני משועבדים ארבע מאות שנה ובעבור אהבתם דלגתים למנין רד"ו · וזה אמר אהבתי את אדוני ורצה לשעבד ירצע במרצ"ע העולה למנין ארבע מאות : ועבדו לעולם · של לוי שהוא חמשים שנה דילפי' מעולמו של שמואל הרמתי דכתיב וישב שם עד עולם :

וכי ימכור איש את בתו לאמה · פ"ה בקטנה הכתוב מדבר יכול אפי' הביאה סימנים אמרת ק"ו ומה מכורה יוצאה וכו' וה"ה דהוה מצי למימר טעמא דמיירי בקטנה מדאיצטריך לאמה למדרש מעשה ידיה לאביה · ואי אמרת מצי לזבונה · פשיטא דמעשה ידיה שלה · השתא זבוני מזבן לה · מעשה ידיה מיבעיא אלא הק"ו היה פשוט לו יותר : לא תצא כצאת העבדים · הפשט שאינו יכול להכריחה לעשות מלאכתו בחוץ כמו שהעבדים יוצאים בחוץ לשאוב מים או לטחון · או שאר מלאכות בחוץ כי אם בבית כי כל כבודה בת מלך פנימה · ר"א לא תצא כצאת העבדים · כעבד כנעני שיוצא בראשי איברים · או אינו אלא כעבד עברי היוצא בשש וביובל · כשהוא אומר כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה · מקיש עבריה לעברי וכו' · וא"ת ותיפוק עבד עברי בסימנין מהיקשא דעברי לעבריה · י"ל דאין אדם רשאי למכור בנו ואפי' קטון ואי במוכר עצמו אין מכירת קטן כלום · ואם במכרוהו ב"ד אינו נמכר בגנבתו שאינו בר עונשין : לעם נכרי · זה לגוי כדכתיב לנכרי תשיך · ובא להשמיענו כשמוכרה לא יוכל למכרה לגוי :

והפדה פ"ה שאף הוא בפדיונה מסייע ויוצאה · הקשה ה"ר יעקב מאור"לינש מה סיוע ומה גרעון פדיון יש בזה · אם קנאה לשש שנים בעבור ו' ליטרי' לאחר שעבר הג' שנים מקבל הימנה שש דינרין · ועוד דפשי' דמן הדין יש לו לעשות כן שהרי כפועל קיימא דיכול לחזור אפי' בחצי היום · ותרין דמסתמא כשאדם קונה אמה קונה אותה קטנה כל כך שתוכל לעבדו ו' שנים · וא"כ בתחלת קנייה בת ו' שנים היתה ולאחר י"ב יוצאה בנערות · ומתוך שהיא קטנה בתחלת עבודתה כל כך טוב יום א' בעבודת הג' שנים האחרונים מכל ג' ראשונים · ואפ"ה משוה הראשונים לאחרונים בפדיונה · אם כן מסייע הוא לה בפדיונה הרבה · וא"ת מקרא דאם מעט נשאר בשנים כפי שניו ישיב את גאולתו כפקא שמגרע פדיונה ויוצאה · י"ל דהכי פירושו שמגרע פדיונה בכל דבר ויוצאה · אבל גאולה לא הויא כי אם בכסף ולא בשוה כסף · וגם איכא מ"ד שאינה נגאלת לאלאין בכל שוה כסף · והכי משמע בקדושין דקאמר בכסף היא נגאלת ואינה נגאלת בתבואה וכלים · ופריך בכל אתר את אמרת ישיב לרבות שוה כסף ככסף · והכא לית את עביד · ומשני שאני הכא שגילה הכתוב כסף מכסף · ואם בקש לגרע מגרע אף בתבואה וכלים · וא"ר יודן

להיות עמו בשעת שכורה ומתה פירש"י לשון התלמוד ממסכת מציעא פ' השואל ועוד האריך לשם אמר רבא האי מאן דבעי למשאל מידי דחבריה וליפטר נימא ליה אשקיין מייא ואי פקחא הוא נימא ליה שאיל כרישא והדר אשקיין ולשון המשנה כך הוא שאל את הפרה ושאל בעליה עמה שכר את הפרה ושכר בעלה עמה שאל את הבעלים או שכרן ואח"כ שכר או שאל את הפרה ומתה פטור שנאמר אם בעליו עמו לא ישלם עכ"ל המשנה ולשון הברייתא שאל את הפרה ושאל בעליה עמה שכרה ושכר בעליה עמה אעפ"י שהבעלים עושים במלאכה אחרת במקום אחר ומתה פטור משמע דלא שנא שאלה ולא שנא שכירות ואפי' פשיעה בבעלים פליג בה רב אחא ורבינא ח"א חייב וח"א פטור וכב"מ דפליגי רבינא ורב אחא רב אחא לחומרא ורבינא לקולא והלכתא כרבינא לקולא וסימניך א"ח ור"ק ואלו הם דיניהם ש"ח נשבע על הכל ופטור לבד מפשיעה · שואל משלם את הכל לבד ממתה מחמת מלאכה נושא שכר והשוכר נשבעין על השבורה והשבויה והמתה ומשלמין גניבה ואבידה פי' פטורין על האונסין :

מכשפה לא תחיה · דבר הכתוב בהווה שדרך האשה מכשפה על כן פי' הה"ר אברהם בן עזרא ז"ל שפירושו כמו מכשף והרבה יש במקרא :

אם ענה תענה אותו · פירש"י גיזם ולא פירש עונשו כמו לכן כל הורג קין · וא"ת איך לא פירש עונשו והא כתיב וחרה אפי והרגתי אתכם וכו' ויש לומר דר"ל דלא פירש עונשו היכא דלא צעק המעונה ואותו עונש שפירש בפסוק זהו דוקא כשצועק · א"נ ה"פ לא פירש עונשו של צועק דוקא עונש היכא לצועק היכא דאיכא דיינא בארעא כדאמרינן בפ' החובל בחבירו והמוסר דין על חבירו נענש תחלה ולכך פירש"י לא פי' עונשו של צועק מפי מורי ה"ר שמואל הכהן :

אם כסף תלוה את עמי · רי"ש אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ משלשה וזה א' מהם · וא"ת למה נכתב בלשון אם כיון שהוא חובה · ופי' ר' יהודה מפרי"ש · לפי שיש הלואה שהיא רשות כגון לווה ולא ישלם דודאי אינו מחוייב לו :

מלאתך ודמעך לא תאחר · פירש"י איני יודע הלשון · וי"ל פירושו פרי שלם במלואו וזהו לבכורים וכך הוא בפ' דתמורה ולכך כתיב בכור בניך תתן לי · דמעך דבר הנוטף וכלול כדמעות העין וזו היא תרומת יין ושמן :

לא תבשל גדי בחלב אמו · פי' רבינו סעדיה גאון ז"ל רמז למה שאמרו ז"ל לא ישא מניקת חבירו עד כ"ד חדשים תבשל בגימ' שני פעמים שס"ה חוץ מן הבו"ת וזהו שאמר חוץ מיום שמת בו ויום שנתארסה בו · פירש"י לכך נכתבו רגלים גבי שביעית לומר שלא יתסרסו בשביעית פי' לפי שפסח נקרא ראשון לרגלים סוכות נק' אסיף חד ובשביעית מאחר שאין חורשין וזורעין וקוצרין סד"א דלא ליחוש לסדרן :

הנה אנכי שולח מלאך לפניך · פירש"י מה שפי' אבל שמעתי פשט נאה מפי הר"ר דן אשכנזי אותו מלאך ר"ל נביא ובכמה מקומות מצינו שנקרא

הוא דתימא בשלא עשאם דמים אבל עשאם דמים בכסף · פי' לא עשאם דמים שמסרן לו ומחשב אותם בשולא כפי מה שנתייקרו · ולא כמו ששוים בשעה שמסרם לו :

במשפט הבנות יעשה לה שיעשה לה כתובה · ואם שלש אלה לא יעשה לך · פ"ה שלא יעדה ולא לבנו ולא גרע פדיונה · וקשה דא"כ לא הוה ליה למימר לא יעשה לה דהא אין ביד האדון לגרע פדיונה · וי"ת דמיירי בהענקה · והא במי לא בהירא דאיכא מאן דאמר ונלא בגרעון כסף אין מעניקין לו לכך נראה דהכי פירושו · ואם אחרת יקח לו · וזאת האמה רוצה לישאנה כדין פילגש בלא כתובה · בא ללמדך שהרשות בידו והיינו דכתב אם שלש אלה לא יעשה לה שלא יעדה ולא לבנו כדין אשה גמורה ולא כדין פולגש · אבל מגרעון כסף לא איירי קרא · שהרי בעל ברחה מגרע בפדיונה כדאמר בקדושין איכא בגרעון כסף אין מעניקין לו לפי שאין שלוחו מעמך :

ויצאה חנם · פ"ה אלו ימי בגרות אין כסף אלו ימי נערות · וא"ת ולימא איפכא · וי"ל דעל כרחך אין כסף ר"ל בנערות · דדרשינן מיניה אין כסף לאדון זה · ויש כסף לאדון אחר ומאי ניהו אב · ואי בבגרות אין לאביה רשות בה :

מכה איש ומת · פי' לפי שנאמר ואיש כי יכה · שומע אני בהכאה בלא מיתה · וא"ת והא כתיב אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה · ונראה דאי מהתם הוה אמינא אם נפל למשכב ע"י הגלגול יומת המכה · לכך נאמר מכה דבעינן הכאה שיש בה כדי להמית · ועוד פי' הקונדרים אלו נאמר מכה איש שומע אני אפי' קטן שהרג חייב · וא"ת והא אמרינן פרק בן סורר ומורה גבי קטן היכא אשכחן דחייב דצריך קרא למפטריה · ועוד בכל דוכתא אמרי' דאין מעשה קטן כלום כ"ע : מכה איש ומת · פ"ה שלו נאמר ואיש כי יכה כל נפש שומע אני בהכאה בלא

שנקראו הנביאים מלאכים שנאמר ויהיו מלעיבים במלאכי אלהים :

השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו · כי ש"מי בקרבו ש"ובא מ"תנות י"היה בקרבו אל תמר בו כלומר אל תאמר אחטא ואשיב לו שוחדים ושא לפשעי חס וחלילה לקבל שוחדים כי הוא האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב :

וישלח את נערי בני ישראל שלוחי · וכן נער אלישע והושע בן נון נער ואף כי היה זקן ושני נעריו עמו דאברהם וישמעאל בן י"ג שנה לעקידה :

ויקח משה חצי הדם וישם באגנות · פי' גבריאל חלקו וקשה הא שביד אדם אי' לצמצם כדאמרינן במסכת עירובין דמסיק פרוץ כעומד וכרפ"ק דחולין מחלה על מחלה ברוב ומדאזלינן לקולא אלמא בידי אדם איפשר לצמצם דאל"כ היה אסור מספק וא"כ משה היה יכול לחלקו · יש לומר הכא כשמחלק מגוף בהמה אין בריה יכולה לשער אם חצי ממש נשאר בגוף :

ויקח ספר הברית · זהו מבראשית ע"כ וכו' דאפי' למ"ד פ' הנזקין תורה חתומה ניתנה פי' לא נכתבה עד ערבות מואב ובעל פה קבלה משה רבינו ע"ה כל מ' שנה ממשפטים ואילך :

ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר · מדרש בשעה שיש'היו שרוים בלער ובלרת עבודת השעבוד אשה א' הפילה מתוך העבודה שפיר מלא ובשעה שיש' הגיעו לים ורלה הקב"ה לטבוע המצריים בא שרו של מצריים וקרא תגר וכו' בא גבריאל והעלה אותו שפיר קמי הקב"ה וזהו כמעשה לבנת לבנת זכר ללבנים ספיר זכר לשפיר פי' העור שבו נולד הולד והיה תחת רגליו עד שעת החורבן אז השליכו ארצה וזהו שאמר הכתוב ולא זכר הדום רגליו ביום אפו :

מיתה · וא"ת היכי ס"ד לומר הכי · אם כן למה נאמר מכה אביו ואמו מות יומת השתא באדם חייב באביו ובאמו לא כ"ש · ואי לחיובי חנק באביו · ועל שאר בני אדם סייף · הניחא למ"ד חנק חמור · אלא למ"ד סייף חמור מאי איכא למימר · ואומר מרה"רים דהוה אמינא דבאביו חייב בהכאה בלא חבורה ובשאר בני אדם בחבורה לריך · אבל מיתה לא בעינא · לכך נאמר מכה איש ומת :

והאלהים אנה לידו · פ"ה דמיירי בב' בני אדם א' הרג שוגג וא'הרג מזיד ואין עדים בדבר ובא הקב"ה והזמינם לפונדק אחד ועלו בסולם ונפל אותו שהרג שוגג על זה שהרג מזיד והרגו · ויש עדים בדבר · וא"ת אכתי אין לבל אחד דינו דזה שהרג שוגג חייב ב' גליות · וזה שנהרג בסייף דדינו הוא בדין רוצח וליסקליה · וי"ל שזה שנפל סבינו מידו ואז הרגו בסייף ואמר זה שהרג שוגג פעם שניה דאינו חייב גלות אלא פעם ראשון · דגברא קטלא קטיל השתא · ומרה"רים אומר דגלות אחד מכפר על חייבי מיתות שוגגים הרבה דכיון דישב שם עד מות הכהן הגדול נפטר מכל בשמת · ומה שפי' הקונדרים זה שהרג שוגג עלה בסולם ונפל לא דק דאמרינן במכות מיד שעולה בסולם ונופל דאינו חייב · שא ר"ל יורד :

וכי יזיד · פ"ה לפי שנאמר מכה איש ומת סד"א אפי' שוגג חייב לכך נאמר כי יזיד · הא שוגג פטור · וא"ת פשי' שהרי כתיב לעיל ואשר לא צדה דהיינו שוגג · י"ל אי לאו קרא דכי יזיד הוה אמינא היכא שלא צדה שום צד להרוג פטור · אבל היכא דצדה שום צדה חייב · לכך כתב כי יזיד בעינן שיהא מזיד להורגו :

ומכה אביו ואמו מות יומת · ואזהרתיה מהיכא דק"ל דלא ענש אלא א"כ הזהיר · וי"ל מלא יוסיף להכותו · ולפי' דמכה חבירו עובר בלאו ואביו לא גרע מאחר · וא"ת כיון דאמר שהוא אזהרה למכה אביו · אם כן היאך מלקין עליו והא הוי לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד כגון התרו בו שלא יכה אביו · וכל לאו שניתן לאזהרת מיתה ב"ד אין לוקין עליו · י"ל דתרי קראי כתיבי · לא יוסיף פן יוסיף · עוד י"ל כיון דעיקר קרא לחובל בחבירו אתי · אין זה קרוי לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד · וא"ת מנא לן דמכה זה בלא זה חייב · בשלמא מקלל נפקא ליה מדכתיב קללה גבי אביו ואמו · דכתיב ומקלל אביו ואמו · וכתב גבי אמו אביו ואמו קלל דמיו בו אלא מכה מנא לן · י"ל נפקא ליה מדכתיב בסוף פרשת אמור ומכה אדם יומת · ופי' רש"י דמיירי גבי מכה אביו דומיא דמכה בהמה ישלמנה · מה מכה בהמה שלא הרגה · אף מכה אדם שלא הרגו · וקשה דרחמנא אמר יומת · ש"מ דמכה אביו לבד חייב מיתה · וליכא למימר דמכה אדם מקיים · ומאי יומת ממון במו וגם בעליו יומת · מדתני דבי

חזקיה

חזקיה דמה מכה בהמה לא תלקה כין שוגג למזיד לפוטרו ממון אלא לחייבו ממון · דאדם מועד לעולם אף מכה אדם לא תחלק בו לחייבו ממון · אלא לפוטרו ממון · פי' דקס ליה כדרבה מיניה · ושוגג נמי פטור ממון כיון שיש מיתה כמזיד · אלמא יומת בעי למימר :

וגונב איש · למה נאמר בין מכה למקלל · י"ל לפי שלא נלמד מכה ממקלל · דמקלל במיתה ומכה בחנק · ומאי שנא לפי דמקלל שייך גבי ברכת השם · ועוד דשייכא לאחר מיתה · וי"מ לפי שהולך ומפרש לפי שיטת הפסוקים לא זו אף זו · תחלה אמר מכה איש ומת · ואח"כ הכאה בלא מיתה כמו מכה אביו · ופעמים שהוא חייב בלא מכה ובלא חובל · כמו גונב ופעמים שאינו לא מכה ולא חובל כגון מקלל · עוד י"ל הטעם · לפי שהגונב גורם לו לקלל ולהכות אביו ואמו · שכשגונב את הנער ומוליכו למקום רחוק וגדל שם וכאשר בא אצל אביו ואמו מכה אותם ומקללם לפי שאינו מכירם · עוד י"ל דמתוך שהכה אביו ואמו חייבוהו ב"ד מיתה · וברח ונגנב · שאינו יודע אומנות ותפשוהו ודנוהו להמיתו · ואז החל לקלל אביו ואמו שילדוהו :

ומקלל אביו · פ"ה אלו לא נאמר אלא איש כי יקלל · הייתי אומר דוקא איש שקלל · אשה שקללה מנין · וא"ת היכי ס"ד לומר כן · והלא השוה אשה לאיש לכל עונשים שבתורה · י"ל ה"מ היכא דכתב זכר בפרשה אבל היכא דכתב איש דרשינן איש ולא אשה · דהכי משמע בערכין · אין לי אלא איש שהעריך · אשה שהעריכה מנין : ורפא ירפא · מכאן דרשו רז"ל שניתן רשות לרופא לרפאת · וא"ת מן והשבותו לו נפקא דקאמר התם אין לי אלא אבידת ממונו · אבידת גופו מנא לן · ת"ל והשבותו לו · וי"ל דמהתם לא שמעינן אלא היכא דטובע · שמאבד גופו בבת אחת :

וכי יכה איש את עבדו או את אמתו בשבט · פ"ה שיש בו כדי להמית · או אין בו כדי להמית · אמרינן ק"ו ומה ישראל חמור בעינן כדי להמית · כדכתיב בפרשת מסעי עבד הקל לא כ"ש דבעינן כדי להמית · וכמכילתא פריך · א"כ ענשת מן הדין · כלומר אתה מחייבו מיתה שלא כדין · ומאי פריך אדרבה מק"ו אנו באין להקל עליו דמן הדין היה מחוייב אפילו אין בו כדי להמית · י"ל דה"ק כלומר משכחת חומרא בהאי ק"ו כגון רודף אחר עבדו כדי להורגו כדבר שאין בו כדי להמית ובא חבירו והציל העבד והרג את האדון · על שהרגו יהי נהרג · לפי שהאדון לא היה חייב מיתה אם הרג את עבדו כיון שאין בו כדי להמית · ומן הדין היה מחוייב אם לא הא דמקשינן ליה להורג ישראל ויהיה פטור ההורגו כמצא ההורג בשנהרג רודף אחר עבדו נהרג שלא כדין · וזהו מה דפריך התם · א"כ ענשת מן הדין :

אך אם יום או יומים · פ"ה הרי יום כ' היה בכלל מכה איש ומת · והוציאו מן הכלל להיות נדון כדין יום או יומים · וא"ת אמאי לא אמר שזה דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ולא ללמד על עצמו יצא · אלא ללמד על הכלל כולו יצא · ונימא שאפילו ישראל כדין יום או יומים · י"ל דאדרבה דבר שהיה בכלל ויצא לידון כדבר החדש הוא היה שאין אתה רשאי להחזירו לכללו · וא"ת הניחא למ"ד דבר שיצא לידון כדבר החדש · לאו איהו גמיר מכלליה · ולא כלליה מיניה · אלא למ"ד כלליה מיהא גמיר מיניה · מאי איכא למימר · אם כן ניליף מיניה ישראל כדין יום או יומים · י"ל מ"מ הכל מודים דמן החדש גופיה לא גמר · דנהי דמשאר דברים גמר כלליה מן הדבר לא יליף · וא"ת ולמ"ד לא איהו גמר מכלליה · ולא כלליה מיניה אפי' משאר דברים מנא ליה דרוצח שהרג ישראל שהוא בסייף דמן נקום ינקם דכתיב גבי עבד לא מצי יליף · י"ל דנפקא ליה משופך דם האדם באדם דמו ישפך · ושפיכות דם אינו אלא בסייף · והלא אי קשיא הא קשיא דהיכי מצי יליף דבשבט דהכה · ר"ל בשבט שיש בו כדי להמית דילפי' מישראל והלא הכל מודים דאיהו לא גמר מכלליה · ומיהו י"ל דמכח ק"ו מיהא גמר · ולכך נקט רש"י לשון זה · והלא דברים ק"ו ומה ישראל דחמיר אינו חייב אלא בדבר שיש בו כדי להמית עבד הקל לא כ"ש · עוד י"מ בשבט ומת תחת ידו · כלומר אם בחנם ובגאוה הכהו נקום ינקם · ושבט לשון שררה ורבנות · כמו שבט הנגש בו דישעיה · ד"א אך אם יום או יומים יעמוד פי' אם יעמוד העבד במרדו יום או יומים נגד אדוניו שאינו רוצה לעשות שום דבר בשבילו והרגו לא יוקם כי כספו הוא · ומן כספו יכול לעשות כל רצונו ולהשליכו ולאבדו אם ירצה :

ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש · למ"ד נתכוון להרוג זה והרג זה חייב · ר"ל נפש ממש · ולמ"ד פטור ר"ל פדיון נפש · ולתנא דבי חזקיה דסבר בב"ק דפטור אף מממון כפרש הכי · ואם אסון יהיה ונתכוון לאשה עצמה ונתת נפש תחת נפש · וא"ת פשיטא דנהרג כיון דנתכוון לאשה · י"ל דס"ד הואיל ולא איתעביד מחשבתו שהרי עיקר מחשבתו וכוונתו היה להרוג חבירו ולא הרגו לא יהי חייב · קמ"ל : עין תחת עין · תשובה למינים האומרים עין עין ממש · שהרי כתיב לעיל והכה את רעהו באבן או באגרוף · כלומר כל מה שאירע ע"י ההכאה ובלבד שלא ימות · שבתו יתן ורפא ירפא · ואם עין תחת עין ממש · כמו כן פצע תחת פצע ממש אם כן למה נותן שבת ורפוי · והלא כאשר עשה כן יעשה לו · אלא ש"מ דר"ל דמי עין · מיי"מון : לחפשי ישלחנו תחת שנו וכן תחת עינו · פי' הטעם לעיל בפרשת נח למה עבד יוצא בשן ובעין :

ולא יאכל את בשרו · לפי הפשט אפי' לגר אפי' לכלבים שאסור בהנאה · ובעל השור נקי · לפי הפשט לפי שבמועד וגם בעליו יומת · דין מיתה עליו שלא שמרו והיה יודע בו שהוא נגחן · אך לפי שלא עשה בידים יכולים ב"ד לתת עליו כופר · הקשה רבינו ברוך למ"ד שוורים לאו בחזקת שימור קיימן · וכדין הוא דלישלם כוליה · ורחמנא הוא דחס עליה למה לא חס עליו על נזקיו בשן ורגל שחייב לשלם נזק שלם · ותירץ דחייסא אחרת יש שהן פטורין ברשות הרבים ואינן חייבים כי אם ברשות הנזק · כדכתיב ובער בשדה אחר : אם עבד יגח השור או אמה כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו·פי' עבד שרועה הצאן ובא הצאן ונגחו ומת ל' כסף נותנין לו שכן דינו של רועה להשכירו · כדכתיב בזכריה · וארעה את צאן ההרגה ואומר להם אם טוב בעיניכם הבו שכרי וישקלו שכרי ל' כסף : כסף ל' שקלים יתן לאדוניו גזירה הכא היא · ורמז מהא דכתב ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו · יה"ה בגימ' שלשים · והשקל פירש"י משקל זהובים שהוא חצי אוקיא למשקל הוטר שבקולוני"א דהיינו י' אוטר"לינגש שהרי יש במר"ק י"ג דינר וד"פ אוטר"לינגש והאוקיא שקורין אונ"צא שהוא שמינית שבמר"ק

כ'

כ' איטר"ליכש כמנה חצי אוקיא ו' איטר"ליכש · ואם כן הזהוב משקלו כ' איטר"ליכש וחצי · ומכאן יש ללמד דה' סלעים של פדיון הבן עולים ג' איטר"ליכש · דסלע ר"ל שקל דקרא ואמרינן הכא דהשקל הוי ו' איטר"ליכש · וקשה לרבינו תם על זה שהרי אמרינן דדינר של כסף אחד מכ"ה בדינר זהב · פי' דדינר של זהב שוה כ"ה דינרין מכסף והוי אמרת דהדינר של כסף עולה כ' איסטר"ליכש וחצי א"כ הדינר של זהב שאנחנו קורין מאיו"לא דמו"לא שוה כ"ה פעמים כ' איסטר"ליכש וחצי דהיינו ס"ב איסטר"ליכש וחצי שהוא כ' דינר טורטו"יש וי"פ · ועכשיו הזהוב שאנחנו קורין מיי"לא מו"לא אינו שוה כי אם ו' דינרין טורטיי"ש ואין יכול שהוזל כל כך · לכך אמר ר"ת שהדינר של זהב שוה כפלים משל כסף · והיינו דאמרו חכמים הדינר אחד מן כ"ה של דינר זהב · כלומר דינר של כסף שוקל החצי מדינר של זהב אינו שוה אלא אחד מן כ"ה חלקים מדינר של זהב ששוקל כ' ידות מההיא דשל כסף · וכיון דקים לן דדינר של זהב שוקל כ' איסטר"ליכש וחצי דינר של כסף אינו שוקל אלא מחצה איסטר"ליכא ורביע · והשקל שהוא ד' דינרין מכסף · כדאמרינן שקל ד' דינרין הוי משקלו ה' איסטר"ליכש · כמנה ה' סלעים שהם ה' שקלים · עולין כ"ה איסטר"ליכש · והוא חצי דינר טורטוי"ש ור"פ · ולזה החשבון מכוון הא דאמרינן דינר של כסף אחד מן כ"ה של זהב דכיון דדינר של כסף אינו שוקל כי אם מחצה איסטר"ליכש ורביע · דינר של זהב אינו עולה כי אם ל' איסטר"ליכש ששוים ו' דינרין · וכן שוה עכשיו המיו"לא דמו"לא דהיינו דינר של זהב · ואע"ג דמסיק תלמוד דשוה כ"ה דינר של כסף ולא חשבנוהו אלא לכ"ד דינרין שעולין ל' איטר"ליכש · י"ל דהאחד משום הרביע הוי · אבל גוף הדינר לא היה שוה כי אם כ"ד דינר · וראיה לר"ת מן גורן ארונה · דכתוב א' אומר שלקחה דוד בחמשים שקלים · וכתוב א' אומר בשש מאות שקל הא כיצד ז' שקלים של זהב · ששוים ו' מאות שקלי כסף · ואע"ג דבקרא דשש מאות כתיב ו' מאות שקלי זהב · ה"ק שש מאות שקלי כסף שפרע לו בזהב · ועוד ראייה מבכורות דמסיק התם גבי פדיון בכור · שאם נתן הישראל לכהן דינר אחד של זהב דמהדר ליה הכהן זוזא ופלגא · לפי שאינו חייב לכהן כי אם ה' סלעים ששוים כ' דינרים של כסף · שהסלע ד' דינרים של כסף · והדינר של זהב שוה כ"ה דינרים של כסף · וכיון דאין חייב לו כי אם כ' דינר מכסף · חייב להחזיר לו זוזא ופלגא מן הדינר של זהב · שהוא כ' דינר של כסף ולא ישאר לכהן כי אם כ' דינר מכסף · ואמאי נקט כי האי לישנא לימא דמהדר ליה הכהן חומשא · דהיינו א' דינר מכסף אלא משום הכי נקט זוזא מחד גיסא · ופלגא לחד גיסא · לפי שהזוז אינו מן גוף דינר של זהב · כי אם להכריע · אבל הפלגא הוי מגוף הדינר של זהב · ועוד ראיה דמשקל דינר של כסף אינן שוים · מדנקט סתם תלמודא בעובי דינר של זהב · ולא נקט בעובי דינר כסף · ש"מ דאינן שוים · דמשקל של זהב גדול והיינו כדברי ר"ת · דלפי' רש"י שוים הם במשקל :

ונפל שמה שור או חמור · ה"ה לכל שאר בהמה · דילפי' שור שור משבת · דכתיב שורך וחמורך ולא נאמר כאן שור או חמור · אלא למדרש שור ולא אדם חמור ולא כלים · ואם תאמר והא איצטריך חד מינייהו למילף משבת · ואם כן היאך אמעיט אדם וכלים · י"ל אי לא ממעטא אדם וכלים · הוה ליה למיכתב ונפל שמה ותו לא ומשמע כל מה שיפול בו · בעל הבור ישלם ומדכתב שור או חמור ש"מ לדרשא · מיהו קשה למה לי למיכתב שור למדרש שור ולא אדם · תיפוק לי מן והמת יהיה לו דדרשי' בבבא קמא · והמת יהיה לו · דכתיב גבי בור · מי שהמיתה שלו יצא פסולי המוקדשין אם נפלו שמה דפטור בעל הבור · לפי דאסורין בהנאה · ומהאי טעמא פטורין נמי אדם דמת דאסור בהנאה · וי"ל דעור המת מותר בהנאה כדאמר עושים עור אדם שטיחין לחמור · עוד יש לומר דמיירי בעבד כנעני של ישראל שלא מל ולא טבל דשרי בהנאה והכי מתרץ בירושלמי על קושיא אחרת תפתר במת גוי · וה"ר משה מפונ"טא דמיז"ר נותן טעם לדבריו לומר דמת של גוי מותר בהנאה דמ"ט מת אסור בהנאה מג"ש דשם שם דכתיב ותמת שם מרים וכתיב וערפו שם את העגלה · וא"כ בעינן דומיא דמרים שהיתה ישראלית ולאפוקי גוי : וה"ר יהודה מקורבי"ל תירץ דעל כרחך איצטריך שור למדרש שור ולא אדם · דאי לא כתיב ליה לא סלקא דעתין למדרש חמור ולא כלים דהוה אמינא והמת יהיה לו אתא לומר שהבעלים מטפלין בנבלה · ואיצטריך לומר חמור למעוטי אדם · דיש סברא טפי למעוטי מכלים לפי שהוא בר דעת · והמת יהיה לו · דכתב גבי שור אתא למעוטי פסולי המוקדשין דדרשינן מיניה מי שהמיתה שלו · אבל עתה דכתב גבי שור ולא אדם · דרשינן כלים מחמור והמת יהיה לו אתא למעוטי פסולי המוקדשין · והמת יהיה לו דכתב גבי שור · איכא למימר מלמד שהבעלים מטפלין בנבלה דאין לומר איפכא מסתברא פטורין גבי בור דהיינו פטורין דפסולי המוקדשין שכן פטר בו את הכלים · וה"ר וורדי"מש מן דרא"וש תירץ דעל כרחך איצטריך שור ולא אדם דאי לא כתיב שור · הוה אמינא דהמת יהיה לו בשור אתא למעוטי אדם מי שהמיתה שלו · אבל שור של פסולי המוקדשין בעל הבור חייב עליו דמסתמא אית ליה לאיפטורי אדם טפי מפסולי המוקדשין דאדם הוי כולו אסור בהנאה · ושור של פסולי המוקדשין עורו מותר בהנאה לכך איצטריך שור למעוטי אדם והמת למעוטי פסולי המוקדשין :

אם במחתרת ימצא הגנב וכו'· דוקא כשבא דרך מחתרת כגון חותר בבית ליכנס · אבל נכנס בחלון או דרך פתח דמים לו דלא בא להרג כי אמר בלבו · אם יעמד בעל הבית בפני ממונו אברח דרך פתח או חלון :

אם זרחה השמש עליו · כלומר שבא ביום אין דינו להורגו כי דמים לו · פי' דמים מעות כלומר יתן מעות ויפטר וכן אמר שלמה לא יבוזו לגנב כי יגנוב וכו'· וכתב ונמצא ישלם שבעתים וכו' : חייס שנים ישלם · פ"ה דקאי לחיים לתשלומין · שלא ישלם מתים · וי"מ דקאי להך דקאמר לעיל דבשטבח ומפרש הכי הקרא כשלא טבח שלא ישלם כי אם שנים מפני הכפל :

ישלם המבעיר וכו'· בבבא קמא דריש אמר הקב"ה אני הצתי אש בציון דכתיב ויצת אש בציון אם כן עלי לשלם אותה הבערה : על כל דבר פשע · כ"ל דב"ר בגימ' אהר"ן · פשע שפשע על שור כמעשה העגל על חמור שעשו ערב רב שעלו אתם והוא מצרים שנקרא חמור כדכתיב בשר חמורים בשרם · על שה שהחטיאו ישראל שנקראו שה פזורה · על שלמה · על כלם ע"ז · ושי"ן וכד"י מתחלפות · על כל אבדה · זה כמי לשון ע"ז ·

כדכתיב

כדכתיב אכל תאכלון · אשר יאמר כי הוא זה · כי אמרו לעגל זה אלהיך ישראל כדכתיב בדברי הימים עד האלהים זה משה דכתיב ראה נתתיך אלהים · יבא דבר שניהם של הקב"ה ושל אהרן · אשר ירשיעון אלהים זה משה · ישלם שנים אלו שני בני אהרן נדב ואביהוא שמתו · לרעהו זה הקב"ה : שבועת ה' תהיה בין שניהם וכו' · פ"ה שאם שלח בה יד ואח"כ נאנסה חייב באונסיה · ובמקום אחר פי' אפי' החזירה למקומה כגון ששלח בה יד פעם אחת חייב באונסיה לעולם · וקשה לר"ת דהא כתיב בקרא לעיל או נשבר או נשבה אין רואה · ומשמע הא אם יש רואה שנשבר או נשבה יביא עדים ופטור בלא שבועה · ולדברי רש"י מה מועיל לו מ"מ צריך לו לישבע שלא שלח יד מעולם · ודבר זה אין יכולים העדים לידע · לכך פי' ר"ת דאפי' שלח בה יד כיון שהחזיר למקומה פטור כי נאנסה אחרי כן :

כמהר הבתולות · אומר ה"ר יהודה חסיד · מכאן יש רמז דכתובת בתולה מאתים זוז דכתיב כמהר חסר · ונדרוש הכי כמה ר' · כלומר כמה כתובת בתולה ר' זוזים מאתים זוז · וקר"ס אומר כמוה"ר מלא עולה ר' זוזים חסר חד :

מכשפה לא תחיה · פי' ה"ר אברהם בן עזרא · כמו מכשף והה"א יתירה : לא תחיה · לכך לא פי' מיתת מכשף בהדיא באיזה מיתה ימיתוהו לפי שאלו היה יודע מיתתו לא יוכלו להמיתו באותה מיתה · והכי פירושו מכשפה לא תחיה · לא יעמידנה בדין סנהדרין אלא כל היודע שהיא מכשפה יקדים להורגה · וכל הקודם זכה · ואם יביאנה לב"ד שמא תעשה מכשפות להנצל · וכן הוא אומר גבי כנענים לא תחיה כל נשמה · שלא יביאם לב"ד · וכן מצינו בשמעון בן שטח שתלה שמונים נשים באשקלון ביום אחד : כל שוכב עם בהמה · לכך סמך שוכב עם בהמה למכשפה · לפי דמכשפות העשה אשתך בהמה כדאמרינן בההיא דרכיב חמרא ואתיא חברתא וכשפה לה ואשתכח איתתא דרכיב איתתא בשוקא : זובח לאלהים יחרם · כל זה מענין מכשפות שדרך מכשפים לזבוח ולקטר לשדים ולאלהים אחרים · בלתי לה' לבדו · הא דכתב לה' לבדו לומר שאם זובח לשם ולאלהים עמו כמו הכותים · דכתיב בהו את אלהיהם היו עובדין · ואת השם היו יראים לכך כתיב לה' לבדו בשם ר' עובדיה הספרדי · וחייב על ד' עבודות של פנים בין דרך עבודתם בכך בין לא יהיו עבודתם בכך אבל בשאר עבודות אינו חייב אלא אם כן יש עבודתו בכך : וגר לא תונה אע"פ שאמרתי זובח לאלהים יחרם · בגר שזובח בגיותו כיון שנתגייר לא תוכנו על מה שעשה כי הכל מחול הוא :

כל אלמנה ויתום · מאחר שהתחיל לדבר בענוים נקט אלו : אם ענה תענה אותו · מילתא באפי נפשה היא · כלומר אם רוצה לענותך תענה אותו ואז תתענה : כי אם צעוק יצעק אלי · יש לפרש כי זה לשון דילמא · וה"ק שמא אם ראוי הוא ויצעק אלי שמוע אשמע צעקתו · ואם אינו ראוי לא אשמע צעקתו : שמוע אשמע צעקתו · פ"ה גיזם ולא פי' עונשם והוי כמו לכן כל הורג קין · וא"ת והלא פירש העונש דכתריה דכתיב וחרה אפי בכם · י"ל דהיינו כי צעק אל הקב"ה אבל כי לא צעק אל הקב"ה מן הענוי לא פי' מה דינו · והשתא הוי דומיא דכל הורג קין : נשיכם אלמנות · פי' אינו ר"ל אלמנות שמתו בעליהן ממש אלא קללה אחרית היא · ומה היא הקללה שילכו בעליהן בארץ מרחק · ולכך קרי להן אלמנות שלא יהא להם עדים שיוכלו להנשא וישבו עגונות ובניכם יתומים שלא יוכלו לירד בנכסי אביהם :

אם כסף · אם זה חובה כמו אשר וכן ואם מזבח אבנים · ואם תקריב מנחת בכורים אבל אם כופר יושת · נהי כמי דר"ל כלשון אשר אינו קרוי חובה שהרי חובתו בא לו על גרמיו · ונגיחת שורו · ומשום הכי פירש הקונדריס דליכא כי אם ג' אם דמשמשין לשון חובה · וה"ר יהודה חסיד אומר לפי' נכתב בלשון אם לפי שפעמים שהוא לשון רשות כגון הלוה ואינו משלם : אם כסף תלוה את עמי · מדרש תנחומא כל המלוה לעני זוכה ליכנס במחיצתו של הקב"ה שנאמר אם כסף תלוה את עמי קרי ביה את עמי במחיצתי : במה ישכב · אף אני מזהירך שתשיבנו לו כי במה ישכב : כי חנון אני · אעפ"י שבדין לקחתו הימנו אני חנון ואיני רוצה שתדחקנו יותר מדאי ואם אתה רוצה ליפרע ממנו כקו המשפט גם אני כשיהיה לי חוב עליך אפרע ממך ומהו הצעקה שצועק אומר כן דבון העולמים נבראתי בצלמותך במותו · והוא שוכב בהכאה במטתו ואין לו במה לשכב · אך קשה שלא מצינו חנון לרעה · לכך נראה לפ' הכי · עד בא השמש תשיבנו לו כסות יום · וכסות לילה עד הבקר ואם תעשה כן ושמעתי כי חנון אני · ר"ל כשיתפלל עליך על הטובה שעשית לו אשעה ואשמע תפלתו לפי כי חנון אני והיינו דכתיב כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך :

מלאתך ודמעך לא תאחר · אלא לעולם הראשית תתן לו זהו בכור בניך · ומתוך שאתה נותן בעין יפה · תזכה לבנים הרבה ועל כן קוראין לזכר מלאתך לפי שיש שמחה כשנולד זכר : ודמעך · שו נקבות שמוליאות מעות מכים · כן תעשה לשורך אם תתן לו הבכור תתברכו השאר : שבעת ימים יהיה עם אמו כלומר מ"מ אע"פ שמהרתיך לתתנו לו לא תמהר להביאו קודם ח' ימים · דבתוך ז' הוא מאום לפני לפי שבא ממקום הטנופת · וה"ר יוסף קרא פי' מלאתך ודמעך וכו' פי' שלא תאחר לישא אשה כאמ' בן י"ח לחופה · ותוליד בנים ואז בכור בניך תתן לי · ולאשה קרא מלאה לפי שכתוב בה כבטן המלאה · ודמעך אלו הבנים · לפי שהם מדמוע הזרע מאיש ומאשה :

ובשר בשדה טרפה לא תאכלו וכו' · לפי ששמר העדר שלא טרף הזאב לא תהיה כפוי טובה לנגדו וכשיהיה לך טרפה תשליכנו לפניו · וכמו כן שלם לכלב שכרו שלא חרץ לשונו עליך כצאתך ממצרים אף כי היה עומד במשמרתו שדרכו לנבוח · ועוד כי גם האחרות שאינם בעדר שומר כי דרך רועים להעמיד כלבים לשמור הצאן מזאבים ומאויבים · לכן תשליך לו הטרפה :

לא תשא שמע שוא לא תזכיר · ולפי' נסמכה לפסוק של לכלב תשליכון · לומר כל המעיד עדות שקר ראוי להשליכו לכלבים שכן מצינו באיזבל : עזב תעזב עמו · כלומר עזוב השנאה שיש לך עליו · ועזוב עמו לשון חוזק ועזרם · כמו ויעזבו ירושלם עד החומה : מדבר שקר תרחק · שלא תקבל לשון הרע ומתוך כך נריך אל

תהרוג

תהדונ כמו שעשה שאול שקבל לשון הרע מדואג האדומי על יושבי נוב עיר הכהנים והרגם על לא חמס בכפם :
וגר לא תלחץ בדין להטות דינו ולבסוף הזהיר אפי׳ שלא בשעת דין ולכך אמר למעלה לא תונה וכאן לא תלחץ · ואגב שאמר לא תטה משפט אביונך בריבו אמר וגר לא תלחץ ואחר שאמר לגר לא תונה ולא תלחץ אמר צריך עוד לעשות לו יותר עביד ליה חיותא · שש שנים תזרע ארצך וכו׳ ואכלו אביוני עמך והגרים בכלל : ויכפש בן אמתך והגר · גם זו הטובה תעשה שלא ישתעבד בשבת ואע״פ שאני מזהיר אתכם על הגר שלא תתחבר עמו יותר מדאי לכך אמר ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו · שהזהרתי אתכם מע״ז ואפי׳ שמותם לא תזכירו : עוד י״ל שתחלת אזהרת זאת כאן נכתבה · לפי שהוצרך לכתוב שלש רגלים בשנה שהם זמני שמחה · וכשאדם שמח רגיל הוא לומר שלא כהוגן מתוך יין או דבר המשמחו והמשכרו · לכך כתב והזהיר ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו כלומר בכל דרכיך דעהו · ג״ן :

ששת ימים תעשה מעשיך · שלא תאמר מאחר שהיא שמטה לא אשמור שבת · כי כל השנה אסור במלאכה · לכך נאמר וביום הז׳ תשבות : לא תבשל גדי בחלב אמו · לפי הפשט בישול זהו גידול וגזור כמו הבשילו אשכלותיה ענבים · וה״ק לא תניחהו לגדל ולינמר בחלב אמו אלא בראשית גידולו תביאנו · דומיא דתחלת הפסוק שאמר ראשית בכורי אדמתך תביא · והאמת כי אסר הפסוק לבשל בשר בחלב כי דרך בלעות ואכזריות הוא לבשל יחד הבשר והחלב שנתגדל בו ומתמנו חי · כמו לא תקח האם על הבנים שדרך אכזריות · וכמו אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד · ג״ן : י״מ דמוסב על הבכורים · אמר הקב״ה אל תניח לבשל הפרי ביניקת האילן שהוא אמו של פרי · אלא מיד שתתבכר תביאהו בית ה׳ אלהיך · ולשון גדי כמו ממגד תבואות שמש · אי נמי כל דבר רך קרוי גדי · ולשון בחלב אמו הוא האילן שיונק הפרי כמו שהאם מינקת הגדי · וי״מ ראשית בכורי אדמתך תביא וכו׳ · ואם אתה עושה כן לא תבשל ותשרף התבואה בשהיא רכה ועודנה בחלב הארץ שהוא אמו · ואם לא תקיים מצות בכורים התבואה תהא נשרפת בעודנה בחלב ורכה · וכשתביא בכורים לא תביאה בעודם בחלב ורכים · אלא המתן עד שיתבשלו :

הנה אנכי שולח מלאך · בזכות עשרה הדברות שמתחילות אנכי · אנכי שולח לפניכם מלאך לשמרכם · ד״א הנה אנכי שולח מלאך אמר משה להקב״ה אני מבקש מלאך עמנו ואם אינו הולך אין אנחנו זזים מכאן א״ל הקב״ה חייך אפי׳ מלאך אינני שולח · כדכתיב ושלחתי את הצרעה לפניך וגרשה · אבל לעתיד הנה אנכי שולח מלאך · כי לא ישא לפשעכם לפי שהוא אינו אלא שליח ואין לו כח לכפר ולישא פנים דכתיב ישא ה׳ פניו אליך ה׳ ולא מלאך : כי שמי בקרבו · שם של הקב״ה משותף עם שם של כל מלאך ומלאך · ד״א זה מטטרון ששמו כשם רבו ומהו כשם רבו כי מטט״רון עולה בגימ׳ שד״י · וא״ת מאי קאמר והלא ביד הקב״ה להצילם מן החיות · כמו שהצילם מן הכנענים · נראה לפרש פן תהיה שממה מן הכנענים · וכשתראה שהם מסלקים מכל וכל ורבה עליך יצר הרע שתתגרה ברוחך ויצר הרע נקרא חיה כדכתיב וחית השדה השלמה לך :

ויזרוק על העם · ונכנסו ישראל לקבלת התורה במילה וטבילה והרצאת דמים והיכן מצינו שטבלו מהכא · י״ל דאין הזאה בלא טבילה : הנה דם הברית · דם זה שנחלק לחצאין הוא דם הברית וחלקתיו · כי כן דרך כורתי ברית שחולקים · כי כן עשה אברהם בברית בין הבתרים · וכן העגל שכרתו לשנים ויעברו בין בתריו ומה שלא כרת בתרי הבהמה כדי להראות להם שאם לא יקיימו את התורה יפרע מהם בדם· וכן הוא אומר והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית · וכן מפורש באגדה · וראיה גדולה למה שפירשנו בשם ה״ר שלמה גבי עד הגל הזה שע״י העד עצמו נפרעים מן העובר על הברית · ולכך אמר כאן נעשה ונשמע כלומר נעשה מה שתצוה עלינו · ונשמע כתרגומו ונקבל הברית · ג״ן :

במעשה לבנת הספיר · שאפו״ר בלעז · ולפי שיש ספירים חלוקים במראית דיש ספיר שהוא אדום·כדכתיב אדמו עלם מפנינים ספיר גזרתם · ואותו שנקרא יאגונ״א גרני״טא או רובי׳ · קמ״ל הכא שהוא כעלם השמים דאותו הוא דומה לתכלת · ג״ן : ויש במדרש כי כשהיו ישראל משועבדים במצרים · פעם אחת באה אשה אחת מעוברת לסייע את בעלה לגבל הטיט וללבון הלבנים והפילה המעוברת מטורח העבודה שפיר אחת שאינו מרוקם ונפל בטיט וגבלתו ועשתה לבנה ממנו בא גבריאל והביא אותה לבנה לפני הקב״ה · ואמר לו ראה כמה בניך מתמוטטים והם בשעבוד קשה · בא הקב״ה והניחה לפניו לזכרון · וכל זמן שהיו ישרא׳ במצרים היתה אותה לבנה לפניו לזכרון · וכשנגאלו · הניחה הקב״ה תחת רגליו ואור וחדוה לפניו והיינו דכתיב ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר · וכחרבן בית המקדש השליכה לארץ · והיינו דכתיב השליך משמים ארץ תפארת ישראל ולא זכר הדום רגליו :

ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו · פשט כשנגלה עליהם הקב״ה היו יראים מאד פן יוזקו · כמ״ש מות נמות כי אלהים ראינו וכשראו שלא שלח ידו אליהם ושלא הזיקם קבלו פני שכינה בלא שום היזק·או ויאכלו וישתו ומתוך שמחה גדולה ויחזו את האלהים ונתחייבו מיתה והמתין הקב״ה עד אחר מתן תורה שלא לערבב השמחה :

לוחת האבן · לכך עשאם גב אבן שכל מי שעוסק בתורה צריך שיהיו לחייו קשים לסבול עול תורה · אי נמי לחייו קשים כאבן להיות לו עזות לשאול טעמי תורה כדאמרי׳ לא הביישן למד ולא הקפדן מלמד ולבסוף מנושא בה דכתיב אם נבלת בהתנשא אם אתה נבל בתורה ועז פנים לשאול לרבך הטעמים בהתנשא בה תנשא :

תוספות   פרשת תרומה   הרא״ש

ויקחו לי תרומה · פרשה זו נאמרה תוך מ׳ יום שהיה משה בהר להמתין הלוחות וצוהו הקב״ה

ויקחו לי תרומה זהב וכסף ונחושת · הצדקה נמשלת לאלו שלשה דברים כשנותן האדם צדקה

הקב״ה להיכן יניחם. שיעשו משכן ובית קדשי הקדשים ובתוכן הארון והלוחות תוך הארון · ושם תשרה שכינה עם התורה וישרא׳ סביב כמו מלאכים שהם סביב כסא הכבוד והשכינה ביניהם. וכן כתו׳ ושכנתי בתוכם כמו בין המלאכים · ועל זה נאמר אני אמרתי אלהים אתם וכו׳ להיות שכינה ביניהם כבני בני עליון · ג״ן : אשר ידבנו לבו · י״ג נדבות מונה כאן שנדבו ישרא׳ לבנין המשכן. וכנגדם מונה י״ג בגדים ביחזקא׳ הוד והדר וכו׳ שעתיד הקב״ה להלביש את ישראל :

זהב וכסף ונחשת · כנגד ג׳ מלכיות · זהב כנגד מלכות בבל דכתיב בית אנת הוא רישא די דהבא. כסף כנגד מלכות פרס דכתי׳ כימי אותו מלכות ועשרת אלפים ככר כסף נחשת כנגד מלכות יון · שפחותה מכולם : ועצי שטים. נוטריקון· שלום· טובה· ישועה· מחילה· ובמדבר היו יערים גדולים שגדלים שם אותן עצים הקרואים עצי שטים · כדכתיב וישב ישרא׳ בשטים · וכתיב וישלח יהושע בן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים ועל שם היער נקרא שם המקום· וכתי׳ אתן במדבר ארז הדס ושטה ואותו עץ היה קל ביותר וחלק ונאה · ותדע שהיה קל מאד שהרי שמנה בקר שנתנו לבני מררי היו מושכים מ״ח קרשים גדולות שקומתם י׳ אמות ורוחבם אמה וחצי · ועוביין אמה וכל העמודים ועמודי החצר ואדניהם ה׳ של מסך · וד׳ של פרוכת והיתדות כמו שמפורש בפרשת כשא · אלמא ודאי עץ חשוב וקל הוא מאד דוגמת של עץ שקורין מאז״רש ועושין ממנו כוסות :

לדקה בעושר בחיים בבריאות בכחו בגבורתו אז תחשב לו כזהב משל לאדם שמקדים לשאת פני מושל ונותן שוחד טרם יצטרך לו כביכול כמי שאין צורך · וכסף כשנפל למשכב ונותן לדקה הורע כחה של לדקתו כי כבר עלה עת הצורך כן נחשת כשנותנה מסוכן כשעולה לגרדום לידון והקולר תלוי ואינה נחשבת כ״כ אך מ״מ טוב לו לאדם לתת לדקה בכל עת ובכל שעה למען יזכר על טוב שמו כאשר הוא בעולמו שמה כעפר כי שם מקומו ותמצא מרגוע הנפש הוגעה בימי הפקודה ובזכרון הרעה וזאת המנוחה וזאת המרגעה ואמר הוציאו לו זהב קודם לכפר על מעשה העגל :

ואל הארון תתן את העדות · פי׳ קודם נתינת הכפורת תתן התורה בתוכו · וא״ת מאי צריכה למימר דבר פשוט הוא שבסתר איך יתן העדות שם · וי״ל שכל אפי׳ לכסותו אם הוא מיושב כראוי לא תכסהו קודם נתינת העדות : זו היא צורת לחם הפנים כמין תיבה פרוצה שאחז״ל :

מבין שני הכרובים ר״ת משה · שני הכרובים כנגד׳ אברהם יצחק ויעקב · את כל אשר אצוה אותך בגימ׳ תרי״ג מצות: השולחן של זה״ב טהור נוטריקון זן הארץ בונה ירושלם אלו מן התורה הטוב והמטיב בונה תיקנוה:תיעשה המנורה רמז לעשרה מנורות שעתיד שלמה לעשות ועשית מזבח נוטריקון מחילה זכות ברכה חיים :

שמן למאור · יש לתמוה שכל הפרשה כולה אינה מדברת אלא בתקוני בנין חוץ מפסוק זה שמדבר בצורכי העבודה ולמה אינה מדברת בכל צורכי העבודה · כגון קטין ללחם הפנים וכבשים לתמידים · ועצים למערכה בשלמא שמן המשחה צורך בנין הוא שבו נתקדשו כלי הבנין · והקטורת נמי מפני שהוא צורך לאומנין · אלא שמן למאור למה הוזכר כאן· ונראה שאלשתן צורך בנין הוא · שמן המשחה כדפירשתי · והקטורת נמי צריך בנין הוא שכן דרך המלכים לבשם הבית קודם שיכנסו בה וכ״ש לפני הקב״ה · וכן מצינו שע״י הקטורת שכינה באה כדכתיב וכסה ענן הקטורת וכתיב כי בענן אראה על הכפורת· שמן למאור נמי אין דרך מלכים לבא לביתם עד שידליקו בו והכי פשטיה דקרא ושמן למאור דמאותו שמן יקחו לשמן המשחה מדלא כתיב שמן ובשמים למשחה שמא אשמן דלעיל קאי:ולקטורת הסמים·כלומר ולקטורת סמים תתנו ולקמיה בפרש׳ תשא מונה הסמים הצריכים לו:

אבני שוהם ואבני מלואים לאפוד ולחשן · האי לאפוד ולחשן לא קאי אתרוויהו אלא לאפוד קאי לאבני שוהם שבתי אבני שוהם היו באפוד ולחשן קאי אאבני מלואים · ולפי שכתוב בו ומלאת בו מלואת אבן נקראו אבני מלואים וכי האי גוונא יש בתהלים המגביהי לשבת המשפילי לראות ואין השפלה שייכא בשמים שלא קאי המגביהי לשבת· והמשפילי קאי בארץ לראות · וכן טובים היו חללי חרב מחללי רעב שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי ול״ל דמדוקרים קאי אחרב ותנובות שדי קאי ארעב וה״ק טובים היו חללי חרב שהם יזובו מדוקרים מחללי רעב מתנובות שדי · ועוד יש אחר בקהלת בסגנון זה כי מבית הסורים יצא למלוך גם במלכותו נולד רש :

ועשו לי מקדש · לאחר יום כפור נאמרה פרשת זו למחרתו ואין מוקדם ומאוחר בתורה שהרי עדיין לא נאמר מעשה העגל והיינו הא דכתב בעו מעגלותיה לא תדע· ותשלם המלאכה בחנוכה שלא לא הוקם המשכן עד באחד בניסן · ויש במדרש אשר חנוכה קבל לפני המקום על זה ושלם לו המקום שבו נעשה נס לישרא׳ : ככל אשר אני מראה אותך · קאי אדלעיל וכן תעשו לדורות · אבל אין לומר וכן תעשו קאי אככל אני מראה אותך דאם כן הל״ל וכן תעשה :

ועשו ארון וכו׳· הוא עשוי כעין ארונות שלנו שקורין קופר״ש בלא רגלים והבדים נתונים לרוחב הארון · והארון בבית קדשי הקדשים · ארכו מצפון לדרום ורחבו ממזרח למערב והבדים בולטים לפרכת כשני דדי אשה לקיים מה שנא׳ בין שדי ילין· ומקום הארון אינו מחזיק כלום לפי שהשכינה שורה עליו · וגם זה הטעם של עומדים צפופים ומשתחוים רווחים לפי שהשכינה שורה עליהם בשעת השתחוייה · והכרובים נראין שהן לאורך הארון. מזה אחד ומזה אחד. וגוף הכרוב בחצי רוחב הארון מזה וכן השני ופורשים כנפיהם ומכסים כל רוחב הכפורת כנף א׳ מזה וכנף אחד מזה וכן השני :

ועשו ארון · מדרש מאי שנא דבכל כלי המשכן נאמר ועשית ובגבי ארון כתיב ועשו·לפי שהכל חייבים להתעסק בו לכבוד התורה שכתוב בו · וק״ו לת״ח שהכל חייבים לכבדם ומה ארון שאין תלוי עליו לא שכר ולא פורענות ואין שייך בו עמל ויגיעת התורה · ת״ח לא כ״ש : וצפית אותו זהב טהור · כולו היה ראוי להיות מזהב אלא שיהיה כבד ויותר מדאי לנשאו כשא שהוא כשא בכתף ומטעם זה צוה הקב״ה לעשות המזבח חלול : ועשית עליו זר זהב· לחפות עובי שפת הארון של עץ שעדיין היה מגולה שלא היה מחופה שלא מבפנים ובחוץ·ופ״ה דגובה הארון

שהיה מבחוץ לא היה כי אם י' טפחים גבוה אכן לפום ריהטא דמסכת יומא היה גבוה י' טפחים ותשהו והיה טפח ממנו מונח על שפת ארון של עץ לכסות עוביו מזהב ונשתייר י' טפחים ומשהו כי מכח הכפורת כשעוביו טפח היה הארון אשר מבחוץ גבוה ממנו משהו והיינו זר הזהב שהיה סביב כמין כתר :

ויצקת לו ארבע טבעות זהב ושתי טבעות · לפי הפשט מדקאמר ושתי טבעות היו לארון ד' קטנים קבועים בארון ובאותן ד' קבע ד' גדולים ורחבים שהבדים קבועים בהם וכשמניחין את הארון נופלים הטבעות גדולות ונשפלים הבדים ונתלים בהם: לא יסורו ממנו · מפני קדושת הארון לא היה רוצה הקב"ה שישמשו בו להסיר הבדים ולהכניסם בטבעות שא כשרוצין לנושאו מחזיקים בראשי הבדים ונושאים אותו · וכשמניחים אותו הולכים להם הבדים אנה ואנה מחמת קדושתם ומאימת הקדושה ולעולם הן בטבעות · וכן משמע והובא את בדיו בטבעות שהולכים להם לכאן ולכאן · וכן לא יסורו ממנו דמשמע שקבועים בו ועתה נותן לדבריו טעם : ונתת אל הארון את העדות · ולכן אני מצוה לנהוג בו קדושה · ואין זה לשון ציווי ואע"פ ששם משה הבדים בארון כדכתיב בפרשת ותכל ובפרשת נשא אהרן ובניו יבואו וכתיב שם גבי ארון ושמו את בדיו אלמא שהוסרו · ואיכא למימר האי לא יסורו ממנו קאי אמשעה ששמו אהרן ובניו הכהנים שכל עיקר העבודה תלויה בהם · ומכח קושיא זו י"מ לפי הפשט דלא יסורו הכתוב כאן ה"ק שימו אותם בקביעות תוך הטבעות שלא ישמטו לכאן ולכאן · ג"ן :

סוככים בכנפיהם על הכפורת וכו' · ופניהם איש אל אחיו אל הכפורת · ב"ע למה הוצרך לכתוב עוד אל הכפורת יהיו פני הכרובים ומה בא ללמדנו · י"ל שפניהם היו כפופים למטה לצד הכפורת : ואל הארון תתן את העדות · למה נאמר והלא כתיב למעלה ונתת אל הארון את העדות שא בא ללמדנו לתת הלוחות בארון קודם שתשים את הכפורת :

ועשית שלחן עצי שטים אמתים ארכו · תנן במנחות השלחן ארכו י' טפחים א"כ אמה בת ה' טפחים ורחבו ה' טפחים · ולחם הפנים היה נילוש ארכו י' טפחים ורחבו ה' טפחים ועוביו טפח דהכי משמע לחם הפנים שיש לו פנים דהיינו טפח · ואח"כ מקפלים אותו מזה כ' טפחים ומתלה ומזה כמו כן · נמצא שעומד כמו תיבה פרוצה משתי רוחותיה ומחזיק מקום ה' על ה' ונותנין אותו כדפוס העשוי כזה ⊔ כדפוס של ברזל · ולאחר אפייתו שמים אותו בדפוס של זהב ואותם הדפוסים קרואים קערותיו · והיה בדפוס כל ערב שבת עד לאחר השבת · שמסדרים אותם על השלחן בשני המערכות שש על שש והיה מונח על השלחן ארכו לרוחב השלחן · נמצא כל שתי המערכות מחזיקות כל השלחן בין מאורך בין מרוחב :

וצפית אותו זהב · ועדיין היה עובי השלחן נראה לכך נאמר ועשית זר זהב לכסות עובי העץ · והוא עשוי כמין זר המסבב השלחן : ועשית לו מסגרת טופח סביב שפתי השלחן שלא יפול הלחם אם יגע בו : ועשית זר זהב למסגרתו סביב · עם המסגרת של עץ עושה לו כמין זר כפול מבחוץ ומבפנים לכסותו ועל שפתו לכסות עובי המסגרת וכל דבר הסובב שהוא קצר ורחב וארוך קרוי זר · נמצא המסגרת שלה מחופה זהב · וגם יש לפרש שמסגרת כולה זהב · וה"ק ועשית זר רוחב טפח למסגרתו · להיות מסגרת : קערותיו ללוש בו הלחם · כפותיו לתת בו הלבונה לתתה על המערכת · קשותיו שנותן בהם מים ללוש כדכתיב ואת קשות הנסך שהיו מנסכין מים על גבי מים ללושן · קשות לשון כלי כדאמר הנוקב את קשוה ומפרשי' כלי שרת :

תיעשה המנורה מלא יו"ד · רמז לי' מנורות שעתיד שלמה לעשות ואז"ל גובהן של מנורות י"ח טפחים · ורמז מהא דכתיב בפרשת בהעלותך וזה מעשה המנורה · וז"ה בגימטריא י"ח : כפתוריהם וקנותם · אין הלשון מיושב שהל"ל כפתוריהם וקנותיהם או כפתורם וקנותם : והאיר אל עבר פניה · כנגד השלחן שהיא כנגד פניה להאיר השלחן היתה המנורה · ונראה לפי הפשט כמ"ד ממזרח למערב היו מונחין וכל הפתילות מונחות לצד השלחן · וכן מוכח קרא אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות · ולמ"ד שהיו הפתילות חוזרות לצד הגוף המנורה יאירו שבעת הנרות היה לו לומר :

עצי שטים עומדים · מדרש שעומדין לעולם שעדיין הם קיימים ונגנזו · עוד י"ל עומדין שלא תקח מאותן שנופלים והנקללים מימים רבים שכבר נרקבו אלא מן אותם העומדים בקומתם שהם חזקים : שתי ידות לקרש · פ"ה שהקרשים היו חרוצים באמצעיתם חציו של קרש · וקשה דאם כן יש הפסק בין קרש לקרש דכי מוקמת מרביע הקרש בתוך חלל הארון דהיינו ידו של קרש אינו מכסה מה שנשאר שפת הארן שמצד האחר שא אם כן שלא היתה רחבה כל כך כמו האחרת · ואין זה סברא לומר שיהא הארן שפתו אחת רחבה מכאן וקצרה מכאן · לכך נראה לפרש שחורץ חצי אמה באמצע הקרש שהיה מונח בין שתי אדנים ונשאר עוד חצי אמה מן הקרש לכאן וכן לצד אחר · ועושה מאותה חצי אמה מן הרביע כיתד ליכנס בחלל הארן · ורביע שנשאר נופל על שפת הארן החיצונה וכן מצד השנית · נמצא שהקרש חרוץ חצי אמה באמצעיתה ורביע מכאן ורביע מכאן והידות כל אחד מחזיק חצי רביע והיינו אמה וחצי · והארן חללו רביע אמה ושפתו חצי רביע מכאן וכן מצד השני · הרי ג' רבעים לשני אמה כשיעור הקרש וכל קרש עוביו אמה · ולמ"ד הולכים וכלים עד כאצבע מיד שעברה אמה של אדנים מלמטה היו מתחילים לשפות אותו מחוץ לרוחב הקרש עד שלמעלה משופין כאצבע · אבל מבפנים לא היו משופין כלל דא"כ אתה מוצא חלל המשכן יותר מעשר ולא היו יכולות היריעות לסיות כל מה שפירשנו :

וכפלת את היריעה הששית אל מול פני האהל · ב"ע שהול"ל וכפלת את חצי היריעה שהרי לפני האהל לא היה כי אם חציו · וחצי אחר היה אחורי המשכן כדכתיב חצי היריעה העודפת תסרח על אחורי המשכן · ועוד קשה מאי כתיב וכפלת · הלא היתה כפולה · ומזה יכול לומר כל דבר שהיה מתוח קרוי כפול שאינו שא חציו :

אל הטבעת האחת · פ"ה שכל קרש וקרש היה חלל חרוץ מלמעלה ברחבו לשני צדיו מזה ומזה עד עובי הטבעות אבל הקרשים שבמקצועות היו חרוצי מקום הטבעות כעובי הקרש · ונראה דמ"ד כלין והולכין היו עד כאצבע ומשפה אותן שבמקצועות כי טורים שיכול להיות שגם מהם היו החריצים ברחבו : ואת טבעותיהם תעשה זהב · נראה שבכל קרש היה טבעת באמצע רחבו להחזיק הבריחים כמו שהמקרא קורא אותם בתים לבריחים

לבריחים ומפה ומפה של הטבעות היו כמין חלאי קנים חלולין שהם קבועין ומצופין זהב ונקראים לפה לבריחים:
מו"בם · כוט"ריקון מחי"לה · זכו"ת · בר"כם · חיו"ם :

ועשית את חצר המשכן · בשתדקדק בעמוד החצר למשכן צריך אתה לומר שמצד אחר של מסך פתח החצר כראש היריעה שבכתף תלויה בעמוד מראש המסך · וכצד השני המסך תלוי בעמוד כראש היריעה שבכתף וכיון עמוד לעמוד עם עובי העמוד ה' אמות ודוק ותשכח : ורוחב חמשים בחמשים · לפי הפשט תעמיד המשכן לסוף כ' תמצא דלפני המשכן יש ן' על ן' · והרב ר' יוסף בכור שור · פירש שמשמע מאליו כ' בחמשים · כלומר באחד מג' רצועות שהיו בבית עולמים שהרי הר הבית היה ת"ק אמה על ת"ק אמה ויש בהן ן' רצועות כמו חצר המשכן שהיה ק' על ן' · ובצדי המשכן היה י"ט אמות מכאן וכן מכאן דרוחב המשכן י' אמות · ועובי הקרש אמה מכאן ואמה מכאן · וכן היה אחורי המשכן י"ט אמות דאורכם ל' אמה · ועובי הקרשים שבמערב אמה: וקומה חמש אמות משמע שזה גובה הקלעים · וא"ת למ"ד המזבח גבוה י' אמות הא מיתחזי כהן ועבודה בידו · לכך נראה לפרש וקומה חמש אמות משמע שזה גובה הקלעים משפת מזבח ולמעלה והוו חמש עשרה אמות שהיו גבוהים · והריבר"א פירש וקומה חמש אמות קאי אקלעים שבמזרח וקאמר קרא שהם גבוהים ה' אמות טפי מאשר קלעי החצר · דקלעים שבצפון ושבשאר רוחות גבוהים חמש עשרה אמות · ושל מזרח כ' אמות והשתא ניחא · ועל כרחך צריך לומר דפתח של משכן גבוה כ' אמות כפתח של בית עולמים · וא"כ צריך לומר דהקלעים שבצדי הפתח גבוהים כ' אמות :

תוספות פרשת תצוה הרא"ש

מערב עד בקר · פ"ה מדה שדולקת מערב ועד בקר · ושיערו חכמים חצי לוג בלילי טבת הארוכות ואם יותר אין בכך כלום והר"י בר אברהם פירש דאין זה דרך כבוד לזרוק המותר · אלא כדקאמר במנחות כן בילא ממוכה על הפקיעים כלומר עושי הפתילות לפי אריכות הלילה : אורים · נראה לה"ר יוסף בכור שור · דאורים לשון אדלות הוא כדכתיב על כן באורים כבדו ה' · וכן אור כשדים גבולים מקום שהתחומין כלים שם שהיה כתוב שם תחום פלוני לפלוני וגבולים ומצרים כתובים תוך החשן וכן כל שבט ושבט הכתוב כאבן · תחומו וגבולו כתון כנגדו · וזהו משפט בני ישראל על לבו שלא יוכלו לערער זה על זה כלום · וכשהיו בימי יהושע היו מטילים גורלות ואם היה נופל הגורל כמו שכתוב בחשן · והכהן היה מכוון ברוח הקדש ולא היה מתרעם כל אחד ומערער על חלקו · וכן מפורש בפ' בבא בתרא קלפי שבטים קלפי תחומין לפניו והיה מכוון ברוח הקדש בשעת מלחמה · ובשעת צורך היו עולות האותיות הכתובות ואומרות אליהם מה שהיו צריכים לישאל :

איש על שמו · פ"ה כסדר תולדותם אודם לראובן פטדה לשמעון וכן לכולם · ולא נראה לר"ת דאם תמנה אותם כסדר לידתם לא יהיה לשם לדן · ואנן ידעינן שהיה לשם לדן כדכתיב ויקראו ללשם דן על שם אביהם · לכך צריך לומר שבסדר הזה היו כתובים · בני לאה תחלה ואח"כ בני בלהה וכן כולם :

מגבעות פ"ה היא מצנפת · ואינו נראה לפירוש הריבר"א דפי' שהמצנפת היתה קטנה יותר לפי שהיתה לכהן גדול והוצרך לעשותה קטנה מפני הציץ שלא היה ממש על מצחו כי אם קצת על השערות ובין הציץ ומצנפת מונחין תפילין כמו ששנינו שערו היה נראה בין ציץ ולמצנפת ששם היה מניח תפילין ולכך הוצרך לעשותה קטנה לכהן גדול · אבל לכהן הדיוט לא היה לו ציץ והיתה מגבעתו גדולה ביותר :

ולא ישאו עון ומתו · פ"ה הא למדנו שמחוסרי בגדים במיתה · וקשה כי בפרק אלו הן הנשרפין מפיק ליה מקרא דבסמוך והיתה לכם לחקת עולם · וצריך לומר כי האי קרא לא קאי אלא אמכנסים דלעיל מיניה

ואתה תצוה · יש לשאול שלמה המלך מפני מה שאל מאשמדאי השמיר ולא שאל אורים ותומים · יש לומר דאין מגלין מה שהאדם יכול לידע מאחר · ועי"ל משפסקו נביאים הראשונים שמואל ודוד פסקו אורים ותומים : פירש"י הכא מיתה בידי שמים לשימוש מלא ימות ובפ' הנשרפין מפיק ליה מפרשה זו כהונה לחוקת עולם כהונת עולם כל זמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם ואי לא הו"ל זר ששימש במיתה בידי שמים · מוהזר הקרב יומת כפירש"י בפ' במדבר סיני והזר הקרב יומת במיתה בידי שמים ולמה לא הביא מולא ימות כמו לעיל דאוכן וטמא · וי"ל כאוכן וטמא צריכין להביא מכלל לאו הן שזהו ולא ימות שאין פסוק אחר ובמחוסר בגדים הביא הפסוק שפשוט יותר והזר הקרב · ורש"י לא פירש והזר הקרב מיירי בידי שמים דבפלוגתא לא קאי דפליגי התם בוהזר הקרב אם בידי אדם אם בידי שמים והביא הפסוק ממחוסר בגדים כי לכ"ע בידי שמים וסוגיא דהתם סבר דבידי שמים ורש"י נקט הא שיטה דכ"ע: תמצא בכל הסדרים אשר בתורה משנולד משה עד משנה תורה שהוא נזכר מלבד זה הסדר ותימא הוא · ושמעתי מפי הר"ר דן אשכנזי ז"ל לפי שמשה אמר לפני הקב"ה על מחילת העגל דבר רע ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת וא"ל קללת חכם אפילו על תנאי היא באה אמר הקב"ה אעשה לך לפנים משו"הד אמחה אותך מן הספר אשר כתבתי כלומ' מס' ואתה תצוה שכתבתי לפני כי חשא וזו היא הקללה שעשתה רושם שלא נקרא בם שמו ובשביל כך לא נזכר משה בזה הסדר : מדברי הרמב"ן ז"ל פירש' לא בשבילי שלא לאורה אני צריך שלא בשבילכם משל לפקח שהוליך לסומא כל היום לערב אמר הפקח לסומא נא והדלק לנו נר אמר הסומא כל היום אתה מוליכנו ואפי' עכשיו אינו רואה עכשיו אתה אומר נא והדלק אמר לו הפקח לא בשבילי אני אומר אלא להנהיגך יפה כך הקב"ה הפקח שנאמר עיני ה' המה משוטטות בכל הארץ הסומא של ישראל שנא' נגששה כעורים קיר וכל היום היה מוליך את ישראל שנאמר וה' הולך לפניהם יומם ועכשיו הוא מצוה להדליק בלילה אמר לו הקב"ה לא בשבילי אני אומר אלא בשבילך

מוציא אכל אשאר בגדים לא קאי וקרא דלקמן אשאר בגדים :

ולחם מצות · פ״ה דהיינו רבוכה ואינו נראה דבמנחות פירש הקונדריס · רבוכה מפיק לה מקרא דלקמן דכתיב וחלת לחם שמן אחת : ואת האיל האחד תקח · וסמך אהרן דלגבי איל מלא וא״ו : כל הנוגע בהם יקדש · לפי הפשט יקדש יהיה קדוש שצריך להקדיש ולטהר עצמו מפני שהמזבח קדש קדשים ע״י משיחה והנוגע בדבר הנמשח המשיחה דאשונה מקדשתו ולכך הזהיר שלא יגעו בו שלא לצורך · ג״ן : ולקחת מן הדם אשר על המזבח · נ״ע כי הדם שהיה נזרק היה כבר חוזר ולוקח ממנו :

ושתי טבעות זהב תעשה לו על שתי צלעותיו על שני צדיו לבתים לבדים לשאת אותו בהם · וא״ת והלא לא היה הארון שא אורך אמה ורוחב אמה והיכי קיימי תרי גברי באמה והלא גבי מזבח הוצרך לפרש שהיו הטבעות קבועות לרחבו כדי שיהיו הנושאים עומדים לארכו כי ברחבו לא מצינן למימר כי תרי גברי באמתא ופלגא היכי הוו יתבי וכ״ש הכא שלא היה כי אם אמה לחודה · וצריך לומר שלא היו אותם תרי גברי תרי מכאן ותרי מכאן · שא האי מחד גיסא וחד להאי גיסא וכל חד וחד ה״ה שם שני ראשי הבדים על זרועותם ועומדים באמצע הבדים זה לצד זה וזה לצד זה :

והקטיר אהרן · לאו דוקא דהקטרה כעשית אף בכהן הדיוט כדאמרינן חדשים לקטרת בואו והפיסו וכתוב ובהעלות אהרן את הנרות יקטירנה וכתב למעלה גבי נרות יערוך אותו אהרן ובניו וכיון שתלה ההקטרה בנרות כל הכשר לנרות כשר להקטרה וא״כ אהרן לאו דוקא :

אל מול פניו · פ״ה פניו של אפוד שלא יהיו המשבצות כעבר הכתפות שכלפי המעיל שא כעבר העליון שכלפי החוץ והוא קרוי מול פניו של אפוד כי העבר שאינו נראה אינו קרוי פנים · ונראה שר״ל שהמשבצות לא היו כי אם בקצת עובי האפוד כלפי חוץ: רבוע יהיה כפול פ״ה כשילבש האפוד החושן שתלוי בכתפות האפוד שהם נקפלות ויורדות לפניו מעט מעט יהיה נכפל לפניו ומוטל על לבו ודוחק · ויש לפרש כפשטיה שנים היו זה על זה בעליון האבנים קבועות ותחתון דבוק עמו לחזק שלא יקלקלו האבנים הקבועות בחקק המשבצות שבתוך העליון · וכן תנינן בתורת כהנים בפרשת כי תקריב מנחה · ועשית חשן משפט מעשה חושב כמעשה אפוד וכו׳ יכול כשם שזה כפול כן זה כפול ת״ל זהב · כלומר לזהב שוה לו ולא לכיפולו כלומר כזהב דומה האפוד לחשן ולא להיות כפול כמוהו · גם רש״י פירש גבי ונתת את האורים · זה שם המפורש המונח בכפולו של חשן : זו פרישת ה״ר יעקב מקינון מן האפוד :

האפוד כמין סינר רחבו כמו רוחב גבו של כהן ויותר · וארכו מכנגד אציליו עד הארץ · והחשב מחובר בראשו על פי רחבו ולא במחט אלא מעשה אורג ומאריך לכאן ולכאן כדי להקיף הכהן לחגור בו · והכתפות מחוברות במעשה מחט לשני קצות רחבו של סינר א׳ מימין וא׳ משמאל מרוחקות זו מזו שיעור הבדלת ב׳ כתפים שכשיזקף יהיו כנגד כתפו של כהן · והם כמין רצועות עשויות ממין האפוד וארוכות

כשבילך ולפי שהיה אהרן מיצר על שלא היה לו חלק בקרבנות הנשיאים בחנוכת המזבח א״ל תטול חנוכת המנורה לבדך וזש״ה תאות ענוים שמעת ה׳ :

מערב עד בוקר · פירש״י שתהא דולקת מערב עד בקר ושיערו ז״ל דהיינו חצי לוג לילות ארוכות של תקופת טבת ובלילות קצרות תמוז אם נשאר מן השמן אין בכך כלום ואין נראה זה לזרוק תמיד שמן הנותר· לכך פי׳ רוצה שלפי קיצור הלילות היו עושין הפתילות גסות שלא ישאר מן השמן כלל למחר וכן משמע במנחות דמסיק בן ביבי היה ממונה על הפקיע והא לישנא במס׳ סוכה מבלאי מכנסי הכהנים ומהמייניהם היו מפקיעין לעשות פתילות למקדש :

לקח פר · איל מכאן ואיל מכאן ופר באמצע ולמה ג׳ כנגד ג׳ אבות פר כנגד אברהם אלים שנים כנגד יצחק ויעקב כנגד אברהם דכתיב ואל הבקר רץ אברהם ולחם מצות כנגד שרה שאמר לה אברהם לושי ועשי עוגות ועוד ג׳ מינים כנגד שלש סאים ולקמן כתיב וחלת לחם · בשביל חלת הקרבנות מתברך הלחם דאמר רב הונא בר אבא בשעה שהקרבנות קרבים אדם מוליך סאה לטחון וכשמביאו מוציא ממנה סאה סולת סאה קמח סאה סובין אבל עתה אין מוציא ממנו כ״א סאה ויותר מעט וכוכות הנסכים היין מתברך ומעשה בתלמיד שיצא חוץ לירושלם והכירו בו שהוא ת״ח ואמרו לו טול עשרה זהובים ושב אצלנו אמר להם יש לי גפן אחת שחביבה עלי ביותר מכל מה שתתנו לי שהוא עושה לו ת״ר חביות יין בכל שנה ושנה ואני מוכרם בדמים יקרים וכן בזכות הביכורים הפירות מתברכים ומעשה ביהונתן בן אלעזר שהיה יושב תחת תאנה וירד טל והוציא מהתאנים דבש עד שירד לארץ והרוח מגבלן בעפר ובאת עיזה לאכול מהן והיה דדיה יורד מהן חלב ומתערב החלב עם הדבש קרא לתלמידיו אמר להם בואו ואראה לכם מעין העה״ב נתבטלו שו נתבטל הכל שנא׳ זרעתם הרבה והבא מעט משבטלה החלה זרעתם הרבה ויבא מעט משבטלו המנחות אכול ואין לשובעה משבטלו הנסכים שתו ואין לשכרה משבטלו בגדי כהונה לבוש ואין לחום לו משבטלו הבכורים אין תאנים בתאנה כי תאנה לא תפרח משבטלו התמידים גזר ממכלה צאן משבטלו פרי החג אין בקר ברפתים ולעת״ל הקב״ה מחזיר הכל שנאמר ואתם הרי ישראל ענפיכם תתנו ופריכן תשאו אל עמי ישראל כי קרבו לבוא :

ועשית מזבח · קטו״רת נוטריקון קדושה טהרה רחמים תקוה וזש״ה שמן וקטורת ישמח לב· זהו שכשנכנס כהן גדול לפני לפנים ביום הכפורים דכתיב וכסה ענן הקטרת אין וכסה אלא סליחה שנא׳ כסית כל חטאתם סלה כיון שענן הקטורת מתמר ועולה ופונה למעלה ונעשה אשכול היה ידוע שאיטר מת שנא׳ וכסה ענן הקטורת וכתיב בתריה ולא ימות קרי ביה ולא יומת כמנא שכ״ג וישראל מרתתין בשעה שהוא נכנס להקטיר וכשיוצא בשלום הכל שמחים הוי שמן וקטרת ישמח לב וגם דהע״ה היה מתאוה לקטורת שנא׳ עולות מחים אעלה לך וכו׳ וגם מגפה נעצרה על ידי הקטורת להודיעך שקטורת חביב לפני הקב״ה וגם הנשיאים בחנוכת המזבח הקריבו כל א׳ כף א׳ מלאה קטורת וגם לע״תל מתכפרים בקטורת שנאמר עולות

ואומנות לכאן ולכאן לכרן ארוכות כדי לזקפן למעלה אבל טוהרו מכאן ומכאן · ונקפלות לפני כתפיו מעט והמשבצות נתונות וקבועות בראשיהם לפני כתפי הכהן·והיו נקבים מתוקנים כמעשה אורג כעין אותן שעושים לתת בהם אבנים טובות · והיו תמוכות עבותות הזהב בטבעות שבראש עליון של חשן וכופלין אותו לשנים·והיו תוחבים שני ראשיהם דרך המשבצות מן הנקבים שבראש הכתפות לפני כתפות הכהן·וקושרים אותם יחד לימין וכן לשמאל·כדי שיהיה החשן תלוי בכתפות האפוד לפניו על לבו·כדי שלא יוכל לזוז מן מקומו ויהיה קבוע ועומד וכו' טבעות היו נתונות בכתפות האפוד מלמטה בראש המחבר לחשב · ובנגד שתי טבעות בחשן בתחתיהן אחד לימין ואחד לשמאל כדכתיב אל עבר האפד · וכתיב ביתה סימן אחר סימן · כלומר ואותו עבר האפוד הוא ביתה · שחשב האפוד חגרו לכהן · ונקפל האפוד על מתניו ועל קצת כריסו מכאן ומכאן עד כנגד קצות החשן וקצותיו שוכבין עליו · ופתיל תכלת מחבר באפוד והחשן מלמטה לחשן מטבעותיו של זה לטבעותיו של זה · שלא יהא תחתונו של חשן נראה מאחר לבו של כהן :

עולות מחיים אעלה וכו' וסלה משמע לע"תל · עכ"ל הרמב"ן ז"ל :

תוספות פרשת כי תשא הרא"ש

כי תשא בראשית רבה · בשעה שא"ל הקב"ה כי תשא את ראש בני ישראל אמר משה איך אעמוד במניינם · א"ל הקב"ה טול ראשי שמות השבטים ר"ש מראובן וש"ן משמעון וכן מכולם ותמצא החשבון עולה ש' מאות וכ"ז והג' אלפים שחסרו הם אותם שמתו במעשה העגל · ועל זה ייס"ד הפייט ביקור ראשי שמותם לחשבון תעלה· אבל שבט לוי לא נמנה עמהם וזהו שייסד הפייט יקר שלישי בתוכם לא הופקד : כי תשא את ראש · מדרש בשעה שחטאו ישראל במעשה העגל ורצה הקב"ה להשמידם לולי משה בחירו שעמד בפרץ להשיב חמתו וזעמו וחרון אפו · אמר הקב"ה למשה מה אעשה משבועתי א"ל משה הנה ידעתי שנתחייבו להסיר ראשם מעליהם ולכלותם כדכתיב ויצמד ישראל לבעל פעור וכתיב קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' · ועתה הרם ראשם בגדולה שיהא שמך קרוי עליהם יותר משאר אומות והיינו דכתיב ונפלינו אני ועמך · א"ל הקב"ה אעשה לך מה שאמרת משל למלך שכעס על בנו ונשבע להגביה ראשו · שמע אוהבו של מלך הדבר ובא לפני המלך ופייסו אמר המלך לאוהבו מה אעשה משבועתי· א"ל אוהבו עשה אותו דוכוס או אפיפיור והגביה ראשו לגדולה · ועל זה ייס"ד הפייט אשרם להמלך תלוי ראשם לשאת : כי תשא תנחומא א"ר יהודה בר' סימון ג' דברים שמע משה מפי הגבורה ונרתע בשעה שא"ל הקב"ה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם·אמר משה הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך · א"ל הקב"ה לא כשאתה סבור אלא עשה י' אמות אורך וי' אמות רוחב ושם אצמצם שכינתי שנאמר ונועדתי לך שם · וכשא"ל הקב"ה את קרבני לחמי אמר משה בכל הבהמות שבעולם אין לך בהם אכילה אחת ומכל עצי היער אין לך הבערה אחת·שנאמר ולבנון אין די בער וחייתו אין די עולה · א"ל הקב"ה לא כשאתה סבור שלא את הכבש א' תעשה בבקר וכו' וכשא"ל הקב"ה ונתנו איש כופר נפשו א"ל משה כל אשר לאיש יתן בעד נפשו· א"ל הקב"ה לא כשאתה סבור שלא זה יתנו מחצית השקל כך שמעתי · פסיקתא זה יתנו א"ר ישמעאל ה' אצבעות של יד ימינו של הקב"ה כולם ליסוד הגאולה· באצבע הקטנה הראה לנח לעשות התיבה שנא' וזה אשר תעשה אותה·אצבע שניים סמוך לקטנה בה הכה את מצרים שנא' אצבע אלהים היא · ובשלישי כתב את הלוחות שנא' כתובים באצבע אלהים · וברביעי שהוא

כי תשא בכאן תמה רש"י על שני המניינים שנמצאו שוין והיה האחד סמוך ליום הכפורים והב' לאחר ניסן· ותימא דלענין שנות האנשים בשנה אחת· הקשה הרמב"ן ז"ל וכי לא מתו בנתים כמה וכמה ועוד כי הלוים נמנו עמהם בנדבת הקרבנות ולפי' היה מפרש במו שמתו מהם היה במקומן הלוים שנמנו במנין שני ולא נמנו מנין ראשון והם כ"ב אלף ויש לתמוה על דבריו מה תיקון שעדיין יש תימה איך נתכון החשבון ועוד א"כ מתו מישראל בשנה ההיא קודם הגזירה יותר ממה שמתו לאחר הגזירה שהיו מתים בכל שנה ט"ו אלף :

מחצית השקל בשקל הקדש · וא"ת למה נוה על מחצית השקל לא פחות ולא ייתר·ויש לו' דה"ט לפי ששקל עולה בגימ' נפש והקב"ה ברחמיו מטה כלפי חסד ומכפר על עון חצי הנפש והם כן היה מחצית השקל כופר פדיון על חצי הנפש :

אך את שבתותי אע"פ שצויתי לכם על המשכן לא תיתנה שבת לדחות אצלה ומכאן יש ללמוד שכל מלאכות שבמשכן אסורות בשבת: ובגימ"ס השביעי שב"ת ויכפ"ש קח ס"ת הללו והיו שתים לנפש יתרה : קום עשה לנו אלהים·לא לשם ע"ז נתכוונו חס וחלילה כי אם להיות שופט במקומו של משה רבינו ע"ה וכן משמע מדקאמר כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ וכו' ומה שאמר דוד וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב שהמירו את משה שעשה הקב"ה נסים ע"י והא דכתיב וישתחוו לו לכבוד היה ולא לשם ע"ז וכן תוכל לפרש הפ' כולה במשה :

פרקו נזמי הזהב · אהרן לש"ש נתכוון אמר אם אני או' להם כלב או נחשון יהי ראש כשיבא משה אם יורידוהו ירבה קטטה ביניהם ויבואו לידי שפיכות דמים ואם אני או' לא אתן עליכם ראש הם יתנוהו מעצמם וירבו קטטה ואם אני או' אהיה מלך שמא יקשה בעיני משה אעסיקם בדברים שאין בהם ממש לכך אמר פרקו נזמי הזהב לפי שהיה יודע שהנשים חסות על תכשיטיהם וישימו עיכוב בדבר :

ויצר אותו בחרט · בור"ל בלע"ז שהיה עושה בו צורות כדי לאחר ולהשהות עד שיבוא משה וכל כוונתו לא היתה אלא לש"ש כמו שמצינו שהכתוב משבחו כי שפתי כהן ישמרו דעת :

זכור לאברהם מדרש · לא היה זוית ברקיע שלא היה משה רבינו מתחבט עליו להתפלל ואות'

סמוך לכוהן הראה הקב״ה למשה את פדיון נפשם לומר זה יתנו כמו שנא׳ זה יתנו כל העובר · כבוהן וכל היד עתיד הקב״ה להכרית עשו ולהשמיד בני ישמעאל שהם אויביו שנאמר תרום ידך על צריך וכל אויביך יכרתו : תנחו״מא · כי תשא אמר משה לפני הקב״ה רבש״ע עולם משאני מת איני נזכר אמר לו חייך כשם שאתה עומד עכשיו וזוקף את ראשם בפרשת שקלים כך בכל שנה ושנה שישראל מזכירים שקליהם לפני כאלו אתה שם וזוקף את ראשם לא ולמד מן הענין שאו את ראש לא נאמר כאן אלא כי תשא · והפייט מביא המדרש הזה על שתילמו בנשיאות ראש אותם לחבר בפרשת שקלים · בפסיקתא שנינו כא וראה חיבתם של ישראל שעבירותיהם מביאין אותם לידי מעלות גדולות · זכיותיהם עאכ״ו : דא״ר יהודה בר׳ שלום בעבור היסבה אחת שישבו ונטלו עצה על יוסף למוכרו זכה שנמכר למצרים וכלכל כל העולם כולו בשני בצורת וישבו לאכול לחם להאכיל לחם לעולם אם עבירתם גרמה חיים לעולם זכותם על אחת כמה וכמה · אף כאן מי גרם לפרשת שקלים העבירה של עגל ואם עבירתם למנוה מנותם עאכ״ו היינו הא דכתיב כלך יפה רעיתי ומום אין בך ועל ידי שחברו בעגל בעלילה זו נמנוה משה לפקדם ובאו הבקעים ומהם נעשו האדנים בכר לאדן שלא מנינו בכל מלאכת המשכן שהוצרך שם כסף יותר ושאר כסף שבא בנדבה ולא בקצבה כדכתיב כל מרים תרומת כסף ונחשת עשאוהו כלי שרת · ואף במנין שני דחומש הפקודים באייר בשנה שנייה נתנו לו כולם מחצית השקל והשוו כאן עניים ועשירים וכהן קנו קרבנות הצבור של כל השנה · ועל אותה תרומה נאמר לכפר על נפשותיכם שהקרבנות לכפרה הם באים · והפסיקתא זו הביא הפייט בפרשת שקלים באל נא · גבי ולי מה יקרו רעים הפוקדים :

עשרים גרה · מפרש בתלמוד גרה מעה · והא דאמר רבה מעה הוי שקל הוסיפו שתות ובאו העשרים לכ״ד ואחד להכרע : זה יתנו · בתיבת זה הוספלו כשאמר זה אלהיך ישראל האמור בדברי הימים וי״מ כי זה משה האיש אשר העלנו וכו׳ ותלו הגדולה במשה ולא זכרו מושיעם ועל ידי תיבת זה הוגבהו בזה יתנו · והיינו הא דכתב זה ישפיל וזה ירים :

כל העובר פליגי בה תנאי · איכא למאן דאמר כל העובר בימה ושבט לוי בכלל · ואיכא למ״ד כל העובר על הפקודים : כל העובר על הפקודים · דרך ארץ כשמונין בהמות מעבירין אותן דרך פתח קטן שלא יבאו בי אם בזה אחר זה לכך אמר כל העובר על הפקודים · שאותם שאינם פקודים עוברים דרך הפתח ומשתופפים על הפקודים שבחוץ : כל העובר על הפקודים · נראה שה״ל עם הפקודים · כי כן הפירוש · כמו תעבורנה הצאן ע״י מונה · מיהו בכמה מקומות נחלף עם אל על :

העשיר לא ירבה · כדי לכוין החשבון וי״מ כדי שלא יאמר הוכי פראכי מעקולים :

ונתת אותו על עבודת אהל מועד · פ״ה הא למדת שנים היו אחת בתחלת נדבתו ואחד יום כפור בשנה ראשונה וא׳ בשנה שנייה מאייר ומשהוקם המשכן · וא״ת וכי אפשר שהיו שוין בשניהם ישראל שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים והלא בשתי שנים היו וא״א שלא היו בשעת מנין הראשון

וכור לאברהם שמסר עצמו לשריפה על קדושת שמך ואם נתחייבו הריגה זכור ליצחק שמסר עצמו להריגה ואם נתחייבו גלות זכור ליעקב שגלה ואם אין אתה מניח בכל אלה א״כ מה מועיל מה שאמרת לי ואעשה אותך וכו׳ ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך כסא של רגל א׳ לא כ״ש ועוד הם בטלו תחלת הדיבור דלא יהיו לך ואתה רוצה לבטל סוף הדיבור ועושה חסד לאלפים מיד וינחם ה׳ : אשר נשבעת כעקדה דכתיב בי נשבעתי נאום ה׳ :

למה ה׳ יחרה אפך · כלומר בשביל חטא א׳ תהרגם אחרי אשר עשית להם כמה נסים · איתא במדרש שאמר משה אתה תשב רוח והוא יוריד גשם אמ׳ לו משה טעית שאין בו כח אמר לפניו א״כ למה יחרה אפך והלא אין גבור מתקנא אלא בגבור כמותו ומשה אמר במתכוין כך כדי שיבוא אל אותו דיבור :

כי שחת עמך · אז ירדו מלאכי ה׳ מלאכי חבלה להזיקם אף קצף חימה השמד משחית כשהזכיר משה את האבות עלו שלשה נשתיירו אף וחימה וזהו כי יגורתי מפני האף והחימה אמר משה לפני הקב״ה עמוד כנגד האף שנא׳ קומה ה׳ באפך וכו׳ ואני אעמוד על החימה שנא׳ לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית ואמרו בנדרים משה הרגו : בפ׳ ב׳ שעירים בג׳ נידונו וכו׳ פרש״י · קשה משמתו המשתחוים לעגל מהו אומר וביום פוקדי ופקדתי עליהם חטאתם ויש לומר על אותם שהו״ל למחות · וקשה והלא הרגו לחור שמיחה בהם · וי״ל על אותם שאמרו אשר העלוך ולא השתחוו יש פקידה דלא אמרו אשר העלוך כולם היו כלים מן העולם אך שתפו להקב״ה עם ההבל אוכל עשב שאמרו העלוך וא״ע״ב דמשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם מ״מ טוב היה להם תשימותו כולם מיד וז״ש וביום פקדו :

ויאספו אליו כל בני לוי · היה בהם שבטים אחרים שלא השתחוו אבל לא כל השבט וזש״ה האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו וכו׳ שאפי׳ אחד מהם לא פשע שנא׳ כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו ולכך האריך כ״כ :

ויתנצלו בני ישראל · וא״ת והלא כתיב בפ׳ ולא שתו איש עדיו עליו וא״כ מהו ויתנצלו והלא לא היו מזויינים בעדיים · וי״ל דה״ק ולא שתו כלומר לא שתו על לב איש עדיו עליו שלא הניחו להתאבל על הדבר הרע הזה :

רגע אחד אעלה בקרבך · כמו ארד וכן יעלו כתוהו וכן הבית הזה עליון פי׳ ירוד :

אני אעביר כל טובי לפניך · כמו אכריז כמו ויעבירו קול במחנה אתה אמרת ידעתיך בשם וכן אעשה וקראתי בשם ה׳ לפניך אלך עמך ושאמרת הראני נא את כבודך לא תוכל לראות את פני באספקלריא המאירה והא דכתיב ותמונת ה׳ יביט בשאינה מאירה : ושכותי כפי · ענני כבוד זה הודי המבהיק : וראית את אחורי משל הוא דהא אין עורף אפי׳ במלאכים שנא׳ וד׳ פנים לאחד וד׳ כנפים ללכת אל ד׳ רוחות לכן לא יסבו בלכתן בשום רוח איש אל עבר פניו ילכו וכ״ש כלפי השכינה שאין לנו רשות לדבר אלא הפי׳ כשעבר מה שעבר והניח וזהו אויר העולם אחריו נקרא אחור ובלעז ארדימ״ני :

בעבור כבודי · ושמתיך בנקרת הצור וא״ת אדרבא

בני י"ט ולא נמנו ובשנייה נמנו בני עשרים · וי"ל יש תשובה לדבר אבל שנות האנשים בשנה אחת נמנו · לפי שמנינו שנות האנשים לפי שנות העולם ולמנויינם היו מתחילים מחדש תשרי נמצא שני המנויינין בשנה אחת · המנין הראשון היה בתשרי לאחר יום כפור שנתרצה הקב"ה לישראל לסלוח להם ונצטוו על המשכן· והשני באחד באייר · אבל למנין יציאת מצרים היו ב' שנים לפי שיציאת מצרים מניסן מנינן כדמפרש במ' ר"ה כפ"ה · וקשה לפירושו לדברי ר' יהושע דאמר בניסן נברא העולם א"כ מניסן מנינן ואם כן אי אפשר לומר כן·ועוד הקשה הקר"ש מדר"אוש כ' כתובים כאן מבן עשרים שנה ומעלה · וגבי ערכין אמרינן כיון דכתב כאן ומעלה ללידתו של אדם מנינן · ועוד קשה דאמר פרק יש נוחלין דלא מנינן לשנות עולם לומר יום א' בשנה חשוב שנה· אלא מנינן מעת לעת כלומר אם נולד במרחשון כשיגיע מרחשון מנינן שנתו אם כן הדרא קושיא לדוכתיה · שהרי א"א שלא היה בין מרחשון לאייר שבו היה החשבון שני בני י"ט שנעשו בני כ' למנין·ומיהו מזה י"ל דכשם שנעשו בני עשרים היה מהם שנעשו בני ששים שלא היו מן המנין· מיהו קשיות אחרות קשו· לכך נראה לפ' שלא היו מנויין כי אם פעם אחת וכן פירושו·כי תשא את ראש בני ישראל ונתנו איש כופר נפשו לפי המנין שיעלה בחדש שני באייר ושלימו לכ' שנים גם עתה יתנו לפי אותו חשבון · ונמצא לפי' זה שהיו מנין השקלים שבאייר שוים לאלו :

בשמים ראש · לפי שאמר בשמים לשמן המשחה פירש עתה הבשמים וסכום חשבונם · ראש כלומ' ראשי בשמים כדכתיב עם כל ראשי בשמים

אדרבא טרם יתרחק הי"ל להכניס עצמו שלא יראהו · וי"ל בעבור לשון הכרוז :

וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו· יש לומר מיהר להתפלל קודם שיעבור במרוצה · שנאמר וכסופה מרכבותיו :

ויאמר פני ילכו והנחותי לך וכו' · ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה·וא"ת מה היתה שאלתו של משה אחר שאמר לו הקב"ה והניחותי לך · שמעתי פשט נאה שהבין משה מתוך דבריו של מקום שלא היה רוצה להניח אלא למשה לבדו אמר לפניו רבש"ע אינני חפץ בזה אם אין פניך הולכים אל תעלנו ביחד מזה :

אלהי מסכה לא תעשה לך · את חג המצות תשמור כאשר צויתיך ולא כמו שאמרת אל העגל בבזה ונמאס חג לה' מחר :

כי אוריש גוים מפניך · לכן לא יחמוד איש את ארצך שיאמרו הרץ שהחזקנו בה תמיד הורישם אלהיהם כ"ש שלא נוכל לכבוש את ארצם כשעושין מצותיו שעולין לרגל : והרחבתי את גבולך · שאתן לך ארץ סיחון ועוג לירושה שלא נדרתי לאברהם :

כי קרן עור פניו · לשון קרנים מידו לו פי' אור כשנעשה בקרנים הזהורים לעינים וכן אילת שחר שזריחת השמש בשחר נראית כקרני אילה מפוצלות ולפי שרצו להעמיד מנהיג זולתו והראם הקב"ה שאין מנהיג כמוהו בארץ · וי"א שזכה משה לקירון פניו לפי שבשעה שהיה כותב התורה היה מקנח הקולמוס בשערו ולכך נהגו העולם לקנח הקולמוס בשער שלהם :

כמו וראשית שמנים ימשחו· וי"מ ראש לכל חשבון שיקחם לפי החשבון שמונה והולך : איש אשר ירקח כמוהו·לפי שאין דרך להשתמש בשרביטו של מלך וכן אמרו רבותינו שלא יעשה אדם בית הכנסת היכל ולא מנורה של שבעה :

בצלאל בן אורי בן חור · וצ"ע למה הזכיר חור אבי אביו · וגבי אהליאב לא הזכיר כי אם אחיסמך אביו · וי"ל לפי שנהרג חור במעשה העגל והמשכן לכפרה נזכר שמו במלאכת המשכן :

ובלב כל חכם לב·שאלה מטרוניתא את ר' יוסף מהו שכתוב ובלב כל חכם לב נתתי חכמה וכי צריך ליתן חכמתא לחכימין אדרבה צריך ליתנה לטפשים · אמר לה אם יבואו לפניך שני בני אדם חד עשיר וחד עני לאיזה מהם תלוה לא לעשיר בתמיה · כך הקב"ה תן לחכם ויחכם עוד אבל טפשים אם נותן בהם כל חמדת החכמות יהיו הולכים ויושבים במבואות מטונפות :

בד בבד יהיה · פ"ה שלא יניח משקל במשקל וישקול כדרך השוקלים שכאשר שקלו דבר אחד וחפצים לשקול אחר שוה למשקל זה מסירים המשקל מן המאזנים ושוקלים דבר כנגד אותו השקול קודם· והר"י פי' בענין אחר שלא יניח משקל במשקל כמו שאנחנו עושים כשאנחנו עושים משקל מר"ק והוא כדמות כלים קטנים זה לתוך זה שלא יעשה כן בשעה שישקול וניחנה זה בתוך זה :

אך את שבתותי תשמורו · אע"פ שצויתי על מלאכה של מצוה לא ניתנה שבת לידחות אלא כי כל מחלליה מות יומת אפילו לדבר מצוה ומכאן למדנו שכל מלאכות של משכן אסורות בשבת : לוחות אבן · דבר שאין רקבון שולט בו : כתובים באצבע אלהים · כתב שאינו נמחק ואינו עובר כי התורה אין לה הפרה לעולם :

קום עשה לנו אלהים · שופט דיין מנהיג ודבר · וחס ושלום לא נתכוונו לע"ז והקרא מוכיח כי אמרו כי זה משה האיש אלמא דבמקום משה רצו להעמידו · ומה שאמר דוד וימירו את כבודם בתבנית שור ה"ק שהמירו את משה שעשה להם הקב"ה על ידו כמה נסים · וקשה שהרי כתי' בתקיעתא דאהללה אלהי · דמשמע אל הקב"ה · וישתחו למסכה · לכבודה ולא לשם ע"ז :

פרקו את נזמי הזהב · אהרן לשם שמים נתכוון אמר אם אומר להם כלב בן יפונה או נחשון בן עמינדב יהיה לכם לראש · כשיבא משה אם לא ירד מגדולתו תרבה קטטה ביניהם ויבא לידי שפיכות דמים · ואם לא אתן עליהם ראשים הם יתנו מעצמם ותרבה קטטה·ואם אומר אהיה לכם לראש שמא יקשה בעיני משה אעסיקם בדבר שאין בו ממש עד יבא משה ותתבטל הדבר מאליו · ולכך אמר פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם כי היה דעתו לאחר הדבר ע"י עכוב נשים שתהיינה מונעות לפרוק נזמיהן · וכל כוונתו של אהרן לטובה היתה :

ויצר אותו בחרט · חרט גריפ"א והיה נר נורה כדי לאחר אותם עד ביאת משה · ופשטיה של מקרא פרשה זו מוכיח שלא כדברי המפרש בפ"ק דסנהדרין דקאמר התם לא נאמר מקרא זה אלא כנגד מעשה העגל· ומפרש ליה לגנאי וקאי אקרא ובוצע ברך נאץ ה'· ואינו דמ"ו לא נתכוון אהרן אלא לשם שמים כדפירשנו· ומנינו שהכתוב

שהכתוב משבחו דכתיב ביה כי שפתי כהן ישמרו דעת וכתיב בשלום ובמישור וכו' ורבים השיב מעון פי' מעון העגל דאי הרגוהו לא היה להם תקנה בתשובה דמתקיים בהו אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא. כהן זה אהרן ונביא זה חור:

וירא אהרן · ראה שטעו אמ' מתיירא אני שמא ישימו לב לאמר מה יושיענו זה וישימו להם ראש. לפי' בנה להם מזבח להטעותם עד שיבא משה: חג לה' מחר · כלומר למחר נעמידהו על המלוכה ונעשה חג לשמים עד שיתן לנו מנהיג · ואחר עד למחרת: ויעלו עולות לשמים בשבילו · כמו שמצינו בשאול בשנתחדשה המלוכה ויזבחו שם שלמים לפני ה' וישתחוו לו לכבודו ולא לשם מלכות:

כי שחת עמך · ישראל עמך הם בעל כרחך אתה הוצאתם ממצרים והם שחתו החליפו מנהיג ודבר שנתתי להם. וגם מה שאמרתי להם לא תעשה לך פסל וכל תמונה אפי' לשמים כדפירשנו בפרשת יתרו. ויש במדרש כשא"ל הקב"ה למשה לך רד כי שחת עמך · א"ל משה והם עמך ונחלתך · א"ל הקב"ה המעשה יוכיח ידע שור קונהו העגל ידע מי עשהו. בא הקב"ה ושאל לעגל מי עשהו. א"ל חמור כלומר ערב רב שעלו עם ישראל ממצרים והם נקראים חמורים שנאמר בשר חמורים בשרם · א"ל הקב"ה לא כן אמרתי לך עמך שהוצאת מדעתך ואין זה מעמי לכך נאמר ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו:

ויחל משה · הרבה בתפלה עד שאחזהו חולי · למה ה' יחרה אפך בעמך כלום גבור מתקנא אלא בגבור · אתה מוציא ומוריד טללים והוא מוציא גללים · משל למלך שיש לו אשה אחת וזנתה תחתיו. ומצאה עם הבועל חשב המלך לשרפה · עד שבא אלנו יועץ שלו וא"ל אדוני המלך למה אתה כועס כל כך עליה · הלא בניה שילאו ממנה יעשו מלחמותיך ויבאו ויבאו לפניך במלחמה. א"ל המלך שוטה עקרה היא ואינה ראויה להוליד בניה אמר לו אם כן למה אתה כועס עליה כיון שאינה ראויה לילד לא יהיה לך ממזרים. כך אמר משה לפני הקב"ה למה אתה כועס על עמך בעבור מעשה העגל הוא יסייעך להוריד טללים וגשמים. א"ל הקב"ה למשה טועה אתה וכי סבור אתה שיש בו ממשות · א"ל משה וכי מאחר שאין בו לא כח ולא ממשות למה יחלה אפך בהם כלום גבור מתקנא אלא בגבור כמוהו: להרוג אותם בהרים · ולא בגבעות בתמיה אלא נקט הרים לפי שדרכו לעשות כן · שהרי במתן תורה כתיב ויתיצבו בתחתית ההר · שכפה עליהם ההר כגיגית ·

זכור לעבדיך לאברהם ליצחק. תנחומא · לא היה זוית בקרקע שלא היה מתחבט עליו לחון עליהם ולומר אם נתחייבו שריפה זכור לאברהם שמסר עצמו לשרפה. אם נתחייבו הריגה זכור ליצחק שמסר עצמו להריגה וליששכר · ואם נתחייבו גלות זכור ליעקב שגלה: אשר נשבעת להם · גבי עקידה דכתיב בי נשבעתי: והלוחות מעשה אלהים המה · פי' ה"ר יוסי מקרט"ש דלכך מזכיר שם אצל העגל שהלוחות מעשה אלהים המה. להראות להם כמה אבדו בחטאתם · שאלמלא לא נשתברו לא שלטה בהם כל אומה ולשון:

קול ענות אנכי שומע · קול חרופין וגדופין המענים נפשו של אדם · ובחנם דחק לומר כן שהרי מצינו שהוא לשון שיר · כמו כרם חמר ענו לה: וישק את בני ישראל · בג' מיתות נדונו עדים והתראה וסייף כמשפט עיר הנדחת · שהם מרבים · ולא נראה כי מה שייך כאן משפט עיר הנדחת · ועוד אם באת לומר כן אם כן יהיה ממונם אבד · לכך נראה לפרש שנדונו בסייף כדין בני נח שדינם בסייף כדאמר בסנהדרין:

כי פרוע הוא · ואם לא עשו להם זאת היו מעמידים להם מלך ומרד תהיה באחרונה: ויצא העגל הזה · נראה שהתיך זהב ויצק בדפוס ויצא משם בבת אחת · וי"מ מיכה היה שם שיצא מתוך הבנין שנתמעך במצרים · וצריך פי' לפי' זה שהיו משקעים תינוקות ישראלים בבנין והיה משה מצטער · א"ל הקב"ה אל תצטער כי כל המשוקעים סופם היה לקלקל מעשיהם · וזרוק שמי המפורש להעלות אחד מהם משם ותראה מה אחריתו · לקח משם והשליכו והעלה מיכה ואותו השם בידו השליכו תוך הכור ויצא העגל ולכך נקרא מיכה שנתמכמך בבנין: לשמנה בקמיהם שאומות העולם מלעיגים עלינו על מעשה העגל. ויש משל להשיב על זה שהם עושים פסילים תלוי תלוים והם מלעיגים עלינו בשביל אחד משל לאדם אחד שהיה לו אשה יפת תואר ושפחותיו אומרות אדונינו המלך גרש אותה וקח אותנו לנשים · והעולם אומרים להם למה והם אומרות אתמול בשבא אדונינו מן השוק ראה אותה מלוכלכת על ידה מפחם אחד שנגעה ונמאסה בעיניו כל כך · אמרו להן שוטות מה אתם אומרות מפני רושם הפחם יניח אשתו החשובה והיפת תואר · ואתם המלוכלכות בטיט ופחמים מן הקדרות והיורות שאתם שופתות עד שאין ניכר בכם לא פה ולא חוטם וישא אתכם לנשים:

ויאספו אליו כל בני לוי: מי שעמד ביראת השם שלא פשע בעגל יבא אלי · ויאספו אליו כל בני לוי כל השבט שלם ולא נפקד ממנו איש · אבל שאר השבטים לא היה בהם שבט שלם שלא היו במעשה העגל מקצתם · ולכך הוא אומר בזאת הברכה האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו כלומר במעשה העגל · ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע · כי כולם שמרו אמרתך מה שאין כן בשאר שבטים · ונראה לפי שהיו בני לוי קרובים של משה לכך לא נתרצה אחד מהם שיעמידו מנהיג במקומו של משה · ובספר הרמ"בם קאמר שאברהם אבינו מסר כל התורה ליצחק וליעקב וללוי · ולוי וזרעו הושיבו ישיבות · ושאר השבטים מקצתם ע"ז עובדים · ולכך דבקו ביותר יותר מן האחרים שלא פסקה מהם תורה כלל וניחא בהכי מה שמקשינן מה נשתנה שבטו של לוי שלא היה בכלל השעבוד שהרי משה ואהרן היו יוצאים ובאים · אלא ודאי לפי שלא נכנסו במלאכה אלא בתורה · נראה דעל מעשה העגל נחלקו ישראל לג' מחלקות · חלק אחד אמרו אשר ילכו לפנינו ולא נתכוונו כי אם למנהיג ודבר · וחלק אחר קבלוהו לע"ז ועבדוהו והם ג' אלפים שנדונו ונהרגו כדין עיר הנדחת · וחלק ג' הוא חלק שבטו של לוי שהיה כולו לה' · ג"ן: ולתת עליכם היום ברכה · מכאן זכו בני לוי שברכם משה בזאת הברכה · אע"פ שלא ברכם יעקב ובני ראובן · לפי שקיימו מצותם לעבור חלוצים · הר"בש:

מחני נא מספרך אשר כתבת · פ"ה מכל התורה · וקשה כי עדיין לא נכתבה התורה ונראה לרשב"ם לפרש מספרך מספר החיים שאדם נכתב בו בר"ה בכל שנה ונגזר עליו אם ימות אם יחיה ובעת שהגיע זמנו למות הוא נמחק ממנו · והכי נמי בר"ה אמרי' מספרך אלו בינונים · אשר כתבת · אלו הצדיקים שהצדיקים נכתבים לחיים

לחיים · ומ"מ קשיא לי דמ"ו שלא היה משה מתפלל שיהא מחוי מספר החיים · לכך נראה לפרש הכי ואם אין מחיכנא אני לבדי כי לי העונש ולא לישראל · ואני אוכיח לך מספרך אשר כתבת שאין הדין עמך להעניש שהרי אמרת לא תעשה לך פסל ולא אמרת לא תעשו לכם · והניגון מוכיח שיש ככא נגינת זקף קטון ואינו דבוק אחריו · והנ"ן מפרש הכי מחני נא מספרך אשר כתבת אם לא תמחל להם היאך תמחל לי על ספרך אשר כתבת ושברתי ואתה שופט צדק אם תמחול לי מחל להם כי אין משוא פנים בדבר : מי אשר חטא לי · הם גרמו והפשיעה שלהם ואתה כדין עשית כי לא היו ראוים לקבל הלוחות :

ולא שתו איש עדיו עליו · לא רצו ליקח כלי זיינם כי אמרו לא נלך להלחם · שא"כ ילך הקב"ה עמנו · והקב"ה אמר הורד עדיך מעליך שלא תקח כלי זיין עד שאדע מה אעשה לך אם אלך אני · ולכך א"ל משה ואתה אמרת להודיעני ואתה לא הודעתני ולבסוף הודיעם : הורד עדייך · וא"ת והרי לא שתו אותם · יש לומר כי לא היה בדעתם להניחם כי אם לפי שעה ובכורים היו שיקחום · לכך אמר הורד עדיך שיסלקום לגמרי מכל וכל · ומ"מ לשון הורד קשה · לכך נראה לפרש הכי לא שתו כמו לא שמו הדבר ללב ולא הקפידו על מה שאמר להם הקב"ה כי לא אעלה בקרבך · כי עם קשה עורף אתה · אלא מה עשו שתו איש עדיו עליו ולבשו תכשיטם ולא נתנו הדבר ללבם · ולכ"א הורד עדיך מעליך וגם הניגון מוכיח שיש תַביר כתיבת שתו ואינו דבוק לאיש עדיו עלוי · גם כתרגום ירושלמי ולא שויאו על לבהון גבר תיקון זיינוה עלוהי · גם זה פירושו ולא שמו הדבר ללב שהרי כתיב ברישיה דקרא וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו · וה"ר יוסף קרא פי' שאין עדי זה · הכתרים שנתנו להם מלאכי השרת כשאמר ישראל נעשה ונשמע · כי אותם כתרים פרקו מעליהם מלאכי חבלה בעל כרחם · אלא תכשיטי' נאים היו ובגדי חמד שלבשו בשעת מתן תורה · כדכתיב ויכבסו שמלותם · ואותם תכשיטים צוה הקב"ה להורידם מעליהם : ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב · אלו הכתרים שנטלו מהם מלאכי חבלה · דכתיב ויתנצלו · דמשמע בעל כרחם :

ומשה יקח את האהל · אלו הכתרים שנטלו מראשי בני ישראל ובכולם זכה משה · והקרא משמע כן שהרי כתוב מיד אחר ויתנצלו · ועוד י"מ דלשון את האהל · משמע אורה מגיד שלקח הכתר והאורה שבראשי ישראל ומכינו אהל קרוי אורה כמו בהלו נרו עלי ראשי · ומאותם כתרים קרן עור פניו כדמשמע בסוף הפרשה : וקרא לו אהל מועד · פי' ה"ר יוסף קרא · שכל אותם מ' ימים שנתפלל משה על ישראל למעלה ברקיע ולא היה יושב כי אם באהל מועד הנזכר כאן ולא הלך ברקיע עד המ' ימים אחרונים שהלך לקבל הלוחות :

ואתה לא הודעתני וכו' · אתה אמרת לי כי ילך מלאכי לפניך · לא די שאין דעתך לילך עמי שלא אפי' המלאך לא הודעתני מי הוא · ואין לך אדם בעולם שאין לו מלאך עליו · גם לאליעזר עבד אברהם שלחת מלאך ומה תעשה לי על אשר מצאתי חן בעיניך שאמרת ידעתיך בשם : ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך שתלך אתה עמנו להודיענו הדרך · ואדעך למען אמצא חן בעיניך :

ויאמר פני ילכו והניחותי לך · ויאמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה : צ"ע · כי מאחר שנתרצה הקב"ה לילך עמו שאמר פני ילכו · על מה אמר משה אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה · והלא כבר נתרצה בדבר · ועוד מה זה שאמר משה אחרי כן ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך וכו' הלא כבר נתרצה · וה"ר יוסף האופ"סיאל מישב הכי · הקב"ה אמר למשה פני ילכו והניחותי לך · פי' אותך אניח ליהנות מזיו שכינתי ולא להם · ועל זה השיב משה אם אין פניך הולכים וכו' כדי שיהיו כולם כמותי · אל תעלנו מזה · ובמה יודע איפה כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך · פי' אם תלך עמנו כמו שעשית בראשונה ידעתי כי מצאתי חן בעיניך · ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה · וי"מ פני ילכו · כעסי ילך מעלי כמו וכתתי פני באיש ההוא · ומאחר שילך כעסי מעלי אז והניחותי לך אך לא מיד · ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה · פי' לא תזוז מפה עד שתלך עמנו ויאמר ה' גם את הדבר אשר דברת אעשה · והנ"ן מפרש ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי · שבתחלה אמרת ושלחתי לפניך מלאך ולבסוף אמרת הורד עדיך מעליך וכו' ועדיין לא גלית דעתך אם אתה תלך או תשלח מלאך לפני מפני שהורידו עדיים מעליהם כמצותך · ואתה אמרת ידעתיך בשם שתודיעני בשם את אשר תשלח עמי · ומשה היה ירא להתפלל להקב"ה שיבא עמהם לפי שאמר פן אכלך בדרך · ולכך אמר הודיעני נא את דרכיך אמר משה אשאל לו שיודיעני את מדותיו · ולפי המדות אדע אם טוב לנו שילך עמנו אם לא · ולפי שעדיין לא היה יודע לבחור הטוב להם לכך אמר וראה כי עמך הגוי הזה ואתה בחר לנו הטוב כי אני איני יודע לבחור · א"ל פני ילכו כלומר אני אלך כמו ופניך הולכים בקרב וזה טוב להם · והניחותי לך ממה שהיה לבך נוקף אי זה תבחר · ואע"פ שעדיין היה ירא ממ"ש לו פן אכלך בדרך מ"מ הורה לו הקב"ה את כל זה דרך הטוב כי גבור וגדול כהקב"ה שהולך עמם מה שאינו עושה לשום אומה · ועל זה אמר אם אין פניך הולכים וכו' ועדיין לא נתיישב דעתו על שאמר פן אכלך בדרך · א"ל הקב"ה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה שאודיעך מדותי ואז תתישב דעתך · כיון שראה משה שהיה עת רצון הוסיף לשאל ואמר הראני נא את כבודך כלומר רוצה אני לשמוע ולראות כבודך :

אני אעביר כל טובי על פניך · שאודיעך מדותי ותתיישב דעתך · אעביר לשון הכרזה כמו ויעבירו קול במחנה · וקראתי בשם ה' לפניך · לפי שאמרתי ידעתיך בשם וכן אעשה שאקרא לפניך ה' ובשם אודיעך שאלך עמך · וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם · אודיעך מדותי כיצד אני חונן ומרחם · אבל ממה שאמרת הראני נא את כבודך : לא תוכל לראות את פני · באספקלריא המאירה · כי לא יראני האדם וחי ולא שום דבר חי שאפי' החיות אינן רואות · והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור · אדרבה קודם שיתרחק היה צריך להיות בנקרת הצור כדי שלא יראה · ואם אפרשהו לשון הכרזה · כלומר בהכרזת מדותי ניחא שפיר : הנה מקום אתי · כלומר מקום שהוא טפל לי : ויקרא בשם ה' · הודיעו בשם שילך עמו :

ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' · אני הוא שהייתי כאין תחלה אני הוא שהווה והוה כאין סוף ותכלית · ובשם ה'

ה' אני משלם גמול טוב לצדיקים ואפרע מן הרשעים שנא' נוקם ה' ובעל חמה·ומשלם גמול לצדיקים דכתיב ה' אוהב צדיקים ולכך אמרו פעמים שאחד מדת הדין ואחד מדת הרחמים · וי"מ ה' ה' אני הוא בעל הרחמים קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא· וכן דורש בפסיקתא גבי ותאמר ציון עזבני ה' וה' שכחני · בשתי מדות של רחמנות ה' כהן שכחתני · ולהך פירושא צריך לומר ה' ה' שתי מדות הם וארך אפים מדה אחת · אמנם נוצר חסד לאלפים אינו כמנה רק לאחת וצריך עיון למה צריך רחמים קודם שיחטא · וצריך לומר דמ"מ צריך רחמים קודם לפי שגלוי וידוע לפני הקב"ה שסופו לחטא · וה"ר נסים מפרש נוצר חסד לאלפים כ' מדות הן כי לאלפים מדה אחת היא · ושם הראשון אינו ממנין המדות · ולפי' יש פסק בין ראשון לשני · והכי פשטיה דקרא ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' · כלומר הקב"ה קרא ואמר ה' ה' של רחום וחנון אל דיין ושופט כמו עד האלהים יבא דבר שניהם · רחום שמרחם על העניים וחנון שייך אף בעשירים · שמי שנותן מתנה חונן כמו אלהים יחנך בני · ארך אפים לרשעים שאינו ממהר ליפרע מהם אולי ישובו · וארך אפים לצדיקים שאני ממתין להם כדי לזכותם לחיי העולם הבא · ורב חסד שאני מרבה חסד על מדת פורענות ואמת · מה שאני מבטיח אני עושה וכל דברי אמת אם אין אדם פושע בעצמו שיחטא ויגרום החטא : נוצר חסד לאלפים·אם אדם עושה חסד אני מזכירו לבניו ולבני בניו לכמה שפים· ולפי הפשט קשה מהאי קרא להאי קרא דואתחנן דכתיב שומר הברית והחסד לאלף דור · ואומר רש"י דשפים דהכא היינו לאלף דור כמו שקורא שלישי שלשים ולדור רביעי רבעים כן קורא לדור שפים אלף שפים·ובלאו הכי כמו לפי' רש"י שמפרש לקמן לא קשיא מידי· נושא עון·פושע"ם בלעז:עון·זהו שאדם חוטא על ידי יצרו שמכריחו לחטא·פשע·שמורד להכעיס וכן הוא אומר מלך מואב פשע בי: וחטאה·שוגג כמו וחטאה בשגגה כלומר אני נושא ואיני פורע מהם מיד אבל איני מנקה אותם לגמרי אם לא ע"י תשובה ומעשים טובים · וכן דרשו רז"ל מנקה הוא לשבים אבל אינו מנקה לשאינן שבים · לא פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים כמו שפי' בוישמע יתרו· וי"מ ונקה לא ינקה·שלא ינקה ויעביר מן העולם החוטא עד דור רביעי כמו ונקה לא אנקך:

וימהר משה · י"מ לפי שאמר על שלשים ועל רבעים מהר משה כי היה ירא פן יאמר על חמשים ועל ששים · והמפרש כן סובר שהוא פוקד עון אבות עד דור רביעי פוקד עון אבות מן הבנים בשביל שאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם · אבל לפי' שפי' בפרשת יתרו אינו כן וה"פ וימהר משה כששמע אלו המדות של הקב"ה חנון וארך אפים נתיישבה דעתו על שאמר הקב"ה פן אכלך בדרך והודה והשתחוה ולכך חזר ואמר אני מוסיף תפלה על תפלתי : אם נא מצאתי חן בעיניך ה' ילך נא ה' בקרבנו כי עם קשה עורף הוא מטעם זה אנחנו צריכים שתלך עמנו כי עם קשה עורף הוא ואתה חנון ורחום · אי נמי ר"ל אף כי עם קשה עורף הוא כמו וסלחת לעוני כי רב הוא כלומר אף כי רב הוא : וסלחת לעוננו ולחטאתינו ונחלתנו · נראה כמו והנחלתנו שתנחילנו הארץ שנשבעת כמו אלה ראשי אבות הלויים אשר ינחלו אותם שהוא כמו ינחילו :

אלהי מסכה לא תעשה לך · לפי שעשו העגל הזה הזהירם שלא יעשו עוד שטות גדול כזה : את חג המצות תשמור · שלא תוסיף לבדות חג מלבך כמו שאמרת חג לה' מחר · של חג המצות אשר צויתיך תשמור : כי אוריש גוים מפניך · ולכך לא יחמוד איש את ארצך שיאמרו אותם שהיו מוחזקים הוריש אותם שהיהם מפניהם כ"ש שלא נוכל להם לקחת את ארצם שעסוקין במצותן :

כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית · לכך נסמכה פרשה זו ללא תבשל גדי · כדפי' בפרשת וירא שכשאמרו המלאכים מה אנוש כי תזכרנו אמר להם והרי לא אכלנו בשר בחלב·כאשר אכלתם בבית אברהם דכתיב ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה וכו' אמר הקב"ה השיבות תשובה נכחת · מיד א"ל הקב"ה כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית :

והנה קרן עור פני משה · הבהיק אורו מזיו שכינה וכן קרנים מידו לו · ונראה לפי שהאור יוצא מפניו ועמוד זריחה יוצא לנגדו דומה כקרנים וכן אילת השחר שזריחת השחר נראית כאילה זו שקרניה מפוצלות ולפי' אמר קרן · ולפי שטעו ורצו להעמיד מנהיג במקומו הראהו הקב"ה מזיו שכינתו להראות שאין הגון מנהיג זולתו · ועוד מפני מה אמרינן במדרש שזכה משה לקרני ההוד לפי שכשהיה כותב היה מקנח הקולמוס בשערו ולכך נהגו הסופרים לקנח הקולמוס בשערם :

תוספות פרשת ויקהל הרא"ש

לא תבערו אש· לכך הזהירם על הבערה בהדיא יותר משאר מלאכות לפי שאינה נראית מלאכה כל כך שלא יאמרו לא נעשה מלאכה בשבת·אבל נזמין ונכין הכל ונעביד בפחמין לעשות בכסף ובזהב מיד אחר השבת לכך אמר לא תבערו · ורבותינו נחלקו בדבר :

ויבואו האנשים על הנשים · כלומר לשלול על הנשים שהיו לוקחים מהם תכשיטי נשים כדמפרש ואזיל : חח ונזם וכו' · שהן תכשיטי נשים ואע"פכ הנשים היו שמחות וזהירות במלאכת שמים כדכתיב כל הנשים אשר נשא לבן אותנה וכו' ·

והנשיאים הביאו את אבני השוהם ואת אבני וכו'

לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת·נחלקו רז"ל בהבערה י"א ללאו יצאת פי' שאין בה איסור מיתה וחיוב אלא איסור לאו בעלמא·וי"א לחלק יצאת פי' מה ההבערה שהיא אב מלאכה וחייבין עליה בפ"ע שאם עשה כ' אבות מלאכות או ג' בהדי הדדי בהעלם אחת חייב על כל א' וא' כשוגג חטאת :

וימלא אותו רוח אלהים בחכמה · שכבר היתה בו חכמה ללמדך שאין הקב"ה ממלא חכמה אלא למי שהיה בו כבר :

נשאו לבו על ענין החכמה לא אמר נדבו אלא נשאו שהיתה גדולה וגבהות לב שיאמר אני חכם שאוכל לעשות מלאכה כזאת וכזאת הרמב"ן ז"ל :

וכו' · כל אחד הוצרך לאבן אחת לחתום בה שבטו וכתיב אבני שוהם הביאו כולם ושמן המשחה כמו כן:
עשר היריעות הנראות תוך המשכן כתיב כרובים מעשה חושב · אבל בעשתי עשר שאינם נראות לא למעלה מפני מכסה האלים · ולא למטה מפני יריעות עזים · לא עשו ציורים: ואת המשכן עשה עשר יריעות · הקב"ה צוה את הכלים תחילה שעיקר המלאכה היתה דים בשביל הארון שהלוחות מונחות בו · והם עשו תחלה המשכן לכבוד הארון שכשיעשה הארון יכניסוהו בו מיד · ורבותינו אמרו שבצלאל עשה כן מדעתו ועל זה נקרא בצלאל שאמר לו משה בצל של היית שידעת:

במראות הצובאות · שהיה נתון בין אהל מועד ובין המזבח · משוך מעט כלפי צפון כדי שתראינה הנשים הבאים ויהיה נזכר להם שמשם משקים את הסוטות כדכתיב מים קדושים בכלי חרש ומתרגמינן מי כיור במתכא דנחש ונאסרו במראיתם:

תנופת זהב · מתוך חשיבות הזהב מראין אותו לעם ושוקלין אותו ביד לכבוד המתנדב והוא כענין תנופה:

ויבואו האנשים · כלו' לשלול תכשיטין שהיו על הנשים שהיו לוקחין תכשיטיהן כדכתי' חח ונזם ואעפ"ך היו הנשים שמחות וזהירות במלאכת שמים כדכתי' וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה לפיכך זכו הנשים שלא לעשות מלאכה בר"ח לפי שכמעשה העגל לוקח מהם תכשיטיהן בע"כ כדכתיב ויתפרקו נזמי הזהב דמשמע בע"כ ובמעשה המשכן שמחו בנתינה לפיכך נתן להם בר"ח ביו"ט · וכ"ל דזהו ר"ח ניסן שבו הוקם המשכן נתנו להם ליו"ט ואגב אותו ר"ח משמרות כל ראש חדשי השנה:

והנשיאים הביאו · איתא ביומא נשיאים ענכים ממש כשהיה המן יורד לישרא' יורד עמו אבנים טובות ומרגליות וזש"ה והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר זה המן שכתוב בו בבוקר בבוקר ועוד א"ר יוחנן לכ' בקרים הביאו כל נדבת המשכן והותירו: את אבני השוהם הביאו כולם כל אחד אבן לכתוב כל א' וא' שמו על אבן שלו ושני אבני השוהם הביאו כולם וכן שמן המשחה:

ראו קרא · מהו ראו לפי שכשאמר משה לישרא' בצלאל יעשה את המשכן היו ישרא' מרננין אחרי משה ואומרים כל הגדולה הוא נוטל לו ולמשפחתו א"ל משה לא מדעתי עשיתי זאת אלא מפי הגבורה ואף משה עצמו כשאמר לו הקב"ה על מלאכת המשכן היה סבור לעשות הכל הוא א"ל הקב"ה לא כמו שעולה על לבך שלא אותו צדיק שנהרג על העגל דהיינו חור יבוא בן בנו ויעשנו לכפר המשכן על אותו מעשה וז"ש לו הקב"ה ראה קראתי בשם ובשנברא העולם נברא בחכמה ותבונה ובדעת בחכמה שנאמר בחכמה יסד ארץ ובתבונה שנאמר כונן שמים בתבונה בדעת שנא' בדעתו תהומות נבקעו וכן בנין שלמה בג' דברים היה בן אשה אלמנה הוא ממטה נפתלי וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת וכן בנין העתיד דכתיב בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן · ובדעת חדרים ימלאו: שני כרובים ויריעות שש משזר הנראות תוך המשכן היה בהם ציורין לנוי אבל כשאינן נראות לא למעלה מפני עורות אלים מאודמים ולא למטה מפני היריעות משש לא היה בהם ציור:

ויעש יריעות עזים · למה ראשונה לכל מלאכת המשכן כדי שיהיו מוכנות למלאכת המשכן מיד שיעשו הקרשים ולא יהיה אפי' שעה א' בלא כיסוי · ואחר ויעש את הקרשים כדי להכניס לתוכן מיד הארון שבו ניתנה התורה ולא יהיה שעה א' בחוץ:

ויעש בצלאל את הארון · הוא היה ראשון לכל כלי המשכן לפי שאמר הכתוב פתח דבריך יאיר שאור נברא תחילה בעולם לכך הארון שבו ניתנה תורה שנק' אור שנאמ' כי נר מצוה ותורה אור נעשה תחלה ואי אתה מוצא שמו של בצלאל נזכר על שום כלי המשכן אלא על הארון לפי ששם שורה צל של וזהו נוטרי' של בצלאל וז"ש חז"ל שמדעתו היתה העשיה שאמר ליה משה בצלאל עשית ארון:

עצי שיטים · לפי שעתידין ישראל לחטוא בשטים העמיד להם זה לכפר על מעשה שטים וברוך המקדים רפואה למכה:

ויעש את הקרשים למשכן · מהו למשכן שאם יחטאו ויתחייבו כליה יהא המשכן מתמשכן עליהם אמר משה להקב"ה רבש"ע בזמן שאין להם לא משכן ולא מקדש מה תהא עליהם א"ל נדיקים אני נוטל ויתמשכנו עליהם וזש"ה ויהרג כל מחמדי עין אלו הצדיקים ועוד כתיב מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל אם אהלך למה משכנותיך אמר לו הקב"ה למשה אמור להם לישראל שיעשו משכן שאם יחטאו שיתמשכן בשבילם תדע שכיון שחטאו מה כתיב שם לכן שמע ה' ויתעבר ויטש משכן שילה אהל שכן באדם זה משכן וכו':

במראות הצובאות · שהיה נתון בין אהל מועד למזבח משוך קימעא כלפי הצפון כדי שיראו הנשי' אותו ויכירו שמשם סוטה שותה מים קדושים בכלי חרש ומתרגם מי כיור במאן דנחש ויוסרו הנשים על ידי כן:

אלה פקודי המשכן משכן העדות · העולם מקשים למה כתב שני פעמים משכן משכן · ונ"ל פי' משכן ממושכן בעונכו · וי"מ לכך אמר משכן העדות משה אמרו כשעה שחשדוהו שגנב ט"ו שקלים ממלאכת המשכן אמר משה אני רוצה שיהיה המשכן עדות וחזרו ומנו ומצאו חשבונם · והיינו דכתיב והמלאכה היתה דים וכו' קח וא"ו דוהמלאכה וה"א דהיתה ודל"ת דדים ועולים ט"ו כלומר ט"ו שקלים
הותר

ואלה פקודי המשכן משכן העדות · שהוא עדות לישראל ולכל באי עולם שנתרצה הקב"ה לישרא' כשעשו העגל א"ר לוי יסכר פיהם של או"ה שאו' שאין השכינה בישרא' שנא' רבים אומרים לנפשי · למה אמר משכן ב"פ רמז לפי שעתיד שני פעמים להתמשכן חורבן בית א' ושני · ד"א העדות שהיה עדות למשה שבשעה שחשדוהו שלקח ט"ו אלף שקלים ממלאכת המשכן אמר לו משה חייך רוצה אני שיהיה
המשכן

הותר · ומיד נתן משה ט"ו תושבחות להקב"ה ואלו הן ויציב ונכון וקים וכו' דים שם ט"ו ואין של שבח :

ביד איתמר· שהיה ממונה על בני מררי ועל בני גרשון כמו שכתוב בפרשת נשוא כי הם היו טועני הקרשים והיריעות כי בני קהת לא היו נושאים כי אם הכלים ועליהם היה ממונה אלעזר · ולפי שרוב המלאכה מן בני גרשון ובני מררי שאיתמר ממונה עליהם אמר ביד איתמר·ויש במדרש אע"פ שמרע"ה היה ממונה הוצרך למנות איתמר עמו שאין עושים שררה על הצבור פחות משנים :

וכסף פקודי העדה · אינו אומר כסף התרומה ולא כסף התנופה כמ"ש ונחשת התנופה · שלא כסף פקודי העדה כסף הרבה התנדבו · שמה לא לצורך המלאכה אלא מאת ככר למאת אדנים · והאלף ושבע מאות וחמשה ושבעים לווי העמודים וצפוי ראשיהם וחשוקיהם והשאר נתנו באוצר · וכן מזהב התנדבו יותר ממה שהוא מונה וכן מן הנחשת אלא שאינו מונה אלא מה שהוצרך במלאכה והשאר נתנו באוצר לבדק הבית ולצורכי צבור·ועל כרחך צריך לומר הכי דא"א לצמצם שנתנו בצמצום מה שהיה צריך וגם א"א שבני י"ח ובני י"ט ובני ששים ומעלה שלא היו במנין ולא התנדבו דהא כתי' כל מרים תרומת זהב וכו' דמשמע דמי שהיה רוצה היה מרים · שא ודאי הביאו הרבה דכתיב והמלאכה היתה דים וכו' · אלא הם לא נמנו עד לאחר שהוקם המשכן חדש אחד כמו שמפרש בפרשת במדבר סיני · וכאן מגיד לך שכסף כל פקודי העדה היה עולה למנין מאת ככר וחמש מאות וחמשה ושבעים ואתרמי שבמנין הזה הוצרך בצמצום כדמפרש ואזיל · וצריך לומר שמנין ניסן ומנין תשרי היו שוים· ועוד נ"ל שלא מת אחד מישראל מיום כפור עד אייר דאם לא כן לא תמצא החשבון מכוון : וכסף פקודי העדה · בכסף ובנחשת פירש מה שנעשה בהם לפי שרוב הכלים נעשו בהם · אבל בזהב לא פירש לפי שלא נעשה רק לצפוי הקרשים והבדים והארון והשלחן לפי שלא נעשה ממנו כלי שלם רק המנורה והכפורת :

מאת אדנים למאת הככר · כי מאת אדנים של כסף היו שם · ומה שהיו במשכן הרי נ"ו אדנים · כ' אדנים לכל קרשים וד' אדנים לעמודי הכפורת הרי מאה · ושאר אדנים היו של נחשת ס"ה אדני נחשת ומן הה' ככרים והאלפים וד' מאות שקל עשו מזבח הנחשת :

וכבוד ה' מלא את המשכן · כמו והמשכן מלא את כבוד ה' וכן פסוקים הרבה שהתיבות הפוכות ולכבוד שמים נהפכו·שאם כתב והמשכן היה מלא כבוד ה' משמע שהכבוד היה עם המשכן והמשכן מחזיקו · אבל השתא דכתיב וכבוד ה' מלא את המשכן משמע שהכבוד גדול · והמשכן כנוס בתוכו :

המשכן עדות ותזרו ומנו ומצאו שהושמו וויס לעמודים שנא' והמלאכה היתה דים ר"ת ט"ו ומיד נתן משה ט"ו שבחות להקב"ה והן מישתבח עד סוף וכנגדן ט"ו ברוך בברוך שאמר וכנגדן ט"ו ווין באמת ויציב וכו':

ביד איתמר · אע"פ שמשה היה ממונה על הכל הוצרך למנות אחר עמו לפי שאין עושין שררה על הצבור פחות מב' בא וראה כמה חביב המשכן שהרי כנגד ברייתו של עולם בילד ביום א' כתי' בראשית ברא אלהים וכתי' נוטה שמים כיריעה וכנגדן במשכן ועשית יריעות עזים· בשני יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים ובמשכן והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים בשלישי יקוו המים ובמשכן ועשית כיור נחושת ששם מים מכונסים · ברי' יהי מאורות ברקיע השמים וכנגדן במשכן ועשית מנורת זהב טהור · בחמישי ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף ובמשכן והיו הכרובים פורשים כנפים למעלה ובששי נברא אדם ובמשכן ואתה הקרב את אהרן אחיך בשבת ויכולו ובמשכן ותכל כל עבודת ולשם כתיב ויברך אותם אלהים וכתיב במשכן ויברך אותם משה ולשם כתיב וימשח אותו ויקדש אותו שם שמים וכנגדן בית קדש הקודשים ששם שכינת הקב"ה ולשם הארץ והכא העזרה שם פרי הארץ והכא השולחן ושני מערכות של לחם הפנים שש המערכת כנגד ו' עתים זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף והירח כנגד הכיור והמאורות כנגד המנורה ושלמה הע"ה עשה י' מנורות כנגד עשרה מאמרות וכנגדן עשרת הדברות וכנגדן בירך הקב"ה לאדם עשרה ברכות כדאמרינן פרו ורבו וכו' וכנגדן עשרה נסיונות דאברהם וכנגדן בירך יצחק את יעקב דכתיב ויתן האלהים מטל השמים וכו' וכנגדן התיר להם הקב"ה יו"ד בהמות ואלו הם שור ועזים כבשים ואיל וצבי ויחמור ואקו ודישון ותאו וזמר · ובז' מקומות נתברך יעקב ואלו הן ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך וכו' ויתן לך האלהים מטל השמים וא' שדי יברך אותך וירא אלהים אל יעקב בבואו מפדן ארם ויברך אותו והם כנגד ז' פסוקים שנא' בהם כי טוב במעשה בראשית וכן אברהם נתברך בשבע ברכות ואעשך לגוי גדול וכנגדן שבע מועדות בשנה · פסח שבועות ראש השנה יום כפור סוכות וחג ש"ע ושבעה כוכבים המשרתות שהם שצ"ם חנ"כל וז' שאינם רועים ושמם כסיל ושבעה כוכבים של כימה בעת שהיא שוקעת הגיע זמן הארץ לזרוע וכשהוא עולה הגיע זמן עת הקציר והגב נברא אפרש שיש ד' קולות שיוצאות מסוף העולם ועד סופו ואין קולם נשמע ואלו הן עץ עושה פרי בעת שקוצצים אותו והנחש בעת שהוא פושט עורו ובשעה שהאשה מתגרשת (נ"א מתגרשת) ובשעה שהנשמה יוצאת מן הגוף ואיכה יוצאת מן הגוף עד שתראה פני שכינה שנאמר כי לא יראני האדם וחי :

ספר ויקרא

תוספות פרשת ויקרא הרא"ש

וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר · אומר ה"ר נתן בר' יוסף מהו דכתב הכא ויקרא אל משה

ויקרא א' קטנה לפי שהיה מקטין עצמו בכל דכתי' והאיש משה ענו מאד מכל האדם· ומפני

משה וגבי בלעם כתיב ויבא אלהים אל בלעם · משל למלך היושב בהיכלו הוצרך לדבר עם מצורע אחד יצא לקראתו עד פתח טרקלין ביתו · ודבר עמו שם כדי שלא יכנס ויטמא את היכלו · הוצרך לדבר עם אחד מן השרים קורא לו ומדבר עמו בהיכלו · ולפי הפשט לפי שנא' כן וכבוד ה' מלא את המשכן ולא יכול משה לבא אל אהל מועד הוצרך לקרותו ולהרשותו ליכנס · וכן בהר סיני מצינו שכסהו הענן כתיב ויקרא אל משה · ולא כתיב ה' דאכבוד ה' דכתיב לעיל קאי :

וידבר ה' אליו · כתוב בתורת כהנים למעוטי אהרן דא"ר יהודה בן בתירא בי"ג מקומות כתוב וידבר ה' אל משה ואל אהרן וי"ג מיעוטים כתיב למעוטי אהרן · ומפרש בתורת כהנים דכל היכא דכתי' ואל אהרן אמר למשה שיאמר לאהרן · והקשה ה"ר בכור שור כיון דבשביל שאמר למשה שיאמר לאהרן כתיב וידבר ה' אל משה ואל אהרן · א"כ בכל התורה כולה היה לו לכתוב וידבר ה' אל משה אל בני ישראל · שהרי אומר הקב"ה שיאמר אל בני ישראל לכך נראה לומר דה"ק ללמדך שלא לאהרן נאמר שום צווי אלא למשה וכל עיקר הדבור היה עם משה כאשר ידבר איש אל רעהו · כדכתיב כה תאמר · כה תדבר · כה תעשה · ואהרן היה שומע קול השכינה והדבור היה מתיחד אליו · ולכל הנביאים לא היה הדבור מתיחד אליהם אלא בחלום או ע"י מלאך או לפעמים שומעים קול שהיה אומר כן יהיה · ומה שכתוב על הנביאים ויהי דבר ה' אלי לאמר ה"ק בא באזני בא קול הדבור · ולפי פי' זה לא גרסי' בתורת כהנים שיאמר לאהרן · ודוחק הוא לומר כן ולמחוק גירסא דסיפר' על כך ולכך י"ל כיון דכתיב וידבר ה' אל משה ואל אהרן יש להשוותם לדבור ואם לא מפני כח המיעוטים הייתי אומר שהקול יוצא לשניהם יחד ומכח המיעוטים נתמעט אהרן לגמרי שלא היה שומע הדבור כלל · והא דכתי' וידבר ה' אל משה ואל אהרן · ה"ק אמר למשה שיאמר לאהרן להיות שליח בדבר כמוהו ובשליחות הדבור הושוו · ג"ן · עוד כתיב בתורת כהנים אחר כך · יכול שמע קול הקריאה ת"ל קול לו קול אליו משה שמע ישראל לא שמעו · והעולם מקשים היכן מצינו האי קרא דקול לו וקול אליו שהביא רש"י · צ"ע · ונ"ל דה"ק ת"ל קול לו קול אליו מדהו"ל וידבר ה' לו והיינו מפרשים עליו כמו כל לו ולו הסמוכים אצל דיבור והיה נראה שלא נאמר לו הדיבור לכך כתב אליו שאין לפרשו אלא שלמשה עצמו נאמר כך שמעתי :

מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן · כתיב בתורת כהנים למדנו ענותנותו של הקב"ה שלא הטריח ישראל להקריב אלא דבר המצוי בידם : לכפר עליו · לפי הפשט כשאדם אוכל חלב בשוגג מביא חטאת · ואם ספק בידו מביא אשם תלוי ופעמים שהוא סבור בודאי שאכל שומן והוא אכל חלב והעולה מכפרת לו מה שלא ידע : וערכו בני אהרן · כתב בקר גדול וכן צאן קטן · כתב וערך והפשיט את העולה לפי שמצינו בפרים הנשרפים ושעירים הנשרפים שהכל נשרף עור ובשר ופרש כאן כתב אע"פ שכולה כליל צריכה הפשט :

והקרב והכרעים ירחץ במים · שזה בא על שלחן של מלך וצריך לעשות בכבוד : ונמצה דמו על קיר המזבח · לפי שדם העוף אינו מקובל על המזבח שאם היה מקובל לא היה יכול ליקח ממנו להזות

ומפני מה לא אמר ויקרא ה' אל משה לפי דקאי לפסוק דלעיל וכבוד ה' מלא את ועל הדבור הזכיר ה' וידבר ה' אליו: ויקרא מפני מה הא"ף קטנה · וי"ל מתוך ענותו של משה שהיה מקטין עצמו אמר לפניו רבש"ע מפני מה כתבתני בתחלת ת"כ אמר לו מה אעשה אם אכתוב ויקר אלהים אל משה לשון מגונה הוא שכך כתבתי אל בלעם ויקר אלהים אל בלעם והוא לשון מקרה אמר לפניו בבקשה ממך שתעשה דבר שיכירו וידעו הדורות שקשה עלי הקריאה הזאת א"ל אעשה אל"ף קטנה שהקטנת עצמך : אמרי' בפ' דיומא הקדים קריאה לדבור לו' שלא יאמר אדם לחבירו דבר אלא א"כ קורהו לאמר שהוא' דבר לחבירו ומזהיר בו אסור על שילוהו ופירש"י ז"ל לכל הדברות ולכל האמירות ולכל הצווין קדמה קריאה וצ"ע בפ' אתה תצוה ובפ' ראשי המטות שלא מצינו שם קריאה וי"ל דויקרא דהכא בא ללמד על כולם דקריאה הוה בכולהו ואע"פ שאינה נזכרת בהם ועוד פירש"י יכול ישמעו את כל הקריאה ת"ל קול לו וקול אליו צריך פירוש לפירושו ונ"ל דהק"ל ת"ל וישמע את הקול מדבר אליו דכתיב בפרש' נשוא שהי"ל את הקול מדבר לו או עמו ומדכתב אליו משמע מיעוט כלו' משה שמע ואין ישראל שומעין ובמכילתא מפיק ליה מדכתיב וישמע את הקול דמשמע שהוא שומע לבדו ופירש"י יכול מפני שהיה הקול נמוך ת"ל כקול שדי וא"כ קשה מאחר שהיה הקול גבוה למה לא היו אחרים שומעין י"ל שכל דבור ודבור שיוצא מפי הקב"ה היה במשקל כדכתיב לעשות לרוח משקל ודרך לחזיז קולות ומלמד שעשה הקב"ה שביל לאותו הקול שילך למשה בלבד :

מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן · כת"כ מסיק למדנו ענותנותו של הקב"ה שלא הטריח בניו להביא החיות מן היערות אלא מן הבהמות המצויות להם · מן הבקר ומן הצאן · דרז"ל מן הבקר להוציא את הנעבד ומן הצאן להוציא את המוקצה · וא"ת כיון שאסר אפי' המוקצה פי' בהקצאה בעלמא למה צריך מן הבקר להוציא את הנעבד כיון שנעבד פשיטא דהוא אסור · וי"ל דבפ' כל האסורין מפרש שאין מוקצה בלי מעשה וה"ט דאמרי' בפ' נגמר הדין ע"ז לא מסתברא בהזמנה בעלמא שאין הקרבה לע"ז :

אל פתח אהל מועד יקריב אותו שלא יאמר אדם לכהן לך וקח בהמה והקריב אותה שאין זה דרך כבוד של מעלה אלא כבעל קרבן קונהו ומביאו עד לפני המלך: גבי נשיא כתי' ה' אלהיו שאין נשיא על גביו אלא ה' למתבע חטאו לכך אין אחר מקריב קרבנו וכן למען ילמד ליראה ה' אלהיו : כבר הסכימו כל חכמי ישראל התורניים כי הקרבנות אינם באים לצורך הקב"ה שהרי אין לפניו לא אכילה ולא שתיה אלא ברוך שמקדים רפואה למכתינו שצוה להקריב הקרבנות לזכות בהם ישראל כי כשאדם חוטא ומקריב קרבן ומתכפר לו ויודע שהוא נקי מחטאו הוא נזהר מלחטוא ומלהיות בעבירות מלוכלך אבל אם לא היה מתכפר היה מוסיף לחטוא כמו שאז"ל כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר משל לאדם שיש לו בגדים נאים אינו משמרן מן הטיט אבל אדם שבגדיו נקיים משמרן מן הטיט ומן הטינוף ועל זה אמר שלמה בכל עת יהיו בגדיך לבנים וכן אמר ר"ח בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות ומע"ט

להזות לפי' מולק העוף בראש המזבח שימצה הדם מיד על המזבח: ולא תשבית מלח · לפי שהוא דבר המתקיים נוה הקב"ה להקריבו בקרבנות ובמנחות להראות כי הקרבנות ברית עולם לכפרה · ולא מפני שיש צורך להקב"ה בקרבנות שהכל יודעים שאינו צריך לא לריח ולא להקרבה של לזכות בהן ישראל שכשאדם חוטא ומקריב קרבן ומתכפר לו ויודע שהוא נקי מן החטא נזהר מהיות מלוכלך עוד בחטא:

אם הכהן המשיח · גבי כהן משיח כתיב פני פרוכת הקדש דבשביל הוא לבדו שחטא לא נסתלקה הקדושה · אבל כשהצבור חטאו כתיב את פני פרוכת ולא כתי' הקדש דכיון שחטאו הצבור נסתלקה הקדושה:

שיעסקו בהם ישראל ולא יטנפו וגם נוה הרבה מצות שמן הדין היה עושה אותם אדם מעצמו ונוה אותן הקב"ה להרבות את שכרן של ישראל: איתא בת"כ כל מקום שנזכר השם בקרבן אמור ביו"ד ה"א וא"ו ה"א שלא ליתן למינים מקום לרדות בנו פירוש לשלוט שאם יזכיר אלהים אולי יאמרו שתי רשויות הם:

אשם הוא · פירש"י להביא אשם שפחה חרופה שהוא איל בן שתי שנים יכול שאני מרבה אשם נזיר וכו' ת"ל הוא · וא"ת פשיטא שכל איל הוא בן שתי שנים · וי"ל דהגירסא כך בת"כ אשם שפחה חרופה שהוא בן שתי שנים ולא פחות מש"כ בשאר אשמות:

בכל חטאות לא נאמר ריח ניחוח רק בחטאת יחיד · לפי שהקב"ה מקפיד יותר על הגדולים כשחוטאים מעל הקטנים: גבי נכנס למקדש טמא · וגבי שבועת ביטוי שאינן נהנין מן החטא מביאין קרבן עולה ויורד · אבל אכל חלב או דם ואוכל ביום כפור או עושה בו מלאכה והבא על הערוה שנהנין מן החטא וכ"ש ע"ז שפושט ידו בעיקר מביאין קרבן קבוע · והנהנה מן הקדש דהיכא תרתי שנהנה ונשבע לשקר מביא אשם כסף שקלים ואשם תלוי · לפי שבן אדם מקל על עצמו לבא לידי ספק לפי' החמיר עליה הכתוב להביאו אשם בכסף שקלים: אשם הוא · פי' רש"י להביא אשם שפחה חרופה שהוא איל בן ב' שנה ומה שפי' שגגה הוא · דכל איל הנזכר בתורה הוא בן ב' שנים של הבי איתא בתורת כהנים מנין לאשם שפחה חרופה שיביא בכסף שקלים ת"ל אשם הוא אשום אשם לה':

צו את אהרן · במצא בילמדנו שאמר הקב"ה במעשה העגל שלא יעבוד אהרן עוד · ויאמר משה להקב"ה באר שנואה ומימיה חביבין שהרי בכל העבודות כתי' בני אהרן ולא כתי' בשום מקום אהרן · וכיון שהבנים חביבין שהם מי הבאר היאך שנואה באר שהוא האב והרי חלקת כבוד לעצים כדתנן הכל כשרין לעצי המערכה חוץ משל זית ומשל גפן · ואע"פ שאו פסולין · כשהזכיר הכתוב תמערכה לא הוציא את שו ממשמעו בפירוש לפי שחלק כבוד לזית בשביל שמן שיוצא ממנו ולגפן בשביל הנסכים · ולמה לא תחלוק כבוד לאהרן אחי בעד בניו · מיד אמר הקב"ה אחלוק לו כבוד · ולא עוד של שאקדימנו לבניו מיד אמר למשה צו את אהרן ואת בניו · עוד י"ל לפי שנא' בפ' ויקרא נפש כי תחטא בשגגה וכתב אם הכהן המשיח יחטא לאשמת העם לא הוזכר · אבל לאחר שכתב וכפר עליו הכהן מחטאתו אשר חטא ונסלח לו וכו' מכל אשר יעשה לאשמה בה כתב צו את אהרן וכו':

והקריבה של הכהן והגישה של המזבח · אבל גבי מנחה כתיב וקמץ כלומר ממקום שרגלי הזר עומדות ואינו מגישה אל המזבח · ומה שמגיש האפויות להראות שלצורך המזבח אפאן שלא יראה כאדם המתקן עצמו לאכול ואחר שולח מנות ועושה עיקר סעודתו לעצמו אין זה כבוד שמים לכך מגישן תחלה להראו' שעיקר המנחה לשמים · אבל אותה שמביאה בעודה סולת ואינה מתוקנת אינה צריכה להגיש דנראה הוא שהביאה לשמים שאינה ראויה לאכילת אדם · אבל רבותינו דרשו שכל המנחות טעונות הגשה:

וכל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל · דאם היה אוכל המותר מה דורון יש להקב"ה במועט שקומץ בג' אצבעותיו · בשלמא ישראל מביא מנחתו ומקטיר הקומץ ואחר השאר אוכלין הכהנים שהם משרתי גבוה ובמלאת כלה דורון · אבל כהן דהוא עצמו

צו את אהרן · איתא במדרש מפני מה לא הוזכר שם אהרן בפ' ויקרא שהיה נזוף על מעשה העגל רק בניו אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע בלום בור שנוי ומימיו נאים והלא חסת על הזית והזהרת שלא לברות עלי זית בשביל השמן שהיה צריך למאור ולמנחות כך בני אהרן חביבין לפניך ולא תחוס על כבוד אביהם אז הודה הרב לתלמיד ואמר צו את אהרן · וא"ת כיון שהיה שונא את האב מה אהבתן של בנים · וי"ל משל לה"ד למלך שהיו משרתיו ושני בחוריו הולכים עמו גבורי כח יפי תואר והיה אביהם בפרי אמר המלך טוב שנעשה האב פרש למען יקראו הבנים בני פרשים אעפ"י שהאב נמאס בעיניו כך בני אהרן חביבים היו לפני המקום ית' ולכבודם קרא אביהם ונוה לו מה שנוה:

קח את · פירש"י פרשה זו נאמרה ז' ימים קודם הקמת המשכן ואין מוקדם או מאוחר בתורה · צריך פי' לפי' זו לשל מילואים שבואתה תלוא נאמרה ז' ימים קודם הקמת המשכן ועתה ביום א' למלואים חזר הקב"ה וזרזן בשעת המעשה ואמר קח את אהרן עוד קח את אהרן כלו' בקח אתה עתיד לגדלו ואימתי בשעה שהיתה המגפה בוש' ואמר ליה קח את המחתה ותן עליה אש אמר לו אהרן למשה להורגני אתה בא שהרי בני שהכניסו האש של הדיוט לפנים מתו ואני אוציא הקדש לחוץ א"ל עד שאתה משיח הם מתים של קח מהרה מה שאני או' לך וכפר עליהם כיון ששמע אהרן אמר אפי' אני מת על ישראל אינו כדאי מיד ויקח אהרן כאשר דבר משה הרי שנתגדל בכך:

ואת כל העדה הקהילו אל פתח אהל מועד א"ל משה והיכן אמר לו אל פתח אהל מועד אמר לו רבש"ע ששים רבוא אנשים וששים רבוא בחורים יכולים לעמוד במקום ההוא שאינו מחזיק של סאתים א"ל ועל דבר זה אתה תמה השמים הללו לא כדוק של עין היו והרחבתים מסוף העולם ועד סופו שנאמר הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת וגם לעת"ל

אוכלה מה דורון הביא לכך כולה כליל ולא דמי לחטאת ואשם של כהנים דהתם החלב והאמורים נקטרים והעור לאכשי משמר :

ואת כל העדה הקהילו אל פתח אהל מועד · אעפ"י שלא הוקם המשכן עד יום שמיני של מלואים שהוא ר"ח ניסן כדכתי' בפרשת ותכל אמרו בתורת כהנים כל ז' ימי המלואים היה משה מעמיד המשכן שחרית וערבית ומפרקו ובשמיני העמידו ולא פרקו ולכך נאמר הוקם המשכן :

לעת"ל כל אותם האוכלוסים שמאדם הראשון עד שיחיו המתים היכן הם עומדים והם עתידים לומר צר לי המקום גשה לי ואשבה מה אני עושה להם אני מרחיב להם המקום שנאמר הרחיבי מקום אהלך כן ארחיב להם מקום :

ימלא את ידכם · כלו' ימלא את ידכם מהקרבנות · אל פתח אהל מועד ואע"ג דלא הוקם המשכן עד יום ח' של מילואים שהוא ר"ח ניסן מ"מ אמרינן בת"כ דכל ז' ימי המלואים היה משה מעמיד המשכן שחרית ומפרקו ערבית ובשמיני הקימו ולא פרקו ולכך נאמר הוקם המשכן: על מנחה האפויה במחבת ומרחשת כתיב והבאת את אשר יעשה מאלה לה' כלו' מגישה לקרן דרומית מערבית להראות שעיקר תיקונה לשמים כדי שלא יראה כמתקן לעצמו והשירים שולח מנות לגבוה אבל מנחה סולת לא כתיב לה' שאין צריך ליקרב שאינה מתוקנת כלל וכל מנחת כהן כליל תהיה שאם הוא עצמו אוכל השירים מה יהא בקומץ מועט אבל מנחת ישראל הקומץ לגבוה והשאר לכהנים משרתי ה' ולא דמי לחטאת כהן ואשמו שהחלב והאמורים נקטרים מלבד הדם והעור לאנשי משמר :

תוספות פרשת שמיני הרא"ש

קרב אל המזבח · יש במדרש שהיתה דמותו של עגל מתראה לפניו והיה אהרן מתיירא וחוזר לאחוריו לכך נאמר אל אהרן קרב אל המזבח בזריזות ולא תירא :

ויקריבו לפני ה' אש זרה אשר לא צוה אותם · סרס המקרא ודרשהו אשר צוה אותם לא תקריבו ומשמע אשר לא צוה אותם לשון אזהרה וכן כמו וילך ויעבוד אלהים אחרים וכו' אשר לא צויתי אשר צויתי לא תעבדו הכי רוצה לומר והעולם אינם יודעים סירוס המקרא מקשים · והלא כמו כן לא צוה להם שלא להקריב אש זרה וכיון שלא הוזהרו למה נענשו · ולא הבינו המקשים סירוס הפסוק דהכי ר"ל כדפירשנו :

ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם · וא"ת והא בפרק ד' מיתות קא ממעט מן ותאכל אותם · אותם ולא בגדיהם ולמה לי למעט בגדיהם מדרשא דהך קרא ומדיוקא מן וישאום בכתנותם כפקא· וי"ל דמצי' למימר דקאי אמישאל ואלצפן כלומר מישאל ואלצפן נשאום בכתנותם שלהם ולכך איצטריך דיוקא דותאכל אותם למעט בגדיהם :

וישאום בכתנותם וא"ת היאך נכנסו בהיכל מישאל ואלצפן שהיו זרים · וי"ל דפלוגתא היא בתורת כהנים איכא מ"ד שמתו בחוץ מקום שהלויים מותרים ליכנס שנא' ויקרבו וישאום בכתנותם אם כן למה נאמר לפני ה'· י"ל כנפש המלאך והוציאם בחוץ · ר"ע אומ' לא מתו אלא בפנים שנא' וימותו לפני ה' · אם כן למה נאמ' וישאום בכתנותם · מלמד שהטילו חכה של ברזל וגררום והוציאום לחוץ · ולדברי ר"ע קשה דאם כן שמתו בפנים או נטמא המשכן טומאת מת והיה צריך להטבילו ולהזות עליו הזאת שלישי ושביעי ולא מצינו שפסקו מעבודתם כלל · ועוד כתי' בהדיא ומפתח אהל מועד לא תצאו דכשלמא לת"ק איכא למימר דלפני ה' · ר"ל שהמלאך דחפן לחוץ שעה אחת קודם ויצאת נשמה אלא לר"ע קשיא · וא"ת והא קי"ל דמת שנשרף אינו מטמא · וי"ל דמיירי הכא בשלדו קיימת פי' השדרה ולצעותיה הן שלדו והיינו בכתנותם של מתים · וא"ת כשנפלו נפרצה גורתם ואז לא יטמאו בדין מת שנשרף · י"ל דסמוך למיתתם נפלו

ויהי ביום השמיני · מלו' קריאה לשובע ולרעב ולגדולה לשובע שנאמר וקראתי אל הדגן והרביתי אותו · לרעב שנא' קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ לגדולה שנא' קרא משה לאהרן ולבניו א"ל משה כך אמר לי הקב"ה למנות אותך כ"ג א"ל אתה יגעת במשכן ואני נעשה כ"ג א"ל אני שמח ממך כאלו אני נעשה וכמו ששמחת בגדולתי כדכתיב וראך ושמח בלבו כך אשמח בגדולתיך : ולזקני ישראל כדי לגדלו בפניהם : קח לך עגל בן בקר ולמה נאמר עגל ולא פר לפי שע"י העגל ניטלה הכהונה מתנו וע"י העגל הוחזרה לו : קחו שעיר עזים ועגל וכבש בני שנה · כדי שידעו שנתכפר להם מעשה העגל כשאני מצוה לו להקריב עגל :

קרב אל המזבח · מדרש שהיה השטן מראה לו דמות העגל והיה אהרן מתירא שלא היה כדאי לאותה עבודה א"ל קרב אל המזבח ואל תירא כי כך בחר ה': וכפר בעדך ובעד העם · נ"ע שהרי קרבן זה לא בא אלא בשביל אהרן וקרבן העם נאמר בסמוך כדכתי' ועשה את קרבן העם וכפר בעדם וא"כ למה נאמר כאן ובעד העם · וכ"ל שהו"ל ליתן טעם מפני מה היה מצוה להקריב קרבנו בתחלה קודם קורבן העם דרבים אלא כדי שיבוא זכאי ויכפר על החייב וה"ק לו משה וכפר בעדך ואז משתהיה זכאי תוכל לכפר על העם : כי היום ה' נראה אליכם · תמנא בשני שתי תיבות כר"אה אליכם אהרן מיכאל מלמד שלכבוד אהרן ולהראות לכל באי עולם שנתכפר להם אותו עון נראה השכינה בפומבי פי' בגלוי ועוד לכבודו הוקם על ישראל מיכאל השר הגדול העומד ללמד סניגוריא עלינו בשמים וזה"ה כשמן הטוב על הראש שיורד על הזקן זקן אהרן למה נאמר שני פעמים זקן זקן אלא הב' המשוחים שנמשחו כאותו שמן מיכאל למעלה ואהרן למטה ·

ותצא אש מלפני ה' ותא"כל או"תם וימו"תו · נימ' כפ"שם כשר"פה והגו"ף קיו"ם · וימותו לפי שעשו שלא כהוגן ואע"ג דאמרינן מצוה להביא מן ההדיוט כדכתי' ונתנו בני אהרן אש היינו לאחר שירדה אש מן השמים שאכלה חשולה אבל בפעם ראשונה לא הי"ל

כפלו כנחת על הארץ ועדיין שלרס קיימת· יש לתמוה על אותם ד' שעירים שהיו באותו יום · כיון דחטאת אינו נאכל אלא לזכרי כהונה והם לא היו כי אם ד' כהנים היאך אכלו ד' שעירים · כ"ע :

ויקרא משה אל מישאל ואל אלצפן · כתיב בתורת כהנים מכאן אמרו אין הכהנים מטמאין למתים · ותימ' וכי לא שמענו במקום אחר שהכהנים מוזהרים על טומאה · ועוד דמסיק התם שאלעזר ואיתמר לא נטמאו להם ולמה והלא כהנים הדיוטים יכולים ליטמא לאחיהם · וי"ל דהכי פי' מכאן אמרו דאין כהנים ביום משיחתם מטמאים לכהנים שאף הדיוטים ביום משיחתם יש להם דין כהנים גדולים והיינו הא דמסיק התם שהרי כהנים הדיוטים לא נטמאו להם לפי שהיו נמשחים בשמן הקדש כדכתיב ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו כי שמן משחת ה' עליכם הרב"ש · וכן מוכיו כדבריו גבי ראשיכם אל תפרעו דאע"פ שלא הוזהרו כהנים הדיוטים על הפריעה והפרימה מיהו ביום משיחתם הרי הם ככהנים גדולים : הוא אשר דבר ה' · אמר הקב"ה אין איש מאלו שאיכם קרובים ואתגדל ואתקדש בעיני העם שישאו ק"ו בעצמם ויראו מפני :

יין ושכר אל תשת · לא כשאר אכלים שנותנים להם יין כדכתי' תנו שכר לאובד ויין למרי נפש אבל הכהנים אסורים ביין כבואם אל אהל מועד:והנה שורף· פי' רש"י חטאת נשרפת חוץ מזו וכפרש' כהעלותך גבי ופר שני בן בקר פי' שחטאת זו נשרף כעולה · וי"ל דהכא מיירי בנשרפין חוץ לג' מחנות והתם לא מיירי בנשרפין חוץ לג' מחנות :

ובנבלתם לא תגעו · עצה טובה קמ"ל כמו שפירשו רבותינו ק"ו ממת · יש להקשות אם הזהיר על הנגיעה למה הוצרך להזהיר על האכילה היאך יאכל אם לא יגע · ועוד כתיב לנבר אשר בשעריך תתננה ואכלה דמשמע מיד ליד : ולשא תטמאו· גם נראה ולשא מותר ליטמא : כי קדוש אני· וכאן לקדוש שיהיו משרתיו קדושים : ולהבדיל בין הטמא ובין הטהור · מכאן אמרו למדין איסור דין תורה בס' שהרי הפסוק מתחיל בל' ומסיים בל' ל' מלהבדיל ול' מתאכל הרי ששים :

הי"ל להביא מן ההדיוט קודם שתרד אש מן השמים שמשמעטין בכבוד שמים שבולם יאמרו באש של הדיוט נאכל הקרבן ולכך כשהביאו אותה פגעה בהם אש היורדת מן השמים · וק"ל שהרי קודם לכן כתיב ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח מכלל דמתחי' ירדה להם אש מן השמים שתאכל העולה והשלמים ומיהו אמרי' במס' יומא שמתו לפי שהורו הוראה לפני רבן מדבר זה שדרשו בני אהרן ונתנו אע"ג שהאש יורדת מן השמים מצוה להביא מן ההדיוט ·

וימותו לפני ה'· פלונתא בת"כ ר"א שמתו בחוץ במקום שהלוים מותרים ליכנס שנאמר ויקרבו וישאום בכתונתם וא"כ מאי לפני ה' שנגפן המלאך והוציאן לחוץ רע"ק או' לא מתו שא בפנים שנא' וימותו לפני ה' וא"כ מאי ויקרבו וישאום מלמד שנתנו חכה של ברזל לתוך פיהם ונגררום והוציאום לחוץ ותימ' לדברי רע"ק א"כ נטמא המשכן שנקי' אהל מטומאת המת וצריך הזאת ג'וז' פעמים ולא מצאנו שפסקו מעבודתם כלל שכן כתיב כפי' ומפתח אהל מועד לא תצאו פן תמותו דבשלמא לת"ק איכא למימר דחפן המלאך והוציאן לחוץ קודס יציאת נשמתן שא לרע"ק קשה וצ"ע · פירש"י גבי שעיר חטאת ההגדה שהיא בפסוק שני אחי אם שמעת בקדשי שעה אין להקל בקדשי דורות הודה ולא בוש לו' לא שמעתי כלו' משה הודה שלא שמע בקדשי דורות שמותרין לאונן אכן שמעתי פירושו כך הודה ולא בוש לו' לא שמעתי שא אמר שמעתי ושכחתי פי' ודאי יש לחלק בקדשי שעה לבין קדשי דורות ותדע שכן הוא שאם לא כן היה לו למשה לו' עמוד ואשמעה מה ידבר שכך היה דרכו מתוך ענותו בכל דבר שהיה מסופק לו או שלא שמע מעולם לומר הלכה כא ואמלך בגבורה אלא ודאי מיד שהזכיר אהרן החילוק נזכר משמועתו שלמד מפי הגבורה :

ואכלתי חטאת היום· פי' בכר אכלתי היום שני חטאות של נחשון ושל היום בכר אני שבע ותקרינה אותי כאלה בני שמתו שהיו מסייעין אותי לאכילה הייטב בעיני ה' לאכול חטאת א' וכוא לידי נותר :

תוספות פרשת תזריע הרא"ש

אשה כי תזריע וילדה זכר · ר"א בן עזרא מצא בספר תולדות שיש באשה ז' נקבין·ג' מימין וג' משמאל · ואם נכנס הזרע בחדרים של ימין תלד זכר · ואם בשל שמאל תלד נקבה · ואם באמצעי תלד טומטום או אנדרוגינוס כאשר שוכבת על ימין נכנס הזרע בשל ימין ותלד זכר ומתהרת הטומאה לצאת· לכך איכה טמאה כ"א ז' וטהורה ל"ג יום · וכששוכבת על שמאל נכנס הזרע בשל שמאל ותלד נקבה ואין הטומאה ממהרת לצאת ולפי' וטמאה שבועים וזהו שכתי' שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני להוליד זכרים:

וביום השמיני ימול בשר ערלתו · וא"ת למה צוה המקום מילה לח' ימים·היה לו למולו מיום ראשון כדי שלא ימות ערל · וי"ל לפי שאז כולם שמחים בדבר האב והאם יחד דקי"ל האם טמאה ז' ימים לזכר ונוכלת

אשה כי תזריע וילדה זכ"ר · גימ' בר"כה וז"ש רז"ל בא זכר בא ברכה בא כבורו עמו נק"בה גימ' כז"ק וז"ש נקבה נק בה כלומ' עד שתדע לשאול מזונותיה כדאיתא במס' נדה : עוד אשה כי תזריע · פי' הראב"ע ז"ל שמצא בס' תולדות שיש ברחם של אשה ז' נקבים ג' מימין וג' משמאל וא' באמצע ואם נכנס הזרע באותן שבימין תלד זכר ואם נכנס באותן של שמאל תלד נקבה ואם באמצע תלד טומטום או אנדרוגינוס וכשהיא שוכבת על ימין נכנס הזרע באותן שבימין ותלד זכר ומתהרת הטומאה לצאת ולפי' איכה טמאה כ"א ז' ימים וטהרתה ל"ג וכשהיא שוכבת על שמאל יולדת נקבה ואין טומאתה ממהרת לצאת ולכך טמאה שבועים וטהרתה ס"ו וזש"ה שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני · ולכך נסמכה פרשה זו לבאן לו'

וטובלת בערב׳. עוד י״ל משל למלך שבא אוהבו לראותו צוה המלך להכין סעודה גדולה לכבוד אוהבו וזימן אוהביו לכבדו. כשבא אותו אוהב לאכול א״ל המלך עדיין אני ממתין מטרוניתא אחת שאין כיופיה בכל העולם ורוצה אני שתראוה קודם שתאכלו. כמו כן כשנולד הבן אמר הקב״ה איני רוצה שימולו אותו עד שיראה שבת והיינו המטרוניתא ובח׳ ימים יש שבת א׳ כיוצא בו ומיום השמיני והלאה ירצה לקרבן אשה לה׳ אמר הקב״ה לאחר שיראה שבת ירצה לפני:

בכל קדש לא תגע וכו׳. פי׳ בכל קדש שהוא אסור בקדשים. וקשה דמשמע שאינו אסור אלא עד מלאת הא לאחר מלאת שרי והא ודאי דאסור לאכול קדש עד שיביא כפרתו. וי״ל דעד מלאת קאי ארישיה דקרא דמרבינן דכל קדש דאסור אף לתרומה וכהא קאמר דאסור עד מלאת. הא מן מלאת ואילך שרי לאכול אע״פ שלא הביא כפרתו:

אחד לעולה וא׳ לחטאת. פ״ה למקראה הקדימה הפסוק קודם העולה לשון קריאה כלומר לקדותו וה״ר יחיאל מפרי״ש. פי׳ לשון מקרה לפי שעשירה מביאה כבש בן שנתו ודלה מקרה היא אם יכולה להביא ב׳ תורים או שני בני יונה. תימ׳ למה כתיב ולקחה שתי תורים או שני בני יונה וכתב בעשירה בן יונה או תור לחטאת. הל״ל ולקחה תור לזה ובן יונה או לעולה או לחטאת. וי״ל דלכך נקט שתי תורים או שני בני יונה לפי שצריך להביא העולה לחטאת ממין אחת ולא יכול להביאם משני מינים א׳ לעולה וא׳ לחטאת:

שאת או ספחת. נראה לפי הפשט דאבות הם: והסגיר הכהן את הנגע. שלא יראנו עד ז׳ ימים ואז יבין הפשיון שהרואה דבר א׳ תמיד והדבר הולך וגדל מעט מעט אינו מבין כל כך כגדולו וכן עשה כח המתין ז׳ ימים לשלוח היונה כי בז׳ ימים היה ניכר חסרון המים ולכך היה מסגיר הנגע ז׳ ימים. ולינא למימר שיעשה סימן סביב הנגע דשמא כעס הנגע ימחוק הסימן ויעשה חמצורע סימן אחר רחוק מן הנגע שלא יחשבו בטהור אבל בנתק לבדו עושה סימן מן השערות שאין לזייף: ואם הנגע עמד בעיניו של כהן. שלפי ראות עיני הכהן עמד הנגע לא פשה. אבל לפי רש״י דקאי אנגע הל״ל בעיניו עמד: צרעת נושנת. קא דריש בתורת כהנים שאם קדמה למחיה קודם לבהרת יהיה טמא ואע״פ דבשער לבן אם קדם השער לבן ואחר כן באה הבהרת תחלה קודם שער לבן אפ״ה כמחיה אם קדם המחיה קודם הבהרת יהיה סימן טומאה. והיינו דכתיב צרעת נושנת והמחיה היינו צרעת. ונושנת המחיה שקדמה הבהרת:

ועמוק אין מראה מן העור. פ״ה לא ידעתי פירושו וכ״ל דאיצטריך דלקמן גבי שחין כתיב והנה מראה שפל מן העור ודריש בתורת כהנים מנין לרבות שוה לגבוה ת״ל ושפלה אוננה. ופי׳ שוה לגבוה שהנגע שוה לשאר הבשר אבל אינו עמוק מהבשר וה״נ איצטריך ועמוק אין מראה לרבות שוה לגבוה דטמא דאע״פ שאין מראה עמוק שאין בשר בנגע שקועה יותר משאר הבשר כיון דלבנה היא טמא: ואם כהה הנגע ולא פשה הנגע וטהרו הכהן. פ״ה הכהה מראהו הא אם עמד במראיתו הראשון או פשה טמא הוא והקשה הש״ר מקוצי דבהדיא אמרי׳ פ״ק דמגלה גבי מוסגר במסגר שני שאין טהרתו תלויה ברפאות אלא בימים שבשלא נתרפא כלל ביום ט״ו ועמד במראיתו ראשון טהור. והקונ׳ פי׳ כאן אם עמד במראהו טמא לכך נראה דלפי׳ נקט כהה דאע״ג שנשתנה הנגע ממראה ראשון לא מטהרינן ליה שלא א״כ לא פשה כדכתי׳ והנה לא פשה אבל פשה טמא אע״פ שכהה מראיתו:

ואם בעיניו עמד הנתק ולא פשה. הרי זה סימן טהרה. ושער שחור סימן טהרה אחרת ויש בה סימן אחד בלא חבירו מהו. ואומר הרב״ם דטהור אפילו בסימן אחד שהדבר תלוי בפלוגתא דר׳ יאשיה ור׳ יונתן. למ״ד שניהם כאחד שייך ב׳ סימנים. ומאן דאמר כל א׳ וא׳ בפני עצמו סגי בסימן אחד:

בדד ישב. שזה החולי מתפשט על בני אדם הרגילים אצלו ואסור בתשמיש שתשמיש קשה לו: צרעת ממארת. שנשתלח מארה באותו בגד וסופו שיפשוט בשלו לכך תשרף: פחתת היא. פוחת והולך ונשחת ולכך תשרף ולא סגי אם יקרע מחוס הצרעת שהרי כולו נשחת: בקרחתו או בגבחתו. בין במקום שיש בו שער בין במקום שאין בו שער: וכובס שנית וטהר. נראה לה״ר יוסף בכור שור. לפי שאי אפשר למצורע בלא כבוס בגדים עירב טומאת בגדים קודם דין טהרת מצורע שטהרתו יחד:

לו׳ שבועה התינוק במעי אמו הקב״ה מצוהו וא״ל מזה אכול ומזה לא תאכל ולאחר שקבל עליו המצות הוא נולד. ובשעה שכורעת האשה לילד נעשו שתי ירכותיה כשני אבנים כדי שיהא בה כח לקבל הילד שנא׳ וראיתם על האבנים. קרי ביה אבנים דברי ר׳ בר סימון וכמה נסים עושה הקב״ה עם התינוק שהרי אדם נותנין אותו יום א׳ בבור תחת הארץ או אסור במקום צר נפשו מצרת עליו והתינוק סגור במעי אמו שהוא חס כאמבטי והקב״ה משמרו ועוד עד שלא נולד אמו מושכת דמיו לאחר שנולד הדמים נעכרים ונעשים חלב לינק מהם. ועוד כלי מלא פירות ופיו למטה הפירות נופלין והאשה פיה למטה והקב״ה משמרו ועל זה אמר איוב מי יתנני כירחי קדם ולואי שהייתי כאותן הימים שהייתי במעי אמי כימי אלוה ישמרני מלמד שהולד שמור במעי אמו. בהלו נרו עלי ראשי לאורו אלך מכאן אתה למד שהאורה לתינוק כשהוא במעי אמו כסוד אלוה עלי אהלי כשם שהתינוק מלוכלך ומלא רירין ומלא דם והם מחבבין אותו וכ״ש אם הוא זכר ועל זה אמר איוב אשא דעי למרחוק:

נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן מתחיל בנו״ן ומסיים בנו״ן שאל ר׳ אליהו ז״ל למה צוה אלישע לנעמן לטבול בירדן משאר נהרים ואמ׳ שמצא שם נעמן מתחיל בנו״ן ומסיים בנו״ן. דכתיב נביא מקרבך וכו׳ אליו תשמעון ושאל לו מה יעשה בנגע צרעת שמתחיל ומסיים בנו״ן. והשיב לו כחנו כעבור חלונים וכו׳ מעבר לירדן: והובא אל הכהן קרי ביה והוא בא שא״ל כי יביאנו והלא הכל בדלין הימנו:

תוספות פרשת מצורע הרא״ש

והובא אל הכהן. קרי ביה והוא בא. פי׳ מדלא כתיב

זאת תהיה תורת המצורע. מפני מה אמר הכתוב המצורע

כתיב והלך תלמד שאם לא יכולנו הכל כדלין ממנו :

וכפר על המטהר· דכתב גבי נגע·וכן וכפר על הבית וכן וכפר דכתי' גבי יולדת וכן וכפר דכתי' גבי זב· כולם לפי הפשט·כמו דכפר ידיה כגלימא דחבריה איטיר"דרא כלעז לשון נקוי· דכפרה ממש לא שייך בהו דאע"ג שהנגעים ע"י חטא באים מ"מ איכפר ליה בנגיעה· ויולדת אפי' למ"ד יולדת חוטאת היא מ"מ אין קרבנה בא על חטא· והיינו לשון נקוי כמו וחטאת על המזבח :

ונתתי נגע צרעת· פ"ה בשורה טובה היא להם לפי שהם הטמינו האמורים מטמוניותיהם· תומא תיכה מנגעי בתים אלא כנגעי בגדים למה באים· י"ל לפי שלא ידעו אי זה בגדים הם תשמישי ע"ז ובאותם באו נגעים : והבא אל הבית כל ימי הסגיר אותו· כלומר ולא יטמא עד הערב וכ"ש בימי חלוטו· כדפסקא לן בימי ולא כל ימי :

ושלח את הצפור החיה·לצפורה משמע שמותרת שלא אסרה תורה אלא לקללה · אמנם לפשטיה השיב חכם אחד למין כתיב וטבל אותם ואת הצפור החיה א"כ היתה צבועה אדום והולכת ע"פ השדה באים בני מינה המכירו' אותה ורואים שנשתנית והורגים אותה ורואיה לדבר העיט צבוע נחלתי לי והיכא דברה תורה אם לא כזה :

במצורע בדד ישב מחוץ למחנה מושבו שהרי טמ'נפש שהוא טמא אמרי' שהותר לישב במחנה שכינה וכו' וכ"ש במחנה לויה ובמחנה ישראל שמותר· וזה מותר במחנה לויה וכ"ש בישראל אבל בשכינה לא אבל מצורע מה נשתנה שלא מבעייא במחנה שכינה ובמחנה לויה אלא אפי' במחנה ישראל אמרה תורה בדד ישב מחוץ למחנה אלא כך אמרה תורה הוא הבדיל בין איש לאשתו בין איש לרעהו ברכילות דמפטפט בפיו מדבר מדנים לפיכך בדד ישב : ולמדנו רבינו כמה בני אדם אין להם חלק לעוה"ב· כך שנו רז"ל ג' מלכים אין להם חלק לעוה"ב וג' הדיוטות· ג' מלכים ירבעם אחאב מנשה אר"י בר שלום בקשו חכמים למנות ד' מלכים עם שלמה אלא שיצאת ב"ק ואמרה אל תגעו במשיחי ובנביאי אל תרעו אעפ"כ חזרו יום א' ובקשו למנות שלמה עמהם שלא שבאה אש מן השמים ולחכה בספסליהם וחזרה ואמרה המעמך ישלמנה כי מאסת כי אתה תבחר ולא אני ומה ידעת דבר כל כך למה היו שונים מפני שאמר הכתוב והמלך שלמה אהב נשים נכריות· הדיוטות בלעם דואג אחיתופל גיחזי אתה מוצא שהללו מפני דבור פיהם נלכדו בלעם ע"י לשונו נדחף לגהינם שנא' מן ארם ינחני ואין ינחני אלא גהינם שנא' ינחני במעגלי צדק למען שמו שהיה דוד מתפלל שלא ינחני לגהינם וכן דואג מפני לשונו נטרד אימתי בשעה שברח דוד מפני שאול ובא לבית אחימלך הכהן לנוב וקבלו ונתן לו לחם לאכול וחרב לחגור והלך דואג שהיה שם וספר לשאול לשון הרע על אחימלך שנא' ויען דואג האדומי ועל ידו נהרגו פ"ה כהנים נושאי אפוד בד ואחימלך כהן גדול שנא' ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב וכן אחיתופל נטרד על לשונו אימתי כשנתן עצה לאבשלום היאך ילך לאביו ויהרגהו ובא חושי הארכי ונתן לו עצה אחרת ונתגלגל הדבר וניצול דוד וכל האנשים אשר עמו וכשראה אחיתופל שלא נעשית את עצתו נחנק שנא' ואחיתופל ראה כי לא נעשתה עצתו ויצו לביתו ויחנק וגיחזי על לשונו נטרד ונצטרע בשעה שנתרפא נעמן ע"י אלישע התחיל נעמן ליתן זהב וכסף לאלישע ולא רצה לקבל היה גיחזי משמש לפני אלישע ראה את הכסף ואת הזהב אמר הנה חשך אדוני את נעמן שיתן לו דבר אך ואקח ממנו הלך ולקח ממנו ממונו כשראה אלישע שלקח ממונו הלקה אותו בצרעת שנא' וצרעת נעמן תדבק בך למה לפי שכתוב ולא ידבק בידך מאומה מן החרם והיה המלך ארם ונעמן שר צבאו עובדי ע"ז וכתיב ולא תביא תועבה אל ביתך א"ר פדת ברית כרותה להקב"ה שכל מי שמספר לה"ר על חבירו ילקה בצרעת מנין ממה שקראו בענין זאת תהיה תורת המצורע המוציא שם רע :

ביום טהרתו·מפנה מה נשתנה קרבנו מכל הקרבנות על שספר לשון הרע לפי' אמ'הכתו'בקרבנו שתי צפורים שכולן מפלפלין ועץ ארז אין גבוה ממנו ולפי שזה הגביה את עצמו בא עליו צרעת א"ר לוי בשעה שהיו אבותינו במצרים לא היו רואות דם נדה מפני שאימת המצריים עליהם ואף כשישבו במדבר לא היו רואות דם נדה שהיתה שכינה עמהם והנשים קבלו את התורה שנא' כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל לבית יעקב אלו הנשים ועליהם הוא אומר איומה כנדגלות ועליהם נאמר גן נעול מעין חתום אמר הקב"ה בעולם הזה הייתם מטהרים וחוזרים ומטמאים אבל לעת"ל אני אטהר אתכם טהרה עולמית שנאמר וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם :

תוספות פרשת אחרי מות הרא"ש

אחרי מות א"ת מה ראה הכתו' שנתק פ' אחרי מות מן ויהי ביום השמיני שאם מתו בני אהרן · וקבעה אחר פרש' כל הטמאים· י"ל לפי שנאמר פרש' טמאים לא פירש אם נכנסו למקדש בין שוגגים בין מזידים מה כפרתו ותקנת מקדש·לפי' פרט לך בסמוך וכפר על הקדש:אחרי מות בני אהרן ויאמר ה'· בכר אמרו משמתו בני אהרן וקבעה כאן מטע' שפירשתי: בזאת יבא אהרן· והיינו דאי ליכנס תדיר במקדש אם לא יביא קטורת לפי שחייב משום ביאה ריקנית·ולפי' אם חסר בקטור' אחת מכל סמניה חייב מיתה ומשום הכנסה יתירה שאם יחסר אחת מכל הסמנין יחזור ויביאנו ויהיה חייב מיתה:בתנת בד·ד' פעמים כתובים

בזאת יבוא אהרן· מנין בז"את ת"י שנה שעמד בית ראשון ובית שני עמד ת"כ : גרסינן התם תנא בשם ר"אליעזר לא מתו נדב ואביהוא אלא על שהורו הלכה לפני רבן מעשה בתלמיד א' שהיה יושב והורה הלכה לפני ר' אליעזר רבו ואמר לאימא שלום אשתו זה איני מוציא שנתו וכן היה לא הוציא שנתו עד שמת אמרו לו תלמידיו רבינו נביא אתה אמר להם לא נביא אנכי ולא בן נביא כך מקובלני מרבותי כל המורה הלכה לפני רבו חייב מיתה תניא אסור לתלמיד להורו' הלכה לפני רבו עד שיהיה רחוק ממנו ג' פרסאות כנגד מחנה ישראל הה"ד ויחנו עד הירדן מבית הישימות עד אבל השיטים·ר"א המודעי בא וראה כמה

בר כפ׳ זה למעט חסן ואפר ומעיל ואין בתורת כהנים:

וגורל אחד לעזאזל· כת׳ ר״א בן עזרא כשתגיע לשלשים ושלש תדענו · וצריך פי׳ לפירושו לשלשים ושלש היינו גלעד דכתיב בפרשת ויצא ויעקב ואותה תיבה יש בה משמעות ב׳ תיבות גל עד· שהגל עד כדברי רז״ל בגימ׳ שלשים ושלש· והכא נמי לעזאזל יש בו משמעות ב׳ תיבות· לעז אזל כלו׳ לשעיר ההולך המדברה ולכך קראוהו שעיר המשתלח· ר״א לעזאזל· לעז וקשה שבהרים שאינו ראוי לזריעה אבל לא בראוי לזריעה כי העונות שהשעיר נושא לשם גורם שלא תזרע ולא תצמיח ועזאזל היא ארץ גזירה:

במעשה ארץ מצרים וכו׳· משל לבת מלך שהיו לה ב׳ שכנות א׳ מכשפה וא׳ מנאפת אמ׳לה המלך לא תעשי בתי לא כמעשה זו ולא כמעשה זו כך אמר הקב״ה: ואשה אל אחותה לא תקח לצרור· מכוער הדבר וצרה גדולה לשתי אחיות שאיש א׳ אוהב זו וזו לכך כתיב לצרור: עליה בחייה·אבל לאחר מיתה של אחת מהן אין מיאוס בדבר שכל קנאתן ושנאתן בטלה:לא תקרב לגלות ערותה · לפי שהוא מגוי אללה בשעה שאינה נדה שייך לומר לא תקרב כלומר לא תקרב בזאת בעת נדותה של המתן.עד שתטהר: ולא תקיא אתכם · כלומר אל תהיו סבורים שתקיא אתכם הארץ כאשר קאה את הגוי כי ברעה גדולה תקיא אתכם כמו שפי׳ כי כל אשר יעשה מכל התועבות האלה ונכרתו הנפשות העושות מקרב עמם:אבל הוא·תבלין יש בעבירה מכוערת זו שאתה מוצא בה טעם וכן זמה זו מה היא שוה לך יותר מן האחרת:

תועבה תועה אתה בה שלא פנית אל מה שכתוב במשלי · שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך:

קשה מיתתן של בני אהרן לפני הקב״ה שבכל מקום שהוא מזכיר מיתתם מזכיר סרחונם וכל כך למה שלא ליתן פתחון פה לכל באי עולם שלא יאמרו שמעשים מקולקלים היה להם בסתר ולפי׳ מתו· אר״י וכי לפני ה׳ מתו אלא מלמד שהוא קשה לפני הקב״ה כשעה שבכיהם של צדיקים נפטרים מעוה״ז בחייהם ורב נחמן דמן יפה בעא דוליה קמיה דר׳ פינחס בשם ר׳ סימון הכא אמר לפני ה׳ ולהלן או׳ לפני אביהם של מלמד שהיה קשה לפני הקב״ה שמהר סיני ניטלו אפופסין שלהם למיתה · משל למלך שהיה משיא בתו ונמצא בשושבין שלו דבר של זמה אמר המלך אם אני הורגו אני מעכב שמחת בתי למחר הוא בא שמחתי ואני הורגו מוטב בשמחתי ולא בשמחת בתי וכן אמר הקב״ה אם אני הורגן עכשיו אני מעכב שמחת התורה הה״ד הוא אשר דבר ה׳ לאמר בקרובי אקדש א״ר אבא בר אבינא מפני מה נסמכה פרשת מיתת מרים לפרשת אפר פרה של מלמד שכשם שאפר פרה מכפר כך מיתת מרים מכפרת וא״ר יודן מפני מה נסמכה פרשת מיתת אהרן לשבירת הלוחות של מלמד שהקשה מיתת אהרן לשבירת הלוחות וא״ר חייא בר אבא בא׳ בניסן מתו בניו של אהרן מפני מה מזכיר מיתתן ביו״הך של מלמד שכשם שיוה״ך מכפר כך מיתתן של צדיקים מכפרת:

עזאזל פי׳ הר קשה · ועוד שמעתי פי׳ אחר עזאזל כלו׳ השעיר שהוא מן העזים הולך להר: ונשא השעיר עליו את כל עונותם אל ארץ גזירה · פשט ונשא השעיר פי׳ עשו נקרא איש השעיר את כל עונותם פי׳ עונות יעקב שנקרא איש תם של ארץ גזירה· ועוד לשון ושעירים ירקדו שם ופי׳ לשון שדים משל לה״ד לאדם ששוכב על כרים וכסתות ואין שער בראשו ומתוך כך אין הנולה מסכסכת בראשו

אבל כשאדם בעל שער שוכב עליהם הנולה מסכסכת בראשו וכמו כן העונות נתפסים בעשו שהוא בעל השער אבל ביעקב שהוא איש חלק אין נדבקין כלל.פירא״בע בהיותך בן ל״ג תדענו פי׳ לפי׳לסוף ל״ג פסוקי׳תמצא פירושו דכתי׳ ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים ועוד תשמע אבל עכשיו היה נראה כמי שזובחין להם ופי׳ הרמ״בן ואני הרכיל אגלה סודו רע אתה אחי יחנך של הוס · בב״ר איתא פי׳ בהדויא ח״ו שלא היו עובדין ע״ז ולא היו זובחים לשעירים ולא תהיה בזאת בישראל אלא הענין כך הוא כעבד המקבל פרס מרבו היה נוטל סמ״אל אותו היום והיה מלמד סניגוריא על ישראל ואומר דבש״ע יש עם אחד בארץ שדומין למה״ש המה מלובשין ומעוטפין לבנים ועומדין יחפים ומעונים גדולים וקטנים בלי עון בניך הם ומי כעמך בישראל אמר הקב״ה אתה מלמד סניגוריא על בני חייך שאתה תטול פרס ותהנה מסעודתי יתנו לך שעיר אחד אבל לא יעשו בו זביחה והקטרה זריקה וקבלת דמים בכל עבודת קרבן ה׳ חלילה ואין מקום לרדות בנו המינים כי שום דבר מעבודת הקרבנות לא נעשה באותו שעיר ואותו היום לא היה יכולת בידו לקטרג וזש״ה יגער ה׳ בך השטן ויגער בך בגימ׳ שס״ד במנין ימות החמה שבכל השנה לבד יום א׳ וזהו יום כפור שאין בו יכולת לקטרג יסכר פיו באותו פרס שנוטל משולחן גבוה כדפירשנו ועוד פי׳ הרמב״ן ז״ל כי השדים מורכבים בשתי היסודות מאש ומרוח וכשיכלו ב׳ היסודות הם מתים כבני אדם וזהו שאמרו חז״ל בג׳ דברים דומין לב״א פרין ורבין ואוכלים ושותים הרוח ליבש המים האש אוכל את הכל ומתין כבני אדם ובג׳ כמלאכים רואים ואינם נראים לדקות שתי היסודות טסים כמלאכים לקלות שתי היסודות ויודעין מה שעתיד להיות ששומעין כשטסי׳ למרחוק את העתיד להיות הלא תראה דעוף לקלות יסודותיו פורח באויר ע״כ ואני שמעתי מדרש כאן למה צוה הקב״ה שיהיו מוליכים אותו לארץ גזירה יותר ממקום אחר והטעם כדי לכפר על הולכי דרכים שאינם מביאים קרבנות לכפר על נפשם לכך אמרה תורה להוליך אותו אל ארץ גזרה אל מקום המדבר ומתכפרים בשעיר המשתלח לעזאזל והאי לעזאזל ר״ל לכוכב מאדים שמגן גבורתו מאדים שהוא א׳משבעה המשרתים זה עולם השפל וזה כוכב מאדים גורם מכת חרב והרג לפי שיכלו הולכי דרכים ממיתת חרב והרג בלא עדים ולא יפטרו לעגלה ערופה לכך אמרה תורה ליתן השוחד לזה הכוכב שלא יזכה אותנו שלא יהי גורם דבר כזה ויתן לחכם ויחכם עוד: על מה שמונין ומביישין אותנו האומות איך אנו נושאים קרובותינו בנות אחינו ובנות אחיותינו · יש תשובה נכונה להשיב להם הלא צוה הקב״ה לבנות צלפחד שינשאו לבני דודיהם גם בנביאים מצי׳ שכלב נתן בתו לעתניאל אחיו ויש תימא איך הותר לקחת קרובתו והלא הזהיר רחמנא שלא לקחת את דודתו ומה לי האי ומה לי האי והכא הוא דודה ומה הפרש ביניהם·וי״ל שבתנה האשה לאיש לשרתו ואם ישמש בדודתו יפגום בכוד אביו ואמו ולכך הוזהיר עליו לבלתי יקח דודתו אבל עליה לא הזהיר שלא לקחת דוד׳ כי הוא לא ניתן לשמש אשתו:

ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה · פי' ולא תקיא הארץ אתכם בנחת ובענין טוב כמו הגוים אשר טמאו אותה אדרבה בענין רע מהם למה כי אתם נכנסים במסורת הברית ואם ח"ו תטמאו הארץ יש לפרוע מכם כפלי כפלים ואף כי עדיין לא נכבשה מה שגזר הקב"ה הרי הוא כעשוי שנא' ויאמר לאברהם לזרעך נתתי את הארץ הזאת ועדיין לא נתן והי"ל לו' כדרתי : ולא תקיא הארץ אתכם אמר הרמב"ן ז"ל כי כל הארץ נתן השם לשרים של מעלה שנא' אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים אבל ארץ ישראל לא ניתנה לשום שר שבעולם כי ביד השם היא לעולם שנאמר תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית השנה ואע"פ שאמר הכתוב כי אם מיכאל שרכם לא שמשול על ארץ ישרא' אלא מלמד זכות על ישראל ולפיכך כשמזכיר על או"ה דינן מזכיר ע"ז שהרי בענין האדונות כיון שנתן האדונות ביד אדונים שרי מעלה הם יקנאו לכבודם וזהו שאין ארץ ישרא' מקבלת אומה אחרת שנאמר ויורם את משפט אלהי הארץ וכן נאמר ושממו עליה אויביכם היושבים בה שתהא לעולם חרבה ושממה בידם עד שתחזור לנו יהי רצון שיבנה במהרה בימינו : מה שאנו קורים בעריות במנחת יוה"ך לפי שנפשו של אדם היא מעונה כיום כפור בעת ההיא בעת המנחה וגם ביום הכפורים יש הרבה נשים שהם מתקשטות לכבוד היום והם נכשלים בהם כל ימות השנה וגם נכשלו בעריות לפיכך קורין בהם כדי להשיב לב לחזור בתשובה :

תוספות פרשת קדושים הרא"ש

איש אמו ואביו תיראו · לפי שהבן ירא מהאב יותר מהאם הקדים הכתוב אמו לאביו :

אל תפנו אל האלילים · אפי' תאמ' לשם שמים אני מתכוין כדי שיזכור לנו הבורא כמו שהגוים עושים : ואלהי מסכה לא תעשו לכם · לשון לכם דחוק הוא דמשמע לא תעשו אבל שרי לאחרים · ולא היא דלאחרים נמי מוזהרים כמו כן וכן נ"ל אלהי מסכה לא תעשו לאחרים ולא תקבלו מה שאחרים עושים לכם :

ולקט קצירך לא תלקט · י' פסוקים מצווים בתורה על הלחם ולכך צריך לברך ברכת המוציא בשתי ידיו ובעשר אצבעותיו · עוד י"ל כנגד י' תיבות שיש בברכת המוציא : (ושמעתי הצעיר הכותב · כנגד י' תיבות שבפסוק זה מצמיח חציר לבהמה וכו')

לא תלין פעולת שכיר אתך · כתיב בתורת כהנים אין לי אלא שכר אדם · שכר כלים שכר בהמה שכר קרקעות מנין · ת"ל פעולת שכיר פעולת כל דבר במשמע · ויש לפסוק מכאן פסק גדול דהשוכר בית מחבירו ושהה שכרו עובר בבל תלין ותלמוד שלנו אינו מזכיר קרקעות : ולא תשבעו בשמי לשקר · כתי' בתורת כהנים אם גנבת סופך לישבע בשקר · פי' דעון שבועת שקר גדול מכולם שגניבה וגזלה איפש' בחזרה והיינו דאמרו רבותינו שכר עבירה עבירה שעבירה קטנה גוררת עבירה גדולה :

לא תלך רכיל · תרגומו לא תיכול קורצין וזהו פי' שהיה משפטן לאכול בבית המקבל דיבתו וזהו שעשה הפייט הולכי רכיל שלש מענישים · הרכיל ועל אותו שנעשה עליו הרכילות והמקבל הרבה רכי"ל בגימטריא דילט"ור חסר אחת :

לא תגזול · לכך נאמר אני ה' על לא תגזול משל למלך ב"ו שעובר על המכס · אמר לעבדיו שיפרעו למוכס מכסו · א"ל ולמה אדוני והלא כל המכס שלך הוא · א"ל ממני ילמדו עוברי דרכים ולא יעברו המכס כך אמר הקב"ה שונא אני גזל בעולה אע"פי שכל העולם שלי ממני ילמדו הבריות ויבריחו עצמם מן הגזל · לכך נאמר אני ה' על לא תגזול :

לא תשנא את אחיך בלבבך וכו' · פי' ה"ר אברהם בן עזרא לא תשנא את אחיך בלבבך שאם שמעת שאומרים עליו שום דופי אל תשנאהו · בלבבך אלא הוכח וכו' כלו' תחקור הדבר ותפשפש אם זה אמת שאומרים עליו · ואם לא תחקור היטב האמת אם תשנאהו

קדושים כתיב ויגבה ה' צבאות במשפט אימתי נעשה הקב"ה בעולמו גבוה כשיעשה המשפט באו"ה שנא' נצב לריב ה' אמר הקב"ה עד שלא בראתי את עולמי היו מה"ש מקלסין אותי בישרא' ומקדשים אותי בכם והם אומרים ברוך ה' אלהים אלהי ישראל מן העולם ועד העולם כיון שנברא אדם אמרו המלאכים רש"ע וזהו שאנו מקלסין אותך בשמו א"ל לאו גנב הוא שנאמר ותאכל מן העץ אשר צויתיך לאמר וכשבא נח אמרו לפניו זהו אמר להם זה שכור שנאמר וישת מן היין וישכר עמד אברהם אמרו לו זהו אמר להם לאו זה אוהב לשונאי וכן ליצחק עד שבא יעקב אמרו לפניו זהו אמר להם הן וכה"א לא יקרא שמך עוד יעקב כ"א ישראל יהיה שמך ויקרא את שמו ישראל ויקראו כל ישרא' על שמו שנא' ישרא' אשר בך אתפאר וא"ל הקב"ה לישרא' הואיל והתקדשתם בשמי עד שלא נברא העולם היו קדושים כמו שאני קדוש · משל למלך שקדש אשה א"ל הואיל ונתקדשת לשמי אני מלך ואת מלכה כך הקב"ה אמר למשה לך קדש את העם למה כי קדוש אני :

דבר אל כל עדת בני ישרא' א"ל הקב"ה זכיתם אתם נקראים עדת קדושים לא זכיתם אתם נקראים עדה רעה שנא' עד מתי לעדה הרעה ומה ראה לו' הפרשה זו לכל העדה למה לא דבר להם כשאר פרשיו' לפי שבזאת הפרשה כלולות כל הדברות כתי' אנכי ה' אלהיך וכתי' אני ה' אלהיכם כתוב בדברות לא יהיה לך אלהים אחרים על פני וכאן אל תפנו אל האלילים לא תשא לא תשבעו בשמי לשקר שמור את יום השבת לקדשו את שבתותי תשמורו כבד איש אמו ואביו תיראו · לא תרצח · לא תעמוד על דם רעך לא תנאף מות יומת הנואף והנואפת לא תגנוב לא תגנובו לא תענה לא תלך רכיל לא תחמוד לא תעשוק הרי כל הדברות כלולות ולפי' כתיב אל כל עדת בני ישראל : שאלו המינים את ר' שמלאי מהו שאמר הפסוק כי אלהים קדושים הוא ואיך אתם אומרין שהוא רשות א' הרי שתי רשויות מן הפסוק הזה א"ל שוטים שבעולם אלו אמר כי אלהים קדושים הם יפה אתם אומרים ומהו שאמר כי אלהים קדושים הוא א"ר ברכיה בר' ישעיה שהוא קדוש בכל מיני קדושות וכל מעשיו בקדושה דיבורו בקדושה שנאמר אלהים דבר בקדשו דרכיו בקדושה שנאמר אלהים בקדש דרכך הליכותיו בקדושה

תשנאהו תשא עליו חטא : לא תקום ולא תטור · שאם שאלת מחברך מגלו או א' מכליו לעשות מלאכתך או צרכיך ולא השאיל לך · ולאחר כן יקרה שיצטרך ושאל מגלך · לא תקום ולא תטור האיבה בלבך לאמר הנקם ממנו כשם שלא השאיל לי כן לא אשאיל לו· לא תאמר כן ולא תעשה כן · וא"ת למה לא הזהיר הקב"ה בלאו על אותו שלא רצה להשאיל לו על לא דבר ועל זה שיש עליו טענה גדולה מאשר לא רצה חברו תחלה להשאיל לו הזהיר בלאו לא תקום ולא תטור י"ל לפי שהראשון לא הניח להשאיל לחבירו אלא מחמת צרות העין שהיה מגלו חביב עליו ואין הקב"ה מכריח האדם להשאיל דבריו שלא מרצונו אבל זה שהיה משאיל לו לולי השנאה שרוצה להנקם ובתחרות עושה כך אמר הקב"ה תנלח האהבה שיש לך עמי השנאה שיש לך עמו : ואהבת לרעך כמוך · מאי לרעך ה"לל רעך · י"ל דאם היה כתיב רעך הייתי אומר שצוה הקב"ה לתת לחבירו ממונו וכל אשר לו כמו לעצמו להכי כתי' לרעך· כלו' אהב מה של רעך כלו' שלא תגזול לו ממונו ואם תוכל להציל ממונו הצילהו ושנא מי שרוצ' לגזול לו:

נחרפת לאיש · כמו חרף נפשו למות מופקרת

הנכו"כרוניאה בלעז : ואיש אשר ינאף את אשת איש אשר ינאף את אשת רעהו וכו' נ"ע למה כתב שנית אשר ינאף ליכתוב הכי ואיש אשר ינאף את אשת איש ואת אשת רעהו · י"ל דרעהו משמע ולא גוי ואי הוה כתב כדקאמרת ולא ככתוב בקרא הוה אמינ' הא דממעיט אשת גוי כאשת רעהו היינו מחיוב מיתה אבל לא מלאו דכתב בעשרת הדברות· לא תנאף לא ינקה אפי' הבא על אשת גוי· לכך כתב אשר ינאף את אשת רעהו שנית למעוטי אשת גוי ממיתה ואפי' מלאו דלא תנאף · וכי האי גוונא פי' הקונדרים גבי וכי יזוד איש על רעהו : חסד הוא · לשון חרפה ובכל העריות לא נאמר לשון זה כי אם גבי אחותו· והיינו הא דכתב כי אמרתי עולם חסד יבנה שעשה הקב"ה חסד לקין שנשא אחותו :

בקדושה שנא' הליכות אלי מלכי בקדש חשיפת זרועו בקדשה חשף ה' את זרוע קדשו קילוסו בקדושה שנא' מי כמוך באלים ה' מי כמוך נאדר בקדש קדוש בכל מיני קדושות :

וכי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל מעשה

באנדריכוס שהלך למלחמה והלך עם גייסות שלו להלחם על מדינה א' שמרדה עליו מצא שם זקן א' בדרך שהוא נוטע תאנים א"ל אנדריכוס המלך אתה זקן ומתיגע לאחרים א"ל אדוני המלך אם אזכה אוכל מנטיעותי ומן הפירות וא"ל ואכלו בני עשה ג' שנים במלחמה וחזר לאחר ג' שנים מצא אותו זקן שם מה עשה אותו זקן נטל כלכלה ומילא אותה תאנים יפות והושיבה לפני המלך א"ל אדוני המלך אכול אני הוא הזקן שמצאת בהליכתך שהייתי מנטער והרי כבר זכני המקום לאכול מפירות נטיעותי ושו הן אמ' אנדריכוס לעבדיו טלו אותה ממנו ומלאוה זהובים והלך הזקן לביתו ומשבח בביתו לאשתו ובניו והיתה שכנתו עומדת שם שמעה הדברי' אמרה לבעלה כל בני אדם הולכים והקב"ה מזמן להם טובות ואתה יושב בבית חשוך באופל והרי השכן שלנו כבד את המלך בכלכלה של תאנים ומלא אותו לו זהובים ועכשיו טול סל גדול ומלא אותו מכל מיני מגדים ואמור לו אדוני המלך שמעתי שאתה אוהב את הפירות ובאתי לכבדך בזה הסל אמר המלך לסרדיוסטין שלו טולו אותו ממנו וטפחו לו על פניו עמדו והפשיטוהו ערום והתחילו טופחין אותו בפניו עד שנפחו פניו ושברו את גופו ועשאוהו דוגמא והלך לביתו בוכה ואשתו סבורה שהוא בא בסל מלא זהובים עד שראתה עיניו נפוחות וגופו נשבר ובוכה וספר לאשתו המעשה כמו שאירע לו ללמדך שהנשים הרעות מפילות את בעליהן ברעה ולפי' ש יתבטל אדם מן הנטיעות שא כשם שמצא עוד יוסיף נטע אפי' הוא זקן אמ' הקב"ה למדו ממני כביכול ראה מה כתיב ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם וכו' :

אמור למה נסמכה פ' זו לפ' של מעלה שכתב בה

אוב או ידעוני · יש בתנחומא שהקב"ה הראה למשה כל פרנסי ישרא' ומלכיהם והראהו שאול נופל בחרב אמר משה לפניו רבש"ע מלך ראשון שהעמדת על בניך ידוקר בחרב מה חטא· א"ל הקב"ה אמור אל הכהנים בני אהרן שהרג נוב עיר הכהנים ובעונם יענשו וגם בעון שאול ששאל באוב וידעוני :

לאמו ולאביו · מה הם בני קיימא אף בנו ובתו

שהם בני קיימא יצאו נפלים שלא יטמאו להם · תימ' למה נקט בכהן הדיוט לאמו קודם לאביו ובכהן גדול איפכא·וי"ל דלא מיבעיא קאמ' לא מיבעיא כהן הדיוט באמו דפשי' שהיא אמו שילדתו שיטמא לה· של אפי' לאביו שהוא ספק אם הולידו יטמא·וכהן גדול לא מיבעיא שלא יטמא לאביו משום דספק הוא אם הוא אביו אם לאו אלא אפי' אמו דודאי אמו לא יטמא לה : לאחיו ולאחותו · יכול אפילו מאמו ת"ל ולבנו ולבתו מה בנו ובתו שהוא יורשם · אף אחיו ואחותו שהוא יורשם פרט לאחיו ולאחותו מאמו:לנפש לא יטמא בעמיו · לפי הפשט אפי' בעמיו לקרובו

וכ"ש

כי אם לשארו הקרוב אליו לאמו ולאביו וגבי כ"ג

כתי' ועל כל נפשות מת לא יבוא לאמו ולאביו לא יטמא וא"ת מאי שנא דגבי כהן גדול כתיב ועל כל נפשות מת לא יבוא לאביו ולאמו לא יטמא ומאי שנא דגבי כהן הדיוט הקדים לאמו קודם אביו וי"ל דה"פ דבתחלה גבי כהן הדיוט כתיב לא יטמא כי אם לשארו לא מבעיא לאמו שהיא ודאית שילא מבטנה ואיכא סהדי ודאי שיטמא אלא אפי' אביו שהוא ספק דשמא זינתה אפ"ה יטמא שאין קדושתו רבה וגבי כ"ג אמ' לא יבא לא מיבעייא לאביו שהוא ספק שלא יבא לטמא אלא אפי' אמו שהיא ודאית לא יבא וניחא :

ובארצכם לא תעשו · וא"ת איך הותר לאכול

כבשים סריסים ותרנגולים אבוסים והלא הם בכלל שתעבתי לך הרי הוא בכל תאכל וזה תיעב לנו לעשות גם הזהיר לא תקריבו וי"ל מדאסר רחמנא לגבוה מכלל דהדיוט שרי שהרי שלא להקריב קרבן לגבו' משמע דוק' לגבוה אסרם אבל להדיוט שרי:

עד ממחרת השבת השביעית תספרו חמשים יום

והקרבתם וכו' י"ל והלא אין הספירה חמשים

יום

וכ"ש לנכריים :

כי אם לשארו הקרוב אליו אמרו חכמים שארו זו אשתו וכן מוכח בסוף הפרשה שכהן מטמא לאשתו מדכתיב לא יטמא בעל בעמיו להחלו · דייקי' הא שלא לחללו מטמא וכתב כמי ולאחותו הבתולה הקרובה אליו אשר לא היתה לאיש לה יטמא · הא אם היתה לאיש אינו מטמא לה·לפי שבעלה קרוב לה יותר ממנו ומטמא לה ואפי' כהן הוא דכתי' והיו לבשר א' ואין לך קורבה גדולה מזו : הקרוב אליו · שאינו בא מחמת אחר כגון דודו וכולם חוץ מאלו המנויים : לא יטמא בעל בעמיו · מנא הרב"ש מפורש כמו לבעל בעמיו · ואפי' כהן גדול שמת לא יטמא לו · ולמה קורהו בעל מפני קדושתו :

את אביה היא מחללת באש תשרף·וא"ת למה דינה בשריפה יותר משאר נשים המזנות שהן בחנק ז"ל לפי שהיא בת אדם גדול וחשוב דינה להיות נדונת במיתה חמורה טפי מבת ישראל שזינתה · והיינו דקאמ' קרא את אביה היא מחללת · וצ"ל למ"ד שרפה חמורה שהרי ארוסה בת ישראל הוייא בסקילה ובת כהן בשרפה : והוא אשה בבתוליה יקח · וה"וא גימ' י"ח ורמז למשז"ל בן י"ח לחופה : ולא יחלל מקבינן למה אצטריך במ' קדושין הכי נותן לו את בריתי שלום · כשהוא שלם ולא כשהוא חסר · תיפוק לי מהאי קרא דכתיב ולא יחלל :

שור או כשב·למה נעשה שור ראש לכל הקרבנות· משל למטרוניתא שיצא עליה שם רע בדק המלך הדבר ולא מצא בה ערות דבר ולא שום גנאי · מה עשה המלך עשה סעודה גדולה והושיבה לפניו בראש כל הקרואים להודיע לעולם שהכל שקר · כך עשה הקב"ה לפי שאומות העולם מלוזים על ישראל ממעשה העגל ובדק הקב"ה שלא עשאוהו כי אם הערב רב כדכתי' כי שחת עמך ולא עמי לפיכך עשה שור ראש לכל הקרבנות :

ומנחתו שני עשרונים · אמרו רבותינו כבש זה יצא מכלל כבשים · שאין לך כבש בכל התורה כולה שיש במנחתו יותר מעשרון א'· וזה שני עשרונים לפי שהוא חלוק משאר כבשים במנחה ונסך אין בו שום קרבן חלוק מחבירו שבאותו המין·שמעתי כי לפי' אנחנו מזכירים בתפלה חלוק העשרונים לפר לאיל ולכבש ומן הנסך אין אנחנו אומרי' כי אם ויין כנסכו·ועוד שמעתי שיש במדרש דלהכי כתי' ונסכה בה"א שהוא כמו ונסכו · ולשון המסורת קאי אמנחה כלומר כל המנחה של עשרונים לא היה נסכה כי אם רביעית יין ואי ונסכו כתיב הוה אמינא קאי אכל חד וחד משום העשרונים · ולפי הפשט נראה כי אם א' משני העשרונים הוא עומר שהוא עשרון והוא בא עם זה הכבש והעשרון השני הוא עשרון הראוי למנחתו תדע שאין בנסכו כי אם רביעית יין כמו בשאר נסכים:

אך בעשור לחדש·לפי שכל החגים נקראים מקראי קדש לאכול ולשתות ולהתענג כתיב כאן אך בעשור לחדש יהיה מקרא קדש לכבד היום ולהקריב בו קרבנות · אך תענו בחמשה ענויים ביום הכפורים: עצרת אני מעכב אתכם·משל למלך שבאו בניו להקביל פניו אמר להם פעם ראשונה מתי תשובו לראות פני אמרו לו עד כ' יום פטרן לשלום פעם שנייה · אמר להם מתי תשובו לראותי · א"ל עד ד' חדשים פטרן

יום רק מ"ט יום לבד וי"ל דה"פ ממחרת השבת השביעית פי' השבוע שביעי תספרו חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה וזהו יום עצרת שהוא יום שבועות תדע שה"פ שהרי יש טר"חא כתספרו דמשמע דקאי לראש הפסוק ולא לחמשים יום דא"כ הנגינה דינה להיות מק"פ שהוא משמע שיחבר אותה תיבה מתספרו לחמשים יום אלא ודאי כדפי' · וא"ת מפני מה אינה מברכת הזבה או הזב לספירת ז'ימים שמצוה הכתוב שיספרו וי"ל לפי שאין הדבר מסויים שלז' ימים סותרת מנינה כשהיא רואה כתמים וחוזרת לחשבון ראש מנינה ולפיכך אינה מברכת לספירתה אבל ספירת העומר מכוון החשבון וצריך לברך הברכה מעומד דילפינן מדכתי' מהחל חרמש בקמה אל תיקרי בקמה אלא בקומה וכן ברכת ציצית וכן ברכת לולב דילפי' ג"ש לכם דבכולם כתיב לכם כתי' הכא וספרתם לכם וכתיב התם ולקחתם לכם בלולב ובציצית והיה לכם תלמד שיהיה מעומד :

ויצא בן אשה ישראלית מהיכן יצא ר' יוסי אומר מעולמו יצא ר' ברכיה אומר מפרשה של מעלה יצא ואמר ביום השבת יערכנו דרך המלך לאכול פת חמה בכל יום שמא פת צוננת של ט' ימים בתמיה פירש"י לשון תנחומא·פי' לפי' דרכו של מלך לאכול פת חמה בכל יום שמא פת צוננת פירש אי כמו צוננת מיום ה' או מיומים אבל אין דרכו לאכול פת מתשעה ימים וזו היא התימא ויש מי שאמר שמא פת צוננת של ט' ימים אין כאן ספק שודאי היתה צוננת במורה ולגלג אותו בן אשה ישראלית שהרי לחם הפנים היו אופין בע"ש זה ומעריכין אותו בשבת ובשבת אחרת היו נוטלין אותו ואוכלים אותו הכהנים וזהו לט' ימים ר' חמא בר חנינא אמר מפרשת יוחסין יצא ליטע אהלו וכן פירש"י ושמעתי ששאל אותו מגדף מה היה מאביו שאתם אומרים שהיה מצרי אמרו לו נהרג ומי הרגו אמרו לו משה א"ל וכמה הרגת אותו בשם המפורש כדכתיב הלהרגני אתה אומר כששמע אותו נבל כן התחיל לחרף ולגדף :

לפרוש להם על פי וכו'·וא"ת איך היו מסופקים אם חייב מיתה והלא מצינו גבי מקלל אביו שהוא חייב סקילה כ"ש וכ"ש אביו שבשמים מלך מלכי המלכים הקב"ה וי"ל דלא היו מסופקים אם חייב מיתה דדבר פשוט הוא להם שחייב מיתה אבל המה אמרו מה לנו להמיתו כל כך העון גדול שלא תהיה מיתתו כפרתו עכ"ז מחל כבודו מי שהענוה והגדולה לפניו והשוה כבודו לכבוד כ"ו ולוה רגום ירגמו כאבן כמו מקלל אביו ולא עוד : כתוב א' אומר מכה בהמה ישלמנה וכתוב א' או' מכה נפש בהמה וה"פ שהורגה ישלמנה נפש תחת נפש, ומכה בהמה ר"ל שעשה בה חבורה לבד ותדע שהרי מסיים הפ' ואו' ומכה אדם יומת פירש אביו יומת והיינו ר"ל הכאה בלא חבורה שיהא חייב מיתה אלא ר"ל מכה אביו ועשה חבורה והוכחה שאמר למעלה נפש תחת נפש משמע שהרגה ממש והכא לא עשה כ"א חבורה לבד :

ולקחתם לכם ביום הראשון וכי ראשון הוא והלא ט"ו הוא של א' לחשבון עונות ר' מני ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי משל למדינה שחייבת מס למלך והיה המלך משלח לגבותה ולא היו נותנין מה עשה המלך אמר לבני פלטרין שלו עמדו ונלך

פעם שלישית א"ל לא נוכל עד ז' חדשים לשוב. אמר להם אם כן התעכבו עוד עמי יום א' כדי שאשבע עצמי לראותכ' כר אותכ' מאחר שאחרו כל כך לחזור כן לפי' אין עצרת בפסח לפי שחוזרים בשבועות. ולא עצרת בשבועות לפי שחוזרין בסוכות. אבל בסוכות שאין חוזרין עד פסח מפני הגשם הקב"ה מעצרם יום א' : לעצל' עצרת היא והיכא נקראת שבועות עצרת. י"ל דכתיב בשבועותיכם ומתרגמי' בעצרתיכון. וי"ל לפי שקבלו ישרא' את התורה נעצרו ישרא' מנשת' לנשותיהם לכך נקרא עצרת נ"וטריקון ע"לה נ"ר רוש ת"ורא' כמו טורא בט"ת :

אך בחמשה עשר יום לחדש · אך למעוטי פסח ועצרת שאין חייבין לעמוד בירושלם כי אם יום א' מפני טירוד לקיטת תבואה אבל בסכות באספכם את תבואות הארץ שכבר אספתם את כל תבואת הארץ בבית וגם עבר יום הכפורים ונמחלו עונותיכם יש לכם להוסיף שמחה על שמחה ולהתעסק בה :

ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר וכו' לטייל בהם ושמחתם ז' ימים · וזהו שאמר הכתו' והיית אך שמח כלומר אין לך להתעסק רק בשמחה שאתה פטור מכל דבר והכל כנוס תחת ידיך : ולקחתם לכם ביום הראשון · מפרש בתנחומא מהו ראשון והלא ט"ו הוא אלא ראשון לחשבון עונות שהוא דגל ראשון אחר יום כפור · משל למלך שסרחה עליו מדינה הלך המלך עליהם כששמעו הדבר הלכו גדולים לקראתו אמר להם בעבורכם אמחל שליש הסרחון. כיון שמתקרב לעיר הלכו בינוני העיר לקראתו ונפלו לפניו מחל להם בעבורם עוד שליש האחר כיון שנכנס בעיר ובאו לקראתו אנשים ונשים וטף · אמר להם בשבילכם אני מניח הכל · כך ערב ר"ה גדולי הארץ מתענים · ומוחל להם הקב"ה שליש העונות. ובין ר"ה ליום הכפורים יחידים מתענין ומוחל להם שליש אחר בעבורם · וביום כפור מתענים כולם אנשים ונשים וטף ומוחל להם הכל כדכתיב מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו · אמרו ישראל לפני הקב"ה הרי נכנסנו בדין ואומות העולם כמו כן מי מודיע שזכינו בדין. אמר להם הקב"ה קחו לכם לולב ואתרוג בסוכות ונראה שזכיתם משל לשנים שנכנסו לדין לפני המלך חייב את האחד וזכה האחר אמר הזכאי איך יוודע שזכיתי. אמר המלך טול מקל זה בידך להודיע שזכית בדין · וכמו כן ישראל עושין והיינו הא דכתיב ולקחתם לכם ביום הראשון שהוא ראשון לחשבון עונות · אבל כל מה שעשו למפרע מחול הוא וכן אמר דוד אז ירננו כל עצי יער מלפני ה'· למה כי בא לשפוט את הארץ ביום הכפורים והם יודעים שאנחנו עושים סוכה מיד אחר יום הכפורים להודיע שזכינו בדין: כפות תמרים. אגדה אמר הקב"ה לישרא' קחו לכם לולב ונענעו לפני לפי שבשעה שהוצאתי אתכם מארץ מצרים צויתי אתכם לנענע שנא' ההרים תרקדו כאלים · ועוד ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה · א"ר אליעזר לכך אנחנו עושים סוכות אחר יום כפור. לפי שבר"ה הקב"ה יושב ודן כל העולם כולו. וביום כפור חותם גזר דינם ושמא ישרא' חייבים גלות. לכך גולים מבתיהם לסוכה · והקב"ה מעלה עליהם כאלו גלו לבבל שנאמר ובאת עד בבל שם תגאלו עד יגאלך :

תספרו חמשים יום. תימ' אם כן אמאי לא ספרינן חמשים יום. וי"ל דחמשים לאו דוקא שהרי כתיב ז' שבועות תספור לך ושמו מ"ט יום. והכי כמו מ' ולכו לא יוסיף · ודרשו חכמים מ' לאו דוקא כי אם ט"ל. וכן מקשי' העולם קיימ' לן כר' יוסי דאמ' בפ' א"ר עקיבא בו' בסיון ניתנה תורה ואנחנו עושין שבועות בו' בסיון. והיאך אנחנו מזכירים ביום א' זמן מתן תורתינו הרי לא ניתנה תורה עד יום ז'. ואו' הר"ז דכיון דליכא אלא יום א' עד זמן שניתנה שפיר קאמ' בהזכירו זמן ומה שאנחנו אומרים אחר ספירת העומר. יהי רצון לפניך ה' אהינו ואהי אבותינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו מה שאין כן בשאר התפלות. לפי דבזמן הזה אין אנחנו חייבין לברך מדאורייתא וספירת העומר הוא זכר למקדש · ולכך אנחנו מתפללים שיבנה בית המקדש מפני שאז יהא חובה עלינו לברך ספירת העומר :

כל מלאכת עבודה לא תעשו · פ"ה דאפי' דבר האכל דשרי בח"ם אסור ביום טוב · וקשה למהר"ש דהא שבת נמי ליכתוב כן · ונראה דר"ל מלאכה שאינה לאוכל נפש ולהכי ניחא דלא כתי' על שבת שהרי אסור בשבת אפי' מלאכה דאוכל נפש · ידעו דרתיכם חסר וא"ו דמשמע דירתכם ומהכא נפקא חשבו בעין תדורו :

ויצא בן אשה ישראלית מהיכן יצא ר' לוי אומר מעולמו יצא ר' ברכיה אומר מפרשה של מעלה יצא · לגלג ואמר ביום השבת יערכנו · דרך המלך לאכול פת חמה בכל יום וזה אוכל פת צוננת של ט' ימים · תניא בתורת כהנים מלמד שנתגייר ותקע אהלו במחנה דן · ויש לתמוה אם שייך ביה גירות דהא קי"ל ביבמות גוי ועבד הבא על אשה הולד כשר וכאן כתיב ושם אמו שלומית בת דברי · ופר"ת מלמד שבא לגור אבל אין נכון פירושו · ואומ' הרי' בר"א דנתגייר ממש קאמר שהרי כשהיו במצרים ובא המצרי השוטר עליה עדיין היו כולם בני נח

עליהם למלחמה עד שהם הולכים כמה מילין שמעו בני המדינה מה עשו התחילו יוצאין לאיפעוי של מלך א"ל מי אתם אמרו לו בני המדינה פ' אנו שסלחת לגבותינו אמר להם ומה אתם מבקשים אמרו לו בבקשה ממך עשה עמנו חסד שאין לנו במה לפרוע אמר להם בשביל כבודכם אני מניח שליש עד שהוא בא ובאו כל העיר א"ל מי אתם אמרו לו בני המדינה שבאת לגבותינו ואין לנו במה לפרוע שא בבקשה ממך שתרחם עלינו אמר להם מה אתם מבקשים כבר הנחתי מחצה על מחצה ובשבילכם אני מניח את הכל אלא מכאן ואילך ראשי חשבון הם כך מ"מה הקב"ה בני מדינה אלו ישראל שמסגלין עונות כל השנה מה הקב"ה עושה להם אמר להם עשו תשו' והם נכנעים ובאים כיו"הך ומתענין ועושין תשובה והקב"ה מוחל להם ומה הם עושים גדולי הדור ערב ר"ה מתענים ומותר השליש בעשרת ימי תשובה האמצעי' מתענין ומוחל להם שני שלישים ביום הכפורים הכל מתענין ומבקשים רחמים אנשים ונשים וטף והקב"ה מוחל את הכל מה עושים ישרא' נוטלים לולביהן בחג הסוכות ומהללין להקב"ה והוא מתרצה להם ומוחל ומעכשיו הוא ראשון לחשבון עונות ולכך כתיב ולקחתם לכם ביום הראשון אמר הקב"ה בעוה"ז אמרתי לכם שתעשו לי סוכה לשלם לי גמולי אשר גמלתי אתכם במדבר אבל לעת"ל אני אופיע במלכותי ואגן עליכם כסוכה שנא' וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור מזרם וממטר :

עד

עד מתן תורה · ולהכי נח שפיר שייך גירות גביהם · והיינו שנתגייר שלא היה עם ישראל בשקבלו התורה · כו' אם לאמר כן כא ונתגייר :

לפרוש להם על פי ה' · הקשה הקדוש מדרו"ש למה היו מספקים מן קל וחומר דמקלל אביו ואמו · היה להם לדונו · ומה מקלל אביו ואמו בסקילה מברך את השם לא כ"ש וכי תימא דאין עונשין מן הדין א"כ למה צריך קרא בשבילו תיפוק לי מהכא דאין עונשין מן הדין · וי"ל דאין הכי כמי אלא קרא דאין עונשין מן הדין נאמר קודם פרשה זו·ונסמכו כל השומעים·למה נשתנה מיתה זו להיות בסמיכה יותר מכל שאר חייבי מיתות· וי"ל לפי שבשעת גמר דין היו אומרים ב"ד לא' מן העדים אמור בפי' מה ששמעת· וזה היה ברכת השם ולכך סומכים ידיהם על המקלל· לומר עון זה שאנחנו עושים להזכיר את השם יהי על ראשך כי אתה גרמת לנו וכן מפורש בת"כ שסומכין ידיהם עליו ואומרין לו דמך בראשך שאתה גרמת לנו :

איש איש כי יקלל אלהיו· אפי' הכינוי ונשא עונו כמו שכתוב שהיה לא תקלל אמרי' לקללת כינוי : ונוקב שם ה' ומקלל שם· כמו מה אקוב · אמת שפשט ידו בעיקר · ובני ישראל עשו קיומו מה שכתוב בפרשה :

תוספות פרשת בהר סיני הרא"ש

בהר סיני כל הפרשיות של מעלה עד הספר ועד כאן· נאמרו באהל מועד וכולן שייכי באהל מועד הקרבנות הטהורות והטמאות שצריכים ליזהר להכנס במקדש בטומאה ולאכול קדש בטומאה כגון זבים ובעלי קריים ומצורעים ויולדות ומלואים וכל הענין·אבל שתי פרשיות של בהר סיני ואם בחקותי לא שייכי כל כך באהל מועד ולא לכהנים נאמרו בהר סיני · ומיהו משום דשייכי קצת· דמדברות בשביעית ביובל בערכים דשייכי בכהנים שהכהנים מקדשים השנים·וביובל כתי' והעברת שופר תרועה· וכתי' ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות · וגם מדבר בחרמין ובערכין שהכהנים עושים לפי' נצטרפו כאן בתורת כהנים · ומשום דלא תיסק אדעתין שנאמרו באהל מועד כתיב דבהר סיני נאמרו :

אל תונו איש את אחיו וירא"ת ס"ת שתות מכאן סמכו לאונאת שתות מן התורה :

וספרת לך שבע שבתות שנים · ומן הדין שעל ב"ד למנות שני יובל · ולמימני ימי יומי ושבועי כמו שאנחנו מונין יומי ושבועי · ומשום האי חששה אתא לאשמועי' ומקשי' גבי זבה דכתי' וספרה לא היה לה לברך כמו בספירת העומר · וי"ל דחיישי' שמא תראה תוך ימי ספירתה ותהי ברכה לבטלה · ומ"מ תמנה בלא ברכה :

וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית · פשטיה דקרא הכי הוא · וכי תאמרו בשנה השביעית מה נאכל מכאן ואילך ולא מצי קאי אשנת שביעית שהרי יש להם מה שלקטו בששית :

אשר אין לו חומה · לו קרי כו"או אע"פ שאין לו עכשיו הואיל והיה לו קודם לכן· ועוד לשון נקבה הוא בכל מקום והיה לו לכתוב לה חומה אלא מתוך שהוצרך לכתוב לא בפנים · ובמסורת לו וזה טפל על זה והוא"או עולה ה' וא' : ואבן משכית · יש לפרשו לשון סכייה וראיה אבן שיש בה צורה ובני אדם שיה צופים והמשתחוה לא באלו משתחוה לצורה :

בהר סיני · פירש"י מה ענין שמיטה לענין הר סיני והלא כל המצות נאמרו בסיני אלא מה שמטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני כך שנויה בת"כ וכ"ל שכך פירושה לפי שלא מצינו שמיטת קרקעות שנשנית בערבות מואב למדנו שכללותיה ופרטיה כולן נאמרו בסיני ובא הכתוב ולמד על כל דבור ודבור שנדבר למשה שמסיני נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן וחזרו ונשנו בערבות מואב עכ"ל רש"י והרמ"בן ז"ל פירש לפי ששמיטה נאמרו כלליה בפ' ואלה המשפטים ובסיני נאמר כדאמרי' ואלה מוסיף על הראשונים וכזאת הפ' נאמרו פרטיה של שמיטה ואמר בהר סיני ללמדנו כמו שנאמרו כללותיה בסיני כך נאמרו פרטיה ודקדוקיה בסיני ובסוף הספר או' אלה המצות אשר צוה ה' אל בני ישראל להקים כל המצות לשמיטה לומר לך מה שמיטה נאמרו כלליה ופרטיה בסיני אף כל המצות נאמרו בסיני עם כללותיהם ופרטיהם ואמר עוד כי על הסדר נכתבו אלו הפרשיות כי בדברות הראשונות נצטוה משה על הקרבנות ועל המשכן ועל השמיטה וכיון שחטאו חשב משה שכל הציווין נתבטלו ושבר הלוחות וכשנתרצה להם הקב"ה צוה משה לישראל מלאכת המשכן מסברת עצמו כיון שנמחל להם ואחר מלאכת המשכן הוצרך לבאר ענין הקרבנות להקריב פתח אהל מועד ואחר חזר לענין השמיטה שנצטוה מסיני כדכתבינן ע"כ :

וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתינו פשט. וכי תאמרו בשנה השביעי' מה נאכל מכאן ואילך: כל הפרשיות של מעלה מהספר ע"כ נאמרו באהל מועד וכולהו שייכי באהל מועד כמו קורבנות ומצורעים ובעלי קריין ויולדות ומלואים וכל הענין אבל הללו שתי פרשיות בהר סיני ובחוקותי לא שייכי כל כך באהל מועד ולא בכהנים לכך נאמר בהר סיני ומ"מ כתבינהו בת"כ לפי שמדברת בשביעית וביובל וחרמין וערכין דשייכי בכהנים דמקדשי בשנים וביובל וגם מעריכים וגם כתיב והעברת שופר תרועה וכתיב במקום אחר ובני אהרן יתקעו ולפיכך הן נצטרכו בת"כ ומשום דלא תיסק אדעתין שנאמרו באהל מועד כתיב בהו בהר סיני :

דרור לשון נקי כמו מר דרור כתרגומו מירא דכייא וכן כאן נקי מבלי שעבוד שיהיה כלו' בני חורין כענין ובעל הטור נקי כן כתב הרמב"ן ז"ל ופי' הראב"ע ז"ל כי נקרא כן העוף הקטן המקנן בבתים דרור כל זמן שהוא ברשותו מנגן ואם הוא ברשות אדם איננו אוכל עד שימות :

ויצא מעמך הוא ובניו · מכאן אחז"ל שאדם שקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו ואשתו אתיא מלמעלה פ' משפטים שנא' ויצאה אשתו עמו ומהכא נפקא לן בניו :

לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים · מדרש גרסי' בשלהי כתובות ת"ר לעולם ידור אדם בא"י ואפי' בעיר

בעיר שכולה. גוים שכל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בח"ל דומה כמי שאין לו אלוה שנא' להיות לכם לאלהים וכן בדוד הוא אומר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים וכי מי אמר לדוד לך עבוד אלהים אחרים אלא לומר לך שכל הדר בחוצה לארץ כמו שעובד ע"ז א"ר אלעזר מתי ח"ל אינן חיים שנא' ונתתי צבי בארץ החיים ארץ שצביוני בה מתיה חיים ארץ שאין צביוני בה אין מתיה חיים והא דכתיב יחיו מתיך נבלתי יקומון מוקי לה בנפלים פי' ובארץ ישראל וכן כתי' הנותן נשמה לעם עליה ור' אבהו דורש מהאי קרא דאפי' עבד או שפחה שבא"י מובטח להם שהם בני העוה"ב כתי' הכא נותן נשמה לעם עליה וכתיב שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור וא"ר חייא אמר ר' יוחנן כל ההולך ד"א בא"י מובטח לו שהוא בן עוה"ב שנא' ורוח להולכים בה ולר' אלעזר צדיקים שבח"ל אינם חיים אלא ע"י גלגול מחילות ופריך והא נער הוא להם אמר אביי מחילות נעשים להם תחת הקרקע והולכים בלא גלגול ולכך הטריח יעקב לבניו לישאנו לארץ החיים שמא לא יזכה למחילות וכן יוסף לאחיו וא"ר ענן כל הקבור בא"י כאלו קבור תחת המזבח כתיב הכא מזבח אדמה תעשה לי וכתיב וכפר אדמתו עמו · מעשה בא' שבקש לעלות לא"י ה"ל אם אתה עולה לא"י ש תרבה בישיבה שקשה לתחתונים ואל תרבה עמידה שקשה ללב ואל תרבה בהליכה שקשה לעיניים אלא שליש מכל א' וכל ישיבה שאין סמיכה עמה עמידה נוחה הימנה וא"ר הושעיא עמי הארץ אינו חיים שנא' מתים בל יחיו רפאים בל יקומו לא אמרתי אלא במי שידיו רפוות מן התורה וכן כתיב הקיצו ורננו שוכני עפר כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל כל המשתמש באורה של תורה טל מחייהו ולא אחר וא"ר חייא בר יוסף עתידין ישראל שמבכבלין ועולין. היינו כשיגיעו המתים לשם ע"י מחילות אז יבכבכו ויעלו שנא' ויציצו מעיר כעשב הארץ ואין עיר אלא ירושלים שנא' העיר אשר בחרתי בה ועוד אמר עתידין צדיקים שיעמדו בלבושיהן ק"ו מחטה · ועתידה חטה שתתמר ועולה כדקל ושמא תאמר יש בה לקוצרה ת"ל ירעש כלבנון פריו שהקב"ה מוציא רוח מבית גנזיו ומשיר לארץ את הסלת ואדם יוצא ומביא ממנו פסת ידו ומפרנס כל ביתו ועוד אמרו עתידה א"י שתוציא גלוסקאות בכל יום ושמא היינו בכה"ג דלעיל ועתידה חטה להיות בכליות של שור הגדול שנא' עם חלב כליות חטה ולעוה"ב יוצא לשדה ומביא ענבה בקרון ובספינה ומניחה בזוית ביתו ומסתפק ממנו בסיפוק גדול והגרעינה מסיק תחת תבשילו וכל ענבה יהא בה גרבי יין שנאמר ודם ענב תשתה חמר קרי ביה חומר בור׃

תוספות פרשת בחוקותי הרא"ש

ומאה מכם רבבה ירדופו. תימ' והלא אין החשבון מכוון כי איכו עולה כי אם אלפים לפי חשבון ראשון · י"ל דהכי פשטיה דקרא ורדפו מכם חמשה מאה ומאה פעמים חמשה רבבה מכם ירדופו הרי א' רודף כ' · כי גדול זכות המרובים ומקשי' הרי אמרו מדה טובה מרובה ממדת פורענות והכא כתי' מאה לרבבה ואלו במדת פורענות בפ' האזינו כתיב ושנים יניסו רבבה. ואמר ר"ת דהכא רודפים והורגים קאמר כדכתיב ונפלו אויביכם לפניכם לחרב. ולכך לא ירדוף א' ויהרוג כי אם מאה אבל התם לא כת' הריגה כי אם רדיפה שהיא קלה וניסה שהיא קלה והיא כחנס כדכתי' ונסתם ואין רודף · ולכך כתיב איכה ירדוף א' אלף וגבי ניסה כתיב ושנים יניסו רבבה. עוד י"ל דהא דכתב בפ' האזינו איכה ירדוף א' אלף וכו' קאי לישראל וה"ק איכה היתה זאת דא' מכם רודף אלף ושנים יניסו רבבה. לא מידכם היתה זאת כי אם מיד הקב"ה והיינו הא דאמר אם לא כי צורם מכרם וה' הסגירם ומצינו דא' רודף אלף גבי עדינו העצני שהוא דוד והוא נקרא כן שהיה מעורר חניתו על שלש מאות חלל כדקאמר בקרא · ויש כחלק שהיה מצטער על שני מאות לקיים מה שנא' איכה ירדוף א' אלף השיבה לו בת קול כי אם בדבר אוריה החתי · פי' בעון אוריה החתי׃

מזרע הארץ. לרבות שחלים ושומים וגרגיר ומכאן מתרץ הקדוש מן דרו"אש · מה שמקשינן כמה שאנחנו אומרים המפרים חלתו קמח איכה חלה וגזל היא ביד כהן · משום דכתיב עריסותיכם ומקשי' אמאי לא אמרי' כמו כן המפריש מעשרותיו בשבלים אינן מעשר · משום דכתיב דגנך ואיכו נקרא דגן עד שיודש בגורן והשתא ניחא מה שפירשנו דגבי מעשר כתיב מזרע הארץ דמרבינן מיניה בתורת כהנים כל הדברים הנאכלים והנזרעים כגון שומים ושחלים וגרגיר

ורדפו מכם חמשה מאה ומאה מכם רבבה ירדופו וא"ת אין זה לפי החשבון ופירש"י ז"ל מה שפי' אכן פי' רבינו תם. ומאה מכם כלו' מאה חמשיות מכם מאה פעמים ה' עולין ה' למאה וזהו מכוון רבבה ודוק ותשכח · וקשה שהרי בכאן שהיא מדה טובה אומר ורדפו ה' מאה ובמדת הפורענות בפ' האזינו או' איכה ירדוף א' אלף ושנים יניסו רבבה ומצינו מרובה מדה טובה על מדת הפורענות על א' חמש מאות דכתיב פוקד עון אבות על שלשים ועל רבעים וכתיב ועושה חסד לאלפים וי"ל דבכאן כתיב ורדפו ונפלו אויבכם לפניכם לפי חרב אבל במדת פורענות כתיב איכה ירדוף א' אלף כלו' רדיפה בעלמא ואולי ינצלו בנחים וניחא ופירש רמב"ן ורדפו מכם ה' מאה וא"ת מ"ק שהרי אין חשבון זה מכוון דה' למאה הרי א' שרודף כ' ומאה לרבבה הרי א' שרודף מאה · וי"ל דתפלת נבור עדיפה א"כ ה"ק ומנינם של מאה ה' פעמים רבבה ורדופו דהיינו מאה מכם והיינו אחד לעשרים ומיהו אותו חשבון דפ' האזינו דכתיב איכה ירדוף. היכו מכוון דמעיקרא קאמר דאחד ירדוף אלף ושנים רבבה ירדופו דהיינו א' רודף ה' אלפים ועוד מאה דמדה טובה מרובה על מדת פורענות ולכאורה התם דהיא מדת פורענות דא' מן האומות ירדוף אלף מישראל ושנים יניסו רבבה והכא גבי מדה טובה לא קאמר אלא א' מישראל ירדוף עשרים וי"ל דהתם כמי בעי לפרש שהרודפים ישראל והנרדפין גויים ואידך לעיל קאי לו חכמו ישכילו יבינו לאחריתם איכה היה שירדוף א' מישראל אלף גויים דהיינו שמשון שהרג אלף פלשתים כדאמר בלחי החמור הכיתי אלף ושנים יניסו רבבה זה יונתן ונערו אם לא כי צורם מכרם צורם של ישראל זה הקב"ה שמכרם ביד שלו וה' הסגירם וא"כ חיה להם להבין שא' פעל כל זאת. א"כ י"ל הא'

למאה

וגרגיר · ורבינו שמשון בר' שמשון אומר מדאיצטריך ליה קרא דמעשר מן המעשר למיפטר כשהקדימו בשבולים מתרומה גדולה מכלל דשם מעשר חל שפיר אמנם יש לגמגם להאי דפריך אי הכי הקדימו בכרי נמי ליפטר · ובולין אנחנו לומר דלא איצטריך ליה קרא למעוטי מתרומה גדולה אלא היכא שהקדימו בכרי דאז שם מעשר עליו · אבל היכא שהקדימו בשבולים לא איצטריך קרא דאין שם מעשר עליו כדכתיב דגנך והדרא קושיא לדוכתיה אמאי לא הוי גזל ביד לוי :

קרי דרשו רבותינו לשון מקרה שאינו אלא לפרקים:

וזכרתי את בריתי יעקוב ה' יעקוב מלאים · וה' אליה חסרים וא"ו באחרונה מלמד שנטל יעקב ערבון מן שיהו הגאולה שיבא לבשר בניו ונראה לכך יש מאליה ה' חסרים ומיעקב ה' מלאים רמז כי לסוף ה' אלפים יבשר אותם אליהו וכן כתב אשר יקרא אתכם באחרית הימים ה' ימים של הקב"ה שהם ה' אלפים · ואין לתמוה למה מנאם להפך שכן דרך זוכרי זכרונות אומרין זוכר אני את פלוני ואביו וזקנו · ובכולם נאמר אף שבכלל המטות יש פסול לבד יעקב שלא נאמר בו אף כי היתה מטתו שלימה :

אשר צוה ה' את משה · כדי השליח לשלחן את בני ישראל וכדי השליח למי שנשתלח לו · אל בני ישראל וזכות בני ישראל גרמה לו :

למאה רודפים והורגים קאמ' כדכתי' ונפלו אויביכם לפניכם לחרב אבל הכא כתי' ונסים יכוסו ולא הורגים וכו' ולכאורה כר' דחשבון דהכא ורדפו מכם ה' מאה ומאה מכם רבבה ירדופו מכוון עם חשבון דהתם דהאזינו דאיכה ירדוף דהכא והתם חשבון כ' דאיתוסף על חשבון א' ר' ידות שהם ה' ידות בכלן שלא דחשבון דהאזינו מרובה בגופו מחשבון דהכא ודוק ותשכח :

או אז ירצע כעון חלול שבת שהוא ז' מנין א"ו וכעון כרית מילה שנתנה לח' כמנין א"ז :

איש כי יפליא נדר האומות אומ' כמה אקדם ה' אכף לאלהי מרום וכו' וכפסוק א' או' הירצה ה' באלפי אלים ברבבות נחלי שמן אמר להם הקב"ה בני אתם מבקשים להקריב לפני קרבן לא בניכם ולא בנותיכם וקרבנותיכם אני מבקש אלא לבנו נתתי פ' קרבנות ופ' ערכים שקרבנותיהם חביבים עלי וכה"א טוב מעט לצדיק מהמון רשעי' רבים תדע לך מתחלתו של ספר דבר אל בני ישרא ואמרת אלהם איש כי יפליא נדר וכה"א מגיד דבריו ליעקב ומשפטיו לישרא אמר הקב"ה בעוה"ז בזכות שאתם מעלים נפשותיכם לי אני מציל אתכם לעת"ל מחבלו של משיח ומעריכת גהינם שנא' כי ערוך מאתמול תפתה ולעת"ל אערוך שולחן לפניכם כמו שאמר נעים זמירות ישראל דהע"ה תערוך לפני שולחן :

ספר במדבר

תוספות פרשת במדבר הרא"ש

שאו את ראש · ואת היא פעם ראשונה שנמנו · כי ביציאת מצרים לא נמנו כי אם מה שהוא אומר כשש מאות אלף רגלי כשש מאות ולא שש מאות ולא פרט שום פרט ואם נמנו מי איתרמי שלא היה שם פרט · ומה שהוא אומר באלה פקודי בקע לגלגלת מחצית השקל לשש מאות אלף זהו המנויין שבכאן שלא שאמ' לשם כי מניין הכסף שהוצרך למשכן זהו בקע לגלגלת לפקודים שבכאן ולהראות חבתם של ישרא דאיתרמי הכי דאין לומ' שנמנו שני פעמים ולא פחתו ולא הותירו אלא כך שהתנדבו כסף למשכן איש כנדבת לבו ונכתב לשם ללמדנו דהכי איתרמי · ובערבות מואב מנה הנולדים מאלה סמוך לכניסתם לארץ כי שלא מתו במדבר כדכתיב ובאלה לא היה איש מפקודי וכו' ועיקר הפשט נראה להרב"ם כי עי' בקע לגלגלת שידעו מנין ראשון כללו כל ישרא כדכתי' התם לשש מאות אלף ועכשיו מנו כל שבט ושבט בפני עצמו ודגל ודגל בפני עצמו כדכתי' למשפחותם לבית אבותם:

ואלה תולדות אהרן ומשה·כלומר הכהנים הלוים ומונה בני אהרן תולדותם לבדם כדכתיב ויבדל אהרן להקדישו קדש הקדשים ובני משה לא נבדלו מן הלוים ולכך היו תולדותם בכלל הלויים שיצאו מעמרם : ביום דבר ה' אל משה היו אלה ארבעתם תולדות אהרן אבל אח"כ מתו נדב ואביהוא כדמפרש :

איש על דגלו באותות · לפי הפשט דגל זה אדום וזה ירוקי כל שבט דגלו בגוון אבן הקבועה

במדבר סיני באהל מועד משל לאדם שנשא אשה ראשונה ולא כת' לה כתובה גרשה ולא כתב לה גט וכן שנית וכן שלישית לסוף ראה אשה בת טובים בקש לנושאה אמר לשושביניו איני עושה לה כמו לראשונות שלא אכתוב לה כתובה באיזה אפרכייא באיזה יום באיזה חדש באיזה שנה כך הקב"ה ברא עולמו וברא דור המבול ודור הפלגה ואנשי סדום ולא פירש זמן בריאתם וזמן העברתם כשעמדו ישרא אמר הקב"ה למשה הם אינם כראשונים שהם בני אברהם יצחק ויעקב לכך כתיב באיזה יום באחד לחדש השני באיזה חדש באיזה שנה בשנה השני' ז' שמות נקראו להר סיני כדפי' בפ' שלא שמות ורז"ל שנו בג' דברים נתנה התורה ליש' באש ובמים ובמדבר באש דכתיב אשר ירד עליו ה' באש ובמים דכתי' בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה גם שמים נטפו מים ובמדבר סיני לו' לך מה ג' דברים הללו הפקר אף ד"ת הפקר :

ויהיו בני ראובן לפי שבנסיעה היה יהודה ראשון נותן כאן טעם למה נמנה כאן ראובן ראשון לפי שהיה בכור ישרא:במספר שמות לגולגלותם למה נאמר לגולגלותם בראובן ושמעון יותר מבשאר שבטים לפי שקנטרן יעקב כאשר בירך בניו והוצרכו לכפרה ובני השקלים הבאים לכפרה כתיב בקע לגולגלת :

אך את מטה לוי לא תפקוד להוציאם מן הגזירה אמר כן לפי שצפה הקב"ה שעתידין ישראל להכעיס לפניו ולומר להם במדבר הזה יפלו פגריכם

בשמו בחשן · וציורו כחיה המשולה בו ליהודה אריה ליוסף שור לבנימין זאב לנפתלי אילה וכן כולם: קדמה מזרחה דגל מחנה יהודה · לפי שיהודה מלך · וכבוד המשכן כשמלך קדמה לו :

מאת בני ישראל · כי בני ישראל היו מספקים להם מזונות מטורח עבודתם שנותנין ללויים המעשר מתוקן ומדוגן כדכתיב ולבני לוי הנה נתתי את מעשר בני ישראל חלף עבודתם · ופשטיה דקרא הכי הוי גוף המעשר במקום נחלתם ומה שחורשים וזורעים נותנים להם חלף עבודתם וזהו מאת בני ישראל שהם שוכרים הלויים לשרת הכהנים: ולקחת חמשת חמשת שקלים וכן לדורות · וא"ת מפני מה אין בני הלויים הנולדים מכאן ולהבא פודים את הבכורות הנולדים לישראל מכאן ולהבא · וי"ל הלויים נולדו משאו הלויים שפדו כבר הבכורות אבל הבכורו' אינם נולדים מן הבכורות שנפדו אלא מכל ישרא' שלא נפדו ואותם הנולדים מן הבכורות אינם ידועים לפי' נוח הקב"ה לפדות כל הבכורות שיוולדו מכאן ולהבא :

ונתנו על המוט · ולא תלויה תחתיו לפי שהמנורה גבוהה י"ח טפחים פן תגרר לארץ : ושמו את בדיו · לשון תיקון וגבי ארון דכתיב ושמו מוכיח כן דהא כתיב לא יסורו ממנו :

לפי' לא רצה הקב"ה למנותם עם יש' לפי שהם לגיון שלו שנא' והיו לי הלוים וכל מי שמקריב עצמו מעט מקרבין לו הרבה הן קרבו כשאמר להם משה מי לה' אלי לפי' הקריבם הקב"ה הרבה ואומר איני מאמין קדושת ביתי כי אם להם ולכך נאמר מיד ואתה הפקד את הלויים והלויים למטה אבותם לפי שלא היה מנינם שוה לפי שישראל מנינן מבן עשרים והם מנינם מבן חדש וכו' ומבן שלשים כדלקמן :

איש על דגלו באותות מה תלמוד לו' באותות זה שאמר הכתוב אשא דעי למרחוק בשעה שנפטר יעקב אבינו מן העולם אמר לבניו ושכבתי עם אבותי חזר על כולם וברכן וצוה כשנטלו אותו שיטלו אותו ביראה ובכבוד ושו יגע במטתי לא מצרי ולא א' מבניכם לפי שהיה בהם שנשאו נשים כנעניות וכן עשו שנא' ויעשו לו בניו כן כאשר צום בניו ולא בני בניו והיאך צום אמר להם יששכר זבולון יהודה ישאו מן המזרח · ראובן שמעון גד ישאו מן הדרום אפרים ומנשה ובנימין ישאו מן המערב · דן אשר ונפתלי ישאו מן הצפון יוסף אל ישא לפי שהוא מלך לוי שהוא עתיד לשאת ארון הקדש לא ישא וכשם שאני מצוה אתכם עכשיו כך הקב"ה עתיד להשרות אתכם דגלים ויעשו בניו לו כאשר צום וכיון שיצאו ממצרים הרי כאן השעה שיעשו דגלים כמו שבשרן אביהם הצדיק מיד אמר למשה עשה אותן דגלים לשמי התחיל משה מצטער ואמר עכשיו יכנס מחלוקת ביניהם שאם אני או' להם פלוני ופלוני תשא במזרח יאמר אי אפשי שא בדרום אמר לו הקב"ה למשה משה אינם צריכים לך בדבר הזה שמעצמן הם מכירים דירתם לפי שצוואת אביהם בידיהם וזהו אשא דעי למרחוק ואמר ראב"ע כי סימנין היו בכל דגל ודגל ראובן צורת אדם והטעם הדודאים ובדגל יהודה צורת אריה כי בו המשילו אביהם ובדגל אפרים צורת שור והטעם בכור שורו הדר לו · ובדגל דן צורת נשר עד שידמו לחיות הקדש שראה יחזקאל הנביא ע"ה :

והחונים קדמה בכל מקום אתה מוצא יהודה בתחלה לקרבנות שנא' ויהי המקריב קרבנו ביום הראשון נחשון בן עמינדב למטה יהודה · למלחמה מנין שנא' מי יעלה לנו בתחלה ויאמר ה' יהודה יעלה ואף בשיבוא המבשר יהודה מתבשר תחלה שנא' מה נאוו על ההרים רגלי מבשר חגי יהודה חגיך שלמי נדריך ואמר להם הקב"ה ליש' בעוה"ז נתאויתם לדגלים ולעת"ל בזכות הדגלים אני גואל אתכם שנא' קול דודי וכו' מדלג על ההרים מדלג לשון דגלים וזש"ה ודגלו עלי אהבה וכיצד היו שרויים הלויים יחנו סביב למשכן העדות משה ואהרן ובניו שנא' והחונים לפני המשכן וסמוכים להם יהודה ויששכר וזבולון מכאן אמרו טוב לצדיק וטוב לשכנו הם שהיו סמוכין למשה ואהרן נעשו גדולים בתורה שהרי כתיב לא יסור שבט מיהודה ויששכר כתי' ומבני יששכר יודעי בינה לעתים וזבולון כמו כתיב ומזבולון מושכים בשבט סופר שנעשו כולן בני תורה ומן הדרום בני קהת שנאמר ממשפחות בני הקהתי יחנו על ירך המשכן וסמוך להם ראובן ושמעון וגד ומכאן אמרו אוי לרשע ואוי לשכנו שו ג' שבטים שהיו שכנים לקרח והיו עמו במחלוקת שנא' ואון בן פלת בני ראובן · בני גרשון מן המערב שנא' משפחות בני הגרשוני אחרי המשכן יחנו וסמוכים להם אפרים ומנשה ובנימין בני מררי מן הצפון וסמוכים להם דן אשר ונפתלי וז' ענני כבוד מקיפין אותם ובעת נסיעתם למשה היה סי' בענן אימתי היה מסתלק כיון שרואה שבא להסתלק היה או' קומה ה' ומסתלק כשתלק הענן היו כולם מתקנין ליסע ומי שהיה לו בהמה נותן כליו עליו והענן נושא השאר ומי שאין לו בהמה הענן נושא הכל כשתקנו כל מסען תקעו בחצוצרות שנא' והיה לך למקרא העדה ולמסע את המחנות ונסע יהודה ודגלו תחלה ונשיאו ושבטו אחריו וסימן לכל נשיא ונשיא מפה תקועה ברומח ומהם למדו המלכים לעשות בנדו"דה בלע"ז וכל מפה ומפה צבועה צבע אבנו שהיה בחשן ואחרי כן נסע דגל ראובן ואחר כן נסע אהל מועד בתוך המחנות ואחר דגל דן נסעו כל העננים היו על גביהן כמין קורה היו יוצאים מן הענן שיודעים לאיזה רוח נוסעין נמרו להלוך עד מקום שהקב"ה נוח לחנותן היה אותו הענן שהיה כמין קורה היה כנוס בעצמו לפניהם והיו יודעין שבאותו מקום יהיה חנייתן עמדו להם ענני כבוד התחילו מתיסכין באהליהם והשכינה שהיה על גבי המשכן היה מהלך על גבי מחנה הלויים שהיה באמצע המחנות ובאים הקהתים בני לוי והיו מעמידים המשכן קודם לכל המחנות עד שהיו באים שנא' והקימו את המשכן עד בואם משהוקם המשכן היו חונין כל א' במקומו וענני כבוד היו עומדין על גביהם זו היתה גדולה ביד משה שלא היה יורד ענן השכינה למשכן עד שהוא או' שובה ה' רבבות אלפי ישרא' וע"ז אמר שהע"ה יפה את רעיתי כתרצה כרצון שאני מתרצה לכם :

פקוד כל בכור זכר אמר הקב"ה לישראל בשביל חבתכם שניתי סדרו של עולם שהרי כתבתי ופטר חמור תפדה בשה ואני פדיתי שה בחמור שה זה ישראל שנא' שה פזורה ישראל חמור אלו מצרים שנא' בהם אשר בשר חמורים בשרם והרגתי בכורי מצרים והקדשתי לי כל בכור בבני ישראל :

ולקחת חמשת שקלים וכן לדורות וא"ת ולמה אין פודים הלויים בכוריהם הנולדים מכאן ולהבא כמו בכורות ישראל שפודים בכוריהם וי"ל דכל הלוים הנולדים הם מאלו שפדו כבר הבכורות אבל בכורות ישרא'

אינם בולדים מן הבכורות שנפדו של מכל ישראל שלא נפדו ואותם שנולדו מן הבכורות אינם יודעים אם הם לויים או בכורות ישראל לפיכך נוח לפדות כל הבכורות שנולדו מכאן ולהבא :

מאת העודפים והם רע"ג ופליגי בזה ר' נחמיה ור' יהודה ר' יהודה אומר כך עשה משה לקח כ"ב אלף פתקין וכתב עליהם חמשת שקלים ונתנם בקלפי והיה אביו של בכור פושט ידו בקלפי אם עולה בידו חמשת שקלים נותן חמשת שקלים בפדיון בנו ור' נחמיה אומר עדיין מחלוקת בדבר אלא כך היה המעשה משה נטל פתקין כנגד כל הבכורות כתב בהם בני לוי ועוד לקח פתקין אחרים כנגד כולם ופתב עליהם חמשת שקלים ואם עלה בידו חמשת שקלים נותן והממונה או' לו הרי שם פתק שכתוב בו בן לוי אלא שאיכך ראוי ליפדות ע"י בן לוי וא"ת עדיין יש קושיא שמאחר שר' נחמיה אומר שנטל פתקין כנגד כל הבכורות יטול פתקין אחרים ויכתוב בהם חמשת שקלים עדיין יש קושיא כי היה שיטלו כולם בן לוי או כולם חמשת שקלים של י"ל שע"י נס היה שנטלו רע"ג פתקין של חמשת שקלים · ר"ח יש פקידה לבכורות הא דאמרינו ויש פקידה לבנים שנא' וה' פקד את שרה כאשר אמר פקידה לשמירה שנא' ופקודתך שמרה רוחי פקידה לשלום שנא' ושמתי פקודתך שלום ונוגשיך צדקה וגו' :

תוספות — פרשת נשא — הרא"ש

תוספות

נשא את ראש בני גרשון · לפי שהוא גדול מבני לוי דכתיב ובני לוי גרשון וקהת לפי' במנין חדש מנהו בני גרשון ראשונה בזה המנין מבן ל' שנה לפי שעיקר העבודה היתה על בני קהת הארון והמנורה והמזבחות דכתיב כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו לפי' מנהו כאן ראשונה ולכך כתיב נשוא את ראש בני גרשון גם הם · כלו' אע"פ שצויתי למנות בני קהת ראשונה לא להניח בני גרשון שלא ימנו כי גם הם ימנו ולכך כתיב גם הם · בבני קהת ובבני מררי כתיב על פי ה' ביד משה · ובבני גרשון לא כתב כי אם על פי ה' ונראה לפי שבראש פרש' קהת כתב וידבר ה' אל משה ואל אהרן פירש בסופה אשר משה היה שעיקר ולכך כתב על פי ה' ביד משה · ובבני מררי כתי' בני מררי למשפחותם ולא כתי' בהו וידבר ה' פי' בסופה על פי ה' לומר שמפי הגבורה נאמר למשה · אבל בבני גרשון כתיב וידבר ה' אל משה ולא נזכר אהרן לכך לא הוצרך לומר ביד משה :

עבודת עבודה · שחיטה הפשט ונתוח שהם עבודת הכהנים וזה היו עושים הלויים כדכתיב בעזרא וכן בדברי הימים · וגבי פסחו של חזקיהו שהיו לויים מפשיטין · ובערכין דריש איזהו עבודה שצריכה עבודה עמו הוי אומר זה שיר שאין עושין הלויים שיר אלא בשעת נסכים :

מזכרת עון · שאר מנחות באות לכפר כגון מנחת חוטא ומנחת נדבה ונותנין בה שמן ולבונה כדי שתעלה לריח ניחוח אבל זו שאינה באה אלא כדי לגלגל לא היה קרבנה מהודר : והשקה הכהן את האשה · תימה אמאי קאמר השתא והשקה והלא אין משקין את האשה עד שתוקטר המנחה נ"ע : המים המאררים · בגמ' ב' פעמים רמ"ח שכשם שהמים בודקין את האשה כך בודקים האיש הבועל אבן קשה לתלמוד שלנו דקאמ' רכ"ב איברים יש באשה : מאשר חטא על הנפש · כמו ולא יחטיא :

כה תברכו · זהו עשה כדאמר כל כהן שאינו עולה לדוכן עובר בעשה : אמור להם · כדמתרגמינן כד יימרון להון · אינו עובר בעשה עד שיאמרו לו עלה לדוכן ואינו רוצה : אמר בלא וא"ו אומר רבינו יהודה בר' יצחק שיש במדרש מכאן שש"צ אומר אמן על כל דבור ודבור · והיה תופש המדרש הזה עיקר שיקרא ש"צ את הכהנים ואין אחר קורא אותם : יברכך ה' וישמרך · מתנת הקב"ה אינה כמתנת ב"ו אדם נותן לאוהבו כסף וזהב נכנס בספינה בא הרוח וטובעו ומאבד

הרא"ש

נשא את ראש לפי שבמנין דלעיל דמבן חדש ומעלה מנהו בני גרשון תחלה לפי שהיה גדול מבני לוי שנא' ובני לוי גרשון וקהת ומררי ובמנין זה דשלשים ומעלה מנהו בני קהת תחלה לפי שעיקר העבודה עליהם הארון והשולחן והמזבחות לכך הזכיר על בני גרשון גם הם כלו' שאע"פ שלהם צויתי למנות בני קהת תחלה לא להניח בני גרשון שלא למנות לגמרי אלא גם הם תמנה :

על פי ה' ביד משה · י"ל בבני קהת ומררי נאמר ביד משה ובבני גרשון לא נאמר אלא על פי ה' · ויש להשיב שלפי שבפרשה של מעלה דש חבריתו כתי' וידבר ה' אל משה ואל אהרן לאמר לפיכך פירש כאן דבבני קהת משה עיקר ומפי הגבורה נאמ' למשה ובבני מררי לא כתי' בהו וידבר ה' אל משה מה כתי' בהו של בני מררי למשפחותם פי' בסוף הפרשה דעל פי ה' ביד משה היה אבל גבי בני גרשון כתיב לעיל וידבר ה' אל משה אבל אהרן אינו נזכר כלל לפי' לא הוצרך למכתב ביד משה : עבודת עבודה · שחיטה הפשט וניתוח שהם עבודת הכהנים וזה היה עושים הלויים כדכתיב בעזרא ובדברי הימים וגבי פסחו של חזקיהו שהלויים היו מפשיטים וכו' :

איש איש כי תשטה אשתו ומעלה בו מעל מה ת"ל איש איש מלמד שמועלת בהקב"ה שנקרא איש ובבעלה א"ל הקב"ה באיסך תוכל לשקר משל ללסטים שהיה תוך ב' בתים זו לפנים מזו והיו שם שני שומרים א' מבפנים וא' מבחוץ פתח הפנימי וילא ולא הרגיש בו שומר שבפנים בא לצאת מן החיצון הרגיש בו שומר שבחוץ ותפסו וא"ל לאותו שבפנים שחקת אבל בי אין אתה שוחק כך אמר הקב"ה באיסך אתה שוקר אבל בי אין אתה שוקר : כי תשטה תטה מדרכי צניעות ותחשד בעיניו כמו שטה מעליו ועבור אל ישט אל דרכיה לכך מה כתיב למעלה מן הענין ואיש את קדשיו כלו' אם אתה מעכב מתנותי להביאם סוף תצטרך להביא אצלו את הסוטה : ושכב איש פרט לקטן · שכבת זרע שכיבה של זרע פוסלתה ואין שכיבה אחרת פוסלה ומעשה בשני אחיות דומות זו לזו האחד נשואה בעיר והאחרת נשואה בעיר אחרת בקש בעלה לקנא בה ולהשקותה בירושלים הלכו דרך העיר שהאחרת נשואה שם אמרה לאחותה בעלי רוצה להשקות לי לכי תחתי שאת נקיה לבשה בגדי אחותה והלכה לירושלים ושתת מי המרים ונמצאת טהורה ויצאה אחותה לקראתה בשמחה וחבקה לה ונשקה

ומאכר את הכל ואין יכול אוהבו להציל אותו · אבל הקב"ה נותן מתנה ומשמר שנא' יברכך ה' וישמרך כן כרך האבות ושמרם :

ביום הראשון הקריב · לכך זכה שבט יהודה להקריב תחלה לפי שבא בנימן שם בים באימה עד שבא שבט יהודה וסקלום באבנים שנאמר שם בנימן צעיר רודם שרי יהודה רגמתם · אח"כ באו שבט יהודה ועברו בראשונה כאשר נס משה לכך זכה לגדולה מן היום ההוא והלאה : וקרבנו · בתנחומא דריש וא"ו יתירה שעתידין לצאת מנחשון ו' צדיקים דוד חנניה מישאל ועזריה ומלך המשיח וכל א' מתברך בששה ברכות :

הקריב נתנאל בן צוער · האי הקריב דריש בתנחומא אע"ג שלא היה כדאי וגדול להקריב אחר יהודה דחק עצמו למנוה· מקשים העולם למה נקראו נשיא דן אחיעזר בן עמישדי ונשיא נפתלי אחירע בן עינן · ומתרצים לפי ששבטו של דן יש בהם פסלו של מיכה ופלטם הענן ובקש דן לנפתלי אחיו שיבקש עליו רחמים שלא יהיה הענן פולטו ואמר לו שיהיה לו אחיעזר בן עמישדי פי' שיהיה לו אח לעזרה שיהיה בן עם של שדי · ונפתלי השיבו אחירע בן עינן בתמי' כלו' אחי רע שיש בו ע"ז יהיה בתוך הענן :

קערת כסף אחת · זו יוכבד שהיתה חביבה לפני המקום שהיתה בת ק"ל בלדתה משה כדאמ' במ' סוטה כסף לשון תאוה כמו נכספה וגם כלתה נפשי · מזרק א' כסף שבעים שקל זה משה ששקול כנגד ע' סנהדרין· שניהם מלאים זה משה ואהרן כף אחת עשרה זהב· שו עשרת הדברות שנתנם הקב"ה למשה מיד ליד· ד"א כף אחת עשרה זהב אחת שב"כף כלומר ברכה אחת מק' ברכות שחייב אדם לברך בכל יום דכ"ף עולה מאה· עשרה זהב כלו' שוה י' זהובים· מלאה קטרת שבשנתנה מלאה נתמלא כל העולם בשמים· פר א' זה אברהם שנא' ואל הבקר רץ אברהם · איל א' זה יצחק דכתיב ויקח את האיל ויעלהו לעולה תחת בנו · כבש זה יעקב דכתיב והכשבים הפריד יעקב שבזכותם נתנה לנו את התורה :

ונשקה כאותה נשיקה הריקה כמים מיד מתה לקיים מה שנאמר אין שלטון ביום המות ולא ימלט רשע את בעליו לשון תנחומא : איש כי תשטה אשתו ת"ר כיצד עושה לה מוליכה לב"ד של אותה העיר ומוסרין לו ב' ת"ח שמא יבוא עליה בדרך ר' יהודה או' בעלה נאמן עליה מוליכה לב"ד הגדול שבירושלים ומאיימין אותה כדרך שמאיימין על עידי נפשות ואו' לה בתי הרבה יין עושה הרבה שחוק עושה הרבה ילדות עושה הרבה שכנים עושים עשה למען שם הגדול הנכתב בקדושה שלא ימחה על המים ואו' לפניה דברי' שאינה כדאי לשומען היא וכל משפחת בית אביה אם אמרה טמאה אני קורעין כתובתה ויוצאה ואם אמרה טהורה אני מעלין אותה לשער ניקנור ששם משקין הסוטות ומטהרין את היולדות והמצורעין וכהן אוחז בבגדיה אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו עד שמגלה לבה במדה שאדם מודד בה מודדין לו היא קשטה עצמה לעבירה המקום מנוולה היא גלתה עצמה המקום מגלה אותה הירך התחילה בעבירה תחלה ואח"כ הבטן לפי' תלקה הירך תחלה ואח"כ הבטן ושאר הגוף לא פלט היא עמדה על פתח ביתה לפי' כ"ג מעמידה בשער ניקנור ומראה קלונה לכל היא פירשה סודרין נאין על ראשה לפי' כ"ג מסיר כיפה מעל ראשה ומניחה תחת רגליו היא קשטה לו פניה לפי' פניה מוריקות היא כחלה לו עיניה לפי' בולטות היא קלעה את שערה לפי' כ"ג סותר את שערה היא מראה לו באצבעותיה לפי' צפורניה נושרות היא חגרה לו בצלצול מצרי לפי' כ"ג מביא חבל מצרי וקושר למעלה מדדיה היא פשטה לו ירכה לפיכך ירכה נופלת היא קבלתו על כריסה לפי' בטנה צבה היא האכילתו מעדנים לפי' קרבנה מאכל בהמה היא השקתו יין משובח בכוסות משובחים לפי' כהן משקה אותה מים המרים בקדרה של חרס היא עשתה בסתר יושב בסתר עליון שם בה פנים שנא' ועין נואף שמרה נשף וכו' ד"א היא עשתה בסתר המקום · מפרסמה בגלוי שנא' תכסה שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל :

ויהי המקריב משמע שאע"פי שאינו מן הדין להקריב ראשון שאינו גדול שבשבטים שראובן ושמעון גדולים ממנו של שהוא תחלה כדפירש' לעיל א"כ לפי שהיה ניסו של אהרן כ"ג ביום הראשון כא' בניסן היה וקרבנו בוא"ו לפי שעתידין לצאת מנחשון ו' צדיקים דוד חנניה מישאל ועזריה ודניאל ומלך המשיח שהוא מתברך בשש ברכות כד"א ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה וכו' קערת כסף א' ל' ומאה משקלה כנגד יוכבד שהיתה בת ק"ל שנה כשילדה את משה רבינו מזרק א' כסף שבעים שקל כנגד משה ששקול כנגד שבעים זקנים כף אחת עשרה זהב מלאה קטורת כנגד י' הדברות פר א' כנגד אברהם שנא' ואל הבקר רץ אברהם איל כנגד יצחק שנאמר וירא והנה איל · כבש א' כנגד יעקב שנאמר והכשבים הפריד יעקב שעיר עזים כנגד עשו אמרו מה"ש לפני הקב"ה למה יזכר עשו עם אלו הצדיקים דכל למר כדק אמר להם יזכר בזכות אבותיו הצדיקים אמר להם יזכר אף לחטאת ושעיר עזים זה עשו דכתיב איש שעיר והוא נושא כל חטאת עונות אבותיו שנא' ונשא השעיר עליו את כל עונותם: מבין שני הכרובים לפי הפשט כשהיה משה מבחוץ היה נר' לו שבא לו הקול מבין שני הכרובים וכן דרך ארץ כשאדם חוץ לבית וקול יוצא מתוכה אינו מבין מאיזה מקום בא הקול :

תוספות פרשת בהעלותך הרא"ש

ופר שני בן בקר תקח לחטאת · בלקיחה נקט תחלה פר העולה כדי לברר הטוב לעולם שהיא כולה כליל כדכתי' ופר שני בן בקר תקח לחטאת ובהקרבה חטאת היתה ראשונה כמו שאז"ל ללמדך שיהיו החטאות קודמות לעולות :

עשה לך שתי חצוצרות כסף· לפי שהיה אחרון על מי

למה נגרע לבלתי הקריב את קרבן ה'· וא"ת מה ראו לו' זה ואיך יעלה על לבם שיקריבו הפסח ויעשוהו בטומאה וי"ל דבזה טעו שהיו סבורים כיון דלעיל גבי הפסח כתיב במועדו דדרשינן אפי' בטומאה ואינו כן דאפי' טומאה דחויה דוקא בצבור אבל ביחיד לא וזה שאמר הכתוב איש איש כי יהיה טמא

מי שמתאחר על דבר זה היה מעכב עמהן ולכך נקרא מאסף שהיה מאסף כל השבטים ואין אחד מן השבטים מאספו :

כי על כן ידעת חנותינו · כלומ' על כן אני מחלה את פניך · לפי שידעת חנותינו במדבר הנסים והגבורות שעשה לנו הקב"ה : והיית לנו לעינים · שיאמרו הרואים אותך עמנו לא לחנם עזב את ארצו וגדולתו · אלא מפני שראה וידע גדולתו של הקב"ה שעשה עם עמו : ויעשו בני ישראל את הפסח · שנינו בספרי · ר' יוסי אומר לא עשו ישראל אלא אותו פסח בלבד כל מ' שנה שהלכו במדבר מפני חלישות הדרך וכתיב כל בן נכר לא יאכל בו · וסכנה למול להניעו ממקומו אבל שנה ראשונה שחט במקום אחד מפני מלאכת המשכן ובאותה שנה לא עכב ישראל מילת זכרים · והיה הטוב ההוא וכו' וכן עשו נתנו לו דושנה של יריחו חמש מאות אמה · וא"ת וכי מעט כזה נתנו לו · וי"ל דכל מי שיש לו י' קנים קרקע בא"י מניחה משח מוניה עיבור מניחה מרעה לבהמותיו :

קומה ה' ויפוצו אויביך · אם יתאספו לקראת ישרא' יפוצו ולא ימצא בה שנים יחד ואם ינוסו ולא יהיה להם תקומה וזו היא תפלת הדרך : ובנחה יאמר · כשהיה הענן נח ובאו לחנות היה אומ' שובה ה' רבבות אלפי ישרא' יהי רצון שישובו כל האלפים והרבבות במקומם במספרם ולא יפקד מהם איש · ושובה כמו השיבה ככתוב ושב ה' אלהיך את שבותך :

כמתאוננים כמתאבלים על מת וזהו שנאמר וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו : נאכל במצרים חנם · לפי שבשנילוס רבה ומתפשט על כל ארץ מצרים כל א' עושה גומות והדגים נשארים בם · וי"מ דגה קרוי' ישאכן בלעז כמו וידגו לרוב ואח"כ מפרש הדגה הקשואים והאבטיחים : את הקשואים תימא מה טיבם של אלו המאכלים · וי"ל מתוך רב מאכל באים אלו לקנוח סעודה · עוד י"ל שעושים מהם תיקון המאכל וטיכולין כגון אויליאש מוטר"דש: והיה טעמו וכו' פליאה גדולה על זה הא דכתב לעיל בלתי אל המן עינינו והלא אין הטעם מעולה מלשד השמן ועוד למה קוראו לחם הקלוקל · וי"ל דעי' הטורח שטורחים בו כדכתיב וטחנו ברחים או דכו במדוכה אז נשתנה ריחו וטעמו לטוב ולשון העברי מוכיח כן דכתיב והיה טעמו אז טעמו משתנה לשד השמן · והא דכתיב כצפיחית בדבש שמא זה היה קודם שנגמר כל תיקון שלו שעדיין היה טעמו תפל מעט : כי תאמר אלי שאהו בחיקך · כי לולא אמרת אלי לך נחה את העם הייתי בורח והולך :

אספה לי ע' איש · תימא ולמה ע' איש · וי"ל דלכך צוה הקב"ה למנות ע' כנגד ע' נפש ישרא' שירדו למצרים : הצאן ובקר ישחט להם ומי יוכל לעשות זריקה לכל הדמים האלו שלא היה שם כי אם כהן א' לעשות זריקה · שהרי אמרת איש אשר ישחט צאן ובקר וכו' ואל פתח אהל מועד לא הביאו ונכרתה · ומאותם ששוחטים אל פתח אהל מועד היה נוטל הכהן חזה ושוק וא"כ היאך יוכלו העם להספיק מן הבשר · והקב"ה אמר למשה היד ה' תקצר וכי סבור אתה שלא אוכל להביא בשר אשר לא ישחט פתח אהל מועד ולא יקח הכהן כלום ויוכלו העם להספיק · הרי שראינו שלא טעון שחיטה אלא אסיפה בעלמ' כדכתי' ויאספו השלו:

טמא לנפש או בדרך רחוקה לכם ודרשינן איש נדחה ואין בכור נדחין לפי שטומאה דחויה בצבור ויש אומרי' הותרה בצבור לפי וכו' :

ויהי בנסוע הארון · פירש"י עשה לו סמניות מלפניו ומאחריו לו' אין זה מקומו ולמה נכתב כאן כדי להפסיק בין פורענות לפורענות וא"ת מה היא הפורענות הא' כי לא מצינו קודם לכן בפרשה הזאת שום פורענות אחרת אלא במתאוננים וי"ל כי הפורענות הא' הוא ויסעו מהר ה' כלו' מאחרי ה' כתינוק הבורח מבית הספר כך עשו ישרא' אמרו שמא רוצה להרבות לנו תורה אחרת ומצוה אחרת מה עשו חזרו לאחוריהם שמנה מסעות והקב"ה נפרע מהם ומתו מהם הרבה וזהו הפורענו' שכתב מורה צרך להפסיק בין פורענות לפורענות :

ואם ככה את עושה · פירש"י תשש כחו כנקבה פי' לפי' כאשר הנקבה קצרת רוח ולפעמים מתוך התשות כח אינה יכולה לגמור דיבורה כך אירע למר' עה שהו"לל אתה ומתוך תשות הכח שהיה בו לא היה יכול לגמור דיבורו לו' אתה :

הצאן ובקר ישחט להם ושמעתי תיקון לשון על משה חס וחלילה שלא היה מדבר כנגד השכינה אך אמר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם והלא הזהרת לנו שלא לשחוט שחוטי חוץ כדכתיב ואל פתח אהל מועד לא הביאו ונכרתה והיה צריך להביא הדם והאמורים על גבי המזבח לצורך גבוה וא"ת כל צאן ובקר שהיו אוכלים במדבר היה צריך אהרן ובניו הכהנים לעשות צרכי גבוה משחיטה ואילך ולפי' אמר בתמיה הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם איך יספיקו אהרן ובניו לעשות כל הצורך אך אם כל דגי הים יאסף להם ומצא להם בניחותא בהם אין צורך רק אסיפה ולא שום טורח אחר :

אלדד ומידד · אחי משה היו אלא שכשנתנה תורה ונאסרו כל העריות פירשו כלם שנא' וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו ודרשינן על עסקי משפחות וגם עמרם אבי משה פירש מיוכבד דודתו שהיתה אשתו ונשא אשה אחרת והוליד ממנה אלדד ומידד ומצאתי שהוכאו קונדריסין אל רב עמרם גאון הגולה מר' הלל שהיה מארץ ישראל אני הלל ראיתי קברי אלדד ומידד אחי אהרן מן האב ולא מן האם ויש אומרי' אלדד ומידד אלידד בן כסלון מידד הוא קמואל בן שפטן ותימא היאך מצי' למימר שהיו אחי משה והלא מצינו אלידד בן כסלון שהוא ממטה בנימין וקמואל בן שפטן שהוא ממטה אפרים וצ"ל דמאן דאית ליה הא לית ליה הא :

ויאמר אדוני משה כלאם פירש"י לשון כלם מן העולם שמעתי פשט שאמר יהושע למשה נביאי שקר הם כי ע"כ הם והקב"ה לא אמר אלא ע' איש שנא' ואצלתי מן הרוח אשר עליך ועל זה השיב משה המקנא ומי יתן כל עם ה' נביאים כי יתן ה' את רוחו עליהם כי על שבעים אמר כי ואצל מרוחי עליהם וזש"ה ויתנבאו ולא יספו ולא פסקו לשון אונקלוס וכן פירשו רז"ל יש מהם מתנבאים במחנה מה היו אומרים פי' רז"ל משה מת ויהושע מכניס לארץ ושמעתי פי' ככבר מנין להם לרז"ל זה וי"ל מנוטריקון של מתנבאים משה תנוח נפשו בעדן אז יהושע מכניס זאת היתה נבואה · הר"א ז"ל :

והאיש

כלאם כי נביאי שקר הם. שלא נאמר לך שתשרה שכינה כי אם על אותם שנאספים לאהל מועד והם נשארו במחנה. ועוד לא אמר כי אם ע' והם ע"ב ומשה עניו תמקנא אתה לי וכו' הקב"ה אמר ואצלתי מן הרוח אשר עליך ומן רוחי לא ויתנבאו כי אם ע'. אבל מן רוחו של הקב"ה מי יתן שיהי כל עם ה' נביאים ואלדד ומידד היגם מתנבאים מן רוחי כי אם מרוחו של מקום. מקשים העולם למה כתב ואצלתי מן הרוח אשר עליך. למה נתן הקב"ה מרוחו של משה יתן להם מרוח שלו. ומתרצינן דהפשט ה"ק כלומר ואצלתי מן הרוח אשר לך ונתתי לך להיות שבלן שיהיו שבלנין כמותך ולעולם ברוח ששם הקב"ה עליהם אינו אלא מרוחו של הקב"ה אלא שהיה רוח מקבלנות בהם ברוחו של משה: הבשר עודנו בין שניהם. פשט כעוד שהבשר בין שניהם כלומר אחר שהספיק הבשר לכולם כדי שלא יאמרו לא נגעם אלא לפי שלא היה לו יכולת להספיקם:

ותדבר מרים ואהרן במשה. לפי שנשים דברניות והמזיקה כדבר יותר מאהרן לכך הקדימה לאהרן ולפי' לקחה: כי אשה כושית לקח. לפי הפשט היו מלעיגים עליו כמה שלקח מבנות כושים שהם ערלים כדמוכח בדברי הימים של משה. שמלך על כוש ימים רבים. וז"ת כשית כנז"מ' יפת מראה וכן תרגם אונקלוס. ולא נהירא כי בשית חסר וא"ו אם כן אין הגימטריא מכוון: ויאמרו הרק אך במשה דבר ה'. כלומר וכי בשביל שהקב"ה מדבר עמו מתגאה שלא רצה לקחת ישראלית הלא גם בנו דבר ולא נתגאינו לכך בראש שלא על לפורש אמרו מה שאמרו כי כשלקחה היה אונס לפי שהיה בורח: והאיש משה עניו מאד. מגיד לך הכתוב שלא מחמת גאוה לקחה אלא כך היה הסבה ומזל שלקח אשה כושית. ובדברי הימים כתוב כי אותה כושית היתה מלכה לבני כושים ומשה משל על כוש ארבעים שנה ואף כזאת היה משה שותק שלא תבע עלבונו עד שבא הקב"ה ותבעו:

והאיש משה עניו מכל האדם אשר על פני האדמה חסר יו"ד שמעתי שהיה קשה בעיניו לכתו' על עצמו לשון ענוה ודלג היו"ד להראות לעולם שהיה רע בעיניו לשון ענוה לכותבו א"ל הוא ית' למשה מה כתבת הלא חסרת יו"ד א' מכבודך חייך שתכתו' מאד להוסיף כבוד על כבודך ומפיק מדרש זה ממדרש אחר ששמעתי כי נחסרה היו"ד לפי שחסר יו"ד אחר מכבוד מלכות אל עולם ית' כשאמר המן הסלע הזה נוציא לכם מים ותלה הכבוד והיכולת על עצמו ועל אהרן והיה לו לומר יוציא לכם מים והמדרש ידרש וכפטיש יפוצץ סלע:

אל נא תהי כמת. פירש"י לשון כ' וכהן אחר אין בעולם ח"ש אשר כנאתו מרחם אמו פי' לפי' לא תמצא לה תקנה לעולם כמצורע שיצא מרחם אמו מצורע שאין לו תקנה בהסגר כלל מ"מ:

ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים פירש"י ק"ו לשכינה י"ד אלא דיו לבא מן הדין להיות כנדון. וא"ת אין זה ק"ו והלא ראוי לשכינה אלף אלפים. מאביה ויש לפרש ע"פ שאחז"ל במס' נדה פ' המפלת פירש"י מה שפי' והכי איתא לשם ת"ר ג' שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו אביו מזריע לובן שממנו עצמות וגידים וצפרנים מה שבראש לובן שבעין הרי ה' דברים הבאים מכח האב אמו מזרעת אודם שממנו עור ובשר ושער ושחור שבעין הרי ה' דברים והקב"ה נותן בו רוח נשמה קלסתר פנים ראית העין שמיעת האוזן דבור שפתים הלוך הרגלים דעה ובינה והשכל הרי עשרה דברים כפלים מן האב ולפי' אמרו ק"ו לשכינה ארבעה עשר ימים. ומי שמלא כל הארץ כבודו מוחל כבודו ליראיו לדרוש מה שדרשו ולכך אמר דיו לבא מן הדין להיות כנדון:

פתאום שלא יוכלו לומר משה צעק עלינו לפני הקב"ה: אם יהיה נביאכם. תשובה על מה שאמרו הלא גם בנו דבר כלומר אינו דומה דבור שדברתי עמכם ועם שאר הנביאים לדבור שדברתי עם משה שעם שאר הנביאים אדבר בם בחלום כאדם שרואה חלום וצריך לו פתרון: במראה אליו אתודע. כאדם הרואה במראה מירוא"יר בלעז שאינו רואה שום ממשות כהם כדכתי' ביחזקאל שכב על צדך השמאלית וכן בדניאל כתיב ואני דניאל ראיתי ולא אבין. והרבה אחרים כיוצא בהם: לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא תרגום ירוש' בכל עמי כלומר כולם מחזיקים אותו לנאמן כי אני מדבר עמו פה אל פה ולא ע"י חידה. ולא דבר מאומה אפילו כבן ברך שראה המלך ספרדי והיינו דכתיב ונאמן רוח מכסה דבר. עוד י"מ בכל ביתי נאמן הוא לפי שנא' ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח ואמר לו שיקח אשה מיוחסת. לפי שבת יתרו היתה מדינית ולא רצה לגרשה כשהיה מלך לפי שלקחתו כשהיה רועה:

ויפן אהרן אל מרים. מכאן שפנה מצרעתו שגם הוא נצטרע ונתרפא. אל נא תהי כמת. התפלל עליה שאם לא תתרפא ויאמרו שאכנו מתולדת מצורעים. ושהחולי נכנס בה מתעי אמנו ומיד שנכנס החולי דומה שנאכל מקצת הבשר ויש לנו בושת בדבר אבל כשנתפלל עליה ותתרפא ידעו הכל כי מחמת עון נכנס בה הצרעת: אל נא תהי כמת. פ"ה וכהן אין בעולם שיוכל לטהרה שהרי אין בעולם כהן זולתי ואני קרוב לה ואין קרוב רואה הנגעים. וקשה אם אין כהן מי מטמאה הא כל זמן שלא ראהו הכהן אין תורת טומאה עליו כדכתיב בטרם יבא הכהן לראות את הבית וכו'. וי"ל שטמאה היתה כבר שהרי הפרישה הקב"ה ממחנה ישראל וצריכה כהן לטהר. וה"ר יוסף בכור שור פי' אל נא תהי כמת כמצורע שנצטרע במעי אמו שאם היתה כן לא תהי תפלה מועלת דודאי אין לו רפואה. אבל זאת שלא בא לה אלא ע"י חטא התפלל עליה ותפלה ותשובה מועילין לה כמו שמצינו שנתנגע אבימלך על דבר שרה ונתרפא:

הלא תכלם ז' ימים פ"ה ק"ו לשכינה י"ד ימים ופר"ת לפי שיש להקב"ה בגוף האדם י' דברים כנגד אביו ואמו. וקשה לרבנן שב"ש הא"כ בכל חומר הלמד מן הקל היה לנו להוסיף על החמור כפי מה שהוא חמור מן הקל. ואומר ה"ר אהרן די"ד יום היינו לעולם דבסוף הסגר שני אם לא נתרפא הוא מוחלט. עוד אומרי' בשם רבינו ברוך בר' יצחק דבשני הסגרות די בז"ג יום והכי אמרי' יותר מז"ג יום אין בהסגרות דיום ז' עולה לכאן ולכאן: והעם לא נסע. כי לא נעלה הענן מפני כבודו של משה לפי שהיה ענן בזכותה של מרים:

שלח לך אנשים · משל למלך שהיה לו כרם ועשה יין טוב אמר לעבדיו הכניסו וגו׳ בביתי כיון שהחמיץ אמר להם הכניסוהו בבתיכם · כך הקב"ה כיון שהיו צדיקים אמר אספה לי שבעים איש וכיון שראה מעשיהם בעורים אמר שלח לך אנשים: למטה יוסף למטה מנשה · תימה למה כתב כאן למטה יוסף עם בני מנשה ובכל שאר מקומות כתי׳ עם בני אפרים· וי"ל לפי שיוסף הוציא דבה על אחיו וכן עשו אלו הוציאו דבת הארץ · וא"ת כיון שידע משה שהמרגלים יוציאו דבה למה שלחם שהרי מצינו שהתפלל על יהושע· וי"ל דמשה לא ידע שיוציאו דבה ומה שהתפלל על יהושע לא התפלל שיושע מעצת מרגלים אלא התפלל על יהושע שלא יעשו לו הרשעים רעה כמו שכתוב לא רגל על לשונו · אמרו פעם אחת נכנסה בתו של ענק בפרדס ואכלה רמון והשליכה קליפתו והיו מרגלים טמונים בקליפה ושבורים המרגלים שהקליפה היתה מערה ונכנסו בתוכה י"ב מרגלים לאחר אותם שעה נזכרה הבת שאכלה רמון והשליכה הקליפה חוץ לפרדס שלא יראה אביה הקליפה ולא הרגישה מן הי"ב מרגלים שהיו בתוכה· אמרו זה לזה ראו כמה גדולה גבורה יש בנשים ק"ו באנשים ולכן הוציאו דבה · וא"ר יוחנן כל אותם מרגלים גובהם ששים אמה:

ויקרא משה להושע בן נון יהושע· לפי הפשט לא עתה נקרא שא מתחלה כשנעשה משרתו מצא חן בעיניו ושנה שמו לטוב כמו שעשה הקב"ה לאברהם ולהבדיל בין קדש לחול בין טמא לטהור כן עשה פרעה ליוסף ונבוכדנצר לחנניה מישאל ועזריה· לפי שקורא אותו כאן הושע ובכל התורה כולה קורא אותו יהושע אומ׳ לך ששמו הושע שא משה שינה שמו ומשבט לוי לא שלח מרגלים לפי שאין להם חלק בארץ ואין עליהם לרגל: ויבא עד חברון· מוסב על האורב כי כמה שפים קורא אותם בלשון יחיד כדכתי׳ ויקח בשלש׳ אלפי איש וישם אותם אורב: ושם אחימן לפי שעתידין לומר וגם בני ענקים ראינו שם פי׳ לך הכתוב בהיכן ראו אותם : וחברון שבע שנים נבנתה ומסתמא בשקדמה ישיבתה לצוען ז׳ שנים נתרבו דוריה מדורי צוען וחברון שבע שנים נבנתה ועדיין לא מתו הענקים שבה שהיו מימים קדמונים ובא הכתוב להכחיש המרגלים שאמרו ארץ אוכלת יושביה היא · כלומ׳ בני אדם אשר בה מתים בחצי ימיהם:

וישאוהו במוט בשנים · פי׳ בשני מוטות כולד מוטות מפוצלים משני ראשין ושני בני אדם משימים נוארם בפיצול זה מכאן וזה מכאן וכן בפיצול שני· נמצא ארבעה נושאים במוט זה וד׳ במוט זה והיו שני מוטות קשורות זו לזו כך מפורש בירוש׳· והאשכול היה קשור עליהם ותלוי למטה: וכל העם אשר ראינו בתוכה אנשי מדות · כלומר מהא דכתב אוכלת יושביה לא מפני חלישותם כי גבורים הם משונים · שא מפני שאוירה רע וכ"ש לחלשים· עוד י"ל לא מפני רוב אכילה ושתיה שדבר זה מזיק אדם מאד ומקרבו למות בחצי ימיו כי כולם אנשי מדות אוכלים ושותים במדה: הנפילים· אנשים מופלאים שכל רואיהם נפלאו מהם · וי"מ שכל רואיהם וראים פן יפלו עליהם מרוב גובהם : נתנה ראש· פי׳ נעבוד עז׳ ומצינו שנקרא עז׳ ראש · דכתיב בנבוכדנצר אנת הוא רישא דדהבא פי׳ עז׳ · וכן כתיב בדוד כשברח מפני אבשלום כתי׳ ויבא

שלח לך אנשים· משל למלך שהיה לו כרם ומסרו לאריס כשעושה יין טוב אומר המלך הכניסוהו לביתי כך אמר הקב"ה למשה גבי סנהדרין אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וגבי מרגלים או׳ שלח לך ועליהם נאמר שולח דברים ביד כסיל וכי כסילים היו והלא כבר נאמר אנשים ואין אנשים אלא צדיקים כדכתיב במלחמת עמלק בחר לנו אנשים וכן הוא אומר והאיש בימי שאול בא באנשים אלא לפי שהוציאו דבה נקראו כסילים כד"א ומוציא דבה הוא כסיל ואע"פי שגדולים היו באותה שעה וגם ע"פי הקב"ה נשתלחו שנא׳ וישלח אותם משה ממדבר פארן ע"פ ה׳ אפ"ה לסוף מ׳ ימים נהפכו לרעה ועליהם נאמר כי דור תהפוכות המה ולכך נסמכה פ׳ מרגלים לפ׳ מרים כדי שיראו זאת הצדקת שלקתה ע"י לה"ר ויסתכלו ולא יוציאו דבה ואעפ"ך לא הבינו ממנה ועליהם הכתוב אומר לא ידעו ולא יבינו בחשיכה וכו׳ ולכן אמר הקב"ה למשה שלח מרגלים שלא האמינו בהקב"ה שאמר להם אל ארץ טובה ורחבה והם אמרו נשלחה אנשים לפנינו כדכתי׳ לקמן והקב"ה אמר אם אני מעכב בידם יאמרו שאינה טובה משל למלך שזימן לבנו אשה נאה ובת טובים שאין כמותה בעולם וא׳ לו בקשתי לך אשה שאין כמוה בעולם אמר לו הבן איני היא אמר אביו בלבו אם אני מעכב מלראותה יאמר שהיא כעורה אמר לו לך לראותה ותדע שאמת אמרתי לך אבל בשביל שלא האמנת לי לא תראנה בביתיך אלא לבניך אני נותנה :

ויקרא משה להושע בן נון יהושע מה ראה משה לקרותו יהושע שא ראה שכלב עתיד ליטול חלקו ושכרו בארץ דכתי׳ ויבוא עד חברון וכתי׳ במקום אחר ויתנו לכלב את חברון ויהושע שעתיד ליטול שכר י׳ שבטים של מרגלים לפיכך הוסיף אות אחת כשמו שעולה עשר שקראה תגר כשנטלה משמה של שרה בפרע לה בכאן וי"א שנחלקה לשתים ה"א של שרה וה"א של אברהם ובפי׳ אלו נאמרין מסיק שהטעם שהוסיף לו י׳ משום שא"ל יה יושיעך מעצת מרגלים :

וישאוהו במוט בשנים ממשמע שנא׳ וישאוהו במוט איני יודע שהוא בשנים ומה ת"ל בשנים בשני מוטות · א"ר יצחק טורטני וטורטני דטורטני הא כיצד שמנה נטלו אשכול·ול"ל דנפקא ליה משום דהוה מצי למימר וישאוהו בשני מוטות והו"א דלא היו כ"א ד׳ לישא אותו א׳ לכל ראשי המוטות שא מדכתיב במוט בשנים לומ׳ דבכל ראשי המוטות שהיו ד׳ היה להם מוט אחד כזה

וזהו טורטני וטורטני דטורטני

וי"א שזו היא צורתה לרש"י כמצא לפי פירושו שהיה משוי האשכול תתק"ס סאים כזה

לפי השווית האבנים שהרימו בגלגל איש אבן אחת על שכמו ושקלום רז"ל משקל כל אחד ואחד מ׳ סאה וגמירי שכל משאוי שנושא אדם על שכמו הינו אלא שליש משאוי במשא שמסייעין אותו להרים : ה׳ ארך אפים כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שיושב וכותב ארך אפים אמר ליה אף לרשעים בתמיה רשעים יאבדו א"ל חייך שתצטרך לדבר כשחטאו בעגל ובמרגלים נתפלל לפניו בארך אפים א"ל הקב"ה והלא אמרת לצדיקים א"ל משה והלא אמרת כי אף לרשעים :

ויאמר ה׳ סלחתי כדבריך ולכן הוקבע אותו היום למחילה

דוד עד הראש אשר ישתחוה שם· ופ"ה מקום היה חוץ
לירושלם שמשם רואה בית המקדש: סר צלם מעליהם·
הקב"ה כדכתיב וה' סר מעליך חדל מלעוררם ולכך
לא תיראום :

יגדל נא כח ה'· שתכבש כעסך כדכתיב טוב
ארך אפים מגבור:כאשר דברת·כשהודעתני
מדותיך הזכרתני מדות של רחמים ומהו לאמר היכן
אמר לו שא יש במדרש· פעם אחת עלה משה למרום
ומצא להקב"ה עוסק ולא נתן לו שלום א"ל הקב"ה אין
שלום בעירך א"ל כלום יש עבד שנותן שלום לרבו א"ל
היה לך לומ' תצליח במלאכתך·פעם אחרת עלה אמר
יגדל נא כח ה' כאשר דברת לי והורתני לאמר:מבלתי
יכולת ה'· ולא מחמת שכלה המיתם שהרי מתכבם
ביותר·כי אם מבלי יכולת כידו לעשות מה שהבטיחם :

ה' ארך אפים· ככר פירשתי בפ' תשא שה' מדת
הדין ומדת הרחמים ולכך הזכיר שם ה' וכיון
דאינו מזכיר כי אם מדת הרחמים אינו מזכיר שם ה'
כי אם פעם אחת ונ"ל לא הזכיר כאן לפי שהוא דין כמו
ואת לי הארץ לקח· ולא הזכיר רחום וחנון לפי שלא
היה מבקש אלא לסלוח ומחילה שייך במתנה כדכתיב
חונן ונותן אבל ארך אפים שייך הכא שמאריך אפו על
בריותיו ואינו מכלה אותם מיד· ורב חסד שמרבה
חסדו עם בריותיו ואינו מטיב להם כגמולם ואמת לא
הזכיר לפי שאינו בא עמהן באמיתות הדין ושלא יאמת
דברו שאמר אכנו בדבר: נוצר חסד· שהם לא עשו
חסד לא פשעו:נושא עון ופשע אבל חטאה לא הזכיר
שאין חטא אלא שוגג כדכתיב וחטאה בשגגה ואלו
מזידים היו כדכתיב אך בה' אל תמרודו: ונקה לא
ינקה· שאינו מנקה החוטאים מן העולם ומכאן אתה
למד דנקה לא ינקה מדת הרחמני היא מדהזכירו כאן:
פוקד עון אבות· גם זו מדת רחמים שאינו נפרע עד
דור רביעי וכפי' תשא שבא למנות עם המדות כתיב
על בנים ועל בני בנים אבל כאן לא חש להאריך :

ויאמר ה' סלחתי כדבריך· מקשים העולם על
פ"ה דפי' כפ' וישמע יתרו ויהי ממחרת
וישב משה למחרת דרדתו מן ההר מחרת יום כפור וכו
כיום נאמר לו סלחתי כדבריך ונוהו לעשות המשכן
וזה היה בשנה ראשונה וכאן נכתב לאחר שלוח מרגלים
בשנה שנייה ועוד קשה וכי זו סליחה שאמר לאחר
מכאן ואולם חי אני וכו' אם וכו'· וי"ל לכך אמר משה
לפני הקב"ה סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך
וכאשר נשאת לעם הזה אשתקד· ויאמר ה' סלחתי·
כלומר ואתה אמרת לי סלחתי ביום הכפורים במעשה
העגל א"ל הקב"ה ודאי על אותו מעשה סלחתי להם
ואולם על זה חי אני שלא אסלח להם עתה : סלחתי
כדבריך· אאריך להם אפי ואולם לא אמחל הכל : חי
אני· לשון שבועה ולא פירש מה נשבע אלא לאמר
וימלא כבוד ה' את כל הארץ· אבל זאת אני נשבע אני
שעסה שלא יתחלל שמי ולא יוכלו לומר מבלתי יכולת
ה' כי סוף סוף אתן להם את הארץ אבל זאת אני אשבע
אם יראו וכו' :

כי תבאו אל ארץ מושבותיכם· למה נסמכה פרשה
זו לפרשת מרגלים· לפי שכששמעו ישראל גזירה
של הקב"ה אמרו אוי לשונאיהם של ישראל לעולם לא
יכנסו לארץ· לסוף מ' שנה יחטאו ויגזור עוד הבורא
שלא יכנסו· לכך הבטיחם הקב"ה שלסוף מ' שנה
יכנסו
למחילה ולכפרה לדורות ומקשים היכן מצינו שאמר
הקב"ה סלחתי כדבריך במעשה העגל והרי לא מצינו
אלא כאן במרגלים וי"ל דהאי קרא אדלעיל קאי וה"ק
וכאשר נשאת לעם הזה ואז אמרת סלחתי וכן סלח נא
עד עתה ועי"ל כדברך משמע כמו שבקשת ממני
שאסלח להם עתה כמו שנשאת להם ביציאת מצרים
במעשה העגל וא"כ אמר לשם ג"כ סלחתי :

ועבדי כלב כשבאו המרגלים אמר כאמן עלינו
כלב מיד עמד על הספסל ושתקו כל
ישראל שמלוחין על משה ואמר אם חפץ בנו כך
האומות אומרים לנו מעשינו יפים והקב"ה חפץ בנו
ואנו אומרים יבוא הבקר לעתיד ותראו כמי חפץ וזש
אמר שומר אתה בקר וגם לילה זה העו"הב שהוא בקר
לצדיקים ולילה לרשעים וזהו ושבתם וראיתם אך הכל
כני אדם כזב כני איש כמאזנים לעלות·א"ר חייא בשם
ר' לוי כל הכלים וכל כוכבים שישראל עושים כל השנה
הקב"ה מוחל להם בחדש תשרי שמזל מאזנים עולה
בו וביום הכפורים שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם
לטהר אתכם מכל חטאתיכם :

כי תבואו אל ארץ מושבותיכם למה זכה כנען
שנקראת א"י על שמו אלא לפי כששמעו שישראל
באין פינה הארץ א"ל הקב"ה אתה פנית הארץ תקרא·
על שמך ואתן לך ארץ יפה כמעט כמותה ואי זו
אפריקה ולכך נסמכה פי"ו לפ' מרגלים לפי כששמעו
ישראל גזרתו של הקב"ה אמרו אוי לנו כי לעולם לא
נכנס לארץ כי לסוף מ' שנה אם הם חוטאים יגזור
גזירה אחרת עליהם וא"כ אין לדבר סוף א"ל הקב"ה
בודאי לאחר מ' שנה תבואו אל הארץ אמר ר"י בר
חנינא למה נסמכה פ' זו של חלה לפ' נסכים שנא'
ויין לנסך וכתיב בתריה והיה באכלכם מלחם הארץ
תרימו תרומה לה' פי' חלה למטה ופי' נסכים למעלה
וז"ש לך אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך
שהקרבת נסכים ופסוק זה נאמ' לשלמה כשבנה הבית
ועשה ז' ימי חנוכה ואח"כ ז' ימי הסוכות ואכלו
ביוה"ך והיו מצירין ועצבים יצאה בת קול ואמר לך
אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך :

ויהיו בני ישראל במדבר אחז"ל שו שמרו בני ישרא'
שבת שנייה לא שלטה בהם אומה ולשון וא"ת
מנ"ל שהיא היתה שבת שנייה וי"ל מדכתי' ויהיו וימצאו
דוימצאו הו"ל לא מלמד שתכף להוויה שנלטוו במלות
שבת מצאו המקושש ואמרו שזה היה כלפחד ומנ"ל
דכתיב מקושש עצים ביום השבת ונודעין ב' דביום
ומוסיפין על עצים ועולה גימ' צלפ"חד ולמה נסמכה
פ' מקושש לפ' ציצית לפי שבשעה שחלל המקושש שבת
אמר משה להקב"ה רבש"ע כתו' בתפלין למען תהיה
תורת ה' בפיך וגוית שלא לנשאם בשבת ואלו היה
נושאם היה נזכר ולא היה בא לידי חלול שבת אמר
הקב"ה אני קובע להם מצוה אחרת שעי' יהיו נזכרים
מן המצות כמו על ידי תפלין ואיזו זו מצות ציצית
שנוהגת אפילו בשבת :

ועשו להם ציצית וזכרתם את כל מצות ה' פירש"י
לפי שח' חוטין וה' קשרים וציצית עולה
בגימ' תרי"ג מצות ושמעתי שאע"פ שבציצית חסר יוד
שנייה י"ל דב' ציצית כתיבי והל' משמשת במקום הב'
יודין החסרות ועוד שמעתי שים שעושין חוליות
וכריכות עד שעולין כל הכריכות והחוליות והחוטין
והקשרים

וכנסו : והקריב את קרבנו מנחה לה'·תימא מה ראה הכתוב לתלות נסכים בביאת הארץ והלא מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא נמנעו מלהקריב זבחים ועולות ונסכי תמידין ושלמי צבור שבאים חובה ליום שאין קרבן בלא ניסוך · וא"ת לא היה להם יין במדבר הרי שנינו בספרי שתגרי אומות העולם מוכרין להם לדם ויין כי עדיין לא נאסר להם יין עד שגזר פנחס ואפי' תאמ' נהגו בו איסור א"א שלא הוציאו יין לנסכים·מה זה תימא הלא מחלוקת הוא בשחיטת קדשים בין ר"ש ור"ע · מר סבר קרבו נסכים במדבר · ומר סבר לא קרבו · וביחיד קא מיפלגי · אבל קרבנות צבור דברי הכל נסכים כתיב בהו ותלה הכתוב נסכים בביאת הארץ למר לבמה גדולה ולמר לבמה קטנה שלא נהגה במדבר :

ויהיו בני ישראל · בגנותם של ישראל דבר הכתוב שלא שמרו אלא שבת אחת ובשנייה בא זה וחללה·מקשינן מנין דבשנייה חללה·ואומ' ה"ר אהרן בשם אביו מדכתיב ויהיו וימצאו משמע תכף להווייתן במדבר וימצאו דמה לן להזכיר שהיו במדבר אם לא בא להשמיענו זה : כי לא פורש מה יעשה לו · קשה למה לא דנוהו בחנק שהרי כתב מחלליה מות יומת ומיתה האמורה בתורה סתם אינו אלא חנק וי"ל שהיו מספקים אם נלמד חילול חילול מעז' וידון בסקילה כי אותה ג"ש דחילול חילול שנוייה בסיני כדאיתא בסנהדרין· ועוד מקשים לר' יהודה דאמר דאינו חייב עד שיודיעוהו באיזה מיתה הוא נהרג היאך נתחייב זה מיתה הרי לא היו ישראל יודעים מיתתו כדכתי' כי לא פורש וכו' · וי"ל דהוראת שעה היתה · עוד י"ל דשמא התרו בו מכל הד' מיתות ב"ד : מקושש עצים · אמרו רבותי' זה ללפחד שיש בו"ת בראש עצים ויעלה בגימ' ללפ"חד· ולמה נסמכה פרשת ציצית לפרשת מקושש · לומר לך כיון שמת אדם נעשה חפשי מן המצות · והמדרש אומר שכל ההולך ד' אמות בלא ציצית כאלו מקושש בשבת · מין א' שאל אל ה"ר בנימן שוטה מה לכם לעשות קשרים ולתלות ח' חוטין בכנפי כסותכם· השיב לו ראה מה כתיב למעלה בפרש' מקושש אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע איך יזכרו ישראל מן השבת ואינו אלא יום א' בשבוע מיד נזה לו הקב"ה פרשת הציצית וכתוב בה למען תזכרו שהוא סימן שאנחנו עבדים להקב"ה כאדם שעושה קשר ברצועתו להיות נזכר בדבר · וכדרך שהאדונים עושים סימן לעבדיהם בטליתם שלא יברחו · ומתוך שאנחנו מביטים בו זוכרים אנחנו מצות הקב"ה :

למען תזכרו·פירוש'כתו'שצריך להתיז בזיי"ן וכן בכי לעולם חסדו בסמ"ך·וטעם דתזכרו כי היכי דלא לשתמע תשכרו· כלומ' ע"מ לקבל פרס שכר· כי זיי"ן מתחלפת בשי"ן·ולהתיז כמו כן בסמ"ך דחסדו כי היכי דלא ליסתמע חד דו ומשתמע שנים · ומשתמע שהן שתי רשויות כמו טן דו · והקב"ה אחד ושמו אחד :

והקשרים מכל הד' ציציות תרי"ג ושיעור חוליא כפ' התכלת כדי שיכרוך וישנה וישלש ותניא הפוחת לא יפחות מז' כנגד ז' רקיעים והמוסיף לא יוסיף מי"ג כנגד ז'רקיעים וו'אוירים·ואני שמעתי שיהיו הכריכות של כל כנף ג' מתשעה תשעה והאחרונות י"ב כריכות ג' פעמים ט'וא' י"ב הרי כאן ט"ל כמנין ה' א' ועוד שמעתי שיש בכל הכריכו' והחוליות והקשרים והחוטין רמ"ח כמנין איבריו של אדם ודנק ותשכח אם כעל מספר אתה וד' ט"ל קנ"ו וה' קשרים וד' חוליות וח' חוטין הרי כאן כ"נ א"כ תמנה ד' פעמים כ"ג ותמצא החשבון מכוון א"ל הקב"ה לישראל בעוה"ז עז' ולה"ר אתם פורשים מן המצות אבל לעתיד לבוא אני עוקרו מכם שנא' והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר :

תוספות פרשת קרח הרא"ש

ודתן ואבירם ואון היו ראשים במחלוקת שהיה לוי מערער על הכהונה ובני ראובן על שהיה ראובן בכור אומר יש לנו דין ערעור בכהונה ולקחו האחרים ופתו אותם להיות עמם וקצר הכתוב על סמך פסוק שני דכתי' ואנשים מבני ישראל חמשים ומאתים וכן דרך המקראות בהרבה מקומות · ולפי הפשט נראה אשר און היה מן החמשים ומאתים וכללו בחשבונם ונשרף כמו כל יוצאי ירך יעקב ע' ויעקב בכלל עמהם ולפי' לא הזכיר הכתוב מה נעשה בו · אבל אמרו רבותינו שאשתו הצילתו כדאיתא בחלק דאמרה ליה אי משה נצח תלמידיו ואי קרח נצח תלמידיו · למה נסמכה פ' קרח לפ' ציצית לפי שעשה קרח משתה לכל אוהביו ובא ונתעטף בטלית שכולה חייבת תכלת ושאלם אם הוא פטור אם לא השיב משה חייבת היא בציצית לגלג עליו ואמר בחוט א' תפטר בכולו מתכלת לא כ"ש· וכן שאל לו בית מלאה ספרים מהו שחייבת במזוזה א"ל חייב· א"ל כל התורה רע"ה פרשיות כולם בספרים אינן פוטרות הבית ממזוזה · ואת אמרת ב' פרשיות פוטרות · מחלק"ת בלא וא"ו נוטריקון·מכת·חרון · לקוי· קללה·תכלית · ומחלוקת קרח במקום אחר כתבתיו · למה היו מעשרות לשבטו של לוי· לפי שהיה לוי עשירי חוץ מן הבכורות וחשוב

ויקח קרח·פשט וא"ת מה עלה בדעתו של קרח להשתרר על הקהל ולהיות קופץ בראש י"ל שהשגיח קרח והביט כי היה בן יצהר ולשון יצהר שמן פי' והשמן ראש על כל המשקין ותתן טפה א' של שמן באחד מכל המשקין לעולם יעלה למעלה השמן אמ' בלבו קרח מזלי ושמי עולה על גביהן ובשביל כך בכנס בתגר ויהבל אחרי ההבל ויכידוהו מתבל :

אשר נקבו בשמות אע"פ שלא פרסם הכתוב מי הם הקב"ה נתן סימניהם ומתוך המקראות אתה מבין אותם מלה"ד לבן טובים שנמצא גונב כלים מבית המרחץ ולא היה רוצה בעל הגנבה לפרסמו התחיל נותן סימנין א"ל מי גנב כליך א"ל אותו בן טובים שבעל קומה הוא שיניו נאות בעל שער שחור חוטמו נאה משהכירו בסימניו ידעו מי הוא ואף כאן אע"פ שסתמן הכתוב לא פי' בסימן שמותם ידעו מי הם נאמ' כאן נשיאי עדה ונאמ' להלן אלה קריאי העדה:

ויקם משה וילך· א"ר שמואל בר נחמני מכאן שאין מחזיקים במחלוקת ואמר רב חסדא כל המחזיק במחלוקת עובר בלאו שנא' ולא יהיה כקרח וכעדתו ור' אסי אמר ראוי הוא ליצטרע כתיב הכא כאשר דבר ה' ביד משה וכתיב התם והנה ידו מצורעת כשלג וא"ר חסדא כל החולק על רבו כאלו חולק עם השכינה

שמעון לוי ויהודה יששכר זבולון בנימין נפתלי אשר
שמעון לוי אלמא הוא עשירי ·

בקר ויודע · ה' מדרש אמר להם משה גבולות חלק הקב"ה בעולמו יכולים אתם להפך בקר לערב כך תוכלו לבטל את זו ויהי ערב ויהי בקר ויבדל כך ויבדל אהרן להקדישו · העולם מקשים מה ראה לומ' רב לכם כי כל העדה כולם קדושים פי' ראויים להיות כהנים ואפילו ישראל שהרי און בן פלת היה מן העדה · ומה ראה לשאול כהונה אף לוים ועוד מקשים למה אמר משה ואם בריאה יברא ה' פי' שימותו במיתה זו יותר ממיתה אחרת · ועוד מקשים למה הם אומרים על משה ועל אהרן אתם המיתם את עם ה' מקרח ועדתו והלא הם פשעו בעצמן · ועוד למה נוה ליקח מהם מטות והלא היה ידוע לכל שאין הכהונה היתה ראויה אלא לאהרן הכהן שהרי קרח ועדתו נבלעו ונשרפו בשביל שערערו על הכהונה · ויש ליישב הפרשה הכי אמר להם קרח הקב"ה אמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים שכל ישראל ראויים לכהונה ואתה לקחת לעצמך המלכות והכהונה לאחיך אין זה נכון אלא כל העדה כולם קדושים אמר משה לקרוא לדתן ולאבירם לבא לדין לפני הקב"ה ואמרו לא נעלה פי' למקום ומניינו עלייה גבי בית דין דכתי' וקמת ועלית אל המקום אמר להם משה הקב"ה כפה עליהם ההר כגיגית לבלוע אותם אם ירצו לקבל התורה ועתה מאחר שהם נדחים מן התורה יבא הקב"ה ויברא פה לאדמה לבלוע אותם כמו שעשה יום מתן תורה · ומן הקושיא דאתם המיתם את עם ה' אמרו הקהל לכך מתו קרח ועדתו לפי שלא מסרתם להם מחתות קדושים כמו מחתות שלכם · אמר להם הקב"ה אמור להם שיקחו מטות שאינם קדושים ויראו שמטה אהרן יפרח ושלהם לא יפרח · בשם ש"ר אליאש בינ"ש :

השכינה שנא' בהנותם על ה' וא"ר חמא בר חנינא כל העושה מריבה עם רבו כעושה מתרע' עם השכינה שנא' לא עלינו תלונותיכם כי על ה' · מדרש רבה מ"ד ואם בריאה יברא ה' אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם בראת גיהנם מוטב ואם לאו יברא ה' למאי אלימא למבריה ממש והא כתיב אין כל חדש תחת השמש אלא לקרובי פתחא :

ובני קרח לא מתו · תנא משם רבינו הקדוש מקום נתכבר להם הוא שהיו תלמידיו של מרע"ה ולא רצו להיות עם אביהם במחלוקת כי הם ידעו כי מרע"ה לא היה עושה דבר כ"א על פי ה' · אמר רבה בר בר חנה זימנ' חדא הוה אזילנ' באורחא במדברא א"ל ההוא טייע' אחוי לך בלועי דקרח חזאי תרי בזעי דקא נפיק קוטרא מינייהו שקלי גבבא דעמרא ואטייה במיא ואותביה ברוש רומח' ועייליה ואחרך ונפל א"ל אצית מה שמעת שמעתי דהוו קאמרי משה אמת ותורתו אמת ואנחנו בדאין א"ל כל תלתין יומין מהדרי להו כבשרא בקלחת ואמרי הכי משה אמת ותורתו אמת ואנחנו בדאין ולעת"ל הקב"ה עתיד להוציאם ועליהם אמרה חנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל · נאם הגבר הוקם ע"ל מאה ברכות בכל יום היו מתים מאה אנשים בא דוד ותקן להם מאה ברכות וכיון שתקנם נעצרה המגפה · על עולה של תורה ועולה של תשובה · שני בני היצהר אלו דוד ואהרן שנמשחו בשמן המשחה שמשיחתם לדורות באהרן כתיב והיתה לו ולזרעו אחריו בדוד כתיב נשיא להם לעולם · כל תשא עון וקח טוב אמרו ישראל לפני הקב"ה רבש"ע בזמן שבית המקדש קיים היינו מקריבים לפניך קרבן ומתכפר ועכשיו אין בידינו אלא תפלה שהוא טוב :

קחו לכם מחתות · מה ראה לומר להם כך אמר להם בדרכי הגוים יש נימוסים הרבה וכומרים הרבה כולם מתקבצים במקום אחד אבל אנחנו אין לנו אלא ה' אחד תורה אחת ומשפט אחד ומזבח אחד וכהן גדול אחד ואתם חמשים ומאתים איש מבקשים כהונה גדולה אף אני רוצה בכך הא לכם תשמיש חביב מכל הקטורת ומכל הקרבנות ונתן להם סם המות בתוכם שבו נשרפו נדב ואביהוא לפי' אמרה תורה והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש רב לכם בני לוי · הוא הקדוש כלומר כבר הוא בקדושתו וכי אין אנחנו יודעים שאותו שיבחר ה' הוא הקדוש אבל אמר להם אומר אני לכם שלא תתחייבו שמי שיבחר מכם יצא חי וכולכם אבודים : רב לכם · דבר גדול אמרתי לכם לא טפשים היו שכך התרה בהם וקבלו עליהם שלא לקרב ויקרבו הם חטאו על נפשותם שנא' את מחתות החטאים האלה בנפשותם וקרח שהיה פקח מה ראה לשטות זה עינו הטעתו ראה שלשלת גדולה יוצאה ממנו שמואל ששקול כנגד משה ואהרן אמר בשבילו אני נמלט וכ"ד משמרות עומדות מבני בניו כולן מתנבאות ברוח הקדש שנא' כל אלה בנים להימן כדבר האלהים אמר איפשר כל הגדולה עתיד לצאת ממני ואדום לכך נשתתף לאותה חזקה ששמע מפי משה כולם אבודים וא' ימלט אשר יבחר ה' הוא הקדוש וטעה ותלה בעצמו ולא ראה יפה לבניו שבניו עושים תשובה עומדים מהם ומשה היה רואה ·

לכן אתה וכל עדתך כל הדברים האלה פייס משה לקרח ואין אתה מוצא שהשיבו דבר כי היה פקח ברשעו אמר יודע אני שהוא חכם גדול אם אשיבנו יפקחני בדברים ובעל כרחי מתרצה לו ראה משה שאין בו תועלת פירש הימנו ושלח לדתן ולאבירם ואף הם עמדו ברשעם ולא באו : ויחר למשה מאד נצטער לאחד משל לאדם אחד שדן חבירו ומתוכח עמו אם משיבו יש שם נחת רוח ואם שותק הרי שם צער גדול : לא חמור אחד מהם נשאתי פי' כמו חמור לחם אחד כלומר חסר מלה ודומה כאלו כתוב חמור נושא לחם אחד וכמו שכתוב כמו כן לא לקח חמור אחד מהאנשים ·

ויקם משה וילך תחלה שלא לקרותם ולא רצו ואח"כ הלך הוא עצמו שנא' ויקם משה וילך היה סבור שישאו לו פנים ולא עשו כן : ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה ובלעה אותם אז תדעו כי הדין עמי ובשליחותו של מקום עשיתי מה שעשיתי : את החמשים ומאתים איש · וכ"ש קרח אלא שלא פרט בשביל אחד והא דכתיב ותבלע אותם ואת קרח מיתה קרויה בליעה כמו אזי חיים בלעונו : כאשר דבר ה' ביד משה לו לאלעזר כן עשה אלעזר והקרא דלעיל קאי אויקח אלעזר ·

אתם המתם את עם ה' שאמרתם להביא קטרת לפי שהקטרת סם המות הוא שהרי מתו נדב ואביהוא שהביאו קטרת אשר ראיתם שמתו וא"כ המתם אותם מדעת ועוד אחרי שנדב ואביהוא מתו מהכהונה יש כאן

שאינם

שאינם ראויים לכהונה ואתם הוכחתם שאהרן גדול מהם ואיך הוכחתם שאינם ראויים לכהונה ·

קח את המחתה ושים קטורת· ותהיה הוכחה שהקטרת סם חיים ועוצר המגפה ולא כמו שאמרו שהקטרת סם המות ועל שאמרו שלא נכחנו בטוב שאינם ראויים לכהונה לכך נוה הכתוב לעשות הכהונה במטות וזהו שנא' והשכותי מעלי את תלונות בני ישראל שעדיין היה להם תרעומת לומר אין הכהונה בקטרת כלום : ויוצא פרח ויצץ ציץ · קשה דמשמע שהכל היה עכשיו וכמ' אבות קאמר שהוא מן עשרה דברים שנבראו בין השמשות מקלו של אהרן שקדיה ופרחיה ·

תוספות פרשת חקת הרא"ש

מים חיים אל כלי · מים הם תורה שנאמר הוי כל צמא לכו למים וחיים כמו איקרי תורה דכתי' עץ חיים היא למחזיקים בה כלומר ונתן התורה שנקראת מים חיים · אל כלי נוטריקון של כלי' כהנים לויים · ישראלים · תשובה למינים · למה פרה מטמאה כל העוסקים בה לפי שהיתה חוץ למחנה· ואם לא היו טמאים יקחו כולם מעפרה· כי שאר קדשים נעשו בפנים שאין שם רק הכהנים · מין אחד מכונה אווז"ליש אמר לפני ה"ר שמואל הלא עם זה כלא תורה שנתנו להם חקים לא טובים הרי יש להם חוק הפוך מפרה אדומה כי מטמאה טהורים ומטהרת טמאים השיב לו רשע חקה כתי' בה עליה אין להרהר · אכן פן ירוס לבך יכלתי להשיבך הטעם היא אדומה לפי שבאה לכפר על מעשה העגל שהוא אדום כזהב ומטמאה טהורים ומטהרת טמאים · כדרך שהזהב אם יש בו סיגים ינקה ע"י האור · ואם הוא נקי יתכסה קצף כאור כך היא עי' האש· א"ל ירכו כמותך כישרא' :

והזה על האהל ועל כל הכלים ועל הנפשות אשר היו שם · ודריש בספרי דוקא נקט אשר היו שם תוך האהל אבל אם היו כלים על האהל לא נטמאו ואמאי הלא האהל הוא מפשתן והוי דבר המקבל טומאה והיכי חוצץ בפני הטומאה · וי"ל דדמי להאוא דאמר חבית שעשאו גולל לקבר החבית טמא והמשקין טהורין שכן גזר הכתוב וכמו כן הכא אע"פ שהאהל טמא הכלים לא נטמאו· הקשה מורנו ה"ר יחיאל מפרי"ש היאך היה אהרן לובש הבגדים בהר ההר הא אין יוצאים בהם חוץ לעזרה כלל · וי"א דהא שהם מקדשים מצאת חוץ · היינו דוקא בשעת עבודה אבל שלא בשעת עבודה אין חומרא בבגדים מלהוציאם חוץ · והכי כמי אמר בני אהרן בבגדיהם בגדיהם עליהם כהונתם עליהם אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם וקנת דומה לזה·שאין הבגדים קדושים שלא בשעת עבודה· אי נמי י"ל הוראת שעה היתה :

ותמת שם מרים · ולא היה מים לעדה מכאן סמכו לשפוך המים במות המת · ואינו כי אם לרמוז דמוציא דבה הוא כסיל :

קח את המטה להכות בסלע· נראה להר"בם שזהו מעשה של ויהי בשלח דכתיב ביה והכית בצור שלא לשם מסדר איככה פרנס ישרא' במן ובשליו ובמים ואח"כ כתב כל א' במקומו · תדע דהא כתיב התם ויקרא שם המקום מסה ומריבה ובפ' וזאת הברכה אומר אשר נסיתו במסה תריבהו על מי מריבה שמא מעשה אחר הוה ואף בכאן כתי' המה מי מריבה וכו': ודברתם אל הסלע לעיניהם · אל פני הסלע תדברו לעיני ישרא' כדי שיהיה הדבר נגלה ונראה שאני נותן להם מים והם אמרו שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים · כלומר למה תריבו עמנו וכי אנחנו

פרה אדומה · תמימה תמימה באדמימות שאפי' שתי שערות שחורות או לבנות פוסלות בה אשר אין בה מום כל מום כמו קרבן דהא חטאת קרייה רחמנא :

ונתתם אותה אל אלעזר הכהן · לפי שהיה סגן ולא באהרן שהיה כ"ג מפני שהיה לו שותפות במעשה העגל : וכל אשר יגע בו הטמא יטמא· משמע בין נפש בין בכל דבר ועוד הרי כתיב בפרשה שלמעלה כל הנוגע במת בנפש האדם אשר ימות יטמא שבעת ימים והנפש הנוגעת באותו אשר נגע במת לאחר שיפרד ממנו תטמא עד הערב לכדו איכא מאן דדריש הכי פ' אין מעמידין ושפיר בהא ואיכא דרשות אחרות וכפטיש יפוצץ סלע :

מדרש ילמדנו זאת חקת התורה · וש"ה מי יתן טהור מטמא לא א' כגון אברהם מתרח חזקיהו מאחז יאשיהו מאמון מרדכי משמעי ישראל מאו"ה עוה"ב מהעוה"ז מי גזר כן מעשה קול יחידו של עולם יען לא האמנתם בי ולפי' לא תביאו את הקהל הזה משל לשתי נשים שלוקות בב"ד אחת קלקלה וא' אכלה פירות שביעית אמרה להם בבקשה מכם הודיעו לבריות על מה אני לוקה שלא יאמרו אף זו קלקלה היו מכריזים זו קלקלה ולקתה וזו אכלה פירות שביעית אף כן משה אמר הרי גזרת עלי למות במדבר עם הדור הרע הזה שהכעיסו שנאמר כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו וכו' ועכשיו יאמרו הדורות אני שוה להם יכתב להם מה שעשיתי ולפי' כתב יען לא האמנתם בי להקדישני :

שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים · פירש"י שכעסו משה ואהרן על אשר הכו הסלע והקב"ה אמר להם ודברתם אל הסלע וש"ה יען לא האמנתם בי להקדישני שהיה קידוש ה' הרבה אלו לא היו עושים מעשה רק דיבור לבד אל הסלע · אכן שמעתי מפי הרב ר' דן אשכנזי ז"ל פי' ודברתם ר"ל והכיתם וכן ותדבר את כל זרע המלוכה שפי' ותכה וכן נוה לו הקב"ה כמו בפעם א' דחורב ועוד מצינו הכאה שפי' דבור על משיח שיב"כ והכה ארץ בשבט פיו ור"ל בדבור בעלמא אעפ"ך כפרש הפכו ודברתם והכיתם · וא"ת א"כ על מה נענשו י"ל על שאמרו נוציא לכם מים והיה להם לו' יוציא ותלו הדבור בעצמם כמו שפי' לעיל בפ' בהעלותך גבי והאיש משה עניו מאד וזהו לשון הרב ז"ל איש כמוהו כמרע"ה שהיה רגיל תדיר אצלה בורא ית' והיה זריז ונשכר איך היה טועה בלשון למודים אשר היתה שגורה בפיו אלא ודאי כדפי' :

את כל התלאה אמרו לו אתה ידעת כשאמ' הקב"ה לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך אנחנו נשתעבדנו ואתה בן חורין : וירדו אבותינו מצרימה

אכחנו יכולים להוציא לכם מים מהסלע הזה אם לא ע"י הקב"ה ודרך תפלה ובקשה היה לכם לבקש ממנו מים ולא דרך מריבה ותלונות ואח"כ הכה פעמים ואמרו בני ישראל בלבם שהרבה סלעים נובעים מים ומקרה הוא ואף משה היה סבור שלא יבאו, כמ"ש הוא עצמו המן הסלע הזה ויען שהיה להם לפרש דבריהם יותר הקפיד הקב"ה ואמר יען לא האמנתם בי וכו':

ויבכו אותו כל בית ישראל · לפי שהיה אהרן רודף שלום ומשים שלום בין איש לאשתו · משל מעשה באדם אחד שכעס על אשתו ושלחה מביתו ונשבע שלא תחזור לביתו עד שתהיה רוקקת בפניו של כהן גדול ונתודע לאהרן הדבר · מה עשה הלך לפני האשה ויאמר לה שיש לו בעינו חולי גדול ולא יוכל להרפא לעולם אם לא תהי רוקקת בו הפליר בת ורקקה בעינו · אח"כ שלחה לבעלה וספרה לו והטיל שלום ביניהם · וכן בין אדם לחבירו היה מטיל שלום ומוציא מלבם כל הקנאה ·

ותקצר נפש העם בדרך · כיון שראו שהיו חוזרים לאחוריהם אל המדבר היה קשה בעיניהם עד המות שהיו סבורים ליכנס מיד לארץ ולאכול מתבואה ועכשיו חוזרים למקומם שאין להם מים ומזון מצוי שם · וא"ת הרי היה לכם מן לכך אמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל: והביט אל נחש הנחשת· מפני מה עשה נחש ולא דבר אחר כדי להגדיל הנס שהקב"ה מכה באזמל ומרפא באזמל תרגום חרבות צורים אזמלוון חריפין:

ויחנו באובות· בצלמון ופונון שבין הר ההר ואובות ושם היתה מכת נחשים ומשם באו אחר המכה באובות · ועל שם שנענשו שם אוביים למקום נקרא אובות: בעיי העברים · שהיו מלאים עברה· משם נסעו מעיי העברים ויחנו בנחל זרד · ובפרש' מסעי אומר שמעיי העברים באו לדיבון גד · ולשם אומר שם המקומות · וכאן אומר שם הנהרות לפי שרוצה לבא אל הבאר· עיי כמו איי · נחל זרד שלא היה אלא מלא זרת ולא יוכלו לעברו אלא לשלשים ושמונה שנה כדכתיב והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד שלשים ושמונה שנה · בעבר ארנון · שם נהר · והם חנו מעבר הנהר לצד הארץ · כי היו מקיפים ארץ מואב · לפי שלא נתנם לעבור בעריו כי אם בגבולו כדכתיב וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה · ובאו ממזרח שמש אל ארץ מואב שעברו מזרחה של ארץ מואב והניחו ארץ מואב לצד מערב ועברו בארץ מעבר ארנון לצד ארץ סיחון: היוצא מגבול מואב בין מואב ובין האמורי· כלומר שהנהר מפסיק בין שני הגבולין · כי מתחלה היתה הארץ למלך מואב משני צדי הנהר וסיחון לקח כל מה שהיה למואב לצד ארנו ומאותה מלחמה ואילך היה הנהר

וכתב בתנחומא· ובכל הענין משל לבני אחים שוכא שט"ח על זקנם ופרע אותו א' מהם התחיל לשאול חפץ מאחיו וא"ל אתה ידעת שאותו חוב על שנינו היה ואני פרעתיו ולא אחזיק אותו חפץ:וירדו אבותינו מצרימה ומה טיבן של אבות כאן שנאמר וירעו לנו המצריים ולאבותינו ללמדך שכל זמן שישראל בצרה אף הם בצרה:

ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף · ואחר כתיב ויעש משה נחש נחשת וא"ת ולמה שינה לשון הקב"ה וי"ל הקב"ה שלח בעם שתי מכות בנשיכות שרפים ונחשים כדכתיב וישלח ה' בעם את הנחשים השרפים וינשכו לכך אמר הבורא ית' המקנא לכבוד יראיו בקנאו את קנאתם עשה לך שרף פי' לך בשבילך כמו אמרי לי בשבילי כלו' בשביל שדברו בך שלא בראוי ויכירו כי חסתי על כבודך כי שלחתי בהם מכת נשיכת שרף וישמעו וייראו ולא יזידון לדבר בך עוד · ועל דיבור ובזיון פקדי ופקדתי עליהם מכה עד שיזכרו זאת מעונם וימקו מעונם ע"כ המנהיג הנאמן הרגיש והשגיח ומחל על כבודו לישראל ועשה נחש נחושת להזכיר כי מעלו באביהם שבשמים: והביט אל נחש הנחושת וחי·אחז"ל וכי נחש ממית ומחיה אלא כדי שיהיו מסתכלים למעלה ומשעבדים לבם לאביהם שבשמים והיו מתרפאים · שע"ד:

ומשם בארה· וכי משם היתה והלא מתחלת מ' שנה היה להם אלא שירדה לפרסם להם את הנסים והיו ישראל עומדים על הנחלים ואומרים לה עלי באר ענו לה ואמרו שירה עליו שנא' אז ישיר ישראל ומפני מה לא נזכר משה שם מפני שנענש על המים ואין אדם מקלס לאספליטור שלו ולמה לא נזכר שמו של הקב"ה לפי שלא נזכר שמו של משה: באר חפרוה שרים· וכי חפירה היתה שם שלא שניתנה בזכות אבות שנקראו שרים שנא' פתח צור ויזובו מים כי זכר את דבר וכו' אברהם עבדו: וממדבר מתנה· למה נתנה תורה במדבר שאלו ניתנה להם בארץ היה כל שבט רוצה שיתנה בחלקו והו' אני קודם בה לפי' נתן מתנה במדבר. שיהיו הכל שוים בה · ד"א כשם שהמדבר לא נזרע ולא נעבד כך המקבל עליו עול תורה פורקין ממנו עול מלכות ועול ד"א וכשם שהמדבר מעלה ארנון כך בני תורה בני חורין:

אל תירא אותו· שלא עמד גבור קשה ממנו שנא' כי רק עוג מלך הבשן נשאר מיתר הרפאים וא"ל הקב"ה אל תירא אותו אתה בידך תהרגנו:

ויכו אותו ואת בניו ואת כל עמו · בנו כתיב חסר יו"ד שהיה לו בן קשה ממנו אמר הקב"ה למשה בעו"הז מכלים את האומות קימעא קימעא אבל לעת"ל אני מבערן מן העולם בבת אחת שנאמר ויהיו עמים משרפות שיד קוצים כסוחים וכו':

מפסיק בין ארץ סיחון לארץ מואב·ואותה ארץ שבעבר הנהר שכבש סיחון מיד מואב לקחו ישראל מידו· כמו שאז"ל עמון ומואב טהרו בסיחון · ואותה נחלה היה שואל מלך עמון מיפתח · וא"ל יפתח לא לקחו ישראל ממואב כלום כי לא עברו בארצו את ארנון: על כן · על שכבש סיחון את מואב יאמר בספר מלחמות ה' · ספר· כמו דברי הימים שכותבין בו המלחמות ומי נוצח ובתוב לענין מואב: את והב בסופה· אתוהב · תיבה אחת כמו אתודע· הכא נמי אתוהב · כלומר מלך ניתן בסופה ובשערה שהרי הוא נצוח : ואת הנחלים ארנון · עם הנחלים שיה נצוח שלוקחה כל ארצו על הנחל: ואשד·כמו ושפך הנחלים שהיה נוטה לשבת ער והיא מן מואב כדכתי' והמלכים היושבים בער והיו כבר יושבים מכאן ומכאן לנחל ועתה נשען הנחל לגבול מואב שהיה גבולם עובר הנחל:
ומשם בארה · מאותם נחלים ומן בקיעתם היתה הבאר נובעת שיצאה מן הסלע:

אז ישיר · אז כשניתן להם הבאר ישיר ישראל מתוך שמחה· שהיו סוברים למות הם ומקניהם בצמא · אבל משה

לא שר כדאיתא בתנחומא · שאין אדם משבח לאיספקלטור שלו פי׳ שונא שלו · ולמה שם הקב״ה בכל השירות חוץ מזו מפרש כמי בתנחומא · משל לאדם שהזמין המלך לאכול עמו שאל לו המלך פלוני אוהבי כלום ילך לסעודה א״ל לאו אמר המלך אם כן אני לא אלך · כך אמר הקב״ה מאחר שאין שם משה עבדי נזכר בכל השירה · גם שמי לא יזכר בה : ענו לה · צעקו לה כמו וענו הלוים : באר חפרוה שרים וכו׳ אין באר זה כשאר בארות שחופרים אותם עבדים · כדכתיב ויחפרו שם עבדי יצחק כי באר זה מכובד ומכובדים חפרוהו שרים ונדיבים משה ואהרן וזקני ישראל: במחוקק· כלומר לא חפרו הבאר כשאר בארות אלא חקקו בסלע במשענת שבידם במטה האלהים · ומזה מוכיח שלא הקפיד הקב״ה על שהכה · דאי הקפיד לא היו משוררים על מה שהקפיד · הבאר היתה תוך המחנה כמו נהר והיו אילנות גדלין ממנו והיתה מריח׳ ריח טוב וגם התכלת נראה מתוכו והיו המראות יפות מאד וכל אחד מהשבטים חופר תוך אהלו להכניס המים תוך אהלם · וזהו חפרוה שרים · וי״מ במחוקק על שם משה שנקרא מחוקק· כדכתיב כי שם חלקת מחוקק ספון· ומתרגמינן משה ספרא רבא: וממדבר מתנה · כלומר חשיבות גדול היתה באותה באר · כי במדבר שהוא מקום למאון היה להם מוצא מים:וממתנה נחליאל · לא היתה כשאר בארות שנובעים במקומם אלא משנתנה נתגברה והיתה לנחל גדול וחזק כמו נחל אל ואל לשון חוזק כמו ואת אלי הארץ וכן כתיב ויצאו מים רבים : ומנחליאל במות · לאחר שנעשה נחל גדול מרוב מים היו המים עולים על הבמות ומבמות היו יורדים מן ההר לעבר הגאי ונמשכין אצל ראש הפסגה הנראית על פני הישימון · המדבר והיא הנאה גדולה ותענוג להולכים בתוכו שהיו רואים מקום להשקות הם ומקניהם ולהתקרר ולהתעדן :

אעברה בארצך·וא״ת היאך עלה בדעתו של משה לעבור דרך האמורי ולהתפשר עמו הרי הוא מז׳ עממים שכתוב בהם לא תחיה כל נשמה · וי״ל שהיו שתי ארצות אחד בעבר הירדן ואחד בארץ ישראל וקרא לא מיירי כי אם בא״י :

עד אשר נעבור גבולך · לא שאלו לעבור דרך עליו אלא לסבב גבולו בחוץ כמו שסבבו ארץ אדום וארץ מואב וכן כתיב בספר אלה הדברים · כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער שהניחו לי לסבוב ארצם וגבולם : עד יבוק עד בני עמון · יבוק שם הנחל · וכמו שלקח סיחון מלך מואב עד ארנון · כך לקח ארץ בני עמון עד יבוק הנהר שהיה מפסיק בניהם אבל מכאן ואילך לא כבש כי עז וחזק הוא גבול בני עמון מהנהר ואילך לפי שהנהר מפסיק הגבול : כי חשבון עיר סיחון· לפי שאמר וישב ישראל בארץ האמורי בחשבון אל תאמר שאני אומר שחשבון מארץ האמורי ושהיא היתה של מואב · כי חשבון עיר סיחון היתה שנלחם במלך מואב הראשון לא עם בלק אלא עם אותו מלך שהיה מולך לפני בלק ·

על כן יאמרו המושלים · בני אדם המושלים משלים ע״י שלקחה סיחון · באו לדור תוך חשבון כי עתה תבנה ותכונן מאחר שהיא של סיחון כי כל זמן שהיתה ביד מלך מואב היו יראים לגור בתוכה מפני תגר סיחון שהיה מלך חזק אבל עתה שכבש אותה אין לירא כלום ולאחר הכיבוש קורא אותה עיר סיחון · ומשכבשה ונלחם בשאר עיירות שהיו עד ארנון וכבשם אמרו אש יצאה מחשבון חיל וגבורה · ולהבה מאותה עיר שנקראת קרית סיחון : אכלה ער מואב · כלומר ממקומו יצא אש ושרפם כמו תצא אש ואכלה בעלי שכם ומבעל שכם ותאכל אבימלך מהם ובהם השטן ביניהם ושכינת ה׳ עלינו · זהו שמשלו על גבורות סיחון וגם משלו על מואב ובני עמון שנלחם סיחון ואמרו אוי לך מואב אבדת עם כמוש עם שעובדים לכמוש דהיינו כמו שאמר יפתח למלך מואב הלא את אשר יורישך כמוש אלהיך וכו׳ : נתן בניו פליטים · כלומר הבנים קטנים שפלטו מן החרב והבנות שאין דרכן להלחם נתן בשבי כלומר עזב בשבי שלא היה יכול להצילו מידו: ונירם אבד חשבון · ניר שלהם אבד חשבון עד דיבון·וכל הארץ עד דיבון שלא יירשנה עוד ארצו של מואב·ניר לשון יורש כמו שכתב למען היות ניר לדוד עבדי:

ויאמר ה׳ אל משה אל תירא אותו · פ״ה לכך הוצרך לומר אל תירא מה שלא הוצרך לומר גבי סיחון לפי שהיה ירא פן יעמוד לו זכות מה שהגיד לאברהם אבינו שנשבה אחיו · והקשה ה״ר יוסף והלא לא נתכוון כי אם לרעה שיהרג הוא ויקח שרה לאשה· ותירץ כיון שזכות ההצלה בא על ידו היה משה ירא פן תעמוד לו אותו זכות אע״פ שלרעה נתכוון כדאמ׳ בזכות ב׳ קרבנות שהקריב בלק זכה ויצאת ממנו רות אע״פ שנתכוון לרעה לקלל ישראל כיון שהקריב קרבן לכבוד הקב״ה : לסיחון מלך האמורי· מקשים העולם סיחון היה אח עוג ועוג הוא נפלט מן המבול כדאיתא במדרש והיכי היה סיחון נפלט·וצריך לומר דאם סיחון אשת חם בן נח היתה ונולדה אחר המבול והא דלא חשיב אותם עם בני חם לפי דלא חשיב אלא אותם שהיו ראשי אומות פי׳ משבעים אומות · וסיחון ועוג היו בנים לאותם שנא׳ בהם ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה · וסיחון ועוג היו אחים כדאית׳ בנדה מיכדי סיחון ועוג אחים הוו מאי שנא דמשה היה מתירא מעוג טפי מסיחון · ומשני מתירא שיעמוד לו זכות אותו צדיק אברהם :

תוספות פרשת בלק הרא״ש

וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמורי זהו שעשה לסיחון מלך האמורי נשא קל וחומר בעצמו ומה סיחון שנלחני לא יכול בפניהם אני עאכ״ו: כלחוך השור מתוך שאין לו שינים למעלה ולא יכול לגזוז העשבים כמו הסוס והחמור וכחו גדול עוקר השרשים · ויש במדרש דלהכי כתיב כלחוך שלא היו יראים כי אם ללחיכה בעלמא שהרי כבר הזהיר המקום אל תצר את מואב : כי ידעתי את אשר תברך

ועתה לכה ארה לי את העם הזה · וא״ת למה אמר לי קבה לי ארה לי וכי לא היה מספיק שיאמר ארה את העם הזה או קבה · וי״ל דה״ק בלק יודע אני בעצמי שהקללה תחול עלי שהרי כבר הבטיחם אביהם שבשמים אורריך ארור ואעפ״כ תמות נפשי עם פלשתים תאור את העם ואני עמהם כי כ״כ היו לשנים בעיניו ולכך אמר בכל פעם ופעם :

ויחר אף אלהים כי הולך הוא · וא״ת מפני מה הרה

תברך מבורך · לפי שנתנבא על מואב שיפלו ביד סיחון כדכתיב על כן יאמרו המושלים זהו בלעם:

וקסמים בידם · ספר הקסמים תרגום ירושלמי אגרא דקוסמיהון בידיהון· אי נמי אגרת הקסמים ספרי הקסמים הביאו לו: ואגרשנו מן הארץ שלקחוה מידי סיחון שכבש מיד מואב כדאיתא לעיל: אם לקרוא לך באו האנשים · ואתה סבור להשתכר בהליכתך: לך אתם· ואל תאמר שהפסדתיך שכרך אבל הוי יודע כי הדבר אשר אדבר אליך אותו תדבר בעל כרחך: ויחר אף ה' כי הולך הוא · אעפ"י שנתן לו רשות מחשבתו הרעה נכרת מתוך מעשיו שאם לא היה דעתו לקללם לא היה הולך וכי לריב ולהתקוטט עם בלק היה צריך וכך היה סברתו · כשם שאמר לו תחלה לא תלך ואחרי כן אמ' לילך אתם כך יחזור בו על שאמר תחלה שלא לקללם ואותו רשע טעה שמתחלה נמי לא א"ל אלא לא תלך בעבור לקללם והוא מתחלה עשה שלא כהוגן שמאחר שא"ל הקב"ה לא תלך עמהם לא היה לו לחזור ולשאל וכשחזור ושאל ידע הקב"ה שהיה מתאוה לשוחד ואמר לו לך אתם ותראה מה תועיל והוא הלך ברוע לבבו ולפי' יצא לקראתו מלאך ה' לשטן לו ולהודיעו שהקב"ה יודע זמן מחשבותיו: כי ברוך הוא כדאמרי אינשי לבירא לא מדבשיך ולא מעוקציך: אשר רכב"ת על"י בגימטריא רבעת"כי: במשעול הכרמים · אגדה · א"ל הכרמים נמכרים לשועלים· כרמים כלו' פרנסי הדור כמו ונתתי לה את כרמיה משם · נמכרים ונסגרים ביד שועל זה: גדר מזה · לוחות בידם כתובים משני עבריהם מזה ומזה ואתה סבור לשלוט בהם:

ותלחץ אל הקיר · מדרש הוא הגל שעשה בעור אביו ליעקב בשביל הברית כדאמרינן בחלק הוא בעור הוא לבן הארמי הוא כושן רשעתים ועל ידי שעבר על הברית הזיקו· כתיב בתנחומא סימני אבות הראהו · בתחלה עמד כנגדו בשדה שיש דרך לנטות ימין ושמאל רמז שלא ילך לקלל זרעו של אברהם כי יש לו לקלל מימין ומשמאל מבני ישמעאל ומבני קטורה · ואח"כ עמד במשעול הכרמים שאין שם כי אם מהלך שני בני אדם כלמטוס רמז שלא יקלל זרעו של יצחק מלבד יעקב כי יש לו לנטות לבד עשו · ואחרי כן עמד במקום צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל רמז אם בא לקלל זרע יעקב אין דרך לנטות ימין ושמאל כי כל בניו כשרים:

גם אותכה הרגתי · פ"ה שהוא כמו הרגתי אותך· וצריך פי' לפי' דמה בין לשון זה ללשון זה· לכן נ"ל לפי' הכי דאלו הוא כמו שכתוב גם אותכה הרגתי דהוה קאי גם אל אותך הוה משתמע הכי כמו שהרגתי את האתון גם אותך הרגתי וזה אינו דאם כן היאך יכול לומר ואותה החייתי · אבל כשתסרס המקרא לאמר שהוא כאלו כתוב גם הרגתי אותכה השתא לא קאי גם אאותכה כי אם אהרגתי קאי · וה"ק לא היזק העכבה לבד קראתך על ידי כי גם ההריגה שהייתי הורג אותכה ואותה החייתי · ועתה מפני שדברה והוכחתיך ולא עמדת בתוכחתה ולא יכולת כמו שכתו' ויאמר וכו' לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך הרגתיה שלא יאמרו שסלקה בלעם בתוכחתה· שחס המקום על כבוד הבריות פי' נצחה בלעם בתוכחתה ולא היה יכול להשיב לה· ומצינו שחס המקום על כבוד הבריות כדכתיב

חרם לו אחר שאמר לו קום לך אתם · ויש לומר חורי האף הגדול הזה בדין היה כי הרשע בלעם באשר ספר המעשה של עבדי בלק הוא קיצר מהמעשה שא"ל השכינה שלו היה מספר להם מה שאמ' ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה לא היו משגיחים להוליך הרשע הקוסם כי אחרי ששמעו בפעם ראשונה שא"ל האלהים לא תלך עמהם לא תאור את העם כי ברוך הוא ועתה הוא מוסיף להזהיר ואך את הדבר ודאי חכמים המה להרע השרים בשו דאין רצון קמי קב"ה שיקלל רק שלא ילך ולפיכך חרה לו ויתיצב לשטן לו הרמ"בן ז"ל:

ויוסף מלאך ה' עבור · מדרש תנחומא מה ראה לעמוד בג' מקומות סימני אבות הראהו כדפירש"י ז"ל וצריך פי' לפי' בראשונה עמד במקום שיש ריוח מכאן ומכאן ונטה האתון מן הדרך בשניה לא זזה רק בצד א' בשלישית אין דרך לנטות ימין ושמאל ומה היו הסימנים הללו של בקש לקלל בניו של אברהם היה מוצא מכאן ומכאן בני ישמעאל ובני קטורה· אם בקש לקלל בני יצחק היה צד א' בני עשו ובקש לקלל בני יעקב לא מצא בהם פסולת ליגע בהם ולפי' כתב בג' במקום צר זה יעקב שנא' ויירא יעקב מאד ויצר לו וזהו סימני אבות:

גם אותך הרגתי · פירש"י הרי זה מקרא מסורס והוא כמו הרגתי אותך פי' לפי' גם אותך הרגתי היה משמע שגם בא לרבות הריגה אחרת ומי היה באותו מעמד ליהרג האתון לבד וא"א לומר כך שהרי אמר ואותה החייתי לכך המורה לעה אמר מקרא מסורס כמו גם הרגתי אותך כלומר עם הנער שעשיתי לך עם העכבה שעכבתיך בדרך הייתי הורגך ועתה ניחא דגם לא בא על ההריגה של קאי אעכבה כלומר עכבה בדרך והריגה· ועוד פירש"י ז"ל מפני שדברה והוכיחתו ואינו יכול לעמוד בתוכחתה כמו שנא' לו יש חרב בידי כי עתה הרגתיך שלא יאמרו זו ששתקה את בלעם בתוכחתה כשאמרה לו ההסכן הסכנתי לעשות לך כה ויאמר לא השיב בלעם לא כמלא שהודה לדברי האתון ונסתלק ונבהל להשיב כי חס המקום על כבוד הבריות · ככל יום דכתיב ואל זועם בכל יום כדאי' בפ"ק דע"ז ומקשים כיון דאמרינן כמה זעמו רגע וכמה רגע כמימריה פי' שיעור אשר יוכל האדם להוציא מפיו רגע לבד א"כ איזו קללה היה יכול הרשע לקלל בשעה קטנה והלא אין שהות לומר רק תיבה אחת משלש אותיות · וי"ל אעפ"ך היה יכול להוציא מפיו כלם ונהפכה לברכה ותרועת מל"ך בו פי' מריעות ותברת מלכו של עולם בו:

ויקח בלק את בלעם ויעלהו במות בעל· ובמקום אחר ויקח בלק את בלעם ראש הפעור מה ראה לעמוד בשלש מקומות ובכל מקום ז' מזבחות ובכל מזבח פר ואיל הוא הקים כ"א מזבחות ומ"ב פרים ואלים · שמעתי כי אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה שבזכות מ"ב פרים ואלים נגזרה גזירה שימותו מ"ב אנשים מישראל והמנהיג הנאמן בקש רחמים שלא ימותו בימיו ונמסרו בקבלה לפנחס ופנחס לעלי ועלי לשמואל ושמואל לדוד ודוד לשיהו דור אחר דור ושיהו לשיושע הנביא ופעם א' הלך שיושע ליריחו וא"ל אנשי העיר הנה נא מושב הארץ טוב והמים רעים והארץ

משכלת

כדכתיב והרגת את האיש ואת הבהמה תהרוגו · ואם אדם חטא בהמה מה חטאה · אלא בשביל כבוד הבריות שלא יאמרו העולם זו היא הבהמה שעל ידה נהרג פלוני · נוח הקב״ה להרוג את הבהמה : ירט הדרך לשון עקום : ואך את הדבר אשר אדבר אליך אותו תעשה · בעל כרחך ואם תלך על דעת ראשונה תהרג בחרב וכדי לירא ולהבהילו בא המלאך :

וירא משם קצה העם · כל העם מקצה כי ראה כולם עד סוף המחנה · וקבה כיון שאין זעמו של מקום אלא רגע כמימריה · היאך יכול לקללם ברגע · וי״ל שיכול לומר כלם והפך הקב״ה כלם זהו מלך כדכתיב ותרועת מלך בו · מיהו קשה שאין לך קללה שאינה ארוכה יותר מכדי אמירת רגע כמו ההוא מינאה דבעי ר׳ יהושע למילט יתיה · וי״ל כי אין הקללה כי אם בהתחלתה בשעת הרוגז וראיה מדאמרי׳ מברכותיו של אותו רשע אתה למד מה היה בלבו בקש לומר לא יהו להם בתי כנסיות וכל אלו הדברים של קללות לא יכול לומר ברגע קטן :

מי מנה עפר יעקב · אסמכתא מכאן לשום המילה בחול ובעפר · ומה שאנחנו אומרים ברוך הבא לפי שתיבת הב״א עולה שמונה ומברכינן התינוק הנימול לשמונה : ומספר את רובע ישראל · ומספר רובע מי מנה · וי״ל רובע לשון רביעה כלומר זרע הראוי לצאת מהם · וי״ל רובע לשון רביעית שראה ישראל שוכבים בארבע דגלים אמר אפי׳ הרביעית אינני יכול לספור : תמות נפשי מות ישרים מכאן יש להוכיח מן התורה שישראל יש להם חלק לעולם הבא וגן עדן שהרי ברוח הקדש היה מדבר ואם אין תועל׳ למתים מה לי מות ישרים מה לי מות רשעים : תמות נפשי מות ישרים · ידע בעצמו שהוא כעוף התחיל לבקש על עצמו משל לטבח שבא לשחוט פרתו של מלך והיה המלך נופחו הרגיש בה והשליך מידו הסכין והיה משפשף בה וממלא האבוס שלפניה אמר תלא נפשי שבאתי לשחטה וזנחתיה כך אמר בלעם תמות נפשי שבאתי לקלל ישרא׳ ואני אברך : בתחלה כתיב וכל שרי מואב אתו · ולבסוף כתי׳ ושרי מואב · כיון שראו שהיה מברך ישרא׳ הלכו להם מקצתם : ויבא אלהים אל בלעם פירשנוהו לעיל בספר ויקרא : וכה תדבר אמר לו עליהם אמרתי כה יהיה זרעך ואני אקיים : ויודע דעת עליון · שיודע לכוין שעה שהקב״ה כועס בה · וכל אותם השנים לא כעס הקב״ה · כדכתיב בהפטרה דבלק · עמי זכור נא מה יעץ בלק מלך מואב ומה ענה אותו בלעם בן בעור · והפי׳ הוא שכל אותם השנים לא כעס הקב״ה על ישראל : מחזה שדי יחזה לאבוזיאון :

לא איש ויכזב ובן אדם ויתנחם · קשה והא כתי׳ בפרשת בראשית כי נחמתי כי עשיתים וכן וינחם ה׳ כי עשה את האדם וכן וינחם ה׳ על הרעה · ואומר הרב״ש כי ג׳ מיני נחמה הם פעמים שאדם עושה טובה או רעה ומתחרט ויש לאל ידו לעשותה זהו כזב שכוזב ופעמים שסובר שיוכל לעשותה ואין לאל ידו ובעל כרחו מתנחם מחמת אונס ועל שתיהם הוא אומר לא איש אל ויכזב אלא מקיים דברו ואף לא בן אדם ויתנחם משום שאין יכולת בידו כי הכל בידו ולא קצרה ידו · ויש נחמה שלישית שאינו בא מחמת העדר כגון אם ידבר הקב״ה על גוי ועל ממלכה להרע כמ״ש על נינוה · ודאי ע״מ כן הוא אוי׳

אם

מסכלת · ויאמר אלישע תנו צלוחית של מים ושל מלח וישליכם ש׳ המים ונמתקו גם בתוך גם כמו מי מרה והיו שם אנשים שלא היה פרנסתם אלא שמביאים מים ממקום אחר שהם מתוקים · ובשעה שהמתיק אלישע המים הלכו אחריו ואמרו עלה קרח עלה קרח שהקרחת עלינו את המקום מיד ויפן אחריו ויראם ויקללם בשם ה׳ · ואמרינן בגמרא מאי ויראם ראה שלא היה בהם לחלוחית של מצוה ושנתעברה מהם אמם ביום הכפורי׳ אמר עד מתי תהיה הגזירה הזאת תלויה ועומדת תתקיים באלו מיד בקש רחמים ונתקיימה בהם מיד ותצאן שתים דובים מן היער ויהרגום :

לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך · פי׳ חלק מקשין אשר יעשה עמך לעם הזה · מיבעי ליה שהרי עצה רעה היה יועץ אל בלק היאך יכשילו עמו את עם אחר על ענין הזמה כי הושיב זקנה ונערה יפה בחנות הנערה מבפנים והזקנה לפתח האהל ומוכרת כלי פשתן נחמדים ויקרים הזקנה שארורה היתה מעלה בדמים יקרים לכלי פשתן · וכאשר היתה הנערה שומעת סוררת ומאחרת את קול הישרא׳ ובכלור יין עמוני מונח אצלה שעדיין לא נאסר יין עמוני והיתה באה מקושטת ובשפתי חלקות מדברת עמו משיווי המקח וקוראה לו ובא אליה ומחבקת ומנשקת אותו ונבכה לימינו וא״ל למה אנו אוהביכם ואתם שונאים אותנו הלא כולנו בני איש א׳ בני תרח אבי אברהם ואבי נחור ומוציאה מחיקה דמות פעור ובטרם תהיה חפצה לעשות שאלתו שהיה טועה בה היה אוכל מזבחה ומודה לעבודה זרה ארורה ובסוף בעונותינו נכשלו ישראל ונפל ממנו רב וזו היא העצה רעה אשר יעץ השונא אוהב זמה על שונאי ישראל :

מדרש ילמדנו · הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט לא הניח הקב״ה פתחון פה לאו״ה לעת״ל לו׳ שאתה ריחקתנו ולא נתת לנו תורה ונביאים כמו שנתת לישראל מה עשה הקב״ה כמו שהעמיד מלכים חכמים ונבונים לישראל כך העמיד לאו״ה העמיד שלמה מלך על כל הארץ כן עשה לנבוכדנצר שכתוב בו וגם את חית השדה נתתי לו לעבדו · זה בנה בהמ״ק ואמר כמה רננות ותחנונים וזה החריבו וחירף וגידף ואמר אעלה על במותי עב אדמה לעליון · נתן לדוד עושר ולקח הבית לשמו · ונתן להמן עושר ורצה אומה שלימה לטבוח כיוצא בו העמיד משה לישראל שהיה מנהיג עמו והיה מדבר עמו כל זמן שירצה והעמיד בלעם לאומות העולם · ובא וראה מה בין ישראל ונביאים שלהם לנביאי או״ה · נביאי ישרא׳ מזהירים את האומות על העבירות ונביאי האומות מעמידין להם וכן עשה בלעם :

וישב ישרא׳ בשטים · ולמדנו רבינו בזכות כמה דברים נגאלו אבותינו ממצרים בשביל שלא שינו את שמותם ולא שינו את לשונם שנאמר כי פי המדבר אליכם שהיו מספרים בלה״ק ולא גילו מסתורים שלהם שנא׳ ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב והיה הדבר הזה מופקד אצלם מפי משה י״ב חדשים ולא פרצו בעריות · לא שינו שמותם ראובן שמעון ירדו ראובן שמעון עלו · ולא פרצו בעריות שכן כתוב גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום מעין חתום של הבתולות · תדע לך שהרי אחת היתה ופרסמה הכתוב ויצא בן אשה ישראלית וכל אותם

ארבעים

אם יעמדו במרדם ואם יעשו תשובה ישוב מחרון אפו להטיב להם וזהו שאמ' ההוא אמ' ולא יעשה ודבר ולא יקימנה בניחותא וכן להפך ודברו אמת יתברך וישתבח שמו: וכן כתיב רגע אדבר על גוי לנתוש ולנתוץ וכו' ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתי על הרעה אשר חשבתי עליו ורגע אדבר על גוי לבנות ולנטוע ועשה רעה בעיני ונחמתי על הטובה ונחמה זו איננה תלויה כלל בבורא כי הקב"ה אינו מתנחם כלל שהכל יודעים דאדעתא דהכי נדר · ונחמתי דכתיב בספר בראשית הכי קאמר אעשה עצמי כשלו נחמתי מעשייתם אמנם אין הבורא מתנחם כי אדעתא דהכי שיחטאו בגופם ובמאודם לא ירדם להעמידם · י"מ ההוא אמר ולא יעשה בתמי' שהוא אמר ולא יעשה הקב"ה שהוא מלך מלכי המלכים הקב"ה אמר ולא יעשה :

נאם בלעם בנו בעור · לכך כתיב בנו בעור ולא כתיב בן בעור · לפי שלא היה אביו כבנו בנבואה דבלעם היה נביא ואביו לא היה · וכן כתיב האזינה עדי בנו צפור ולא כתי' בן צפור לפי שלא היה אביו מלך כמוהו : שתום העין · פ"ה עינו נקורה ויוצאת חוץ · ויש במדרש דלפי' היתה עינו נקורה לפי שהטיח דברים כלפי מעלה דכתיב מי מנה עפר יעקב פי' שהקב"ה מונה רביעיותם של ישראל ואמר מתי יבא טפה של צדיק ואמר אותו רשע הקב"ה שהוא טהור מביט ומציץ בדבר מזוהם ומטונף זה לפי' סמא עינו · ותימא דהא כתיב בסמוך וישא בלעם את עיניו ועוד כתיב וגלוי עינים · ולפי תרגומו ניחא דתרגם ושפיר חזי: הנה ברך לקחתי· כלומ' קבלתי ברכה מאת הקב"ה עליהם ולא אשיבנה הברכה מהם ובדין הוא שברכם הקב"ה לפי שלא הביט און ביעקב וכו' כלומ' שאין בהם שום דופי לכך כתיב ותרועת מלך בו לשון רעות וחבה כנוהג שבעולם שאין אדם מטפל עם גנב ולסטים וזהו שאין בו שום דופי עמו ודבר גדול הוא זה שחזק הוא המוציאו ממצרים כי אל לשון חוזק הוא כמו ואת אילי הארץ לקח :

כתועפות ראם לו· כפלי כפלים כחו כפול משל ראם במו וכפלת דמתרגמי' ותעיף וכמו תועפות · ואע"ג שראם נחשב כאין נגד הקב"ה צריך לדמות משלו למה שאדם רואה ולשבר האוזן כמו כאריה ישאג: כי לא נחש ביעקב· לשון נסיון כמו נחשתי דמתרגמינן נסיתי כלומר אין לנסות אם יקללם כי בודאי לא יקללם · וא"ת אין הקב"ה חפץ לקללם וזה נודע בודאי אבל עי' כשפים וקסמים יכול אדם להרע

ארבעים שנה שהיו במדבר לא סרחו בערוה עד שבאו לשטים שנאמר וישב ישראל בשטים שטים שעשו שטות שנאמר נואף אשה חסר לב · ויחל העם יש מעינות שמגדלים בחורים ויש גבורים ויש חלשים ויש נאים ויש מכוערים ויש צנועים ויש שטופים בזנות ומעין שטים של זנות היה והוא היה משקה סדום אשר אמרו הוצא האנשים אשר באו אליך הלילה הוציאם אלינו ונדעה אותם ולפי שנתקללו באותו מעין עתיד הקב"ה ליבשו שנא' ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים · מימי אברהם לא נפרץ א' מהם בזנות שנא' ויחל העם לזנות· ויחל העם בכל מקום שנא' העם לשון גנאי הוא ובכל מקום שנא' ישראל לשון שבח הוא · ויהי העם כמתאוננים · וידבר העם באלהים · ובמשה מה אעשה לעם הזה · וירא משה את העם כי פרוע הוא :

וירא פנחס בן אלעזר · וכולם לא ראו והלא לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל אלא ראה מעשה ונזכר הלכה שהבא על ארמית קנאים פוגעים בו א"ל משה קריינא דאגרתא איהו להוי פרוונקא מיד ויקם מתוך העדה מהיכן עמד אלא שהיו נושאים ונותנים בדבר אם הוא חייב מיתה אם לא עמד מתוך העדה ונתנדב ויקח רומח בידו נטל שוט של ברזל בידו והניחו בחיקו והתחיל מסתמך על העץ כמקל שנתיירא מבני שבטו שהקיפו אצלו א"ל למה באת א"ל אף אני לעשות צרכי [illegible]יחוהו ונכנס שאלמלא כן לא הניחוהו:

ויבא אחר איש ישראל· דקר שניהם זה על זה לתוך טומאת שניהם שלא יהיו ישראל אומרי' לא היתה שם טומאה בא וראה כמה נסים נעשו שם נתן כח בזרועו לסובלן ונח ברומח לעמוד בהם ונדלה הפתח שיצאו משם שניהם תלויים לעין כל כשיצאו עמדו בני שבטו לפגוע בו ירד המלאך ונגף לפניו כאשר ראה פינחס שמבקש לבלותן חבטן בקרקע ועמד והתפלל שנא' ויעמוד פנחס ויפלל שהיה עושה דין שאין ויפלל אלא דין שנא' ונתן בפלילים :

ויהיו המתים במגפה · משל לזאב שנפל על הצאן אמר בעל הצאן לרועה מנה אותן לדעת כמה חסרו להודיעך כמה רע עושה הזנות שזה יחידי היה ונפלו עי' כ"ד אלף אמר הקב"ה בעוה"ז עי' יצ"הר הייתם נמנים אבל לעת"ל אמר והיה מספר בני ישראל כחול הים וכו' והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי :

להם לכך אמר ולא קסם מועיל בישראל שהקב"ה שומרם : כעת יאמר ליעקב · כעת הבא כמו כעת חיה יאמר ליעקב · כמו על יעקב כמו אמרי לי אחי הוא : מה פעל אל · כלומר כך יעשה הקב"ה נסים וגבורות לישראל כדי שיאמרו הכל כמה פעולות פעל הקב"ה עם אלו כמו מה רבו מעשיך ה' · ולכך חליו קמ"ץ וחציו פת"ח שהוא פועל עבר ולא שם דבר : הן עם כלביא · לא כמו שדמית להשפילם אלא יתגברו כארי וכלביא :

ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים · כמו שפירשתי לפי שידע שלא יועילו כמ"ש הוא עצמו כי לא נחש ביעקב ונתכוון לברכם ובא הקב"ה והסכים על ידו כדכתיב ותהי עליו רוח אלהים · אי נמי רצה לקללם ושכינה שרתה עליו והכריחו לברכם : ויודע דעת עליון · שאין דעתו לקלל את ישראל : וגלוי עינים כלומר גם בשעה שהוא נופל ושוכב בין ביום בין בלילה הוא גלוי עינים הוא רואה מראות : כנחלים נטיו· כנחלים שנוטים ומתפשטים לכאן ולכאן כך יתפשטו אהליו שיפרו וירבו ולריכים לפשט אהליהם להרחיבם כדכתיב הרחיבי מקום אהלך : כאהלים נטע· שנטע ה' בגן עדן שגדלים ומתברכים: יזל מים מדליו פי' יטפו מים ממקום שדולים כלומר ירבה חיל .מזרעו כי חיל נמשל למים ונהר כמו המים העצומים והרבים את מלך אשור · כלומר יצא חיל מזרעו ויהיה כמים רבים שיגדל מאד : וירם מאגג מלכו · ירום מלכו של ישראל יותר מאגג כל מלכי עמלק נקראים אגג כל מלכי מצרים נקראים פרעה כל מלכי פלשתים נקראו אבימלך: ותנשא מלכותו · של מלך ישראל : יאכל גוים צריו כלומר ישראל יכלה אותם הגוים שהם צריו : ועצמותיהם יגרם · כמו לא גרמו לבקר כאדם שאוכל בשר

בשר ואוכל אחרי כן העצמות ואינו משייר כלום: וחציו ימחץ. כמו ובחציו ימחץ והוא כמו ויכא יעקב שלם כמו לשלם:

לכה איעצך. על אותו דבר שהיה ירא וחרד מפני קהל זה היושב ממולך דע שאם לא תתגרה בם אין לך ליר מפניהם: אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים כמו שפירשנו: אראנו ולא עתה. אני רואה הדבר ולא יהיה עתה: אשורנו ולא קרוב. אני שר ורואה ולא אל קרוב. וכפל מלה היא: דרך כוכב. נתחזק הכוכב והמזל של יעקב לשון חווק. כלומר עוד יעמוד מלך חזק על ישראל שימחץ פאתי מואב. השרים שלהם שהם פאות כמו לראש פנה ועל דוד נתנבא שנא' ויך את מואב וימדדם בחבלים: וקם שבט. לשון מקל ורצועה וממשלה: וקרקר כל בני שת. תרגם אנקלוס ושיצי כל בני אינשא ופשוטו כתרגומו שהרי משת יצא כל העולם. וקשה דאם כן ישראל בכלל האומות ובתחלה בקרא הוא תולה הממשלה על ישראל ובסוף הפסוק כולל כל האומות שבעולם יחד לפורענות. ונראה לריב"א דשת היינו בני עמון ולפי שהם בני ערוה קראו שת דשת לשון ערוה. כדכתיב וחשופי שת. ופירש"י מגלה ערוה. ולפי שדבר בבני עמון שבאו מבנות לוט שילדו מאביהן מואב ועמון: והיה אדום ירשה שיהיו עבדים לדוד ונושאי מנחה: והיה ירשה שעיר אויביו. כלומר ירושה תהיה לשעיר אויביו:

וירא את עמלק וירא את הקיני. אלו שני אומות לקח כיחד. שעמלק היה ראשית לאויביו שעשה חסד עמהם שעל ידו העמידו שרי שפים ושרי מאות. ועתה מפרש מה בין הנלחם לעושה חסד. עמלק עדי אובד. וקיני איתן מושביך ושים בסלע קנך. שם דבר הוא כלומר שיתת מושבך איתן בסלע חזק: כי אם יהיה לבער קין כשיהיה קין לבער שילכו בגלות: עד מה. כלומר עד מתי יהיה דבר זה לזמן ארוך ולא תהיה כי אם בשביה שאשור תשבך ולא כבער ואבד מן העולם כמו עמלק לפיכך הנשלם עמהם חכם. והמתגרה שוטה: אוי מי יחיה. כאדם המקונן ואומר מי יוכל לחיות מאותה אומה שישים הקב"ה בעולם ועל מלך משיח נתנבא: וצים מיד כתים. צים ספינות גדולות כמו וצי אדיר: מיד כתים. מיד רומיים ואותם רומיים ענו אשור ואע"פ שאשור וגדל כמ"ש למעלה עד מה אשור תשבך. וענו עבר כל בני עבר הנהר ישראל ובני יפת וגם הוא רומי שיגדל וימשול בכל העולם: עדי אובד. מלך המשיח היה מקונן עליהם ואומר אוי מי יחיה:

ויחל העם. בנשו חולין לזנות בעצתו של בלעם ולפי שהשיאם עלה בהשחתת זרע של זנות. נראה שלכך נדון בשכבת זרע רותחת כדאמרי' פרק הנזקין מדה כנגד מדה: ויקרב אל אחיו את המדינית. האחרים הנכשלים היו הולכים אל הקבות והוא הביאם תוך המחנה ועשה שם אהלו: קבה. לשון זנות בפרהסיא. ושם בא פינחס הכהן לקנא לאלהיו. קבה כלשון ער"בי יריעה והוא על דרך חונים באהלים של יריעות:

תוספות פרשת פינחס הרא"ש

השיב את חמתי. אין לישראל לשונאו על כך כי טובה גדולה עשה להם שהשיב את חמתי מעליהם: ולא כליתי. ואם ישנאוהו אין בכך כלום. ולפי שעשה דבר הגון אמור הנני נותן לו את בריתי שלום. ואין לו לירא כלום לא מקרובי זמרי שהיה נשיא ולא מכזבי שהיתה בת מלך:

והיתה לו ולזרעו אחריו. שיהיה משוח מלחמה מכאן ולהבא. וכן היה כי הוא הוליך הצבא על מדין ויכפר על בני ישראל וראוי לעשות כפרות אחרות: ושם איש ישראל המוכה. להודיע שגדולים היו ומאד היה צריך להבטחתו של הקב"ה כמו שכתוב אל תירא אברם לאחר שהרג המלכים. וי"מ לפי ששנינו כהן שהרג הנפש לא ישא כפיו שנא' ידיכם דמים מלאו לכך הוצרך להבטחת כהונה. ורז"ל אמרו לא נתכהן פנחס עד שהרג לזמרי שכשנתן הכהונה לאהרן ולבניו ולזרעם שיולידו לאחר שנמשחו בהכניס נתנה. תדע דבפרשת בגדים כתיב ולבני אהרן תעשה כתנות אבל לבני בניו לא נוס. וקשה לה"ר אהרן דמשמע דמיום ח' למלואים היה פנחס משוח מלחמה ומנה זה השמחה בז' שמחות שראתה אלישבע יתירה על השמחות האחרו' שכן היה כבר משוח מלחמה כ"ע:

מבן עשרים שנה ומעלה כאשר צוה ה' את משה ובני ישראל היוצאים וכו'. לא הוצרכו כלל לפסוק זה. שהרי בפסוק דלעיל שמענו הציווי שאו את ראש בני ישראל מבן עשרים שנה ומעלה. אלא בא להשמיענו כאשר צוה ה' את משה: במנין ראשון שהיה ע"י מחצית השקל. כך נמנו עתה ע"י מחצי' השקל:

ויהי אחרי המגפה. שכלו מתי מדבר וצוה הקב"ה למנות אותם שנשארו שילחמו עם

פינחס בן אלעזר. מקשים העולם איך טימא עצמו פינחס בהריגת זמרי וי"ל שלא נתכהן פנחס עד שהרג לזמרי ומשם ואילך הוקם לכהן. אבל קשה והרי אביו כהן ולכל הפחות כהן הדיוט הוא והוא מוזהר על טומאת מת וי"ל שעדיין כשהסיר ידיו מעליהן היה גוסס ומפרכס ולא היה מטמא לא הוא ולא האשה:

לכן אמור לבני ישראל. שעדיין הוא קיים וכד"א בריתי היתה אתו החיים: והיתה לו ולזרעו וכו' ויכפר על בני ישראל וכי קרבן הקריב שנא' בו כפרה אלא ללמדך שכל השופך דמן של רשעים כאלו הקריב קרבן:

צו את בני ישראל. זש"ה שדי לא מצאנוהו שגיא כח וכתוב א' אומ' הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה. כיצד יתקיימו ב' מקראות הללו אלא כשהוא נותן לישראל נותן להם כפי כחו וכשהוא מבקש מהם אינו מבקש מהם אלא כפי כחם ראה מה כתיב את המשכן תעשה עשר יריעות ולפי' כתי' שדי לא מצאנוהו שגיא כח. וכשהוא נותן להם כפי כחו שעתיד הקב"ה לעשות לכל צדיק וצדיק חופה שנא' וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם וכו' כי על כל כבוד חופה:

וביום השבת שבעה כבשים בני שנה תמימים. יש תימה מפני מה קרבן שבת מועט מכל הקרבנות והלא שבת חביבה עליו יותר מכל המועדים וי"ל דרצה הקב"ה שלא להטריח את בניו להקריב אלא שנים לפי שכל מעשה שבת ועונשיה ואזהרותיה ותענוגיה כפולים הם שבת שבתון מחלליה מות יומת זכור ושמור לחם משנה וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד

הכנענים · ושני פעמים נמנו ישראל במדבר · כמו שפירשנו בפרשת במדבר סיני · ובזה המנין מונה והזכיר שם המשפחות · אבל במדבר סיני לא הזכיר שם המשפחה · ולפי הפשט לא כל בני השבטים עלו למשפחה · כי יש מהם שלא באו להם בנים רבים ונקראו על שם אחיהם שהיו משפחה מרובה ונטמעו בהן ולא היה להם שם לעצמם כגון בני שמעון שאינו מונה המשפחה אהד ויכין וצחר · וגם בבני אשר לא מנה משפחת ישוה ונטמעו בבני ישוי · ופעמים שאין המשפחה נקראים אלא על שם בניהם · כגון לזרח משפחת הזרחי · ולא מצינו זרח מבני שמעון אלא מבני בניו היה · והיה גדול ונתלו בו המשפחה · וכן אלבון · ויש אומרים זה אזני · וכן ארד ונעמן שהם מבני בלע · מדקאמר לבלע משפחת הבלעי · מכלל שהיו לבלע בנים אחרי כן ומכיר היו לו בנים אחרי' ונקראו על שמו · כמו שאמ' למכיר משפחת המכירי · וכן עשה גלעד לו משפחה לעצמו · ויש מהם שנשתנו שמותן קצת כגון נמואל ימואל · חושים · שוחם · אחי אחירם · חופים שפופם :

ושם בת אשר סרח · לפי שנזכרת עם יוצאי מצרים מנאה עמהם · פליאה גדולה מהו ושם היה לו לכתוב ובת אשר · ואף לפי התרגום דתרגם ושום בת איתת אשר משמע שלא היתה בת אשר שא היתה בת אשתו והוא גידלה לכך נקראת על שמו · וזהו שכתו' ושם בת אשר · שלא היה לו עליה רק השם אבל בתו לא היתה · ופלא גדול מי ילדה · אם אחד מהשבטים לכך לא הזכירו · ואם אחר מעלמא למה נתייחסה על יעקב · ושמא לפי שמה היה ידוע ביותר בחסידות ובמעשים טובים כתיב עליה ושם · אבל לשון התרגום קשה :

אשר ילדה אותה ללוי · מקרא זה קצר והוא כמו אשר ילדה אשתו ללוי · ויש במדרש דאותה הוי אשתו של לוי · במנין הזה היו מועטים ששם ג' שפי' בפרש' וכאן אלף · שאם כאן יותר היו אומרים אותם שהיו מועטין לא היו יכולים לכבוש את הארץ · עתה השמיענו הכתוב כי אין מעצור ביד ה' להושיע ברב או במעט כדאשכחן גבי גדעון שלא הלכו עמו רק ג' מאות איש : ונתת מהודך עליו · שתכבדהו בפניהם כדי שיכבדוהו · הרי לך שילא לפניהם כמו שאלת · ושאלת אשר יוציאם ואשר יביאם · זהו לפני אלעזר יעמוד :

וביום השבת שני כבשים · שוחר טוב · כל מעשים של שבת כפולים · שירו כפול מזמור שיר ליום השבת · תענוגו כפול וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד · עונשו כפול מחלליה מות יומת · לחמו כפול לחם משנה · קרבנותיו כפולים שני כבשים · וזהו שאנחנו אומרים ותצונו ה' אלהינו להקריב בה

מכובד לפיכך הקרבן שניים · וא"ת מפני מה לא תיקן משה ועזרא לקרות בתורה בקרבן שבת כמו שתיקנו במועדים ובר"ח וא"ת מפני שאין בו עשרה פסוקים והלא בר"ח חוזרים הפסוקים הואמרת כדי להשלים החשבון וג"כ היה לנו לעשות בקריאת קרבן שבת ולהוסיף על הפרשה מלמעלה או מלמטה · וי"ל דיש אסמכתא בהמועדות אחרים בקריאתם דכתיב אלה מועדי ה' מקראי קדש אשר תקראו אותם במועדם פי' לשון קריאה ממש קריאת התורה ואפי' ר"ח קרוי מועד שנאמר קרא עלי מועד לשבור בחורי ודרשו רבותינו תמוז דההיא שתא מלוי מליוה כדי שאירע אותו הלילה שבכו המרגלים בליל ט' באב שהשלימו מ' יום : גבי קרבנות סוכות · יש סי' לדעת באיזה מהם כתי' שעיר עזים והסי' אב"ד עזים פי' ביום הראשון ושעיר עזים א' לחטאת וכן בב' ובד' וזה הכלל ימים ופרים לעולם שוים ופרים י"ג ביום שני פרים י"ב הרי ימים ופרים י"ד וכן כולם ודוק ותשכח : ביום העצרת אמרו רבותינו שהוא רגל בפ"ע וחלוק משאר הימים לענין פז"ר קש"ב פי' פייס בפ"ע זמן בפ"ע שצריך לברך שהחיינו רגל בפני עצמו לגבי אבל ... ערב סוכות עולין לו לג' יום וש"ע לג' הרי כ"א יום ואחר הרגל מונה ז' הרי שלשים יום קרבן בפ"ע שהוא חלוק משאר הימים · שיר בפ"ע ללוויים לענין המזמורים · ברכה בפ"ע שצריך להזכיר בבה"מ את יום שמיני חג עצרת הזה כמו שמזכירין בכל הרגלים אחרים. הסע"ד: מדרש ילמדנו רבינו הרואה בני אדם משונים כיצד הוא מברך כך שנו רבותינו הרואה את הכושי ואת הקפח ואת הבוהקנין ואת הכושי או' ברוך משנה הבריות והרואה בריות טובות אומר ברוך שככה לו בעולמו כשם שאין פרצופותיהן דומות זו לזו כך אין דעתם שוה אלא כל א' וא' יש לו דעת בפ"ע תדע לך שהרי משה בקש מהקב"ה בשעת מיתה ואמר לפניו רבש"ע גלוי וידוע לפניך דעתם של כל א' וא' מהם ואין דעת אחד כניך דומה זה לזה ובשעה שאני מסתלק מהם בבקשה ממך אם בקשת למנות עליהם מנהיג · מנה עליהם אדם שיהא סובל כל א' וא' כפי דעתו מנין ממה שקראו בענין יפקוד ה' אלהי הרוחות · זהו שאמר הכתוב האותיות שאלוני על בני ועל פועל ידי תצוני מלה"ד למלך שנשא אשה והיה לו שושבין כל זמן שהמלך כועס על אשתו היה השושבין מפייס על אשתו בא שושבין למות התחיל מבקש מן המלך א"ל בבקשה ממך תן דעתך על אשתך א"ל המלך עד שאתה מצוני על אשתי צוה את אשתי עלי שתהיה זהירה בכבודי ככיכול כך אמר לו הקב"ה עד שאתה מצוני עליהם צוה אותם עלי שיהיו זהירין בכבודי מה כתיב למטה צו את בני ישראל ואמרת אליהם :

קרבן מוסף שבת כראוי לו : חטאת לה' לפי שהוא ראשון כתיב בו לה' שיהיה לשם שמים וכן כולם · ורבותינו אמרו שאמר הקב"ה הביאו עלי כפרה שמעטתי את הירח והכי פי' משמע הביאו לדורות בשבילי דבר קרבן להיות כפרה ובזה תתנחם הלבנה במה שמעטתיה והכפרה היתה על התינוקות להגן עליהם מאסכרה שהיה ברביעי · לפי שהוא יום חדוש הראשון דרביעי נתלו המאורות והיו מתעבים על התינוקות שלא תפול עליהם אסכרה וקרבן זה של ר"ח מכפר עליה · ולשון תפלות מוסף כמו דאמר זמן כפרה לכל תולדותם ולא אמר להם משום דהכפרה בשביל התינוקות :

ועשיתם עולה לריח ניחוח · יש במדרש דבכל הקרבנות נאמר והקרבתם וכאן נאמר ועשיתם לומר לך כיון שנכנסו ישראל לדין הרי הם כמו שעשויים מחדש וזהו שייסד הפייט בהתכן · הבוראם בריה חדשה וצריך לאומרו אחר האוחז · ונראה לה"ר אהרן שאין לאומרו כי הם ביום כפור שהוא הלשון ממש שייסד הפייט מנהג

כשוחר

בשוחר טוב גבי יום הכפורים והא דכתיב בתהלים ועם נברא יהלל יה · מהו עם נברא הכל נבראים ואיתא התם פלוגתא דרב ור' יוחנן רב אמ' עו' מרדכי ואסתר ור' יוחנן אמ' על כל דור ודור שמתים במעשיהם הרעים בכל שנה ושנה והקב"ה מחזיר אותם ביום הכפורים שמוחל להם על כל עונותם וכוראם בריה חדשה וזהו עם נברא יהלל יה

תמימים יהיו לכם · לכך הזהיר בשבת ויום טוב יותר מבר"ח וחולו של מועד לפי שחילול היום יש בדבר · גבי יום הכפורים כתי' ושעיר א' ולא כתב חטאת מפני כבוד התורה · הרב"ש · ויש במדרש לפי שאז ישראל עומדים בלא חטא · והכי איתא במדרש משקבלתם עליכם עול תורה ומצות מעלה אני עליכם כאלו לא חטאתם מעולם וזהו שייסד הפייט קבלו מלכותי ולא תאשמו: מלבד עולת החדש · תימא מ"ט לא אמר מלבד שתי הלחם ופר ושני אילים ושני כבשים הבאים כמו שאמ' מלבד חטאת הכפורים מלבד עולת התמיד · ויש במדרש מדכתי' בהקריבכם מנחה חדשה הרי כבר הזכיר דעל המנחה הן באים ותו לא צריך מלבד עולת החדש · תימא לפי הפשט מ"ט לא אמר מלבד חטאת החדש · וי"ל לפי שכל העולות כפרתן שוה על עשה ועל לא תעשה הניתק לעשה הזכירו זו על זו אבל חטאת של ר"ה ושל ר"ח אין כפרתן שוה · של ר"ח מכפר על שאין בה ידיעה לא בתחלה ולא בסוף ושל ר"ה מכפר על שאין בה ידיעה · אבל יש בה ידיעה בסוף · ומ"מ אמת הדבר שיש בר"ה שני שעירי מוספי של ר"ה ושל ר"ח ולפי שלא הזכיר הכתוב של ר"ח כפי' קורא התלמוד ר"ה חג שר"ח מתכסה בו ולפי ששני שעירים קרבים תקן רבינו תם לומר בתפלה ושני שעירים לכפר · וה"ר נתנאל לא היה אומרו בתפלה · מאחר שהכתוב מכסהו אין לנו לפרסמו · ואף בעצרת אומר ה"ר אהרן בשם ה"ר יוסף בר' ברוך שהיו אומרים כמו כן בחג שבועות ושני שעירים · כדכתי' בזבחים שני שעירי עצרת למה הם באים לטומאה שאירעה בזמן הזה וכן מוכח הפסוק דכתיב בפ' אמור ועשיתם שעיר עזים א' לחטאת ופירש"י יכול שעיר האמור בחומש הפקודים הוא שעיר האמור כאן כשאתה מגיע אצל פרים ואיש אינן הן ומאחר שקרבים שעירי עזים וכפרה שוה לכפר על טומאת מקדש וקדשיו כשאר שני שעירי מוספים כדאיתא בזבחים א"כ דין הוא להזכיר שנים בתפלה · ואינו נראה לה"ר אהרן כלל שהרי תפלתינו של מוסף תחת קרבן מוסף כי אמנם בשאר בגלל הלחם היה בא וכן פי' רש"י בפרשת אמור · אמור מעתה אלו לעצמם ואלו לעצמם אלו קרבים בגלל לחם ואלו למוספים:

מלבד חטאת הכפורים · פר ושעיר של אהרן פר ושעיר של צבור: פרים בני בקר י"ג כבשים בני שנה י"ד תמימים · לפי שיש בסוכות י"ד תוספת שמחה יש בו תוספת מוסף וכלים ומתמעטים כדי שיבאו לחשבון ע' אומות · והכבשים בכפל מניינם שבכל המוספין ז' וכאן י"ד שיעלו תשעים ותשעה לבטל תוכחות שבמשנה תורה · ותימא להרב"ש על האלים שעמדו במקומן ביום ראשון של חג כתיב שעיר עזים וכב' וכד' אבל לא בשלישי והסימן אב"ר עזים · במסורת הגדולה לפי שעזים ועזים שוה והקרבנות באות לזכות ישראל שהם עזים באומות · לפי' בסדר שנולדו האבות כתי' עזים באברהם וביצחק כתי' עזים · בג' שהוא עשו לא כתי' עזים · בד' שהוא יעקב כתי' עזים: פר א' איל א' · גבי שמיני עצרת כתיב · להראות שלא לעצמן עצרו אלא מפני חבתם של ישראל:

תוספות פרשת מטות הרא"ש

ראשי המטות · שאלו לרשב"ם שלא מצינו פרשה בתורה האמורה לבני ישראל שלא מצינו אמירתה מפי הגבורה למשה תחלה וזאת הפרש' היכן נאמר למשה · והשיב להם דלעיל רמיזא דכתיב אלה תעשו לה' במועדיכם כלומר במועדים הכתובים לבד מנדריכם לבד מקצת נדרים ונדבות שאדם נודר מדעתו דאותם נדרים יש להם דין אחר ומשה פי' להם חילוק הדינים כמו שא"ל הקב"ה: אל ראשי המטות · פ"ה מה ראה לאומרה כאן לומר לך דהפרת נדרים ביחיד מומחה · וקשה והלא כבר נאמר ראשי המטות דמשמע רבים: וי"ל דהא דאמר אל ראשי המטות שכל נשיא יתיר נדרי שבטו ולעולם יפר יחיד: זה הדבר · פ"ה משה נתנבא בכה אמר וכל הנביאים בכה אמר משה מוסף עליהם שנתנבא בזה הדבר · וקשה שהרי ישעיה נמי נתנבא בזה הדבר שנא' זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב כ"ע · ולפי' אחר שפירש"י ניחא:

לא יחל דברו · לא יאחר כמו הוחלתי כי לא ידברו וכן הוא אומר כי תדור נדר לה' אלהיך לא תאחר לשלמו: מיום אל יום · פ"ה שלא תאמר מעת לעת · לכך נאמר מיום אל יום ללמדך שאינו מיפר משתחשך · וקשיא דבנדרים פרק נערה המאורסה מוכח דהפרת נדרים בו ביום וביום שומעו דקתני מתני' הפרת נדרים בכל יום וקאמר בגמרא תניא הפרת נדרים כל היום ור' יוסי ור' אלעזר בר"ש אומר מעת לעת מ"ט דקתני ביום שומעו ורבנן מאי טעמייהו

ראשי המטות · שאלו לרשב"ם ז"ל היכן נצטוה משה פ' נדרים דהא לא מצינו שצוה לו הקב"ה והשיב להם ז"ל בפ' שלמעלה שהיא פ' פנחס כתיב אלה תעשו לה' במועדיכם לבד מנדריכם ונדבותיכם נדריכם הכל משמע מן הקרבנות שנדר האיש או האשה הם ביטוי שפתים בכל היוצא מפיכם תעשו וכן מוכח שכתו' לעולותיכם ולמנחותיכם ולזבחי שלמיכם מה היה צריך לכתוב עוד זבחיכם מנחותיכם כיון שאמר נדריכם ונדבותיכם אלא ודאי כדפירשתי:

ואת בלעם בן בעור הקוסם הרגו בחרב · שמעתי שאותו חרב הוא אשר כנען יעקב אבינו בגל אצל המצבה שעשו ביניהם הוא ולבן הארמי אמרו מי שיעבור את הברית הזאת איש על רעהו ידקר בחרב ויסקל באבני הגל וזש"ה ותלחץ רגל בלעם אל הקיר כלומר אל האבנים · ועובר הברית אז התחיל ליסקל באבנים ולסוף נהרג בחרב דכתיב ואת בלעם בן בעור הרגו בחרב הידועה והמבוררת וז"ש הכתו' יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ואמרי' בלעם הוא לבן ואולי נאמר כי היה ממשפחתו וכנון:

וכל אשה יודעת איש למשכב זכר הרגו · למה חזר ואמר להפסיק הענין דברי ר"ש שאם אני קורא בה הרגו כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש וכל הטף בנשים החיו לכם וכל אשה יודעת איש איני יודע אם להרוג אם להחיות לכך נאמ' הרגו בסוף הפסוק עכ"ל רש"י ז"ל · אבל קשה לשתוק קרא מהרגו ראשון ולכתוב

טעמייהו מיום אל יום משמע מעת לעת :

נקום נקמת בני ישראל · למה נסמכה פרשה זו לפרשת נדרים שכיון ששמע משה לא יחל דברו אמ' משה בלבו כשא הקב"ה על נדרו וחשב בלבו ליכנס לארץ ישראל ומיד שנכנס לארץ סיחון ועוג שהיא מארץ ישראל ועל זה לא נשבע כי אם לא תעבור את הירדן לכך א"ל נקום נקמת וכו': אח' תאסף אל עמיך נקום נקמת אתה בעצמך והוא לא הלך שלא שלח פינחס לפי שגדל במדין חדל כדאמרי' בירא דשתית מיניה מייא לא תשדי ביה קלא : נקמת ה' יש במדרש הקב"ה אמר נקמת ישראל ומשה אמר נקמת ה' אמר לפניו רבש"ע עולם נקמה שלך היא כי כולם אינם שונאים אותנו אלא בשבילך · הרב"ש : אותם ואת פינחס שהיה משוח מלחמה ועוד שהתחיל במצוה והוא יגמור ר'·ברור את המדינים·ולא את המואבים כי הם מדעת עצמו שהיו חושבים ישראל ארץ שלהם זהו ארנם ארץ רפאים היא והיו יראים שמא יבוא עליהם ועוד שלקחו ארצם מיד סיחון :

כל דבר אשר יבא באש · מקשינן למה לא נצטוו על גיעולי גוים במלחמות אחרות כגון מלחמת סיחון ועוג עד שהיו במלחמת מדין · וי"ל דבכיבוש הארץ היו מותרים אפי' קדלי דחזירי·וקם כבשו ארץ סיחון ועוג ולא כבשו ארץ מדין כי לא הלכו כי אם להרוג ולשלל שלל · וזה לא נהירא משום דארץ סיחון ועוג לא היתה נחשבת מכבוש הארץ כי גם בכורים לא היו מביאים מהם· לגבי בכורים כתי' מן האדמה אשר נתת לי ולא שנטלנו מעצמינו ואינו קרוי כבוש אלא מה שכבש יהושע וגם הפסוק כתיב ובתים מלאים כל טוב ודרשי' אפי' קדלי דחזירי · לכך צריך לומר ולתת הטעם דלא נאמר גיעולי גוים בסיחון ובעוג לפי שהיתה בחרם · כדאמרי' גבי עכן דמעל בג' חרמים בימי משה וכן כתיב ונחרם כל עיר מתים והיה אסור בהנאה ולא היו יכולים לקנות מן הכלים · ועוד אמר ה"ר אהרן הטעם לפי שאר מלחמות היו בשדות ולא היו מצויין שם כלי תשמיש אבל כאן שהמלחמה היתה במדין ושללו הבתים הוצרך להזהירם על גיעולי גוים · יש תימה שלא מצינו גמלים נזכרים בשלל ששללו והיו להם רוב גמלים כדאשכחן גבי גדעון ולגמליהם אין מספר : מי נדה · וכמה הם מ' סאה· ויש אומרים דמפקינן מ'סאה מדכתי' מי השלוח ההולכים לא"ט בגימטריא מ' ; כומ"ז נוטריקון כאן· מקום · זמה · וזהו שאמרו רבותינו שזהו דפוס של בית הרחם :

בלתי כלב בן יפונה · תימ' היאך יכול לומר שיאיר הלך בכבוש הארץ כדכתיב ויאיר הלך וילכוד את קנת וכו' חוות יאיר והלא היה נהרג לפני העי כדכתיב ויכו מהם אנשי העי כשלשי' וששה איש · ואמ' זה יאיר בן מנשה שהיה שקול כרובם של סנהדרין· ועוד קשה אם יראה איש באנשים האלה העולים ממצרים וכו' במדבר הזה יתמו ושם ימותו · וי"ל דלהא דאמר דלא כגזרה גזירה על פחות מבן עשרים ניחא · דשמא יאיר לא היה בן כ' בשעת גזרה אבל מבני עשרים ומעלה לא נשאר כי אם כלב ויהושע שהם היו גדולים מעשרים שנה: בזזו איש לו ולא חלקו מהם לעדה : מוסבות שם ואת שבמה · שבתחלה נקראו על שם עמון ומואב ולבסוף על שם סיחון ולסוף על שם ישראל : עטרות ודיבון · תרגם ירוש' שכללתא ומלכשתא ושופן בית נמרי ובית חושבנא לבעלי דבביה וספון בית קבורתא דמשה וכעון :

ולכתוב ועתה כל זכר בטף וכל אשה יודעת איש למשכב זכר הרגו ועוד קשה לשתוק מכל הטף בנשים ואנא ידענא מדכתיב להרוג טף זכרים הא טף נשים החיו · וי"ל קושיא א' שהקשה לשתוק מהרגו ראשון בא להראות לנו עיקר מצות טף מהזכרים ואפי' הטף שלא הגיעו לעונת עונשים בעונות אבותם ימקו וכן משמע מדקאמר להחיות טף בזכרים עשה עיקר הריגת זכר מצוה ראשונה והרוגו דבסוף הפסוק ואמר אבל אשה יודעת איש · והקו' ב' שהקשה לשתוק מכל אשה יודעת איש ויאמר וכל הטף החיו משמע הא אשה יודעת הרוגו י"ל דאין עונשין מן הדין לא עונש ולא מיתה ולא מלקות אם אינה כתובה בהדיא וקושיא ב' לשתוק מהרגו כל זכר אצטריך דאי הוה שותק מתנו הוייתי סבור למילף ממנו טף טף בג"ש טף זכר מטף נשים להחיותם והוייתי מיקל·עליהם כיון שעדיין לא באו לכלל עונשין · קושיא ד' לשתוק מכל הטף בנשים אצטריך דאל"כ הוייתי יליף בג"ש טף נשים מטף זכר ליהרג ואין זה עונשין מן הדין כיון שהיא ג"ש דאין אדם ג"ש מעצמו אלא אם כן קבלה מרבותיו ורבותיו מרבותיהם עד הלכה למשה מסיני ושמא לומדה הלכה אצטריכו :

כל דבר אשר יבא באש תעבירו· יש להקשות למה הצריכ' התורה הזאה וטבילה והגעלה במלחמ' מדין יותר ממלחמת סיחון ועוג · י"מ לפי שמלחמת סיחון ועוג היתה בשדות וביערות ולא שללו בביזה הכלים של תשמיש ומ"מ קשה דהא הם מעצמם היו הגויים מטמאים במגע ובמשא דאפי' למ"ד דאינם מטמאין באהל משום דישרא' קרויים אדם ואין הגויים קרויים אדם שנאמר ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם וגבי טומאת אהל כתיב אדם כי ימות באהל מ"מ במגע ובמשא הם מטמאים למה לא הוצרכו הזאה וטבילה · י"ל דמלחמת סיחון ועוג היתה כאחת ממלחמות א"י שהותר לישראל דבר טומאה ואפי' קדלי דחזירי כמו שדרז"ל ובתים מלאים כל טוב א"ר אבא בר כהנא ואפי' קדלי דחזירי ומדלא הוזהרו מכל מאכל טמא ומבשולי גוים כך לא הוזהרו מטומאה שלהם וכן משמע מתוך פירש"י גבי אחרי הכותו את סיחון בפ' אלה הדברים דפי' לפיכך המתין עד שתפול ארץ סיחון ועוג לפניהם והורישם את הארץ ואח"כ הוכיחן אבל במלחמת מדין עדיין לא נכנסו בארץ ולא הותרה בהם שום טומאה :

ויקרא לה נובח בשמו· פירש"י בשם ר' משה הדרשן לפי שהוא כמו לא שלא נתקיים לה שם זה ותימא דמה נדרוש בלה הדומים לזה לבנות לה ולא כנה · ויאמר לה בועז · י"מ שאמר לה עי' שליח ולא הוא בעצמו·אך ראיתי בפי' הרב ר"מ הדרשן ז"ל שלפר רפויא אות הה"א שפי' לא שרות אמרה ואנכי לא אהיה כאחת שפחותיך ויאמר לא כשאת אומרת שתהיה שפחתי אלא גבירה תהיה כאשה כבודה משכלת · וניחא דפי' הוי לא כמו האחרים :

ובאלהיהם עשה ה' שפטים · כמו כשופטיהם כי אלהים לשון שופט ולכך לא אמ' הכתו' שאיהם הכה לפי שלשון שפטים נופל על שופטי':

מנגב לקדש ברנע · תימא להרב"ש שעתה בא ליתן תחומין לארץ כנען לנחלת ח' המטות וחצי המטה וכשהוא אומר מנגב לקדש ברנע משמע שקדש ברנע בארץ כנען ואיך יכול להיות הלא משה רבינו לא עבר את הירדן ומקדש ברנע שלח מרגלים כמ"ש כלב ליהושע בן מ' שנה אנכי בשלוח אותי משה מקדש ברנע · וגם בהר ההר מת אהרן שלא עבר את הירדן וכאן כתב מן הים הגדול תתאו לכם הר ההר · וי"ל דתרי קדש הוו שהרי ביהושע מונה קדש ברנע בעיירות של עבר הירדן · ורז"ל אמרו דתרי קדש הוו · ורש"י נמי פי' דתרי הר ההר הוו ואותו של עבר הירדן הוא טורי אמנון המפורש בגיטין : מאי שנא דביהודה ובנימין ושמעון לא כתיב נשיא · וי"ל הטעם לפי שכלב בן יפונה היה אדם חשוב וגדול ולא עבר נשיאותו לשלוח המרגלים לפיכך אין צריך לכתוב עליו נשיא · ובנימין לכך אין כתיב עליו נשיא לפי שאלידד בן כסלון היה נביא שזהו אלדד שהיה מתנבא : ובשמעון לא כתיב נשיא לפי שלא חלק בארץ כי אם בתוך שבט יהודה כדכתיב ויאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בגורלי · קמואל זו מידד· אלידד זה אלדד לפי שלא רצו להתגדל בע' זקנים זכו להיות נשיאים בישראל :

וזה דבר הרוצח · ירוש' רוצח שגלה לערי מקלט ורצו בני העיר לכבדו צריך שיאמר רוצח אני ואם אמרו לו אע"פ כן יקבל מהם שנאמר וזה דבר הרוצח אין לו אלא דבור ראשון · וכן גבי שמטה אם הגיע זמן שנת השמטה ובא הלוה ופרעו צריך שיאמר משמט אני ואם אמר לו אעפ"כ יקבל הימנו שנא' וזה דבר השמטה אין לו אלא דבור ראשון והכי נמי גבי רוצח · וקאמר בירוש' ש"מ האי צורבא מרבנן דחכים בחד מיכלא ומוקרין ליה בגין תרתין איבעי ליה למימ' בחד מיכלא אנא חכים בתרי לית אנא חכים מיכלא לשון מסכתא · ובהא ניחא הא דאמר בפרקי אבות של תחמוד כבוד יותר מלימודך עשה ואל תתאוה וכו' · ומקשי' דמשמע הא שוה ללמודך תחמוד כבוד וליתא דהא אמר ודישתמש בתגא חלף · ועוד מהו עשה היכא קאי ולמה דאמרינן בירוש' ניחא שיכול לסבול שיעשו לו כבוד כמו שלמד · וי"מ הכי אל תחמוד כבוד אף יותר מלימודך עשה :

ואלה מסעי · נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן נחית לשון נוטריקון ר"א או' נסים עשית להם חיים נתת להם · ים סוף קרעת להם · תורה נתת להם · ר' יהושע אומר נפלאות עשית להם · אורות נתת להם · ירדן הושע להם · תלוי ראש נתת להם ביד משה ואהרן· כצאן מה הוא כצאן מה צאן אין מכניסין אותו לצל קורה אף ישראל כשהיו במדבר לא נכנסו לצל קורה מ' שנה · מה הצאן אין כונסין לה אוצרות של רועה במדבר כך היו יש' מ' שנה במדבר ונזונין כלא אוצרות ומה הצאן כל מקום שהרועה מנהיגה היא נמשכת אחריו כך ישראל כל מקום שהיו משה ואהרן מסיעין אותם נוסעין לאחריהם לקיים מה שנא' נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן :

צו את בני ישראל כי אתם באים אל הארץ כנען · ולמדנו רבינו עד שלא נכנסו לארץ כיצד היו מברכין על המזון · כך שנו רבותינו עד שלא נכנסו לארץ היו מברכין ברכה א' הזן את הכל ומשנכנסו היו מברכין על הארץ· משחרבה ירושלם הוסיפו בונה ירושלים ומשנקברו הרוגי ביתר הוסיפו הטוב והמטיב הטוב שלא הסריחו והמטיב שניתנו לקבורה ואין לך חביב מכולם יותר מברכת הארץ והמזון שכך ארז"ל כל מי שלא הזכיר בברכת המזון ארץ וכו' ארץ חמדה ברית תורה וחיים ומזון לא י"ח אמר הקב"ה חביבה עלי א"י יותר מהכל למה שאני הוא שתרתי אותה וכה"א ביום ההוא נשאתי להוציאם מארץ מצרים אל ארץ אשר תרתי להם זבת חלב ודבש אתה מוצא כשהרג יהושע אותם מלכים א"ר ינאי הכהן ס"ב מלכים היו ל"א מלכים בריחו ול"א בימי סיסרא כשבא להלחם בישר' נהרגו אף הם עמו למה שהיו מתאוים מיש' ובקשו מסיסרא ואמרו בבקשה ממך נבוא עמך למלחמה כל מלך שהיה מבקש לילך את המלחמה היה משלח ושוכר מלכים שיעזרו אותו א"ל לסיסרא אין אנו מבקשין ממך כלום של נבא עמך בחנם שאנו מתאוים למלחמה של אותה העיר שנא' באו מלכים נלחמו להודיעך שאין חביבה מא"י א"ל הקב"ה למשה הארץ הזאת חביבה עלי שנאמר ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה עיני ה' אלהיך בה וישראל חביבין עלי שנא' כי מאהבת ה' אתכם אמר הקב"ה אני מכניס בני שחביבין עלי לארץ שחביבה עלי מנין ממה שקראו בענין כי אתם באים אל ארץ כנען אמר הקב"ה בעונ"ז ע' עונות גלו ישראל משערי הארץ אבל לעת"ל אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך וכתי' ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברנה :

את שלש הערים תתנו בעבר הירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען· במכות פריך בארץ כנען תלת ובעבר הירדן תלת·ומשני אין בגלעד נפישי רוצחים· ואע"ג דלא מהני ערי מקלט של לשוגגים מתוך שהקב"ה מביא שוגגים ומזידים יחד לפונדק א' ואותו שהרג שוגג עולה בסולם ונופל על שהרג מזיד והיו חייבים גלות ומתקומו' אחרי' באים לשם הולרך בגלעד רוב ערי מקלט:

ושלשת את גבול ארצך · פי' ארץ ישראל ד' מאות פרסה ומצפון לערי מקלט ק' פרסה דמראשונה לשנייה ק' פרסה ומשנייה לשלישית ק' פרסה ומשלישית לדרום ק' פרסה נמצא אותם שבשני ראשים צפון ודרום רחוקים מערי מקלט ק' פרסה והאמצעים קרובים הרבה יותר ולכך פריך תלמודא במכות מאי שנא מהאי גיסא ומהאי גיסא דמרחקי ובמצעי דמקרבי · ומשני דבשכם שהיא אמצעית שכיחי רוצחים שנאמר דרך ירצחו שכמה · ותימא א"כ הדרא קושיא לדוכתיה כיון דבא"י נמי שכיחי מאי שנא דבא"י תלת ובעבר הירדן תלת וי"ל דבגלעד שכיחי דקרי ליה עקובה מדם : עד מות הכהן הגדול משום הכי נקט עד מות הכהן שלא יהיו העולם מרננים כשיראו הרוצח יוצא חוץ לעיר מקלטו ראיתם זה הרוצח שהרג את הנפש ואין הכהן עושה בו נקמה ועליו מוטל הדבר לעשות כדכתיב ובאת אל הכהן אשר יהיה בימים ההם אבל הכהן הקם אחריו אין לדונו עליו ממה שלא נעשה בימיו : איש בנחלתו ידבקו · וכן יהיה לחיים ולשלום שיבנה בית המקדש במהרה בימינו :

ספר דברים

תוספות | פרשת אלה הדברים | הרא"ש

אלה הדברים· מדרש אתמול אמרת לנו לא איש דברים אנכי ועתה אמרת אלה הדברים· משל לסוחר מוכר ארגמן קרא לו המלך א"ל יש לך ארגמן א"ל לא· אמ' לו והלא שמעתי שאתה מוכר ארגמן א"ל המוכר לגבי דידך אין סחורתי חשובה לכך אמרתי לך אין לי ארגמן· כך אמר משה להקב"ה לא איש דברים אנכי אבל הוא בעל דברים כשמדבר לישראל לכך אמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל· אלה הדברים מה כתיב למעלה אלה המצות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' ביד משה א"ר אלעזר מי מעמיד מצות של מעלה התוכחות של משה ועליך נאמר מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון· מוכיח אדם זה משה שהוכיח ישראל אחרי הקב"ה שישראל נקראו כאן אדם שנאמר ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם· חן ימצא שנא' כי מצאת חן בעיני ואומר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב עליו לא נאמר אלא עליהם כלומר על המוכיח ועל המתוכח משה הוכיח וישראל קבלו התוכחה זכו כולם לברכה וזאת הברכה ומברכך ברוך:

אלה הדברים· לפי שהם דברי תוכחות כולם· ודי זהב· הוכיחם על מעשה העגל שעשו מרוב זהב שהיה להם א"ר אבא מהו ודי זהב א"ל הקב"ה משה דייך שאתה מוכיח אל תוכיח יותר בני:

אחד עשר יום מחורב· כלומר אין מחורב עד קדש ברנע כי אם דרך י"א יום ואם הייתם הולכים דרך הר שעיר הוא דרך ישר אבל אחרנו וסבבנו אותו כדכתי' ונסב את הר שעיר ימים רבים: בעשתי עשר חדש בא' לחדש· כדאמרי' חדש שבט ל"ז יום קודם מיתתו שהרי בז' באדר מת משה רבינו:

יוסף ה' עליכם· משל למלך שהלך למדינת הים והוה לאחד מסריסיו לשום עיניו על בנו ומסר לו יניקותיו· בא בנו לסריס שמיכה עליו וא"ל תן לי יניקה נתן לו משלו לאחר שכלו המעות שאלו פעם שניה ונאה א"ל הסריס הזהר שלא תבזבז עוד כמו שבזבזת א"ל הנער והלא משל אבי המלך הן ומה לך לנמצא א"ל בני מה שנתתי לך משלי הוא ואינני חושש אם בזבזת כי מתנה נתתיו לך אבל מכאן ואילך אל תבזבז יותר כי משל אביך הוא· כך אמר משה יוסף ה' עליכם אמרו לו ישראל כבר ברכנו הקב"ה אין אנחנו צריכים עוד לברכתך אמ' להם משה אני מוסיף לכם משלי וזאת הברכה:

ראה נתן ה'· שנתן לכם כמה שהביאכם במקום נחש שרף ועקרב יכלת לראות שרוצה ליתן לכם את הארץ: בגללכם· לפי שאתם מקטני אמנה כשאמרתי המן הסלע הזה נוציא לכם מים דמיתם שלא הייתי סבור שיצאו מים ומקרה היה והיה לו לפרש כי במצות הקב"ה יוציא לכם מים מהסלע ולפיכך כעס עלי הקב"ה וזהו בגללכם:

כאשר תעשינה הדבורים· כשאחת יוצאה אחרים כולם יוצאים כך יצא עמלק וכנען עמו בענין שנאמר וירד העמלקי והכנעני· ד"א כאשר תעשינה הדבורים· שעוקצין את האדם מכאן ומכאן ואין ממיתים אותו· כך ויכום ויכתום הכה ופצוע אבל

לא

אלה הדברים אשר דבר משה· וזה"ש מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון מוכיח זה משה שהוכיח יש'· אחרי אחר שהוכיחן הקב"ה ומפני שהוכיחן חן ימצא שנא' במשה וגם מצאת חן בעיני· ממחליק לשון זה בלעם שדבר להם חלקלקות ואמר מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל משל דמשה ובלעם למה"ד לבן מלך שיש לו ב' שרים א' אוהבו וא' שונאו האוהב אומר לו בני הזהר שלא תעשה עבירה שאביך מלך ודיין ואם ישמע שתעבור לא יחוס עליך אלא יהרגך והשונא אומר לו עשה כל תאות נפשך כי אביך מלך ואינך ירא משום דבר כך משה רבינו האוהב אמר לישראל השמרו לכם וכו' אבל בלעם השונא אמר מה טובו אהליך יעקב עשו כל תאות לבכם כי לאומות יעשה מה שגזר עליהם שנא' לא איש אל ויכזב אבל בכם שאתם בניו ההוא אמר ולא יעשה ועליהם אמר שהע"ה נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא וגם על משה נאמר ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב עליו לא נאמר אלא עליהם על המוכיח ועל המתוכח ולכך הוכיח משה לדורו ובשביל שקבלו ממנו נטלו זכות ברכות שנא' יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים:

אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר· כלומר אין מחורב עד קדש ברנע רק מהלך י"א ימים אם היו הולכים דרך הישר דרך הר שעיר אך ארכו וסיבבו אותו כדכתיב ונסב את הר שעיר ימים רבים:

ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש בא' לחדש· והיינו באחד לחדש שבט דהוו ל"ז ימים קודם מיתתו שהרי בז' באדר מת משה:

ראה נתן ה' אלהיך לפניך את הארץ· כמה שעברת במקום נחש שרף ועקרב ולא הזיקו יכול אתה לראות שרוצה ליתן לך את הארץ: ותרגנו באהליכם ותאמרו קרי ביה תר בני תרתם גנות הארץ שקראה הקב"ה ארץ טובה מלה"ד למלך שיש לו אוהב ובירר מנה יפה ליתן לו ועמד אחר ואמר לאוהבו שהיא רעה במנה כאו' למלך לא בררת אוהבך יפה: בגללכם· לפי שאתם מקטני אמנה כי כשאמרנו המן הסלע הזה נוציא לכם מים חשבתם שלא יצאו ומקרה היה מפעם הראשונה שיצאו והיה לי לפרש יוציא לכם הקב"ה ולכך כעס עלי וזהו בגללכם: ותהינו לעלות ההרה· שהיו אומרים מטפה נתמלא הין וה"פ בשביל דבר מועט נתמלא סאתינו כלות' בשביל דבר מועט כעס ה' עלינו· כתוב א' הו' ותזידו וכתוב א' אומר ותהינו כלומר שהזידו על הנהגותיו של מקום: כאשר תעשינה הדבורים פי' שעוקצין מכאן ומכאן ואינם ממיתין כך ויכום ויכתום שרדפו אחריהם בהכה ופצוע אבל לא הרגום כדי שלא יגדילו פיהם עליהם ונמצא ש"ש מתחלל ותמצא שלא מנה שם הנופלים במלחמה כדרך שמנה בספר מלחמות:

רב לכם סוב את ההר הזה· בלשון שדבר עשו ליעקב שאמר יש לי רב אחי יהי לך וכו' נשתלם לו שכרו· ד"א הרבה מכבד עשו את הוריו דאמר ר"ש בא וראה כמה היה עשו מכבד אביו שהיה לעשו כלים שהיה לובש בחוץ וכאשר היה משרת את אביו פושטם ולובש בגדים נאים שנאמר ותקח רבקה את בגדי

עשו

לא הרגוש כדי שלא יגדילו פיהם עליהם ויתחלל שם שמים · תדע שהרי לא מנה הנופלים במלחמה כמו שעשה בשאר המלחמות· ולהרב"ש נראה שזהו וישמע הכנעני וכתיב וישב ממנו שבי אבל לא הרגו מהם ואח"ך נקמם הקב"ה כדכתיב וישמע ה' בקול ישראל ויתן את הכנעני : ויקרא שם המקום חרמה · בחרמה היו ב' מלחמות : שמע ישראל אתה עובר היום · מה שכתו' בלשון שמע· משל למלך שנתן לאשתו ב' מרגליות ואבדה מתנה האחת אמר לה תשמרי היטב השנית · כך ישראל אמרו נעשה ונשמע וכשעשו העגל נעשה כמו שאבדו נעשה שהרי עברו על מה שאמר הקב"ה לא תעשה לך פסל ולפיכך מזכירם שמע שישמרו נשמע ולפי' נקט לשון שמע וכן שמע ישרא' ה' אלהינו וכו' : לא חסרת · לצרכיך מאכל ולבגדים ויש לאל ידך לקנות אם תרצה :

אל תצר את מואב· על שלש אומות הוצרך הקב"ה להזהיר ישראל שהיו סבורים לכובשן בדין · ארץ שעיר ועמון ומואב· שעיר שקורין חוי במקומות הרבה שנתן להם הקב"ה לוירש ולכך כתיב בשעיר ישבו החורים לפנים · אין עיקר שמה חוי ואיכא מן שבעה עממים · והא דקרי לה חוי לפי שמריחין את הארץ כחויא ולקמן מפרש היכן החוי שנתן הקב"ה לישראל · ועמון ומואב היו סבורים שהם ארץ רפאים שנתן לאברהם אבינו כדכתיב את הקיני ואת הקניזי ואת הקדמוני ואת הרפאים · וכן כתיב במואב רפאים יחשבו אף הם· סבורים וחושבים בני אדם שהם רפאים ואינם כי המואבים יקראו להם אימים על שם שהם גדולים ואימתם מוטלת על הבריות ואין להם דין בארצם · ובעמון כתיב ארץ רפאים תחשב אף היא ובני אדם סבורים שהיא ארץ רפאים ואינה כי העמונים יקראו להם זמזומים על שם שהם בעלי מחשבות ותחבולות וכל שו עם גדול ורם כענקים ולפי שבטחו בגבורתם ובחכמתם היו מורדים בבורא והוא השמידם ומסרם ביד חלשים מהם אבל שאר אומות שלא היה שום טענה לישרא' עליהם לא הוצרכו ישרא' להזהר· זמזומים· חכמים ובעלי מזימות למלחמה והבראשית רבא מפרש זמזומים מגושטני מלחמה וברומי קורין לאיש ערום מגוש"ע : והעוים היושבים בחצרים עד עזה · עתה מפרש היכן החוי · העוים כמו חוים עי"ן וחי"ת מתחלפין וה"ק קרא החוים אם תרצו לידע היכן הם בחצרים היו יושבים ולא היו חוששים מערי חומות מתוך שהיו כל כך גבורים· וארץ רפאים היא ממלכת עוג כדכתיב ההוא יקרא ארץ רפאים דכתיב ביה נשאר מיתר הרפאים :

ממדבר קדמות · ממקום שהיה מדבר קודם שהוציא הקב"ה מים מן הסלע · ולכך קורהו מדבר קדמות על שם שמקדם היה מדבר· ועתה היה למוצאי מים ולפי שרוב של ארץ סיחון היתה משל בני עמון ומואב לכך קרא לו לשלום· אבל לעוג שהיה מחזיקו לארץ רפאים שהיא מארץ ישרא' לא קרא ליה לשלום שאין קוראין לשלום על ארץ שבעה אומות :

ערשו ערש ברזל· חזק המבצר כברזל: תשע אמות ארכה וארבע אמות רחבה· של חומה ערש לשון מבצר כדכתיב ובדמשק ערש : חבל ארגוב· חלק ארגוב לשון פלך ומחוז כתרגומו : עשתרות קרנים · מקום מרעה היה קורא כן · עשתרות כמו עשתרות

צאנך

עשו בנה הגדול החמודות ולכך נאמר אל תתגרו בם עד מדרך כף רגל ר' מאיר או' עד שיעמדו רגליו של הקב"ה על הר הזתים ר"ש בר נחמני או' עד שיבוא אותו שכתוב בו דרך כוכב מיעקב דהיינו מלך המשיח אז ועלו מושיעים בהר ציון וכו' את הר עשו :

אל תצר את מואב · על שלש אומות הללו שעיר עמון ומואב הוצרך הכתוב להזהיר את ישרא' שהיו סבורין שהוא אותו חוי שנתן להם הקב"ה בירושה ולכך כתיב ובשעיר ישבו החורים לפנים כלו' אין עיקר שמם חוי ואינם מן העוים והא דקרו להו חוי היינו כדאמרו רבותינו שהיו מריחים את הארץ כחויא ולקמן מפרש החוי שנתן הקב"ה לישראל וכן מעמון ומואב היו סבורים שהיא ארץ רפאים ואינו כן כי אם המואבים קראו להם אימים על שאימתן מוטלת על הבריות ואין לכם דין בארצם ובעמון כתי' ארץ רפאים תחשב גם היא כלו' אף היא סבורין בני אדם שהיא ארץ רפאים ואינו כן כי אם העמונים יקראו להם זמזומים על שם שהיו בעלי מחשבות ותחבולות וכל שו עם רם וגדול ורם כענקים ולפי שבטחו בחכמתם ובגבורתם היו מורדים בהקב"ה והוא השמידם ומסרן ביד חלשים מהם אבל שאר האומות שלא היה לישראל שום טענה עליהם לא היה צריך להזהירם עליהם :

והעוים היושבים בחצרים עד עזה · עתה מפרש היכן החוי· העוים כמו החוים ע"ן וחי"ת מתחלפות וה"ק והחוים אם תרצו לידע היכן הם בחצרים הם יושבים כי לא חשו לישב בערי החומה לפי שהם גבורים וארץ רפאים היא ממלכת עוג כדכתי' ההוא יקרא ארץ רפאים וכתיב בעוג נשאר מיתר הרפאים כלומר ההיא ארץ עוג היא ארץ רפאים היא שנתתי לאברהם אביכם ובואו ורשו אותה אבל ארץ מואב שנטלו מן האימים שהם גדולים כענקים ורפאים יחשבו אינם אותם רפאים שנתתי לאברהם כי המואבים יקראו להם אימים וכן ארץ עמון שלקחו מן הזמזומים לאו אותן רפאים כי העמונים יקראו להם זמזומים ולא נקראו רפאים אלא מפני שרפאים לפנים ישבו בה :

ממדבר קדמות · מן המקום שהיה מדבר קודם שהוציא להם הקב"ה מים מן הסלע ולכך קראו מדבר קדמות לפי שמקודם היה מדבר ועתה היא למוצאות מים מן הסלע ולכך קראו מדבר קדמות ולפי שרוב ארץ סיחון היא משל עמון ומואב קראו להם לשלום אבל עוג שהיה מחזיק בארץ רפאים לא קראו לו שלום לפי שאין קוראין שלום לעממין · ד"א ממדבר קדמות מקדמותו של עולם למדנו שהיה לו ליהרג ביציאת מצרים מיד ואפ"ה שלח משה ואהרן לקרא להם שלום וא"ל שלח עמי ויעבדוני וגם בשעת מתן תורה היה גלוי לפני הקב"ה שאין בני עשו ובני ישמעאל רוצין לקבל תורה ואפ"ה קראם שנא' הופיע מהר פארן ולכך ושלח מלאכים אל סיחון דברי שלום לאמר ואמרו רבותינו שתי אגרות שלחו א' של משה לשלום ואחת של מלחמה מאת בני ישרא' א"ר לוי לא נחלקו ישראל על משה אבל באגרת א' כתבו שלום מלמעלה ומלחמה מלמטה וזש"ה אני שלום וכי אדבר המה למלחמה לפי' אמר הקב"ה לישרא' חייבים שתרשו ארצם בשלום שנא' וענוים יירשו ארץ והתענגו וכו' :

הנה ערשו ערש ברזל· מבצר חזק כדכתיב תשע

אמות

לאכף· קרנים שהיה בין שני הרים גדולים מקום שאין חמה זורחת ובקיץ מכניסים שם המקנה לצל מפני החמה ועל שם גבהות ההרים קראם קרנים :

אמות ארכה וארבע אמות רחבה ערש לשון מטה כדכתיב ובדמשק ערש · ושנו רבותינו אבא שאול קובר מתים היה ואמר פעם א' רצתי אחר צבי ונכנס לתוך קולית של מת ורצתי אחריו ג' פרסאות ובי לא הגעתי וקולית לא כלתה ושאלתי של מי הוא וא"ל עוג מלך הבשן היתה וכשכבש אדריינוס קיסר א"י היה מתגאה לו' כבשתי אומה כזו א"ל רבן יוחנן בן זכאי אל תתגאה אלמלא היו עונותינו לא כבשתנו בא ואראך שאני אומר אמת נטלו רבן יוחנן והכניסו תוך מערה א' והראה לו האמוריים והיתה שם קולית א' וא"ל זו היא קוליתו של סיחון וא"ל כשהיה לנו זכות נפלו בידינו אבל עכשיו שלטת עלינו · אמרו רבותינו קשה היה סיחון כמגדל חומה והיה יושב על החומה ורגליו מגיעות לארץ וא"ר לוי בא וראה כמה הם קשים שהרי סיחון ועוג אחים היו ואין כל א' וא' קורא לחבירו לסייעו שנא' ויצא סיחון לקראתו וכן כתיב בעוג ויצא עוג מלך הבשן דמשמע כל א' וא' לבדו וא"ר לוי בא וראה כמה היה קשה סיחון ועוג מכל המלכים שהרג יהושע וגם מפרעה וחילו ועליהם אמר דוד שירה כמו על פרעה ועל כל המלכים שנאמר למכה מלכים גדולים כל"ח ויהרוג מלכים אדירים כל"ח לסיחון מלך האמורי כל"ח ולעוג מלך הבשן כל"ח מלמד שהשוו לכולם :

אשר מי אל בשמים · אין בשמים אל זולת הקב"ה לבדו ואל הכתוב כאן לשון חוזק הוא · א"נ לשון אלהות הוא: אעברה נא ואראה את הארץ הטובה· א"ל הקב"ה למשה כבר עשיתי לך דבר גדול שמחלתי לישראל עון העגל כי עלה במחשבתי להשמידם לולי מה שאמרת ואם אין מחני נא ועתה אם אתה רוצה שאשמידם אעלה אותך אל הארץ הטובה · השיב לו משה א"כ ימותו כמה משה כמוני ואל תשמיד אותם : רב לך · ואי אתה רשאי להתיר הנדר לעבור בארץ : לא תוספו על הדבר וכו' ולא תגרעו ממנו · שאם תוספו תגרעו דכל המוסיף גורע שאם תעשה חמשה גדילים הוספת אחד וגרעת ארבע שאינם כלום מאחר שלא עשית המצוה כמצותה · וכן ד' פרשיות שבתפילין וד' מינין שבלולב אבל אם ישבת בסוכה ח' ימים לא גרעת שהרי לא בא הח' עם הז' ומה שעשה עשוי : ואתם הדבקים בה' ובמצותיו אתם חיים : כי מי גוי גדול · אם שמרתם ועשיתם :

כי תוליד בנים · כי נתיאשו לומר כבר נתיישבנו בארץ ולא נפקידה עוד: והשחתם · הנני מעמיד עליכם עדים שהם קיימים לעולם והם שמים וארץ : כי אבד תאבדון · ולא יועיל לכם מה שהחזקתם בה : בצר לך ומצאוך· וא"ת מפני מה הקפיד הקב"ה עלינו יותר משאר אומות · לפי שעשה לך מה שלא עשה לשאר אומות · כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך · כלומר שאל לדורות ראשונים אם נעשה כך לשום אומה שבעולם : או הנסה אלהים · כל דבר זה תשאל : ובמלחמה מלחמת קריעת ים סוף קורא מלחמה דכתיב בה ה' ילחם לכם · ומצינו עשר מכות נרמזו כאן באותות מיעוט אותות הם שתים· ובמופתים שתים · ובמלחמה א' · במסות שתים · ביד חזקה הרי ח' · ובזרוע נטויה הרי ט' · ובמורא גדול הרי עשרה· ואפקיה האי קרא הכי בלשון רבים לכלול עמהם קריע' ים סוף · ולכך אני אומר לך וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים ואין להנצל מידו דבידו להמית ולהחיות ולכך ושמרת את חוקיו ואת משפטיו שהרי בידו להטיב לך ולבניך ולזרעך אחריך ולהאריך ימיך · ד"א או הנסה אלהים וכו' עד לעיניך היה לו לומר לעיניכם כי הפסוק מדבר בלשון רבים · אלא לפיכך מסיים בכ"ף לפי שהתחיל באל"ף וזהו א"ך אחד משמותיו של הקב"ה לומר שבו לקו המצרים וכו בשם עתידין

ואתחנן יש י' שמות נקראת התפלה ואלו הן תפלה תחנה צעקה שועה נפילה פגיעה רנה שיחה ובכולם לא התפלל משה אלא בתחנון למה לפי שבשעה שאמ' הודיעני נא את דרכיך באיזה מדה אתה מתנהג עם עולמך וא"ל הקב"ה וחנותי את אשר אחון כלומר כל מה שאני עושה עם הבריות מתנת חנם אני נותן אמר לפניו באותה מדה תתנהג עמי ותן לי מתנת חנם לעבור את הירדן לכך אמר ואתחנן לשון וחנותי : אשר מי אל בשמים ובארץ· אין אל בשמים ובארץ כ"א אתה שיוכל לעשות כמעשיך וכגבורותיך : רב לך· אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם נדרת שלא אכנס לארץ התר נדרך כמו שהתרתי נדרי שנדרתי ליתרו א"ל הקב"ה למשה רב לך כלו' יש רב עליך שיוכל להתיר נדריך אבל אני אין רב עלי וא"כ אין לי מי שיתיר נדרי · ד"א רב לך אל תוסף דבר אלי רב לך הגיע מלכות של יהושע ואין מלכות נוגעת בחברתה ואפי' כמלא נימא :

לא תוספו ולא תגרעו ממנו· שאם תוספו תגרעו וכל המוסיף גורע שאם תעשה ה' ציציות גרעת הד' שהרי לא נעשית המצוה כתקנה וכן פרשיות ה' בתפלין וה' בלולב אבל אם ישבת שמנה ימים בסוכה לא גרעת: כל האומר ק"ש יש בה רמ"ח תיבות הקב"ה משמר רמ"ח איברים שבו שנא' שמור מצותי וחיה אמר הקב"ה שמור שלי ואשמור שלך אמר ר"ש בן חלפתא משל לאדם שיש לו כרם ביהודה ודירתו בגלגל ואחר דירתו בגלגל ויש לו כרם ביהודה וכל שנה ושנה היה הולך כל א' למקום כרמו ומפרנסו לימים פגעו זה בזה אמרו זל"ז למה אנו מטריחים עצמינו פרנס שלי ואפרנס שלך ולפי' נ"ל אל מלך נאמן לא היינו אומרי' אם לא להשלים הרמ"ח תיבות וזהו שאמרו במדרש היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעיני לא דבר הכתוב אלא בישראל כשיושבים בבית הכנסת ובבתי מדרשו' וקורים ק"ש הקב"ה שולח מה"ש לשמוע ולהקשיב לישראל שמקלסין להקב"ה בין האומות א"ר יוחנן מלה"ד למלך שכעס על עבדיו ונתנם בבית הסוהר ואעפ"כ לא נמנעו מלקלסו שלח אחרים לשמוע מה הם אומרים הלכו לשם ושמעו שמקלסים למלך ואמרו אילולי אדוננו המלך לא היינו חיים אמר המלך הואיל ומקלסים אותי לא אניחם לעד שם · כן העבדים אלו אנחנו והמלך זה הקב"ה ובעוה"ז כעס עלינו

עתידין האומות ללקות · ואף דוד קבעו שם וקבע י"א פסוקים בתהלים שמתחילין כאן : שמור את יום השבת · פי' בדברות ראשונות :

שמע ישראל · מדרש אל תהי קריאת שמע קלה בעיניך לפי שיש בה רמ"ח תיבות כנגד רמ"ח איברים שבאדם ודרשינן שמור מצותי וחיה אמ' הקב"ה אם תשמור רמ"ח תיבות שבק"ש אני אשמור רמ"ח איברים אשר בך· משל לאדם שיש לו כרם בעיר חבירו ולזה כרם בעירו של חבירו כל א' אומר לחבירו שמור כרמי ואשמור כרמך·כך אמ' הקב"ה לוש' כדפי' ולכך אנחנו חייבים לקרות ק"ש בכוונה בתיקונה וליתן ריוח בין הדבקים : ה' אלהינו ה' אחד · אי אפשר בלא שלש אזכרות שאם היה אומר שמע ישראל ה' אחד · ולא אמר אלהינו היו אומרים כל אומה ואומה שעל תרפות שלהם הוא כאמר שהוא אחד וכשאמר אלהינו נודע וניכר כטוב שעל אלהי ישראל אמר שהרי עמהם היה מדבר· ואם היה אומר ה' אלהינו אחד היו אומרים ומפרשים אלהינו הוא אחד מן האלוהות וכ"ש אם אמ' אלהינו אחד· אבל משכפל האדנות ודאי הקב"ה האדון שלנו אחד באדנות ואין בלתו ואהבת את ה' אלהיך · כמו האבות · אברהם דכתיב ביה ומצאת את לבבו נאמן לפניך וכמו יצחק שמסר עצמו לקרבן וכמו יעקב שאמר וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך :

כי ישאלך בנך מחר · בבן חכם הכתוב מדבר שמדקדק בטעם המצות ומה שאמר אתכם אינו מוציא עצמו מן הכלל · שכבר אמר ה' אלהינו אבל לא היה נולד בשעת הצוואה אבל אותו שאומ' מה העבודה הזאת לכם ולא הזכיר שם שמים על עצמו ודאי הוציא עצמו מן הכלל :

לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם · הרב"ש היה מחבר פרשה זו לפסוק ראשון מפ' עקב כמין חומר וה"ק לא מרובכם וכו' כי מאהבת ה' וכו' וא"ת בלבבך כיון שלא מרובנו חשק בנו כי אם בכח השבועה נעשה כל אות נפשנו ולמה נעמול לקיים מצותיו לעולם יקיים שבועת האבות· ת"ל וידעת היום כי ה' הוא האלהים האל הנאמן שומר הברית והחסד· שומר כמו ואביו שמר את הדבר כלומר ממתין לשלם מה שנשבע לאבות · לאוהביו לאותם שעושים רצונו לאלף דור כלומר קודם ימתין אלף דורות עד אשר ימלא כשר לקבל זכות הברית והחסד:המפרש שמשלם לשונאיו אל פניו להאבידו· ומשלם לו שכר המצות בעוה"ז כדי להאבידו לעוה"ב· כמנא מחזיק ידי רעים שיאמרו רק שלום יהיה בימינו ומה לנו במה שיהיה אחרינו· אלא הכי פירושא ולאותם שסונאים הקב"ה· אל פניו כלומר לאלתר הוא משלם להן בחייו כמעשה ידיהם ומאבדם מיד מן העוה"ז · ולא יאחר לשונאו כפל מלה הוא אבל לשומרי בריתו שומר הברית והחסד·וכן אמר יחזקאל שובו שובו מדרכיכם הרעים ולמה תמותו וכו' וכן אמר ישעיה שמעו ותחי נפשכם ותתענג בדשן נפשכם · וא"ת מאחר שהוא ממתין משבועתו לא אשמע למצותיו דשמא ימתין לשלם שכר לאדם אחר · ת"ל ושמרת את החוקים ואת המשפטים ואח"כ והיה עקב תשמעון אז ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד כלומר הקב"ה ישלם לך כמעשיך הטובים ולא ימתין ולא יאחר מלשלם הגמול כי הראשון לשמוע יהיה זריז ובשכר וזהו לך :

עלינו ונתננו ביד אומות העולם לשעבוד ואעפ"כ אין אנו נמנעים מלקלסו ומליחדו בק"ש אמר הקב"ה למלאכים לכו שמעו מה אומרין בני ויורדין ושומעין הקילוס וזהו חברים מקשיבים והקב"ה משיב להם לקולך השמיענו :

את ה' אלהיך תירא וכו' ובשמו תשבע · כלו' אם תהיו כאותם ג' שקראם הקב"ה יראי ה' אברהם יוסף איוב אברהם עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה · יוסף האלהים אני ירא· באיוב איש תם וישר ירא אלהים אז בשמו תשבע דודאי הוא שלא תשבע על שקר· ד"א ובשמו תשבע אבל שם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פיך וז"ש מיד לא תלכון אחרי אלהים אחרים:

כי ישאלך בנך מחר לאמר·זו שאלת בן חכם כדאמרי' בהגדה של פסח כנגד ד' בנים דברה תורה ואע"פ שאו' אתכם דמשמע כמו לכם ולא לו וז"ל כיון שאמ' אשר צוה ה' אלהינו אינו מוציא את עצמו מן הכלל כמו הרשע שאמר מה העבודה הזאת לכם והאי דקאמר אתכם לפי שעדיין לא נולד באותה שעה שצוה הקב"ה אותה המצוה :

כי יסיר את בנך · אשר ילד לו בתך מאחריו למדנו שבן בתך קרוי בנך אבל בנך הבא מן הגויה אינו קרוי בנך אלא בנה שהרי לא נאמר על בתו לא תקח לבנך כי יסיר פי' היא משמע כי יסיר הנכרית בתו של גוי בנך כלומ' בן בנך אלא ודאי שלא הקפיד עכ"ל רש"י ז"ל והק' ר"ת ז"ל דלזה הפי' לא קאי כי יסיר אמאי דסליק מסם דקיימי ובתו לא תקח לבנך ודוחק לו' דקאי ארישיה דקרא בתך לא תתן לבנו האי פי' כי יסיר את בנך ובתו לא תקח לבנך פי' לפי' שמתיו מבנך יסיר מאחרי ועל בנך גמור הקפידה תורה אבל על בן בנך לא הקפידה מדלא כתיב כי יסירם דמשמע שניהם מדלא כתיב כי יסיר את בנך אבל בן בנך ועל בן בתך :

ומשלם לשונאיו · כלו' לאותם שהם שונאים מיד הוא משלם להם גמול מעשה ידיהם ולא יאחר לשונאיו הוא כפל מלה לבן ושמרת את החוקים· השע"ך :

תוספות פרשת עקב הרא"ש

וזכרת את כל הדרך כלומר אם יאמר לך לחמוד הכסף והזהב בטח ביולדך וזכור את כל הדרך אשר הוליכך ולא נצטרכת לכסף וזהב : ויענך · כדכתיב ענה בדרך כחי · וירעיבך · כיון שאינו נותן לך אלא דבר יום ביומו זהו רעב כי אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו : למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו · ולא תשים בטחונך על סלתם והמזונות·

והיה עקב תשמעון · פירש"י מצות שאדם דש בעקביו כלו' מצות קלות ·וזהו שאמר דוד למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני :

וזכרת את כל הדרך · אלעיל קאי כלו' אם יאמר לך לבך לחמוד כסף וזהב בטח בהקב"ה וזכור את הדרך אשר הוליכך ולא הוצרכת לכסף וזהב:

למען תחיון · לעוה"ב ורביתם בבנים בכסף וזהב

תוספות

כי על כל מוצא פי ה' מצותיו וחוקותיו שיצאו מפיו יחיה האדם הם יתנו לך חיים בעוה"ז ובעוה"ב:

ארץ חטה וכו' · ז' פעמים כתיב ארץ בפרשה כנגד ז' ארצות של ז' עממים כנעני חתי אמורי פרזי חוי יבוסי גרגשי · ותקשים היאך מברכין על היין קודם הלחם והאמרינן כל הקודם בפסוק קודם לברכה ולחם קדים כדכתיב ארץ חטה ושעורה וגפן וכו' וצ"ע (הג"ה-וי"ל דאיתא בירושלמי דמשו"ה צריך לפרוס מפה על הלחם כדי שלא יראה הפת בושתו ולכן עמא דבר):

ואתנפל לפני ה' כראשונה · כמו שעשיתי בימים ראשונים שהתנפלתי על שאמר הקב"ה הרף ממני ואשמידם עד שהודה לי שלא ישמיד כדכתי' וינחם ה' אבל לא מחל העון · ועתה התנפלתי על מחילת העון: כי יגורתי מפני האף וישמע אלי גם בפעם ההיא למחול העון כמו ששמע אלי שלא ישמיד כראשונה: ואכות אותו טחון · שלא ילקט אדם ממנו: ובתבערה היו מתאוננים ותבער בם אש ה' · ובמסה · כדכתיב ויקרא שם המקום ההוא מסה ומריבה על נסותם את ה' · ובקברות התאוה על השליו: ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם · בתחלה כשאמרתי לרשע למה תכה רעך עמד והלשין עלי · ומשנאתו אותם · כמו או משנאתו כלומר או שמא לא היה כדעתו ליתן להם את הארץ אלא פיתה אותם בדברים להוציאם ממצרים והרגם כי היה שונא אותם וכמו הכני מפתיה והולכתיה המדבר והמיתיה בצמא · ובלשון תלמוד יש וי"ו הרבה שהם במקום או · כמו חלץ ועשה מאמר: והם עמך ונחלתך · לפי שהוציאם הקב"ה מכללם לומר כי שחת עמך הוצרך לומר והם עמך:

בעת ההיא · מחל להם הקב"ה ואמר לתת להם לוחות במקום הלוחות ששברתי שלא יתרעמו ישראל עלי לומר הפסדתים דבר חמור ולכך כתיב פסול לך אתה צריך לפסול שלא יתרעמו עליך ובאותו הארון היו מונחים תמיד וגם שברי הלוחות ואותם היו מוליכים במלחמה כדתניא בספרי וארון ברית ה' נוסע לפניהם זה שמוציאים עמהם במלחמה והוא היה ארון עץ זה שעשה משה בעלותו לסיני · ותחלה היה נותן בו גם הלוחות אחרונות כדכתיב ואשים בארון את הלוחות אשר עשיתי עד שנעשה ארון של זהב שעשה בצלאל ונתנו בו לוחות אחרונות כדכתיב ונתת אל הארון את העדות אשר אתן אליך · וכן עשה כדכתי' בפ' ויקהל · ואותו לא היו רגילים להוליך עמהם במלחמה כדכתיב בשילה מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה כי לא היתה כזאת לנו מתמול שלשום שלא היו רגילים להוליכם · וכשהוליכוהו לקו עליו ועל אותו ארון אמר כל זמן שארון ושכינה שלא במקומם ישראל אסורים בתשמיש המטה · ומה שהיה עמהם בימי יהושע ע"פ הדיבור היה · והא דכתיב גבי אוריה החתי הארון וכל ישראל יושבי' בסוכות ואני אלך לשכב עם אשתי · דמשמע שהיה מחמיר על עצמו אבל אחרים היו מותרים היינו בארון של עץ שעשה משה שהיו מוליכים במלחמה · והא דאמרי' בפ"ק דבבא בתרא מלמד שהלוחות ושברי לוחות מונחים בארון · היינו בארון שעשה בצלאל כדמשמע התם זה שהיה בבית עולמים דבשלמה כתיב האי קרא · ואפי' למ"ד ודריש מאשר שברת ששתם בארון היינו בבנין הבית שהיתה

הרא"ש

ובזהב ד"א ליתות המשיח ורבותם בקומה · ויענך וירעיבך ויאכילך ויענך בדרכיך כר"א ענה בדרך כחי קצר ימי וירעיבך שלא נתן לך מזון של דבר יום ביומו וזהו רעבון כמשחז"ל אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו: למען הודיעך ולא תשים בטחונך על לחם ומזון כי על כל מוצא פי ה' על כל מצותיו שיצאו מפיו יחיה האדם בעוה"ז ובעוה"ב:

ארץ נחלי מים · ז' פעמים כתיב כאן ארץ כנגד ארץ ז' עממין · שני לוחות כנגד חתן וכלה וכנגד ב' שושבינין וכנגד שמים וארץ וכנגד ב' תורות תורה שבכתב ושבע"פ וכנגד ב' עולמות העה"ז והעה"ב וא"ר תנינא לחת כתיב חסר ללמדך שהיו שניהם שוות כאחת · לוחות אבנים כל מי שאינו עושה לחייו קשי' כאבן הזאת לעסוק בתורה אינו זוכה לתורה:

וארא והנה חטאתם · מה ראה ראה שפרח הכתב מעליהן לכך ואתפוש בשני הלוחו' ואשברם לעיניכם · משל לשומר שהיה מהלך בדרך וחותם המלך בידו בא ליכנס במדינה ועבר בנהר ונפלה החותם בנהר ונמחק הכתב מה עשה קרע הנייר ושבר החותם כך משה עד שהוא יורד מן ההר והלוחות בידו ופרחו הכתבים מעליהם ושברן וא"ר חלבו הלוחות היו ארכן ו' טפחים ורחבן ג' והיה מחזיק הקב"ה בשנים וב' טפחים מונחי' באמצע וגברו ידיו של משה ושברן · ד"א ראה עגל שעשו ושברן משל למלך שקדש אשה באה ואמר לה לאחר זמן אני שולח ליך כתובה עם השושבין בא השושבין והכתו' בידו מצאה זונתה ראה השושבין הקלקול וקרע הכתו' אמ' מוטב שתידון כפנויה ולא כא"א כך הקב"ה קדש ישראל במ"ת ואמר לשלוח להם התורה ע"י מרע"ה השושבין בא משה והכתו' בידו ראה שקלקלו בעגל שבר הכתובה ואמר מוטב שידונו כפנויה ולא כארוסה · ואשליכם מעל שתי ידי זש"ה עת להשליך אבנים זה לוחות הראשונים ועת כנוס אבנים זה לוחות אחרונים:

ואתנפל לפני ה' כראשונה · כמו שעשיתי במ' יום הראשונים שהתפללתי לפני הקב"ה על שאמר הרף ממני ואשמידם עד שהתנה עמי שלא ישמידם שנא' וינחם ה' על הרעה אבל לא מחל העון ועכשיו התנפלתי על מחילת העון כי יגורתי מפני האף והחימה וישמע ה' אלי גם בפעם הזאת למחול העון כמו שנשבע בראשונה שלא להשמיד: ואכות אותו טחון שלא יהנה אדם ממנו · ובתבערה הם המתאוננים דכתיב ותבער בם אש ה' · ובמסה דכתי' ויקרא שם המקום ההוא מסה · ומריבה ובקברות התאוה שנתאוו לשלו · ומשנאתו אותם · כלומר או שמא לא היה ברעתו ליתן להם הארץ אלא פיתה אותם בדברים עד שהוציאם ממצרים והרגם כי שונא היה אותם כר"א הנה מפתיה והולכתיה המדבר והמיתיה בצמא ובלשון התלמוד יש וי"ן הרבה שהם במקום או כמו חלץ ועשה מאמר ונתן גט שר"ל או עשה בה מאמר או נתן גט: והם עמך ונחלתך לפי שהוציאם הקב"ה מכללו שנא' כי שחת עמך הוצרך לו' לו עמך ונחלתך: בעת ההיא מחל להם הקב"ה ואמר פסול לך ב' לוחות אבנים כראשונים לפי שלא יאמרו הפסדתנו מן הלוחות אשר שברת וזש"ה לכל זמן ועת · זמן היה שישתברו הלוחות ועת היה שיעשו האחרים וזהו פסול לך ד"א שיהא הפסולת שלך ומהיכן פסלם פלונו בם

שהיתה מנוחה עדי עד · ובירושלמי איכא פלוגתא יש אומרים אחד היה וי"א ב' היו :

ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה · משמע שמבני יעקן באו מוסרה ושם מת אהרן · ובפ' מסעי כתי' ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן ואמרי' כי בהר ההר מת אהרן ח' מסעות אחר בני יעקן ואמרו רבותינו שחזרו לאחוריהם ח' מסעות ובמוסרות נתאבלו על אהרן כאלו מת שם · ולפי הפשט נ"ל מוסרה ומוסרות שתים הוו · וכן בארות בני יעקן ובני יעקן אינו דבר אחד · והר ההר היה בין בארות ומוסרה ושם מת אהרן ולכך הוא אומר ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן ללכת למוסרה ופגעו בהר ההר ושם מת אהרן :

בעת ההיא · כשנעשה זה העגל אשר דיברנו למעלה · הבדיל ה' את שבט הלוי לשמשו לפי שלא טעו בעגל וכן הוא אומר והכהנים הלוים בני צדוק אשר שמרו את משמרת מקדשי בתעות בני ישראל מעלי המה יקרבו אלי לשרתני· על כן שבחרם ה' לשמשו לא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו שלא יתעסקו אלא בשימושו · וא"ת במה יתפרנסו· ה' הוא נחלתו ה' שצוה את ישראל לחרוש ולקצור בשבילם ולתת להם מעשר דגן תירוש ויצהר ועדים לשבת :

ואנכי עמדתי בהר · לקבל הלוחות האחרונות ולהרבות תחנתי לפני הקב"ה שימחול העון לגמרי :. וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא וימחול לי לגמרי· ובשורת המחילה ביוה"ך ולכך הוקבע להיות יום מחילה וסליחה כי ק"ך ימים מתתן תורה עד יוה"כ כי כששה בסיון נתנה התורה והתחילו כמ' יום שעמד לקבל הלוחות הראשונות בו' בו כדאמרי' בז' עלה הרי כ"ד מסיון וי"ז מתמוז הרי מ' וירד בי"ז בתמוז ונשתברו הלוחות מפני העגל ועלה בי"ח להתפלל על העון ועמד מ' אחרים י"ב בתמוז וכ"ח באב הרי מ' ובו ביום א"ל הקב"ה פסול לך וביום כ"ט עלה לקבל לוחות האחרונות ועמד מ'· ב' מאב וכ"ט מאלול וט' מתשרי הרי מ' שלישיים וירד בי' בתשרי ובפסח מצרים היה בה' בשבת שהרי בעשור לחדש שלקח איש שה לעיניהם של מצרים לשוחטו ולא אמרו דבר · אירע בשבת ולכך נקרא שבת הגדול מפני אותו הנס · וי"ד היה בד' בשבת ופסח בה' וי"ז בתמוז כמו כן בה' כי לעולם פסח וי"ז בתמוז ביום אחד · כמצאו לוחות הראשונות באו בה' בשבת ור"ה ביום השבת ויום כפור ביום שני ולפי שהלוחות באו ביום ה' וביום שני הוקבעו לקרות בהם בתורה שלא יהיו ג' ימים בלא תורה · ורבא אמר דרשו ה' בהמצאו כלומר ב"ה מצאו שנמצא להם התורה ביום ב' וביום ה' ואז כ"ד יושבין שמתוך שבאין לשמוע קריאת התורה באין לדין · והרב"ש נתן סימן בצדק תשפוט כי מזל צדק ביום ה' בתחלת יום ה' בשעה ראשונה ובליל שני בשעה ראשונה כדאמרי' בשבת חל"מ כשנ"ל בימים· כשנ"ל חל"מ בלילות· ואחר סליחה אמר לך נחה את העם ולא קלה כך נפשו · ג"ג ·

מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה · דבר זה תימה אין לך עול גדול כיראת שמים ·· ושמעתי שתחלת הפסוק קאי לסוף פסוק שני דקאמר אשר אנכי מצוך היום לטוב לך ואינו עושה כי אם להנאתך שתקבל שכר טוב · ומזה הפסוק רמזו חכמים לומר מאה ברכות בכל יום מדכתיב מה אל תקרי מה אלא

ר' לוי ור' סימון ח"א מתחת כסא הכבוד וח"א מתחת אהלו ברא לו הקב"ה מחצב ומשם חצב לו הקב"ה הלוחות ונתן לו הפסולת ומשם העשיר משה שהיו של סנפירינון וזש"ה ידיו גלילי זהב אלו הלוחות ומה הראשונים כששים רבוא אף ב' כששים רבוא והרי כתי' ואיש לא יעלה עמך אלא העמיד הקב"ה ממשה ס' רבוא שכן כתי' בדברי הימים ובני רחביה רבו למעלה ראש ודרשי' למעלה מששים רבוא :

ושמתם בארון · שבו היו תמיד מונחים שברי הלוחות ואותו היו מוליכים למלחמה כדתנייא בספרי וארון ברית ה' נוסע לפניהם זה שיוצא עמהם למלחמה והוא היה ארון עץ שעשה משה בעלותו להר סיני ונתנה שם בו גם לוחות האחרונו' כדכתיב ואשים את הלוחות בארון אשר עשיתי עד שעשה ארון של זהב שעשה בצלאל וכשנעשה נתנו הלוחות האחרונות שנא' ונתת אל הארון את העדות אשר אתן אליך ואותו שעשה בצלאל לא היו רגילין להוליך למלחמה כדכתיב במלחמת שילה מי יצילנו מיד האלהים האדירים האלה כי לא היתה כזאת תמול שלשום שלא הורגלו להוליכו ושם לקו שנשבה הארון ועל אותו ארון אחז"ל כל זמן שארון ושכי' שלא במקומן ישראל אסורים בתה"מ והא דכתיב באוריה שאמר הארון וישראל יושבין בסוכות ואני אלך לשכב עם אשתי ומשמע דמחמיר על עצמו היה אבל אחרים מותרים היו בתשמיש היינו בארון של עץ שעשה משה שהיו מוליכין במלחמה ומה שהיה במלחמת יהושע עמהם על פי הדבר היה והא דאמרי' בשלהי פ"ק דב"ב מלמד שהלוחות ושברי לוחות מונחים בארון ומשמע התם דהיינו הארון שעשה בצלאל היינו בבנין הבית שהיה מנוחה עדי עד ובירושלמי בזה פלוגתא י"א ארון א' היה וי"א ב' היו :

בעת ההיא כשנעשה העגל הבדיל ה' את שבט הלוי לשמשו מפני שלא טעו בעגל וז"שה והכהנים הלויים בני צדוק וכו' וע"כ בחרם הקב"ה בחלקו ולא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו כדי שלא יעסקו בשום דבר כ"א בעבודת הש"י יתברך וא"ת א"כ במה יתפרנסו ה' הוא נחלתו שצוה ליש' לחרוש ולזרוע בשבילם ולתת להם מעשר דגן ותירוש ועדים לשבת :

ואנכי עמדתי בהר ·· לקבל לוחות האחרונות ולהרבות בתחנונים למחול העון לגמרי וישמע ה' אלי גם בפעם הזאת ומחל לגמרי ויוה"כ היה כשאמר סלחתי כדברך ולכך הוקבע אותו יום למחילה ולסליחה כי ק"ך יום יש מתתן תורה ועד יום הכפורים כיצד בו' בסיון ניתנה התורה ובז' בו עלה לקבל לוחות ראשונים והיה לו להשהות מ' יום בלא אותו יום לפי שאין לילו עמו והז"ל לירד עד י"ח בתמוז וירד בי"ז. ובאותו יום נשתברו הלוחות ולמחר בי"ח עלה והתפלל על מעשה העגל ושהה שם מ' יום שנאמר ואתנפל לפני ה' כראשונה ושלמו בכ"ח באב כיצד ז"ב מתמוז מיום העלייה וכ"ח באב היה מ' וירד ולמחר בכ"ט א"ל הקב"ה פסל לך ועלה בכ"ט ואמ'להם ליום' למחר ליום ל' מאב שיתחילו מ' יום תקעו שופר כדי שלא יטעו בירידתי כמו בראשונה וזכר לדבר אנו תוקעין בר"ח אלול שהוא יום ל' באב שלעולם אנו עושין ר"ח ב' ימים יום א' מחדש אב שהוא מלא ושהה שם מ' יום שנאמר ואנכי עמדתי בהר מ' יום כימים הראשונים

שלא מאה וכשתוסיף א' תקרא מאה · ותמצא מאה אותיות בפסוק והשתא איכא תרתי טעמים שאתה קורא מאה · ולפיכך אנחנו כורעים במודים לפי שמודי"ם בגימ'ק'כנגד מאה ברכות שאדם חייב לומר בכל יום :

כי לא את בניכם · כלומר אינם ראויים ליענש על המצות ככם שהרי אתם ראיתם את מוסרו ואת גודלו ולא לפטור הבנים בא : למען תחזקו · אינני אומר עשו המצות למען תחזקו שאין משמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא עשו המצוה מאהבה כי למען הדבר הזה תחזקו · ואין למען מוסב על תיבות שלאחריו וכן למען תאריכון ימים : וכו תדבק · והטעם כי לעיל תניה כתיב ואהבתם את הגר והוהב גר · ואף אתה הדבק בו ועשה כמוהו אבל בפרשת ואתחנן לא איירי במעשה של הקב"ה :

לא כארץ מצרים היא · שהיא ארץ מישור שאדם יכול להשקותה ולמשוך מים מנהרות על פני כל השדות כגון שעושים כגן הירק הזורעים על שפת הנהר·כי היא הרים ובקעות ואין אדם יכול להשקותה מהנהרות ולפי שאתם צריכים לו תמיד לגשמים הזהרו במצותי כדי שאתן לכם גשמים בעתם : ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה· לפקוד יושביה ולדקדק במעשיהם תמיד שאינם נידונים אלא על פי מעשיהם והקב"ה בשהוא פוקד אותם אומר אם שמוע תשמעו למצותי אתן גשמיכם בעתם :

יורה זהו מרחשון וזהו תחלת גשמים ומורה הבריות להטיח גגותם ולפיכך קורהו יורה לשון הוראה והוא בא להצמיח את הזרעים · מלקוש זהו ניסן ויורד על המלילות ועל הקשין לגמור את התבואה ועל שבאה למלאת את הקש כנרגיר התבואה קורהו מלקוש כמו שתי תיבות מל קוש: ואספת דגנך· כלומר אחר כך לא ירדו גשמים עליו כאספך דגנך כל זמן שאתה בשדה כי סימן קללה הם דכתיב הלא קציר חטים היום אקרא אל ה' ויתן קולות ומטר ודעו וראו כי רעתכם רבה · ובברכות פריך כתיב ואספת כלומר אתה בעצמך וכתיב ואספתי דגני· ומשני כאן בזמן שישראל עושין רצונו של מקום כאן בזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום · וקשה לן כל הפרשה קאי אהא דכתיב בתחלתה והיה אם שמוע תשמעו:

הראשונים ושלמו ביום הכפורים· כיצד יום א' מאב וכ"ט מאלול הרי שלשים וי' מתשרי הרי מ' והוא יוה"כ באותו יום א"ל סלחתי כדבריך ולמחר ירדו י"ז בתמוז שלאותה שנה בה' בשבת היה שהרי לעולם פסח וי"ז בתמוז ביום א' הם והסי' על מצות ומרורים יאכלוהו ובפ' רע"ק מסיק דפסח שיצאו אבותי' ממצרים ה' בשבת היה ונמצא שלוחות הראשונות ירד בה' בשבת בי"ז בתמוז ומדפסח בה' בשבת היה א"כ ר"ה בשבת לסי' דאתב"ש ג"ר וא"כ יוה"כ ביום ב'·היה אלמא לוחות האחרונות ירדו ביום ב' ולפי שתיהן חדא ירדו ביום ב' וחדא ביום ה' נהגו לקרוא בתורה ביום ב' וביום ה' וזהו דרשו ה' בהמצאו שהם ימי קריא' התורה ואז ב"ד יושבין בעיירות שמתוך שבאים לשמוע התורה באים לדין וזהו מתקנת עזרא ואילך שב"ד יושבין בעיירות והרב בכור שור נתן סי' לדבר בצדק תשפוט עמיתך ובשני הימים האלה מזל צדק משמש בשני בתחלת ליל ב' שעה ראשונה ובחמישי בשעה ראשונה מן היום דהא אמרי' במס' שבת בשנ"ץ חל"ם ראשי לילות חל"ם בשנ"ץ ראשי ימים וסימניך כי היא היתה אם כ"ל ח"י:

לא כארץ מצרים היא · שהיא ארץ מישור שאדם יכול להמשיך לשדותיו מים מן הנהרות כמו שאדם עושה לגן הירק הזורע על שפת הנהר·שא היא הרים ובקעות ואין אדם יכול להשקות מן הנהרות שא למטר השמים וכו' תשתה ותמיד אתם צריכים להקב"ה ולכן הזהרו במצותיו כדי שיוריד לכם מטר בעתו ומוכיח במס' תעניות דעבים ממים של מעלה הם שותים ועוד מסיק א"י שותה מי גשמים ושאר ארצות מי תמצית·א"נ הקב"ה משקה אותה ושאר ארצות ע"י שליח שנאמר הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות :

ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה·לפקוד יושביה ולדקדק במעשיהם שאינם נידונים אלא לפי רוב מעשיהם ולפי' אם שמוע תשמעו אל מצותי אז ונתתי מטר ארצכם בעתו וכן מסיק פ"ק דר"ה עיני ה' אלהיך בה עתים לטובה ועתים לרעה עתים לטובה כיצד הרי שהיו יש' רשעים גמורים בר"ה ופסקו להם גשמים מועטים ולסוף חזרו בתשו' להוסיף עליהם אי אפשר שכבר נגזרה גזירה אלא הקב"ה מורידן בזמנן ועל הארץ הצריכה להם · עתים לרעה כיצד הרי שהיו ישראל צדיקים גמורים בר"ה ופסקו להם גשמים מרובין ולסוף סרחו לחסר א"א שכבר נגזרה גזירה אלא הקב"ה מורידן שלא בזמנן ועל הארץ שאינה צריכה להם :

מראשית השנה חסר א' · מכאן א"ר יצחק בפ"ק דר"ה כל שנה שרשה בתחלתה מתעשרת בסופה שנא' מראשית השנה מכלל דאית שנה שרשה בתחלתה פי' שהעולם זכאין ונוהגין עצמן בשפלות ובענוה:

יורה על שם שיורה כחץ · מלקוש בניסן על שם שממלא התבואה בקש שלה · מלקוש פ"א שמל קשיות לבבות של ישראל כשהגשמים נעצרים ועושים תשו' ממעשים רעים וזהו מלקוש קושי לב :

בימי השמים על הארץ · כמהלך שמים לארץ כן עולין ימי האבות ימי אברהם קע"ה ויצחק ק"פ ויעקב קמ"ז בין הכל חמש מאות ושני שנים וכן מהלך משמים לארץ :

תוספות פרשת ראה הרא"ש

ראה אנכי נותן לפניכם היום וכו'·כראים הדברים דמאי דכתיב והסירותי לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר וכתיב כי מלאה הארץ דעה את ה' דמשמע כולם ידעו את ה' מגדולים ועד קטנים דהאי קרא אימות המשיח קאי דכי היכי דנכים רחמנא ליצר

ראה אנכי·ראה איזה אני אומר לך שתבחר בחר לך אותו שאמ' אנכי ה' אלהיך ד"א ראה אנכי שבחרתי בטובה ולפי' אני משונה מכל שנא' ומשה לא ידע כי קרן עור פניו: היום ברכה וקללה·היום כעוהז הם ברכה וקללה אבל לימות המשיח הם כלם ברכה ושאל

לומר הרע דע"ז · הכי כמו לימות המשיח ויעביר כל יצה"ר שבעולם ולכך הגלות ארוך כל כך שיתכפרו בו כל עונותינו בצרות רבות אשר סבלנו ולא שכחנו שם ה' אלהינו להעביר יצה"ר ממנו ולכך כתיב ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה כלומר בעולם הזה אבל לימות המשיח כולו ברכה · מין א' שאל את ר' נתן בר' משולם למה האריך גלות זה בעונכם יותר משל בבל שגלו בעון ע"ז ואין לך חמור מע"ז · והשיב לו בבית ראשון עשו צלמים ואשרות והבלים שאינן בני קיימא ונפרע הקב"ה מהם בע' שנה של גלות · אבל בבית שני שעשו ישראל ע"ז מעצמם שכולם מישראל היו: והפכו נבואת הנביאים על עבודה זרה קיימת ומקובלת לעובדיה · לפיכך כמו כן שוהים בגלות ארוך וקבוע: אל המנוחה · כשיניח הקב"ה לכם · ואל הנחלה · כשתעברו את הירדן לרשת את הארץ: רק את דמו לא תאכלו · כלומר אעפ"י שאני מתיר לך את הבשר שהיתה אסורה מתחלה ע"י פדיון אינני מתיר הדם והוא הדין לחלב שאינו מותר אלא נקט דם משום דאית ביה מילי אחריני: כל ימיך על אדמתך · נראה הפשט שבארץ ישראל יש לישראל נחלה ובלוי אין צריך נחלה כי יתנו עיניהם עליהם:

וזבחת כאשר צויתיך· אמר ה"ר יעקב מקורבוי"ל כי כאש"ר צויתי"ך עולה בגימ' ר"ב אח"ד בעו"ף ור"ב שני"ם בבהמ"ה וחי"ה (הג"ה · ונראה לי אברהם ממון דאין החשבון נתקנו רק שיהיה צויתך חסר ורוב מלא והנה כאש"ר צוית"ך בגימ' רו"ב אח"ד בעו"ף ורו"ב שני"ם בבהמ"ה ובהכי ניחא דכן כתיב בתורה צויתך חסר):

ובא האות והמופת · תניא א"ר עקיבא ח"ו שאין הקב"ה מעמיד חמה לעוברי רצונו אלא כגון חנניה בן עזור שבתחלתו היה נביא ולסוף נביא שקר· וה"ק קרא כי יקום בקרבך נביא אמת ונתן אליך אות או מופת בעודו נביא אמת על הדברים שאמר הקב"ה· ובא האות והמופת שאמר ועכשיו נעשה נביא שקר ואמר לך עבוד ע"ז ואמר לסמוך עליו שהרי כמה אותות עשה · לא תאבה לו ולא תשמע אליו · וא"ת מאחר שסופו לקלקל למה עשהו הקב"ה נביא אמת להטעות בניו על ידו ולכך הוא אומר כי מנסה ה' אלהיכם אתכם וכ"ש שאין לשמוע לאותו העושה על ידי מכשפות · כי דבר סרה על ה' אלהיך כדי להסיר אתכם מאחריו:

כי יסיתך אחיך בן אמך · שהוא חביב לך שהייתם בבטן אחד אבל אחים מבני האב אינם אוהבים זה את זה כל כך ועוד שעוינים זה את זה על הנחלה: בסתר לאמר · דבר הכתוב בהווה כי אין דרך לדבר דבר זה כי אם בסתר · ונראה להרב"ש שאפילו אם אמר לך דבר סתר אל תאמר אותו שגילה לי סודו ובוטח בי היאך אגלנו לכך כתיב לא תחמול ולא תכסה עליו כי אין לך לאהוב אדם ולהבטיחו נגד בוראנו: כליל לה' אלהיך · כדי שיודע שלשם הקב"ה עשו מה שעשו: ונתן לך רחמים · כיון שלא רחמת על מכעיסיו הוא ירחם עליך:

בנים אתם לה' אלהיכם לא תתגודדו · מה ענין זה לזה אלא הכי פירושו אם מת אביכם שהוליד אתכם אין לכם להתגודד עליו כי עדיין אביכם שבשמים ישתבח שמו לעד חי וקיים · אבל

ושאל מין א' לר' נתן בר' משולם למה האריך גלות זה עליכם יותר מגלות בבל שעברו ע"ז ואין לך עון חמור מע"ז והשיב לו בבית א' עשו צלמים ואשרות ודברי הבלים שאינם של קיימא אבל בבית ב' שעשו עצמן ישראל ע"ז שהפכו הנבואות עליהם וקבעום לע"ז ומקובלת לעובדים לקו בגלות ארוך וקבוע · ברכה וקללה א"ר שמואל בר נחמני אם יאמר לך אדם כשבא משה לברך ברך מועט וכשבא לקלל קלל הרבה שהרי בקללות שבת"כ אתה מוצא ל' פסוקים ובברכות לא תמצא כ"א י"א פסוקים ענה לו באו ברכה וקללה להשוות הברכה לקללה ועוד למי שמביט בהם מוצא הברכות יתירות שהברכות פותחות בא"ב אם בחוקותי תלכו ומסיימות בתי"ו הרי הברכות מא"ב עד תי"ו אבל הקללות מתחילות בוי"ו ומסיימות בה"א כיד משה ואין בין ה"א לוי"ו כלום שאין מחסורת כלום וא"ר לוי מלה"ד למלך שהיה לו בן והראה לו כל מה שיש לו הכניסו לפלטרין שלו והראה לו תמחוי מלא כל טוב ובכל מותר התמחוי מלא חרבות שנונות ושלופות א"ל הכן התמחוי הזה למי א"ל לאותו שיעשה רצוני והחרבות למי שלא יעשה רצוני וימרוד בי ואף על פי שדעתו יותר להטיב לעושי רצונו ואין דעתו להרע לו למורד בו כל החרבות האלו הוא עושה להטיל אימה על המורדים וכן אמר הקב"ה לישראל אם תעשו רצוני אף על פי שכתבתי לכם מעט ברכות דעו שאני מוותר לכם ואם לא תעשו רצוני אני מביא כל הקללות אלא לאיים עליהם נכתבו· ד"א משל למלך שלקח עבד וכתב לו אם תעשה רצוני ותשרתני כראוי אני מאכילך ומשקך ומלבישך כראוי ואם אינך עושה רצוני אתנך בכבלי ברזל ואצוה להרגך נכנס העבד ועשה רצונו והוסיף לו המלך טובה יותר ויותר ממה שכתב חזר וסרח במלך אמר ליה התניתי עמך להורגך איני עושה עמך אלא מחצה כך הקב"ה כל זמן שיעשו ישראל רצונו השפיע להם טובה יותר ויותר על הברכה שכתב להם וכשחטאו בימי ירמיהו אמ' הקב"ה אני התניתי להם להביא עליהם הקללות יודע אני בכם שאין בכם כח לסבול אלא אעשה פשרה וא"ר אבא בר זעירא זה הכתו' עשה ה' אשר זמם בצע אמרתו שגזר בצע לשון פשרה כמו בצע · בגמרא דסנהדרין אמרו אלמלא לא שפך חמתו על העצים ועל האבנים לא נשתייר מישראל שריד ופליט וא"כ פשר עמם אמר הקב"ה בעוה"ז סדרתי לפניכם ברכות וקללות אבל לעוה"ב כל מי שרואה אתכם יברך אתכם שנאמר כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה':

את הברכה אשר תשמעו והקללה אם לא תשמעו· משל לזקן שיושב על אם הדרך ויש לפניו ב' דרכים הא' תחלתו קוצים וסופו מישור בכולו והא' תחלתו במישור וסופו קוצים ומזהיר את העוברים דרך שם ואומר להם אע"פ שאתם רואים שתחלתו של זה קוצים לכו בו ולא בדרך אחר שסופו מישור וכל מי ששומע לו הולך באותו של קוצים ויגע קימעא ואחר הולך בטוב ובשלום אבל אותם שאין שומעין לו הולכין בדרך שתחלתו מישור ולבסוף קוצים·כך אדם העובר עבירה והלך בשרירות לבו מוצא מעט קורת רוח ודרך ישר בעוה"ז לפי שנותיו וכשנופל מת הולך לגהינם שהוא דרך שכולו קוצים ויגיעה אבל הטורח ועוסק בתורה ובמצות בשביל מעט יגיעה שטורח בעוה"ז הוא

הגוים כשמת אביהם יש להם להתגודד כי אין להם עוד אב כי אם עץ ואבן שלא יועילו כדכתיב הוו אומרים לעץ הקילא וכתיב אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו :

ובנבלתם לא תגעו · אם מתו מיתת עצמן לא תגעו בהם כדי לאכלם כמו שכתוב בכל קדש לא תגע ואל המקדש לא תבא דאמרי' במכות שהוא אזהרה לאוכל ואפקיה לאכילה בלשון נגיעה וכפל מלה הוא ודרך הפסוק לשנות לשונו כשכופל דבריו · וכן תאכלו ותגעו לשון אחד הוא · ומפני הכפל שינה · ותדע דכן הוא שלא תמצא לא תגעו עד לאחר לא תאכלו אלמא כפל מלה הוא ללא תאכלו · ועוד אמרינן פשוט נבלתא בשוקא ולא תימא גברא רבה אנא ונוגע בה במפשיטה אלמא ובנבלתם לא תגעו איננו ר"ל נגיעה ממש · ועוד דאם לוקה על הנגיעה על האכילה לכ"ש :

כל עורב למינו · אותו שאנו קורין קרביז"ל אין זו דקרא שהרי רבינו יצחק בר' מאיר בדק באותו קרביז"ל ומצא בו סימני טהרה אצבע יתירה וזפק וע"כ הוא מכ"ד עופות טמאים שיש בהם ג' סימני טהרה והיה בו עוד סימן שלישי דלא מצית למימר שלא היה בו סימן כי אם אותן שני סימני טהרה והוא עורב דקרא כדאמרי' התם תרי מינייהו בעורב א"כ צריך לומר שהוא דורס · והיאך אנחנו יכולין לומר עוף הבא בשני סימני טהרה טהור ובלבד שיכיר עורב והלא כל עוף הדורס טמא ואין סי' להכירו כ"א ע"י רקיקה כדאמרי' עורב רק · ואותן שקורין לבן אספרבי"ר טועים הם שהרי הוא מכ"ד עופות טמאים וסי' חדש שאינו רק בפרס או בעזניה וזהו קורקבן נקלף כדפי' רבינו חיים וכן מוכיח הר"י מן ההיא דאמרי' שמונה ספקות הן ואמרי' מאי ספיקיהו עופות טהורין קרקבן נקלף עופות טמאים אין קרקבן נקלף והני קרקבן נקלף בסכינא · ואם הקרקבן נקלף הוא סימן החדש· היכא למימר דבאותן העופות היו כהן נקלף בסכין אם יחשב סימן טהרה אם לא · כיון שאינו נקלף ממילא אבל אם קילוף הקרקבן איננו סי' חדש ע"כ אפי' אין הקרקבן נקלף טהורין הם דכיון שיש בהן ג' סימני טהרה ע"כ סי' חדש אחד מהן ואין לו עוד שיש בו סימן החדש שאינו טהור כ"א פרס ועזניה ולהכהו לא חיישי' דהא לא שכיחי בישוב· ואם תפרש שלא יש בהם כ"א שני סימני טהרה ואם יחשב קילוף קרקבן סי' טהרה יש לספקם בכ"ד עופות טמאים דהדרי בכולהו ואם איננו נחשב סי' טהרה לפי שאינו נקלף ממילא· א"כ אין לתלותו בכ"ד עופות טמאים דבהנהו ליכא תלתא ובהני ליכא כ"א שנים ויש לטהרה בספק והא ליתא דלשון הש"ס משמע דקרקבן נקלף מביא טהרה וקאמר מאי ספקייהו עופות טהורים קרקבן נקלף ועופות טמאים אינו נקלף ואפי' הייגו מפ' דקילוף קרקבן מביא טומאה על הספקות דאז יש לספקו בעורב כדאמרי' תרי מינייהו בעורב ואין לו' דבמכירים עורב מיירי חדא דהתם סוגייא לא משמע הכי · ועוד דאפי' אי חשיב זה קרקבן נקלף נוכל לטהרם בענין זה כשמכירים זו עופות אבל אם קרקבן נקלף סי' החדש הוא אין לבדוק כ"א עליו כדפי' דלא משכח לה אלא בפרס ובעזניה וסוגייא דשמעתין במשמעה ופשוטה ומתוך

הוא יורש העולם שכולו מישור ונחת רוח ושמחה :

וזבחת מבקרך ומצאנך · אמר הקב"ה ישראל אם אין שוחטים אין אוכלים אבל או"ה מה שאין שוחטין אוכלים ואוכלים חיים חייבם שלעוה"ב אתם אוכלים שנשחטין מהבהמות ומה שאין נשחטין מלויתן שנא' בהם א' באחד יגשו ורוח לא יבוא ביניהם :

כאשר צויתיך·ארז"ל שנצטוה משה על הושט ועל הקנה ועל רוב א' בעוף ועל רוב שנים בבהמה וארז' מקרבז"ל דכאשר צויתיך עולה גימ' רוב א' בעוף ורוב ב' בבהמה ד"א נוטרי' כא"שר א' שנים רוב ואוקים המיעוט דאמרן באותו שחיותו מעט דהיינו בעוף הרי א' וב' בבהמה ורוב קאי אתרוייהו:

כי יכרית ה' אלהיך · לא כמדת הקב"ה מדת ב"ו ב"ו יוצא למלחמה בגיונות שלו ויוצאים לפניו אם נצחו הם באים ועושים לו עטרה כנלחמנו ואומרי' המלך נצח המלחמה אבל הקב"ה הוא עושה המלחמה ונוצח ונותן העטרה לישראל שנא' למכה מלכים גדולים לסיחון מלך האמורי ולעוג וכתיב משה עבד ה' ובני יש' הכום וכן בימי יהושע כתיב וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים ונתן העטרה לישראל שנא' ואלה מלכי הארץ אשר הכה יהושע ובני ישראל :

ובא האות · תניא א"ר עקיבא ח"ו שאין הקב"ה מעמיד חמה לנביאי השקר אלא כנגד חנניה בן עזור דברו הנביאים שבתחלתו נביא אמת וה"ק כי יקום בקרבך נביא אמת ונתן אליך אות או מופת ובא האות והמופת אשר ידבר עכשיו הוא מתנבא בשם ע"ז ואו' לסמוך על דבריו ר"ל או שאמת אני מדבר שהרי כמה אותות ומופתים עשיתי לעיניכם לא תשמעו בשביל זה אל דברי הנביא ההוא · וא"ת הואיל וסופו לקלקל למה עשאו הקב"ה נביא פן יטעה את בניו לכך כתיב כי מנסה ה' אלהיכם אתכם וכ"ש שאין לו לשמוע לאותם הנביאים הנעשים מתחלתם ע"י כשפים :

כי דבר סרה על ה' אלהיכם·להסיר אתכם מאחריו:

כי יסיתך אחיך בן אמך שהוא חביב עליך שבניכם יצאתם מבטן א' וכן ר"ל עוד בשיר השירים מי יתנך כאח לי יונק שדי אמי אבל בני האב אינם אוהבים זה את זה כל כך בשביל הירושה :

בסתר לאמר · דיבר הכתו' בהווה כי דרך לדבר דבר מכוער כזה בסתר והרב בכור שור אומר לפי שנא' הולך רכיל מגלה סוד אל תאמר ע"ז שדבר בסתר שאסור לגלותו כי אדרבא לא תכסה עליו שאסור לכסות דבריו :

כליל לה' אלהיך · כדי שיודע לכל שלשם הקב"ה חרבתם את העיר ולא ליהנות ממונם· ונתן לך רחמים ורחמך בשכר שלא רחמת על מכעיסיו הוא ירחם עליך :

בנים אתם לה' אלהיכם · ולכך אם מת אביכם מב"ו לא תתגודדו שהרי אינכם יתומים בכך כי יש לכם עוד אב שהוא חי וקיים יתברך אך הגוי כשמת אביו יש לו להתגודד שאין לו עוד אב כ"א עציו ואבניו שאין בם מועיל דכתיב אומרים לעץ אבי אתה ולאבן את ילדתנו :

ובנבלתם לא תגעו· אם מתו מיתת עצמם לא תגעו ואל המקדש לא תבוא איתא במס' שבועות שהוא אזהרה לאוכל ואפקיה רחמנא בלשון נגיעה ליתן שיעור לנוגע כאוכל וה"נ אפקיה רחמנא

ומתוך כך פסק רבינו חיים דעוף הבא לפנינו קרקבן נקלף אין לספקו בטמא כלל ואחרי שהוכחנו דקרקבן נקלף הוא סי' החדש א"כ נן שהוא מאותן דהדרי בהן ג' סימני טהרה דע"כ אינו דורס ואנחנו רואין שאותו שאנחנו קורין איספרוו"יר שדורס בין לפירש"י ספי' שאוחז המאכל ברגליו בין לפירוש הר"י שפי' שאוכל העוף מחיים ולכך ע"כ נן אינו איספרוו"ר ומה שאנו קורין לנשר איגל"א אינו שהרי בנשר אמרי' שאין בו סימני טהרה ואילו באיגל"א אנחנו רואין שיש בו אצבע יתירה:

וראת הראה · תימא מאי שנא דבספר ויקרא בפ' שמיני כתיב דאה בדל"ת ובמ"ת כתיב בפ' ראה ראה ברי"ש ולא כתב תרוויהו כחד דוכתא ובס' ויקרא כתיב איה ובמ"ת כתיב איה ודיה · וי"ל דהיינו טעמא דבשלמא ראה ודאה לא רצה לכתו' את שניהם במ"ת דאתא לאוסופי לפרושי משום דא"כ הו"א דדאה וראה תרתי נינהו לאוסופי אתי אבל בראה ואיה אין לטעות אע"פי שכתובים שניהם בחד דוכתא דבס' ויקרא כתיב למינהו לגבי איה ובמ"ת כמי כתביה האיה ש"מ אחת הן: ואת בת היענה · לכך אומר בת לפי שאינה ראויה ליאכל כ"א כשהיא קטנה: עטלף · בלועזו טאלפ"א אינו אלא טועה כי הטאלפ"א הוא שרץ וכאן מיירי בעופות לכן יש ללועזו קאווסור"י:

עשר תעשר את כל תבואת וכו' · בתנחומא קאמר כל לרבות סחורה: היוצא השדה שנה שנה כלו' אם עשר תתעשר ואם לא תעשר אותו היוצא השדה זהו עשו דכתיב ביה איש שדה יקח כל אשר לך מידי שנה בשנה: למען תלמד ליראה · גדול מעשר שני שמביא לידי תלמוד כיצד ישראל באים לרגל בחג המצות אינם עומדים שם אלא יום א' מפני שטרודים בקציר שעורים וכן בעצרת מפני קציר חטים וכל ישראל אין להם אלא מקדש א' ואל אחד ושבט א' שנבחר לכהונה ובעבור שילמדו ליראה את ה' אלהינו נצטוו לאכול מעשר שני בירושלים כדי שיתעכבו שם ויהיו הכהנים עובדים את עבודת ה' בקרבנות וקטרת ולוים משוררים וסנהדרי גדולה חותכת דיני ישראל אחת בירושלים וא' בהר הבית ושלישית בהר הגזית ובעלות ישראל אז יבינו יראת ה' כי יתעכבו שם עד שאוכלים מעשר שני שלהם כך שנינו בספרי:

וזה דבר השמטה · פי' לעיל בפ' מסעי גבי וזה דבר הרוצח: לא תשלחנו ריקם · שהרי במכרוהו ב"ד הכתוב מדבר ואין לו כלום לכך צריך הענקה מג' מינים אלו צאן גורן ויקב: כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים · ומאין ידעת ששכר שכיר הם שלש שנים דכתיב שלש שנים כימי שכיר וזה עבד שש שנים והוא משנה שכר שכיר ונראה שלכך הרגילו לשכור לשלש שנים שאם ישכירהו לשנה א' פעמים תתעבר השנה ופעמים לא תתעבר אבל ברוב השנים עבור א' יש בשלש שנים ואין מפסידין לא זה ולא זה: וקרא עליך אל ה' · יכול מצוה ת"ל ולא יקרא והיה בך חטא וה"פי יכול דמצוה לעני לקרוא עליו אם לא יתן לו צדקה אבל אם לא קרא עליך לא יהיה בך חטא ת"ל ולא יקרא ואפ"ה והיה בך חטא: ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגנך וכו' · מקשים והלא אין בכור נאכל אלא לכהנים · וי"ל שאז היו מפרישין שני בכורות האחד ראשון לפטר רחם והוא אסור לזרים והשני ראשון לנולדים

רחמנא לאכילה בלשון נגיעה וכפל מלה הוא לא תאכלו לא תגעו וחדא מילתא היא דאי נונע ממש קא' אכילה ל"ל דכתיבא אם על הנגיעה חייב' על האכילה לכ"ש ומיהו אר"ל דנגיעה ממש קאמ' ואזהרה ליש' ברגל כדאמרי' חייב אדם לטהר עצמו ברגל:

כל אשר לו סנפיר וקשקשת · וא"ת דגים למה פשט בשלמא בהמה נשנית מפני השסועה ועופות מפני הראה ול"ע:

את הנשר אינו אותו שקורין אגולא בלע"ז שהרי יש לו אצבע יתירה ונשר מפרש בגמ' באלו טרפות שאין לו סימני טהרה: העורב · אינו אותו שאנו קורין קואיר"בל בלע"ז שבדק ר' יצחק ומצא בו זפק ואצבע יתירה וא"כ דורס הוא שהרי לשם בגמ' דבעורב ליכא אלא ב' סימני טהרה מן הג' דהויין בט"ע עופות טמאים ואם אינו דורס הויין ביה ג' סימנים אלא ודאי דורס הוא וא"כ היאך קאמר התם דעוף הבא לפנינו בשני סימנים טהור ובלבד שיכיר עורב ואם הוא דומה לעורב ומכיר כמי עורב הוא היאך טהור כיון דאמרי' עורב דורס והא קי"ל דכל עוף הדורס טמא אלא ודאי אותו שאנו קורין קואיר"בל אינו עורב: בת היענה · לכן נקט בת שאינה ראויה לאכול אלא כשהיא קטנה לפי שבשרה קשה כשהיא גדולה:

עשר תעשר · עשר בשביל שתתעשר עשר שלא תחסר כדאמ' ר' לוי מעשה באדם א' שהיה לו שדה ועשה בכל שנה אלף מדות וממנה היה מעשר ק' מדות ומן המותר היה מתפרנס הוא וביתו כל השנה כך עשה כל ימיו בשעת פטירתו קרא לבנו ואמר לו פן דעתך על שדה זו כי כך וכך הוא עושה כל שנה וכך וכך הייתי מעשר ממנו נח נפשיה דאותו זקן בא הבן שנה ראשונה עבדה ועשר כתקנה ובן שנייה ושלישית נכנס בו עין הרע פחת מן המעשר עשר מדות לשנה אחרת פיחתה השדה שלא הוציאה משפטה ממה שהיתה עושה בחיי האב ק' בשלישית פיחתה עוד מן המעשר עשר מדות ופיחתה עוד וכן ד' וה' עד שעמדה על המעשר כשראו קרוביו כך לבשו בגדים נאים ובאו אצלו שמחים אמר להם למה באתם עתה לשמוח על שנידוהו משדה שפיחתה בו"ך א"ל ע"ז אנו באין ויש עליך לשמוח כי לשעבר היית בע"ה והקב"ה כהן עכשיו אתה כהן והקב"ה בע"ה ועוד בא וראה כמה גדול כח המעשר שהרי לא נתעשרו האבות אלא בשביל המעשר אברהם דכתיב ויתן לו מעשר מכל וכתיב וה' בירך את אברהם בכל בזכות מעשר מכל · יצחק דכתיב ביה וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה' ואר"ל אומר זה למעשר היה שלא מדד אלא לעשר י"ל אין ברכה מצויה בדבר המנוי אלא ודאי לעשר מדד וכתיב ויברכהו ה' · יעקב דכתיב וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך וכתיב ביה כי חנני אלהים וכי יש לי כל בזכות אותו מעשר שהרי כתיב עשר תעשר ומה כתיב למעלה לא תאכלו כל נבלה וא"ר עזריה בשם ר' אבא מלמד שכל האוכל פירותיו בלא הרמת המעשר כאלו אוכל נבילות וטריפות ועוד בעון מעשר שדפון בתבואה ממ"ש למעלה לא תבשל גדי בחלב אמו אמר הקב"ה לא תגרמו לי לבשל הגדיים בחלב אמותיהם כלו' לבשל התבואה בעודה בחלב שאם אין אתם מעשרין כראוי הוציא מלפני רוח קדים ומשדפתן כד"א ושדפת לפני

קמה ·

לגולדי' מן העדר והוא מותר לזרים והוא שיסד הפייט באמת יהגה חכי פטר שור וחמור בכורי רפתיך :

הזכר תקדיש · נהג בו מנהג קדש הזהר שלא תעבוד בו שאינו שלך לעשות בו מלאכתך ולא ליקח גיזה שלו אלא לאכול לפני הקב"ה לאחר זריקת דמו והקטר אמוריו : ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך וכו' · כלל את העניים עם הבעלי בתים לשמוח בחג הסוכות ובחג השבועות מה שלא כלל בחג המצות לפי שבחג המצות אם חלקת לעניים בקצירת שעורים עדיין לא חלקת מקציר חטים ואם חלקת בשבועות מקציר חטים עדיין לא חלקת לו מאסיפת דגן אבל בחג הסוכות שחלקת לו מן הכל אז יהיה שמח ולפי שבחג הסוכות הוא פנוי מלקצור פירות ולאספם הבית הזכיר כאן שמחה : שבעת ימים תחוג · לפי שהכל בפנים : אבל מנוך שבעת ימים · כדפי' לעיל כפ' אמור :

כי יברכך ה' אלהיך · בכל תבואתך בלו' יקדים ברכתו בקיץ במעשה ידך כדי שתשמח בחג הסוכות : מהחל חרמש בקמה · אל תיקרי בקמה אלא בקומה שכל מעשה העומר בעמידה ולפיכך אנחנו מברכין על ספירת העומר בעמידה : והיית אך שמח · שלא יגיס לבו לפנות לבטלה · כדאמרי' סקבא דשתא ריגלא · פי' גרוע שבכל השנה זו הרגל · לפי שלבו של אדם גס בו וקל להרהר ולכך נהגו העולם להתענות אחר הרגלים שני וחמישי ושני : והיית אך שמח פ"ה לפי תלמודו למדו לרבות לילי יו"ט אחרון לשמחה וקשה דאך משמע מיעוט וי"ל דהיית משמע מיעוט ואך מיעוט כמו כן ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות וכן מפרש ואך דהכא משמע ריבוי וה"ק והיית אך שמח שאספת הכל בבית ואינך צריך רק לשמחה כי אתה פנוי מכל וביתך מלאה כל טוב :

קמה וכשמתעשרת כראוי מתברכת בגשמים ובלמחים שנא' פקדת הארץ ותשוקקה רבת תעשרנה למחה תברך ועוד בא וראה כמה חביבין המעשרות לפני הקב"ה ששקולין כנגד כל המצות שנא' בערתי הקדש מן הבית וגם נתתיו וכתיב בתריה עשיתי ככל אשר צויתני אם אתה עושה כן הדבר המוטל עליך השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך ישראל : שנה בשנה · אם מעשר שנה זו אתה זוכה לעשר שנה אחרת ועוד כתיב מעשר דגנך ותירושך ואם לאו הרי הוא דגני ותירושי שנא' לכן אשוב ולקחתי דגני בעתו ותירושי במועדו ועוד אם אתה מעשר כראוי תבואת זרעך ואם לאו היוצא השדה שנה שנה זהו עשו דכתי' ויבוא עשו מן השדה ועוד בא וראה כמה גדול כח של מעשרות שהם שקולים ככל התורה בתורה כולה כתיב לא תנסו את ה' אלהיכם וגבי מעשר כתיב הביאו את כל המעשר לבית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת וכו' עד בלי די עד שיבלו שפתותיכם לו' די :

וזה דבר השמיטה שמוט · מכאן אחז"ל הפורע חוב לחבירו בשמיטה צריך שיאמר משמט אני שנא' וזה דבר כלומר דבר לו משמט אני וכן כרונא שנא' בו וזה דבר הרונא וכירושלמי מסיק ש"מ האי מאן דקכים כחדא מסכתא וכעו מוקרין ליה כגון תרין צריך למימר כחדא לחודה אנא חכים :

כי בגלל הדבר הזה יברכך · כ"ש לא תעלה על לבך שתהיה חסר בכך כי בגלל הדבר הזה יברכך וכן מתפרש ושכב בשמלתו וברכך : לא תשלחנו ריקם · שהרי במכרוהו ב"ד הכתוב מדבר שאין לו כלום שנמכר בגניבתו ולכך צריך הענקה מג' מינים לאן גורן ויקב : כי משנה שכר שכיר · הוא ב' שנים כדכתיב שלש שנים כימי שכיר ונקלה כבוד מואב וא"כ זה שעובד שש שנים הוי משנה שכיר :

הזכר תקדיש · תנהג בו מנהג קדש שלא תעבוד בו שאינו שלך לעשות מלאכתך ולא ליקח גיזה שלו אלא לאכול לפני הקב"ה לאחר זריקת דמים והקטרת אימורים :

ושמחת בחגך אתה ובנך ועבדך ואמתך · א"ר יהודה בר' סימון אם אתה משמח ד' בנים לוי וגר ויתום ואלמנה בימים טובים שנתתי לך גם אני משמח ד' בני ביתך בבית בחירתי והכיאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי :

והיית אך שמח · גבי סוכות כתי' שלשה שמחות ושמחת בחגך אך שמח ושמחתם לפני ה' אלהיכם כפ' אמור אל הכהנים וגבי שבועות לא כתי' אלא א' וגבי פסח לא איכא שמחה כלל לפי שעדיין בפסח לא נלקטו הפירות ולא התבואה ובשבועות כבר נלקטו הפירות ואיכא חד שמחה כי עדיין לא נלקטה התבואה ולא נאספה לבית אבל בחג הסוכות איכא הכל שנלקטו הפירות והתבואות וגם הכל נאסף לבית אז שמחה שלימה ולכך כתיב ביה ג' שמחות · א"ך שמח · גימ' דימי קריאת הלל כ"א ימים :

תוספות פרשת שופטים הרא"ש

לא תטע לך אשרה כל עץ · פשטיה דקרא שדרכן היה לעשות כן למזבח הבעל כדאותא גבי גדעון שנתץ מזבח הבעל והאשרה אשר עליו כרת וטעמיה דהכא שלא יהיה נראה כשיקריבו על המזבח דעל שם האשרה הם מקריבים : אשר שנא ה' אלהיך · אע"פ שהו"ל לעשותם שלא לשם ע"ז שנא אותם ודוגמא בזה אמרי' בפ"ק דע"ז · מכלל דרבנן סברי שרפה חקה היא והא דתניא שורפים על המלכים ואינן מדרכי האמורי ואנן היכי שרפינן והכתי' ובחוקותיהם לא תלכו אע"ג דאמרי' פרק ד' מיתות דמיירי הכתוב באורייתא כגון שרפה דכתיב ובמשרפות אבותך כן ישרפו לך מ"מ לאו מינייהו גמרי' ולא עבדינן משום

שופטים ושוטרים · שופטים לדון שוטרים לכוף הבעלי דינין לקיים עליהם את הדין וכה"א ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו · ויואב בן צרויה על הצבא מה ענין זה לזה וכו' כדאי' במס' סנהדרין פ"ב : ושפטו את העם משפט צדק · שיהא השופט נקי מכל משפט שלא יהא פתחון פה לשום אדם עליו כמו משה שאמר לא חמור א' מהם נשאתי · וכמו שמואל הנה ענו בי נגד ה' ונגד משיחו וכו' וכן מלינו מעשה בר' אלעזר בר' יוחנן שהיה אילן נטוע בתוך שדהו ונופו נוטה לצד שדה חבירו בא אדם א' ונעק לפניו על אדם אחר שנוף אילנו נוטה לתוך שדהו אמר לך ובוא למחר א"ל ר' על כל המשפטים שבאים לפניך

מטוס ובחוקותיהם לא תלכון ה"נ כדבר שאינו חק לע"ז ופי' דשרפה חקה היא הוי חק לשם ע"ז וכדבר שהוא חק לע"ז אע"פ שהוא כתוב בתורה קא עבר משום ובחוקותיהם לא תלכו :

או שלשה עדים · לפי שכתוב גבי ב"ד אחרי רבים להטות פי' לך גבי עדים דאין להם ללכת אחר הרוב דאם באו ג' להעיד וא' מהם מוכחש אין הולכין אחר הרוב אלא עדותם בטלה · וכמו שאמרו חכמים בשם שאם נמצא בשנים אחד מהם קרוב או פסול עדותן בטלה כך משלשה : לבלתי רום לבבו · טעם אחא שהזכיר וכסף וזהב לא ירבה לו · ולבלתי סור מן המצוה זה טעם לס"ת שיוצא ונכנס עמו :

לא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל · כלו' שלא יטול נחלה לבדו כשאר שבטים וא"ת ולטרף עם אחר ליטול חלק כשמעון אשר עם יהודה דכתיב ויטל חלק בני שמעון בתוך נחלת בני יהודה · לכך נאמר עוד ונחלה לא יהיה לו בקרב פי' בתוך · ובספרי דורשו ונחלה לא יהיה לו זו נחלת שאר · בקרב אחיו זו נחלת חמשה · פי' הרב"ש זו נחלת שאר · זו בני רחל וזלפה ובלהה שהם ששה וקוראם שאר על שאינם אחין כי אם מאב ונחלת ה' הם בני לאה שאע"פ שאחיו של לוי מאביו ומאמו אפ"ה לא יקח נחלה עמהם וקשה שכבר הוציאו מקרא ראשון ועוד בכל מקום שאר דבר אחד הוא ונ"ל נחלת שאר זו נחלת אשתו כדאמרי' שארו זו אשתו נחלת חמשה הם חמשה מתים שהכהן מטמא בהם :

ראשית דגנך · אין לו שיעור אלא שיהיו שירים ניכרים שלא יעשה אדם כל גורנו תרומה ולכך נתנו רבותינו שיעורין שלשה ואסמכינהו אקרא· עין רעה אחד מששים דכתיב ששית האיפה מחומר חטים וששית האיפה היינו חצי סאה דהאיפה הוא ג' סאין והחומר הוא כור שהוא שלשים סאין וחצי סאה משלשים זהו אחד מששים · עין יפה א' מת' דכתיב וששיתם את האפה מחומר החטים ומחומר השעורים וששיתם משמע תרי ששיות שהן סאה תן ששית על ששיתם הרי סאה וחצי וכתיב מחומר החטים ומחומר השעורים הרי סאה וחצי מחומר·מב' חומרים שהם ס' סאין הרי זה אחד מארבעים עין בינונית זו א' מחמשי' דכתיב תרומה תרי ממאה עי"ל מדכתיב וממחצית בני ישראל תקח א' אחוז מן החמשים וקרי לה תרומה:

קוסם קסמים · פ"ה איזהו קוסם קסמים האוחז מקלו והכי ר"ל איזה קוסם אלו בני אדם האוחזים מקל או רצועה או שאר דבר ומודדין בהם ורואים אם ילכו או לא ילכו אם יצליחו או לא יצליחו · ד"א יש בני אדם כשיוצאים לדרך לוקחין קסמין מעץ ומקלפין אותן מצד אחד ומצד אחר מניחין את הקליפה ולוקח הקיסם וזורקו לארץ אם הקליפה למעלה זהו איש וא"ך זורק קיסם אחרת אם מחשוף הלבן למעלה אומר זהו אשה ואומר הרי תחילה איש וא"ך אשה זהו סימן טוב והולך לדרכו ואם תחלה נמצא מחשוף הלבן לעיל וא"ך הקליפה למעלה אומ' אשה וא"ך איש אין זו סימן טוב וחוזר בו ואם נמצא משניהם הקליפה למעלה או משניהם מחשוף הלבן למעלה הרי איש אחר איש או אשה אחר אשה ודרכו בינונית ועדיין עושין כן בארץ אשקלאוו"נכאה ועל שם הקסמין נקרא קוסם קסמים: מעונן איכא למימר

לפניך אתה פוסק מיד ועתה אומר לוזיל האידנא ותוב למחר מה עשה שלח פועלים וקצץ נוף האילן שלו הנוטה לתוך שדה חבירו כי אתא למחר א"ל קוץ נוף אילנך א"ל א"כ למה האילן שלך נוטה לתוך שדה חבירך א"ל לא וראה כשם שאתה רואה אילן שלי כך עשה את שלך מיד הלך ועשה כן :

לא תכיר פנים · שלא יהא עני עומד ועשיר יושב כמו שמצינו בסנהדרין בפ"ב מעשה בינאי המלך שעבדו הרג את הנפש והביאו לפני שמעון בן שטח לדין שלח אצל ינאי המלך לדין לבוא לפניהם לפי שאמרה תורה יבוא בעל השור ויעמוד על שורו וכשבא אצל חבירו נתנו לחבירו וישב א"ל שמעון בן שטח ינאי המלך עמוד על רגלך שהרי אמרה תורה ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לא כשתאמר אתה אלא כשיאמרו חבירך ופנה לימין כבשו פניהם בקרקע אמר להם בעלי מחשבות אתם יבא בעל מחשבות ויפרע מכם בא גבריאל וחבטן בקרקע באותה שעה אמרו מלך לא דן ולא דנין אותו :

כי השוחד יעור פקחים · כיון שנתן הדיין עיניו בשוחד נעשה עור ואינו יכול לדון דין אמת וא"ר אבא כל דיין הנוטל מחבירו אפי' לדון דין אמת נק' רשע שנאמר שחד מחיק רשע יוקח ואמרינן בשלהי דכתובות א"ר ישמעאל בא וראה כמה קשה השוחד שפעם א' בא אדם מרחוק והביא ראשית הגז והיה לו דין לפני הדיין ואני הייתי עומד לצד אחר ואמרתי אם יטעון כ"וכ יזכה בדין והייתי מצפה לזכותו תמיד ואע"פ שלא נתן לי שלא משלי שאני כהן להודיעך כמה קשה השוחד שמעוור העינים והלא דברים ק"ו ומה גדול כר"יש שאפי' שאר דברים לא הוי גביה ואפ"ה הטה לבו · מקבלי שוחד עאכ"ו :

לא תטע לך אשרה כל עץ אצל מזבח · פשטיה דקרא לפי שדרכן לעשות כן לעובדי מזבח הבעל כדאשכחן גבי גדעון שנתץ מזבח הבעל והאשרה אשר עליו כרת ועוד כשיקריבו על המזבח יהא נראה שבשם האשרה יהיו מקריבים: ולא תקים לך מצבה· אע"פ שהיה אוהב המצבות בימי האבות כדאשכחן גבי יעקב וישם אותה מצבה כיון שהנהיגו האמוריים לעשות כך לשם ע"ז אני שונא אותם וכיוצא פ"ק דע"ז :

או ג' עדים · לפי שכתב גבי דין אחרי רבים להטות פי' לך הכתוב גבי עדים דאין הולכין בהם אחר הרוב ואם באים שלשה להעיד והוכחש א' מהם דאין הולכין אחר הרוב אלא עדותן בטלה ור"ת ז"ל היה מקיש ג' לשנים מה שנים נמצא א' מהם קרוב או פסול עדותן בטלה אף כולן וכן אפי' הם מאה ודוקא כשבאים כולם להעיד ודעתם היה מתחלה להעיד אבל אם שנים באים להעיד והכירו בדבר וראה קרוב או פסול עדותן לא יבטל מפני ראייתו של זה כיון שלא היתה כוונתו להעיד שאם אתה אומר כן מה יעשו כמי שהרג את הנפש וכן נהגו בקידושין שאומר בשעת הקידושין כל הכשר להעיד יהיו עידי קידושין :

לבלתי רום לבבו מאחיו · זו נתינת טעם לכסף וזהב לא ירבה לו ולבלתי סור מן המצוה נתינת טעם לכתב לו משנה ספר התורה שתולה בזרועו ויוצא ונכנס עמו ושמעתי כי אותו ספר התורה לא היה כתוב בו רק עשרת הדברים ולפי שיש מאל"ף דאנכי עד אשר לרעך תרי"ג אותיות כנגד המצות קרוי ס"ת :

ונחלה לא יהיה לו · זו נחלת שאר בקרב אחיו זו נחלת חמשה פי' רבינו בכור שור זו נחלת שאר האחים דן ונפתלי גד ואשר בנימין אפרים ומנשה בקרב אחיו זו נחלת חמשה ראובן שמעון יהודה יששכר וזבולון שהיו אחיו של לוי מן האב ומן האם ואפ"ה לא יקח נחלה עמהם :

מאת זובחי הזבח · פי' שוחטי שחיטה ולא זבח קרבן ממש קאמר שהרי זרוע לחיים קיבה נוהגים בחולין ולא במוקדשים כדמסי' במסכת חולין כך נראה לי : ראשית אין לה שיעור אלא שיהיו שיריה ניכרין שלא יעשה כל גרנו תרומה ולפי' אמרו חכמים חטה א' פוטרת את הכרי אמנם רז"ל נתנו בה שיעורין שלשה עין רעה א' מששים עין יפה א' מארבעים בינונית אחד מחמשים ואסמכוה אקראי אחד מששים דכתיב ששית האיפה מחומר חטים ואיפה שלש סאים ואם כן ששית האיפה הוי חצי סאה וכור הוי שלשים סאין וחצי סאה משלשים סאים הוי אחד מששים שהרי כל' סאין יש ששים חצאי סאין · עין יפה א' ממ' דכתיב וששיתם האיפה מחומר שעורים ומחומר החטים וששיתם משמע שתי ששיות ושדי ששית האיפה דמעלה על וששיתם הרי ג' ששיות שעולין סאה וחצי וכתיב מחומר החטים ומחומר השעורים שהם ב' כורין שעולין ס' סאין ק"כ חצאי סאין וא"כ סאה וחצי שהם ג' חצאי סאין בשתעלם מק"כ חצאי סאין הוי א' ממ' שהרי בק"כ יש ג' פעמים מ' · בינונית א' מחמשים דכתיב גבי שלל מדין א' אחוז מן החמשים וקרי ליה תרומה וזהו לשון תרומה תרי ממאה וכן לשון דמאי א' מני' : וראשית גז צאנך תתן לו · ולפי דכתיב תתן אחז"ל שצריך ליתן לו דבר שיש בו נתינה שיתן לו צמר כדי לעשות אבנט :

ושלשת את גבול ארצך · א"ת ת' פרסה על ת' פרסה ומסיק פ"ב דמכות ושלשת שיהיו משולשות ק' פרסה מדרום לחברון וק' פרסה מחברון לשכם וק' משכם לקדש וק' מקדש לצפון ופריך מאי שנא מהאי גיסא דמרחקי ומהאי גיסא בי מיצעי דמקרבי פי' אותם שהם בדרום ברוח דרומית וברוח צפונית היו רחוקים מערי מקלט מאה פרסה ואותם הדרים בין חברון לשכם ובין שכם לקדש היו קרובים יותר לערי מקלט ומשני אמר אביי משום דבשכם שכיחי רוצחים דכתיב חבר כהנים דרך ירצחו שכמה מאי חבר כהנים א"ר אלעזר שהיו מתחברים להרוג נפשות ככהנים הללו שמתחברין לבקש תרומה בבית הגרנות ומשום דשכיחי רוצחים בשכם היתה קרובה לעיירות שבינה לבין חברון ובין קדש כדי שיבואו ההורגים בשוגג מעיירות הסמוכות לה לשכם למקלט ויהרגו הורגי מזיד שבתוכם ואי קשיא א"כ דבהא' הוו שכיחי רוצחים הדרא קושיא לדוכתין אמאי בעבר הירדן תלת ובארץ ישראל תלת וי"ל בגלעד מיהא שכיחי רוצחים טפי מדקרי לה קרית גלעד קרית פועלי און עקובה מדם :

מי האיש אשר בנה בית חדש · בסוטה פ' משוח מלחמה מפרש על איזה בנין הוא חוזר ועל איזו נטיעה שהרי כרם לאו דוקא ועל איזה אירוסין· אותם החוזרים מספיקין להם מים לאותם שבמלחמה ומתקינין להם הדרכים :

כי האדם עץ השדה · כי זה משמש בלשון אלא וכן ארז"ל

אוחז העינייי' ומעונן לשון עין וי"א מעונן נותן בשעות ואומר שעה זו יפה לצאת לדרכים זוהי לשון עונה ואוכא מאן דאמ' זה המעביר שבעת מיני זכור על גב העין : ומנחש שעושה מעשה כישוף מהבלי העולם כההיא איתא דמהדרא למיסקל עפרא מתותי כרעיה דרכי אמוראי : ומכשף האומר פתו נפלה מפיו מקלו נפל מידו וכן המנחש בחולדה ועופות : וחובר חבר · אחד חבר גדול ואחד חבר קטן חבר גדול שמחבר דוכים בנחש אריות ובריות גדולות · חבר קטן זהו זיבורתא ועקרבתא :

לא יקום עד אחד באיש · ואמרינן לכל עון ולכל חטאת הוא דאינו קם הא לשבועה הוא קם · ומנ"ל דקם לשבועה וי"ל בכל חטא אשר יחטא עולה בגימט' אכ"ל ק"ם הו"א לשבו"עה וכלבד שיהיה חטא בלא אל"ף : עין בעין שן בשן · פירש רש"י כי תצא למלחמה סמך הכתו' וכו' ויש לגמגם היכי מוכח מכאן דאין מחוסר אבר יוצא למלחמה וי"ל הכי לפי שאמר הכתוב עין בעין ור"ל ממון כדפרש"י א"כ אינו מחוסר אבר לכך סמך הכתו' ויצאת מלחמה לכאן לומר וכו':

להלחם עליה לתופשה · מפני מרד ולא מפני שהיא נחלתך ולכך יכלת לקרא אליה לשלום אבל מערי הגוים האלה המחזיקים בנחלתך לא תקרא להם לשלום ולא תחיה כל נשמה : לא תשחית את עצה כי האדם עץ השדה · כי לשון אלא וה"פ לא תשחית אלא אותו שמוזקך בלו' שאדם יכול לבא מפניך במצור כגון אם יש יער לפני העיר ואפי' נושא פרי אעפ"י שהוא עץ מאכל כיון שאדם יכול להזיקך לארוב אותך לבא מפניך במצור שאתה יושב יכולת להשחיתו הרב"ם · עוד י"מ כי האדם עץ השדה חיות האדם בעץ השדה לאכול ממנו והמקרא קצר כדכתי' בס' שמואל חמור לחם אחד · ולבא מפניך במצור כמו מלכא בלו' לא יבאו נגדך להלחם במצור שלא יהיה לך צורך ליסוג אחור שיהיו מזונותיך אצלך ואע"פי שהמצור תוך לעיר קורא אותו מצור כמ"ש בירמיה ותבא העיר במצור :

נחל איתן · פי' ה"ר אבשילרד שהיה דינו קשה שמשם היו יוצאים תולעים ואוכלים הרוצח בכל מקום שהוא וכן משמעות איתן חזק וקשה :

כפר לעמך יש' · מדרש לעמך יש' אלו החיים אשר פדית אלו המתים שכפרים מממון החיים ומכאן סמך למזכירין נשמות ביו"הך ופוסקין עליהם צדקה :

ונכפר להם הדם · פי' הרב"ם דכל זה נוה הקב"ה לעשות כדי שיהא מכיר לנרצח שמתוך כך שמא יבואו מכירים ויעידו ולא תהיה אשתו עגונה · ונר' להרב"ם דאעפ"י שארז"ל אין מעידין אלא א"כ ראו פרצוף פנים עם החוטם הוא עדות שאמ' מעידני על חותמו ופרצוף פניו שהוא כך וכך והדיינים מבינים מתוך דברי העדים ומדמיונן שהוא זה אבל אם אמר מכיר אני ודאי שהוא זה ובטביעות עין גמור כאילו ראיתיו חי ודאי דאשתו לא תנשא אפי' לאחר כמה שבועיות לפי' אם הוא מוחזק יכולין לבא להתבונן בו ושהוא דטבע בדגלת ואסקוה אגושנא דשבישלא ואנסבא רבא לדביתהו בתר ה' יומי פרות הוא ודמיון דלא אמר מוחזקני בו אל נכון :

ואתה תבער הדם הנקי וכו' כי תעשה הישר· בלו' אם תעשה המצוה כהלכתה תבער הדם שתעביר

תוספות

שתעביר הרוצח מתוך כל העיירות שבאות למוד ופרש"י דאתא לו' אם הרוצח כמצא אחר עריפת העגלה אין פוטרין אותו · וק' דהא איצטריך לן האי קרא פ' אלו נערות ופי' ר' מיתות לו' דהוקשו ש"ד לעגלה ערופה ותי' הר"ם מברונא דסוגיא דכתובות אתיא כמ"ד חנק חמור ולכך איצטריך האי קרא להקיש ש"ד לעגלה ערופה ולו' דאפי' קטל בן חורין הוא בסייף והאי תנא דהכא סבר כמ"ד חנק קל וא"כ ידעי' סייף בבן חורין מק"ו דעבד הקל ולא איצטריך להיקש · וא"ת ולמ"ד חנק חמור ואיצטריך האי קרא לעגלה ערופה להקיש ש"ד לעגלה ערופה מנ"ל שאם נמצא ההורג אחר העריפה מנין שאין פוטרין אותו וי"ל דנפקא ליה מדכתיב ולארץ לא יכופר לדם וכו' ולמאן דנפקא ליה מן ואתה תבער הוצטריך ליה האי קרא לו' שאם נמצא הרוצח אחר יוה"ך שממיתין אותו דס"ד דליכפר יוה"ך על רציח' ספקא זו ואידך דמוקי ולארץ לא יכופר דהיכא דנמצא ההורג אחר העריפה מנ"ל היכא דעבר עליו יוה"ך · וי"ל דנפקא מדכתי' כפר לעמך וגו' אשר פדית ה' דהויא כפרה זו אפי' לאותם שיצאו ממצרים שעברו עליהם כמה יוה"ך הרבה דיוה"ך אינו מכפר על זה אם לא בהבאת העגלה ואידך לית ליה לדר"ש וכן פי' בפ' אלו נערות :

הרא"ש

ארז"ל כי משמש כארבע לשונות אי דילמא אלא דהא וה"פ אלא אותו עץ שאדם יכול לבוא בו מפניך במצור כגון אם אילן עושה פירות לפני העיר ויכול האדם ליכנס שמה ולהחבא לארוב לך במצור אשר אתה יושב יכול אתה להשחיתו· ר"א סרס המקרא ודורשהו וה"פ ואותו לא תכרות לבוא מפניך במצור כלו' לעשות ממנו מצור לתפוש העיר כי האדם עץ השדה כלומ' כי של האדם עץ השדה לאכלו ולא תשחית רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל אותו תשחית וכרת לעשות מצור ממנו וכפ"ק דתעניות פריך וכי האדם עץ הוא אלא כת"א הכתוב מדבר כלו' אם תלמיד הגון הוא ממנו תאכל ואותו לא תכרות וא"ל אותו תשחית וכרת ולא תלמוד ממנו ואם כתלמיד לא תניחהו לעמוד לפניך ללמוד :

ידינו לא שפכה · בה"א כלומר שבעל הבית חייב לאורח חמשה דברים אכילה שתיה לינה לויה מתנה : ואתה תבער הדם הנקי · פירש"י שאם נמצא רוצח אחר עריפת העגלה שאין פוטרין אותו לכך כתוב ואתה תבער הדם הנקי וקשיא דבמסכת כתובות אמרי' דאצטריך להקיש שופכי דמים לעגלה ערופה מה עגלה ערופה מן הצואר אף שופכי דמים פי' בסייף וי"ל דההיא דרשה דכתובות אתיא כמ"ד חנק חמור וכ"מ פ"ד מיתות דמפיק דרוצח בסייף מעבד דכתי' נקם יקום ואין נקימה אלא בסייף דכתי' והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית ומסיק אשכחן עבד בן חורין מנ"ל ולאו ק"ו הוא קטל עבדא בסייף בן חורין בחנק הניחא למ"ד חנק קל דהשתא מצי למימר לאתויי בני חורין בסייף מק"ו דעבד אלא למ"ד חנק חמור מאי איכא למימר ומשני נפקא ליה מואתה תבער הדם הנקי הוקש ש"ד וכו' מכלל דלמ"ד חנק חמור אצטריך ואתה תבער להקיש רוצח לעגלה ערופה ואם נמצא שאין פוטרין אותו נפקא ליה לדידיה מלארץ לא יכופר כי אם וכו'והאי דהכא סבר לפי האמת דחנק קל דאז נפקא ליה סייף מק"ו דעבד ואי קשה לפירש"י ולארץ לא יכופר נ"ל ז"ל דאצטריך דאם נמצא ההורג לאחר יום הכפורים שאין פוטרין אע"ג דאיכא תרתי עריפת עגלה ויום הכפורים ואידך שמא לית ליה· ר"א ואתה תבער הדם הנקי מישראל כי תעשה הישר וכו' כלומר כי תעשה הישר בעיני ה' שתקיים מצות רוצחים עריפת העגלה ומדידת החלל אז תבער הדם הנקי שיצא הכל ויהיה הרוצח ניכר שמתוך כך יבואו עדים ובמדידה פליגי איכא מ"ד מטבורו או מצוארו ממקום שנעשה חלל ואיכא מ"ד מחוטמיה דעיקר חיותיה באפיה הוא :

תוספות

והבאתה אל תוך ביתך · שלא ילחננה במלחמה לבא עליה כיון שהתירה לו בביתו · פלוגתא איכא בירושלמי איכא מ"ד שיכול לבעול בעילה ראשונה ולא אסרה תורה אלא ביאה ב' ואיכא מ"ד לא ביאה א' ולא ביאה ב' והכי איתא התם תרתי מילין אמריתו לנו משמיה דרב וליתהו כן · אתון אמרין לא אסרה תורה אלא ביאה שנייה ואנן אמרי' אפי' ביאה ראשונה אלא לאחר כל המעשים · וי"מ לא ילחננה במלחמה שלא יטול חליצתה ובגדים שעליה במלחמה וה"ק קרא והבאתה אל תוך ביתך ואח"ך והסירה את שמלת שביה מעליה : ועשתה לשון גידול כתרגומו ועשה קליר :

לא יוכל לבכר · וא"ת בשני בנים פשוטים במי אינו יכול ליתן ירושת זו לזו וי"ל לפי דכתיב כי הוא ראשית אונו מי שלבו דוה עליו יצא בן השנואה שאין לבו דוה עליו וסד"א שלא יטול פי שנים לכך נאמר בכור דאפילו בן השנואה שאין לבו דוה עליו יטול פי שנים ולכך בכור נוטל פי שנים לפי שכל אותיות בכור כפולות ועולות פי שנים וא"ת והרי יעקב העביר נחלה מראובן שהיה בן לאה השנואה ונתנה ליוסף

הרא"ש

ושבית שביו · פירש"י לרבות כנענים שבתוכה ואע"פ שהוא מז' עממין ומקשין והיאך משתמע משבית שביו י"ל דה"ק ושבית שביו של אויבך אפי' הכנעני ששבו אויבך להם ושבית אותו שבי: אשת יפת תאר · וא"ת מפני מה לא אמר יפת מראה וי"ל מפני שהם במצור ומפני הרעב שבעיר משתנות פניהם לכך אמר יפת תאר כלומר שהיא ראויה לקבל היופי שחסרה בימי הרעב : והבאתה אל תוך ביתך מלמד שלא ילחננה במלחמה לבוא עליה יותר מביאה ראשונה שלא אסרה התורה אלא ביאה ראשונה וי"מ לא ביאה אחת ולא ביאה ב' וכן איתא התם תרין מילין אמריתון משמיה דרב ולית הוא כן אמריתו דלא אסרה תורה אלא ביאה שנייה ואנן אמרי' לא זו ולא זו אלא לאחר המעשים הללו וי"מ שלא ילחננה במלחמה שלא יטול חליצת הבגדים שעליה והכי משמע קרא דכתריה והבאתה אל תוך ביתך וסדר והסירה את שמלת שביה מעליה ודרכם להתקשט בכלים נאים בעת שיוצאין במלחמה :

לא יוכל לבכר · וא"ת והרי יעקב נטל הבכורה מראובן ונתנה ליוסף ז"ל כפשיעתו של ראובן היה

ליוסף בן האהובה. וי"ל כפשיעתו של ראובן היה שהרי בא על פלגש אביו ויעקב נתן ליוסף שפרנסו הבכורה:

כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. הרז"ל על סופו נהרג שמבקש מזונותיו ואינו מוצא וסופו ללסטם הבריות וקשה דאפי' יהיה מלסטם לא יהיה חייב אלא מיתת סייף והוא נידון בסקילה וצ"ע:

כי קללת אלהים תלוי. שעי' שקלל נסקל ונתלה ואין זה כבוד מעלה שיאמרו הרואים זה היה מגדף והרים יד במלך. ד"א כתרגומו אם היקל במצות הבורא ככר נטל את שלו ודי לו בכך. וי"מ דיינים כמו שהים לא תקלל כלומר אם תלין נבלתו על העץ אתה מכשיל בני אדם שרואים אותו ומקללים הדיינים שלא דקדקו בדינו להפכו לזכות כדאמר ב"ד הסורנים אחת לשבע שנה נקראת קטלנית:

לא יהיה כלי גבר על אשה. כתרגומו לא יהי תיקון זין גבר על איתתא ולכך הרגה יעל את סיסרא ביתד ובמקבת ולא בחרב ובחנית שנאמר ידה ליתד תשלחנה:

והארכת ימים. הפסוק למען ייטב לך אם תשלח את האם כי תוליד בריכות אחרות ותמלאם והארכת ימים להם:

גדילים תעשה לך. וסמיך ליה כי יקח איש אשה לכך נהגו העולם לפרוש הטלית על החתן והכלה בעת נשואין. וי"מ כדי לחנכן במצות:

לא תחרוש בשור ובחמור. לפי שהשור מעלה גרה והחמור אינו מעלה גרה וסבור החמור שהשור אוכל תמיד כשהוא חורש עמו ויש צער בעלי חיים ולכך אסרה תורה לדבקם יחד ועל זה מתפאר איוב אם עלי אדמתי תזעק וכו' כי מעולם לא חרשתי בשור וחמור: לא תלבש שעטנז. דוקא מהני תרי מיני משום דבעל ידם הרג קין את הבל אחיו משום דויפן ה' אל הבל ואל קין ואל מנחתו לא שעה:

לא תתעב אדומי. אע"פ שהי"ל לקדם אפ"ה מזרעו של אברהם הוא ואחיך הוא: לא תתעב מצרי. אעפי' שנשתעבדו בכם והי"ל לקדם גרים הייתם בארצם ומתחילה הטיבו לכם וע"ז אז"ל עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית שאין דרך נשים לקדם. ואו' ה"ר נתן בר יוסף שהמואבים קדמום כדכתיב כאשר עשו לי בני עשו וכו' והמואבים היושבים בער. והא דקא' הכא על דבר אשר לא קדמו אתכם קאי אעמון ואשר שכר עליך קאי אמואב: וכתב לה ספר כריתות. לא לשמה ות"מ י"ל ספר עולה בגימטריא לשמה:

השמר בנגע הצרעת. לפי שבושתו של מצורע מרובה מכל בושות שבעולם ומכה זו משתלחת בכל אדם במלכים ובהדיוטות הוצרך להזהיר ולשנות שאפי' יהיה המלך מצורע כעוזיהו מלך יהודה צריך להרחיקו ולעשות בו ככל אשר יורו אתכם הכהנים ולכך סמך לאזהרה זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים שהיתה אחות מלך ואחות כהן גדול והרחיקוה ועשו לה כדין שאר מצורעים:

ומתו גם שניהם. פ"ה להוציא מעשה חידודים כגון דרך האיברים שאין האשה נהנית מהם גם לרבות הבאים אחריהם כך פ"ה. וצריך פי' לפירושו ונר' לפרש הכי הכא על זאת שנגמרה דינה ליהרג גם הוא יהא נהרג דכתיב ומתו גם שניהם. וזאת בת קטלא היא בבר אפ"ה מרבינן מן גם הכי:

לא

היה ונתנה ליוסף בפרנסתו לאביו ואפ"ה לא יוכל שלא אם פשע לאביו יבואהו לב"ד כדמפ' ואזיל:

כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. ועל שם סופו נהרג כי עתיד ללסטם את הבריות. וא"ת הו"ל לידון בסייף וי"ל כיון שהוא מלסטם אינו משמר שבתות ונתחייב סקילה א"נ מדכתיב אינגו שומע מכלל שהוא מקלל אביו ואמו וחייב סקילה: כי קללת אלהים תלוי וכו'. כלומר שע"י שקלל הוא נסקל ונתלה ואם אין קוברין לו לא יהיה כבוד של מעלה שיאמרו הרואים זה מחרף היה ופשט ידו בעיקר:

כי יקרא קן צפור לפניך. לכך נסמכו פרשיות הללו לומר מצוה גוררת מצוה שע"י שלוח הקן יזכה לאורך ימים ושיבנה בית חדש ויעשה בו מעקה. ד"א כי יקרא קן צפור לפניך זש"ה קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא וכו' מה כתיב אחריו כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשינו מה ענין זה לזה לומר לך שהקורא הזה גזל בנים משאר עופות וישב עליהם עד שיצאו מקליפתן והם עולין עליו ומורטין כנפיו וכשרוצה לברוח אינו יכול ומוצא אותו חיה או שרץ ואוכלו מי גרם לו זה על שגזל הבנים שאינן שלו כך או"ה שפשטו ידיהם בכסא הכבוד והחריבו ביתו ושרפו היכלו לסוף הקב"ה יאבד זכרם: שלח תשלח את האם זו ירושלים שנקראת אמם של ישרא'. ואת הבנים תקח לך אלו ישרא' שכשחטאו נחרבה ירושלים ושלחם מעל פניו שנא' ובפשעיכם שלחה אמכם וכן ירמיה אמר כלה ה' את חמתו ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה כי כשחטאו יש' בקש הקב"ה להחריב עולמו שנא' אם לא בריתי יומם ולילה וכו' אמר אחריב ביתי ואכלה חמתי על העצים ועל האבנים של בהמ"ק. למען יטב לך: לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו. משום צער בעלי חיים ולפי שהשור מעלה גרה ונראה כאוכל כל שעה והחמור רואה ומצטער: לא תלבש שעטנז. לפי שספרוכת נעשה משש ושש כיתנא ומתכלת עמרא הרי צמר ופשתים יחדיו ולא רצה הקב"ה שיעשו בני אדם דוגמתו כמו שמצינו בקטורת ובמתכונתו לא תעשו כמוהו. וכן אז"ל לא יעשה אדם בית תבנית היכל אכסדרה תבנית אולם. ד"א לפי שהקריב קין זרע פשתן והבל הביא מבכורות צאנו שהוא מין צמר ולא רצה הקב"ה שיתחברו יחד לפי שאז נחלקו:

כי יקח איש אשה. מה כתיב למעלה גדילים תעשה לך מכאן סמך למנהג העולם שלוקחין טלית לחתן כשנושא אשה:

ומתו גם שניהם. פירש' לרבות הבאים מאחריהם פי' לפי' שאם בא עליה איש לאחר שנגמר דינה שחייב מיתה דסד"א דכמתה דמייא ולא ליחייב עלה קמ"ל. גם יש תוצין ומפיק לרבות הבאים מאחריהם שלא כדרכן והכל הביא גם הוא דאין צריך גם לרבות שלא כדרכה הכא שהרי מקרא מלא כתיב משכבי אשה שתי משכבות באשה חד כדרכה וחד שלא כדרכה לכנפי"ק:

לא יבוא עמוני ומואבי. דרז"ל עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית וה"ט משום דכתי' בתריה על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים דרכו של איש לקדם ואין דרכה של אשה לקדם ופריך ביבמות הו"ל לקדם אשה כנגד אשה ומתרץ אפ"ה לאו אורח ארעא דכתיב כל כבודה בת מלך פנימה וקי' איך נוכל

לומר

לא תחסום שור בדישו. דבר הכתוב בהווה וה"ה לכל בהמה וחיה ועוף וא"כ למה נאמר שור להוציא אדם שאינו בכלל לא תחסום. בדישו לומר לך מה דיש מיוחד דבר שלא נגמרה מלאכתו וגידולו מן הארץ אף כל וכו' יצא חלב והמקטף שנגמרה מלאכתו לחלה וה"פ כהי דממעט אדם מן חסימה מ"מ דינו כשור לאכול בדבר מאכל כשהוא עושה בדבר מאכל דהכי אמרי' במציעא מקיש חוסם לנחסם בדבר אכילה ולפיכך קאמר דאדם המותר לאכול כשור אינו מותר אם הוא מגבן וחולב דאין זה דומה לדיש דגידולו מן הארץ וכן יצאו חלב והמקטף דאינו דומה לדיש דדיש לא נגמרה מלאכתו וזה נגמרה מלאכתו לחלה וכן הבודל התמרים והגרוגרות נגמרה מלאכתן למעשר :

אשר קרך. תנחומ' אשר הקרך כלומ' הקר חמימותו והיקל באימתו א"ר ח למה"ד לאמבטי רותחת שאין כל בריה יכולה לירד בתוכה בא איש בליעל קפץ בתוכה אע"פ שנכווה הקרה בפני אחרים אף כשיצאו ישראל ממצרים ונקרע להם הים ונשתקעו בו מצרים נפל פחדם של ישרא' על כל האומות שנא' אז נבהלו כי כשבא עמלק ונזדווג להם אע"פ שקבל גמולו מידם הקרה בפני האומות. ובפסיקתא בלשון אחר משל לאמבטי רותחת שהכל בורחין ממנה בא אחד וקפץ להפשירה מיד באו כולם ורחצו בה כך ישראל יצאו ממצרים היו הכל בורחים שנא' שמעו עמים ירגזון בא עמלק והפשירם. ויזנב בך מכת זנב תנחומא שהיו חותכין מילותיהם של ישראל וזרקם למעלה לא היו ישראל יודעים מה טיבה של אותה זמורה שכתב בקרא והם שולחין הזמורה אל אפם עד שבא עמלק ולמדם להם ומתי למדה מעשו שנא' הכי קרא שמו יעקב עשה חיך חיך בגרונו והוציא את הזמורה כלו' כך דרכו של תינוק לעשות כל היום חיך חיך כשהוא מזכיר אות חי"ת ואות ך' ובפסיקתא א"ר חנינא מהו שכתב שבעתים אל חיקם חרפתם אשר חרפוך ה' וכו' כשהיו מחתכין את המילה שהיא ניתנה בחיק וזורקין אותה למרום ומחרפים ומגדפים כלפי מעלה ואומ' טול מה שבחרת והרי אתה למד ממה שכתוב למעלה ושלחה ידה והחזיקה במבושיו מה כתיב אחריו זכור את אשר עשה לך עמלק : כל הנחשלים אחריך. מלמד שלא היה הורג אלא בני אדם שנמנעו מדרכי המקום ונחלשו מתוך כנפי הענן וזהו שבטו של דן. תנחומא למה עמלק דומה לזבוב שהוא להוט אחר המכה כך היה עמלק להוט אחר ישרא' ככלב על הנבילה שנתגרה בהם שלש פעמים אחת במצרים כדתניא במכילתין ויוגד למלך מצרים עמלק הגיד אמר פרעה מקדם ואני מאחור אין מנוס בעלייתן מן הים והזכיר עליו מרע"ה שם המפורש ונבהל מיד. ואחת ברפידים דכתיב ויחלש יהושע הרי שלש פעמים שנתגרה בהם וזהו שיסד הפייט כדד ויעף שלש פעמים : כל הנחשלים. אותן שלא יכול להשיג את המחנה היה הורגם לכך כתיב זכור שתכתוב בספר מה שעשה לך כדכתי' כתוב זאת זכרון בספר וכתיב התם כי מחה אמחה ולכך אני רוצה שיכתב סרחונו כדי שלא יתמהו על מה ועל מה מחיתי אותו ולמה זנב בך לפי שאתה עיף ויגע משעבוד מצרים ומטורח הדרך : ולא ירא אלהים. מעשות עון גדול כזה עון

לומר שהמואבים קדמו והרי כתיב לעי' בפרשת אלה הדברים כאשר עשו לי בני עשו והמואבים היושבים בער ופירש רש"י לא לענין לעבור בארצם אלא לענין מכר לחם ומים. ויש לומר דעל דבר אשר לא קדמו לא קאי אלא לעמוני ואשר שכר לא קאי אלא למואבי וכן אסקי' התם דרכו של איש לשכור ואין דרכה של אשה לשכור להאי דרשה עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית : לא תתעב אדומי יש מי שאמר שאע"פ שלא קדמו אתכם לא תתעבם כי אחיך הוא ומזרעו של אברהם בא ולפ"ז נ"ל דכאשר עשו לי בני עשו דמיירי לעבור בארצם כמו כדכתי' גבי יפתח וישלח ישראל מלאכים אל מלך מואב לאמר אעברה נא בארצך ולא אבה שנא' וגם אל מלך אדום שלח. א"כ ה"פ לא תתעב אדומי אעפ"י שהיה לך לתעבו לפי שהיה לו להעבירך בארצו לא תתעבנו כי אחיך הוא : לא תתעב מצרי. אע"פ שלסוף שעבדו בכם לא תתעבנו כי גר היית בארצו והטיבו לכם בראשונה ויש לכם לקרבו :

כי תצא מחנה על אויבך ונשמרת מכל דבר רע. וכי אם לא היו יוצאים למלחמה לא היו נשמרים מדבר רע אלא השטן מקטרג בשעת הסכנה וצריכין יותר שימור לעשות תשובה והש"טן עולה בגימ' שס"ד מלמד שיש יום אחד בשנה שאין בו כח לקטרג והוא יוה"כ : כי יהיה בך איש אשר לא טהור. אלו ישראל שנטמאו בע"ז שנא' תזרם כמו דוה היא נדה שטמאה ויצא מחוץ למחנה שיגלו לבבל לא יבוא אל תוך המחנה עד יום הגאולה. והיה לפנות ערב ירחץ במים כשיבוא ערב המלכות אז הקב"ה מטהרם שנא' אם רחץ ה' את צואת בנות ציון וכבוא השמש שיבוא בו מלך המשיח שנא' בו כסאו כשמש נגדי יבוא אל תוך המחנה שיכנסו ישרא' למקדש : ויד תהיה מחוץ למחנה. זו זכותו של אאע"ה שיעמוד לך גם בהיותם בגלות אע"פי שאז"ל תמה זכות אבות היינו לענין להענות בזכותם מיד ובפרהסייא כמו שעשה אליהו בהר הכרמל אבל מ"מ זכותם לא יסוף מזרעם ויצאת שמה חוץ בגלות בבל ובגלות החיל הזאת :

ויתד תהיה לך על אזנך. שעבור קשה ביתדות הנכנסים בגופו של אדם וכשיתבעו ממך לעבוד ע"ז כמו שעשה נבוכדנצר שצוה שישתחוו לצלם בבל כן בכל יום אומרים שובי שובי השולמית והיה בשבתך חוץ וחפרת בה שתאמר לאלהכון לית אנחנא פלחין. ושבת וכסית את צאתך כלו' ושבת תשובה עד ה' אלהכון וכסית על כל הע"ז שעבדו ישראל מימות העולם: כי ה' אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך. שאז נגלה למחנה חנניה מישאל ועזריה מן האש בימי נבוכדנצר ולתת אויביך לפניך ביציאת הגלות והיה מחניך קדוש כד"א וקראו להם עם הקדש ולא יראה בך ערות דבר ולא יראה עוד בך דבר ערוה וע"ז ושב מאחריך מלהרע לך ולא תגלה עוד אלא בירושלים תשב לעולם: נקי יהיה לביתו. פירש"י בשביל ביתו ואף בשביל כרמו נראה דהיינו הך דתנן פ' משוח מלחמה ואלו שאין זזין ממקומם בנה בית וחנכו נוטע כרם וחללו והכונס ארוסתו והכונס יבמתו שנא' נקי יהיה לביתו שנה זה ביתו ממש יהיה לרבות כרמו ושמח את אשתו אשר לקח לרבות יבמתו וכל אלו מספקין מים ומזון ואין מתקנים הדרכים שנקיים הם מכל דבר :

משקולות השקולים במקרא שלמעלה והיינו דאמרו רבותינו נאמר מורא במשקולות דמהכא ילפינן מדסמכן ובספר משלי נמי נרמז האי סמיכה דכתיב אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם וכתוב בתריה בא זדון ויבא קלון כנגד ביאת עמלק נאמר ולפיכך בהניח ה' אלהיך לך לא תשכח :

השמר בנגע הצרעת לשמור מאד · לפי' הוזהר לכפול האזהרה לפי שהמכה הזאת משתלחת בכל אדם אפילו במלכים כדאשכחן גבי עוזיהו מלך יהודה שנצטרע ובושה גדולה היא לו לכך נ"ל דאפי' המלך שצריך להרחיקו ולעשות לו ככל אשר יורו הכהנים אתכם כדכתיב והובא אל הכהן או אל אחד מבניו הכהנים ולכן סמך לכאן זכור את אשר עשה ה' אלהיך למרים שהיא אחות מלך ואחות כ"ג ואפ"ה הרחיקוה והסגירוה :

לא תעשוק שכיר עני ואביון · כל הכובש שכר עני ואביון עובר בה' לאוין ועשה לא תעשוק לא תגזול לא תלין לא תבוא עליו השמש עשה ביומו תתן שכרו ותנן בבבא מציעא אחד שכר שכיר ואחד שכר בהמה ואחד שכר כלים יש בו משום תתן שכרו ומשום בל תלין ואימתי בזמן שתבעו לא תבעו אינו עובר עליו שנא' לא תלין פעולת שכיר אתך לדעתך יכול אע"פ שאין לו ת"ל אתך בזמן שהוא אתך ושכיר בזמנו נשבע ונוטל עקרו רבנן לשבועה מיניה דבעל הבית ושדיוה אשכיר לפי שבעל הבית טרוד בפועליו נאמן השכיר לו' לא פרעתני אף בקבולה שהפועל או' ב' קבלת לי וב"ה או' לא קבלתי לך אלא א' המע"ה דבקבולה ודאי מידכר דכיר אוכים אבל עבר זמנו אינו נשבע ונוטל דחזקה אין ב"ה עובר משום בל תלין וליכא למימר דטרוד בפועליו דכיון דרוחא זמן חיובא רמי אנפשיה ומדכר אבל יש עדים לשכיר שתבע ולא רצה לפרוע לו לעולם השכיר נשבע ונוטל דליכא למימר דבתר הכי פרעיה ודוקא שתבעו בזמנו :

לא תטה משפט גר · בשילהי פ' הזהב תניא ר"א או' מפני מה הזהירה תורה בגר בל"ו מקומות ואמרי לה במ"ח מפני שסורו רע ומאי דכתי' אל תונו את הגר כי גרים הייתם תניא ר' אבא אומר מום שבך אל תאמר לחברך וכמה קשה אונאת הגר שהרי אמרו חכמים כל המאנה את הגר והלוחצו עובר בג' לאוין והאונאה הוי זכור מעשה אבותיך ואם בא ללמוד תורה אל יאמר לו פה שאכל שקצים ורמשים ילמוד תורה :

ארבעים יכנו לא · כנגד מ' קללות שנתקללו אדם וחוה ונחש ואדמה ופיחתו חכמים א' משום דכתיב לא יוסיף פן יוסיף · ד"א משום דבעי' מכות הראויות להשתלש וכילד מלקין כדתנן במס' מכות פ"ג ת"ר כופת שתי ידיו על העמוד וחזן הכנסת אוחז בבגדיו אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו עד שמגלה לבו ואבן נתונה שם והחזן עומד עליה ורצועה של עגל א' כפולה לשנים ושתי רצועות עולות ויורדות ידה טפח ורחבה טפח ומכה שליש מלפניו ושתי שלישים לאחוריו ואין מכין אותו לא עומד ולא יושב אלא מוטה שנא' והפילו השופט והמכה מגביה בשתי ידיו כי היכי דמידלי טובא ומכה בידו א' כי היכי דליתיה מדידיה ופליגי ת"ק סבר דאין ממנין חזנין אלא חסרי כח ויתרי מדע · ר' יהודה סבר יתרי כח וחסרי מדע ותניא גדול שבכהנים קורא אם לא תשמע וכו' והפלה ה' את מכותך וחוזר לתחלת המקרא והב' מונה והג' או' הכהו וא"ר ששת משם ר' אלעזר מנין לרצועה שהיא של עגל שנא' יכנו לא יוסיף וס"ל לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו ותנא משל חמור בדרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו וזה לא הכיר בוראו ופשע לפי' תלקה בשל חמור ובשל שור :

ואלמנה נעלו · פי' תשלוף נעלו ותסירהו : במבושיו הם בניו של אדם שהם במקום הבושת :

זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים · ומיד כשיצאו מן הים נזדווג להם והזכיר לו משה שם המפורש ובכהלל שנא' אז נבהלו אלופי אדום אלו עמלק ד"א בצאתכם ממצרים תני ר' לוי בשם ר' נתן בא מן הדרך בליסטים שבא מהר שעיר ארבע מאות פרסה עד רפידים והזהיר הקב"ה להזכיר דבר זה משל למלך שהיה לו כרם והקיפו גדר והושיב שם כלב אמר המלך כל מי שיבוא לפרוץ הגדר ישכנו הכלב בא בנו של מלך ופרץ הגדר ונשכו הכלב כל זמן שהיו מבקשים למלך חטא בנו שפרץ הגדר היה או' שנשכו הכלב כך כל זמן שהקב"ה מזכיר עונותיהם של ישראל מה שעשו ברפידים שנא' שם ה' כקרבנו הוא מזכיר נשיכת הכלב זכור את אשר עשה לך עמלק בדרך : ולא ירא אלהים · פירש"י אעמלק ולא קאי אישראל ולא ירא אלהים במשקולות ולכך נסמכה לפי' לא יהי בכיסך וזהו שאחז"ל נאמר מורא במשקלות ולפי שלא קיימו המורא במשקלות דכתי' ביה ויראת מאלהיך לכך בא עמלק וזש"ה מאזני מרמה תועבת ה' וכתיב בתריה בא זדון ויבוא קלון וגם כתיב כאן כי תועבת ה' כל עושה אלה :

מתחת השמים · לא תשכח שאפי' שאם בא גר מזרע עמלק אין מקבלין אותו אע"פ שמקבלין מן האומות ואף דוד עשה כן שנא' ויאמר דוד אל הנער המגיד לו מאיזה עם אתה ויאמר לו בן איש עמלק אנכי א"ר יצחק דואג האדומי ויאמר לו דוד דמך בראשך · כי פיך ענה בך דמך כתיב הרבה דמים שפכת שהרגת וחרבת נוב עיר הכהנים וא"ר אבא בר כהנא כל זמן שזרעו של עמלק קיים כביכול כנף מכסה הפנים אבל עמלק לא יכסה עוד והיו עיניך רואות את מוריך · במס' סוטה בפ' אלו נאמרין בכל לשון ת"ר כיצד כתבו ישראל את התורה ר' יהודה או' על גבי אבנים כתבוה שנא' וכתבת על האבנים את כל דברי התורה הזאת ואח"כ סדו אותם בסיד א"ל ר' שמעון לדבריך היאך למדו או"ה תורה א"ל בינה יתירה נתן להם הקב"ה ושגרו נוטרין שלהם וקלפו את הסיד וכתבוה ועל דבר זה נחתם גזר דינם לבאר שחת שהיה להם ללמוד ולא למדוה ר"ש או' על גבי הסיד כתבוה וכתבו להם למטה למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבותם הא למדת שאם חוזרין בתשו' מקבלין אותם אמר רבא בר רב שילא מ"ט דר' שמעון דכתיב והיו עמים משרפות סיד על עסק סיד ור' יהודה בסיד מה סיד אין לו תקנה אף או"ה אין להם תקנה :

אשר נשבעת לאבותינו · מכאן אמרו גר מביא ואינו קורא דאינו יכול לומר לאבותינו אבל בתפלה סמכו רבותינו על תלמוד ירושלמי שגרים אומרים בתפלה אלהינו ואלהי אבותינו שכל הגרים נקראים ע"ש אברהם אבינו ולכך נקרא אב המון גוים : אתה והלוי והגר אשר בקרבך · תימה מה ענין של לוי וגר אצל בכורים לשמוח בהם והלא נתונים הם לכהנים · ואמרו מי שלא ראה שמחת בכורים לא ראה שמחה מימיו שהרי משנכנסים בשערי ירושלים היו מביאי' הבכורים בקלתות מוזהבות ותולים אותם בקרני השוורים ומשוררים ארוממך ה' כי דליתני כך עושים העשירים כפי יכולתם והעניים מביאין אותם בסלים של נסרים והן לכהן והיינו דאמרי אינשי בתר עני עניותא אזלא ואומרים אנשי מקום פ' בואכם לשלום:

את ה' האמרת היום · לשון תמורה כלומר החלפת כל האלהות שבעולם בעבורו וה' האמירך שהחליף כל האומות לבחור בך לתתך עליון וי"מ לשון אמיר וענף שהוא לשון גבהות כלו' שאתה נותן גבהות וגדולה להקב"ה על כל אלהים והוא כמו כן נותן לך גבהות על כל עם · וכן יש לפרש יתאמרו כל פועלי און שמגביהין עצמם דאית בהו רמות רוחא יותר מדאי ולפי' קמא י"ל שמחליפין דבריהם ואינם עומדין בדיבורם :

והיה בעברכם את הירדן תקימו · והא דאמרי' פרק נגמר הדין א"ל הקב"ה שלך קשה משלהם אני אמרתי בעוברכם את הירדן ואתם רחקתם ששים מאות וכפ' אלו נאמרין אמרי' שבאותו יום שעברו הירדן באו להר גריזים ולהר עיבל יותר מס' מילין ואח"ך הביאו האבנים ובנו מזבח וכתבו כל התורה כולה בשבעים לשון שנא' באר היטב ויש לתמוה והלא כדין עשה כדכתיב בעברכם את הירדן תקימו את האבנים האלה בהר עיבל ונראה דרב הונא ורב שילא סברי כר' אליעזר דסבות דפליגי בפ' ואלו נאמרין דתניא הלא המה בעבר הירדן · מעבר הירדן ואילך פי' ברחוק מן הירדן אחרי דרך מבוא השמש מקום ביאת השמש שהשמש זורח שם שהוא במזרח בארץ הכנעני היושב בערבה אלו הר גריזים והר עיבל שיושבים בהם כותיים מול הגלגל אצל אלוני מורה זה שכם ר' אליעזר או' הלא המה בעבר הירדן סמוך לירדן דהי' מעבר לירדן · ואילך הא כתיב בעברכם את הירדן תקימו אחרי דרך מבא השמש מקום שקיעת החמה והיינו במערב בארץ הכנעני והלא בארץ החוי הוא יושב · בערבה והלא בין הרים וגבעות הם יושבין · מול הגלגל והלא לא ראו את הגלגל ואלו הקושיות כך היה מדקדק ר"אליעזר לומר דע"כ לאו בהר גריזים שבו כותיים דבר הכתו' דהנהו בארץ החוי כדכתיב שכם בן חמור החוי ובין הרים וגבעות הן יושבים אלא הר גריזים סמוך לירדן דבר הכתוב ושנים היו · ובירושלמי דסוטה מפרש דשתי גבשושיות עשו סמוך לירדן ולאחד קראו הר גריזים ולאחד קראו הר עיבל דבתר פלוגתא דר' יהודה ור' אליעזר קאמר התם במה מקיים ר' אליעזר הר גריזים והר עיבל שתי גבשושיות היו וקראו אחד הר גריזים ואחד הר עיבל על דעתיה דר' יהודה הלכו ק"ד מילין באותו יום · על דעתו דר' אליעזר לא זזו ממקומן :

מכה רעהו בסתר גימטריא רכילות · וי"א ארור נאמרו

והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלהיך · ולכך ארז"ל שהגר מביא ואינו קורא שאינו יכול לו' לאבותינו אבל בתפלה יכול לו' בא"י אלהינו ואלהי אבותינו לפי שאנו סומכין על תלמוד ירושלמי שאו' על הגרים שנקראים ע"ש אברהם אב המון גוים :

וענית ואמרת · קריאת בכורים בקול רם אבל קריאת הוידוי דמעשר דבערתי הקדש מן הבית בנמוך דלא כתיב וענית ואמרת :

ושמחת בכל הטוב · מכאן ארז"ל פי' כל שעה מעצרת ועד החג מביא וקורא שהוא זמן הבאת ביכורים ולכך נק' שבועות יום הביכורים דכל הפירות והתבואה מתבכרים בין ב' זמנים או מחג ועד חנוכה מביא ואינו קורא דלא שייך למימר ראשית פרי האדמה מחג ועד חנוכה דאפי' לחיה שבשדה כלה באותו זמן : והגר אשר בקרבך · תימא מה ענין גר אצל בכורים והלא בכורים אינם נותנין אלא לכהנים ועוד אשר תביא מארצך כתיב למעוטי גרים שאין להם חלק בארץ וי"ל לפי מה שיש במס' בכורים פ' אלו מביאין ואינן קורין שאינם יכולים לומר אשר נשבעת לאבותינו· הגר אם לא היתה אמו מישראל מביא ואינו קורא וכשהוא מתפלל בינו לבין קונו יאמר ה' אלהי אבות ישראל וכשהוא מתפלל בבה"כ יאמר ה' אלהי אבותיכם אם היתה אמו מישראל יאמר ה' אלהינו ואלהי אבותינו ואמרו על הדא משנה בגמ' דאי' שהוא תלמוד ירושלמי תניא בשם ר' יהודה גר עצמו מביא וקורא מ"ט דכתיב כי אב המון גוים נתתיך לשעבר היית אב לארם מכאן ואילך לכל הגוים אמר ריב"ל הלכה כר' יהודה הוה עובדא קמיה ואורי כר' יהודה :

בכל לבבך · שבכל שעה שאתה מתפלל לפני הקב"ה לא יהיה לך שתי לבבות א' לפני הקב"ה וא' לד"א ובכל נפשך שאפי' נוטל את נפשך שפעם אחת גזרו שלא לעסוק בתורה בא פפוס בן יהודה ומצאו לרע"ק שהיה עוסק בתורה א"ל ר' אתה מסכן בעצמך א"ל אמשול לך מלה"ד לשועל שהיה מהלך על שפת הנהר ראה דגים במים אמר להם בואו אצלי ואטמין אתכם בנקיקי הסלעים ואל תיראו משום אדם א"ל אתה פקח וערום מכל החיות ואתה או' טפשות גדול ומה במקום חיותנו אנו יראים מפני החכים כיבשה עאכ"ו ואף אנו חיותנו בתורה שנא' עץ חיים היא למחזיקים בה ואתה א"ל שאני מסכן בעצמי לאחר באו ותפסו שניהם א"ל פפוס לרע"ק אשריך שנתפסת על ד"ת ואוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים וכשהוציאו לרע"ק להריגה זמן ק"ש היה והיו מסרקין את בשרו במסרקות של ברזל והיה קורא ק"ש אמרו לו תלמידיו ר' לא אמרת לנו שמצטער פטור מק"ש א"ל בני כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה ועכשיו שבא לידי אקיימנו בכל נפשך אפילו נוטל את נפשך ועל אמר דוד ממתים ידך ה' ממתים מחלד חלקם בחיים א"ר חנינא א"ת ממתים אלא ממותים על תורה שנתנה מיד ה' מחלד והרואה או' חלודה מלאים חטאים יש בידן ולפי' הם נהרגים חלקם בחיים וצפונך תמלא בטנם וגם אינן יודעים שחלקם בחיים של עולם הבא וכל טוב צפון להם ולא עוד אלא שמזומן הטובה לזרעם אחריהם שנאמר ישבעו בנים והניחו יתרם לעולליהם :

את ה' האמרת וה' האמירך היום · איתא פ"ק דברכות

נאמרו בפרשה. כנגד אחד עשר שבטים אבל לא כנגד שמעון לפי שלא ברכו יעקב וגם הוא לא ברכו עם אחיו ואע"פ שגם לוי לא נתברך מפי יעקב בפירוש כתב בזה ארור כנגדו וברכו לפי שעשה תשובה במעשה העגל והטעם אפרש לקמן בס"ד בעזרת הבורא למה לא נתברך שמעון עם אחיו בוזאת הברכה. ונ"ח תוכחות אמורים בפ' תבא וכנגדן היו מקריבין נ"ח כבשים בחג הסוכות לכפר על נ"ח תוכחות וזהו שיסד הפייטן שלמו אלה ומאלה וכאלה:

יירש הצלצל. כתרגומו האויב יעלה עליו ויצלצל ארצו וכן הוי ארץ צלצל כנפים. ואין לפרש ארבה כי כבר הפסיק ענין ארבה לדבר בביאת האויב: ולבהמת הארץ. ואין מחריד. אפי' הקרובים אינם חוששין לקברן: באוניות ושובים גם הטף והנשים שאם היו מוליכין אותן ברגל לא היו שובים רק האנשים שיכולים ללכת ברגלם לכך הוליכם באוניות:

והיה כאשר שש ה' עליכם כן ישיש. ישוש לא נאמ' אלא ישיש כלומר הוא אינו שש אבל אחרים משיש וזהו רמז לקץ גלותינו כמו שכתוב בדניאל ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ משומם ימים אלף ומאתים ותשעים והכא כתיב כאשר שש ה' עליכם כן ישיש ה' להטיב אתכם במדבר וכא"ש שהיתה שכינה עמהם ולהרבות אתכם בארץ מצרים דכתי' ובני ישרא' פרו וישרצו והיינו אלף ור"ן ד' מאות שהיו במצרים ומן יציאת מצרים עד שנה שנבנה הבית ד' מאות ושמונים שנה שנאמ' ויהי בשמונים וארבע מאות שנה ויבן הבית הרי ת' מאות ופ' שנה ת"י שנה עמד הבית דכתיב בזא"ת יבוא אהרן אל הקדש גימ' ת"י הרי אלף ור"ן ואומר כן ישיש להאביד אתכם ולהשמיד אתכם ונסחתם מעל פני האדמה. כלומר כזמן ההוא שהרבה אתכם כן תהיו בגלות וזהו מועד מועדים וחצי מועד. מועד הראשון זמן כמו למועד הזה. מועדים משמע תרי מועדים כמו מועד צאתך ממצרים וחצי מועד פי' חצי של שני המועדים והוא מועד שלישי כלומר כשני מועדים של מצרים וחצי אותן מועדים של מצרים הרי שלש מועדים כמועד שעמדו במצרים וזהו לשון הכתוב דכתב ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה ג"פ ארבע מאות זהו אלף ומאתים וג"פ שלשים הרי תשעים א"כ זהו אלף ומאתים ותשעים שנה והוא כמי כמו כן עידן ועידנין ופלג עידן וכאן רמזו משה רבינו בתורה. ואיבעי ליה לומר ג' מועדים בפירוש אלא שרצה לסתום הקץ וכן אמר הושע בפ' וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים וענתה לשון מענון. כימי נעוריה כימי גלות נעוריה היינו גלות מצרים וכיום עלותה מארץ מצרים זהו מיציאת מצרים עד שחרב הבית והיינו אלף ור"ן כדפי' לעיל וקץ זה כתוב בתורה שנוי בנביאים בהושע ומשולש בכתובים בדניאל וקץ האחר הכתוב בדניאל באותו פסוק עצמו אשרי המחכה ויגיע לקץ הימים אלף ושלש מאות ושלשים וחמש הרי כרמז באתם נלכים וכשנגיע לשם בעזרת שדי אפרש ובין זה לזה ארבעים וחמש שנה כי לקץ אלף ור"ן יבא משיח כדפי' ולאחר ארבעים וחמש שנה לביאתו תשקוט הארץ ותכבש כל העולם כולו תחת יד ישרא' ולפיכך כתיב לשם אשרי המחכה לכך אבל אין אנו יודעין מהיכן מתחיל מנין זה שנוכל לידע מתי יקיים כמו אותם של מצרים שאמר הקב"ה בברית בין הבתרים ד' מאות ול' שנה קודם שנולד יצחק כי אז היה אברהם בן ע' שנה וכשנולד היה בן מאה שנה.

ובני

דברכות אמר הקב"ה אתם עשיתוני חטיבה אחת שאתם אומרים שמע ישראל ואני אעשה לכם חטיבה אחת שנאמר ומי כעמך כישראל גוי א' בארץ ד"א האמרת לשון תמורה וחילוף כלו'. בשביל ה' החלפת כל האלהות ובחרת בו. וה' האמירך בשבילך החליף כל האומות ובחר בך להיות לו סגולה מכל העמים ודומה לו יתאמרו כל פועלי און שמחליפין דבריהם ואינן עומדין בדבוריהן יש מי שאמ' לשון אמיר וענף כלומר הגבהת על כל העמים ה' האמירך הגביהך ובתרגום ירושלמי האמירך המליכך ובלשון ערב קורין למלך אמ"ר:

הסכת ושמע ישרא'. אמר משה עשו כתות והטו לבבכם לשמוע ד"ת: ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה. בסוטה פ' אלו נאמרין מסיק העובד ע"ז בארור לבד אלא זה הבא על הערוה והוליד בן והלך לבין האומות ועבד ע"ז אמר הקב"ה ארור אביו ואמו שבך גרמו לו ופירש"י שי"א ארורים כנגד י"א שבטים וכו' וכנגד שמעון לא אמר ארור לפי שלא נתברך עם בני יעקב וגם לא היה בלב משה לברכו לפני מותו ואי קשיא אמאי י"א ותו לא וי"ל משום דכל חד וחד ישנו בינו ובין קונו שאין שום בריה יכולה להכיר ולידע בהם אם לעקל אם לעקלקלות ודוק ותשכח. ואיתא בשוחר טוב למד ולימד שמר ועשה ויש ספק בידו למחות ולא מיחה הרי הוא בכלל ארור לא למד ולא לימד לא שמר ולא עשה כגון שהיה חבוש בבית האסורים והיה בידו למחות ומיחה הרי בכלל אשר קיים את דברי התורה הזאת:

והיה אם שמוע תשמע. אם שמעת בעו"הז בעו"הב תשמע כדאמר ר' יונה בשם ר' אבא היתה צריכה תורה ליכתן לישראל בעו"הז שהרי כולם עתידין ללמוד תורה מפי הגבורה אלא בשיבוא ללמדם לעו"הב שידעו באיזה פרשה עשויה לפי' אם שמוע בעו"הז תשמע לעו"הב ד"א אם שמוע לקול רבך לסוף תשמיע לאחרים לשמור ולעשות ולא תהיה למד אלא ע"מ לעשות:

ברוך אתה בעיר. במצות אשר אתה עושה בעיר כגון סוכה ומזוזה וכו' וברוך אתה בשדה במצות שאתה עושה בשדה לקט שכחה ופאה. ברוך טנאך אלו הביכורים שנאמר בהם ולקח הטנא מידך ומשארתך זו החלה:

והיה כאשר. שש ה' עליכם להרבות אתכם ולהטיב אתכם כן ישיש. הוא אינו שש אבל אחרים משיש: באניות והיו שובים טף ונשים שאם היו שובים אותם ברגל לא היו שובים רק הגדולים היכולים לילך ברגל: ואין קונה אותם פי' שאפי' בחנם לא יקחו אתכם שאומרי' המצריים אם תתן לנו בחנם לא נקבלם עבדים בשביל שאבותינו נשתעבדו בהם ולקו בכל מיני מכות ובשיראו השבאים כן שאין קונה להם בלום יהיו רודין ומוכטין אותם במקלות ורצועות: לא כלו שלמותיכם ובשהתינוק גדל לבושו גדל ובעלו גדל עמו של תמה שהרי בא וראה מביתו של שבלול כל זמן שהוא גדל ביתו גדל עמו:

ובני אפרים טעו ויצאו ממצרים קודם הקץ ל׳ שנה ונהרגו כדכתב בד״ה׳ ויש שמונין מתחלת השעבוד׳ והאמת למנות משנולד יצחק ועדיין לא מרע אל נכון עד שיצאו׳ וכן על גלות בבל אמר ירמיה לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד וכו׳ וחשב בלשאצר וטעה וחשב אחשורוש וטעה ואף דניאל חשב וטעה כדאמרינן במס׳ מגילה וגם קץ שלנו שמה משנתבטל התמיד בימי הורקנוס ואריסטובלוס שהעלו להם חזיר ולא היה להם להעלות התמיד כדמפ׳ בסוטה והיינו מעת הוסר התמיד ושמא משנמלך הורודוס שלא היה ראוי למלוך על ישראל ולכל המאוחר משעת הגלות ולעת קץ כשיבא משיח במהרה בימינו יתבררו ויתלבנו הדברים כמו שכתוב בדניאל כשנראה היכן יקיים אז נדע למפרע היכן התחיל המנין ולפי מנין הגלות יבא משיח בשנת חמשת אלפים וקס״ג ושנת העולם יכנס בין שני קצים הללו לפי דברי הראב״ע ז״ל שפי׳ כי מה שאמרו רבותינו שית אלפי שנין הוי עלמא קץ ז׳ ימים דיומו של הקב״ה הוא אלף שנה כדכתיב׳ כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור ואשמורה בלילה הרי יומו של הקב״ה אלף ואשמורה הרי שית אלפין הן ששה ימים וששה אשמורות ועדיין יש אשמורה א׳ לבריאת עולם כמנא לסוף חמשת אלפים לב״ע וחמשה אשמורות ועדיין יש ז׳ אשמורות עד השבת שהוא יום ז׳ והוא קמ״ג שנים מעט פחות כמו אשמורת האלף שנה שהוא יום ואשמורה ח׳ פעמים קמ״ג הם אלף ושנה א׳ כמנא ה׳ אלפים וקמ״ג יכנס השבת לאחר אלף ור״ן וכ׳ שנים הם חמשת אלפים קס״ג כי מכעוד יום יבוא המשיח קודם שיכנס השבת כ׳ שנים ואחר כניסת השבת שני שנים תשקוט הארץ וכל העולם :

ואין קונה פי׳ ה״ר יוסף קרא ואמרו להם מצרים אם תתנום לנו בחנם לא נקח אותם לעבדים כי אבותינו נשתעבדו בהם ולקו בכל מיני מכה שבעולם וכשיראו השבאים שאינם שוין כלום יהיו חובטים אותם במקל ומרעיבים ומענים אותם לכן טוב לעבוד הבורא ית׳ בכל לב ובכל נפש :

תוספות פרשת נצבים הרא״ש

חיים כולכם היום · היום כולכם במעמד אחד : ראשיכם שבטיכם · ראשים והשבטים עצמם והזקנים והשוטרים וכל ישראל והנשים והטף והגרים שבאו לגור אצלך : מחוטב עציך · אלו העבדים ועד שואב מימיך של השפחות ועתה אם אתם כלכם עליכם לעבור בברית שהרי אתם כולכם עומדים יחד׳ ולא יוכל איש לפקפק ולומר לא הייתי שם ולא קבלתי עלי את הברית : כי אתם ידעתם את אשר ישבנו במצרים׳ שלא נגזרה גורה על פחות מעשרים : ותראו את שקוציהם ואת גילוליהם · שהם עצמם משוקצים וחושבים אותם כגללים · כי לאחר כ׳ שנים או ג׳ שנים אחר עשייתו שנתייש והוא מטושטש זורקו בגלל טיט חוצות ובשאין עושה לו מה ששאל מעמו מקללו ומגדפו שנא׳ והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו מעשה׳ וגם כשרוצה לקלל אחרים או׳ להם תהיו כשהיו שלא יכול לעזור לו · ופי׳ שראיתם אותם הגלולים שלפעמים זורקין אותם ולפעמים עובדים אותן ואין עליהם שום מרות · כי כל העובדים אותן דבקים בגזל ועריות וזמה והולכין בשרירות לבם לכך צריך שתקבלו קללות והשבועות שתעמדו במסורת הברית:

פן יש בכם · זה כתיבת טעם אחר קבלת הברית : אשר לבבו פונה היום · ותהיה מחשבתו לרעה לעזוב את השם · ועוד יש לחוש פן יש בכם שורש פורה רוש ותפרה ותרבה מחשבתו הרעה עד שירצה למעשה כדכתיב והיה בשומעו את דברי האלה כלומר לאחר שקבלו ישראל האלה · והתברך בלבבו כלומר והוא יחשוב שלום יהיה לי מה לי בנער הזה הלא לא קבלתי את האלה וא״כ אלך בשרירות לבי׳ למען ספות הרוה · כלומר שיוסיף הרוה חטאים שהוא רוה ושבע מהם לדברים שאין בהם יצר הרע כמו לבישת כלאים׳ עם הצמאה עם חטאים שהוא תאב וצמא בהם כגון גזל ועריות · אבל כשתבואו כולכם בברית · ותקבלו עליכם האלות והשבועות תדעו כי כל עובר הברית לא יאבה ה׳ סלוח לו : כי אז יעשן אם לא תעמדו בברית כי התניתם לעבור אותו ולעמוד בברית ומתוך כך לא תבואו לידי מחשבות הללו ותעמדו בברית שאם לא

אתם נצבים היום כולכם · במעמד אחד ראשי השבטים עצמם והשבטים והשוטרים וכל איש ישראל אלו הבינוניים והנשים והטף והגרים שבאו לגור בקרב מחניך מחוטב עציך של העבדים עד שואב מימיך אלו השפחות · וזש״ה קטון וגדול שם הוא ד״א קטן׳ זה דוד שנא׳ ודוד הוא הקטן וגדול זה משה שנא׳ האיש משה גדול מאד ועבד חפשי מאדוניו של ישראל שכל זמן שהוא חי נעשה עבד לעשות רצון קונו וכשמת נעשה חפשי מן המצות ד״א מפני מה עשאם מצבה דכתיב אתם נצבים היום מפני שנשתנו מדעתו לדעת יהושע ואף יהושע עשאם מצבה דכתיב ויאסף כל איש ישראל ואף שמואל מפני שנשתנו מדעתו לדעת מלכים עשאם מצבה שנא׳ ועתה התיצבו ואשפטה אתכם לפני ה׳ ד״א אימתי תהיה לכם הצבה והעמדה היום כולכם כשתהיו באגודה א׳ :

לעברך בברית ה׳ אלהיך · עתה אתם מוכנים כאחד לעבור בברית והרי אתם יחד ולא יכול לו׳ איש לא הייתי שם ולא קבלתי עלי הברית כי אתם שתעברו הירדן ותחזרו איש אל נחלתו אי אפשר לאסוף אתכם יחד שלא יהיה בכם זקן או חולה או חגר או סומא אבל כלכם עתה יחד לעברך בברית כאיש אחד ובאלתו שתקבלו הברית והאלה : ואת אשר איננו פה מלמד שאפילו אותם שעדיין לא נבראו הגופים מ״מ הנפשות היו שם ולפי׳ לא נאמר עמידה: כי אתם ידעתם את אשר ישבנו במצרים׳ מלמד שהיו שם מיוצאי מצרים מכאן׳ שלא נגזרה גזירה על פחות מבן כ׳ שנה: ותראו את שקוציהם · בא וראה מעשה או״ה כשיראתו משל עץ או משל אבן נוהג בה מנהג הפקר ומניחה בחוץ ואינו מתירא מגנבים אבל כשהוא משל כסף או משל זהב מניחה אצלו וזש״ה אשר עמהם במקום המשתמר ובחדרי חדרים שלא יגנב וא״ר אלעזר תבא מארה על לבן שאמר למה גנבת את אלהי לגופא לא מצלה לדידיה מצלה ליה אבל אלהי אברהם אינו כך הוא תהלתך והוא אלהיך שהקב״ה משמר את יש׳ כאב המשמר את הבן שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל ד״א בא וראה שהם עצמם משקצים ומחשבים

תעמדו ורבוץ בכם כל הקללות שקבלתם · הכתובה בספר הזה · ומחה ה' את שמו שם העובר : מתחת השמים שלא יהיה נין ונכד ושריד במגוריו : והבדילו ה' לרעה הוא חשב להבדל מישראל לעשות שרירות לבו · והוא יבדל לרעה לו · על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת אם כעון רציחה וניאוף הרי יש בשאר האומות נואפים ואין ארצם שממה כזאת :

ואמרו על אשר וכו' · כלו' ישיבו כדין עשה להם כך · כי הם באו בברית ברצונם ואח"ך עזבוהו · אבל או"ה לא באו עמו בברית ואין הקב"ה חושש להם ומתוך כך יצטדק דינו של הקב"ה כי יתודו פשעם ויאמרו חטאתם שנתשם ה' מעל אדמתם לפי שעברו על הברית שקבלו מה שלא עשו שאר אומות · וכן פי' יחזקאל והעולה על רוחכם היה לא תהיה · שאתם אומרים נהיה כגוים וכמשפחות האדמה לשרת עץ ואבן · חי אני אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם והבאתי אתכם במסורת הברית · כלומר כי אתם עמו בבריתו לא הם · ורבותינו אמרו כל כי האי ריתחא דרתח רחמנא עלן ולפרוקינן : ולא חלק להם לעובדם אלא לעבוד כל העמים לעבוד להם להאיר להם או כמו י"ל אין זה חלק שלהם כי אני חלקם · כדכתיב ה' מנת חלקי וכוסי ואומר חלקי ה' אמרה נפשי והם עזבו אותי :

הנסתרות לה' אלהינו · לפי שכתוב והבדילו ה' לרעה ואח"ך ואמר הדור האחרון דמשמע דכל הארץ לוקה ע"י איש אחד או משפחה אחת לכך אמר הכתוב הנסתרות לה' אלהינו כלומר אם הם נסתרות מה שעשו אותו האיש או האשה · לה' אלהינו הוא יפרע מן העושה הרעה ברעתו ולא ילקו ישראל עליו : והנגלות לנו ולבנינו עד עולם · שאם יעשו העבירה בגלוי אז העונש עלינו ועל בנינו אם לא נבער הרעה מקרבנו : והמדרש לפי' רש"י קרוב לפשטיה · דתניא על מה נקוד על לנו ולבנינו ועל עי"ן שבע"ד מלמד שלא ענש על הנסתרות עד שעברו ישראל את הירדן ופי' דקרא הכי הוי הנסתרות לה' אלהינו ליפרע מן העוברים · ועון הנגלות תלוי בנו ובבנינו · ולפי שלא תאמר שתהא מדה זאת נוהגת לעולם שכשעברו ישראל את הירדן וקבלו התורה בארור ונעשו ערבים זה בזה אף הנסתרות לנו ולבנינו · וא"ת כיון דמעטינן נסתרות מלה' אלהינו הו"ל לנקד על ה' אלהינו · אלא משום דאין כבוד כלפי מעלה לנקד את השם דכר' במוחקו · ויען כי הנקודה של לנו ולבנינו לא בא במקומו כי דינו על השם לולי כבודו נקודה העי"ן שבעד להשלים י"א אותיות כנגד י"א אותיות שבתו' כלה' אלהינו · ויש במסורת הגדולה בשמונה והולך כל הנקודות שעל זאת נקודה · שואל אלא לנו ולבנינו למה נקוד · כך אמר עזרא אם יבוא משה רבינו ע"ה ויאמר למה כתבת אותם · אומר לו לכך נקדתי עליהם · ואם יאמר יפה כתבת אעביר הנקודה מעליהם · משמע שמתוך כך שהיה מסופק בנגלות אם הם לנו ולבנינו קודם שעברו ישראל את הירדן אם לאו לפיכך נקד עליהם · ומכאן אנחנו מביאים ראיה לכותבים בלא שרטוט · ונוקדין שתי תיבות קודם שיכתבו השלישית · ואנחנו יודעים למה · ומכאן יש ללמוד שהנקודה כמחק · מדקאמר עזרא לכך נקדתי אותן והרי הם כאלו לא נכתבו :

פרשת

בגלולים ע"ז שלהם לאחר ג' שנים שעשאום כשהם מטושטשין הם משקצים אותם וזורקין אותם בגלל טיט חוצות וכשהם שואלים דבר ואין בקשתם נעשית מחרפים ומקללים אלהיהם כד"א והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה פירש ובאלהיו שעשה ולפי שראיתם גלולים ולפעמים זורקין אותם ואין עליהם שום מורא כי כל העובדים אותם דבקים בגזל ובעריות והולכים בשרירות לבם לכך צריך שתקבלו הקללות והשבועות שתעמדו במסורת הברית : פן יש בכם · זו נתינת טעם לקבל הברית אשר לבבו פונה היום ותהי' מחשבתו רעה לעזוב את ה' לזה יש לחוש ועוד פן יש בכם שורש פורה ראש ולענה ותרבה מחשבה רעה עד שיצרפוה למעשה כדמפרש ואזיל :

והיה בשמעו · כלו' לאחר מכאן בשמעו דברי האלה שקבלו ישראל והתברך בלבבו כלומר יחשוב בלבו לו' שלום יהיה לי כלו' מה לי בצער הזה שהרי לא קבלתי האלה וא"כ אלך בשרירות לבי : למען ספות הרוה · כלו' שירצה להוסיף חטאים שהוא שבע ורוה מהם שאין בהם יצה"ר כגון לבישת שעטנז וכלאים עם הצמאה עם החטאים שהוא צמא להם כגון גזל ועריות אבל עכשיו שתבואו כולכם בברית ותקבלו האלות והשבועות תדעו כי העובר על הברית לא יאבה ה' סלוח לו שהתכיותם עמו לעמוד ומתוך כך לא תבואו לידי מחשבות רעות הללו ותעמדו בברית שאם לא תעמדו חס ושלום ורבצה וכו' · ד"א למען ספות פי' הרשע חושב בלבו להלוך בשרירות לבו למען תמירון ותוספת נפש הרוה והוא המתאוה על הצמאה והוא הנפש השכלית ידמה בעיניו כי הדרך הישר להתרוות הנפש המתאוה ולאכול ולהתענג ואפילו בדברים האסורים ויש מי שאמר הרוה הנפש השכלית והוא רמז לצדיקים והצמאה נפש המתאוה והוא רמז לרשעים כי היא צמאה לתאות העולם תמיד ולא ישבע ונפש השכלית היא רוה שתספיק במה שיגיענה מן העולם כענין שנאמר צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר ופי' הפסוק כי הרשע חושב בלבו כי הצדיקים רבים כנגדי ובזכותם אנצל ולא יגיעני העונש הזה ואלך בשרירות לבי ויש מי שאמר למען ספות הרוה את הצמאה מענין כליון כמו מבקשי נפשי לספותה ורוצה לו' למען שיראה הרשע כלות הצדיק עם הרשע ואין יתרון לצדיק במות אומר כי אין גמול ואין עונש ואו' שלום יהיה לי וזו היא דעת בעלי מאמיני הקדמות אשר אין מאמינים לא בגמול ולא בעונש וקלל הכתוב בעלי הדעת הזאת במ"ש לא יאבה ה' סלוח לו עכ"ל הרמב"ן ז"ל : ורבצה בו כל האלה הזאת ומחה ה' את שמו של העובר מתחת השמים שלא יהא לו נין ונכד ושריד ופליט : והבדילו ה' לרעה הוא חשב להבדל מישראל · ללכת בשרירות לבו והוא יבדל לרע לו :

על מה עשה ה' ככה · אם כעון רציחה וניאוף הרי יש בעמים רוצחי' ומנאפים ואין ארצם שממה כזאת ואמרו כלו' והשיבו כדין עשה להם כך כי הם בבריתו של אברהם באו ברצונם ואח"כ עזבוהו אבל שאר האומות לא באו בברית ולא חושש להם ומתוך כך יצדיקו עליהם את הדין ויודו כי בפשעם נתשם מעל אדמתם לפי שעברו בברית אשר קבלו מה שלא קבלו שאר האומות וכן אמר יחזקאל והעולה על רוחכם היה לא תהיה שאתם אומרים נהיה כגוים וכמשפחות

האדמה

האדמה לשרת עץ ואבן חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם והבאתי אתכם במסורת הברית כלו' שאתם עמי ומקויימים בברית ולא הם ורז"ל אמרו כל כי האי ריתחא לירתח רחמנא עלן ולפרוקינן:
ולא חלק להם · כלו' אין זה חלק שלהם כי אני ה' חלקם שנאמר חלקי ה' אמרה נפשי על כן אוחיל לו:

הנסתרות לה' אלהינו · לפי שנא' והבדילו ה' לרעה ואח"כ אמר ואמר הדור האחרון דמשמע דכל הארץ לוקה ע"י איש א' או משפחה אחת לכך אמר הנסתרות שעשה אותו האיש בסתר לה' אלהינו דיין הוא ליפרע מן העושה רע לשלם לו גמולו ולא ילקו ישראל על ידו אבל הנגלות כלו' העבירות שעשה בגלוי לנו ולבנינו העונש אם לא נבער הרע מקרבנו ובסנהדרין מסיק למה נקוד על לנו ולבנינו ועל עי"ן של עד מלמד שלא ענש על הנסתרות עד שעברו את הירדן ולפי שאז קבלו ישראל את התורה כא' ונעשו ערבים זה לזה אז הנסתרות לנו ולבנינו וקשה א"כ דממעטינן הנסתרות מלה' אלהינו א"ך על לה' אלהינו היה לו לינקד ולא על לנו ולבנינו וי"ל דאין דרך העולם לנקד על השם שנראה כנמחק ולפי' אין הנקודה על לה' אלהינו ומהפכים על לנו ולבנינו ולפיכך נקוד על עי"ן של עד להשלים מנין האותיות י"א כנגד לה' אלהינו שיש בו י"א אותיות:

ושבת עד ה' אלהיך · וכתיב מיד ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך וכל כך למה כדאמר ר' נתן גדולה תשו' שמקרבת הגאולה שנא' ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה': ושבת עד ה' אלהיך · וא"ת מה טעם אמרו הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר ולא יותר דמשמע שהקב"ה מעביר ראשון ראשון וכן שני וכן שלישי וי"ל הטעם הוא ששמעתי מפי ר' מאיר הלוי ז"ל לפי שיש ג' מחיצות לפני הקב"ה ראשונה רעש ב' אש ג' רוח ואחריה קול דממה דקה ששם שכינתו של הקב"ה ובכל מחיצה ומחיצה יש מלאכים ממונים וכאשר יחטא האדם בא למחיצה ראשונה ומעכבין אותו ואין מניחין אותו לעבור ונמחל והשני בא למחיצה שנייה ונמחל וכך הג' נמחל הג' הד' שבא למחיצתו של הקב"ה אינו נמחל וזשה הוי המכעיסין אותי על פני המכעיסין אותי כ"כ עד שבא פשעם לפני ובשחוטא ושב ומתודה אינו צריך לפרסם עונו בפני רבים שנא' שובה ישראל עד ה' אלהיך וזה שחטאו אינו ידוע לרבים אבל בחטא הידוע לרבים לעולם צריך לפרט החטא שנא' אנא חטא העם הזה חטאה גדולה עכ"ל הרמב"ן ז"ל: "מי "יעלה "לנו ה"שמימה · ר"ת מילה וס"ת ה' רמז שבזכות מילה עלה למרום:

תוספות פרשת וילך הרא"ש

וילך משה וידבר · מכאן שאין שלטון ביום המות· שהלך בעצמו ולא קראם בחצוצרות מלמד שנגנזו בחייו · לפי שאין שלטון ליום המות · בן מאה ועשרים שנה אנכי היום · לא אוכל עוד לצאת ולבוא · זהו פשוטו כי זקנתי ואף הקב"ה אמר אלי אתה לא תעבור ואתם אינכם מפסידים בזה כלום · כי ה' אלהיך הוא ההולך לפניך ואין דבר ומנהיג כמוהו · ועוד יש מפרשים לא אוכל עוד לצאת ולבא לפי שהקב"ה אמר אלי אבל לא משום חלשות · ויש במדרש כשאמר הקב"ה למשה לא תעבור את הירדן הזה א"ל משה בחסדך העבירני את הירדן הזה א"ל הקב"ה הגיע זמן יהושע להיות מלך והמלכות אינה נוגעת בחברתה אפי' כמלא נימא · אמר משה אהיה תלמיד ויהושע יהיה רב · א"ל הקב"ה יפה אמרת מיד הלך משה השכים לפתח יהושע · וא"ל יהושע הגיע העת שאני משרתך מפני הגבורה הלך לשרתו עד שהלכו משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד וירא ה' באהל בעמוד ענן ויעמוד עמוד ענן על פתח האהל אמר משה ליהושע מה דבר ה' · א"ל יהושע והלא לא שאלתיך כשהייתי משרתך מה דבר ה' נתקנא משה ואמר טוב לי שאמות ואל יכנס בי קנאה מיד ויכתוב משה את דברי השירה הזאת וכו':

כי אתה תבא את העם הזה · זקנים שבדור על פיהם תעשה מה שתעשה · אבל הקב"ה אמר לקמן כי אתה תביא · וכו' דקאי ויצו יהושע לויאמר דבפרשה אחרת דאי לא תימא הכי · לא מצינו שאמר הקב"ה למשה קרא ליהושע ואמרנו וזו היא הנואה כי אתה תביא בשם הג"ר מתתי"ה מבריא"ה יו"ר יעקב מעיר אוויל"ש פי' שקרא משה אל יהושע לעיני כל ישראל וכל ישראל היו במעמד לפיכך חלק לו כבוד ואמר כי אתה תבא את העם הזה · מצינו בפ' ואתחנן שנצטוה משה לצוות את יהושע · והקב"ה אמר בעצמו ואמצו · הא דכתיב כי אתה תבא היינו צווי של משה

והא

בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לא אוכל עוד לצאת ולבוא· כי זקנתי ועוד כי ה' אמר אלי לא תעבור ואתם אין לכם הפסד בדבר כי ה' אלהיך הוא העובר לפניך ואין לכם כמותו· ד"א לא אוכל עוד לצאת ולבוא ולא משום חולשא אלא משום שאמר ה' אלי כי אתה לא תבוא ואי' בסנהדרין משה אמר ליהושע כי אתה תבוא את העם הזה זקנים שבדור עמך שעל פיהם יהי הכל והקב"ה אמר לי שאתה תביא את העם הזה ראש תהיה לכולם והיכן מצינו שאמר לו כי אתה תביא דכתיב ויצו את יהושע בן נון וקאי אתחלת הפרשה דכתיב ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימיך למות ולא מצינו שצוה לו שום דבר עד כאן · וצו את יהושע בן נון מכלל דכי אתה תביא מדברי הקב"ה הוא ועוד כ"ל מדכתיב בסיפיה דקרא דכי אתה ואנכי אהיה עמך אלמא הקב"ה אמרו:

הן קרבו ימיך למות · א"ל משה להקב"ה בלשון הן שבחתי לפניך דכתי' הן לה' אלהיך השמים ובלשון הן אתה ממית לי א"ל אף בלשון הן קראת תגר הן בני ישראל לא שמעו אלי א"ל משה להקב"ה בהן שבחתי לפניך ובהן קנסת עלי מיתה למה אתה מודד לי מדה רעה כנגד מדה טובה א"ל הקב"ה גם זה מדה טובה שנאמר הן צדיק בארץ ישולם ולא עוד אלא שלעו"הב אעלך בכבוד בכסא של מרגליות ואשימך ראש על חמשה וחמשים רבוא של צדיקים כמנין הן ועוד יותר מכלם אני מנחילך כהרי שמן ד"א הן אותיות הן שאין להם זוג כיצד ט"א הרי עשרה ב"ח הרי עשרה ג"ז הרי עשרה ד"ו הרי עשרה ה"א אין לה זוג נו"ן אין לה זוג כיצד י"ן הרי מאה כ"ף הרי ק' מ"ס הרי ק' נו"ן אין לה זוג כך אתה משה אין לך זוג דכתי' ולא קם נביא עוד בישראל כמשה ולכך קרבו ימיך למות ובחרתיך בחלקי·

וקם העם הזה וזנה· זה א' מה' פסוקים שאיסי בן יהודה או' שאין להם הכרע וסי' שאת מחר

ארור

ואת שהקב"ה צוהו שנא' ואצונו היינו דכתיב כי אתה תבא וגו' דתביא ותבא הכל אחד אלא מה שלא פי' כאומרו כי אתה תבא פי' לאחריו דכתיב ואתה תנחילנה אותם אלא ואנכי אהיה עמך והכי דקרא לפי דמשה שלא נתן לו הבא היה ראוי לומר ואתה תבוא עמהם וא"ך להבטיחו שינחילנה אותם ולתלות הדבר במקום בענין שנאמר כאשר דבר ה'. אבל הקב"ה שממנו בא הבא אמר כי אתה תביא ואנכי אהיה עמך ועתה ניחא שפיר כפלות הפרשה ושינוי הלשון דתבא ותביא: מקץ שבע שנים תקרא את התורה. אתה צריך שישמעו אפי' הטף לפי שהם פנויים מכל עבודת האדמה כל ימות השבת מה שאין כן בשאר השנים:

הן קרבו ימיך למות. יש במדרש אמר משה להקב"ה הלא קלסתיך ושבחתיך בהן שנא' הן לה' אלהיך השמים וגו' ואתה מקניטני בהן קרבו ימיך. א"ל הקב"ה שכן רע רואה השכנים ואינו רואה היוצאים. כך עשית שלא דברת כהוגן על ישראל בלשון הן ולמדת קטיגוריא עליהם דכתיב הן בני ישראל לא שמעו אלי וכתיב והן לא יאמינו לי: והסתרתי פני מהם. זו דרך חכם כאדם שחטא לו בנו ואמר לרבו להלקותו והוא אינו יכול לראות מכת בנו מסתיר פניו מפני שרחמיו עליו: ומצאוהו רעות שנעשו צרות זו לזו כגון זיבורא ועקרבא שמים צוננין יפין למי שנשכו זיבורא וחמין לעקרבא וחילופו סכנה. ואם עקצוהו זיבורא ועקרבא יחד ירא ליכנס לא בחמין ולא בצונן לפי שמה שטוב לזה קשה לזה כמו כן הצרות של ישראל כגון כשהגוי מיצר לו ירא לקבול לפניו פן ישנאהו ואם לא יקבול עליו ירגיל לעשות כך:

ואנכי הסתר אסתיר פני. שלא אשמע תפלתו. על כל הרעה אשר עשה. פ"ה ברנוא"ל. אשרי המחכה ויגיע לקץ אלף ושלש מאות ושלשים וחמש. וגימ' דהסתר אסתיר שהוא תחלת אלף ושלש מאות ול"ו. אי נמי אלף של אסתר אינו מן המנין והוו אלף ושלש מאות ול"ה הרי שנרמז קץ משיח כפ' תבא כדפי'. וכאן רמז הזמן האחד שיהיו כל ישראל כובשין העולם בו ולכך כתיב אשרי המחכה. וה"ר עובדיה פי' מועד מועדים וחצי מועד לאותו זמן האחרון. ופי' מועד ראשון זמן כדפי' בפ' כי תבא ומועדים האחרים משילהו ממצרים עד שנבנה הבית והם ת"ף והב' כמו שעמד הבית והם ת"י. ואין שני המועדים שוים ושניהם עולים למנין ת' מאות וצ'. וחצי מועד. חצי שני מועדים הללו דהיינו תמ"ה צרף אותם תת"ץ. הרי אלף ושלש מאות ול"ה. ונר' להרב בכור שור שקץ זה נרמז באלפא ביתא של תשר"ק. תשר"ק הם אלף. צפע"ס הם שלש מאות והוא עשרה שנים אחר ביאת משיח שיבוא לאלף ור"ץ ואז יהיה כמל"ך יחשב למלך. יטמ"ז הם ל"ד. הרי אלף ושלש מאות ול"ד והיינו דכתיב אשרי המחכה ויגיע לימים אלף ושלש מאות ושלשים וארבע. כלומר לתחלת שנת חמשת דהיינו לאלף ושלש מאות ול"ד. ואז והד"ג ב"א. כלומר שתענוג בא כמו באדג וכמו הליוסט"ן ובאדג כוורי א"כ והדג בא זה הלויתן לעשות סעודה לצדיקים: את דברי השירה. כמו האזינו כי שם כתב שהספיק להם צרכיהם במדבר ובא'. ואיך חטאו וגלו ואיך עתידים ליגאל לימות המשיח. שמע שאמ' משה ליהושע בשעת פטירתו בלום יש לך ספקות הלכות והודיעם לך א"ל

והלא

ארור משוקדים וקם שאת הלא אם תטיב שאת אם שאת אם לא תטיב מחר דכתיב צא הלחם בעמלק מחר או מחר אנכי נצב ארור דכתיב ארור אפם כי עז או ובקרו שור ארור משוקדים דכתיב ובמנורה ארבעה גביעים משוקדים או משוקדים כפתוריה וקם דכתי' הנך שוכב עם אבותיך וקם או וקם העם הזה: והסתרתי פני מהם. זהו דרך חכם כאדם שחטא לו בנו ואמר לרבו להלקותו כדי שלא יראה בהכאת בנו מדברי הרמב"ן:

ומצאוהו צרות רבות ורעות. שנעשות צרות זו לזו זיבורא ועקרבא שמים צוננין מועילין לעקיצת זיבורא ומים חמין לעקיצת עקרב וחילופא סכנתא ומי שעוקצו זיבורתא ועקרבתא אינו יודע מה לעשות שירא ליכנס בחמין מפני עקיצת זיבורא ולא בצונן מפני עקיצת עקרב וכן צרותם של ישראל בגלות כשהגוי מיצר לו ירא לזעוק עליו שמא ישנא אותו ואם לא יזעוק עליו ירגיל להיות מיצר לו כל שעה: ואנכי הסתר אסתיר פני מהם. מכאן לאסתר מן התורה כלו' בימי אסתר אסתיר פני מהם שיבקש המן לאבדם:

לקוח את ספר התורה. מדרש באותו יום של ז' באדר קודם פטירת משה רבינו כתב י"ג ס"ת י"ב לי"ב שבטים וקרא לכל שבט ושבט והוכיחו ולכל א' הזהיר על התורה ועל המצות אנשים כפ"ע ואמר להם הזהרו כלכם בספר התורה הזה שאני נותן לכם לשמור ולעשות וס"ת א' הניח סמוך לארון הברית שנא' לקוח את ס"ת הזה מצד הארון ברית ה' אלהיכם ויש אומרים שירד גבריאל ונטל את התורה מידו של משה והעלה למרום לב"ד הגדול שבשמים כדי להודיע צדקתו של משה בפמליא של מעלה שנא' צדקת ה' עשה ולא עוד אלא שבשמתן של צדיקים קורין בו בב' וב"ה ובשבת ובי"ט ובר"ח עכ"ל הרמב"ן ז"ל. ובפ"ק דב"ב פליגי בה ר"מ ור' יהודה ח"א ס"ת היה מונח בארון וח"א מצדו דתניא ארון שעשה משה אמתים וחצי ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קומתו באמה בת ששה טפחים והלוחות ארכן ועביין ג' מונחות רחבן כנגד ארכו של ארון והלוחות אוכלות בארון י"ב נשתיירו שם שני טפחים שבהם ס"ת מונח שנא' אין בארון רק ב' לוחות ואין הוי מיעוט ורק הוי מיעוט ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות ספר המונח בארון ארון לארכו יצא ונכנס ארון לרוחבו כמה לוחות אוכלות בארון ששה טפחים נשתיירו שם שני טפחים כדי שלא יהא ספר תורה נכנס ויוצא בדוחק דברי ר"מ ר' יהודה אומר באמה בת חמשה טפחים הלוחות ארכן ששה ורוחבן ועביין ג' ומונחות רחבן לאורך הארון כמה לוחות אוכלות בארון נשתייר שם טפח מחצה לא מהם חצי טפח אצבע לכותל נשתייר שם טפח שבו עומדין שנא' אפריון עשה לו עמודיו עשה כסף וארגז ששיגרו פלשתים דורון לאלהי ישראל מונח בצדו ועליו ס"ת שנאמר לקוח את ספר התורה ושמת אותו מצד ארון ברית ה' מצדו היה ולא מתוכו ומה אני מקיים אין בארון רק לקיים שברי לוחות שמונחים בארון ור' מאיר נפקא ליה מדכתיב בפ' עקב על הלוחות הראשונים ושמתם בארון מלמד שהלוחות ושברי הלוחות מונחים בארון ור"י נפקא ליה שא"ל הקב"ה יישר כחך ששברת ור"מ מיבעי ליה מקמיה ארגז ס"ת היכא הוה יתיב דפא הוה נפיק ויתיב עילויה ס"ת ור"מ האי מצד ארון

מאי

והלא כתבת ומסרתו יהושע בן נון נער לא ימיש וכו' שויתי תמיד אלך. מיד וימת משה ואז נתעלמו מן יהושע שלש מאות הלכות ובקש הקב"ה להחזירם על ידו. אמר הקב"ה משה עבדי מת לא אגלה לך שום דבר מלוה עד שבא עתניאל בן קנז והחזירם לו ואני אומר מכאן שכל מי שממית עצמו על דברי תורה הקב"ה מחזיק לו כאלו שומע מסיני שהרי עתניאל בן קנז החזירם יען שהמית עצמו על דברי תורה כדמפרש התם שהיו בני דורו עוסקים בתורה ושוכבים שם ושם בטלית אחד מתוך עוני:

מאי עביד ליה מיבעי ליה דמנח ליה בבד ולא מנח ליה לוחות ולעולם בגויה בארון ומלדו ור"מ עמודים היכא הוו קיימי מאברא עכ"ל הרמב"ן ז"ל:

וקם העם הזה וזנה. א"ל ההוא מינאה לר"מ אמריתו דחיי שכבי דכתי' ויציצו מעיר כעשב הארץ כשהם עומדים ערומים עומדים או בלבושיהם עומדים א"ל ק"ו מחטה ומה חטה שנקברת ערומה עומדת בכמה לבושין צדיקים שנקברים בלבושיהם עאכ"ו וא"ל קיסר לר"ג אמריתו דחיי שכבי והא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי. א"ל ברתיה שבקיה דאנא אהדר לך א"ל ב' יוצרים יש בעירנו אחד יוצר מן המים ואחד מן העפר איזה מהם משובח א"ל שיוצר מן המים א"ל מן המים יצר הקב"ה עולמו הכל היה מן המים מן העפר לכ"ש דבי ר"ש תנא ק"ו מזכוכית ומה זכוכית שבריאתו מן הרוח אם נשברו יש להם תקנה ברוחו של הקב"ה לכ"ש וא"ל ההוא מינאה לר' אמי אמריתו דחיי שכבי הא הוו עפרא ועפרא מי קא חיי א"ל אמשול לך משל למה"ד למלך ב"ו שאמר לעבדיו לך ובנה לי פלטרין גדולין במקום שאין מים ועפר הלך ובנה לימים נפלו פלטרין כעס המלך עליו ואמר במקום שאין עפר ומים בניתם במקום שיש מים עאכ"ו ואם אין אתה מאמין לך לבקעה וראה עכבר שחציו עפר וחציו בשר למחר נעשה הכל בשר ושמא תאמר לזמן מרובה עלה להר וראה חלזון שהיום אין בו חלזון א' למחר ירדו גשמים ונתמלא כולו חלזונות וא"ל ההוא מינא לגביהה בן פסיסא וי לכון חייביא דאמריתון דחיין מיתייא ומה החיים מתים מתים חיים א"ל אוהו וי לכון דאמריתון דלא חיין מיתייא השתא ומה מה דלא הוו הוויין דהוויין לא כ"ש א"ל חייבא קרית לי אנא קאימנא ובעיטנא בך ופשיטנא לעקמימותך מינך א"ל אם אתה עושה כן אומן תקרא ושכר הרבה תטול:

תוספות פרשת האזינו הרא"ש

האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ. א"ר הונא פמליא של מעלה. מרובה משל מטה לכך אמר משה לשמים לשון רבים ולארץ אמר לשון יחיד ותשמע. ד"א דרך ארץ הוא לאותו שהוא רחוק לומר לשון האזנה שיטה אזנו לשמוע. ולכך הפך ישעיה הלשון שאמ' שמעו שמים והאזיני ארץ כי הקרוב אין צריך שיאמר האזנה אלא שישמע. והקב"ה לפי שהוא מדבר וכבודו בשמים והם קרובים אליו לכך אמר לשון שמיעה לשמים. ולארץ שהיא רחוקה אמר לשון האזנה. ולפי הפשט שמיעה והאזנה אחת הן. ולא שינה אלא לנחת הלשון. ולפיכך. אמר ישעיה להפך שמיעה והאזנה אל השמים ואל הארץ. והכא לכך דבר אל השמים תחלה ואל הארץ לפי שהם עדים. וכאן אמר לעדים שישמעו הדברים כדכתיב העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ. והקשה רבינו ברוך בר' יצחק מה נשתנית שירה זו מכל שירות שבתורה שאין לך שירה שבתורה שאין שם האומרה נזכר בה כמו אז ישיר משה. ותשר דבורה אז ישיר ישראל ואמר כי גם בזאת נרמז משה. בר"ת שבראשי הפסוקים הראשונים ה' דהאזינו י' דיערוף כ' דכי שם ה' אקרא. ה' דהצור תמים. אלו הד' אותיות עולות מ' ווהי מ' של משה ש"ן דשח"ת. ה' דהלה'. הרי משה ולפי שיש בשירה תוכחות קשות לא נזכר שמו בפי':

יערוף כמטר לקחי. יטיף והזכיר כאן ד' רוחות שבעולם. יערף כמטר זו רוח מערבי שבאה מעורפו של עולם ודרכה להביא מטר. תזל כטל זהו רוח צפוני שנוחה כטל. כשעירים זו רוח דרומי שמשתערת כשעורים. ויורדת טיפות גדולות כשעירים שנא' ושעירים ירקדו שם. כרביבים זו רוח מזרחי שיורד טיפות דקות. ומרבה זרעים ומגדלת צמחים. שנא' רבבה כצמח השדה נתתיך:

כי שם ה' אקרא. ואספר שבחו אתם ד' רוחות

האזינו משה אמר האזנה לשמים ושמיעה לארץ וישעיהו הפך הדברים ואמר האזנה לארץ ושמיעה לשמים למה לפי שהיה קרוב לשמים ודרך הוא לומר למי שהוא אצל האוזן בהסכת ולארץ לפי שרחוקה ממנו אמר שמיעה וישעיה לארץ שהיתה קרובה אצלו אמר האזנה שלמי שהוא אצלו אינו צריך אלא שיטה אזנו לשמוע ולזה אמ' השמיעה שהוא רחוק בקול רם. ורש"י פי' כישעיה שלפי' שינה הדברים לפי שמים וארץ עדים דכתיב העדותי בכם את השמים ואת הארץ ועדי' כשעדותם מכוונת עדותם קיימת ושו לא בא ישעיהו וכתן שמיעה לשמים והאזנה לארץ לא היתה עדותם מכוונת שהשמים ואמרו שבאזנה שמעו והארץ בשמיעה אבל בא ישעיהו וכיוון עדותם נתן האזנה לארץ ושמיעה לשמים ושניהם מעידי' בשמיעה ושניהם בהאזנה. ד"א למה שמים וארץ לפי שבהם העיד משה להעיד להקב"ה ובהן חטאו ובהן לקו ובהן מתנחמין בהם העיד משה דכתיב העדותי בכם היום את השמים ובהן חטאו שנאמר והנשים לשות בצק לעשות כוונים למלאכת השמים ובהם לקו שנא' ואל השמים והנה רועשים הרי השמים בארץ מנין שנאמר גם מזבחותם כגלים על תלמי שדי. ולקו בארץ שנא' ראיתי הארץ והנה תוהו ובהו. ובהם מתנחמין דכתי' כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני כן יעמוד זרעכם ושמכם ומפני מה נשתנית שירה זאת מכל השירות שבכולן נזכר בהם שם אומרם כמו אז ישיר משה אז ישיר ישראל ותשר דבורה וידבר דוד וכאן לא הוזכר שם אומרה ויש להשיב לפי שהוא נזכר בראשי הפסוקים שהם ה"א דהאזינו יו"ד יערוף כ' דכי שם וה"א דהצור עולין מ' שי"ן דשחת וה"א דהלה' הרי משה. ולפי' כמי ה"א דהלה' גדולה להראות כי שם סיום המשורר ולכך סידר כי שם ה' אקרא והדר הצור תמים פעלו לפי שבשבח מ"ה ליטול בשמתו

העולם ושמים וארץ הבו גודל לאלהינו · וצריכים אתם ליתן לו גדולה ושבח על קריאת התורה שבה אתם מתקיימים שנא' אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי · וכשם שאתם מועילים לעולם כך לקחי ואמרתי נותנת חיים ומרפא לעולם · הצור תמים פעולו · דין הוא שתתנו לו גודל כי הוא צור ותקיף · ועושה פעולתו בתמימות · ולא מראה כוחו למרגיזיו: וישר הוא לעושי רצונו שאינו מקפח שכרם ולפי שרצה לספר איך עשה נקמה מישראל ואח"כ מן האומות שעבדו בהם תחילה · הצדיק תחילה את הדין שהכל במשפט ובצדק: שחת לו לא בניו מומם· אם שחת אין ההשחתה שלו כי אינו מפסיד בכך מאומה שלא לבניו המום כדכתיב לא אותי הכעיסו כי אם אותם למען בושת פניהם :

זכור ימות עולם · עתה מזכיר והולך החסדים שעשה הקב"ה עם ישראל · בינו שנות דור ודור · כי קודם שהיו ישראל תקן להם מקום : בהנחל עליון גוים · שהנחיל לכל אומה ואומה נחלתם · בהפרידו בני אדם בדור הפלגה שהפרידם והלכו איש למקומו כדכתיב ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ: יצב גבולות עמים למספר בני ישראל· ברר נחלה לי"ב שבטים שעדיין לא נולדו · והציב גבולות עמים · ארץ ישראל שמסר לשבעה בני כנען שהם עבדי בנו שם כדכתיב ויהי כנען עבד למו · לפי שלא יוכל לערער עליה כי מה שקנה עבד קנה רבו אבל שאר אומות היו יכולין לערער · ובני כנען י"ב היו כדכתיב וכנען ילד את צידון בכורו ואת חת· ואת היבוסי ואת האמורי ואת הגרגשי ואת החוי ואת הערקי ואת הסיני ואת הארודי ואת הצמרי ואת החמתי הרי י"א ואחד כפולו משפחות הכנעני שאחת מן המשפחות נחלקה לשתים והוציא מכאן הפריזי שלא מנוי כאן הרי י"ב וכן מספר בני ישראל ולכך התקין להם נחלתם :

כי חלק ה' עמו · מכל האומות לקחם לחלקו יעקב חבל נחלתו · חבל לשון חלק· וכפל מלה הוא · ימצאהו בארץ מדבר כמו ימציאהו · שהמציא להם כל צרכיהם מן שליו ובאר ושמלותם לא בלו ורגליהם לא בצקו באותו מדבר שהוא תוהו· ילל לשון יללה שאין שם רק תנינים ובנות יענה שמספידים תמיד מן יללה וכן תרגום אונקלוס:יסובבנהו בסיבוך ענניס יבוננהו לשון בינה ותבונה שנתן להם התור' ובנה משכנו בתוכם: כאישון עינו כמו שהאישון שומר עינו דאישון הוא עור שע"ג העין והוא שומר העין וגם בשינה אותו עור נופל על העין ושומרו · וע"ש השינה נק' אישון מפני שמחשיך העין כשהוא נופל עליו· כמו באישון לילה·וכמו שהאישון שוקד על העין לשומרו · כך שומר ישרא:על גוזליו ירחף · מחופף אצלם והם מחופפים אצלו · ואין להם לירא מלמעלה שאין עוף מעופף למעלה הימנו אבל לשאר עופות אין די בריחוף אבל גוזליהם שא נוקחים אותם בין רגליהם לפי שיראים מן הפורחים למעלה מהם שאין יכולים ללקטם אלא אחד אחד · לכך הוא אומר כנשר יעיר קנו · שאין יראים מכל צר: ה' בדד ינחנו ינחנו לשון מנוחה·ואין עמו אל נכר לסייעו·אף כי אותו סיוע אין בו ממשות:

ירכיבהו על במותי ארץ כדכתיב על במותימו תדרוך · ויאכל תנובות שדי · מאחר שבאו לארץ אכלו תנובות השדה ופסק המן · דכתיב

וישבות

בשמתו של משה הלך מ"ה אצלו ואמר לו הקב"ה שלחני ליטול נשמתך א"ל לך מכאן כי אני רוצה לשבח להקב"ה לא אמות כי אחיה א"ל משה למה אתה מתגאה יש להקב"ה שמקלסין אותו בכל שעה ושעה שנאמר השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו וכו'· וכתיב מכנף הארץ זמירות שמענו א"ל אני משתק אותם ומקלס להקב"ה מיד פתח ואמר האזינו השמים יערוף כמטר בא מ"ה אצלו פ"ב התחיל משה מזכיר עליו שם המפורש ואמר כי שם ה' אקרא מיד ברח מ"ה מפניו והלך לו ביון שבא פ"ג אמר משה הואיל ומאת הקב"ה צריך אני להצדיק עלי את הדין פתח ואמר הצור תמים פעלו·יערוף כמטר כמו יטיף כמו יערפו טל והזכיר כאן ארבע רוחות העולם יערוף זה רוח מערבית שבא מערפו של עולם ודרכו להביא מטר· תזל כטל זו רוח צפונית שנחה כטל כדאמרי' צריכא צלותא ביומא דאסתנא כיום שמנשב בו רוח צפונית · כשעירים זו רוח דרומית שמכתת השעורים כרביבים זו רוח מזרחית שמרבה ומצמחת הזרעים כמה דאיתמר ברביבים תמוגגנה צמחה תברך :

כי שם ה' אקרא · באותן ד' רוחות אספר שבחו ואותן ד' רוחות שבעולם ושמים וארץ הבו גודל לאלהינו כן צריכים אתם ליתן שבח והודאה להקב"ה על אמרת התורה שבה אתם מתקיימין שנא' אם לא בריתי יומם ולילה וכשם שהם מועילים כך לקחי ואמרתי נותנת מרפא וחיים לעולם ומהאזינו עד שם זה דכי שם ה' אקרא יש כ"א תיבות וא"כ אין לומר נקדש את שמך אלא נקדש שמך בלא את שאם אנו או' את יהיו כ"ב אותיות עד השם נקדישך ולא צרי' בו ולא שום ולא את ולא כן אלא כך אנו אומרים נקדישך ונעריצך בסוד שכל שרפי קדש המקדישין שמך בקדש ככתוב על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר קק"ק ה' צבאות ואז תמצא כ"א תיבות עד השם לא פחות ולא יותר ואי קשיא מכתר יתנו לך שאנו מזכירין ה' לאחר ל' תיבות כ"ל דכיון דאתייהיב רשות אתייהיב כמו שמתרץ תלמודא דפריך והא איכא ברוך ברוך אופנים הוא דקאמרי ליה וא"כ א"א כיון דאתייהיב רשותא אתייהיב:

הצור תמים פעלו · דין הוא שתתנו גודל לו כי הוא צור ותקיף ועושה פעולתו בתמימות ואינו מראה כעס למכעיסים לפניו · צדיק וישר הוא לעושי רצונו ואינו מקפח שכרם ולפי שרוצה היה לספר היאך ינקום נקמה מישראל בשהכעיסו לו ונקמה שיעשה להם אח"כ מן האומות המשעבדים בהם לפי' הצדיק דין תחלה:שחת לו בנו' אם שחת אדם מעשיו ועושה רשע לא לו ההשחתה שברי הוא לא נפסד בכך שא לבניו המום כדכתי' לא אותי הכעיסו כי אם אותם למען בושת פניהם וכן ת"א חבילו להון ולא ליה וקשה להר"מ מפונ"טיוזא דלפז הי"ל לכתוב לא ראשון בא' והב' בו' לבן פירש שחת לו לא בניו מומם מום שלהם הוא שהקב"ה או' עליהם כי לא בניו הן כשחוטאין וכן אמר הושע כי הוא לא אשתי ואנכי לא אישה: עם נבל· ששכחו הטוב העשוי להם במצרים ולא חכם הוא שהוא רשע ואינו רוצה להתחכם ולראות הנולד מה יהיה בסופו :

זכור ימות עולם · עתה מזכיר והולך החסדים שעשה הקב"ה עם ישראל בינו שנות דור ודור

ושבות המן ממתרת כאכלם מעבור הארץ כדי שיתחזקו לכבוש הארץ · וינקהו דבש מסלע שהיו הדבורים עושים בנקיקי הסלעים · ואף התמרים העושים הדבש גדלים בסלעים · ושמן מחלמיש צור שהזיתים כמו כן גדלים בסלעים וטובים מאותם שבבקעה לפי שהחמה זורחת עליהם וממתקן כדכתי' וממגד תבואות שמש · חמאת בקר וחלב צאן וכו' כלו' שלא היו רוצים לאכול כ"א חמאה של בקר ושל חלב צאן שהוא שמבוכיתו של חלב וכו' דאין צריך להוציא קרא ממשמעו · חמאה של בקר עיקר וחלב של צאן עיקר · עם חלב כרים מובחר כמו ואכלו את חלב הארץ · עם חלב כליות חטה · לפי שהכליות יש להם חריץ כמו חטה מדמה אותם לחטים · ודם ענב תשתה חמר שיהיה היין אדום כדם ושיבות הוא כמו של תרא יין כי יתאדם · תשתה חמר עתה מדבר כאלו מדבר עם ישראל כמו וימצאהו בארץ מדבר לאחרים עליו · ואת"ך הוא עשך ויכוננך כמדבר אליו פה אל פה · חמר כלו' חמרא :

יזבחו לשדים · לדבר שדוד וכמאם · לא אלוה · שאין בהם כח ולא אלהות אלוה לשון חוזק · חדשים מקרוב באו · מעולם לא נקראו אלוה עד עתה · אלהים לא ידעום · לא הכירו בהם שום תועלת · וה"ר יוסף קרא פי' גבי הקב"ה נאמר וידע אלהים כי ידעתי את מכאוביו אבל הם לא ידעו בצרותם ולא עזרו להם : לא שערום אבותיכם לא פקדום ולא חששו בהם כמו פוקד עון אבות דמתרגמי' מסער : צור ילדך תשי · וכראך ממעי אמך אותו תשי · תשכח בשביל שאתם שוים כלום · ותשכח אל מחוללך כפל מלה : ואני אקניאם בלא עם מדה כנגד מדה · וכו' להרב"ש שעל ידי מנדים הוא אומר שהם מגירים לישראל בכל מקום · ובכל טכסיסיהם בזויים הם מכל אומה :

אספה עלימו רעות כלו' כל רעות שבעולם שאמנא עד סיפו · לא אשאיר שום רעה שלא אביא עליהם · חצי אכלה בם כפל מלה · שלא אניח חץ שלא אכלה בהם · מזי רעב שדופי רעב כמו למיזי לאתונא שיהיה נוחר ונקמט מפני זלעפות רעב : ולחומי רשף שילחמו בם גחלים ושרפה · כמו רשפיה רשפי אש · קטב לשון כריתות כמו אהי קטבך שאול · מרירי לשון מרירות כמו מרורת פתנים · מחוץ תשכל חרב היוצא לחוץ יפול בחרב · ומחדרים אימה והנשאר מן החרב עליו אימות מות ודבר · גם בחור גם בתולה היושבים בחדר לא ימלטו · אמרתי אפאיהם שלא אניח מהם פאה · אלא אשביתה מאנוש זכרם : לולי כעס אויב אגור שיעשה לי האויב · אגור ירא כמו לא תגורו · פן ינכרו צרימו ויתלו הצלחה בעצמם · כי גוי אובד עצות המה אותן אויבים שמסרתים בידם אבדה עצתם · ואין בהם תבונה שאלו חכמו היה להם לדעת זאת מה יהיה באחריתם ולהבין לב איך אירע דבר זה דעם זה שהיו גדולים בכר על כל אומה ועכשיו אחד ממנו ירדוף אלף : אם לא כי צורם מכרם · כמו ביד אשה ימכור זה אברהם שמכרם כשהראה הקב"ה לאברהם בין הבתרים תנור עשן ולפיד אש · רמז לו שעתידים בניו לשעבוד מלכיות או לגיהנם אמר לו הקב"ה בחר להם היזה שתרצה בחר לו אברהם שעבוד מלכיות והיינו דכתי' אם לא כי צורם מכרם זה אברהם שנקרא צור שנא' הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם :

ועל

ודור כי קודם שהיו בעולם הייתי מתקן להם מקום בכל דור ודור כדמסיק ואזיל : בהנחל עליון גוים · שהנחיל כל אומה ואומה נחלתה · בהפרידו בדור הפלגה שהפרידם והפליגם איש במקומו כד"א ויפץ ה' אותם משם · יצב גבולות עמים כירד נחלה לי"ב שבטים אע"פי שעדיין לא נולדו מנה שמסר א' לבני כנען שהם עבדי בני שם שלא יוכל לערער עליה כשיבואו ליטלה מידם ובני כנען י"ב שנא' וכנען ילד את צידון בכורו וכו' ואחר נפוצו משפחות הכנעני דמשמע דאחת מן המשפחות נחלקה לב' זה פריזי שאינו מנוי כאן הרי שנים עשר וזהו למספר בני ישראל · כי חלק ה' עמו כלומר לכך התחיל נחלתן מכל האומות לקחם לחלקו יעקב לחבל נחלתו וחבל הוא לשון חלק כמו ויפלו חבלי מנשה :

ימצאהו שהמציא להם · כל צרכן כגון מן ובאר ושליו ולא בלו שמלותיהם ורגליהם לא בצקה · ובתוהו ילל ישימון ובאותו המדבר שהוא מקום יללה ושממה שאין שם רק תנין ובנות יענה שמספידין ומיללין כד"א אעשה מספד כתנים ואבל כבנות יענה שם המציאן כל צרכם וכן ת"א · ד"א ימצאהו מציאה גדולה מצא ישראל במדבר מן התורה שניתנה שם · ובתוהו · שעד שלא נתנה תורה היה העולם חשך ואפילה ושמם כלילה וכשניתנה היה אור שנאמר כי נר מצוה ותורה אור : יסובבנהו אף בסיכוך ענניס · ד"א בהר סיני שכפה עליהם את ההר כגיגית · יבוננהו שהבינם בתורה ד"א לשון בנין המשכן יצרנהו כאישון עינו שמרן מן האומות וכאותו עור המכסה את העין ששומר את העין שלא יפול בו ולא יגע בו שום דבר וגם כשהאדם ישן ונופל על העין לשומרו ועל שהוא מחשיך על העין לסוגרו וגם ע"ש השינה הוא מחשיך וכמו שהאישון שוקד לשמרו לעין כך הקב"ה שוקד על ישראל לשמרן וכו' :

כנשר יעיר קנו · שהוא מעורר ומחופף אגלם והן קופצין עליו ואז אין להם לירא משום דבר מלמעלה שאין עוף פורח לעיל מהם וגם אין להם לירא מחצים שזורקין בני אדם שהיא מגינה עליהם אבל שאר העופות אין די להם ללוקחם עליהם לפי שהם יראים מהעופות הפורחים עליהם וצריכים ללקחם בין רגליהם וכן ישראל כל כך מוקפין כיחד בענני כבוד ואין להם לירא משום צד וא"ת למה אמר יעקב חבל נחלתו יותר מאברהם ויצחק ויש להשיב כנשר שהוא רחמני על בניו שהוא אומר יגיע כי האן ולא בבני וזש"ה כרחם אב על בנים וזהו יעקב כד"א והאכלתיך נחלת יעקב אביך שהרי אברהם נמצא אבזרי שרצה לשחוט את בנו ולא רצה להתפלל עליו וכן יצחק רצה לקלל את יעקב ויעקב שרחמיו על בניו ה' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר לסייעו :

ירכיבהו כד"א · ואתה על במותימו תדרוך ויאכל תנובות שדי מאחר שבאו לארץ אכלו תנובות השדה ופסק המן כדכתיב וישבות המן ויאכלו מעבור הארץ כדי שיחזקו לכבוש הארץ ואמרינן דאקרוב עומר והדר אכול וקשיא למה המתינו עד לאחר הקרבתו של עומר ליתי עשה דבערב תאכלו מצות וליתי לא תעשה דולחם וקלי וכרמל כמו העשה דמילה שדוחה ל"ת בצרעת · ותירץ גזרינן כזית א' אטו כזית ב' דמצות ראשון שיאכל מן המצות

ממקום

ועל אשר דבקו במעשינו הרעים הוקנאו כדונו ועוד שידעו ויראו כי לא כבורינו נורס שכל זמן שעבדו ישראל את אלהיהם נודונו לא יכלו נורס של אומות ואלהיהם להם שהקב"ה עשה שפטים בהם ובאלהיהם. וגם כדגון כדכתיב כי כבדה ידו עלינו ועל דגון אלהינו ועכשיו אויבינו פלילים ושופטים אותנו כרצונם. ומאחר שאין יודעים לתת לב לכל זה אגור אירא פן יכעיסוני כדי שיתלו כל השררה בעצמם שאינם יודעים ומבינים לאחריתם כלל. ועתה מפרש מה כי לא היו יכולים להבין מאחר שלקו ישראל שהם כנוי של הקב"ה על רוע מעלליהם יש להם לישא ק"ו בעצמם: כי מגפן סדום גפנם. ואין לך פורענות. אמת תנינים יינם שיתו. וראש פתנים אכזר. כמו כן יינם. ראש פי' לי' הלא הוא כמוס עמדי. כלומר הלא הוא הפורענות הראוי להם כמוס עמדי שאני הכנתי להם פורענות וכלי מות: לי נקם ושלם. עלי לעשות נקמה מהם ועלי לשלם תשלומי רע. ושלם הוא שם דבר: לעת תמוט רגלם כשיגיע העת לשלם הפורענות: כי קרוב יום אידם ומזומן כידי להביאו. וחש עתידות למו. פורענויות העתידות לבוא עליהם בעתם אחיש אותם ומתי יהיה זה כשידין הקב"ה את עמו ויקח נקמתו מהם. ויתנחם בנקמתו של עבדיו במה שהרגיום לפניו ואפס עצור ועזוב עצור כמו לא עצרו כח ועזוב שאין לו מי יסייעהו ואמר האויב אי אלהימו שהיו עובדים בזמן שבהמ"ק. יקומו ויעזרוכם נגד כל אומות שלכם שעבדתם ואני או' אתם אומרים אי אלהימו ראו עתה כי אני אני הוא אלהימו וארצה להם גבורתי ומה שאתם מתפיסים אותי לשאר אלהות שעבדו אין אלהים עמדי שאני אני אמית ואחיה אם המיתים אחיים. ואם מחצתים ארפאם כנגד שאמרתי יקומו ויעזרוכם כלו' אין יכול לעזור אני אעזרם אבל אתם אין מידי מציל: כי אשא אל שמים ידי אשבע לעשות נקמה בכם כי אתם סבורים שאוכני יכול לעזורכם. אבל אני חי לעולם וכידי לנקום נקמתם כעו"הז וכעו"הב: ותאחז במשפט ידי לאחר שעשיתי משפטי ודיני אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם. מה שנשתעבדו בהם כלו לאמלם: ותרכי תאכל בשר. תכלה בשר ידיהם מדם חלל ושביה של אויבים. אשכיר חצי מדם וכו' מראש פרעות אויב. שאפרע מראש מן האויב. הרנינו גוים עמו אז ישבחו הגוים אומו של הקב"ה ויאמרו הכי אשרי העם שככה לו שהקב"ה נפרע מצריהם: כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו. של הקב"ה שהם צרי עמו. וכאשר ישפך דם מאותם ששפכו דם עבדיו אז וכפר אדמתו עמו כלומר וכפר אדמתו מעון עמו ומעון דם עבדיו אשר שופך כי כענין אחר אין כפרה לארץ כדכתיב ולארץ לא יכופר לדם אשר שופך בה כי אם בדם שופכו:

הוא והושע בן נון. לשניהם כוה המקום לכותבם כדכתיב כתבו לכם את השירה הזאת. לעיל כתיב קרא את יהושע וכאן כתוב הושע. וי"ל לפי שבשעה רבו קיים. היה נכון לקרותו בשם שקראו רבו. ויקרא משה להושע בן נון יהושע. ומכל מקום מקרא בכל מקום קורהו יהושע לפי שהורגל בכך: כי מנגד תראה את הארץ ב' דברים שאלת אעברה נא ואראה אעברה לא יתנן לך אראה יתנן לך. ולא אשיב ריקם פניך מן הכל:

פרשת

מקיים עשה דבערב תאכלו מצות וכמאן עובר בכוית ב' וכה"ג אמרי' כיכמה שנפלה לפני כהן דלא תיכמה משום דכתיב אלמנה לא יקח ומשני נדוקן ביאה א' לטו ביאה ב' דמביאה ראשונה מתקיים לוה עשה:

ויניקהו דבש מסלע שהיו הדבורים עושין דבש בנקיקי הסלעים וגם התמרים הגדלים על הסלעים שמהם יוצא הדבש ושמן מחלמיש צור שהזיתים הגדלים על הסלעים שמהן יוצא השמן טובים מאותן שבבקעה לפי שחמה תמיד זורחת עליהן מנגדם כד"א וממגד תבואות שמש: חמאת בקר כלומר. חמאת של בקר וחלב צאן והוא חלב ופשוטו חמאה של חלב וחלב צאן ממש: עם חלב כרים ואילים מוטב של כבשים ואילים כמו חלב הארץ. עם חלב כליות חטה כליות ממש לפי שכליות יש חריץ כמו כחטה ולכך תרמה אדם לחטה. ודם ענב תשתה חמר שיהיה היין אדום כדם וחשיבות הוא שנא' אל תרא יין כי יתאדם ומדבר מעיקרא בכסתר ורכיבהו: ויניקהו והשתא מדבר נכח תשתה כמו למעלה ימצאהו הוא נסתר הוא עסך הוי נוכח: וישמן ישורון ויבעט בעטו מתוך שמנו כתועבה כגזל ובעבירות שנאמר בהם כל התועבות:

יזבחו לשדים לעז' שהוא דבר כמאם: לא אלוה שאין בהם כח ולא חוזק כמו אלו הארץ לקחתי ואונקלוס תרגם דלית בהון צרוך אך אם היה בהם שום צורך לא היתה הקנאה כפולה כמו עכשיו וה"ל שהוא מינאה אלהבון קנאי הוא דכתיב אל קנא ובלשם גבור מתקנא אלא בגבור כמותו דכתיב הם קנאוני בלא אל ואני אקניאם בלא עם א"ל אמשול לך משל לא"ד לאדם שנשא אשה יפה מאד וחזר ולקח אחרת כעורה ביותר בעשה הראשונה עליו ואמרה לו אלו לקחת הגונה ממני לא הייתי מקפדת עכשיו שהיא מכוערת אני מקפדת כך אמר הקב"ה כיון שאתם בעצמכם יודעים שאין בהם ממש הקנאה כפולה. שהים לא ידעום שלא הכירום שיהא בהן שום תועלת ולפי שבהקב"ה כתיב וידע אלהים וכתיב כי ידעתי את מכאוביו אבל הם לא ידעו כגרותיהם ולא עמדו בהם: חדשים מקרוב מעכשיו לא נקראו עד עכשיו לא שערום אבותיכם לא פקדום פוקד מתרגם מסער וי"מ לא שערום מהם כלו' שלא יראו מהם ולא עבדום כמו ומלכיהם שערו שער. צור ילדך תשי הקב"ה שבראך והולידך כמעי אמך שכחת בשביל החדשים שאינם שוים כלום ותשכח אל כפל מלה הוא:

ויאמר אסתירה פני מהם. כתרגומו אסלק שכינתי מבינון ומאחר שאני מסלק תראה מה אחריתם מה יועילו להם אותם אלוהות שבחרו כי דור תהפוכות המה שהופכים הטובה שעשיתי עמהם לרעה שהרי הם כופרים בו ומואסים במצותי: בנים לא אמון בם ר"ל כמים שאינם מאמינים או פי' בנים שאין בהם אמת. ואני אקניאם בלא עם מדה כנגד מדה ונראה שעל המובלים הוא או' שהם מפוזרין לישראל בכל מקום והם קרויים לא עם שהם בוזיים בכל טכסיסי כמו אדם: ותלהט מוסדי הרים שלא יוכלו להמלט אפי' בשאול לפני האש ואף לא כיסוד ו"ש אין חשך ואין צלמות וכו'. אספה עלימו רעות כלו' שלא אשאיר שום רעה שבעולם שלא אביא עליהם חצי אכלה בם בפל מלה הוא שלא אניח חץ שלא

אביא

אהיה יורה בהם: מזי רעב שרופי רעב ולחומי רשף וקטב מרירי שילחמו בגחלים ובשריפה כמו רשפי אש ולחומי אכולי רשף והוא חולי הסמימות שבוא כרשף וקטב לי' כריתות כמו אהי קטבך שאול · מרירי לשון מרורת פתנים ובערבי פסחים מפ' לשון שדים ומסיק דתרי קטב מרירי הוו חד מקמי טיהרא וחד בתר טיהרא טיהרא לאריס והך דמקמי טיהרא קטב מרירי שמו ומנחו בכדא דכמכא והדר בבחשא ופי' ומיחזי ככד של כותח שמהפך בו ככף הקדרה הך דבתר טיהרא קטב ישוד לאריס איקרי ומחזי בקרנא דעיזי והדר בכנפיא פי' ומהפך וחוזר בכנפה ומתקופת תמוז ועד שיתסר ביה ודאי שכיחי מסם ואילך ספק שכיחי ספק לא שכיחי · מחוץ תשכל חרב היוצא לחוץ יפול בחרב ומחדרים אימה והניצל מן החרב יפול עליו חרב מות: אמרתי אפאיהם · אכלה אף אכה בהם שלא ישאר מהם כלום אלא אשבית מאנוש זכרם וי"מ אפזרם לכל פאה:

לולי כעס אויב אגור·הכעס שיעשה לי האויב אגור כמו לא תגור: פן ינכרו צרימו · ויתלו ההצלחה בעצמם כי גוי אובד עצות המה אותם האויבים שמסרתי בידם ישראל ואבדה עצתם ואין בהם תבונה · לו חכמו ישכילו זאת חכמו היו להשכיל זאת ולהבין מה יהי באחריתם וליתן לב איך אירע דבר זה כי עם שהיו גדולים מכל האומות ועתה אחד מהם ירדוף אף אם לא כי צורם מכרם לשון ומכור ה' את סיסרא וה' הסגירם בידינו על כל הרעה שעשו כי לא כצורנו צורם ועוד שידעו ודאי שצורם אינו כצורינו להבדיל כמה הבדלות שבכל זמן שיש' עושים רצונו של מקום לא יוכלו הם ולא צורם על ישראל כי אדרבה הקב"ה עשה בהם ובאלהיהם שפטים כמו בדגון אלהי פלשתים ועכשיו אויבינו פלילים ושופטים אותנו כרצונם · כי מגפן סדום גפנם וישתו כוס פורענות · חמת תנינים יינם שישכר אותם וראש פתנים ייכם הוי כמי כראש ולענה הלא הוא פורענות שאביא עליהם כמוס עמדי פי' גנוז:

לי נקם ושלם · עלי להביא ולעשות נקמה ולשלם תשלומי רע ושלם שם דבר כמו שלום: לעת תמוט רגלם · כשתגיע העת שתתמוטט רגליהם אשלם להם הפורענות:

כי קרוב יום אידם ומזומן בידי להביאו עליהם · וחש עתידות למו הפורעניות העתידות לבוא עליהם בעתם אחיש אותם כד"א בעתה אחישנה ואימתי יהיה האות הזה כי ידין ה' עמו כשידין ה' דין עמו ויקח נקמתו ודינו ממנו ועל עבדיו יתנחם ועל ישראל יתנחם כמה שהרגיזו לפניו · ואפס עצור ועזוב שאין בהם עוצר כח ואין להם מי שיעזרם והוא כמו עזוב תעזוב עמו וי"מ עצור שהוא עצור בבתים ועזוב המקנה שהוא עזוב בשדה ואפס כמו אפס כסף · ואמר האויב אי אלהימו שהיו עובדין בזמן שבהמ"ק קיים · אשר חלב זבחימו יאכלו · בזמן הקרבת הקרבנות ישתו יין נסיכם שהיו מנסכים על גבי המזבח · יקומו ויעזרכם כל אלוהות שעבדתם יהי עליכם סתרה הקב"ה אלהיכם:

ראו עתה כי אני אני הוא · שאראה להם גבורתי ומה שהם מגדפים שאר אלהות אלו ואין אלקים עמדי אלא אמית ואחיה בידי להמית ולהחיות ואף המתים אני אחיה מחצתי אותם ואני ארפא ועל מה שאמרתם יקומו ויעזרכם אין מי שיוכל לעזור להם כי אם אני אבל אתם אין מידי מציל: כי אשא אל שמים ידי · לעשות נקמה בהם ואמרתי חי אנכי לעולם כד"א גבי שבועה חי אני נאם ה' ואתם סבורים שאינו יכול לעזורכם כמו שאתם אומרים כי אמרתי חי אנכי לעולם ובידי לנקום נקמה בין בעוה"ז בין בעוה"ב ובכאן יש תשובה לגוים והרי כתיב כי אני הוא ואין אלהים עמדי ועל מה שהם אומרים שמת כתיב חי אנכי לעולם ולאחר שעשיתי בישראל את משפטי ודיני אשיב נקם לצרי מה שעשו להם · ואדני תאכל בשר תכלה בשר צריהם וז"ש תאכל כענין כריתת החרב או פי' אכילה ממש ד"א אשכיר חצי מדם מדם חלל ושביה של אויבים אשכיר חצי מדם מראש פרעות אויב שאפרע מראש האויב:

הרנינו גוים עמו · אז ישבחו הגוים עמו של הקב"ה ויאמרו אשרי העם שככה לו שהקב"ה נפרע מצריהם כדמפרש ואזיל · כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו שישפוך דמן כמו ששפכו דמן של ישראל וז"ה ידין בגוים מלא גויות שעתיד הקב"ה לו' לאומות למה שפכתן דמן של יש' כו"כ והם ירצו לכפור שלא עשו והקב"ה מראה להם מלבושיהם שצייר בהם כל הקדושים קלת נקדשו וכאיזה דין דנום להאומות ואז כשיראו מלבושיו שהוא מלא גויות פי' מלא גופות הצדיקים לא יוכלו לכפור ואז ידין לכל א' כמו שעשו לישראל וזהו שיסד הפייט התאזר בקדושים וכן בעקידה אל דומה לבי לדמי גם לפורפירך מלא גויות: וכפר אדמתו עמו ישרא' עמו כפרו אדמתו של הקב"ה דכתיב ולארץ לא יכופר כי אם בדם שופכו וישראל ישפכו דמן של אומות כמו ששפכו דמן של ישראל דכתיב ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל וא"כ עמי יכפרו אדמתו ועוד כל המקראות של מעלה לישראל:

הוא והושע בן נון · שניהם נוה הקב"ה לכתוב התורה כדכתי' כתבו לכם את פרש' מלך וגם כתיב קרא את וכתב כאן והושע לפי שכשהיה משרת משה ע"ה היה נכון לקרותו כמו שקראו רבו ויקרא להושע בן נון יהושע ובכאן קורא אותו בשמו ובכל מקום קוראו והושע לפי שהורגל בכך · כי מנגד תראה את הארץ שני דברים שאלת העברה נא וארצה העברה לא ינתן לך וארצה ינתן לך שלא אשיב פניך ריקם מן הכל:

תוספות פרשת וזאת הברכה הרא"ש

וזאת הברכה פי' לעיל בפ' ויחי: איש האלהים פי' ה"ר יוסף קרא שלפיכך כתב איש האלהים לומר שע"פ הקב"ה ברכם: ה' מסיני בא ממקום שכינתו וכן יברכך ה' מציון: אשדת למו אותיות של תלמו"ד · כלומר תורה תלמוד:

אף חובב עמים כו' להרב"ש · לפי הפשט אף

איש האלהים · לפי' כתיב איש האלהים לו' שעל פי הקב"ה ברכם לפני מותו אמרו רבותינו בשעה שבא מה"מ ליטול נשמתו נטלו משה וכפתו עד שבירך כל השבטים כל א' וא' ברכתו לפניו: ויאמר ה' מסיני בא המקום שכינתו אשר בא השכים לבדפש וכן יברכך ה' מציון להבדיל כמה הבדלות כאדם שאו'

בשעה שהקב"ה מחבב עמים : ומגסר אותם בידם שם ישראל · והם תכו לרגליך כשבילך · בעבור שאינם רוצים לעשות כתועבות הגוים ולהכנים ירשתך : כל קדושיו מוסרים אותם בידך · וסובלים היסורים בשבילך : ויהי בישורון מלך בהתאסף · כשנתאספו יחד וקבלו חוקיו אז ויחד תחלת מלכותו עליהם · ויעקב נקרא ישורון · כי מיעקב עד שמלך דוד יש ישור"ון שנה והוא בישורון מלך : יחי ראובן כשיעבור לפני אחיו את הירדן למלחמה · ואל ימות אחד מהם במלחמה : ויהי מתיו מספר אנשיו שיעברו עמו מספר שבמו אותן שיעברו ישובו ולא יהיה נפקד ממנו איש · וזאת ליהודה זה הברכה שעשה לראובן עשה ליהודה · שהתפלל עליו · במלחמה ולפי שיהודה עולה תחלה במלחמה הוצרך להתפלל עליו במלחמה · ולראובן לפי שהיה עובר בראשון כדכתיב והחלוץ עובר לפניהם ואע"פ שיעקב לא ברך לוי משה ברכו כדפי' בפ' תשא :

תומיך ואוריך דברים שכל ישראל צריכים להם מסורים לאיש חסידיך שהיו כלם חסידים ולא נכשלו בעגל · אחר כסיתו שלא פירשו הדברים בפ' חקת : האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו במעשה העגל כי כולם שמרו אמרתך · כדכתיב ויאספו אליו כל בני לוי : ולבנימין לפי שהיו בני בנימין שומרים במקדש שהיה בחלקו של בנימין סמך ברכתו של בנימין לברכתו של לוי : ידיד ה' ישכון לבטח עליו מה טעם שכינה בחלק בנימין לפי שהוא לבדו נולד בארץ ישראל · וגם מפרשים שעדיין לא נולד כשהשתחוו השבטים לעשו · והה"ד ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה שכבר אין משתחוים לשום בריה · כי נולד מבנימין שלא השתחוה לעשו · ד"א משל למלך שהיה לו יום מועד עם בניו לברכם ולבנות אהלו אצלם · באו כולם פנו כל אחד ביתו ולייר ובייר ישב הקטן כזוף כי אמר איככה יעזוב אבי את אחי הגדולים ויבוא אצלי שמע המלך ואמר חייך בני אצלך אשכון נלח כך הקב"ה · עוד י"מ לכך נעשה הקב"ה אושפיזכניה מפני הגביע שנמצא באמתחתו · והכוהו אחיו בין כתפיו · לכך זכה לבין כתפיו שכן כדפי' בפ' מקץ :

וליוסף אמר מבורכת ה' ארצו · תוציא פירות ביותר כזה להספיקם כי עם רב הוא · דכתיב מדוע נתת לי גורל אחד ואני עם רב · וא"ת למה בירך ארץ יוסף מכל השבטים וי"ל כנגד מה שקלל הקב"ה את הארץ בעבור האדם שלא כבש יצרו ויאכל מעץ הדעת · לכך ברך הקב"ה ארצו של יוסף שכבש יצרו : ממגד גרש ירחים · כד' להרב בכור שור שהוא תיבה הפוכה · וגרש גבי פירות · כמו שגר גבי בהמה שתשלח ארצו פירות בכל ירח פירות הראויות לו · ומראש הררי קדם · הרין והיו ראשים להרים המקדימים לבשל פירות כי ארץ אפרים היתה הרים כדכתי' נופים מהר אפרים : בכור שורו המלך הראשון שבחר לו הקב"ה מזרעו של יוסף שמלך דומה לשור · שהוא מלך בבהמות וקוראו בכור לפי שהמלך הראשון מזרעו · וזהו יהושע שנבחר ראשון למלך : וקרני ראם חזקים והם אפרי' קרובים של יהושע הם רבבות אפרי' שהיו קרובים · ואנשי מלחמתו · ונתן לאפרים הרבבות · לפי שנתן לו יעקב הגדולה : ולזבולון אמר שמח זבולון בצאתך שהוא היה שוכן בחוף ימים והיה יוצא בסחורה

לשור

עליו פי' מתקום פ' כא :

אף חובב עמים כל קדושיו · אף בשאתה בא להוכיח מכיכות האומות כל קדושיו אין אתה מוצא בהם שלא הקדושים שנותנין עצמן בידיך ומתגיירים והם באין לשום עצמן בידיך תוכו כולם נתמלנו תחת רגליו בתחתית הר סיני שכולם קבלו ירשתך :

ויהי בישורון מלך · כלומר כשישראל והיו ביחד באחוה וברעות אז הקב"ה מלך עליהם אבל בשעת המחלוקת בביכול הם עושים כמי שאין הקב"ה מלך עליהם : יחי ראובן ואל ימות · כשיעבור חלוץ לפני אחיו כמו שהבטו בני גד ובני ראובן ואל ימות א' מהם במלחמה : ויהי מתיו מספר שיעברו וישובו ולא יפקד מהם איש :

וזאת ליהודה · כלו' וזאת הברכה אשר בירך ראובן כן בירך ליהודה שעל שניהם התפלל שיצליחו במלחמה על ראובן כדפרי' ועל יהודה לפי שלעולם הוא יוצא למלחמה תחלה שנאמר יהודה יעלה עולה במלחמה תחלה · ושמעון לא בירך כמו שלא ברכו יעקב אביו משום מעשה דשכם דאמר עכרתם ועוד הוסיף על חטאתו פשע על מעשה דזמרי ואע"פ שגם לוי היה באותו המעשה דשכם ולא ברכו אביו מ"מ ברכו לפי שחזר ותיקן המעוות במעשה העגל שנא' ויאספו אליו כל בני לוי : וללוי אמר תומיך ואוריך דברים שכל יש' צריכים להם כגון אורים ותומים מסר לאיש חסידך היו כולם חסידים שלא נכשלו בעגל :

האומר לאביו ולאמו · פי' או' עליהם לא ראיתים במעשה העגל שהרי לא נכשלו בעגל · ואת אחיו לא הכיר ואת בנו לא ידע באותו עון כי כולם שמרו דרך ה' דכתיב ויאספו אליו כל בני לוי · יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל · כי שפתי כהן ישמרו דעת · ואחר לוי בירך בנימין כדמפרשי' · ברך ה' חילו · על אהרן אמר על שעצר המגפה בקטרת · ופועל ידיו תרצה · בקטורת זה כפר על בני ישראל · מחץ מתנים קמיו שחבק המלאך ועצרו א"ר אבא בשם ר' לוי כשראה אהרן המלאך מתרים כנגדו נתן מחתה של קטורת לפניו שנא' ישימו קטורה באפך להודיעך כמה קטורת חביבה לפני הקב"ה : מן יקומון עד' מן יקומון עד מן אשר יקומון עליהם ישכון לבטח עליו שכל ימי הבית לא היה אחריו היתר חופף פי' מסתיר ומכסה עליו :

וליוסף אמר · לפי' נתברכה נחלתו יותר מכל ארצות השבטים לפי שבשבטו אדה"ר על אשתו ונתקללה האדמה ולפי שנתקללה עז' מי ששמע בקול אשה נתברכה ע" יוסף שלא שמע לקול אדונתו · וממגד גרש ירחים · נראה לרב"ש שהוא תיבה הפוכה וגרש גבי פירות כמו שגר גבי בהמה רמז שתשלח ארצו פירות בכל חדש וחדש פירות הראויות לו : ומראש הררי קדם שארץ אפרים היא הרים כדכתי' נופים מהר אפרים ודרך הרים להקדים בשול פירותיו מכל הארץ · נזיר ר"ל ראש אחיו וא' שיהיה נזיר מענין הפרשה :

בכור שורו הדר לו · שמלך הא' אשר בחר ה' הוא מזרעו של יוסף והיינו יהושע ומלך מדמה לשור לפי ששור מלך בבהמות · וקרני ראם קרניו חזקים בקרנים של ראם והם אותם קרני של יהושע והם רבבות אפרים שהיו קרובים לו באנשי המלחמה ולפי שאפרים היה גדול ממנשה שנאמר ואולם אחיו

הקטון

לצור ולצידון ולארץ מרחק ועליו התפלל משה שילליח בסחורתו · זבול"ן בני' חלו"ן · ויששכר באהלך ארץ יששכר היא טובה לזריעה והיה יושב באהלים לשמור פרותיו · ואו'לו שיצליח וישמח בפרותיו · וכן א"ל יעקב רובץ בין המשפתים שהיה רובץ בין הגבולים לשמור פרותיו · עמים הר יקראו בשקיו העמים באים בים · וארץ זבולון היו מזומנים עצמם לבר ציון לזבוח שם זבחי צדק אם יכללו מן הים כי הגוים נודרים נדרים ונדבות כמו ישראל · כי שפע ימים יינקו כי בשפע תבא להם הסחורה דרך הים וירווחו · ושפוני טמוני חול · גם מן הספינות הנשברות בכמל ויהיו טמונים בחול · שדרך הים להשליכו חוץ והמוצאו שופן הממון בחול · ומזה קאמר שגם ממון הספינות וגם ממון הספון הכל וקחו לעצמם·תית' לפי הפשט למה הקדים זבולון ליששכר · ולפי המדרש שעשו שותפות שזבולון יעסוק בפרקמטייא ויששכר בתורה ניחא :

ולגד אמר ברוך מרחיב גד שהוא מקום מרעה·

שייך לשון הרחבה כמו כר נרחב · וטרף זרוע אף קדקד יהיו מכים כבואר ומעמיקים המכה· דרך החזה עד סוף הכתף · ולשון העברי מזכיר הזרוע תחלה · עוד י"ל שכשהיה גד מכה ושכנגדו מרים ידו כנגד המכה היה חותך הזרוע שלפני הראש והראש בכת אחת : וירא ראשית לו · ראה גד ובחר בעצמו ראשיתה של ארץ ישראל · אותה שנכבשה תחלה ארץ סיחון ועוג : כי שם חלקת מחוקק ספון · כתרגומו ספרא רבא · לכך ראה גד ליטול את הירדן אע"פ שעמון ומואב מערערין עליה לפי שידע שעתיד משה ליקבר שם · ואלו היתה עתידה הארץ לחזור לעמון ומואב לא היה הקב"ה קובר אותו בחוצה לארץ: מלא ברכת ה' · כל הבא בארץ נפתלי ורואה אותם פירות מבכרות ואילנות מבכרים יברך השם על החרוש וכן אמר יעקב הנותן אמרי שפר כתרגומו :

ולאשר אמר ברוך מבנים אשר · שכל הבנים

יברכוהו שהוא רצוי אחיו וטובל בשמן רגלו · וממה וטובל בשמן רגלו שתהא ארצו משפעת שמן לכל אחיו לסוך ולהתעדן · ויש מפרשים מבנים מאשר השבטים · שאחיו לא נתברכו בברכה שנתברך בה · רצוי אחיו וטובל בשמן רגלו : מנעליך מנעלי מנוק שהם הגידים והעצמות שהם לגוף כמנעול לדלת· שמתוך שפע שמן שלו יהיו כמשחים תדיר ויהיו חזקים כאלו הם של נחשת וברזל · ולכן יהיו כימיך דובאך · כימי נערותיך יהיו זקנותיך · ימיך בכח ובגבורה · כדא"ר חנינא שמן שסכתני אמי בילדותי עמדה לי וכו' : ב"ן : ויש במדרש למה ברכו משה בלשון זה יותר מכל השבטים · וי"ל לפי שהיה בנידוי על שגילתה סרח בתו של יעקב ליעקב שיוסף חי · כי כשנמכר יוסף השביעו השבטים זה את זה שלא לגלות הדבר וסרח שמעה והגידה ליעקב עוד יוסף חי שמעה מאביה כדאמרי' קל שותא דינוקא דאבא או דאימא שמע · וא"ך שמעה הדבר מאביה ועל שגילתה היה בנידוי · או כמו על מה שגילה מעשה ראובן ונידוהו ובא משה והתיר לו ואמר ברוך מבנים אשר לפי שמנודה קרוי ארור · אמר יהי רצוי אחיו מנודה אסור ברחיצה וסיכה לכך אמר וטובל בשמן רגלו · מנודה אסור בנעילת הסנדל · אמר ברזל ונחשת מנעליך· מנודה אינו מאריך ימים · לכך אמר

הקטון יגדל ממנו הזכיר באפרים רבבות אפרים שהיו קרובים לו כאנשי מלחמה ולפי שאפרים היה גדול ממנשה שנאמר ואולם אחיו הקטון יגדל ממנו הזכיר באפרים רבבות ובמנשה אלפים :

שמח זבולון·שהוא היה שוכן על חוף הים פרקמטי'

לחוף ימים ישכון ויבא לסחורה לצור ולצידון ולארץ מרחקים לפיכך התפלל משה עליו שיצליח בסחורתו ויששכר באהליך ארצו היתה טובה לזריעה והיה יושב אהלים והתפלל עליו שישמח ויצליח בפרותיו וכן אמר לו יעקב רובץ בין המשפתים רובץ בין הגבולים לשמור שדהו:עמים הר יקראו·כשיהיו עמים באים לים יהיו נודרים ומנדבים בעצמן מפני פחד הים ללכת אל הר ציון לזבוח שם זבחי צדק אם ינצלו מן הים כדאמרינן בחולין איש איש מלמד שהגויים נודרים ומנדבים כישראל · כי שפע ימים יינקו כן בשפע תבוא להם סחורה דרך הים ומרוויחין ושפוני גם מהספינות הנשברות בים ונטבעות בנמל ומשליכן לחוץ והמביאין הספינות טומנין אותן בחול וקא' שימצאו הכל ויקחו לעצמם ולפי הפשט הזה יש תימא למה הקדים זבולון ליששכר אמנם לפי המדרש שעשו שותפות שזבולון יהיה עוסק בפרקמטייא ויששכר עוסק בתורה ניחא :

ברוך מרחיב גד · לפי שנחלתו של גד במקום

מרעה כד"א ומקנה רב היה לבני ראובן וכו' והנה המקום מקום מקנה שייך למימר ביה לשון הרחבה וכתיב ירעו במרחב : וטרף זרוע אף קדקד · פי' רב"ש כי כשהיה גד מכה והמוכה היה מגביה זרועו שלא לתת לפניו הראש היה המכה חותך הכתף: וירא ראשית לו ראה גד ובחר ראשיתה של א"י והיינו ארץ סיחון ועוג אשר בעבר הירדן ולקח לעצמו משם לפיכך נטלה לחלקו אע"פ שעמון ומואב מערערין עליה שהיתה שלהם לפי שיודע היה שעתיד הקב"ה לקבור שם מרע"ה ואלו היתה עתידה לחזור לעמון ומואב לא היה הקב"ה קוברו שם כמ"ל : ויתא ראשי עם · גד היה הולך למלחמה בראשי עם בני ישראל צדקת ה' עשה שהועמד בתנאו בקיומו כמשפט שהתנה עם ישראל שהיה עובר לפניהם חלוץ · דן גור אריה שהיה עומד על הספר ושוקד ושומר על ישראל שלא יכנסו אויבים לארץ · יזנק מן הבשן שהירדן יוצא ממערת פמיס · שהיא מארץ דן לכך נקרא ירדן יורד דן והוא מפסיק בין ארץ הבשן שארץ דן על שפת הירדן לבר או' ובשן וגלעד שהם ארצם גד עומד כנגדו לבר אחר והארץ העומדת על הירדן טובה מאד שנא' ויבחר לו לוט את כל וכו' :

נפתלי שבע רצון ארצו ממהרת לבשל פירותיה ·

ושבע מהם לרצונו כי מקום שפירותיו מאוחרות אין שביעין מהם לרצון כי צריך שמתאוה להם קודם שיבואו : ומלא ברכת ה' · שכל הבא בארץ נפתלי ורואה פירותיו מבוכרות ואילנות מלבלבין משבח ואומר ומברך את ה' על החידוש וכן אמר יעקב הנותן א"ש ורז"ל אמרו במס' ברכות מכאן דכל שממלא כוס של ברכה זוכה ורואה ב' עולמות שנאמר ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה וא"ת ב' עולמות איך נפקו מהכא וי"ל דים זה מערב והוא העו"הז שדומה ללילה ודרום הוא מקום אור של עולם שהחמה בדרום בין בימות החמה ובין בימות הגשמים.וזה הוא העו"הב

שהוא

אמר וכומיך דובאך ולפי' ברכו משה בכל עז: תימה למה לא נתברך שמעון כשאר כל השבטים · משל למלך שהיו לו שני עשירים גדולים במלכותו · באו ויחד לוו ממנו מעות הרבה · לימים בא האחד פרע · לימים בא השני לא די שלא פרע אלא שלוה עוד מעות ממנו · לימים אמר המלך לגמול חסד לבני ממשלתו · ואמר אל תעשו טובה מאתי לאחד מן העשירים · כי כבר עשיתי לו הרבה טובות · כך שמעון ולוי נתחייבו דכתיב כלי חמס מכרותיהם לוי פרע דכתיב מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי · שמעון חזר ולוה דכתיב על מעשה זמרי נשיא בית אב לשמעוני · ולכך לא נתברך: זרועות עולם חסר וא"ו לפי שסובל כל העולם בזרוע אחת · וזרועות שכתוב על הרשעים מלא וא"ו · לפי שתשבר את זרועותיהם: עין יעקב כל אותן שהם מעין יעקב ישכון בטח בדד שלא תתערב שאר אומה בשמחתם · ובגוים לא יתחשב ולא יהיה עמהם אלא אותם שהם מעין יעקב כגון גירי צדק · אבל מינים ומלשינים · ומסורות ופורשים מדרכי צבור לא ישכנו עמהם דזרע יעקב לא נאמר ולאבות יעקב · אלא עין יעקב: עד דן שהוא גבול ארץ ישראל דכתיב מדן ועד באר שבע:

וימת שם משה עבד ה' אלו י"א פסוקים · אחד קורא אותן ואין מפסיקין בהם לקרות שנים רק יחיד קורא אותן שאין שנים יכולין לקרותן יחד כדאמרינן במגילה בתורה אחד קורא ולא שנים · ועתה נחנו נוהגים לקרות שנים כי אנחנו סומכים על מה דאמרי' במס' בכורים כראשונה מי שהיה יודע לקרות קורא ומי שאינו יודע לקרות מקרין לו והיו מתביישין עמי הארץ התקינו שיהיו מקרין לכל והכא נמי כדי שלא יתביישו שלוחי צבור מקרין הכל · בני ישראל כל בני ישראל לא נאמר כמו שכתוב גבי אהרן לפי שאהרן היה אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו כדפי' בפ' חקת: לעיני כל ישראל · שאר הנביאים היו מתנבאים ליחידים · אליהו אמר לאשה השמן והקמח לא יחסר ולא תכלה · וכן אלישע אמר שאלי כלים · אבל כל מעשיו של משה לצורך כל ישראל היו ולצורך דורות הבאים · וכמעמד כל ישראל ולעיניהם:

שהוא אור ושכינה ירושה למי שממלא כוס של ברכה ר"א ירושה דכתיב כי בית ה' נור עולמים העוה"ז והעו"הב:

ברוך מבנים אשר · שיברכוהו כל הבנים כמו שאמר רצוי אחיו ולמה לפי שטובל בשמן רגלו שהשה ארצו מושפעת שמן ותמציא שמן לכל אחיו וזה גוש חלב שהיה בחלקו כדפרי' בפרשת ויחי יעקב · ומה"ר אליאב הכהן שאמר בשם דודו הר"ת שלפי' אמר ברוך מבנים אשר כי הוא מרובה בבנים כמנין דפנחס לפי מניינו דבמדבר סיני יותר מבני שאר אחיו שהרי במנין דבמדבר סיני תמצא בו מ"א אלף ות"ק במנין דפנחס תמצא נ"ג אלף ות' וזהו שנתברך יותר משאר אחיו בבנים: ברזל ונחושת · אלו הגידים והעצמות שהם נעולה לגוף כמנעול שמתוך שפע השמן שהיה לו יהיה כמשח תמיד ויתחזקו איבריו וגידיו ועצמיו כאלו הם ברזל ונחשת וזהו וכימיך דבאך כימי נערותיך יהיו ימי זקוניך כדאמר רבי חנינא שמן אפרסמון שסכתני אמי בימי נערותי הם עמדו לי בימי זקנותי: אין כאל ישורון · עתה מדבר לכל ישראל ואומר להם עבדו והתחזקו ביראת אלהיכם כי אין כמוהו בכל הארץ והוא יושב בשמים והוא מושל על כל על העליונים והתחתונים:

מעונה אלהי קדם · הוא שמים מעון של הקב"ה שהוא קדם הכל ומתחת זרועות עולם כלומר מתחת השמים הוא מושל כמו בעליונים והוא תקפו וכחו של עולם שהוא מושל בעליונים ובתחתונים: ויגרש מפניך כל אויבך גרש מפניך ויאמר השמד ויאמר אליך השמד אויב שלך כמו שצוה גבי עמלק שצוה להשמידו שנאמר תמחה את זכר עמלק וכן בכנענים לא תחיה כל נשמה: וישכון ישראל בטח בדד · כל אותו שיהיה מעין יעקב כלו' מענין שלו כגון גירי צדק ישכנו לבטח ובדד שבשמחתכם לא יתערב זר וכן אמר בלעם הן עם לבדד ישכון אבל מינים ומלשינים ומוסרין ופורשין מדרכי צבור לא ישכנו עמהם שהרי זרע יעקב לא נאמר אלא עין יעקב:

אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בה' מגן עזרך ואשר חרב גאותך · והוא חרבך להשמיד אויבך עד שמגביה אותך על הכל: את הגלעד שהוא גבול ארץ ישראל כדכתיב מדן ועד באר שבע:

וימת שם משה עבד ה' · אחד עשר פסוקים הללו יחיד קורא אותם שאין שנים יכולים לקרות יחד פסוקים הללו שהרי גם כל הפרשיות שבתורה איתא במגילה א' קורא ולא שנים ולמה נהגו עתה לקרא שנים הקורא והחזן אנו סומכין על ששנינו במסכת בכורים בתחלה כל מי שהיה יודע לקרא בתורה קורא ומי שאינו יודע לקרות מקרין התחילו להיות מתביישין התקינו שיהיו מקרין היודע ושאינו יודע והאי נמי פסוקים הש"ץ מקרא את הכל: במדרש וימת שם משה א"ל משה להקב"ה בשעת מיתתו לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה · א"ל הקב"ה אי אתה יכול כי זה דרך העולם א"ל רבך ה' אני מבקש ממך שיבקעו כל השערים והתהומות וידעו הגוים כי אין זולתך שנאמר וידעת היום והשבות אל לבבך וכו' מיד פתח משה ואמר אין עוד וכו' א"ל הקב"ה אתה או' אין עוד גם אני או' לך ולא קם נביא עוד בישראל כמשה מיד ירד הקב"ה בכבודו ושלשה מלאכים מיכ"אל וגבריא"ל וזגנגי"אל גבריאל הציע מטתו מיכאל פירש עליה מטלית של ארגמן וזגנגי"אל בכסות של מלת מראשותיו באותה שעה עמד הקב"ה בראשו וזגנגיאל במרגלותיו ומיכאל בצד זה וגבריאל מצד זה אמר לו הקב"ה למשה הקף רגלך זה לזה ועשה כן א"ל השקע עפעפי עיניך זו אל זו ועשה כן מיד קרא הקב"ה לנשמתו של משה וא"ל בתי מאה ועשרים שנה קצבתי לך להיות בגופו של משה צאי ואל תאחרי שהגיע קצך לצאת מיד השיבה להקב"ה יודעת אני שאתה אלהי הרוחות והנשמות ובידך נפש כל חי אתה יצרתני ונתתני בגופו של משה מי יש לך גוף טהור בעולם שתתנני בו כמשה שאין בו רמה ותולעה מעולם לא נראו עליו זבובין ולא ברעים לפי' אני אוהבו ואיני רוצה לצאת חזר ואמר לה אל תאחרי כי הגיע קצך לצאת ואני אעלה אותך לשמי השמים העליונים ואושיבך תחת כסא כבודי בכבוד אצל שרפים ואופנים ומלאכים א"ל רבש"ע טוב לי להיות בגופו של משה יותר מכרובים ומלאכים שהרי מהם ירדו שנים עז"א ועז"אל וחמדו את בנות הארץ וכאו

ובאו עליהם וגם השחיתו הדרך עד שתלית אותם אבל משה משנגלית עליו בסנה לא שב אל אשתו בבקשה ממך הניחני במקומי. כיון שראה הקב"ה כן נשקו ונטל נשמתו בנשיקה שנאמר על פי ה' באותה שעה בכה הקב"ה ואמר מי יקום לי עם מרעים מי יתפלל לפני על בני ומה"ש בוכים ואו' והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה ושמים בוכין ואומרין הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק וחמה ולבנה בוכים ואומרים בינו בוערים בעם וכל המזלות אומרים וכסילים מתי תשכילו ורה"ק אומרת הושיעה ה' כי גמר חסיד עכ"ל המדרש:

ויקבור אותו בגי. לא נתעסקו בו לא ישראל ולא מה"ש אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו ולמה כח"ל כדי שיחיו מתי חוצה לארץ שנאמר וירא ראשית לו קרי ביה ויתא ראשי עם בתחית המתים. ויקבור אותו בג"י גימ' י"ה כחשבונו דדין כך חשבונו ולמה נתעסק בו הקב"ה י"ל במדה שאדם מודד בה מודדין לו הוא קבר את יוסף ולא נתעסק בביזה של מצרים לפי' נתעסק בו יה ושאל קיסר כי קבר רחמנא למשה במאי טביל ואם תאמר במים הא כתיב מי מדד בשעלו מים אמר לו באש דכתיב ה' באש יבוא א"ל ומי סליק טבילה באש א"ל אדרבא עיקר טבילה באש הוא דכתיב וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים: ולא קם נביא עוד בישראל במשה ארז"ל בישראל הוא דלא קם אבל באו"ה קם ומנו בלעם ופשטיה דקרא ולא קם נביא עוד בישראל במשה ומדרש ולא קם נביא עוד בישראל במשה זהו שאמר שלמה ע"ה רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה לא דבר שלמה אלא על מרע"ה שנתעלה על כל כיצד אדה"ר אמר אני גדול ממך שנבראתי בצלם של הקב"ה שנא' ויברא אלהים את האדם בצלמו א"ל משה אני העליתי ממך שהרי הכבוד שניתן לך ניטל ממך שנאמר אדם ביקר בל ילין. אבל אני זיו פני שנתן לי הקב"ה הוא עמי לעולם ואפי' ביום המיתה שנאמר ולא נס לחה. נח אמר למשה אני גדול ממך שניצלתי ממי המבול א"ל אני העליתי ממך שהרי לא הייתי בא להציל הדור שבשנתחייבו ישראל כלייה על מעשה העגל הצלתי עצמי וכל הדור שנא' וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו. משל לב' ספינות שהיו בים והיו להם שני קברניטים ורצו לטבוע אחד הציל עצמו ולא הציל ספינתו ואחד הציל עצמו וספינתו למי משבחים למי שהציל עצמו וספינתו כך נח לא היה לו זכות להציל דורו. אברהם אמר אני גדול ממך שהייתי זן עוברים ושבים שנא' ויטע אש"ל. א"ל אני העליתי ממך שאתה זכתה כ"א ערלים אבל אני כלכלתי בני אדם מהולים ולא עוד אלא שאתה כלכלת ביישוב ואני במדבר יצחק אמר אני גדול ממך שכשנעקדתי על גבי המזבח ופשטתי צוארי לישחט באהבת המקום וראיתי פני שכינה א"ל משה אני העליתי ממך שראית פני שכינה וכהו עיניך שנא' ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות מראות פני שכינה אבל אני דברתי עם השכינה ולא כהו עיני שנא' ולא כהתה עינו יעקב א"ל אני גדול ממך שפגשתי המלאך ונצחתיו א"ל אני העליתי ממך שאתה פגשת למטה במקום דירתך אבל אני עליתי למעלה במקום דירתם והיו מתייראין ממני וע"ז אמר שלמה רבות בנות עשו חיל וכו' ורז"ל דרשו ולא קם נביא עוד בישראל במשה בישראל הוא דלא קם אבל באו"ה קם ומנו בלעם וכן גרסי' התם לא עמד חכם בעולם כבלעם וכאבנימוס הגרדי נכנסו כל האומות אצלו א"ל מה לעשות באומה זו בישראל א"ל לכו חזרו בבתי כנסיות ובתי מדרשות שלהם אם תמצאו שם תינוקות מצפצפים בלשונם בידוע שאין בריה יכולה לעמוד בפניהם שכן הבטיח להם יצחק אביהם הקול קול יעקב והידים ידי עשו בזמן שיעקב עוסק בתורה אין לו לירא מפני עשו ובזמן שיעקב מרפה קולו ידי עשו שולטת בו עכ"ל הרמב"ן ז"ל:

אשר ידעו ה'. שהיה מדבר עמו במראה ולא בחידות ולא כנבואת הנביאים רובם לא היה בהם צורך אלא על היחידים כמו שמצינו שאמר אליהו לצרפית שמן והקמח לא תכלה כל ימי הרעב וכזה אמר אלישע לאשה מנשי בני הנביאים שאלי כלים כנבואה אבל משה כל מעשיו היו לצורך ישראל ולדורות ולעיני כל ישראל:

ולכל היד החזקה. א"ר ברכיה בשם ר' חלבו הכהן בשם ר"ש בר נחמני ראה מה גבורה היתה ביד משה שהלוחות ו' טפחים ועשוין מספירינון היו והיו ב' טפחים ביד משה וב' טפחים ביד הקב"ה וב' טפחים היו באמצע וכשראה שעשו ישראל העגל בקש הקב"ה לעשכן מיד נתן הקב"ה כח וגבורה בידיו של משה ונטלן והלך וירד מן ההר:

תו"ש לב"ע

Suppl

ASHER BEN JEHIEL

See details at other end